G. IVĂNESCU

STUDII DE ISTORIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

junimea

Scanned with OKEN Scanner

811,135-1-09

D. Irimia

— Limba română —
— Istoria limbii

G. Ivănescu

STUDII DE ISTORIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

Scanned with OKEN Scanner

Nota editorului

Cu cîteva zile înainte de stingerea sa din viață (3 iunie 1987), profesorul G. Ivănescu încredința Editurii Junimea volumul Studii de istoria limbii române literare, într-o formă care urma să mai fie încă o dată, la tipar, revizuită de autor. Culegerea cuprindea majoritatea contribuțiilor sale de istoria limbii române literare, studii și articole răspîndite în diferite volume și reviste, cît și texte inedite, pregătite pentru tipar de autor sau, cu autorizația și la indicațiile sale, de unii din elevii săi. Remarcăm, în acest sens, strădaniile cercetătorului Eugen Munteanu, de la Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași, care a supravegheat dactilografierea unui număr mare de texte, asigurînd și colaționarea lor, pe baza manuscriselor sau a unor articole de revistă adnotate, în vederea retipăririi în volum, de G. Ivănescu. Alte texte dactilografiate sînt corectate și modificate chiar de autor. În unele cazuri, în colțul din stînga al primei file, autorul face mențiunea: „Corectat de G. Ivănescu", în altele, proba că au fost văzute de autor o constituie numeroasele sale intervenții. O lectură integrală a textului a fost făcută de Eugen Munteanu, care îndreaptă greșelile de dactilografiere, omisiunile etc., completează unele note și se ocupă, la indicațiile autorului, de sumarul întregului volum, remaniat de G. Ivănescu de mai multe ori. Pentru intervențiile în textul dactilografiat, mai mici sau mai mari, în afara acelora care impuneau o îndreptare tacită, a fost consultat de fiecare dată autorul. Cu tot acest efort, au mai rămas de realizat unele operații preliminare tipăririi: întregirea unor texte, din care se rătăciseră, în procesul dactilografierii, fragmente întregi, completarea unor note, colaționarea unui număr mare de pagini cu textul tipărit anterior în diferite culegeri colective și, mai ales, în reviste, verificarea unor pasaje obscure. La ameliorarea sănătății sale, în care speram cu toții, profesorul G. Ivănescu urma, cu exigența sa binecunoscută, să perfecteze textul, chiar în procesul tipăririi, așa cum procedase și în cazul Istoriei limbii române.

În forma arătată, considerată de G. Ivănescu potrivită pentru a fi încredințată tiparului, textul nepaginat, dactilografiat în mai multe etape, uneori la mare distanță în timp, cu scopuri diferite: publicarea în volum (există sute de pagini cu numerotare continuă) sau în reviste, ne-a fost încredințat de redacția Editurii Junimea pentru a ne îngriji de editarea lui. Lipsiți de posibilitatea de a ne mai consulta cu autorul, am fost nevoiți să procedăm, în urma lecturii atente a întregului text, la o nouă colaționare cu manuscrisele, cîte am avut la dispoziție, și cu articolele răspîndite în diverse reviste sau culegeri. G. Ivănescu, cum rezultă clar din prefața pe care a scris-o înainte de tentativa, nereușită (se stinge din viață în ambulanță), de a se interna în spital — internare pe care a amînat-o

Scanned with OKEN Scanner

foarte mult, total absorbit de definitivarea acestui volum și de punerea la punct a altor manuscrise — și-a alcătuit cu grijă un sumar reprezentativ, care servește în chip fericit scopul de a trasa, într-o culegere de articole, drumul pe care a evoluat limba română literară, de la primele manifestări, în secolul al XVI-lea, și pînă în vremea noastră. O concepție coerentă, susținută cu consecvență, de-a lungul întregii sale activități, îi permite să fundamenteze, pe baza unor contribuții elaborate în perioade de timp îndepărtate și cu scopuri diferite, o adevărată istorie a limbii române literare, firește lacunară.

Preluînd sarcina de a îngriji tipărirea acestui volum, deși anumite necesități redacționale ne-au impus unele modificări în sumar, am căutat să respectăm, cu cea mai mare strictețe, scopul fundamental urmărit de autor: ilustrarea adecvată a celor mai de seamă etape pe care le parcurge limba română literară. Au fost lăsate deoparte o serie de articole publicate de autor în rubricile de „cultivare a limbii", pe care, sub considerentul că și în acestea se fac, într-un fel, „tot constatări de istoria limbii noastre literare", autorul le grupase în sumar sub titlul general Aspecte critice ale limbii române literare. Astfel de contribuții, foarte fragmentate și disparate, urmau să întregească informația, cu noi aspecte, referitoare la dezvoltarea limbii române literare în perioada actuală. Spațiul tipografic acordat nu a permis includerea în volum a acestor articole. Aceleași motive au impus renunțarea la articolele grupate de autor într-un fel de Preliminarii cu caracter teoretic (Preambul, Necesitatea de a îndruma dezvoltarea limbilor literare, Cultivarea limbii, Necesitatea criticii limbii, Sarcinile criticii limbii) strîns legate de problemele cultivării limbii. Aceste articole au apărut în revistele Convorbiri literare, Cronica și Argeș. Forțați de spațiul limitat, am fost nevoiți să amînăm pentru un alt volum tipărirea unui articol polemic mai vechi (Teorii eronate despre limba română literară, „Iașul literar", 1956) sau a unor articole și studii cu un caracter special (Versificația românească, Probleme ale analizei versului românesc, Stilurile limbii române literare), la care se adaugă studiul, scris în colaborare cu L. Leonte, Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică și cîteva contribuții din capitolul Limba română literară modernă (Terminologia filozofică și politică a lui C. Dobrogeanu-Gherea, Părerile lui V. Eftimiu despre limba literară românească). Am preferat ca întregul volum să se axeze pe probleme de istorie a limbii române literare, în sensul cel mai strict, inclusiv contribuțiile teoretice (v. capitolul Generalități asupra limbii literare românești), motiv care ne-a determinat să păstrăm și în interior împărțirea, pe subdiviziuni largi, din Cuprins, urmînd ca articolele de cultivare a limbii, de poetică și de stilistică, într-un sens mai larg, precum și toate celelalte articole necuprinse în volumul acesta, menționate mai înainte sau nemenționate, rămase în manuscrisele neinventariate încă ale profesorului G. Ivănescu, să-și afle locul într-o altă culegere. Am concentrat în același loc, modificînd sumarul inițial, articolele referitoare la limba scriitorilor din secolul al XIX-lea. Volumul apare deci ca o „istorie — fragmentară — a limbii române literare", cum l-a conceput G. Ivănescu, dar nu și ca „un îndreptar în privința cîtorva inovații care apar în limba literară modernă", cum ar fi dorit autorul să-l întregească, pe considerentul judicios „că există și o lingvistică practică, alcătuită din judecăți de valoare, și că și aceasta trebuie să fie cuprinsă în istoria limbilor".

Aceste articole au fost scrise de G. Ivănescu, oum am văzut, la date diferite și la solicitări diferite, apărînd în volume speciale, adeseori cu caracter comemorativ, dar și în paginile unor reviste de literatură sau cu un profil cultural foarte larg. Autorul a revizuit aceste articole, în vederea tipăririi în volum, dar a lăsat,

în general, normele tehnice ale redacțiilor respective, fără să se preocupe nici de actualizarea normelor ortografice, urmînd ca astfel de îndreptări să se facă la tipar. Ne-am însărcinat noi să ducem pînă la capăt această muncă, unificînd, pe cît ne-a stat în putință, normele tehnice și ortografice. Am lăsat însă citatele cu ortografia epocii în care au fost tipărite, respectînd punctul de vedere al autorului. Am procedat, în mod tacit, la eliminarea unor repetiții și am clarificat, în cazuri rare, sensul unor fraze prin scurte completări în paranteze drepte, menționînd în subsolul paginii intervențiile noastre. Am completat unele informații bibliografice, menționînd aceasta. Sîntem încredințați că, în toate aceste cazuri, autorul ar fi procedat la fel, sau aproape la fel, producînd în text—ceea ce noi nu ne-am permis să facem—modificări importante, așa cum a procedat în cazul altor cărți. Mulțumirea noastră ar fi ca, îngrijind acest volum, să fi reușit, în ceea ce a depins numai de noi, să ne îndepărtăm cît mai puțin de intențiile pentru care a fost scris. Dacă am reușit să le slujim, cu slabele noastre posibilități, față de energia creatoare a autorului, am dori ca modesta noastră muncă să fie o mărturie a devotamentului și a recunoștinței pe care o datorăm fostului nostru profesor.

Al. A.

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ

Volumul de față cuprinde aproape toate articolele mele de istoria limbii române literare publicate în diferite reviste sau volume speciale, precum și o serie de articole redactate cu diverse ocazii, dar care au rămas inedite. Unele din acestea din urmă au fost de fapt comunicări la diverse manifestări comemorative ale Academiei R.S. România, și la diverse sesiuni ale altor instituții. N-am mai menționat însă în ce cadru au fost ținute. Articolele le-am așezat în volum după ordinea cronologică a fenomenulor sau a proceselor tratate. Cele care se ocupă de dezvoltarea limbii literare românești de la origini și pînă azi au fost situate la începutul volumului, sau acolo unde se înseriază faptele fundamentale discutate în ele. Articolele se referă atît la istoria aspectelor și proceselor fonetice, morfologice, sintactice și lexicale, cît și la istoria aspectelor și proceselor stilistice. Articolul privind terminologia filozofică românească veche este un fragment din lucrarea mea Terminologia filozofică română din epoca feudală, redactată în anii 1953—1955 și nepublicată încă. Cele care deja au fost publicate sînt reproduse aici cu unele modificări formale, mai ales de exprimare, pe care nu le-am mai semnalat, precum și unele scurte adăugiri, indicate prin aceea că sînt situate între paranteze unghiulare. Într-o primă subdiviziune sînt cuprinse articolele metodologice. Articolele privind istoria limbii române literare n-au fost subsumate unor titluri mai largi, căci asemenea titluri nu erau întotdeauna potrivite cu conținutul lor. Am dat însă asemenea titluri la „tabla de materii", pentru ca cititorul să capete o orientare rapidă asupra problemelor și epocilor dezvoltării limbii literare românești.

În aceste articole am exprimat o viziune nouă asupra nașterii și dezvoltării limbii române literare, deosebită în multe privințe de cele pe care le propuseseră mai înainte cercetătorii. Această viziune cuprinde multe elemente din concepția lui A. Philippide și G. Ibrăileanu, din concepția unor elevi ai lor (G. Pascu și Iorgu Iordan), precum și din concepția lui S. Pușcariu, și se opune concepțiilor susținute de Ov. Densusianu și de elevii săi : Al. Rosetti, Al. Graur și J. Byck. În ce privește limba veche, am urmat în unele privințe și pe N. Iorga. M-am situat, în aceste articole, ca și în Istoria limbii române, pe poziția creată de N. Iorga și de I. A. Candrea și reluată de G. Ibrăileanu și de S. Pușcariu, conform căreia cele mai vechi texte românești religioase sînt cele rotacizante, și că aceste texte au creat o tradiție a limbii literare românești, tradiție care continuă, cu modificări, pînă în secolul al XVIII-lea, iar, în unele privințe, pînă astăzi. Am admis, anume, că limba literară românească veche a luat naștere prin adaptarea limbi, maramureșene a textelor rotacizante la diversele dialecte populare dacoromânei

Scanned with OKEN Scanner

fapt care a dus la crearea mai multor dialecte literare, deosebite de la o provincie la alta, dialecte care s-au transmis și în secolele următoare, pînă în cel de al XIX-lea. Aceste dialecte literare, posedînd unele caracteristici ale primului dialect literar românesc, cel maramureșean, se deosebeau în multe privințe de graiurile poporului din restul teritoriului dacoromân (între altele, și prin aceea că prezentau nealterate labialele urmate de i și ș i, care, în cele mai întinse părți ale teritoriului dacoromân, se palatalizaseră înainte de întemeierea Principatelor). Am admis, deci, că limba scrisă în diversele regiuni ale teritoriului dacoromân nu se explică prin transcrierea involuntară și inconștientă pe hîrtie a unor fapte de limbă din graiul popular al scribului, cum s-a crezut pînă acum, ci că, în fiecare provincie exista un ansamblu de reguli, de norme, ale limbii scrise, înrădăcinate ferm în conștiința scribilor, tot așa cum sînt înrădăcinate ferm, în conștiința intelectualității române, regulile, normele limbii române literare de azi. În urma cercetărilor întreprinse de mine, limba literară românească veche, deși diferențiată întrucîtva de la o provincie la alta, îmi apărea la origini, cu excepția Maramureșului, ca o realitate deosebită de graiurile populare, dar strîns legată de acestea. Am admis o oarecare unificare a limbii literare românești, dar tot ca un fenomen petrecut într-un plan superior limbii populare, abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd intelectualitatea din Moldova și din Ardeal începea a crede că normele limbii lor scrise sînt dialectale și că trebuiau să accepte normele limbii scrise în Țara Românească.

Ideile acestea, în special ideea de dialecte literare, au fost combătute de unii lingviști. Dar critica pe care mi-o fac aceștia rezultă dintr-o neînțelegere a celor spuse de mine în aceste probleme. Ajungînd la ideea că limba literară veche avea dialecte, am combătut ideea unității perfecte a limbii literare vechi. Am făcut aceasta în capitolul Presupusa unitate a vechii române literare, *din lucrarea mea* Problemele capitale ale vechii române literare. *Dar formula adoptată ca titlu al acestui capitol, care apare și în cuprinsul cărții, a făcut să se creadă că eu respingeam unitatea limbii române literare vechi, cînd de fapt eu respingeam numai ideea unității ei perfecte. Cum a relevat Ion Gheție, cu diverse ocazii, eu înțeleg prin* dialecte literare *nu forme foarte deosebite ale limbii literare românești din epoca veche, ci variante teritoriale ale limbii literare românești vechi, caracterizate prin cîteva particularități fonetice și morfologice și prin particularități lexicale ceva mai numeroase. Eu n-am respins ideea unității limbii literare românești vechi —limba literară românească veche prezintă, cu toate diversele ei forme teritoriale, o mare unitate—, ci am combătut numai ideea că această fază a limbii noastre literare nu prezenta variații teritoriale, idee admisă de unii lingviști români (cei bucureșteni), și am arătat că ea avea elemente deosebitoare de la o regiune la alta. Și nu înțeleg să combat —de altfel n-am făcut-o în lucrările mele— nici unitatea limbii române vorbite de popor, cu toate că, în cadrul limbii populare, diferențele de la o regiune la alta sînt cu mult mai numeroase decît diferențele regionale pe care le prezintă limba literară veche. Am subînțeles că, întocmai ca orice limbă, și româna are unitatea ei, oricît de mari ar fi diferențele dialectale ale graiurilor vorbite de popor. Chiar în cazul limbilor germană și italiană, în care diferențele dintre graiurile vorbite de popor sînt foarte mari — atît de mari, încît unii au putut vorbi, în cazul limbii italiene, de trei limbi deosebite—, există totuși numeroase, chiar foarte numeroase, fapte de limbă comune, care au creat la populația respectivă conștiința că ea constituie un popor, și nu mai multe, o națiune, și nu mai multe. Așa încît „lupta" contra mea a acelor cercetători care nu admit existența dialectelor literare în limba veche și în limba*

secolului al XIX-lea nu are obiect. Ea i-a determinat la o interpretare eronată a diferențelor teritoriale ale vechii române literare. Această „luptă" rezultă și dintr-o înțelegere greșită a termenului dialect ; *căci ei dau acestui cuvînt sensul de „variantă regională (teritorială) mult deosebită de alte asemenea variante", cum ar fi dacoromâna și macedoromâna, deși nici în acest caz nu se poate nega unitatea limbii române, căci dialectele române subdunărene nu pot fi considerate limbi deosebite, alături de limba dacoromână, ci numai forme ale aceleeași limbi. În încăpățînarea lor de a nu renunța la critica pe care ei o fac noțiunii de „dialect literar", ei nu observă că afirmațiile lor presupun că dialectele române subdunărene nu ne mai permit să admitem unitatea limbii române. Pentru mine însă cuvîntul* dialect, *întocmai ca germ.* Dialekt *sau* Mundart, *are atît sensul de „dialect" sau „subdialect", ca și pe acela de grai ; și, foarte probabil, eu am plecat și de la valorile cuvintelor germane respective, cînd am înțeles prin* dialect literar *orice variantă teritorială a limbii române literare.*

N-am citat în aceste articole lucrările mai noi care se ocupă de aceleași probleme, pentru că am voit ca acestea să arate și în volumul de față cum am gîndit și am rezolvat problemele atunci, deși astăzi nu gîndesc altfel în aceste probleme. Ideile exprimate în aceste articole se regăsesc, dar adesea schematic, în lucrarea mea Istoria limbii române, *Iași, 1980, în care au intrat, cu unele modificări, unele părți din cîteva articole republicate aici.*

Ideile exprimate în articolele deja publicate au avut prea puțină influență asupra lingviștilor din celelalte centre universitare (=din celelalte școli lingvistice românești). Cîțiva lingviști bucureșteni și-au însușit punctul de vedere conform căruia în limba textelor coresiene și a textelor românești de tot felul, de pînă în secolul al XVIII-lea, se găsesc unele elemente maramureșene sau în general dacoromânești nordice. Iar Ion Gheție și Al. Mareș, ca și elevele și elevii lor, și-au însușit punctul de vedere conform căruia limba literară românească nu este limba lui Coresi și nici limba textelor muntene de pînă în secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea, impusă tuturor românilor deja în epoca dezvoltării de tot felul a poporului român, și că au existat dialecte literare. După aceea, foștii mei colegi de la Universitatea din Timișoara, Ștefan Munteanu și V. Țâra, ca și Ileana Oancea, de la aceeași Universitate, au admis modul meu de a vedea lucrurile atît în privința începuturilor limbii literare românești, cît și în ce privește evoluția ei.

Dar Gheție și Mareș, ca și elevele și elevii lor, se abat cu totul de la cele susținute de mine în ce privește originea textelor rotacizante și, deci, originea limbii literare românești (vechi și noi): ei susțin că primele traduceri de texte religioase românești s-au făcut nu în Maramureș, ci în Banat și sud-estul Transilvaniei, deci într-o regiune care nu se caracterizează prin rotacismul lui n intervocalic (realizat, bineînțeles, în epoca de formare a românei), și că rotacismul s-a introdus în unele texte atunci cînd aceste traduceri au fost copiate în nordul teritoriului dacoromân. Ei critică pe cercetătorii anteriori pentru greșelile de metodă pe care le-ar fi comis și consideră că ideea traducerii acestor texte în Maramureș n-ar avea nici o bază și e o simplă idee preconcepută, o ficțiune.

După mine, acuzațiile pe care ei le aduc vechilor cercetători trebuie întoarse asupra lor. Procedarea lor se caracterizează prin cîteva grave greșeli de metodă, între care și aceea de a nu ține seamă de dezvoltarea graiurilor dacoromâne pînă în secolul al XVI-lea, de a compara situația din textele rotacizante cu situația dialectală de azi, deși, în alte pasaje ale lucrărilor lor, ei înșiși critică pe unii cercetători vechi tocmai pentru că n-au respectat acest principiu, nesocotit totuși

adesea de ei. Așa încît tocmai ideea lor despre regiunea în care s-au făcut primele traduceri de texte religioase este o idee preconcepută, o ficțiune.

Ideile lui Gheție și Mareș despre începuturile literaturii române și începuturile limbii române literare sînt combătute aici într-un articol care n-a fost încă dat publicității pînă astăzi și apare pentru prima oară în această culegere. Sper că cele spuse în acest articol vor convinge pe cei doi cercetători și pe adepții lor că n-au dreptate să susțină un punct de vedere atît de deosebit de cel admis în genere pînă la ei. În cultura română, ca și în alte culturi, s-au mai văzut răsturnări spectaculoase de idei, dar, după convingerea noastră, întemeiată pe faptele aduse în articolele adunate în acest volum, iar, pe scurt, și în Istoria limbii române, în problema despre care este vorba nu este cazul să renunțăm la ideile vechi.

În acest volum am făcut loc și articolelor mele de cultivare a limbii, publicate în revistele Argeș și Cronica[1]. În ele am făcut doar, adesea după alții, tot constatări de istoria limbii române literare, și anume cu privire la faza modernă a limbii noastre literare, adesea chiar numai pentru epocile cele mai apropiate de noi. Ele se deosebesc de articolele din celelalte părți ale lucrării prin aceea că fac și aprecieri asupra utilității sau inutilității acestor fapte de limbă (cele mai multe, inovații), asupra corectitudinii sau incorectitudinii lor. Se fac deci în aceste articole și judecăți de valoare, care nu-și aveau rostul cînd era vorba de fapte de limbă de pînă la 1860—1880, căzute în desuetudine. Convingerea mea fermă este că există și o lingvistică practică, alcătuită din judecăți de valoare, și că și aceasta trebuie să fie cuprinsă în istoria limbilor, anume acolo unde se studiază faza finală a limbilor, fază în care limbile pot fi supuse voinței umane. În felul acesta, prezentul volum devine nu numai o istorie—fragmentară—a limbii române literare, dar și un îndreptar în privința cîtorva inovații care apar în limba literară modernă a românilor sau în ultimele ei faze.

Iași, aprilie 1987

G. Ivănescu

---

[1] Din păcate, spațiul tipografic nu a permis includerea acestor contribuții în prezentul volum. Nota editorului.

Scanned with OKEN Scanner

I

GENERALITĂȚI ASUPRA LIMBII LITERARE ROMÂNEȘTI

PROBLEME FUNDAMENTALE ALE LIMBII LITERARE ROMÂNEȘTI *

Discuția asupra limbii românești, purtată în coloanle revistei „Contemporanul", încetase, cînd, după un timp, ea a fost redeschisă din nou prin articolul *Limbă literară (Privire generală)*, publicat de acad. Iorgu Iordan în revista *Limba română*, în 1954, nr. 6. De astă dată, discuția s-a dus, de fapt, în cadrul Institutului de Lingvistică al Academiei, care și-a creat un colectiv pentru cercetarea limbii literare românești din secolul al XIX-lea, și în cadrul Secției a VI-a a Academiei, care a consacrat o sesiune specială pentru studiul limbii literare românești (1 și 2 februarie 1955), apoi în cadrul Universității „C. I. Parhon" din București, care, spre sfîrșitul anului școlar trecut, a consacrat mai multe ședințe acestei probleme.La discuții au participat acum mai ales lingviștii din București, și mai puțin scriitorii, care și-au spus cuvîntul numai la sesiunea Academiei. Ce e drept, discuția n-a fost de data aceasta continuă și participanții nu și-au exprimat părerile oricînd prin scris ; dar, în puținele articole despre limba literară românească, publicate de *Gazeta literară* și revistele de lingvistică, avem reflexul celor două concepții ce se înfruntă : pe de o parte aceea a acad. Rosetti, dar mai ales a prof. J. Byck, pe de alta, aceea a acad. I. Iordan. De astă dată, discuția nu se mai duce, ca la început, în jurul limbii literare artistice, în jurul măiestriei cu care este întrebuințată limba literară de scriitori și publiciști, ci în jurul problemelor fundamentale ale limbii literare românești, concepută în modul cel mai larg posibil : 1. Cînd a început limba literară românească și 2. Care sînt bazele ei dialectale. Cel puțin în ce privește a doua problemă, e vorba de o disensiune mai veche din cadrul lingvisticii române. Numai în sesiunea Secției a VI-a a Academiei, din zilele de 1 și 2 februarie 1955, discuția s-a menținut la problematica din anul 1954 și asta pentru motivul că la discuții au participat și scriitorii, care sînt interesați întîi de toate de latura practică a limbii literare.

Prof. J. Byck și-a exprimat părerea în articolul *Vocabularul științific și tehnic în limba română, în secolul al XVIII-lea*, publicat în *Studii și cercetări lingvistice*, anul V, nr. 1—2. După d-sa, limba literară românească exista deja în secolul al XVI-lea. În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea s-a constituit limba literară unică pentru toți daco-românii. Această limbă literară este, în fond, aceea scrisă de Coresi, deci o limbă cu caracter muntean. Ea s-a impus în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea scriitorilor din celelalte provincii. Con-

* Articol apărut în *Iașul literar*, ianuarie 1956, nr. 1, p. 73—79.

cepția aceasta a fost susținută mai înainte de Ovid Densusianu și Al. Rosetti, și a pătruns și în manualele școlare de dinainte de cel de-al doilea război mondial, așa că este foarte răspîndită printre intelectualii români. Prin limbă literară, Byck înțelege nu numai limba literaturii beletristice, căci nu exista atunci o literatură beletristică originală, ci numai una de traduceri, dar și limba scrierilor bisericești, a cronicilor etc., deci o limbă a producțiilor intelectuale scrise, o limbă a culturii. Cu toate acestea, acad. Al. Rosetti pare a restrînge noțiunea de limbă literară cînd, în *Gazeta literară*, anul II, nr. 7 (56), joi, 7 aprilie 1955, caută să dovedească caracterul literar al limbii vechi, prin aceea că am avut atunci literatură beletristică (Dosoftei) și prelucrarea artistică a limbii. Referindu-se la operele lui Dosoftei, d-sa spune: „Putem oare refuza acestor opere, precum și limbii altor lucrări laice sau bisericești din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, calificarea de „literară" ? Desigur că nu, dacă sîntem de acord că, în momentul acesta, limba literară se limitează la stilul operelor beletristice, bisericești, juridice și istorice (letopisețele cronicarilor moldoveni). Limba literară din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea are deci un cîmp redus, ea nu e generală ci locală (în cazul lui Dosoftei și al cronicarilor moldoveni, e limitată numai la Moldova), și nu are un aspect vorbit, ci numai scris ; ... Dar limba literară din secolul al XVII-lea, ca și cea din secolul al XVIII-lea, nu poate fi confundată cu limba scrisă. Sfera noțiunii de limbă scrisă cuprinde toate monumentele scrise în epoca respectivă, pe cînd sfera limbii literare e redusă numai la cîteva genuri." Din cele ce urmează acolo, rezultă că acad. Rosetti înțelege întîi de toate prin limba scrisă a epocii limba documentelor. Cum rezultă din pasajele citate de noi, d-sa admite și existența dialectelor literare la români, chiar în secolul al XVIII-lea.

Prof. Iordan, dimpotrivă, admite, de cîtva timp, că pînă în secolul al XIX-lea nu am avut o limbă literară, ci dialecte literare, că pînă în secolul al XIX-lea nu a existat o formă unică a limbii de cultură la români, că în fiecare provincie românească : Muntenia, Moldova, Ardealul, se întrebuințau forme întrucîtva diverse una de alta ale limbii de cultură, forme care abia în secolul al XIX-lea au făcut loc unei limbi literare ce își are originea adesea în graiul muntean. Este, în fond, cum a spus-o prof. Iordan, atît în articolul citat din *Limba română*, cît și în *Gazeta literară*, anul II, nr. 26 (68), joi 30 iunie 1955, articolul *Pe marginea discuțiilor asupra limbii literare*, părerea lui G. Ibrăileanu, exprimată de acesta la cursurile sale universitare, și este, de fapt, și părerea lui A. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 8. Este drept că Ibrăileanu admitea existența unei limbi literare și înainte de secolul al XIX-lea, începînd de la textele rotacizante, și că, în această privință, acad. Iordan nu mai reprezintă concepția lui Ibrăileanu, dar credem că e, de fapt, mai mult o deosebire de terminologie decît de concepție între acad. Iordan și fostul său profesor. Pentru clarificarea lucrurilor, este bine să insistăm asupra acestui lucru.

Pe cînd Ibrăileanu înțelegea să vorbească de o limbă literară și pentru timpul cînd aceasta nu era încă unitară, acad. Iordan limitează limba literară numai la faza ei unitară, cînd ea este deci oarecum tot una cu limba comună sau națională, deși pentru acad. Iordan (vezi. *Limba română* 1954, nr. 6), limba literară e numai o formă a celei comune. Trebuie să spunem că, de fapt, aceeași concepție despre limba literară o exprimă și prof. J. Byck. Și pentru d-sa limba literară este unitară, este un fel de limbă comună, și urcarea limbii literare românești pînă în secolul al XVI-lea stă și la d-sa în legătură cu faptul

Scanned with OKEN Scanner

că pe atunci deja se impusese limba lui Coresi ca limbă de cultură a tuturor românilor. În această privință, s-ar părea că însuși Ov. Densusianu a conceput lucrurile la fel : pentru dînsul, limba literară presupune o limbă unitară, cît de cît aceeași la toți românii, chiar din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea. De altfel, lucrul pare oarecum firesc : o limbă literară înseamnă existența unei tradiții literare, a unor modele de artă sau măcar de limbă, a unor transmisiuni de la o generație la alta, de la o epocă la alta, deci ceva deosebit de dialectele poporului (dialectele regionale). Limba literară va trebui să apară ca o realitate întrucîtva deosebită de graiurile poporului, ca o realitate lingvistică nouă, care apare numai datorită faptului că avem o cultură, o literatură (în sens larg), preocupări culturale, preocupări literare (în sens larg). O limbă literară pare, mai mult sau mai puțin, o limbă comună sau națională, în orice caz, aceasta este astăzi întîi de toate o limbă literară. Așadar, deosebirea dintre părerea prof. Byck și aceea a acad. Iordan n-ar fi, în ce privește modul de a concepe limba literară în general, ci numai în faptul că o epocă de cîteva secole (al. XVI-lea—al XIX-lea) este concepută de Byck ca reprezentînd o limbă comună, iar de acad. Iordan ca reprezentînd dialecte literare. Pe de altă parte, întrucît prof. Iordan admite pentru veacurile al XVI-lea—al XIX-lea o limbă scrisă diferențiată dialectal, el devine luptătorul pentru o concepție care socotește limba literară ca perfect unitară, ca identificîndu-se total cu limba comună sau națională. Noi am distinge deci în „lupta" prof. Iordan două scopuri : pe de o parte „lupta" pentru ideea de dialect literar și pentru admiterea dialectelor literare la români pînă în secolul al XIX-lea, iar pe de alta, „lupta" pentru a se concepe limba literară ca identică cu limba comună sau națională sau cel puțin ca unitară. Pe cînd elevii lui Densusianu ar da „lupta" pentru eliminarea noțiunii de dialect literar, pentru admiterea unor forme unice ale limbii literare chiar de la originea limbii literare române, odată cu tipăriturile lui Coresi.

Acad. Iordan spune în articolul său din *Gazeta literară*, citat mai sus, că a admite existența dialectelor literare nu înseamnă a respinge unitatea limbii literare românești, ci că această unitate era evidentă pentru scriitorii timpului (p. 4, col. 1) : „Conștiința unității lingvistice era vie la reprezentanții scrisului românesc și la contemporanii lor luminați din secolul al XVII-lea și următoarele. Dar existența unității lingvistice nu trebuie confundată cu aceea a unei limbi literare comune." După d-sa (p. 4, col. 2), teoria că o limbă literară a existat la români încă din secolul al XVI-lea își găsește „în marea unitate lingvistică a poporului nostru" un sprijin numai „aparent". Această mare unitate lingvistică, spune prof. Iordan, „dă impresia, falsă, după părerea mea, că am avut o limbă literară și înainte de secolul al XIX-lea. Unitatea lingvistică generală, dacă-i pot spune așa, nu trebuie confundată cu limba literară ale cărei trăsături caracteristice, cum rezultă chiar și numai din cele spuse mai sus, nu se limitează la unitate". Prof. Iordan a atins o problemă extrem de importantă, care nu prea a fost tratată pînă azi. De altfel, ea nu poate fi pusă decît de acei cercetători care admit existența dialectelor literare. Noi credem că trebuie să se îndrepte toată atenția celor ce studiază limba literară română asupra acestei probleme, dacă se intenționează să se vadă clar. Noi vom încerca să ducem aici mai departe discuția. Faptul că încă nu s-a ajuns în privința limbii literare la o opinie unitară, acceptată de toată lumea, nu poate să dăuneze cercetătorilor, întrucît unitatea desăvîrșită a punctelor de vedere nu a existat niciodată în această problemă. Vom încerca totuși aici să realizăm un

Scanned with OKEN Scanner

punct de vedere mediu, să împăcăm cît de cît cele două puncte de vedere deosebite, căci o prea radicală diversitate poate dezorienta pe unii cercetători mai tineri. În orice caz, ea îi obligă să-şi formeze ei înşişi o opinie într-un domeniu unde cercetarea este încă extrem de grea.

Întîi de toate, aş vrea să atrag atenţia celor care cred că nu pot să-şi însuşească concepţia prof. Iordan, că d-sa nu înţelege să limiteze noţiunea „literar" la formele lingvistice din secolele al XIX-lea şi al XX-lea. Din moment ce acad. Iordan vorbeşte de dialecte literare, este clar că d-sa înţelege să acorde acest epitet şi formelor lingvistice din secolele anterioare. Din acest punct de vedere deosebirea între acad. Iordan şi ceilalţi cercetători nu mai apare radicală. Ceea ce-l deosebeşte pe d-sa de ei nu este decît ideea că înainte de secolul al XIX-lea n-ar fi fost o limbă literară unitară, ci dialecte literare. Adică în locul formei lingvistice literare unitare de azi, am fi avut forme lingvistice literare dialectale, deosebite de la o regiune la alta. Nouă ni se pare că cei care rezistă concepţiei prof. Iordan o fac, între altele, pentru că ei cred că prof. Iordan respinge existenţa unor forme de limbă literare înainte de al XIX-lea secol. Cel puţin aşa rezultă din faptul că acad. Rosetti a căutat (loc. cit.) să arate că şi înainte de secolul al XIX-lea existau preocupări literare. De fapt, ar fi trebuit să se invoce chiar literatura ştiinţifică şi filozofică sau religioasă a vremii, pentru că limba literară este şi limba acestei literaturi. Dar pentru noi este clar : prof. Iordan nu pune la îndoială existenţa unor fapte literare în acele secole, ci existenţa unei limbi literare cu norme valabile pentru toţi românii din nordul Dunării. Prof. Iordan inovează aici faţă de toată lingvistica românească de pînă azi. Căci, pînă azi, toţi cei care-au admis existenţa unor dialecte literare la români, pînă în secolul al XIX-lea, au crezut că pot admite totuşi atunci existenţa unei limbi literare (mă refer la Ibrăileanu, care, dacă n-a pronunţat expresia „dialect literar", a conceput lucrurile la fel, cel puţin cîteodată, apoi la Gaster, care a vorbit numai de dialecte, la Tiktin, la lucrarea mea *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948, şi alţii). Poate că acad. Iordan a suferit şi în această privinţă influenţa profesorului său A. Philippide, care nu socotea potrivit să se vorbească despre o limbă literară, ci despre o limbă scrisă şi despre una comună. Pînă nu demult, acad. Iordan nu vorbea decît de limba comună, căreia-i opunea graiurile populare, şi de limba scrisă, căreia-i opunea limba vorbită. Sub influenţa lingvisticii sovietice, d-sa a început a vorbi şi de limbile literare, dar atunci a afirmat că trebuie să se admită dialecte literare, şi nu o limbă literară, atîta vreme cît aceasta nu e unificată.

Noi credem că putem reveni la modul de a judeca al lui Gaster, Tiktin, Philippide şi Ibrăileanu. În definitiv, noi vorbim de limbi şi în cazul cînd avem mai multe graiuri populare (dialecte populare regionale) fără o limbă comună, literară, pe deasupra lor. Cred, deci, că putem vorbi de limbă şi în cazul dialectelor literare multiple ale unui popor care nu şi-a creat încă o limbă literară unitară, adică limba comună sau naţională. Ar fi întrucîtva ca şi atunci cînd se vorbeşte de limbă şi în cazul unui scriitor : limba lui M. Eminescu, limba lui M. Sadoveanu. Pentru acelaşi motiv, dialectele literare greceşti vechi au şi fost numite de unii lingvişti limbi literare (cf. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*). De aceea, pentru ca concepţia reală despre limba literară românească, pe care o are acad. Iordan, să fie mai uşor acceptată de ceilalţi lingvişti, propunem ca d-sa să renunţe a înţelege prin limbă literară o limbă literară perfect unificată. Poate că astfel exprimată, —spunem: ex-

Scanned with OKEN Scanner

primată, pentru că într-adevăr este vorba de a da un sens sau altul unui termen ca „limbă", —concepţia susţinută de d-sa va fi mai uşor acceptată de lingviştii români, elevi ai lui Densusianu. Din acest moment, toată discuţia se va duce în privinţa faptului dacă limba literară românească de pînă în secolul al XIX-lea a avut sau nu dialecte literare, cum admite acad. Iordan împreună cu alţi lingvişti şi dacă unitatea limbii literare de atunci, manifestată în toate dialectele ei literare, se explică aşa cum vrea acad. Iordan sau aşa cum vrea prof. Al. Rosetti, şi probabil ceilalţi elevi ai lui Densusianu, şi printr-o tradiţie literară propriu-zisă.

În lucrarea mea *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948, în care pentru prima oară am schiţat veridic naşterea, evoluţia şi dispariţia dialectelor literare româneşti, eu am susţinut pentru epoca veche existenţa limbii literare sub forma unor dialecte literare şi am admis că unitatea limbii literare vechi [mă refeream la unitatea care rezulta din unitatea dialectelor teritoriale româneşti în totalitatea lor] se explică printr-o serie de factori contingenţi: s-a întîmplat ca primele texte traduse în româneşte să fie traduse într-o regiune cu labialele intacte, anume în Maramureş, şi ca în Muntenia şi Moldova să fie impusă ca limbă a păturilor înalte (voievod, boieri şi cler), — deci ca limbă care putea fi scrisă, întrucît singure aceste pături puteau atunci să înveţe carte slavă, latină, maghiară sau polonă, — tot o limbă cu labialele intacte. Admiteam, apoi, că fiecare dialect literar îşi avea baza sa lingvistică provincială. Deci oarecum concepţia prof. Iordan. Dar, în acelaşi timp, eu admiteam şi o puternică influenţă maramureşeană, adică a textelor traduse în Maramureş, asupra limbii scrise sau dialectelor literare din Muntenia, Banat şi Moldova, deci oarecum o tradiţie de limbă, aceeaşi peste tot teritoriul dacoromân, aşa cum admit acad. Rosetti şi J. Byck. În lucrarea mea, deja se prezintă o concepţie de mijloc între aceea a acad. Iordan şi aceea a prof. Byck. Unitatea limbii literare vechi în toate dialectele sale literare eu n-aş explica-o numai prin unitatea limbii literare a dacoromânilor, numai prin unitatea dialectelor dacoromâne, dar şi prin faptul că textele scrise în orice dialect literar s-au născut prin influenţa textelor maramureşene asupra oamenilor culţi din diferitele părţi ale Daciei. S-a creat o tradiţie literară prin aceea că limba textelor rotacizante s-a impus, în parte, tuturor dacoromânilor. Desigur, acad, Rosetti şi prof. Byck vor admite că această tradiţie de limbă literară a fost creată de tipăriturile lui Coresi şi că ea a avut un caracter muntean. Tocmai acest lucru nu se poate admite pentru limba literară de pînă prin secolul al XVIII-lea ; căci numai în secolul al XVIII-lea o serie de fapte de limbă muntene se impun în Ardeal şi Moldova, fără însă a se renunţa la toate particularităţile lingvistice de acolo. Dimpotrivă, după părerea noastră, pe care am încercat să o argumentăm şi într-o comunicare citită în ultima sesiune a Academiei R.P.R., despre *Elementele maramureşene în limba tipăriturilor lui Coresi*, diaconul muntean a acceptat în cărţile sale multe elemente care caracterizează numai dialectele din nord sau nord-vest, şi din Banat, şi ele nu se pot explica decît prin influenţa textelor rotacizante asupra sa sau asupra altor copişti şi traducători de texte din secolul al XVI-lea, de dinainte de Coresi.

Este de mirare cum cei ce admit unitatea limbii literare vechi nu văd totuşi că ea nu s-a realizat pe calea influenţei lui Coresi şi, în general, a tipăriturilor muntene, decît după 1700 sau 1730, şi că pînă atunci ea a avut un caracter maramureşean, fiind foarte asemănătoare cu limba textelor rotacizante.

Scanned with OKEN Scanner

Nouă ni se pare astfel justă teza lui Iorga, care a văzut deja în *Istoria literaturii religioase a românilor*, Bucureşti, 1904, că limba textelor maramureşene rotacizante şi-a transmis particularităţile ei pînă departe în secolul al XVII-lea. De fapt, după părerea noastră, pînă pe la 1750 şi chiar şi pînă la 1830, sau, în cazuri mai rare, pînă astăzi. Astfel, la Clain avem încă elemente ca *neştine* „cineva" *primariu* „prim", la Budai-Deleanu, fapte ca : *în toate zile*, *a vorovi*, *voroavă* (aceasta apare şi la Conachi) etc., iar pronumele demonstrative *acest* şi *acel*, dintre care cel puţin primul n-a existat niciodată în graiul popular din Muntenia, s-au impus în limba literară a tuturor românilor tot prin textele religioase din Maramureş. Desigur, de pe la 1750, avem în limba literară şi numeroase fapte de limbă muntene, dar aceasta n-a dus la totala înlăturare a unor fapte de limbă maramureşene. Şi, în orice caz, în acelaşi timp, s-au impus în limba literară şi fapte de limbă moldovene sau ardelene — bănăţene — crişene, ca formele : *simt*, *văd*, *cred* etc. După 1830 sau 1850, au pătruns în limba literară şi alte fapte de peste munţi, precum imperfectele de persoana a III-a pl. în-*u* : *ei lăudau*, *ei vedeau*. Prof. Byck pierde din vedere, se pare, marea schimbare care a avut loc în limba literară românească de pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea. El nu vede că limba literară avusese pînă atunci o bază dialectală maramureşeană şi că schimbarea mare se produce în secolul al XIX-lea prin impunerea în limba literară a unor fapte de limbă din regiunile bănăţene, ardelene, moldovene şi muntene, adică din regiunile centrale, laterale şi de sud ale teritoriului dacoromânesc. Judecînd după alte articole ale sale (*Noua ortografie şi istorie a limbii române*, publicat în revista *Limba română*, 1954, nr. 6), se pare că d-sa este preocupat întîi de toate de a găsi muntenismul în limba literară din Moldova şi Ardeal din secolul al XVII-lea pînă azi, iar nu de a înregistra procesele fundamentale care-au avut loc în dezvoltarea limbii noastre literare. D-sa pierde din vedere numeroasele schimbări care au avut loc în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea în limba literară română — am încercat o schiţă a celor morfologice în revista *Limba română*, 1955, nr. 1 — şi pentru că admite unitatea perfectă a limbii literare deja în veacul al XVIII-lea. Această unitate apare numai dacă citim parţial textele, dacă plecăm de la texte în care nu prea apar faptele de dialect literar. La lecturi mai numeroase şi mai atente, existenţa dialectelor literare nu se poate pune la îndoială nici chiar pentru secolul al XIX-lea. Pe de altă parte, elemente dialectale nemunteneşti se găsesc în limba literară mereu şi după aceea, pînă azi, e drept, însă, numai ca variante stilistice faţă de formele corecte sau normale. În unele cazuri, avem totuşi, chiar pînă astăzi, o variantă moldovenească a limbii literare româneşti (*întâi*, *căpătâi* etc, faţă cu *întîi*, *căpătîi* etc.), folosită de unii scriitori moldoveni ca normă lingvistică. A afirma că limba literară este de origine numai munteană nu poate fi adevărat nici pentru epoca nouă, nici pentru epoca veche. Putem spune totuşi că norma limbii literare de azi e, în general, munteană (*unchi*, *a cădea* etc. faţă cu *moş*, *a pica* etc.), dar asta numai din punct de vedere lexical şi fonetic şi numai după crearea statului român unit, cu capitala în Bucureşti, cum a afirmat deja Philippide, *Principii de istoria limbii*, loc. cit., urmat de atîţia alţii. Şi încă nu trebuie să uităm cazuri ca *genunchi* (cf. munt. *genuchiu*), care este de origine ardeleană şi moldoveană. Dar de aici urmează altceva : secolul al XIX-lea împarte evoluţia literară a limbii române în două faze distincte, pe care prof. Byck nu le poate

Scanned with OKEN Scanner

vedea tocmai pentru că nu admite existența în acest secol a atîtor schimbări ale limbii literare. Şi dacă acad. Iordan vorbește de o epocă a dialectelor literare şi de una a limbii literare, noi credem mai potrivit să se vorbească, cum am făcut de altfel şi pînă acum, de o epocă veche şi de una nouă, în dezvoltarea limbii noastre literare sau, cu alte cuvinte, de limba literară veche şi de cea nouă. Numai acceptînd această distincție se poate vedea clar în istoria limbii noastre literare.

Scanned with OKEN Scanner

BAZELE DIALECTALE ALE LIMBII LITERARE ROMÂNE *

I

Cu unele mici variaţii, şcoala lingvistică ieşeană susţine că bazele dialectale ale limbii române au fost pînă în secolul al XIX-lea foarte largi, cuprinzînd mai tot teritoriul daco-român, şi că, în structura limbii literare româneşti de azi, intră fapte din toate dialectele româneşti, dar că, începînd din secolul al XIX-lea, limba literară românească seamănă mai mult cu dialectul muntenesc, pentru că unitatea limbii literare s-a realizat prin renunţarea de către moldoveni la dialectul literar moldovenesc.

I. Coteanu, *România literară*, p. 39, referindu-se la articolul meu, *Teorii eronate despre limba literară românească*, *Iaşul literar*, 1956, nr. 10, p. 94, nu redă exact concluziile mele ; după dînsul, eu aş fi susţinut că, pînă în secolul al XVIII-lea, limba literară românească ar fi avut o bază maramureşeană şi că după aceea baza dialectală a limbii literare s-a schimbat, dialectul maramureşean fiind înlocuit cu cel muntenesc. Coteanu se referea (p. 50) la faptul dovedit de mine şi acceptat şi de dînsul —singurul pe care îl aprobă din toate cele spuse de mine despre limba veche —, că în textele lui Coresi se găsesc multe elemente maramureşene, provenite din textele rotacizante. De fapt eu spusesem că astfel de elemente se găsesc şi în textele vechi din celelalte părţi ale teritoriului dacoromân ; eu admiteam că textele maramureşene au fost cunoscute şi utilizate pretutindeni şi că toate dialectele literare dacoromâne prezintă influenţa lor. Crezînd greşit că eu admit existenţa pînă la 1750 a unei baze dialectale exclusiv maramureşene pentru întreaga limbă literară românească, Coteanu obiectează (p. 50) că prin tipărirea textelor sale, care după mine, prezintă elemente maramureşene, diaconul Coresi nu a întărit influenţa graiului maramureşean asupra limbii celorlalte tipărituri, pentru că el a muntenizat textele „fără intenţie aparte, din simpla necesitate de a face textul cît mai pe înţeles". Eu cred totuşi că diaconul muntean a acceptat şi menţinut o serie de aspecte lingvistice maramureşene tocmai pentru că cele mai vechi traduceri în româneşte s-au făcut în dialectul maramureşean, care a devenit astfel prima limbă literară — evident, incipientă —a românilor. Admiţînd de la origine mai multe dialecte literare, admiteam implicit şi o bază dialectală foarte largă a limbii literare româneşti, identică cu toată limba populară românească. Dar am făcut precizarea că, pînă în secolul al XVIII-lea, dialectul maramu-

* Prima parte a articolului a apărut în revista *Convorbiri literare*, nr. 3, 15 februarie 1972, p. 10 ; a doua parte, în aceeaşi revistă, nr. 4, 29 februarie 1972, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

reşean era o bază şi pentru celelalte dialecte literare; că după aceea limba cu elemente maramureşene a făcut loc în Moldova unei limbi mai apropiate de graiul popular din sudul Moldovei, iar limba cu elemente maramureşene din Muntenia a făcut loc unei limbi mai apropiate de graiul muntean; de asemenea, că limba din Banat, Ardeal şi Crişana a făcut loc unei limbi mai apropiate de graiurile ardelene şi crişene în Ardeal şi Crişana (vezi *Probleme capitale*, p. 128—137).

După părerea mea, a existat, deci, o bază dialectală muntenească oricînd; dar numai pentru Muntenia. Şi a existat oricînd şi o bază dialectală maramureşeană, căci limba literară românească de astăzi tot a mai păstrat cîte ceva din vechile maramureşenisme; între altele pronumele *acest(a)*; şi a existat oricînd şi o bază dialectală ardelenească, moldovenească şi bănăţeană; dar, pînă în secolul al XIX-lea, fiecare din dialectele pomenite constituia o bază numai pentru limba scrisă în raza lui; pe cînd, începînd din acest secol, elementele din aceste dialecte, care au pătruns în limba literară unitară a românilor, sînt mai puţine, dar se utilizează pretutindeni (astfel formele verbale de indicativ imperfect persoana a III-a plural, în *-u*, ei *cîntau*, ei *vedeau* etc., sînt originare din Ardeal şi Banat).

Din cele spuse mai sus, rezultă că, pentru mine, este greşit să se caute o bază unică pentru limba literară din toate fazele ei. Cei care o fac se referă, este drept, la limba literară de azi şi consideră valabile pentru tot trecutul limbii literare ceea ce este în genere valabil azi: că limba literară românească are la bază mai ales dialectul muntenesc. Coteanu face greşeala de a raporta stări din trecut la situaţia de azi; o greşeală similară făcuse G. Ibrăileanu în cursul său universitar de *Istoria literaturii române moderne*, din anul 1909—1910, greşeală pe care am criticat-o eu în *Probleme capitale*, p. 55—57, iar Coteanu în *România literară*, p. 29—30. Baza dialectală a limbii trebuie studiată pentru fiecare epocă în parte. Tocmai pentru că procedează greşit, Coteanu ajunge la o concluzie deosebită de cea a noastră.

Ca şi Ibrăileanu care compara limba literară de azi cu limba secolului al XVI-lea, Coteanu face (p. 41—47) o comparaţie între limba literară şi dialecte şi constată că limba literară se apropie cel mai mult de dialectul muntean. Dar ce dovedeşte oare asta pentru trecut? Nimic. Coteanu afirmă după aceea (p. 47), pe drept, că această identitate nu se explică prin vreo „superioritate internă" a dialectului muntean, ci „prin forţa împrejurărilor istorice". Şi el adaugă (p. 47—49): „Doi factori mai de seamă au fost decisivi: a) organizarea primelor tipografii româneşti în Muntenia şi în Ardeal, la Sibiu [şi Braşov][1], adică tot în teritoriul lingvistic muntean, şi dezvoltarea artei tipografice în această parte a ţării mai intens decît în Moldova, unde se tipăreşte în limba română de abia în secolul al XVIII-lea, cu o sută de ani mai tîrziu decît în Muntenia... În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea numărul tipografiilor din Muntenia creşte, şi, la cărţile imprimate aici, se adaugă cele de la Buda, de la Bălgrad, localităţi în care dialectul muntean are curs obişnuit, căci tipăriturile de la Budapesta sînt scrise în general într-o limbă literară foarte apropiată de dialectul muntean... b) Două dintre cele mai mari evenimente politice din istoria ţării dinainte de Unire, răscoala lui Tudor Vladimerescu şi revoluţia de la 1848, se dezvoltă mai bine în această parte a ţării... După 1848 Muntenia şi-a păstrat tot timpul iniţiativa politică, fiindcă tot aici s-a trecut în practică la

[1] [Paranteza mea la prima publicare a acestui articol.]

Unire prin alegerile de la 24 ianuarie 1859...", p. 49 : „În concluzie, la baza limbii literare stă de mult şi a fost tot timpul dialectul muntean".

După cum se vede, Coteanu acordă importanţă atît momentului reprezentat de Coresi, cît şi momentului reprezentat de Matei Basarab, Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu, şi secolului al XIX-lea. Dar, în nici unul din primele două momente, dialectul muntenesc nu s-a impus ca limbă literară a tuturor românilor. Alţi lingvişti au acordat importanţă numai tipăriturilor din epoca lui Şerban Cantacuzino şi a lui Constantin Brîncoveanu şi ascendentului politic şi iniţiativei politice a Munteniei în secolul al XIX-lea, pînă după 1859. Afirmaţia că tipăriturile din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea au impus dialectul muntean ca limbă literară a fost făcută deja de Al. Rosetti, *Istoria limbii române, noţiuni generale*, p. 80—81 ; iar eu am recunoscut acestei afirmaţii o parte de adevăr în lucrarea mea citată, p. 51 şi în *Teorii eronate despre limba literară românească*, *Iaşul literar*, 1956, nr. 10, p. 97. Avem de obiectat lui Coteanu că procesul de unificare a limbii literare se produce totuşi în perioada 1848—1870 şi că, deci, perioada mai veche dintre secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea nu mai are importanţă în acest proces. Căci ori limba literară s-a identificat cu dialectul muntenesc de pe la 1700, şi atunci ea nu mai avea nevoie să se unifice şi în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea ; ori unificarea a avut loc în secolul al XIX-lea, şi atunci tipăriturile muntene mai vechi, mai numeroase decît cele moldoveneşti din acelaşi timp, n-au avut influenţă asupra limbii scrise în Moldova (şi Ardeal).

II

Însuşi Coteanu pune mai puţin accentul pe procesul de unificare a limbii literare româneşti din epoca veche ; căci el scrie (p. 98) : „Fără a subestima importanţa acestui factor de ordin cultural, în care se reflectă fără îndoială şi o anumită superioritate economică, fiindcă altfel s-ar fi continuat opera de traducere începută în secolul al XVI-lea în Maramureş şi nordul Moldovei, el este totuşi secundar în raport cu dezvoltarea politică mai rapidă care se petrece în Muntenia de la începutul secolului al XIX-lea pînă la Unire". Dar aceasta este în contradicţie cu afirmaţia făcută de lingvistul bucureştean ceva mai sus, la aceeaşi pagină : „Dialectul muntean se impune în primul rînd prin numărul tipăriturilor". De altfel, la p. 49—50, Coteanu spune :

„Cu toate acestea, rolul dialectului muntean nu a fost tot timpul la fel de important, [el] a influenţat mai evident limba scrisă în secolul al XVI-lea, manuscrisele maramureşene au intrat cu particularităţile lor în tipografia lui Coresi şi au ieşit cu înfăţişare muntenească ; în secolul al XIX-lea muntenizarea este şi mai vizibilă căci apare în presă, în studii cu caracter de popularizare ştiinţifică, în traduceri, în literatura originală, în documentele oficiale etc.

Între prima şi a doua muntenizare nu s-a produs o transformare radicală, dar prin secolul al XVII-lea influenţa muntenească scade într-o oarecare măsură".

În aceste rînduri Coteanu a reluat în fond ideea exprimată de Philippide în *Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 9 ; căci acest învăţat nu era acolo prea ferm în expunerea teoriei dialectelor literare, vorbind în acelaşi timp de preponderenţa în secolul al XVI-lea a dialectului muntean şi de preponderenţa în secolele următoare a dialectului moldovean. Deşi învăţatul ieşean admitea

Scanned with OKEN Scanner

că limba comună (limba literară unitară) se fixează abia spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, el admitea totuşi că fixarea limbii literare începe cu tipăriturile lui Coresi şi mai ales cu tipăriturile din secolul al XVII-lea. Părerea noastră este că influenţa muntenească nu scade în secolul al XVII-lea, ci că ea nu s-a manifestat pînă atunci deloc ; căci textele care se scriu atunci în Moldova prezintă în genere limba textelor moldoveneşti din secolul al XVI-lea, doar cu unele modernizări fonetice şi lexicale. Iar în secolul al XVI-lea n-a avut loc nici o muntenizare a limbii literare româneşti, ci numai adaptarea textelor religioase rotacizante, şi trebuie să adăugăm : — şi din Ardealul dintre Alba Iulia, Miercurea Ciucului şi Munţii Rodnei — la dialectul literar muntenesc care exista de dinainte de Coresi (cf. textele muntene anterioare, între care, scrisoarea lui Neacşu din Tîrgovişte către judele Braşovului). Dar, în acelaşi secol, textele rotacizante fuseseră adaptate şi la dialectul bănăţean şi moldovenesc, cum am arătat în *Problemele capitale*, p. 94—96, 115 şi 120—121 : şi ele fuseseră adaptate, mai înainte, şi la dialectul ardelean propriu-zis (dintre Alba Iulia şi Dej pe de o parte şi Vatra-Dornei-Ghimeş pe de alta), care, deşi foarte asemănător cu cel rotacizant, avea totuşi unele particularităţi proprii. Despre o muntenizare a limbii literare s-ar fi putut vorbi, dacă s-ar fi muntenizat limba din alte regiuni ale teritoriului daco-român decît Muntenia, Oltenia şi Ardealul de sud. Dar aşa ceva n-a avut atunci loc ; şi n-a avut loc nici în secolul al XVII-lea. Cum am arătat în *Problemele capitale*, p. 111—112, limba scrisă la Bălgrad în secolul al XVII-lea este deosebită de cea a lui Coresi; e aproape ca şi cea scrisă de Varlaam. Nu înţeleg cum poate spune Coteanu că la Bălgrad se scria atunci ca în Muntenia. Este drept că această afirmaţie a fost făcută şi de Gaster, *Chrestomathie română*, I, p. XCIV, şi XCVI, şi de I. Şiadbei, *Revista filologică*, I, 1972, p. 278 ; dar în lucrarea mea citată atrăgeam atenţia asupra faptului că aceşti cercetători greşeau. Faptul că în *Noul Testament* al lui Simion Ştefan, de la Bălgrad, apare şi fonetismul *pîine*, alături de *pîne*, fapt pe care de altfel Coteanu nu-l invocă, se poate explica prin apariţia lui *pîine* în graiurile poporului din Crişana de sud şi părţile vecine ale Ardealului, întrucît fenomenul se întîlneşte în multe texte scrise în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea în aceste regiuni. Numai în secolul al XVIII-lea se produce în Ardeal şi în Moldova o parţială muntenizare fonetică a limbii literare ; dar, spre sfîrşitul secolului, Moldova revine la formele dialectului literar moldovenesc ; iar limba Ardealului prezintă numai unele fonetisme caracteristice dialectului literar muntenesc ; lexicul şi sintaxa sînt ardeleneşti, crişene (vezi *ibid.*, p. 94 şi 128—133). Dacă astfel stau lucrurile, nu este firesc să se admită că româna literară a avut pînă în secolul al XIX-lea mai multe forme, mai multe variante teritoriale, în funcţie de dialectul popular pe raza căruia ea se scria?

Scanned with OKEN Scanner

EXISTENȚA DIALECTELOR LITERARE *

Examinînd acum 35 de ani limba literară românească din epoca veche, constatam cu surprindere că teza unității limbii literare românești de pînă în secolul al XIX-lea, susținută de către mulți lingviști români, era falsă: în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și în primele patru decenii ale secolului al XIX-lea, chiar și după aceea, pînă pe la 1880, limba română literară nu era unitară și nu reproducea, cu modificările firești de la o epocă la alta, limba lui Coresi și a Bibliei din 1688, ci prezenta mai multe forme, stînd în legătură cu deosebirile dialectale, regionale, ale daco-românei. Pentru secolul al XVI-lea identificam, în afară de varianta rotacizantă, care a dispărut pe la 1600, varianta muntenească-ardelenească de sud, varianta crișană-ardelenească-moldovenească și varianta bănățeană-hațegană, pe care o întîlneam în *Palia* de la Orăștie. Pentru secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, susțineam că se puteau admite, în ce privește limba literară, tot atîtea dialecte ca și pentru graiurile populare: bănățean, crișan-maramureșan, muntenesc și moldovenesc. Am publicat rezultatele muncii mele în acest domeniu în *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948.

Teza mea a fost acceptată numai de unii lingviști români. Dar, pînă acum n-am luat decît rar atitudine față de criticile ce mi s-au adus și în genere față de teoriile diverse. Voi începe cu examinarea obiecțiilor unui cercetător care, numind, ca și mine, *dialecte*, subdiviziunile teritoriale ale dacoromânei, respinge concepția mea nu din motive terminologice sau dintr-o confuzie a expresiilor lingvistice cu noțiunile. Mă refer la lucrarea lui I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, București, 1961. Fac precizarea că eu nu țin la expresia *dialect literar*; pe mine mă interesează puțin ce cuvinte vom întrebuința pentru a denumi formele regionale ale limbii literare românești, de pînă pe la 1880. Dar, în lucrarea mea citată, am dovedit că limba literară nu era pînă pe la 1880 perfect unitară, că avea variante regionale. Putem numi altfel decît *dialecte literare* aceste variante ale limbii literare românești; dar nu le putem tăgădui existența sau nu le putem ignora. I. Coteanu se situează printre cei ce le tăgăduiesc.

Motivul principal pentru care I. Coteanu tăgăduiește că limba literară românească ar fi avut dialecte literare îl constituie faptul că, după dînsul, pînă în secolul al XVII-lea, dacoromâna încă nu era diferențiată dialectal sau prezenta

* Articol apărut în *Convorbiri literare*, 30 ianuarie 1972, nr. 2, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

prea puține diferențe regionale. Astfel, el admite (p. 32—33) că palatalizarea labialelor s-a realizat în Moldova în veacul al XVII-lea, că în același secol s-a realizat palatalizarea dentalelor în Banat. El conchide (p. 33) „că cel puțin două mari unități dialectale românești, dialectul moldovean și cel bănățean, se diferențiază mai puternic de limba comună după secolul al XVI-lea, în cursul secolului al XVII-lea și în special în cursul celui următor". Concepînd astfel lucrurile, Coteanu nu mai putea acorda textelor scrise în Maramureș, Crișana, Ardealul de nord și Moldova nici un rol în formarea limbii literare românești; un asemenea rol au avut, după el, numai tipăriturile religioase ale lui Coresi și tipăriturile muntene din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (vezi p. 47—48 și 91—92). Cercetătorul bucureștean nu uită că în Moldova se scria în epoca veche altfel decît în Muntenia; dar face greșeala de a crede (p. 36) că această „tradiție literară" (de fapt și lingvistică) începe cu Varlaam, pe cînd ea este cu mult mai veche și urcă în secolul al XVI-lea. El recunoaște (p. 36—37) că Varlaam și Dosoftei scriau altfel decît în Muntenia. Dar, plecînd de la constatarea lui Ibrăileanu că, în secolul al XVIII-lea, pătrund în limba scrisă din Moldova, ca și din restul teritoriului daco-român, multe elemente populare, Coteanu se credea îndreptățit să afirme că abia acum se diversifică limba română literară scrisă. Întemeindu-se (p. 37) pe faptul că, în secolul al XVIII-lea exista conștiința necesității unei limbi literare unitare, manifestată prin aceea că „intelectualii români" de atunci „evită în scris particularitățile regionale, cînd pot și cînd le cunosc", cercetătorul bucureștean conchidea: „e exagerat să numim dialecte literare deosebirile dintre modul cum se scria în Moldova și modul cum se scria în Muntenia, căci ele nu sînt cu mult mai importante decît cele care apar astăzi în operele beletristice".

A afirma că, în epoca veche, limba literară românească nu prezenta diferențieri regionale cu mult mai numeroase (căci asta înseamnă, în unul din citatele făcute mai sus, cuvîntul *important*) decît în limba literară de astăzi este a anula tot complicatul și îndelungatul proces de unificare a limbii literare românești, proces care a început în secolul al XVIII-lea și s-a încheiat pe la 1880. O problemă a unificării limbii literare a existat în Franța medievală, în Italia medievală și modernă, în Germania; un proces similar nu a avut loc la români? Oricine se ocupă mai de aproape de dezvoltarea limbii române literare din secolul al XIX-lea, constată că unificarea limbii literare s-a produs și încercat după 1830 de mai multe ori, că unificarea limbii literare românești era văzută în mod deosebit, după originea locală a scriitorului sau filologului care făcea propunerea, că ea s-a realizat după 1840 și mai ales după 1859, pînă spre 1880. Toate aceste eforturi au fost necesare pentru că limba literară românească de pînă în secolul al XIX-lea a prezentat unele deosebiri de la o regiune la alta; nu știm cît de numeroase, pentru că nimeni pînă astăzi n-a făcut statistici sau măcar liste bogate, dar ele erau cam tot atît de numeroase cît și deosebirile dintre dialectele dacoromâne, dintre variantele regionale ale vorbirii populare. Nu avem dreptul să vorbim de dialecte literare sau măcar de forme deosebite ale limbii literare vechi românești? Pentru mine este evident că însuși Coteanu recunoaște, p. 33, că, în secolul al XVI-lea, existau, în cadrul dacoromânei, deosebiri dialectale fonetice, ca acelea constînd în menținerea sau transformarea africatelor și a lui *n*. Dar existau atunci numai aceste particularități dialectale? Ele erau, desigur, cu mult mai numeroase. Însăși palatalizarea labialelor nu e atît de nouă, cum crede I. Coteanu, ci cel puțin cu cîteva secole mai veche. În *Problemele capitale* (p. 168—178) eu

am arătat motivele care ne determină să urcăm realizarea fenomenului pînă în perioada de sfîrşit a mileniului I e.n. Dar înseşi cele patru sau cinci dialecte dacoromâne distinse de Emil Petrovici şi admise şi de I. Coteanu erau deja diferenţiate, şi prin multe trăsături, nu numai în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, cum admite, în lucrarea discutată, cercetătorul bucureştean, ci şi în secolul al XVI-lea, şi chiar cu multe secole mai înainte. Dacă nu spuneam cît de vechi sînt cele patru sau cinci dialecte dacoromâne distinse de Petrovici şi admise (p. 93—94) şi de mine, se subînţelegea totuşi, din ce afirmam în lucrarea pomenită, că acele dialecte erau puternic diferenţiate cel puţin cu cîteva secole mai înainte de secolul al XVI-lea. Dar unele dintre deosebirile dialectale dacoromâneşti sînt cu mult mai vechi. Judecînd numai prin analogie cu ce s-a petrecut în Romania occidentală, unde dialectele spaniole, proven-ţale, franceze, italiene apar deja constituite la sfîrşitul mileniului I sau începu-tul mileniului al II-lea e.n., trebuie să admitem că şi la noi dialectele dacoromâne s-au conturat în acelaşi timp. Ştiu că mai toţi lingviştii români de astăzi concep lucrurile altfel. Dar se pune problema dacă România constituie o excepţie în cadrul Romaniei. Pentru noi este evident că nu ; şi mai este evident că, atîta vreme cît nu vom fi lămurit problemele dialectologiei istorice dacoromâne, nu vom putea lămuri nici problemele limbii literare româneşti din perioada veche.

Scanned with OKEN Scanner

II
APARIȚIA LIMBII LITERARE ROMÂNEȘTI

O NOUĂ TEORIE DESPRE REGIUNEA ÎN CARE S-AU TRADUS CELE MAI VECHI TEXTE RELIGIOASE ROMÂNEȘTI *

§ 1. După cum se știe, manuscrisele rotacizante au fost considerate multă vreme drept cele mai vechi texte religioase românești, și, cu privire la originea lor, a avut curs multă vreme teoria lui I.A. Candrea și a lui N. Iorga, care susțineau că aceste texte — de fapt originalele prin a căror continuă copiere s-a ajuns la textele rotacizante — au fost traduse în secolul al XV-lea, în Maramureș, sub influența husitismului. Alți cercetători au presupus că traducerea lor s-a făcut datorită catolicismului (Ilie Bărbulescu) sau nevoii de a pregăti preoți (Șt. Ciobanu), rămînînd însă la ideea originii maramureșene a textelor rotacizante și admițînd chiar că ele s-au tradus la Mănăstirea Peri. Unii cercetători au admis că traducerile au putut avea loc și în regiunile învecinate: Bihor, Țara Năsăudului, Bucovina. Aceeași regiune a fost considerată ca patrie a textelor rotacizante și de Ov. Densusianu și Al. Rosetti, care însă au socotit că traducerea a avut loc în prima jumătate a secolului al XVI-lea, sub influența luteranismului. Numai N. Drăganu, în ultimii ani ai vieții sale, s-a îndreptat către o altă teorie: ideea că textele respective au fost traduse la Brașov[1]. Nimeni n-a luat în seamă această concepție, și, după părerea noastră, pe drept.

Dar, în ultimele două-trei decenii, o serie de cercetători din București s-au crezut îndreptățiți să vină cu o nouă concepție despre regiunea în care s-au tradus textele rotacizante și în genere primele texte religioase românești. Mă refer la Ion Gheție și Alexandru Mareș. Dintre lucrările lor vom cita deocamdată numai pe următoarele, scrise de Gheție: *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, *SCL*, XVI, 1965, nr. 3, p. 39—46, *Începuturile scrisului în limba română*, *Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, și *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, și pe cele scrise rezultate prin colaborarea lor: *Introducere în filologia românească*, *Probleme, metode, interpretări*, București, 1974, și *Originile scrisului în limba română*, București, 1985. Ei susțin că textele care stau la baza textelor rotacizante au fost traduse în prima jumătate a secolului al XVI-lea în Banat și Hunedoara, că, deci, aceste texte prezentau la început particularitățile graiurilor bănățene-hunedorene și că au căpătat rotacismul lui *n* intervocalic și

---

* Articol inedit redactat în octombrie 1985 și ianuarie—aprilie 1987.

[1] Vezi *Histoire de la litterature roumaine de Transilvanie des origines à la fin de XVIIIe siècle*, București, 1938, p. 34—36.

alte particularități lingvistice prezente în textele rotacizante prin copieri în regiuni din nordul teritoriului daco-român.

În noua lor carte, din 1985, care e, cum spun autorii (p. 18—19), o lucrare de sinteză, și nu una de exegeză, cum au fost cele anterioare, nu se putea evita înșirarea argumentelor pe care ei le aduc în sprijinul teoriei că textele rotacizante s-au tradus în secolul al XVI-lea în Banat și Hunedoara, deși ei spun că nu vor mai relua argumentarea din alte lucrări ale lor. Autorii aduc vechilor teorii critici adesea foarte dure. Vom expune acuzațiile — căci avem adevărate acuzații, un adevărat proces științific — pe care le aduc ei vechilor cercetători, limitîndu-ne mai ales la cele spuse în ultimul lor volum. Acuzațiile se găsesc în primul rînd în *Introducere* (scrisă de Ion Gheție).

§ 2. Ei apreciază cercetările de pînă astăzi asupra momentului în care a luat naștere literatura cultă românească astfel (p. 14): „Întreprindere temerară, care a făcut ca din domeniul investigației obiective studiul problemei să fie mutat în acela al speculației *pure*, unde a rămas cantonat, din păcate, în multe privințe pînă astăzi. Spunem *pure* [sublinierea aparține autorilor], și apăsăm asupra acestui cuvînt, deoarece teoriile, cîte s-au succedat în cursul timpului, au fost formulate în absența oricăror informații istorice doveditoare și a unor criterii valabile de datare, conducînd în cele din urmă la arbitrar." Ei consideră calea aceasta greșită (p. 14) pentru că, după părerea lor, „primele texte scrise într-o anumită limbă se pierd în mod obligatoriu, chiar cînd e vorba de limbi cu o veche tradiție scrisă, apoi (p. 14—15) pentru că mărturia limbii (ca element de datare în filologie) nu are valoare decît în cazul cînd deținem un bogat material de referință din epocile aduse în discuție (în cazul limbii române, din anii anteriori secolului al XVI-lea). Cele cîteva sute de cuvinte răzlețe (de regulă toponime și antroponime), recoltate din documentele slave și latine scrise în secolele al XIII-lea—al XV-lea, sînt cu totul insuficiente, pentru a ne fi de un real folos în operația de datare presupusă de autorii ipotezelor amintite mai sus."

Obiecțiile sînt reluate la p. 15—16, într-o formă în parte modificată. Aici se spune (p. 15) că teoriile de pînă acum „întrunesc trei caracteristici fundamentale. În primul rînd ele sînt într-o măsură mai mare sau mai mică speculative. Pornind de la un număr restrîns de fapte concrete, autorii le supralicitează importanța sau le deformează prin interpretări neîngăduite de buna metodă. În al doilea rînd, opiniile se întemeiază pe idei preconcepute, ceea ce înseamnă că în cursul demonstrației faptele sînt invocate numai în măsura în care susțină convingerea prealabilă a autorilor și sînt analizate într-o manieră destinată să ducă la asigurarea țelurilor urmărite de ei. În sfîrșit, se observă (mai ales în lucrările elaborate în ultimele decenii) o inexplicabilă reținere de a apela la ultimele achiziții ale științelor filologice și lingvistice în privința datării, localizării și filiației textelor, rămînîndu-se la cunoștințele (astăzi perimate) atinse în urmă cu 70—80 de ani. Această gravă deficiență de ordin metodologic își are izvorul în subiectivitatea autorilor și este consecință normală a tendinței de a dirija investigațiile".

Autorul continuă (p. 15—16): „Născută sub asemenea auspicii cercetarea a trebuit să ducă în mod fatal la constituirea unor locuri comune, adevărate dogme, clădite pe autoritatea unor savanți și primite, fără un prealabil examen critic, de majoritatea specialiștilor. Un asemenea loc comun l-a constituit vreme îndelungată credința că limba textelor rotacizante, fiind mai veche

Scanned with OKEN Scanner

decît cea a lui Coresi [Gheţie vrea să spună că faza lingvistică reprezentată de textele rotacizante este considerată de unii ca mai veche decît faza reprezentată de limba lui Coresi], trebuie să dateze negreşit dinaintea secolului al XVI-lea. Altă dogmă a devenit convingerea, acceptată şi astăzi [dar şi cealaltă este acceptată şi astăzi] de unii oameni de ştiinţă, că traducerea celor mai vechi texte religioase s-a putut efectua numai înlăuntrul unei mişcări cultural-religioase patronate de reformă. Dacă asemenea concepţii au fost zdruncinate în ultima vreme sau şi-au pierdut măcar o parte din autoritatea de odinioară, au rămas altele care sînt însuşite în mod curent nu numai de omul de cultură mijlocie, ci şi de specialistul reputat. Aşa e bunăoară opinia cvasiunanimă că leagănul scrisului (literar) românesc este Maramureşul istoric (împreună cu Ardealul învecinat). Deşi pusă în circulaţie cu multă vreme în urmă şi dovedită a fi caducă, ea este reluată, în mod automat, ori de cîte ori se abordează problema textelor rotacizante şi a originii scrisului (literar) românesc". La p. 16, se arată alte consecinţe ale modului vechi de a gîndi, pe care le vom indica mai tîrziu. Ei sînt aşa de siguri că teoria lor, pe care o găsim de fapt şi la G. Istrate (*Caracterul regional al textelor noastre vechi*, *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, *Filologie*, XIV, 1963, fasc. 1, p. 11—12), corespunde adevărului, încît o introduc oriunde în expunerile lor ca o certitudine, uitînd că şi ea este tot o ipoteză ; dar, după părerea noastră, tocmai teoria lor suferă de viţiile pe care ei le găsesc vechii teorii despre originea maramureşeană a textelor rotacizante. Lor nici nu le trece prin minte că tocmai teoria lor este o idee preconcepută, rezultată dintr-un raţionament greşit aplicat limbii textelor.

§ 3. Cînd ei afirmă că lucrările recente nu vor să ţină seamă de rezultatele noi — deci obţinute de ei — ale filologiei şi lingvisticii române, se referă, desigur, în primul rînd la lucrarea mea *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, în care, la p. 508—509, am respins teoria lui Gheţie şi am rămas la vechea teorie. Faptul că, pînă astăzi, nimeni n-a discutat şi n-a căutat să respingă teoria lui Gheţie, îi dă acestuia şi le dă şi celor care i-au acceptat ideile, impresia, ba chiar convingerea, că nimeni nu mai are de spus ceva contra teoriei sale, că toată lumea o acceptă, că cei criticaţi nu mai au ce răspunde, că ei nu mai pot reveni la teoria pe care au susţinut-o mai înainte. Dar lingviştii români sînt prea ocupaţi cu alte probleme la a căror cercetare nu pot renunţa, pentru a mai găsi timp şi pentru examinarea tezei lui Gheţie şi a celor care au acceptat-o şi pentru combaterea ei, deşi, desigur, mulţi dintre ei o consideră eronată.

De fapt eu am făcut teoriei lui Gheţie şi Mareş o critică în *Istoria limbii române*, este adevărat, prea pe scurt. Dar critica mea nu a fost luată de ei în considerare. Şi nu sînt luate în considerare nici puţinele argumente aduse contra teoriei lor în §-ul despre localizarea textelor rotacizante. Realitatea este că, atît Candrea, cît şi eu, am întrebuinţat următoarea metodă : am utilizat fenomene care aveau arii identice cu Maramureşul sau mai largi decît el ; dar era firesc să se înţeleagă că numai ariile cele mai limitate (ariile cele mai mici) arată locul unde s-au tradus textele rotacizante. Întrucît îl priveşte pe Candrea, este de spus că, în vremea în care a lucrat, nu era cunoscută aria mai largă a unor fenomene pe care el le constatase în Maramureş şi Oaş. Dar nu aceasta este cazul meu. Iar, în *Problemele capitale* şi în *Istoria limbii române*, eu am mai utilizat o metodă : dacă, în afara graniţelor Maramureşului, acolo unde azi se găsesc unele fenomene caracteristice textelor

Scanned with OKEN Scanner

rotacizante, sînt şi fenomene care nu apar în aceste texte, regiunile respective se exclud din aria în care s-au tradus textele rotacizante. Gheţie n-a înţeles acest lucru, că delimitarea ariei de traducere se face în aceste două moduri. În *Baza dialectală a românei literare*, p. 238, unde el expune rezultatele cercetării sale din 1974, Gheţie face următoarele afirmaţii judicioase : „Majoritatea cercetătorilor care au examinat textele rotacizante au fost frapaţi de unele trăsături specifice, între care în primul rînd rotacismul, şi au convenit că ele provin dintr-o regiune nordică a teritoriului daco-român, mai exact din Transilvania de miazănoapte cu Maramureşul sau din Moldova. În unele cazuri localizarea s-a făcut cu o mare precizie : nordul Crişanei, Oaşul, Maramureşul (cu sau fără regiunea limitrofă a Transilvaniei propriu-zise). A nega faptul că textele în cauză reflectă, în cea mai mare parte a lor, subdialectul nordic ar fi împotriva evidenţei. Există numeroase particularităţi (fonetice, morfologice şi lexicale) care ne îndrumă spre nordul Ţării". Dar ceea ce urmează e cu totul de neînţeles pentru mine : „Nu e mai puţin adevărat însă că, luate în totalitate, particularităţile de limbă aduse în discuţie de cercetători nu ne permit o localizare precisă, ci ne indică o vastă arie cuprinzînd Transilvania de la nord de Mureş (împreună cu Crişana şi Maramureşul) şi, într-o serie de cazuri, şi Moldova şi Banatul, adică în linii mari teritoriul unde se vorbea în secolul al XVI-lea subdialectul nordic al limbii române. Încercările de a delimita zone mai restrînse cum ar fi Maramureşul, nu s-au întemeiat pe demonstraţii convingătoare." Mai întîi nu corespunde adevărului afirmaţia că unele arii — e drept, puţine, — nu sînt limitate la Maramureş sau la Maramureş şi unele regiuni vecine (vezi mai jos, §-ele 13 şi 14). Dar pentru noi este clar că, dacă cercetătorii au luat în considerare şi fenomene cu o arie mai întinsă, delimitarea nu se făcea de către ei decît pe baza fenomenelor cu arii restrînse — cele mai restrînse, adică cele care indicau Maramureşul, Moldova de nord-vest, Bucovina, nordul Crişanei şi Oaşul (dar Oaşul se excludea, din lipsa în regiune a unor instituţii religioase şi culturale de prestigiu). Nu putem considera neconvingătoare aceste concluzii : ele sînt tocmai ce ne indică faptele lingvistice. Şi, cum rezultă din primul citat făcut mai sus, însuşi Gheţie recunoaşte că faptele din textele rotacizante ne trimit spre teritoriul dacoromân nordic. Greşeala de a crede că faptele din textele rotacizante care prezintă o arie mare slăbesc argumentarea în sprijinul teoriei vechi rezultă tocmai din faptul că Gheţie, în loc să ia în discuţie toate faptele invocate, le consideră pe fiecare din ele izolat, ca şi cum n-am mai utiliza în argumentare şi alte fapte. Desigur, luînd în considerare un fenomen cu arie mare nu mai putem localiza textele rotacizante sau trebuie să admitem că aria în care s-au tradus este foarte mare. Dar probante strict pentru Maramureş sînt numai ariile mai restrînse ; iar, din ariile mari, trebuie să eliminăm regiunile în care nu se găsesc alte fapte din textele rotacizante şi regiunile în care se găsesc fapte care nu caracterizează textele rotacizante. Gheţie ia fenomenele izolat şi declară că aria unora din ele nu indică numai Maramureşul, ci şi alte regiuni. Da, dar numai ariile mai limitate sînt probante, iar ariile mai largi se dovedesc nevalabile, pentru că prezintă şi fenomene care nu caracterizează textele rotacizante. Deci, dacă luăm în considerare ansamblul particularităţilor, avem şi arii care ne indică o regiune restrînsă. Iar faptul că în Maramureşul de azi nu se găsesc multe fapte din textele rotacizante se explică în două feluri : 1. textele au fost scrise într-un grai maramureşean dispărut ; 2. azi Maramureşul este invadat de fenomene venite dinspre sud.

Scanned with OKEN Scanner

Am spus că, în lucrarea celor doi cercetători, se vorbește de refuzul autorilor celor mai noi lucrări de a accepta teoriile care reprezintă stadiul de azi al cercetării. Probabil, relațiile prietenești în care mă găsesc cu autorii cărții i-au determinat să nu pomenească lucrarea mea din 1950, ci numai lucrările mele mai vechi, și să nu folosească cele spuse în această lucrare de mine, asupra originii celor mai vechi texte românești. Dar ei îmi fac, oarecum tacit, în cartea lor, o critică foarte dură, la care trebuie să răspund. Relațiile prietenești pe care le am cu ei trebuie să ducă la inițierea unei discuții deschise, în care să-mi spun și eu părerile, oricît de mult aceasta i-ar contraria. Căci convingerea mea fermă este că, lăsînd la o parte cercetarea filigranologică, care e corectă, în argumentarea lor mai totul este greșit. Că eu am meditat și după apariția cărții din 1974 a lui Gheție asupra originilor scrisului literar românesc, puteau s-o deducă autorii din faptul că, în *Istoria limbii române*, p. 509, spuneam : „Nu împărtășim părerea lui Gheție, *Maramureșul secolului al XV-lea — patrie a textelor rotacizante ?*, *LR*, XVII, 1968, p. 252—255, și *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc — Chestiuni de metodă*, în *Studii de limbă literară și filologie*, I, București, 1969, p. 189—241, conform căreia cercetările de pînă astăzi asupra textelor rotacizante n-au ajuns la nici o concluzie neîndoioasă. Este drept că nu putem exclude ipoteza că unele traduceri rotacizante s-au făcut în vreo mănăstire din Moldova de nord-vest, unde au existat graiuri rotacizante, originare din Maramureș. Dar originea maramureșeană a unor texte, cum sînt *Cod. vor.*, *Ps. sch.* și *Ps. vor.*, sau măcar a originalelor lor, nu poate fi pusă la îndoială. Gheție a reluat amplu problema în lucrarea sa *Începuturile scrisului în limba română, Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, în care face o critică cel mai adesea nedreaptă vechilor teorii despre caracterul maramureșean al limbii vechilor texte rotacizante. El nu ține seamă de faptul că toate aceste teorii au meritul de a fi lămurit măcar în parte problema, indicînd ca patrie a textelor regiunea care are cei mai mulți sorți de izbîndă de a fi fost patria lor. Rezultatele la care ajunge Gheție sînt în fond tot cele vechi, căci și el situează tot în extremul nord al țării — Maramureșul și Bucovina — patria textelor rotacizante. Aceasta rezultă și din lucrarea sa, extrem de importantă, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 232—242, unde situează în Transilvania de nord textele rotacizante fără indicație [mai precisă] de loc și timp. Dar nu putem să afirmăm ca el că faptele de limbă din texte nu ne permit o localizare mai precisă [corect : o oarecare localizare] a lor : nordul Crișanei și chiar Maramureșul de sud și regiunea Bistriței [ardelene] și a Năsăudului sînt excluse pentru că aceste regiuni prezintă, după cum am arătat [la p. 508], palatalizarea labialelor, *scl* pentru *sl* etc. La p. 508, la care făceam aluzie, nu indicam fenomenele de palatalizare a labialelor, dar citam fenomenul de formare a conjunctivului cu *si* în loc de *să*, din aceeași regiune a Crișanei. Că aria respectivă de la sud-vest de Maramureș suferise palatalizările labialelor o spusesem la p. 332.

§ 4. Așadar este clar : eu n-am mai expus, în *Istoria limbii române*, cu amănunte, noua teorie a lui Gheție despre patria textelor rotacizante, pe care le considerăm cele mai vechi texte românești ; dar, pentru mine, ideea originii maramureșene a acestor texte nu era o dogmă, ci rezultatul unor raționamente aplicate schimbărilor fonetice ale graiurilor din nordul și vestul țării. Și am mai spus acolo că, adesea, Gheție face critici nedrepte

Scanned with OKEN Scanner

autorilor vechilor teorii. Oare m-am făcut eu vinovat de a fi refuzat să accept cele mai noi teorii și cele mai juste, cele ale autorilor cărții de care vorbim aici ? Este drept că eu rămîneam dator cu un studiu mai întins, în care să dovedesc că, adesea, critica făcută de Gheție vechilor teorii era nedreaptă. Dar acest studiu l-am și redactat în 1974 și l-am citit în cadrul simpozionului Societății „Mihai Eminescu" din Freiburg i. Br., din vara anului 1974, care a avut loc în orașele Baia Mare, Sighet, Suceava și Iași ; și n-am tipărit acest articol pînă astăzi din mai multe motive, asupra cărora nu este cazul să insist aici. Dar că eu mă îndoiam de rezultatele la care a ajuns Gheție am spus-o clar în *Istoria limbii române*, loc. cit. ; iar autorii cărții din 1985 trebuiau să fie mai precauți cînd au lăsat să se înțeleagă că eu nu țin seama de cercetările recente și că argumentările mele lingvistice nu sînt în conformitate cu stadiul actual al științei, prin care, probabil, autorii înțeleg nu numai rezultatele cercetării filigranologice, dar și informația dialectală asupra dacoromânei și metodele utilizate de ei astăzi. Eu credeam că argumentele aduse de mine în sprijinul teoriei originii maramureșene a textelor în discuție — și nu numai în articolul *Elemente maramureșene în limba textelor lui Coresi*, dar și în *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 99, 103 și 105 (mă refer la fapte ca *mainte*, *curundu*, *giudeț* „judecată", *îmă* „mamă", *a putredi*, *sem* „sîntem", *seti* „sînteți", *a înfrumșa* și *a înfrîmșa* etc.), care n-au fost discutate în lucrarea lui Gheție din 1974, mă obligă să susțin mereu vechea teorie și că localizarea textelor în Maramureș, din moment ce faptele lingvistice din regiunile vecine exclud alte regiuni, este singura metodă care se impunea să fie folosită. Este drept că multe din faptele lingvistice caracteristice textelor rotacizante nu se găsesc azi în Maramureș — și printre ele se înseriază chiar rotacismul lui *n* intervocalic, care apare în secolul al XX-lea acolo abia în cîteva cuvinte — ; dar aceasta nu înseamnă că ele n-au putut caracteriza unele din graiurile maramureșene din trecut. Și, lucru pe care nu l-am spus în lucrările mele anterioare — deși trebuia s-o fac —, graiul textelor rotacizante este un grai maramureșean de nord, care, între timp, a dispărut. Avem a face cu o ipoteză, dar cu singura pe care o cer faptele lingvistice în ce privește localizarea textelor rotacizante. Mi se pare și acum că, în lingvistică, ca și în alte științe, nu se poate vorbi de stadii de cercetare depășite, atunci cînd aduci fapte neluate în seamă de nimeni pînă la un moment dat și le interpretezi după singura metodă impusă de rațiune. Așadar, în cazul de față, „știința contemporană" nu se identifică decît în parte cu concluziile și metodele lui Gheție și Mareș. Eu trebuia să accept numaidecît teoriile lor ? După părerea mea, cartea lui Gheție din 1974 este una din cele mai eronate ale lingvisticii române. Să vedem întrucît are dreptate Gheție — și au dreptate și colaboratorii săi, în primul rînd Mareș, — să susțină că textele rotacizante s-au tradus în secolul al XVI-lea, și anume în sud-vestul teritoriului dacoromân.

§ 5. Faptul fundamental de la care pleacă Gheție este constatarea făcută de Mareș, că filigranele hîrtiei manuscriselor rotacizante se situează în scurte perioade de la mijlocul secolului al XVI-lea. Eu nu pun la îndoială aceste constatări ale lui Mareș, și am făcut rău cînd am neglijat să pomenesc în *Istoria limbii române* aceste rezultate pozitive ale muncii lui. Dar nu rezultă de nicăieri din lucrarea mea citată aici că eu aș fi refuzat să accept aceste rezultate științifice, chiar dacă, și în această privință, am citat rezultatele cercetărilor mai vechi. Probabil acest lucru l-a îndemnat pe Gheție

să spună, în lucrarea din 1985, că eu refuz rezultatele cercetărilor filologice recente. În realitate eu nu acceptam concluziile trase de cei doi cercetători din această constatare. Căci faptul că textele rotacizante sînt niște copii de pe la 1550—1570 de pe alte texte nu ne obligă, în bună metodă științifică, să admitem că traducerea în română a textelor religioase la care ne referim s-a făcut numai cu cîteva decenii mai înainte, deci în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Ne interzice acest fapt să admitem că traducerea s-a făcut în secolul al XV-lea ? Este vreun fapt care ne obligă să admitem că traducerile nu se situează în timp prea departe de cópii ? Autorii ar fi putut s-o facă stabilind numărul greșelilor de copist, cum a procedat J. Smrčkova, în studiile ei, *À propos des rapports réciproques entre les plus anciennes traductions roumaines, manuscrites et imprimées, des textes bibliques*, în *Acta Universitatis Carolinae, Philologica*, nr. 4, *Romanistica Pragensia*, IV, 1966, p. 81 și urm., și 96, și *Notes sur la datation des premiers textes roumains*, în *Actes du premier congrès international des études balkaniques* et *sud-est européennes*, Sofia, 1968, VI, p. 563—568 și 587. Dar Gheție și Mareș n-au făcut acest lucru. Și n-au ținut seamă nici de rezultatele cercetătoarei cehe, care a constatat că numărul greșelilor de copiere este așa de mare, încît ne obligă să situăm traducerile în secolul al XV-lea. Ideea că aceste traduceri s-au făcut în secolul al XVI-lea nu este cumva o idee preconceputǎ, o prejudecată ? Oricum, ea este tot așa de ipotetică ca și ideea că traducerile s-au făcut în secolul al XV-lea. De aceea eu găsesc aici un grav defect de metodă al celor doi cercetători.

§ 6. Ca să poată respinge teoria că textele s-au tradus în secolul al XV-lea, ei și-au făcut ideea că fapte de limbă, cum sînt *cl'eamă -se* „chiamă", *ult* „*uit*", în care se găsea un *l'* sau un *l* provenit din *l'* (vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 405), precum și fapte ca *întăńi* (pl.) „întîi", *dințănia* „dințiia", *spuńiu* etc., cu *ń*, se explică prin aceea că textele s-au tradus în Banat și Țara Hațegului, unde *l'* s-a păstrat mai multă vreme decît în restul teritoriului dacoromân, iar *ń* s-a păstrat pînă azi. Dar avem niște fapte care sînt susceptibile de o dublă interpretare. Și întrebăm din nou : E o bună metodă științifică aceea de a opta pentru una din aceste interpretări, deși și cealaltă e tot atît de plauzibilă ? De fapt ei o acceptă pe aceea care recurge la o regiune dialectală astăzi mai arhaică (Banatul și Hunedoara) și resping pe aceea care recurge la o epocă mai veche. Sunetele *l'* și *ń* se păstrează în restul teritoriului dacoromân pînă la mijlocul secolului al XV-lea, chiar după aceea —ne-o arată documentele latine din părțile supuse statului maghiar și cele slave din Principatele independente. De ce să refuzăm posibilitatea unei explicații prin traducerea textelor în prima jumătate a secolului al XV-lea ? Concluzia firească era aceasta: Numai dacă textele au fost traduse în secolul al XVI-lea, traducerea s-a făcut în sud-estul țării ; dacă ele s-au tradus în secolul al XV-lea, traducerea s-a putut face oriunde pe teritoriul dacoromân. Dar cei doi autori refuză ideea că aceste texte au fost traduse în secolul al XV-lea. De ce ? Pentru că au interpretat rău rezultatele examenului filigranologic, atît de merituos, făcut de ei. Deci o eroare de interpretare a constatării că filigranele situează la mijlocul secolului al XVI-lea textele păstrate pînă azi a antrenat altă eroare, aceea de a fixa în sud-vestul țării locul în care s-au făcut traducerile de la baza textelor rotacizante. Și, de aici, altă eroare : textele rotacizante păstrate pînă la noi n-au fost la origine rotacizante (deși rotacismul a putut caracteriza altădată partea de nord a județului Hunedoara) ; rotacismul s-a introdus în aceste texte în

Scanned with OKEN Scanner

copierea lor în Crișana și în Moldova de nord; în nici un caz în Maramureș (în Maramureș, după autori, nu s-a putut face nici o traducere de texte religioase). Că acolo a fost o mănăstire cu un mare rol în viața religioasă a românilor din Ungaria medievală, nu mai prezintă nici o importanță pentru cei doi cercetători. Este drept că nu avem nici o informație că la Peri s-ar fi tradus aceste texte religioase în românește. Dar oare faptul că în Maramureș a existat o asemenea instituție religioasă importantă — în unele privințe cu rang de episcopat — nu poate fi un indiciu că acolo s-au putut face aceste traduceri? Pentru autori ipoteza este pură speculație. Eu cred că este o ipoteză verosimilă. Sînt cazuri în care știința nu poate face mai mult. Pentru aceasta trebuie să considerăm ipotezele ca nefondate, ca pură speculație, deci ca pură imaginație?[1] Dar concepția autorilor este ea o certitudine, cum o spun ei adesea ? (Este drept că, adesea, și ei o consideră ipoteză.) Pentru noi ea nu este decît o idee prea puțin probabilă ; ba, pînă la urmă, cum vom vedea, faptele ne obligă s-o considerăm falsă. Avem a face cu o nouă dogmă. Mai exact : abia acum avem a face cu o dogmă. Căci nu putem considera dogmă vechea teorie. Ea are la bază niște fapte și niște metode care pot fi sau chiar trebuie acceptate.

§ 7. Gheție mai spunea în 1974 (și o spune și în 1985) că limba textelor nu ne poate da indicații asupra timpului unor scrieri, decît atunci cînd avem multe informații de limbă. Dar el afirmă că, în cazul textelor rotacizante, lucrurile stau altfel : el consideră că originalele textelor rotacizante au fost traduse în secolul al XVI-lea (înainte de 1550), deși recunoaște că-s còpii după altele. Dar textele latine și slavoromâne din Ardeal, Crișana, Banat și Maramureș și din Țara Românească și Moldova prezintă destule cuvinte românești (multe din ele, antroponime și toponime), ca să putem stabili cronologia unor fenomene fonetice românești anterioare secolului al XVI-lea. Și dacă în textele rotacizante găsim cîteva cuvinte cu *ń* și *ĺ*, trebuie numaidecît să explicăm faptele numai ținînd seama de particularitățile de azi ale dialectelor dacoromâne ? (în Banat avem *ń*, dar nu și *ĺ*, care apare în Anonymus Caransebesiensis). Nu putem pretinde, cum s-a făcut pînă la Gheție, că aceste fonetisme sînt faza mai veche a graiului rotacizant și că originalele se situează în secolul al XV-lea, cînd încă mai existau *ń* și *ĺ* și în Crișana, Maramureș, Ardeal, Moldova, ba poate și în Muntenia și Oltenia ? În Moldova faptele acestea există pînă pe la 1470, cum s-a recunoscut demult. Este clar că, în acest caz, limba (unele fapte de limbă) ne indică și timpul textelor. În documentele latine din Moldova apare *boljarus* și *bolyarus* „boier", precum și *boljaro*, *bolyaro*, pînă pe la 1580. Dar *boiarus* apare deja pe la 1450 (comunicare orală a tovarășei Mihaela Paraschiv, care pregătește o teză de doctorat despre limba din documentele latine din Moldova pînă în secolul al XVII-lea). De ce să nesocotim asemenea fapte,

[1] Faptul că nu avem nici o mărturie cu privire la activitatea de traducere a unor texte religioase — și anume în grai rotacizant — la Mănăstirea Peri din Maramureș nu înseamnă că acolo nu s-au făcut asemenea traduceri. Avem mii și mii de asemenea cazuri în istoria politică, culturală, economică etc. a popoarelor ; și, cu toate acestea, nimeni nu se îndoiește că asemenea fapte au avut loc. Însuși procesul întemeierii Țării Românești nu este indicat de nici un izvor istoric. Dar aceasta nu înseamnă că acest proces n-a avut loc. Situația anterioară și cea ulterioară ne indică ce s-a petrecut într-un moment intermediar. În cazul nostru se semnalează, într-o epocă dată, lipsa oricăror texte (rotacizante) ; în alt moment, ulterior, existența lor. Deci a avut loc traducerea textelor religioase în română. Localizarea lor s-a făcut însă prin luarea în considerație a unor împrejurări culturale care au existat după 1392 în Maramureș.

Scanned with OKEN Scanner

care pot da o indicație cronologică, și să admitem că ele spun ceva numai pentru localizarea textelor? Și de ce să facem comparația numai cu starea dialectologică de azi, și nu cu stituațiile din secolele al XV-lea și al XVI-lea, pe care le cunoaștem din textele latine și slavoromâne ? Dar Gheție și Mareș fac și altă greșeală : dacă întîlnesc un fapt lingvistic atît în textele rotacizante, cît și în cele coresiene, ei trag concluzia că faptul lingvistic respectiv se găsea în graiurile populare de pe întreg teritoriul dacoromân. Dar în textele coresiene se găsesc și alte fapte de limbă, care nu apar în textele din nord. Nu trebuie atunci să concludem că a existat o influență a limbii rotacizante asupra celei coresiene ? Însuși Gheție a cerut de atîtea ori să se facă comparația faptelor de limbă din textele rotacizante cu situația de atunci. În acest caz, de ce el calcă propriul său principiu ? El a acuzat de atîtea ori pe cercetătorii anteriori că nu raționează corect. Dar procedarea lui, indicată mai sus, este corectă ? Nu se pune Gheție în serviciul unei idei preconcepute, care nu rezultă din fapte? El acuză mereu pe cercetătorii anteriori că au căutat să găsească argumente pentru ideea lor preconceputâ : Maramureșul ca patrie a textelor rotacizante. Dar aceasta nu era o idee preconceputâ : ea rezulta (sau părea a rezulta) din faptele istorice, culturale și lingvistice. Și această idee era mai întemeiată decît ideea lui, că aceste texte au fost traduse în grai bănățean-hunedorean și că apoi au devenit rotacizante prin copiere la nord. Aceasta l-a și determinat să tăgăduiască existența dialectului literar ardelenesc central, admis de mine. Dar e clar că dialectul textelor rotacizante nu poate fi „identificat" cu dialectul ardelean central, unde rotacismul se găsea doar în cîteva puncte, ca Măhaci și altele.

§ 8. Ideea că nu Maramureșul, și nici regiunile învecinate de la sud-vest și sud, au fost patria textelor rotacizante, a fost sprijinită de Gheție în lucrarea din 1974 și este sprijinită și în cea din 1985, prin faptul că fenomenele considerate caracteristice de Candrea și de alții pentru Maramureș nu se limitau în secolele al XV-lea — al XVI-lea la Maramureș, ci se găseau pe arii mult mai întinse sau erau chiar general dacoromâne. El invocă și faptul că, chiar astăzi, aceste fenomene se găsesc pe arii mult mai întinse decît Maramureșul sau nu se găsesc deloc în Maramureș. Ca să fiu mai clar, Gheție respingea în 1974 ideea că faptele de limbă din textele rotacizante ar fi fost dialectale în secolele al XV-lea și al XVI-lea, cum am susținut și eu, de fapt, după Candrea și alții. El citează fapte similare din textele lui Coresi sau *Palia*, ca să dovedească caracterul general dacoromân al acestor fenomene. El respinge metoda mea de a descoperi fenomene dialectale mai vechi decît secolul al XV-lea, deci arii dialectale în cadrul românei de dinainte de secolul al XV-lea. Criteriile pe care mă întemeiam ca să stabilesc cronologia erau trei : 1. Comparația cu celelalte limbi romanice : dacă fenomenul se găsește acolo, e latin popular. 2. Explicarea unor fapte dialectale dacoromâne ca fenomene latinești populare : dacă un fapt dialectal dacoromân este dialectal în latina populară, fenomenul este tot atîta de vechi. 3. Comparația cu dialectele române suddunărene : dacă fenomenul se găsește acolo, el este anterior despărțirii dialectelor române, pe care eu o situam în secolul al XIV-lea. El vede o limbă otova, cu fapte de tot felul, răspîndite pe tot teritoriul dacoromân, nu vrea să separe, în cadrul dacoromânei, arii dialectale, așa cum avem azi arii dialectale. În acest caz, valoarea probantă a fenomenelor din textele ratocizante se reduce la zero. Gheție este înfeudat vechii concepții, după care, la început, limba română era foarte unitară, concepție

Scanned with OKEN Scanner

care nu mai poate fi acceptată după demonstrațiile mele (eu plecam și de la fapte relevate de Densusianu și Tache Papahagi). Dar prezența în textele coresiene sau în genere dacoromâne de sud a unor fapte pe care le găsim azi numai în nord se poate explica mai ales așa cum am făcut eu, după Iorga și alții : prin influența (cultă) a textelor din nord asupra celor din sud : nu putem respinge acest tip de explicații, cum face Gheție ; de fapt și el recurge în alte cazuri la astfel de explicații (el admite astfel de influențe ale unui text asupra altora cînd se copiază un text în altă regiune decît cea care i-a dat naștere). Eu am mai explicat prezența unor fapte nordice în textele sudice și prin aceea că, prin migrații din nord (Ardeal, Crișana, Maramureș) în Muntenia și Oltenia, s-a ajuns pe alocurea și la sud ca graiul popular să aibă astfel de fapte. Gheție spune că acest lucru nu e dovedit. Nu e dovedit că faptul din text provine din cutare regiune a Munteniei, căci el poate fi și o influență literară. Dar prezența unor fapte nordice în graiurile din sud, limitate de obicei la arii mici sau relativ mici, nu se poate tăgădui, după demonstrațiile mele din *Problemele capitale* și *Istoria limbii române*. Și în această privință Gheție este tributar vechii concepții, cea a lui E. Petrovici, și chiar cea a lui S. Pușcariu, care admiteau numai subdialecte bine deosebite unele de altele, nu și existența unor graiuri mozaic sau mixte. Dacă ar fi înțeles acest lucru și dacă ar fi înțeles și faptul, despre care am vorbit mai sus, că, în cadrul dacoromânei, existau, în secolul al XV-lea, arii dialectale, dacă ar fi avut, deci, altă viziune în dialectologia română decît cea veche, el ar fi putut vedea că modul meu de a gîndi nu era așa de eronat, cum își imagina el atunci, și își imaginează el și acum. Desigur, în ce privește faptul că aria unor fenomene dialectale din textele rotacizante era prea întinsă, el are dreptate, sau poate avea dreptate : asemenea fapte nu dovedesc că textele rotacizante s-au tradus în Maramureș. Dar de aici nu urmează că Gheție are dreptate în toate cazurile : Unele din cele ce el consideră drept constatări impuse de fapte sînt de fapt ipoteze de-ale lui, și ne apar deci tot atît de valabile ca și ipotezele mele. Și, după cum rezultă din faptul că, în 1985, el combate în continuare teoria maramureșeană, și face aceasta chiar cu o violență și o combativitate rar întîlnite, el nu admite ceea ce am adus eu nou în dialectologia istorică română, nici după apariția cărții mele *Istoria limbii române*, în care am expus amplu (adesea cu mult mai amplu decît în 1948 și 1959) aceleași vederi noi. Desigur, în cazul unui fapt de limbă ca *știi* „știe", care se găsește în nord-vestul țării, n-am adus, în lucrările mele de pînă astăzi, nici un argument în sprijinul ideii că el caracteriza numai regiunile în care se găsește și azi, și că, în rest, forma *știe* se întrebuința în acest secol (și afirmația aceasta e valabilă și pentru alte cazuri). Dar, cum forma *știe* apare în *Evangheliarul de la Sibiu* (vezi *Evangheliarul slavoromân de la Sibiu, 1551–1553*, București, 1971, p. 410), precum și *în Palia de la Orăștie* și Coresi (în ultimul, alături de *știi* ; pentru *Palia de la Orăștie* și Coresi, vezi Gheție, *Baza dialectală*, p. 225, respectiv p. 351), este clar că diferențierea dialectală de azi exista deja în secolul al XVI-lea. Nu putem presupune că ea exista și cu un secol-două mai înainte, sau chiar cu mai multe secole? Dar, cînd e vorba de repartizarea teritoriului dacoromân într-o arie *drept* sau *derept* și alta *drept*, este clar că avem a face cu o diferențiere teritorială care urcă pînă la latina populară, căci, atît în Italia de sud, cît și în Peninsula Iberică apar urmași de-ai lat. *directus* (cf. it. *diritto*, sp. *derecho*) iar în Italia de nord, Galia, Reția apar urmași de-ai lui **drectus* (it. *dritto*, fr. *droit* etc.). Și, tot așa, dacă pe teritoriul dacoromân avem o arie cu *acmu* (azi *amù*), la nord, și alta cu *acum* (azi *acù*)

Scanned with OKEN Scanner

la sud, est clar că diferențierea teritorială urcă pînă la latina populară ; căci *acmu* provine din *eccum módo*, iar *acum*, din *eccúm modo*. Și, tot așa, dacă în Banat, Crișana și Maramureș apare *ḑuḑă*, ca în macedoromân, iar în restul teritoriului dacoromân *zi(uă)*, este clar că avem a face cu o diferențiere teritorială care urcă în epoca anterioară despărțirii dialectelor dacoromâne (secolele al X-lea — al XIV-lea). În aceste cazuri, diferențierea teritorială a limbii române este, în mod sigur, mai veche decît secolul al XV-lea, iar faptele caracteristice textelor rotacizante constituie o probă indubitabilă că aceste texte s-au tradus undeva, în interiorul ariilor în discuție : *dirept* sau *derept*, *acmu*, *ḑu(u)ă*. Dar Gheție nu admite nici în aceste cazuri că avem o diferențiere dialectală a dacoromânei anterioare secolului al XV-lea. Articolul său, *Româna primitivă*, din *Limba română*, XXXV, 1986, nr. 6, p. 516—528, publicat la atîta vreme după apariția primelor sale lucrări despre patria textelor rotacizante, ne explică de ce el nu admite, pentru cele mai multe din schimbările lingvistice caracteristice textelor rotacizante sau pentru cele care caracterizează regiunile complementare, că sînt anterioare cu mult secolului al XV-lea : el nu acordă nici o importanță criteriilor de stabilire a cronologiilor admise de mine, criterii impuse de fapt de o veche tradiție a lingvisticii. După cum s-a văzut, între criteriile folosite de mine, unul este cel al metodei comparativ-istorice, aplicată fie limbilor romanice, fie dialectelor române. Dar Gheție, plecînd de la un pasaj din opera lui Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, ediția a III-a, Paris, 1912, citat de Philippide în cursul său de *Introducere în știința limbii* (editat de mine și Carmen-Gabriela Pamfil, în *Opere alese*, București, 1984), tăgăduiește orice valoare reconstructivă comparației. El încheie astfel articolul său (de fapt prima parte a unui articol mai larg) (p. 527) : „După toate cele spuse mai sus, se pare neîndoielnică constatarea că stabilirea unor criterii cît de cît precise de departajare a ceea ce e românesc primitiv de ceea ce e dezvoltare ulterioară, reconstruirea românei primitive pe baza comparării particularităților în comun ale actualelor dialecte, e o întreprindere ce trebuie părăsită, ca insuficient fundată din punct de vedere științific." Dar afirmațiile lui Meillet sînt eronate și contravin chiar propriilor procedări, căci și el a reconstituit limba indoeuropeană primitivă cu ajutorul comparației limbilor indoeuropene. Am criticat în *Gramatica comparată a limbilor indoeruopene*, București, 1981, p. 19—21, 23 și 56—57, această idee eronată a sa. Iar, în *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 290—312, am urcat, după Ov. Densusianu și Tache Papahagi, o mulțime de schimbări dialectale românești în epoca românei primitive, mai exact : înainte de secolul al X-lea, tocmai pentru că apar în dialectele estice ale dacoromânei și în cele sud-dunărene. A pune la îndoială această cronologie a schimbărilor lingvistice în discuție este a elimina unul din criteriile cele mai de seamă ale stabilirii cronologiei schimbărilor lingvistice. Principiul stabilirii cronologiei relative a fenomenelor, admis de el la p. 527, nu se poate aplica decît în puține cazuri. Este falsă afirmația sa de la aceeași pagină, că „a reconstitui înseamnă a stabili un arhetip, nu și cronologia acestuia." Reconstituirea implică și o cronologie. Desigur, avem și schimbări lingvistice identice petrecute în mod independent în cele două-trei etc. dialecte sau limbi surori. Dar ele pot fi bănuite și distinse de schimbările lingvistice care, în mod sigur, se situează în româna primitivă sau în latina populară. De aceea concluzia lui Gheție (p. 527) : „Stadiul de limbă reconstituit prin comparația dialectelor actuale poate fi situat, în lipsa unor mijloace de datare, în orice perioadă de după epoca de formare a limbii

Scanned with OKEN Scanner

române pînă la româna din secolul al XVI-lea", este falsă. Şi tot aşa de false sînt deci—şi, în plus, nedrepte şi lipsite de modestie,— aprecierile care urmează (*ibid.*) : „Cei ce nu au sesizat această insuficienţă metodologică sau au trecut peste ea au realizat simple speculaţii, intuitive şi empirice, principial arbitrare, deci neştiinţifice, indiferent de „şansa", mai mare sau mai mică, a fiecăruia de a se fi aflat mai aproape de adevăr". Toţi cercetătorii care au discutat problema şi-au dat seama că unele din faptele comune dialectelor sau limbilor înrudite s-au produs independent; dar n-au renunţat la metodă, căci era singura care putea duce la rezultate. Aşadar avem posibilitatea de a stabili că o serie de fenomene caracteristice textelor rotacizante erau anterioare secolului al XV-lea, că ele se găseau numai în regiunile de la nord de Carpaţi, în special în Crişana şi Maramureş, şi că, deci, aceste fenomene pot fi invocate în sprijinul unei teorii care ar susţine că textele rotacizante s-au tradus undeva pe teritoriul respectiv.

§ 9. Teoria imaginată de Gheţie, că textele rotacizante s-ar fi tradus în Banat şi în regiunea hunedoreană, nu poate fi acceptată, pentru că faptele de limbă caracteristice textelor rotacizante nu caracterizează Banatul şi Hunedoara, pentru că, dimpotrivă, Banatul şi Hunedoara prezintă particularităţi lingvistice care nu se găsesc în textele rotacizante. Gheţie admite, cum am văzut, că particularităţile bănăţene-hunedorene au dispărut în timpul copierii textelor respective în regiunile rotacizante de la nord. Dar se constată că, de obicei, în timpul copierilor de texte din epoca veche românească nu sînt înlocuite toate faptele de limbă caracteristice textului originar cu fapte ale dialectului popular pe teritoriul căruia se face copierea, ci că se păstrează un număr de fapte din dialectul textului originar (rare sînt cazurile cînd transpunerea este totală ; şi aceasta are loc atunci cînd transpunerea se face într-un dialect literar cu tradiţie literară fermă). Este, deci, de mirare că textele rotacizante nu prezintă nimic din fenomenele lingvistice caracteristice Banatului şi Hunedoarei. Vom înşira aici, cîteva din faptele bănăţene şi hunedorene mai vechi decît secolul al XV-lea — cronologia a fost stabilită cu aceleaşi metode cu care am stabilit cronologia faptelor care se găsesc în textele rotacizante sau s-au produs în restul teritoriului dacoromân, precum şi pe baza faptului că aria unor fenomene bănăţene se întinde şi în Haţeg — şi care nu apar deloc în textele rotacizante. Ne vom ocupa întîi de faptele bănăţene şi haţegane, şi apoi de cele din Hunedoara de nord.

§ 10. Fenomenele fonetice caracteristice Banatului sau Banatului şi Haţegului. Dispariţia laringalei *h* în toate poziţiile (de exemplu *vîr* în loc de *vîrh* vîrf") ; prefacerea vocalelor *e* şi *i* precedate de *st, zd*, în *ă*, respectiv, *î*, şi a diftongului *ea* în aceleaşi împrejurări în *a* (*veste*>*viestă, zăpostit*>*zăpostît, steauă*>*stauă, brăzdi „brazdei"*>*brăzdî* etc.) (fenomenul se găseşte şi în Haţeg).

Fenomene morfologice. Forma *or* pentru *au* <*habent* ca auxiliar (persoana a III-a plural, a verbului *a avea*). Desinenţa *-ă* la persoana a III-a singulară şi plurală, a conjunctivului conjugării I : *să cîntă* ; desinenţa *-u* la persoana a III-a plurală a imperfectului indicativ (*ei cîntau*), prezenţa condiţionalului cu *reaş* în loc de *aş* .

Formarea cuvintelor. Prezenţa verbelor cu *do-, iz-, pră* sau *pre-, ză-* (unele din aceste verbe, ca *a să zăuita*, se întîlnesc şi în Haţeg) ; formarea cu sufixul

Scanned with OKEN Scanner

-eanț a substantivelor care arată originea locală, derivate de la nume de locuri (*Rîmneanț*); sufixul *-ame* (colectiv) pentru *-ime*. În textele rotacizante se găsește *voinicame*, dar e izolat. Și se poate presupune că, la început, și dialectul maramureșean și Crișana, au prezentat sufixul.

Împrumuturi lexicale și evoluții semantice. *Gomilă* movilă", *foale* „pîntece" dar și „foalele", instrument de fierărie; etc. Este de remarcat că o mulțime de fapte lexicale bănățene nu se găsesc în textele rotacizante, și o mulțime de fapte lexicale rotacizante nu se găsesc în Banat.

Graiurile din Hațeg constituie o unitate cu cele bănățene, cînd este vorba de fenomene mai vechi sau de aspecte arhaice (lipsa realizării unor fenomene vechi), dar se separă de graiurile bănățene, cînd este vorba de fenomene mai noi. Astfel, în Hațeg, *scamn* a rămas ca și în Banat, neschimbat, iar *e* și *ea* precedați de *st* devin *ă*, respectiv *a* (vezi Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 22, 23, 24, și 26 pentru *e*; el nu înregistrează fenomenul paralel al lui *i*, probabil pentru că nu a descoperit exemple). De asemenea, se păstrează *ń*; și s-au produs fenomenele de dispariție a lui *h* în orice poziție[1]. Cu excepția lui *ieșcă* „iesle" și care presupune un *iegescle* (forma e refăcută, cum a arătat Densusianu, p. 44, din pluralul *iegescăle*) se păstrează ca atare, nu devine *scl*. Este clar că, dacă cele mai vechi texte religioase românești s-ar fi tradus acolo în secolul al XVI-lea (Hațegul n-a prezentat niciodată condițiile istorice-culturale care ar fi declanșat o acțiune de traducere a lor), graiul de acolo ar fi procurat acestor texte păstrarea lui *ń*, dar ar fi impus și forme ca *scamn*, fonetismele *stă*, *stî*, *sta*, pentru *ste*, *sti*, *stea*. Și din punct de vedere morfologic lucrurile stau la fel: forma de persoana a III-a plural a imperfectului indicativ apare, ca în Banat, cu *-u* (dar avem și forme fără *-u*), auxiliarul pentru persoana a III-a plural a indicativului perfect este *or*, nu *au*. Desigur, lucrarea lui Densusianu înregistrează tot lexicul mai important de origine latină, slavă, maghiară caracteristic Hațegului. Dar acest lexic nu cuprinde multe forme care apar în textele rotacizante. Vom cita doar cîteva din cele care lipsesc: *a deșidera*, *genune*, *lucoare*, *a pănăta*, *a băsădui*, *a blăzni*, *a hlipi*, *miloste*, *a oblici*, *a gilălui*.

§ 11. Am considerat, în *Problemele capitale* și în *Istoria limbii române*, că graiul hațegan a format la început o unitate dialectală împreună cu graiul bănățean. Gheție și adepții teoriilor sale vorbesc de un grai bănățean-hunedorean. Dar graiurile din Hunedoara de nord — cele din jurul Hunedoarei și cele de la nord de Mureș — nu se integrează perfect în unitatea dialectală teritorială bănățeană-hațegană. Mai mult decît graiurile din Hațeg, ele sînt niște graiuri de tranziție spre alte dialecte (subdialecte) dacoromâne. Poate că ele au constituit la început o unitate cu cele bănățene și hațegane, dar după aceea s-au depărtat mai mult de acestea decît graiul din Hațeg. Este cazul cu graiul din Lăpujul de sus (la sud de Ilia) și în genere cu graiurile așa zișilor munteni și pădureni din Hunedoara, (pentru care ne dau informații Iosef

---

[1] Densusianu, *op. cit.*, p. 38, relevă dispariția lui *h* în *mară* (<*marhă* — care apare și el excepțional — *marha*), și introduce în discuție și pe *prau*, care se găsește și în Banat și se explică tot prin căderea lui *h*, dar face greșeala (p. 41) de a explica pe *vîrv* din același grai prin asimilarea lui *-f* la *v* inițial, deși acesta e tratamentul normal al lui *h* în toată regiunea de la Crișana pînă la Nistru. El scapă din vedere că, într-un text din *Dinsuș* (p. 131), apare *vîr*, ca în Banat, cu dispariția lui *-h*. Mai tîrziu, graiul din Hațeg a căpătat pe diferite căi *h*.

Popovici, *Rumänische Dialekte*, I, *Die Dialekte der Munteni und Pădureni*, Halle a.d. Saale, 1905, și D. Șandru, *Enquêtes linguistiques*, III, *Bull. lingu.*, III, p. 113—177) [1], și graiul din Ormindea (circa 25 km la nord de Deva). Astfel, graiul din Lăpujul de Sus și cel din Ormindea posedă și fapte de limbă caracteristice regiunii imediat vecine de la nord (printre care se integrează și graiul din Bihor, despre care vom vorbi mai jos), precum și regiunii imediat vecină de la nord-est, deci ale graiului mocanilor (de la Zlatna pînă la Alba Iulia). Graiul din Lăpujul de Sus și graiul din Ormindea fac tranziția între cel bănățean-hunedorean și cel crișan, anume cel care se întinde din Bihor pînă la Zlatna, precum și cele ardelene de la est de Orăștie.

Pe lîngă fapte bănățene ca păstrarea lui *ń*, graiul din Lăpujul de Sus prezintă fapte comune cu graiul muntenilor și pădurenilor din Hațeg și care de asemenea nu caracterizează textele rotacizante : lipsa velarizării vocalei *e* precedată de labiale (Șandru, p. 123—125), *dipă* „după“ (*op. cit.*, p. 127), *dek*<*duc* (*ibid.*) (ceva asemănător cu ce găsim în teritoriul moților, unde avem *deic*<*duc*, *feiga* (<*fuga*), *tei* (<*tăți*<*toți*) (*ibid.*), *arțată* „arată“, *brțazdă*, *îmbrțacă*, *rțabdă* (*ibid.*), *draptă*<*drțaptă* (*ibid.*) [2], *iine*<*indé*<*iunde* “unde“ (Popovici, p. 112, și Șandru, p. 128), (cf. și *ind'ivà* “undeva“<*iundeva*“ p. 130), *sl*>*scl* (p. 128), ca în regiunile din Crișana de sud etc. Faptul că *i* precedat de *r* s-a păstrat (*mă rîd* ; Șandru, p. 129) nu mai poate constitui, în acest caz, o dovadă că acolo s-au tradus originalele textelor rotacizante.

Cum am arătat în articolul *Elemente maramureșene [și ardelene] în limba tipăriturilor lui Coresi*, §5, nota a doua (vezi acest volum), graiul muntenilor și pădurenilor din jurul orașului Hunedoara este la origine un grai morlac (în *Istoria limbii române*, n-am mai introdus această concluzie a mea cu privire la graiul în discuție), căci unele localități au transformat, ca și istroromâna, (această particularitate se găsește și în unele localități din Țara Hațegului) pe *á* în *å'* și au înlocuit prefixul *des-*, de origine latină, cu prefixul de origine slavă *răs-*, *res-*. Dau aici un exemplu (în articolul citat n-am făcut-o) ; *a răsfunda*= *a desfunda* (cf. Popovici, p. 132 și 167). O cercetare mai atentă a graiului hunedorean în discuție va descoperi, desigur, și unele particularități care-l leagă de dialectul istroromân. Popovici, *op. cit.*, p. 132, relevă pe *foale* „pîntece“, dar acesta se găsește și în Banat, precum și în regiunile vecine. În *Istoria limbii române*, p. 464—465, am susținut originea morlacă a graiurilor hațegane care au *å* și adverbul *kå* (fapte relevate deja de Densusianu, *op. cit.*). Am fost de părere că aceste graiuri s-au infiltrat în Hațeg cel mai tîrziu în secolul al XIV-lea. Același lucru trebuie susținut și despre graiurile „muntene“ și „pădurene“ în discuție. Se poate admite că aceste particularități caracterizau deja graiurile din Hunedoara de la sud de Mureș înainte de secolul al XV-lea. În acest caz, textele rotacizante n-au putut fi traduse în această regiune — și aceasta, cu atît mai mult, dacă situăm în prima jumătate a secolului al XVI-lea traducerile în discuție — chiar dacă muntenii și pădurenii

[1] Iosef Popovici studiază și graiul a două sate pe care Densusianu le va încadra în Țara Hațegului : Lunca Cernei și Meria. Ele sînt situate pe valea Cernei, care se găsește la nord-vest de valea superioară a Streiului și a Jiului.

[2] Dar Popovici, p. 115—116, dă informația că, în graiurile muntenilor și pădurenilor din Hunedoara avem *d'trept*, *d'treptate*, *d'ereptaie*, *ind'trept* „îndrept“, deci ca în textele rotacizante. El mai dă, p. 132, ca prezent în graiurile pe care le studiază, și pe *a vorovi* și *voroavă*, cu varianta *vorvă*, deci alte fapte care, cu excepția celui din urmă, caracterizează textele rotacizante.

Scanned with OKEN Scanner

de acolo, în calitate de morlaci, au trebuit să aibă de la început rotacismul lui *n* intervocalic.

§ 12. Graiul din Ormindea, pentru care dispun de informaţii verbale date de Ştefan Lazăr, originar din această localitate, posedă fenomene bănăţene ca următoarele : prefacerea africatelor *č* şi *ǧ* în *ŝ*, respectiv *ẑ*, şi prefacerea lui *t* şi *d* urmaţi de *e* şi *i* în *ć*, respectiv *đ*, sufixul *-ęanţ* „-ean" (se zice chiar şi *orăştęanţ* „locuitor din Orăştie"), verbul *a (se) zăuiţa*, ca în Banat (dar nu şi alte verbe cu prefix slav împrumutat recent, ca *pră-*, caracteristic Banatului, şi nici *a izafla* din graiul din Ţara Haţegului), *foale* „foalele fierarului", dar şi „pîntece", *gomilă* „movilă" (de exemplu o movilă de pietre), dar şi fapte crişene şi mocăneşti ca următoarele : *sl*>*scl* şi *zl*>*zgl* (numai în unele cuvinte care au avut *sl* şi *zl*), *noụă, doụă, roụă*, nu *naụă* etc., *şći* „ştie", gen. dat. *brăzdi* „brazdei" şi *stęaụă*, cu *ęa* şi *i*, nu cu *a* şi *î*, ca în Banat (Şandru, p. 151, dă *brăzdî*, forma nearticulată, pentru Petid, la vest de Beiuş), *acu*, nu *acmù* sau *amù*, *aclò* „acolo" şi *aclè* „acolea" (prin schimbarea locului accentului s-a ajuns la forme ca mold. *acólo* şi *acólea*, *cólo* şi *coleà*, mold. *colé*) [1], *inđe* < *inde* (*iunde*), care se găseşte în Bihor (cf. Şandru, p. 133), genitivul şi dativul masculin cu (*a*) *l*(*i*) „al lui" la antroponimul : (*a*)*l Ğorğu li Sînćion*, articolul definit masculin enclitic *-li* la genitiv-dativ : *omuli*. Nu există în acest grai urme de rotacism (se zice *inimă*) şi nici verbul *a păsa* „a merge", prezent la muntenii şi pădurenii din Haţeg (Şt. Paşca, informaţie orală) şi nici *iuă, io* „unde", *iuă* şi *i* cu acelaşi sens, prezente în Bihor (vezi Şandru, *op. cit.*, p. 133, care dă, pentru Cărpinet, formele *iu* şi *io*, şi Teofil Teaha, *Graiul în valea Crişului negru*, p. 233 şi 234, care dă formele *iuă* şi *i*).

Este clar că nu în regiunea graiurilor „muntenilor" şi „pădurenilor" din Haţeg şi al celor de la Lăpuj şi Ormindea s-au putut traduce cele mai vechi texte religioase româneşti, care stau la baza textelor religioase rotacizante.

§ 13. Ca să-i poată reuşi ipoteza, Gheţie trebuia să mai admită ceva : că textele rotacizante nu posedă o limbă unitară, care să reprezinte un singur dialect teritorial. El spune (*Baza dialectală*, p. 239—240) : „Acceptînd ideea că alternanţele pot reflecta prezenţa a două straturi lingvistice, nu înseamnă că toate trebuie reţinute obligatoriu în operaţia de localizare, deşi nu e greu de observat că, de fiecare dată, unul din termenii alternanţei prezintă rostirea sudică, iar celălalt rostirea nordică şi, în teorie cel puţin, am putea avea a face în toate cazurile cu un amestec de graiuri. Diferite motive ne obligă să admitem că alternanţe ca *e*/*i*, *n*/*r*, *s*, *dz*, *ţ* moi/*s*, *dz*, *ţ* duri şi altele cîteva se pot explica prin stadiul de evoluţie atins de graiurile nord-ardelene din secolul al XVI-lea sau, ceea ce e mai probabil, prin interferenţa dintre tradiţia grafică şi realitatea lingvistică. Există însă unele cazuri cînd o asemenea raportare la realitatea lingvistică a nordului Ardealului nu duce la o explicare mulţumitoare a prezenţei unor fenomene." Din cele ce urmează, rezultă că Gheţie are în vedere alternanţe ca *iubesc* / *iubăsc*, *greşaşte* / *greşeşte*, *grijaşte* / *grijeşte*, *şe* / *şă*, *şi* / *şî*, *a rumpe* / *a rupe*, *mînuri* / *mîni* (*mîri*, *mînre*) şi altele. Gheţie crede că trebuie să tragă concluzia (p. 241) : „...în limba textelor rotacizante sînt alăturate două straturi de limbă, unul de tip sudic iar celălalt de tip nordic. După toate probabilităţile, stratul sudic aparţine originalului,

[1] Dar graiul n-are pe *aụač*, şi nici pe *aụà* din regiunile imediat vecine de la nord.

Scanned with OKEN Scanner

iar cel nordic copistului. Într-adevăr, manuscrisele au fost găsite în nordul ţării şi nu avem nici un fel de informaţie că ele ar fi fost aduse aici dintr-o regiune sudică. Hîrtia şi caracterele grafice indică de asemenea că transcrierea s-a făcut în nord. Admiţînd că traducerea s-a făcut în nordul Transilvaniei, ar însemna că textele, odată traduse, au circulat în părţile sudice ale teritoriului de peste munţi (în Banat sau Transilvania de sud-vest), iar copiile realizate aici s-au înapoiat, ca să spunem aşa, în Transilvania de nord, unde au fost transcrise în forma pe care o cunoaştem — ipoteză complicată, mai greu de imaginat şi încă şi mai greu de verificat. Regiunea de origine a traducătorilor trebuie căutată în jumătatea sudică a Transilvaniei (dar nu spre Braşov, ci mai degrabă înspre Hunedoara-Banat. [Se citează G. Istrate, *Limba română literară, Studii şi articole*, [Bucureşti], 1970, p. 20.] Ea putea să se găsească mai aproape de Munţii Apuseni şi, în acest caz, rotacismul ar putea fi atribuit originalului. [Se citează A.D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, V, Iaşi, 1986, p. 193—194 şi 196.] Altminteri e nevoie să admitem că rotacismul a fost introdus într-un text nerotacizant, ceea ce, nouă cel puţin, nu ni se pare deloc imposibil". [Se citează Al. Rosetti, *Catehismul Marţian, Grai şi suflet*, I, 1924, fasc. 2, p. 252—253.]

Presupunerile din acest citat făcute de Gheţie, cu unele rezerve, ne arată cît de absurdă este teoria despre originea bănăţeană sau ardeleană de sud-vest a celor mai vechi texte religioase româneşti. Mai întîi, ca să-şi poată susţine teza, Gheţie a trebuit să inventeze existenţa în textele rotacizante a două straturi de limbă. Dar faptele invocate de el aici ca alcătuind stratul originar din sud au existat, foarte probabil, în secolele al XV-lea —al XVI-lea în nordul teritoriului dacoromân pe arii mici, care se integrau în aria rotacizantă mai întinsă. Graiurile rotacizante nu puteau alcătui o unitate dialectală perfectă. Ştim că în *Ps. Hurm.* avem fenomenul *ău>á*. Dar atît acest text, cît şi *Cod. vor.* şi *Ps. vor.* sînt prea consecvent rotacizante, ca să admitem că fenomenul *ău>á* nu se găsea într-un teritoriu rotacizant. De altfel graiurile dacoromâne au migrat aproape în toate direcţiile, aşa că n-ar fi de mirare dacă, în nordul teritoriului dacoromân, vom găsi, pe mici arii, toate alternanţele invocate de Gheţie. Dar este mai probabil că ele existau în cadrul graiurilor rotacizante (vezi mai jos cele spuse despre rotacismul lui *n* intervocalic). După părerea noastră, trebuie să admitem că textele rotacizante posedă o limbă foarte unitară, care nu reprezintă decît graiul dintr-o singură regiune. Dacă sînt texte care să prezinte un amestec de fapte din limba originalelor şi din limba copistului sau tipografului, apoi acestea sînt tocmai textele din sudul teritoriului dacoromân. Mă refer la o serie de texte manuscrise, precum sînt cele din *Codicele popii Bratul*, şi la tipărituri ca cele ale lui Coresi. Ele posedă forme alternante, dintre care unele se găsesc în sudul teritoriului dacoromân, iar altele numai în nordul acestui teritoriu. Gheţie a trecut uşor peste unele afirmaţii ale mele, cum este aceea că limba textelor rotacizante se prezintă ca o varietate teritorială pură a dacoromânei. În mai multe din lucrările mele am arătat că limba textelor lui Coresi, şi chiar cea a textelor meridionale din secolele următoare, se dovedeşte a avea forme de tip meridional, în genere muntenesc, şi forme de tip nordic, în genere crişan-maramureşean-ardelean,

[1] Bineînţeles, trebuie să facem abstracţie de cazul copiştilor A, B şi C ai *Psaltirei şcheiene*, care erau nerotacizanţi şi au introdus forme nerotacizante în textul rotacizant pe care l-au copiat.

nu prezintă alternări morfologice sau lexicale [1]. Această constatare este de mare importanță în rezolvarea problemei, căci ea constituie un argument în sprijinul ideii că limba acestor texte reprezintă un dialect teritorial care nu se amestecase cu alte graiuri, că, deci, limba acestor texte n-a rezultat prin copierea unor texte meridionale într-o zonă rotacizantă.

În ce privește delimitarea unei arii mai restrînse în cadrul ariilor mai largi, ale unor fapte de limbă din textele rotacizante, ca se poate face și cu ajutorul faptelor care nu se găsesc în textele rotacizante și care deci se exclud din aria originară a traducerilor. În *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 508—509, am arătat că nici una din regiunile de la vest, sud-vest și sud de Maramureș nu poate fi considerată drept patrie a textelor rotacizante, din cauză că ele prezintă fenomene lingvistice care nu caracterizează aceste texte.

Ipotezele lui Gheție nu sînt acceptabile nici pentru alte motive: nici în Hațeg, nici în jurul Hunedoarei, nici în preajma moților, spre Alba Iulia și Turda, nu existau centre religioase de însemnătatea celui de la Mănăstirea Peri, ca să se poată întreprinde acolo traducerea primelor texte religioase ale românilor. Dar rotacismul lui *n* intervocalic nu ar fi putut apărea în texte decît dacă ele s-ar fi tradus în chiar Țara Moților. Dar deținea Țara Moților niște instituții religioase (mănăstiri), ai căror clerici să fi intenționat și inițiat traducerea textelor religioase? Aceste ipoteze ale lui Gheție sufăr de același vițiu fundamental de care spune el că suferă ipoteza originii maramureșene a textelor rotacizante: aceea că nu există nici o informație scrisă cum că acolo s-ar fi făcut traducerile religioase.

§ 14. În articolul *Maramureșul și textele rotacizante*, *Limba română*, XXX, 1981, nr. 2, p. 155—164, Gheție a susținut chiar, că, exceptînd două fapte lexicale, nici unul din faptele caracteristice textelor rotacizante, invocate pînă acum de cercetători ca existente în Maramureș, nu se găsește acolo. Dar cercetătorii de pînă astăzi au fost conștienți de faptul că nu toate particularitățile textelor rotacizante se mai găsesc astăzi în Maramureș. S-a susținut de către toți cei care s-au ocupat mai amănunțit cu problema, că teritoriul maramureșean a fost invadat de fapte lingvistice din sud și est, deosebite de cele din textele rotacizante. Ideea nu are nimic nenatural în ea, dimpotrivă este dintre cele mai plauzibile. Cînd atîtea cuvinte cu rotacismul lui *n* intervocalic, care se găseau în Țara Moților (vezi lista lor la Pascu, *Istoria limbii și literaturii române din secolul XVI*, p. 47—48; numărul lor se ridică la 119) au dispărut (astăzi rotacismul se găsește în Țara Moților numai în cîteva cuvinte), de ce să nu admitem și posibilitatea ca rotacismul să fi dispărut și din Maramureș? [2] Gheție combate (vezi între altele *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, passim) ideea că formele *derept*, *direpț*, *dereptate* și *direptate*, cu *i* latin păstrat, care caracterizează textele rotacizante, ar fi existat altădată în Maramureș. El se întemeiază pe faptul că *direpț* și *derept* nu se găsesc decît în Banat, sudul Crișanei și vestul Ardealului propriu-zis.

---

[1] Alternanțele pe care le relevă Gheție în articolul său *Maramureșul și textele rotacizante*, *Limba română*, XXX, 1981, p. 155—164, sînt fără importanță: *șe/șă*, *ă* neaccentuat/*a* neaccentuat, *Dumneḑău/Dumnăḑău* etc. Vezi mai jos.

[2] Că rotacismul a existat cîndva în Maramureș rezultă și din faptul că acolo avem astăzi fonetismul *lučeafăn* „luceafăr" (vezi Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*) glosar); avem a face cu o formă hipercorectă, realizată de niște foști rotacizanți care-și desrotacizau graiul sub influența unor graiuri nerotacizante venite din sud.

pînă în regiunea Tîrnavelor. Dar formele acestea au trebuit să caracterizeze altădată şi părţile de la nord şi nord-vest ale teritoriului dacoromân. După cum aflăm din cronica lui Grigorie Ureche, lîngă Suceava se găsea cîmpia numită *La direptate*. Forma trebuie să se fi găsit şi în teritoriul intermediar, de pînă la Mureş. Aceasta ne este sugerat de faptul că, în Năsăud (comuna Vărarea sau Nepos), deşi se spune *drept*, avem fonetismele *dereţe* şi *deregători* „persoană însărcinată cu organizarea unei petreceri de după Crăciun, numită bere" (G. Istrate, comunicare orală). Este clar că adjectivul *derept* s-a izolat de verbul *a dereţe*, al cărui participiu trecut era, şi a fost înlocuit cu forme venite din sud şi est, pe cînd verbul a rămas cu vechiul fonetism caracteristic regiunii. Nu este exclus, deci, ca fonetismul *direpţ* sau *derepţ* să fi caracterizat pînă după secolul al XV-lea şi Maramureşul. Gheţie consideră că limba textelor rotacizante prezintă două straturi: unul bănăţean-hunedorean şi altul nordic (rotacizant), pentru că în ea se găsesc unele alternanţe fonetice. Printre acestea el ia în discuţie şi alternanţa *şea/şa, jea/ja* (cînd în silaba următoare se găseşte *-e*). De fapt pronunţiile *şea, jea* constituie norma din *Cod. vor.* Ele nu se găsesc astăzi în Ardeal, decît prin Ţara Moţilor, sau regiunea mocanilor, unde avem însă numai *şase*, dar *şepte*. Autorul crede că formele respective din textele rotacizante ne duc spre Muntenia şi Oltenia, dar şi spre Banat şi Haţeg. Ce trebuie să admitem ? Cînd am elaborat *Problemele capitale*, a trebuit să-mi fac şi eu o părere despre aceste fapte. Şi, pentru că textele în care ele apar sînt rotacizante şi constituie norma lingvistică din *Cod. vor.*, am ajuns la concluzia pe care, desigur, au gîndit-o şi cercetătorii anteriori, că dialectul rotacizant din Maramureş avea o variantă cu pronunţiile *şease, şeapte, grijeşte*, şi alta cu pronunţiile *deşarte, greşaşte, şase, şapte* etc. Judecăţi asemănătoare se pot face şi despre alte alternanţe fonetice din textele rotacizante. Faptele care ne duc spre Banat şi Oltenia ar fi, după părerea noastră, următoarele: *frîmseaţe, a porînci, susioară* (care ne duce şi spre Muntenia ; în ce priveşte Banatul şi Hunedoara, fenomenul este atestat numai în *Palia*), *iubescu, se mergu* (despre care Gheţie nu spune că ne duc numaidecît spre Banat şi Hunedoara), *mîni* (pluralul lui *mînă*), *prence* „pentru că", „deoarece", cum se găseşte în *Palia* de la Orăştie. Alte două fapte: *ă* neacc. > *a* şi palatalizarea labialei *f* în *hi-veri, hi-va*, ne duc, cum recunoaşte Gheţie însuşi, şi spre alte regiuni.

Cele mai multe din faptele considerate de Gheţie ca lipsind în Maramureş se găsesc, chiar după informaţiile lui, în Moldova (şi numai în Moldova). Dacă astfel stau lucrurile, concluzia care se impune este că nişte texte rotacizante au fost copiate în Moldova, cum admite de altfel şi Gheţie însuşi în acest articol (p. 161—162, şi 63—164 ; vezi şi articolul său *Moldova şi textele rotacizante*, în *Limba română*, XXV, nr. 3, p. 263—264). El însuşi invocă faptul că hîrtia de Schweidnitz (Silezia), pe care sînt scrise *Cod. Vor.*, *Ps. Vor.* şi *Ps. sch.*, avea circulaţie numai în Moldova. Şi că Moldova de nord nu se poate exclude din teritoriile al căror grai a putut sta la baza textelor rotacizante — dar numai alături cu Maramureşul, — am susţinut şi eu în *Istoria limbii române*, p. 509, reprodusă şi aici mai sus, § 3.

§ 15. Gheţie nu recunoaşte ca argumente în sprijinul concepţiei că Maramureşul a fost patria textelor rotacizante decît două cuvinte care se găsesc atît în texte, cît şi în Maramureşul de azi sau nordul teritoriului dacoromân, şi numai acolo : *a gilălui*, care astăzi sună în Maramureş *a jălălui*,

Scanned with OKEN Scanner

și *mărit* „mire", care, după atestările din *Dicț. Acad.*, se găsește totuși numai în Munții Apuseni. În realitate însă tot atît de puternice probe în sprijinul teoriei originii maramureșene a textelor rotacizante sînt și unii termeni care apar și în zonele învecinate, de la vest și sud, precum și de la est, adică din Bucovina. Și este cazul unor termeni care au fost invocați de mult de unii cercetători, dar pe care Gheție îi ignorează sau îi trece (voit ?) sub tăcere. Ne referim la termeni ca *genrure*, *lucoare*, *a oblici* prezenți în *Cod. vor.*, *genune* [1] se găsește astăzi în Maramureș (vezi T. Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, glosar), *lucoare* apare în *Cod. vor.*, apoi la Dosoftei, și, în epoca modernă, la Coșbuc și Sadoveanu (pentru ultimul vezi Candrea și Adamescu, s.v.), iar *a oblici* (*Cod. vor.*) se găsește azi frecvent în Năsăud și nord-vestul Moldovei (comunicare orală a lui G. Istrate). Tache Papahagi nu înregistrează ultimii doi-trei termeni, dar nimic nu se opune ideii că n-au fost altădată uzuali în Maramureș și că au dispărut sau că există încă, dar n-au fost înregistrați de cercetători. Trebuie luat în considerare și *a apuți* „a mirosi", pe care Gheție, p. 160—161, îl consideră un element caracteristic Banatului și Hunedoarei (se găsește în *Annonymus Caransebesiens*, dar care, după mărturia lui Pușcariu, (*Limba română*, I, p. 198) se găsește și în Bucovina. Gheție, nota 40, pune la îndoială informația dată de Pușcariu ; el crede că s-ar datora „unei scăpări" ; dar este evident că un lingvist de talia lui Pușcariu, care a locuit 12 ani la Cernăuți, nu putea să se înșele în ceea ce privește existența cuvîntului în Bucovina. Cum Bucovina merge lingvistic de atîtea ori cu Maramureșul, se poate crede că acest cuvînt a existat altădată și acolo. G. Istrate a relevat, *Originea limbii române literare*, Iași, 1981, p. 56, că în *Ps. Sch.*, apare termenul *inia*, pl. *iniile* (ambele articulate cu articolul definit), care azi se găsește în Năsăud, deși cu un sens asemănător : *ińe* „pojghița de gheață de pe apă". Nu este exclus ca și *ińe* să se mai găsească prin Maramureș sau să fi existat acolo și să fi dispărut între timp. Căci, să nu uităm, Năsăudul și regiunea de la vest de Maramureș nu pot fi considerate ca teritorii de origine ale textelor rotacizante, dat fiind că ele au fenomene lingvistice care nu caracterizează aceste texte : palatalizarea labialelor, *sl*>*scl*, *zl*>*zgl*, *și* „să", persoana a III-a plural în *-u* etc.

În aceeași situație se găsește, probabil, și un alt cuvînt din Țara Năsăudului, care se întrebuințează însă acum rar : *a păsa* „a merge" (informație verbală a lui G. Istrate), de asemenea existent în textele rotacizante. Desigur, întrebuințarea rară se explică prin presiunea cuvîntului *a merge*, venit din sud și est. Gheție mai trece sub tăcere (iarăși voit ?) și pe *a putredi*, cu *d*, în loc de *d̦*, atestat numai pentru Maramureș și Oaș și care nu se mai găsește într-un teritoriu învecinat, ca cel al Năsăudului (comunicare orală a lui G. Istrate). G. Istrate mă informează că *a putredi* apare și la I. Budai-Deleanu, originar din Hunedoara. Dacă, într-adevăr, Budai-Deleanu n-a împrumutat cuvîntul din texte vechi românești, trebuie să presupunem că în Hunedoara s-au stabilit cîndva niște maramureșeni și că de aceea se găsesc acolo fenomene caracteristice textelor rotacizante. Dar trebuie văzut dacă *a putredi* nu se găsește și prin Crișana.

---

[1] Cuvîntul *genune* se găsește și în părțile Moldovei vecine cu Maramureșului. *DLR*, s.v., citează surse din jurul Fălticenilor, și, pentru Mălini, am și confirmarea verbală a lui Grigore Ilisei. Se pare că termenul există și în regiunea Cîmpulung—Suceava. V. Arvinte mă informează de asemenea că, pe Bistrița, mai jos de Broșteni, exista viltoarea numită *Genunea Crucii*, care a dispărut în urma regularizării cursului Bistriței superioare.

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, faptele ca cele de mai sus, care astăzi pot fi aduse în sprijinul teoriei originii maramureşene a textelor rotacizante, sînt puţine. Dar aceasta se explică şi prin insuficientele cercetări pe teren de pînă astăzi. Amănunţimile unui grai nu se pot cunoaşte decît parţial prin anchete de cîteva zile sau chiar aproximativ o lună de zile. Dar, deşi puţine, faptele de limbă în discuţie cer localizarea actului de traducere a textelor rotacizante în Maramureş.

§ 16. Dacă astăzi faptele în sprijinul teoriei maramureşene sînt atît de puţine, încît vechea teorie a putut să-i apară lui Gheţie şi adepţilor lui atît de firavă, aceasta, desigur, se explică întîi de toate prin faptul că dialectul rotacizant pe care îl prezintă textele religioase rotacizante nu are astăzi propriu-zis un continuator direct în graiurile din Maramureş. Maramureşul nouă ne-a apărut, deja în *Probleme capitale*, p. 184—185, ca avînd un grai mozaic. Am arătat acolo că în Maramureş avem trei tipuri de graiuri: 1. cel cu *s*, *z* (din *ŝ*, *ẑ*) pentru *f* şi *v*+*i* şi *i*, ; 2. cel cu *χ́*, *ý* proveniţi din aceleaşi labiale în aceleaşi condiţii şi 3. cel în care *ý* provenit din *v* în aceleaşi condiţii a dispărut. Şi am exprimat acolo opinia că localităţile în care *ý* a dispărut au un grai de provenienţă meridională, ca cel din atîtea localităţi ardelene de sud şi muntene de est. Am arătat cu alte ocazii că acest grai este originar din sudul Dunării şi anume că este înrudit cu cel din Ţîrnareca, care prezintă acelaşi fenomen.[1] Desigur însă că trebuie să admitem existenţa unui grai rotacizant care se vorbea la Mănăstirea Peri şi, în genere, în Ucraina subcarpatică şi care apoi a dispărut. Mă refer la o serie de fapte lingvistice care caracterizează regiuni întinse din Crişana şi Ardeal, dar nu se găsesc în textele rotacizante. Mă refer în primul rînd la palatalizarea labialelor. Graiul din actuala arie palatalizantă din Maramureş nu este continuatorul graiului textelor rotacizante. Palatalizarea labialelor urmate de *i* şi *į* este anterioară formelor ca *împing*, *înving* etc., căci altfel aceste forme ar fi suferit palatalizarea. Cum în textele rotacizante avem şi formele cu *i*, — pe lîngă cele cu *e*, ca *vence* „a învinge", — urmează că graiul popular de la baza textelor rotacizante n-a suferit fenomenul, că acest grai este, deci, altul decît cel rotacizant din Maramureşul actual. Acest grai trebuie localizat la nord de actualele graiuri maramureşene. Şi Puşcariu, pentru care palatalizarea labialelor era un fenomen românesc primitiv — iar ideea lui nu se poate combate cu argumente valabile —, a admis că graiul textelor rotacizante este astăzi reprezentat de graiul din satele Petrova şi Sălişte, din centrul teritoriului maramureşean de azi, căci în aceste sate avem graiuri cu labialele intacte. Desigur, sînt necesare anchete dialectale amănunţite în aceste două sate, ca şi în cele vecine, pentru a se vedea dacă ele nu prezintă mai fidel decît restul satelor, graiul textelor rotacizante.[2]

---

[1] Gheţie nu ia deloc în discuţie cele spuse de mine cu privire la aceste graiuri maramureşene, desigur pentru că afirmaţiile mele i se par fantastice. Dar el nu admite nici migraţii de graiuri din regiunile de nord şi vest de Carpaţi în Ţara Românească şi Moldova. Şi numai o asemenea migraţie de graiuri suddunărene în Maramureş, după un popas în sudul teritoriului dacoromân, poate explica fonetismele *aduţi*, *adaude*, *leđea*, *plîndere*, pe care el le consideră simple grafii ascunzînd fonetismul *š*, *ž*, ceea ce e imposibil de admis (vezi articolul său din *Limba română*, XXVIII, 1978, nr. 2, p. 151—153, şi articolul discutat aici, p. 159).

[2] Formele cu labialele alterate, din textele rotacizante, prezente de altfel numai la verbul *a fi*, sînt împrumuturi ale graiului rotacizant de la Peri din graiurile palatalizante de la sudul lor. Astfel de împrumuturi de la un grai la altul sînt fapte firești. În Moldova de sud, de exemplu a Vutcani, jud. Vaslui, se zice *sulšinî* „sulfină", cu *š*, nu cu *χ́*, cum ar fi trebuit, dat fiind că, în această localitate, *fi* a devenit *χ́i*.

Scanned with OKEN Scanner

Un alt fapt care ne arată că graiul popular de la baza textelor rotacizante era altul decît cel din Maramureşul de azi îl constituie *tot, toată*, cu *o*, nu cu *ă*, cum avem azi în Maramureş, Crişana, Ardealul de Nord şi Moldova de Nord (inclusiv Iaşii). Şi lista faptelor de acest gen se poate mări.

Trebuie să remarcăm că graiul textelor rotacizante se mai deosebeşte de graiurile maramureşene palatalizante şi prin alte particularităţi. Mă refer la fapte ca participiul prezent în *ă* : *cîntîndă*, şi la formele verbale compuse cu participiul trecut, în care însă acest participiu are formă feminină : *am făcută, să fi făcută* etc.

§ 17. Pentru a aduce o lămurire în problema originii textelor rotacizante, trebuie să examinăm mai de aproape situaţia graiurilor rotacizante în cadrul dialectului dacoromân. În teza mea de doctorat, *Probl. cap.*, p. 80—87, am arătat că nu este îndreptăţit să considerăm rotacismul lui *n* intervocalic ca produs pe tot spaţiul de la nord de Mureş, cum făceau Puşcariu, Pascu şi Rosetti, şi l-am limitat la teritoriul dialectului de pe Crişuri şi Someş, identificat de E. Petrovici, şi la cel al dialectului maramureşean. Dar Gheţie nu-mi recunoaşte meritul de a fi limitat acolo mai veridic aria rotacizantă, şi mă integrează şi pe mine între cei ce n-au aprofundat problema. Este însă foarte probabil că rotacismul nu a caracterizat toată Crişana şi tot Maramureşul, cu Ţara moţilor, cum am admis atunci, cînd eram influenţat de teoria celor patru unităţi dialectale dacoromâne a lui E. Petrovici, şi-mi imaginam că rotacismul a fost caracteristica netă a unei din aceste patru unităţi, că el caracteriza o unitate dialectală. De mulţi ani, am început să văd că dialectul crişan-maramureşean, admis şi de mine atunci, nu e o unitate, ci un dialect mozaic. Am început să cred că, de exemplu, românii care pronunţă *sclab, sclugă* şi au conjunctivul cu *şi* în loc de *să*, au fost mai degrabă nerotacizanţi decît rotacizanţi. Dar, în *Istoria limbii române*, am rămas la ideea că munţii Carpaţi au separat graiul maramureşean de cel moldovenesc în vechime, şi consideram graiurile de azi din Bucovina ca venite recent (după secolul al XIV-lea) din Ardeal, Maramureş şi Crişana. Sub influenţa lui A. Turculeţ, care a crezut un moment că graiul din Bucovina, cel puţin din Bucovina de vest, a fost o continuare a celui maramureşean, acum admit că munţii Carpaţi n-au fost o graniţă între Maramureş şi Bucovina, cum n-au fost nici mai la sud şi între Banat, Ardeal, Oltenia şi Muntenia. Rotacismul moldovenesc s-ar explica, deci, prin rotacismul din Bucovina (şi ar fi ajuns insule de rotacizanţi şi în Moldova centrală). Problema aceasta se va putea rezolva cu ajutorul elementelor române din dialectele ucrainene vecine, anume din graiurile huţule. Deci nişte graiuri rotacizante au plecat, cum au admis Philippide şi Drăganu, din regiunea dialectului rotacizant suddunărean (morlac) ; şi aceste graiuri au emigrat în Dacia de nord, adică în Munţii Apuseni, în Ugocea, în Maramureş, în Năsăud, în Bucovina (sursa rotacizanţilor nu trebuie situată în Munţii Apuseni, cum a crezut Densusianu). Se poate admite că rotacizanţii au ajuns în Bucovina ceva mai înainte de secolele al XIV-lea—al XVI-lea. Graiurile rotacizante păstraseră labialele intacte. Iar localizarea textelor rotacizante în Bucovina este tot atît de probabilă, ca şi localizarea în Maramureş.

Dar, poate, argumentele aduse mai sus (§-ele 13 şi 14) în sprijinul ideii că în Maramureş (şi în special pe Tisa maramureşeană şi la Peri) s-a vorbit pînă în secolul al XVI-lea, poate şi mai tîrziu, un grai rotacizant, nu vor convinge pe toţi cercetătorii. Alte fapte ne determină însă să admitem

Scanned with OKEN Scanner

aceasta ca o certitudine. Aceste fapte ne spun în realitate că graiul dacoromân cel mai de nord era unul rotacizant şi că se vorbea pe o arie întinsă.

Faptul că în dialectele slave (cehe, slovace, polone, ucrainene) care se vorbesc pe teritoriul ucrainean se găsesc elemente româneşti rotacizante (*jafira*, *putira*) ne arată că, la graniţa de nord a dacoromânei, se găsea un grup de români rotacizanţi şi că frînturi din acest grup din Dacia (larg înţeleasă, deci cuprinzînd şi Crişana şi Maramureşul) s-au răspîndit pînă în Moravia, în Carpaţii polonezi, în Ucraina subcarpatică şi în cea nord-est-carpatică. Acest grup a trebuit să fie destul de numeros, pentru a se răsfira pe o arie aşa de întinsă, şi a locuit, foarte probabil, în Maramureş, dar mai ales în Maramureşul de pe Tisa, poate şi la vest de Crişana. Aşa că patria textelor rotacizante a putut fi şi Maramureşul, unde se găsea şi mănăstirea cu drepturi episcopale din Peri. Gheţie şi Mareş nu văd că dialectologia dacoromână istorică nu trebuie făcută numai cu graiurile dacoromâne actuale, care nu pot fi o icoană oricînd fidelă a graiurilor române de altădată, nici ca număr de graiuri, nici ca repartiţie. O serie de graiuri de altădată au dispărut. Ca să dau numai cîteva exemple : a dispărut graiul cu *áu*>*á* (*ar*<*aur*), cel cu *maire*, *taire*, *saire* etc., iar graiul cu *s*, *z* născuţi din *f*, respectiv *v*, urmaţi de *i*, *į*, situat de Gamillscheg în Năsăud, s-a răspîndit în mai multe direcţii. Unele arii au dispărut, prin migraţii în alte regiuni. Rotacismul a trebuit să existe la extremul vest şi nord-vest al dacoromânei, pentru că românii cu rotacism au venit dinspre morlaci (românii rotacizanţi din Apusul Peninsulei Balcanice), de care s-au despărţit. Cei care se vor fi stabilit întîi la vest de Crişana şi, poate, şi unii din cei care s-au stabilit în Maramureş, au migrat în Ţara Moţilor şi în Maramureşul de nord, iar de acolo au migrat şi înspre Moravia, Slovacia, Polonia şi în Ucraina de la nord-est de Carpaţi, alţii au migrat peste teritoriile nerotacizante ale Ardealului de la nord de linia imaginară Alba-Iulia—Miercurea Ciucului, de unde au migrat apoi în Moldova de nord ; alţii, din Ţara Moţilor, au migrat la sud de Mureş, în fostele judeţe Alba, Tîrnava Mare, Tîrnava Mică şi Făgăraş (între care şi localitatea Măhaci), (pentru migraţiile pe Mureş şi la sud de Mureş, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 85). Este clar că rotacizanţii s-au despărţit în mai multe ramuri şi că unii au rămas pe actualul teritoriu dacoromân : în ţara Moţilor, în Ugocea, pe undeva pe la Mureş. Nu este, deci, ceva fantastic, dacă admitem că, la Mănăstirea Peri, adică în Maramureşul de pe Tisa, s-a vorbit un grai rotacizant, care a fost utilizat de traducătorii de la această mănăstire.

§ 18. Graiurile rotacizante, care, judecînd după aria elementelor române rotacizante din limbile slave de nord, foarte întinsă, şi după punctele rotacizante de pe teritoriul dacoromân, de pînă în secolul al XVI-lea, destul de numeroase, au fost vorbite de un mare număr de români, au prezentat unele diferenţieri dialectale. Putem distinge mai multe variante, după fenomenele fonetice şi de altă natură luate în discuţie. Am văzut mai sus (**§-ul 13**) că trebuie să distingem un grai cu *şeapte* şi *slujeaşte* etc. şi altul cu *şapte*, *slujaşte* etc.

A existat şi un grai rotacizant în care se păstrase diftongul *aų* şi a devenit apoi *au* (acesta este reprezentat în toate textele rotacizante, cu excepţia *Psaltirii Hurmuzachi*), şi un grai rotacizant în care diftongul *aų* a devenit *á*, ca în albaneză (acesta este reprezentat de *Ps. Hurm.*). Şi alte fapte ne arată că *Ps. Hurm.* a fost scrisă în altă parte decît celelalte texte rotacizante. Nu putem localiza acest grai ; dar, probabil, el nu se vorbea la Mănăstirea Peri, deşi a trebuit să existe undeva în nordul teritoriului dacoromân. Şi

Scanned with OKEN Scanner

coafsă din *Ps. Sch.* prezintă tratamentul fonetic latin *cs>fs*, caracteristic albanezei (cf. alb. *kofshë*) [1].

§ 19. În textele rotacizante avem şi fenomene care nu caracterizau dialectul rotacizant. Este cazul epentezei lui *i* după *á, é*, şi *ú* şi înainte de *n* şi *r* urmaţi de *e, i*, care apare la copistul C al *Psaltirii şcheiene* : *cîntaire, căraire, giudecaire, maire<mare*, (adj.), *mestecaire, muiaire, scapaire, staire, saire* „sare" (substantiv)<*sare, taire<tare, cureaire, minuine, păduire*. Fenomenul apare şi în *Evangheliarul de la Sibiu* : *buine<bune, fecioiri<feciori, feceiri* (<*fecioiri*), *luini<luni* etc. Că fenomenul n-a aparţinut zonei sau punctelor rotacizante, s-a văzut de mult (de exemplu de Pascu, *Istoria limbii şi literaturii române din secolul XVI*, p. 83 şi 85—87), (copiştii *Psaltirii scheiene* nu erau rotacizanţi). Pentru alte atestări din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, vezi Rosetti, *Istoria limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, 1986, p. 46—468.

Domenico Sestini, care a călătorit în anul 1780 prin Ţara Românească, Ardeal, Crişana şi Banat (itinerar : Bucureşti, Piteşti, Curtea de Argeş, Turnul Roş, Sibiu, Alba Iulia, Aiud, Cluj, Zlatna, Deva, Dobra, Făget, Lugoj, Recaş, Timişoara) (vezi *Viaggio curioso, scientifico, antiquario per la Valachia, Transilvania, Ungheria fino a Viena*, Firenze, 1815, p. 179), ne relatează că sarea (lat. *sal*) se numeşte în româneşte *saire*. Trebuie să concludem că, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, fenomenul care caracteriza *Evangheliarul* de la Sibiu şi pe copistul C al *Psaltirii scheiene* încă exista în unele graiuri ardelene de pe linia itinerariului său. Astăzi fenomenul nu se mai găseşte în graiurile dacoromâne de la nord şi vest de Carpaţi. Dar în Bihor avem fonetisme care ne arată că acolo fenomenul a existat altădată. D. Şandru, *Bull. lingu.*, IV, 1936, p. 134 (în cadrul seriei sale de *Enquêtes linguistiques*, IV (este vorba de localităţi din jurul oraşului Beiuş), şi Teofil Teaha (*Graiul din valea Crişului negru*, [Bucureşti], 1961, p. 32—33) (este vorba de aceeaşi regiune) au arătat că în această regiune avem *miri* „mare" şi *tiri* „tare" (dar acolo se găseşte şi *mare* (de fapt pl. *mari*, vezi Şandru, p. 135). Este însă clar că aceste fonetisme provin din *maire* şi *taire* (lucru văzut deja de Teaha). Transformarea lui *ai* în *i* în regiunea respectivă trebuie presupusă şi din cauză că, acolo, *ăi* a devenit *i* ; *gină<*găină* şi *tiie<*tăiie<tăia* (pentru ambele, vezi Şandru, *op. cit.*, p. 129) ; cf. şi *tiiem<tăiem, tiiet<tăiet, tiieu<tăieiu* (pentru toate, vezi Şandru, p. 132 ; pentru participiul trecut pasiv, şi Teaha, p. 102 : *i-o tiiet brîncile*), precum şi *Ţerlióane<Tăierea lui Ioáne* (sau *Tăierea li Ioane*, numele sărbătorii „Tăierea capului Sfîntului Ioan" (29 august) (Şandru, p. 146). Avem şi forma *adip* (Şandru ; Teaha dă *adipu*)<*adap* sau *adăp*, cu *i*, pentru *ái* sau *ăi* ; ea se explică, probabil, prin analogie cu forma de persoana a II-a singular **adaipĭ* (cf. formele *skepi, akeli*), persoana a II-a singular de la *scăp, acăt* (Teaha, p. 96) ; forme „paralele" avem şi în alte regiuni ale Ardealului : *înkepe<începe*. Teaha explică, p. 32, pe *să adipe* din *să adaipe*. Graiul din regiunea Beiuşului e dintre cele care au venit din sudul Dunării, căci el prezintă *sl>scl, ayač* „aici" (Şandru, p. 132), *aclò* „acolo" (*ibid.*), conjunctivul cu *şi*

[1] Deci graiurile rotacizante au avut, în primele timpuri ale limbii române, mai multe „legături" cu albanezii decît ceilalţi rotacizanţi. Însuşi rotacismul lui *n* intervocalic şi prezenţa lui *rr* (*r* dublu sau *r* intens) în Oaş, în Maramureş şi în textele rotacizante) ne obligă să admitem că rotacizanţii au avut cu albanezii în acea vreme mai multe legături decît ceilalţi dacoromâni (au spus-o S. Puşcariu, *Dacor.*, IV, Partea II-a, p. 1374—1376, şi A. Phillipide, *Orig. rom.*, II, passim) şi am recunoscut-o şi eu.

Scanned with OKEN Scanner

în loc de *să*, condiționalul cu *am vrut*+infinitiv prezent, forma feminină de participiu trecut pasiv în formele verbale compuse cu participiul în discuție, (Șandru, p. 132; pentru formele suddunărene identice, vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 291—292, 297, 300—301, 309—312, 349—350), *scand*, și *scaond* (Șandru, p. 128—129), *roụă* și *rauă* „rouă" (p. 128), *a* protetic în unele cuvinte: *amiroasă* „miroase", *anumără* „numără", *a aḷíńeà* „*a ține*" (cf. Șandru, p. 129), *a ada*<*a da*, *agăsască* (conj. prez.)<*găsească*, *agatat*< *gătat*. Așa că nu este de mirare dacă acolo a existat altădată și fonetismul *maịre*, *saịre*, *taịre*, care are asemănări cu fonetisme similare (epenteza lui *i*) în graiuri slave și române suddunărene (vezi *Probl. cap.*, p. 311, 400—401 și 406[1]).

Weigand constatase existența acestor forme în valea Crișului Repede și în valea Bereteului, iar Petrovici la Roșia. Dar Weigand a găsit și formele *miụre*, *tiụre*, *tọụre* (vezi Teaha, p. 32), care presupun, probabil, niște forme intermediare **muịre*<**moịre*, **tuịre*<**toịre* și **toụre*, precum și niște forme și mai vechi, **mure*<**more*, **ture*<**tore*. Fenomenul, atît de deosebit de ceea ce găsim în restul dialectelor române, trebuie considerat, probabil, ca ieșind din aceeași tendință care, în Țara Moților, a dus la formele (*mă*) *deic*<*mă duc* și *feiga*<*fuga* (vezi Tache Papahagi, *Grai și suflet*, II, p. 46—50). Dintr-o altă tendință străină limbii române s-au creat și formele *a șăi* „a ședea", de asemenea existente în Țara Moților, în care *d* intervocalic a dispărut. În valea Crișului Negru, Șandru, p. 134, și Teaha, p. 99 și 119, au găsit și verbul *a văi* „a vedea" (Teaha dă, p. 99, formele de perfect simplu indicativ *văịi*, *văịișị*, *văịi*, *văịim*, *văịit*, *văịiră*, în satul Călugări, *viị*, *viși*, *ví*, *văịim*, *văịit*, *viră*, iar la p. 119, formele *văit*, *am văit* și *vit*, ultima, numai în satul Călugări). Aceste schimbări fonetice, care s-au petrecut, probabil, în epoca de formare a românei (poate, numai *ū* a devenit *ei*), se explică, probabil, prin substratul celtic și iliric din Munții Apuseni: un grup de celți au ocupat Crișana în secolul al III-lea î.e.n., desigur pentru aurul ei, iar ilirii Pirustae au fost colonizați de romani acolo, tot pentru exploatări miniere. Fenomenele în discuție se regăsesc în limbi și dialecte romanice occidentale formate pe bază celtică: *ū* a devenit *ei* (*lūna*>*leịn*) în provincia Alessandria de la nord de Genova (informație proprie din anii 1936—1937), iar dispariția consonantelor fonice intervocalice caracterizează limba franceză și dialectele italiene de nord. Nu este exclus ca și fenomenul *á*, *é*, *ó*, *ú* >*aị*, *eị*, *oị*, *uị* să fie datorat tot substratului celtic (cf. fr. *maịre*>*maire*>*mère*), iar *á*>*ó*>*ú* să fie datorat substratului iliric (în albaneză *ú* a devenit *ó*). Dar, oricum, graiurile bihorene și cele din Țara Moților sînt un amestec din graiurile veniților din sudul Dunării și graiurile localnicilor din Munții Apuseni. Rotacismul lui *n* intervocalic, care caracterizează numai graiul din Țara Moților, nu și pe cel din Bihor, pare însă să fi venit atunci cînd s-au stabilit în Bihor graiurile cu macedoromânisme.[2]

§ 20. Limba *Evangheliarului* de la Sibiu reprezintă dialectul literar bănățean-hațegan într-o fază inițială a sa. Gheție și Mareș, în studiile lor spe-

[1] Privitor la fenomenul din textele vechi, ca și la cel din Bihor, trebuie să facem observația că el nu s-a realizat în toate cuvintele care îndeplineau condiția schimbării. Șandru înregistrează *nare* „nas" (p. 147) și *fuńe* (p. 141).

[2] Dacă textele rotacizante s-ar fi tradus în Țara Moților, cum sună una din ipotezele lui Gheție, ar trebui ca unele din aceste fenomene să se întîlnească în textele rotacizante.

Scanned with OKEN Scanner

ciale asupra limbii textului, au susținut că cele mai multe fapte de limbă ale textului se pot localiza în Banat și Hunedoara. Dacă e cazul să invocăm un fapt neluat în seamă deloc, vom pomeni pe *rastăgniră, veț rastăgni* (poate e corect să citim *rastigniră, veț rastigni*), cu *e* (sau mai degrabă *i*) precedat de *st* transformat în *ă*, respectiv *i*. Este de mirare că, în acest text, se găsesc unele moldovenisme, ca *-i* (*i* final neaccentuat) în locul lui *-e* (*e* final neaccentuat). E. Petrovici — vezi *Observații asupra grafiei și textului românesc al Evangheliarului slavo-român de la Sibiu*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551—1553*, București, 1971, p. 21, — a tras concluzia că avem a face cu un text scris în grai moldovenesc ; iar Gheție a crezut că trebuie să admitem că moldovenismele au fost impuse de tipograful Filip Maler (numit și Moldoveanu), venit din Moldova la Sibiu; dar, poate, nici un alt ardelenism nu se mai găsește în text ; căci fonetismul *anină* pentru *arină*, pe care Petrovici, p. 20, îl consideră moldovenism, pentru că se găsește în R.S.S. Moldovenească, se poate explica la fel de bine ca ardelenism : în Crișana (și în Oltenia) avem fonetismele *anin(e)* „arin", cu *r* asimilat la *n* de la începutul silabei următoare. Cuvîntul *anină, arină* în Moldova, este adus din Ardeal și Crișana.[1] Am examinat în *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 514—516, problema și am dat dreptate lui Gheție și Mareș să susțină că textul reprezintă graiul bănățean de nord-est-hunedorean (de fapt hațegan), eventual și graiul din Orăștie și părțile de la nord-vest de Sibiu. Dar trebuie să admitem și prezența unor moldovenisme, și, dat fiind că textul prezintă și fapte ca prefacerea lui *ă* precedat de labiale la *o* (*foră* „fără", *vo* „va" etc.), *ḑuva* „ziua" etc., trebuie să admitem că ele se datoresc unui străin (sas), care poate fi identificat cu Filip Maler.

Dar, cu acestea, nu am epuizat problemele pe care le pune limba *Evangheliarului* de la Sibiu. Textul prezintă și alte particularități, care au aparținut, desigur, graiului popular de la vest și nord de Sibiu.

Fonetismul *lt* pentru *ụt*, din *caltă* „privește", *calți* „privești" etc., care caracterizează textul, este unul dintre acestea. Dar în acest *Evangheliar* avem și *cautați* „căutați", care ne arată clar că graiul în care a fost scris acest text era unul mixt, cu infiltrații din alte graiuri. Și, desigur, forma *cață* „caută" este forma originară a acestui grai, pe cînd forma *caltă* „privește", este imigrată din altă parte. De altfel forma *caltă* nici nu se poate explica decît în cadrul graiului din Oaș, eventual și din Maramureș (vezi cele spuse de mine în *Istoria limbii române*, p. 473—474). După cum se știe, în Oaș *alb* a devenit *aụb*, *albeață* a devenit *aụbeață*, *cald* a devenit *caụd* etc. Singura explicație posibilă a fonetismului *caltă* este aceea că avem a face cu o formă hipercorectă a unor vorbitori oșeni sau maramureșeni, care transformaseră pe *l* urmat de consonantă în *ụ* și care, ajunși în alt mediu lingvistic, în care *l* în asemenea condiții se păstrase, au refăcut pe *caută* „privește" în *caltă*. Deci regiunea cu *caltă* prezintă un vechi grai oșean, eventual și maramureșean, care s-a stabilit în Banatul de nord-est și Hunedoara și a modificat acolo pe *caută* în *caltă*. Că avem a face cu o formă a unor veniți din altă parte rezultă și din faptul că în *Evangheliarul* de la Sibiu se întîlnește și forma *cautați* „căutați", deci cu un

[1] Gheție a opinat, *Baza dialectală*, p. 220, că *anină* poate fi un element bănățean, dat fiind că, în *Anonymus Caransebesiensis*, se găsește *aninę*, care este însă neglosat. Dar acest *aninę* este, desigur, numele copacului *arin*, care, în Oltenia, sună *anine*.

fonetism și un sens care se întîlnește în restul țării (Oltenia, Muntenia, Moldova).[1]

Dar *Evangheliarul* de la Sibiu prezintă unele fapte de limbă care nu apar decît în mod excepțional în textele vechi românești din secolul al XVI-lea și cu totul rar și izolat în celelalte secole. Mă refer la epenteza lui *i* după *á*, *é*, *ó*, *ú* și inainte de *r* și *n* urmați de *-e* sau *-i* (=*i̯*?). Fenomenul apare și în cuvinte în care nu-l găsim la copistul C al *Psaltirii scheiene* unde el apare destul de des: *fecioi̯rь*, *fecioi̯rii*, *fecei̯rii*, *feciorii* (dar și *feciori̯*, plural), *bui̯nь*, *bui̯ne* (dar și *bunii̯*), *lui̯nь* „luni", alături de *lunь* (este interesant de adăugat că el nu apare la *mare*). Am văzut mai sus, §18, în ce regiune a teritoriului dacoromân se realizase acest fenomen de epenteză: regiunea Munților Apuseni și a Bihorului, deci regiunea de la nord de cea în care existau faptele de limbă caracteristice *Evangheliarului* de la Sibiu. Faptele de limbă cu epenteză nu păreau scribilor atît de curioase, de izolate, de dialectale, pentru a nu apărea în scris. De aceea ele apar atît la copistul C al *Psaltirii scheiene*, cît și în *Evangheliarul* de la Sibiu. Dar, în cazul acestuia din urmă, trebuie să admitem că ele făceau parte din limba traducătorului, adică a textului manuscris pe care l-a avut la îndemînă Filip Maler, și, deci, din chiar graiul popular pe care îl vorbea acesta, grai în care, desigur, se infiltraseră dinspre nord forme cu epenteza lui *i̯* în condițiile indicate. Am văzut mai sus, §-ul 18, că în graiul de azi din Lăpușul de sus, avem forme ca *dec* „duc", provenite din regiunea Munților Apuseni.

Faptul că *Evangheliarul* de la Sibiu reprezintă un text tradus în regiunea care se întinde din Banatul de nord-vest pînă la Sibiu nu ne obligă să admitem că acolo s-au făcut primele traduceri de texte religioase în românește. Cum a arătat E. Petrovici, *studiul citat*, p. 10—14, textul Evangheliilor din această tipăritură a fost stabilit plecîndu-se de la textul Evangheliilor din traducerea germană a lui Luther, ceea ce nu se poate susține despre Evangheliile din alte tipărituri române ale secolului al XVI-lea, și cu atît mai mult despre manusscrisele rotacizante. Dar limba *Evangheliarului* de la Sibiu nu este pur populară: cum am spus deja la începutul acestui §, ea reprezintă un dialect literar, cel pe care, puțin mai tîrziu, îl va reprezenta *Palia* de la Orăștie, deși cu deosebiri. Acest dialect literar s-a format, ca și celelalte dialecte literare românești vechi, prin adaptarea textelor rotacizante la graiul din regiunea în care se scriau noile texte. Fapte ca *ainte*, *mainte*, *curundu* „curînd", *derept*, *dereptate*, *rumpe*, și altele, dintre care unele nu se pot explica decît prin graiurile dacoromâne din Maramureș și regiunile vecine de la vest și sud, ne arată că, deja înainte de tipărirea *Evangheliarului* de la Sibiu, intelectualitatea (clerul) din Banatul de nord-est și Hunedoara, pînă spre Sibiu, pornise de la un model de limbă scrisă deosebit în multe privințe de cel al *Evangheliarului* și că își crease o limbă literară prin amestecul faptelor de limbă din textele rotacizante și din formele graiului lor popular.

§ 21. Desigur, Gheție și Mareș au marele merit de a se fi aplecat din nou, și cu aceeași pasiune ca și unii cercetători din trecut, asupra textelor româ-

[1] Toate acestea presupun că *l* în condiția arătată devenise *u̯* în Oaș, eventual și în Maramureș, înainte de secolul al XVI-lea. Deci migrația a trebuit să aibă loc cel mai tîrziu în secolul al XV-lea, și probabil din altă regiune decît cea de la Peri. Dar cu acești veniți din nord, au trebuit să vină în Hunedoara și Banat și alte elemente maramureșene: *a putredi*, care apare și la Budai-Deleanu, *Țiganiada*, originar din Hunedoara (prezența lui în *Țiganiada* mi-a fost semnalată de G. Istrate), eventual *a păsa* „a merge" și alte elemente dacoromânești „nordice", caracteristice textelor rotacizante.

nești din secolul al XVI-lea, de a le fi studiat cu atenție din toate punctele de vedere și de a fi dat noi sinteze despre limba și literatura română din acest secol. Lucrările lor sînt extrem de interesante. Ei și-au condus cercetarea sistematic : au înregistrat faptele de limbă din acest secol ; au stabilit veridic sau cu greșeli aria lor; plecînd de la concepția mea despre dialectele literare ale vechii române literare, au făcut o istorie amplă a limbii literare românești vechi, deosebită de aceea a profesorului lor, Al. Rosetti; dar ei greșesc în problemele originii (locului și timpului) celor mai vechi texte religioase (și literare) românești. Contribuțiile lor de amănunt sînt nenumărate. Ei au creat o adevărată școală de cercetători, care rezolvă problemele limbii literare vechi cam în același sens ca și ei. O nouă epocă a început cu ei și cu adepții lor în cercetarea vechii literaturi românești din secolul al XVI-lea și a limbii literare românești vechi. Dar, în această activitate, care merită toate elogiile, ei și-au imaginat că toate soluțiile pe care le dau sînt infailibile și au căpătat atîta încredere în forțele lor proprii, încît au ajuns să se opună unei teorii care e cea mai plauzibilă și să aducă vechii teorii acuzația că ea este o ficțiune, deși tocmai teoria lor este cea fictivă. Este adevărat că un număr de texte din secolul al XVI-lea se dovedesc, după limbă, a fi bănățene-hunedorene ; dar cele rotacizante nu se pot deloc explica așa cum vor ei. Ei trec sub tăcere (nu știu dacă intenționat sau nu) fapte tipic maramureșene, ca *a putredi*, numai pentru că acestea se opun propriilor lor teorii. Pe de altă parte, ei recurg numai la acea interpretare posibilă a unor fapte care nu e în contradicție cu teoria lor, respingînd pe acelea care duc la alte concluzii. Astfel, ei consideră mereu că prezența unor forme ca cele cu *l'* și *ń*, notate în texte *l* și *n+i*, ne trimit în mod obligatoriu spre graiurile bănățene—hunedorene, deși această concluzie s-ar impune numai dacă primele traduceri de texte religioase românești s-ar fi făcut în secolul al XVI-lea. Dar, cum nimic nu poate dovedi acest lucru, se poate crede cu tot atîta dreptate că textele în discuție s-au tradus în secolul al XV-lea, cînd *l'* și *ń* se găseau răspîndiți pe tot teritoriul dacoromân (cu excepția lui *ń* din *n+i*, care în graiul moldovenesc dispăruse mai înainte). Deci rămîne o interpretare tot atît de probabilă că textele în discuție s-au tradus în secolul al XV-lea, în altă regiune decît cea admisă de ei. Și, dacă ar fi gîndit astfel, ei n-ar mai fi respins și combătut ideea mea, susținută în lucrările mele anterioare, conform căreia scrisul românesc din afara granițelor Maramureșului, din secolul al XVI-lea și chiar din secolul al XV-lea, este tributar scrisului din textele rotacizante. Fiind primele texte românești de o mai mare întindere, textele rotacizante au constituit un model de limbă pentru românii din alte părți : în limba scrisă din celelalte regiuni ale teritoriului dacoromân, au pătruns elemente din textele maramureșene. De aceea nu este de mirare că, în *Evangheliarul* de la Sibiu, nu apare *scamn*, caracteristic Banatului și Hațegului, ci *scaun*, care se găsește în textele rotacizante. Ei susțin că faptele considerate de mine maramureșene se găsesc și în celelalte regiuni ale teritoriului dacoromân. Și aceasta e adevărat, dar nu pentru toate faptele invocate de mine (de altfel după alți cercetători). De aceea nu mă pot îndoi de faptul că a existat o influență a textelor rotacizante — și, deci, maramureșene — asupra limbii scrise în restul teritoriului dacoromân. Înșiși autorii, care tăgăduiesc această influență, o admit în alte cazuri (și e un principiu pe care și eu l-am aceptat în *Problemele capitale*, ba chiar l-am impus, prin lucrarea mea, în cercetările asupra limbii vechi). Din moment ce, pentru mine, cele mai vechi texte românești religioase au fost traduse în Maramureș, eu nu pot admite decît o influență maramureșeană asupra

Scanned with OKEN Scanner

limbii române literare din secolul al XV-lea, influență care s-a menținut pînă tîrziu (pînă în secolul al XVIII-lea). Nu vom intra în alte amănunte ale lucrărilor celor doi cercetători. Cele spuse aici sînt, cred, suficiente pentru a convinge pe toată lumea că ei se înșeală, că socotesc propriile lor ipoteze, care-s cele mai puțin probabile, drept adevăruri indiscutabile, că resping pe nedrept vechea teorie a originii maramureșene a celor mai vechi texte religioase românești. Meritele lor în cercetarea limbii române literare sînt mari : ei sînt astăzi cei mai de seamă cercetători ai limbii literare românești vechi; ei au studiat din toate punctele de vedere vreo 200 de texte scrise în secolul al XVI-lea ; și ne întîlnim cu ei mai ales în aprecierile asupra limbii române literare din secolele următoare. Dar, în problema originilor limbii literare românești, ei fac greșeli neînchipuit de mari, la care mai devreme sau mai tîrziu vor trebui să renunțe. Cînd spun acestea, nu mă situez pe o poziție de refuz a teoriilor lor, de încăpățînare în a nu admite teoriile la care ei s-au oprit. Este însă ferma mea convingere că numai vechea teorie corespunde realităților. Strădania lor de a respinge teza că Maramureșul este locul în care s-au tradus originalele textelor rotacizante și de a impune ca patrie a acestor originale Banatul și Hunedoara are numai meritul de a determina pe cercetători să caute din nou, și mai temeinic, mai sistematic decît s-a făcut pînă astăzi, argumentele care sprijină teza maramureșeană. Ei și-au însușit în fond, în privința vechilor texte, teoria lui Ov. Densusianu și a lui Al. Rosetti; dar, spre deosebire de acești cercetători, în special de Al. Rosetti, au „mutat" patria traducerilor rotacizante din Maramureș în sud-estul teritoriului dacoromân. Prin aceasta, ei se dovedesc a reprezenta într-o formă nouă școala lingvistică bucureșteană, deși Gheție este ardelean și și-a făcut studiile universitare la Cluj.

Scanned with OKEN Scanner

III
LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ VECHE

ELEMENTE MARAMUREŞENE [ŞI ARDELENE] ÎN LIMBA TIPĂRITURILOR LUI CORESI *

I. **Importanţa problemei.** Unii cercetători ai originilor literaturii şi limbii literare româneşti au considerat că limba din tipăriturile lui Coresi reprezintă graiul muntean vorbit în regiunea Tîrgovişte—Braşov[1]. Îi îndemna la aceasta prezenţa unor elemente specific muntene în limba textelor lui Coresi şi faptul că activul tipăritor de texte religioase a locuit la Tîrgovişte şi Braşov. Păstrarea nealterată a labialelor urmate de *i* şi *į*, în textele coresiene, era explicată de unii cercetători prin faptul că labialele au rămas nepalatalizate în regiunea centrală a Munteniei, adică în jurul Tîrgoviştei şi Bucureştilor. Numai puţini cercetători ai aceleiaşi probleme au socotit că limba lui Coresi este de fapt limba textelor rotacizante, cu unele modificări în spiritul graiului popular muntean [2]. Cel dintîi a gîndit astfel N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 84 (în ediţia a II-a a acestei

---

* Comunicare prezentată la 28 noiembrie 1956 în şedinţa Filialei Iaşi a Academiei R.P.R şi apărută în *Studii şi cercetări ştiinţifice* (Academia Republicii Populare Române, Filiala Iaşi), *Istorie-Filologie*, X, 1959, fasc. 1—2 p. 19—31. În redacţia publicată atunci a acestei comunicări am vorbit de o influenţă directă a limbii textelor rotacizante, concepută ca de origine maramureşană, asupra limbii lui Coresi, nepomenind nimic de o influenţă a textelor ardelene asupra harnicului diacon muntean, pe care atunci n-o gîndeam. Că o influenţă directă a textelor rotacizante asupra lui Coresi era posibilă o dovedeşte faptul că în *Codicele* Popii Bratu, anume în *Apostol*, care prezintă mari asemănări de text cu *Codicele Voroneţean*, se găsesc fapte de limbă din *Psaltirea Hurmuzachi*, ca readucerea diftongului *aŭ* la *a*. Dar trebuie să admitem, cum am făcut de altfel în unele lucrări ale mele — *Limba mitropolitului Dosoftei*, p. 186 *(Analele Academiei R.S.R.*, Bucureşti, Anul 108 (1974), seria a IV-a, Vol. XXIV) şi *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980 p. 565 —, că nu numai textele rotacizante circulau la Braşov şi au avut o influenţă asupra lui Coresi, dar şi texte ardelene de la nord de linia imaginară Alba-Iulia — Miercurea-Ciucului, precum şi texte crişene şi bănăţene, rezultate toate prin adaptarea la graiurile locale a textelor rotacizante, şi că aceste texte au avut o influenţă asupra limbii lui Coresi, în parte identică cu cea a textelor rotacizante. Despre teoriile care resping acest mod de a vedea lucrurile, vezi articolul, publicat în acest volum, *O nouă teorie despre regiunea în care s-au tradus cele mai vechi texte religioase româneşti*. Redacţia de faţă a articolului inclus aici prezintă adăugiri, în sensul celor spuse mai sus.

[1] Mă refer la Ov. Densusianu, *Hist.*, II, p. 12—13, Al. Rosetti, *Grai şi suflet*, I, p. 101 (în articolul său *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui voroneţean* ; vezi acum *Mélanges de linguistique et de philologie*, p. 590, unde textul este retipărit în traducere franceză), şi *Istoria limbii române, Noţiuni generale*, p. 78 ; I. Bianu, *Texte de limbă din secolul XVI*, IV : *Lucrul apostolesc*, p. X, şi N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 63.

[2] Firește, o serie de modificări făcute de Coresi textelor rotacizante se explică prin tendinţa sa de a corecta traducerea. Dar aceasta îl putea duce în acelaşi timp la întrebuinţarea unor muntenisme în locul elementelor maramureşene ale textelor mai vechi.

Scanned with OKEN Scanner

opere, apărută sub titlul *Istoria literaturii românești*, I, pasajul identic e la p. 192—193) : „Dar Coresi nu făcuse alta decît să tipărească cu schimbări de tot mici textele husite, care-și pierduseră — sau poate unele-și pierdură atunci, la tipar, — rotacismele, pe *u* întreg de la sfîrșit[ul cuvintelor], pe *dz* și cîteva arhaisme mai puțin însemnate... Orice nouă mișcare literară a trebuit să pornească de acum înainte de la rezultatele mișcării literare husite din veacul al XV-lea. Ardealul de nord sau Maramureșul ni dădură astfel o dată cu cele dintîi cărți limba lor. Toscana noastră a fost acele sate de plugari și păstori din muntele de miază-noapte al largii țeri a românilor." Ideea lui Iorga a fost reluată de S. Pușcariu, *Istoria literaturii române, Epoca veche*, Sibiu, 1920, p. 73 (ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 80), care spunea : „În drumul lor spre miazăzi, copiindu-se mereu, scrierile acestea [rotacizante, considerate și de el ca husite] au pierdut unele arhaisme și particularități dialectale neînțelese aiurea (bunăoară rotacismul) și s-au apropiat tot mai mult de dialectul din Ardealul sudic, identic, în trăsăturile sale principale, cu cel din Muntenia. Tipărindu-le, Coresi a stabilit o formă a limbei care era înțeleasă pretutindeni." [1] Această părere și-a însușit-o și D. Macrea, *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 100—101.

Dar toți acești cercetători ai originii literaturii și limbii literare românești n-au argumentat concepția lor cu alte fapte decît cele, extrem de puține, pe care le găsim în pasajele deja citate aici. Cel puțin pentru Iorga, „puritatea labialelor în textele lui Coresi se explică prin textele maramureșene" (*ibid.*). În lucrarea noastră, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 94—96 și 115—116 (vezi însă și p. 303—320 passim și 337—341 passim), noi ne-am însușit teoria lui Iorga și Pușcariu, susținînd-o cu cîteva fapte invocate de cei doi învățați și făcînd precizarea că textele tipărite de Coresi erau scrise în alt dialect literar decît cel maramureșean, anume în dialectul literar muntean. Noi admiteam, deci, întocmai ca și învățatul ardelean, caracterul mixt, cu o bază dialectală dublă, munteană și maramureșeană, al limbii diaconului Coresi și constatam această bază dialectală maramureșeană și la traducătorii din celelalte provincii, unde de asemenea găseam dialecte literare : pe cel moldovenesc și pe cel bănățean. Întrucît și argumentarea noastră era insuficientă, atît prin puținătatea faptelor aduse în sprijinul concepției ce ne însușisem, cît și prin expunerea prea pe scurt a unora din argumente, vom relua discuția, dezvoltînd sau completînd ideile de acolo și aducînd fapte noi. Firește, nu vom înregistra aici elementele muntene din graiul lui Coresi, întrucît este admis de toată lumea că asemenea elemente există în limba sa. Ne vom limita să dovedim că o serie de fapte de limbă din textele lui Coresi n-au putut exista niciodată în Muntenia sau Ardealul de sud-est și că, deci, prezența lor în textele coresiene nu se poate explica decît prin influența textelor rotacizante, care le posedă, sau a unor texte ardelene, crișene, bănățene. Asemenea fapte de limbă se găsesc cîteodată chiar azi în Maramureș, în Crișana, în Banat și în părți din Ardeal (în toate aceste regiuni

[1] Cf. și următorul pasaj de la p. 71 (ed. a II-a), unde este vorba despre traducerile religioase din regiunea rotacizantă, făcute, după Pușcariu, ca și după Iorga, sub influența husită : „Și *Evanghelia* a fost tradusă desigur tot în vremile acestea, deși n-o cunoaștem decît din copii și din tipărituri din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Dar și evangheliile, așa cum ni le-a păstrat bunăoară Coresi, cuprind cele mai multe din trăsăturile caracteristice ale traducerilor husite. Limba lor e curățită de multe provincialisme, căci pînă a ajunge la Brașov sau în Țara Românească, aceste copii au suferit unele modernizări".

Scanned with OKEN Scanner

sau numai în unele din ele). Actuala lor arie noi o socotim ca fiind cu aproximație și cea veche, din secolul al XV-lea sau al XVI-lea. Și dacă astăzi unele din ele nu se mai găsesc în Maramureș, ci numai în regiuni vecine cu Maramureșul sau din vestul teritoriului dacoromân, prezența lor în textele rotacizante ne arată că ele au existat altădată și acolo. Căci o serie de considerații istorice și lingvistice, asupra cărora nu mai e cazul să insistăm aici, ne obligă să admitem că textele rotacizante, cel puțin *Evanghelia*, *Psaltirea* și *Faptele Apostolilor*, au fost traduse în Maramureș. [1] Pentru a dovedi că ele n-au existat niciodată în Muntenia și la Brașov, va trebui să apelăm la metoda comparativ-istorică, adică să folosim pentru scopurile noastre ceea ce ne spune, cu privire la ariile de altădată și la cronologia absolută a fenomenelor lingvistice, prezența unor fapte identice sau similare cu cele din Muntenia și din Maramureș, în dialectele române sud-dunărene și în limbile romanice occidentale. Și, întrucît unele fapte dialectale, caracteristice fie Maramureșului, fie Munteniei, se regăsesc în celelalte limbi romanice, am socotit că deosebirile dintre cele două dialecte dacoromâne se reduc cîteodată la deosebiri de dialect latin popular. Pentru a dovedi existența pe vremea lui Coresi a unor fapte dialectale muntene, am recurs mai ales la asemenea diferențe dialectale de origine latină populară.

Cercetarea pe care o începem aici n-ar fi fost posibilă fără progresul studiilor de dialectologie dacoromână. Dacă în ce-l privește pe Iorga putem spune că avem a face mai mult cu o intuiție a adevărului, avem motive să credem că S. Pușcariu a susținut teoria sa pe baza puținelor fapte pe care i le furniza *Linguisticher Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* al lui Weigand și studiile de dialectologie dacoromână ale acestuia, care arătau clar că graiurile de la nord de Mureș prezentau încă numeroase fapte de limbă ce caracterizau textele rotacizante și alte texte de peste munți, din secolul al XVI-lea. Deja în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, 1910, p. 40, S. Pușcariu luase în considerare limita dintre arii ca *irimă* și *inimă*, *gerunchi* (sing.) și *genunchi* (sing.), *fărină* și *făină*, *iuă* și *unde* (vezi acum *Etudes de linguistique roumaine*, p. 87—88), și trăgea concluzia că textele rotacizante nu s-ar fi putut traduce decît în regiunea formelor *irimă*, *gerunchi*, *fărină* și *iuă*. Numai pe baza unor asemenea fapte s-a admis originea maramureșeană sau în general nord-ardeleană și crișeană a textelor rotacizante. Dar puținătatea unor asemenea fapte, explicabilă prin lipsa cercetărilor dialectale, făcea să fie neglijate, să nu li se dea o prea mare importanță la cercetarea mai amănunțită a limbii textelor secolului al XVI-lea. Punctul de vedere care domina atunci în cercetarea istoriei limbii noastre (literare din epoca veche sau în general) nu era cel geografic. Cea dintîi operă consacrată istoriei limbii române din secolul al XVI-lea în totalitatea ei, volumul al doilea din *Histoire de la langue roumaine* a lui Ov. Densusianu, se caracterizează prin totala absență a punctului de vedere geografic. Această operă este un catalog de fapte, clasificate după părțile gramaticii și după alte criterii, dar nu și pe dialectele sau subdialectele dacoromâne. Cînd studiază (p. 563—569) sinonimele, — printre altele, unele discutate și de noi aici, mai jos — autorul nu face niciodată ipoteza că unele elemente ale perechilor de sinonime caracterizau o regiune, să zicem cea maramureșeană, crișeană și bănățeană, iar celelalte elemente ale

[1] Pentru considerentele lingvistice, vezi lucrarea mea, *Probleme capitale*, p. 82—87 și 103—104. Acolo ne duc și faptele istorice : numai voievodatul Maramureșului, în cuprinsul căruia se găsea mănăstirea din Peri, constituia un mediu favorabil traducerii acestor texte.

Scanned with OKEN Scanner

acelorași perechi caracterizează altă regiune, să zicem Muntenia (cf. în special p. 564, unde se admite că numai după secolul al XVI-lea unele din sinonimele discutate au rămas limitate la vreun grai popular). Nu găsim acolo nici o clasificare a textelor din secolul al XVI-lea pe regiunile dialectale, nici o repartizare a faptelor de limbă dialectale din secolul al XVI-lea la regiunile în care se întîlneau ele. Cercetarea din acest punct de vedere a textelor secolului al XVI-lea a fost începută de acad. Al. Rosetti (în special în *Limba română în secolul al XVI-lea* și în articolul pomenit, din *Grai și Suflet*, I), dar și d-sa s-a menținut numai la cîteva fapte, fără să studieze mai amănunțit problema.

Firește, expunerea de față nu ține la înregistrarea întregului material de fapte maramureșene din limba textelor lui Coresi. O asemenea cercetare cere un spațiu mult mai întins decît cel al lucrării de față. De altfel, după părerea noastră, ea nu trebuie făcută numai pentru Coresi, ci pentru toți traducătorii de pînă la 1650 și chiar pentru toți scriitorii români de pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, căci la toți aceștia găsim asemenea numeroase elemente maramureșene. [1] Expunerea de față are rostul de a da numai cîteva exemple de fapte indubitabil sau probabil maramureșene, din limba lui Coresi, și de a îndruma astfel cercetarea limbii harnicului tipograf și în general a limbii vechi pe o cale care nu a fost încă umblată.

II. **Aspectul fonetic al unor cuvinte.** Graiurile dacoromâne prezintă un dublu tratament al cuvîntului latin *directus* și al derivatului său, **directitate*, redus la **directate*, care se găsește numai în limba română : în unele graiuri dacoromâne, și anume în cele din nord-vest, avem prefacerea lui *-i-* neaccentuat în *-e-* și revenirea, pe ici pe colo, la *-i-*, dacă nu cumva vechiul *-i-* latinesc s-a păstrat neschimbat (*derept, direpț*) ; în celelalte graiuri dacoromânești, prin urmare și în cele muntene, avem dispariția lui (*drept*). După unii lingviști (Candrea și Densusianu, *Dicț. etim.*, *Elem. lat.*, p. 82, și Rosetti *Ist. l. rom.*, VI, p. 66), sincoparea lui *-e-* ar fi un fenomen recent, de după secolul al XVI-lea. Dar dispariția vocalei trebuie urcată în epoca latinei populare, căci fenomenul se întîlnește în același cuvînt, în albaneză (*drejtë*), și în alte limbi romanice (vegl. *drat*, it. *dritto*, alături de *diritto*, vechi ven. *dreto*, piem. *drit*, lomb. *drič*, eng. *dret*, valdez *dreit*, provensal *drech*, fr. *droit*, cat. *dret*), iar probabilitatea ca fenomenul să se fi întîmplat în mod independent în toate aceste limbi este extrem de mică. Graiurile care l-au păstrat pe *-i-* sau l-au prefăcut în *-e-* sînt, deci, mai arhaice în cadrul latinei populare și nu este curios dacă ele se întîlnesc la cele două extremități ale Romaniei, adică în Peninsula Iberică (sp. *derecho*, port. *direito*) și la români, precum și în Italia de sud, Sardinia și Sicilia (sard logudorez *derettu*, calab. *deritta*, sic. *diritta*), unde de asemenea n-au pătruns inovațiile continentale occidentale ale latinei populare. Aceste inovații continentale au pătruns, totuși, în unele regiuni ale teritoriului latinesc popular ce va constitui mai tîrziu patria primitivă a românilor. Am

[1] Din cele spuse aici, rezultă că, pentru noi, prezența unor elemente maramureșene la Coresi și la alții nu se explică numaidecît prin faptul că aceștia au copiat sau prelucrat textele rotacizante. Asemenea elemente se găsesc și la cei care au făcut traduceri independent de textele rotacizante, — e cazul *Paliei* de la Orăștie, al *Leviticului* de la Belgrad etc. — precum și la cei cu compuneri originale, din secolul al XVII-lea și din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Textele maramureșene au creat o tradiție de limbă literară care s-a impus atît celor care copiau ori prelucrau textele rotacizante, cît și celor care traduceau direct din limbile străine.

Scanned with OKEN Scanner

avut deci o diferențiere fonetică, pe regiuni, a acestui cuvînt, în latina populară de la baza românei. Cum dialectul meglenoromân posedă *direpl*, iar cel macedoromân, *nd(i)reptu* [1], urmează că latina populară de la baza dialectului moldovenesc și a celui muntenesc (în parte, și latina populară de la baza dialectului macedoromân) a avut legături cu dialectele latinești populare din Galia, Italia centrală și de nord și Alpi.

Textele rotacizante posedă numai *dereptu* (cf. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, I, p. CLXIV, și Densusianu, *Hist.*, II, p. 110). Este, deci, clar că, în regiunea în care s-au tradus aceste texte, nu exista decît forma *dereptu*, ce o întîlnim și în meglenoromână. Prezența ei în textele lui Coresi (cf. *Psaltirea*, 1577, Psalm 5, 12 : *dereptul*, 5, 8 : *dereptatea*, 161 : *dereptatea* și 2 : *dereptate* ; la Gaster, *Chrest.*, I, p. II) trebuie explicată numai prin tradiția de limbă maramureșeană.

Am arătat în *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 339—341, trimițînd la Densusianu, *Hist.*, II, p. 250, că *acmu*, care se găsește în textele lui Coresi (cf. *Psaltirea*, 1577, Psalmul 16, II, la *Gaster*, I, p. 12), nu poate fi considerat un element muntenesc. Forma muntenească actuală a cuvîntului, *acu(m)*, care este de altfel atestată și de D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* (vezi *Problemele capitale*, p. 99), și se întîlnește și în textele lui Coresi (vezi Densusianu, *Hist.*, II, p. 250), a trebuit să existe oricînd în dialectul muntenesc, începînd din epoca latinei populare. Diferența dintre ea și *acmu* se explică prin poziția accentului în latina populară : *eccúm modo* ar prezenta pronunția după regulile accentului în latina clasică, pe cînd *eccum módo* ar fi trecut accentul pe ultimul termen al compusului, ca și *eccum illoc*>*acolò*, nord-vestic și bănățean *aclò* și mr. *aclò(țe)*, *eccum sic*>dr. *așì*, mr. *acșì(țe)*. Expresia *eccum módo* are urmași și în friulană (*cumò*, *acumò*), și chiar cu accentul ca în mr., mgl. și istr. Expresia *eccum sic* are urmași în Romania apuseană pe o arie mai vastă, căci ea cuprinde și părți din Italia și Franța (modenez *aksè*, bolognez *akusè*, roman *akkusì*, barez *aksì*, v. prov. *acsì*). Este clar, deci, că formele cu accentul pe al doilea element sînt mai noi și că au venit din centrul Europei sau dinspre Italia, pe cînd *acum*, cu accentul pe primul element, este un arhaism în latina populară. Spre deosebire de cazul examinat imediat mai înainte, acum arhaismul este prezent în dialectul muntenesc și în cel moldovenesc. Nu putem admite că *acum* ar fi dispărut în Muntenia la un moment dat, anterior lui Coresi, pentru a fi înlocuit cu *acmu*, și că, după epoca lui Coresi, s-ar fi revenit la actuala formă, *acum*.

---

[1] Forma aceasta, care apare și în *Palia* de la Orăștie (*înderept* „droit", „débout" ; cf. Candrea și Densusianu, *Dicț. etim.*, p. 82, și Densusianu, *Hist.*, II, p. 267), nu vine din lat. *indirectus*. Prezența prefixului *in-* în dialectul macedoromân se explică prin legarea (asocierea) adjectivului de verbul *dreg*, care, în macedoromân, a fost înlocuit cu *ind(i)reg* (acest cuvînt are sensurile cuvîntului dacoromân, afară de cel de „a repara", dar și altele noi). Candrea și Densusianu, *loc. cit.*, citează și un ard. *a îndirege*, precum și retor. *endriescher*, ceea ce ar dovedi că și forma cu *în-* este latinească populară. La origine, *direpl* nu era decît participiul trecut al lui *direg*, întocmai după cum și *directus* nu era decît participiul trecut pasiv al lui *dirigo*. Strămoșii macedoromânilor au modificat și pe **directate* în **indirectate*, care stă la baza mr. *ndreptate*, *ndriptatea*. Solidaritatea adjectivului cu verbul este dovedită și de faptul că dispariția lui *-i-* s-a produs și în verb (Candrea și Densusianu, *loc. cit.*, admit că „elizIunea lui *-e-* *(dreg)* e tîrzie, atît la verb, cît și la adjectiv). Însuși unul din sensurile vechi ale verbului *a drege* a fost cel de „a îndrepta", pe care-l presupune adjectivul *drept* (cf. Coresi, *Psalt.*, 1577, Psalm 5, 8, la *Gaster*, I, p. II : *derept vrăjmașii miei dereage între tine calea mea*).

III. **Fapte morfologice.** Latina, chiar cea populară, făcea distincție între *suus* „al său" și *illius* (popular *illuius*) „al lui", „al aceluia". Primul se întrebuința cînd posesorul se identifica cu subiectul gramatical, al doilea, cînd posesorul se identifica cu obiectul gramatical. Această distincție a fost moștenită și de limbile romanice. Dar unii români n-au mai putut sesiza subtila distincție și s-a ajuns ca, în unele dialecte, *său* să fie întrebuințat și pentru *lui, ei*, iar în alte dialecte *lui, ei* să fie întrebuințate pentru *său*. Am arătat în *Problemele capitale*, p. 337—338, că în textele maramureșene avem *său* acolo unde texte mai de la sud prezintă *lui*, și că *său* se regăsește, cu un aspect fonetic schimbat, în dialectul istroromân, pe cînd *lui, ei* caracterizează macedoromânul, meglenoromânul și unele dialecte dacoromâne (probabil pe toate, afară de vechiul dialect rotacizant). De fapt, în textele rotacizante găsim atît pe *său*, cît și pe *lui, ei*, dar cu întrebuințarea justă, după uzul din limba latină. Astfel, avem *său* just întrebuințat în următoarele pasaje din *Psalt. sch.* : p. 2 : *lemnul... ce rodul său dă în vremea sa* ; p. 4 : *Atunce grăi-va* [*domnul*] *în mînia sa și cu urgia sa smenteaște ei* ; p. 6—7 : *Cu glasul mieu către domnul chiemu, și auzi-mă dem pădurea sfîntă a sa* ; p. 17 — 18 : *Se nu vă întoarsetu, arma sa va ascuți, arcul său încordă și gătă elu* ; *și într-însu gătă vasele morției, săgeatele sale arzătoare face* ; etc. Avem *lui* just întrebuințat în următoarele pasaje din același text : p. 3 : *boiarii adurară-se împreună spre domnul și la Cristosul lui. Să rupem legăturile lor și lepădăm de la noi giugul lor* ; p. 4 : *e eu pusu sîmtu de la densu pri-a Sionului măgură sfîntă a lui* ; p. 18—19 : *Întoarse-se durerea lui spre capul lui și spre creaștetul lui nedereptatia lui deștinge. Ispovedescu-mă domnului după dereptatea lui, și cîntu numele domnului de susu.* [1] Faptul că *lui, ei* apar, cu excluderea lui *său*, nu numai la munteni și moldoveni, dar și la macedoromâni și meglenoromâni, ne îndeamnă să credem că înlăturarea lui *său* în aceste dialecte a avut loc foarte devreme, în orice caz înainte de ruperea legăturilor între macedoromâni și meglenoromâni, pe de o parte, și dacoromâni pe de alta. Faptul că *său* și *sa* s-au păstrat numai în dialectele rotacizante, care au fost singure vecine cu teritoriul romanic continental de vest, ne duce la concluzia că păstrarea lui *său* la unii români stă în legătură cu păstrarea lui în restul Romaniei. Numai teritoriul extrem, lateral, a realizat inovația, și, poate, chiar în epoca latinei populare. Putem crede, așadar, că, în vremea lui Coresi, muntenii, ca de altfel și moldovenii, întrebuințau numai pe *lui, ei* (afară de cazuri ca *tată-său, mamă-sa* etc., unde *său* s-a păstrat pentru că alcătuia un singur cuvînt fonetic cu substantivul de care depindea), și că, dacă în textele coresiene avem și pe *său, sa*, faptul se explică numai prin influența textelor rotacizante.

În *Problemele capitale*, p. 303—320, am arătat că textele rotacizante, care au numai demonstrativele *acest* și *acel*, și niciodată *ăst, est, ist, ăl*, merg împreună cu dialectul istroromân, în care situația este sau a fost aceeași, și că dialectul muntenesc, care are demonstrativele *ăst* și *ăl*, se plasează la polul opus, atît ca stare lingvistică, cît și geografic. Tot acolo am arătat că ambele stări de lucruri se explică prin latina populară, că diferențierea ling-

---

[1] Așa se explică și întrebuințarea lui *său, sa* pentru actualul *lor*, relevată de Rosetti. *Ist. l. rom.*, VI, p. 224, fără alte precizări. Totuși citeodată avem în texte și confuzii. Astfel la p. 12, unde *sale* e pentru *lor* : *Că nu iaste în rostul lor deadevărul, în enima loru deșertu, mărmîntu deschis, grumadzul lor, limbile sale se șălară. Giudecă lor Dumnedzău, se cadză den cugetele sale, după multă necurăție lor leapedzi ei,...* Tot așa se pare la începutul citatului de la p. 18—19, dat în textul nostru.

Scanned with OKEN Scanner

vistică despre care vorbim exista deja în acea epocă. Aici vom mai adăuga că aria rotacizantă cu *ecce iste, ecce ille* (sau *eccum iste, eccum ille*) a avut legături cu o întreagă arie romanică continentală (cf. vegl. *kost, kol(a)*, retor. *quaist, quel(la)*, it. *questo, quella*, v. prov. *aquest, aquel*, fr. *cet, cette* etc.), pe cînd aria munteană, cu *iste, ille*, a avut legături cu Italia de sud și cu părți din peninsula Iberică, unde găsim numai urmași ai lui *iste* și *ille*. Vechile demonstrative ale latinei, *iste* și *ille*, s-au păstrat numai în zonele laterale, adică la cele două extremități ale Romaniei, (Peninsula Iberică și Dacia), apoi în Italia de sud și în Sicilia. Este clar că dialectul muntenesc a trebuit să aibă oricînd numai pe urmașii lui *iste* și *ille*, și că, dacă la Coresi întîlnim numai *(a)cest* și *(a)cel*, faptul se explică numai prin influența textelor rotacizante [și ardelene].

IV. **Fapte lexicale.** Textele rotacizante prezintă *aúo* „strugure" (<lat. *uva*). Dar acest cuvînt apare și în Coresi, *Psalt.*, 1577, *Deuteronomium*, c. 32, 14 (la *Gaster*, I, p. 15) : *și sînge de auo bea vin.* Cf. și Densusianu, *Hist.*, II, p. 492. Iar faptul că diaconul tipograf a scris cîteodată *aúo* se explică prin influența textelor rotacizante. Cuvîntul de origine latină *aúă* (*aúo*) se găsește astăzi prin Oltenia (fostul județ Dolj) și Muntenia de apus (fostul județ Teleorman) ; dar el a fost adus, desigur, în aceste regiuni prin migrațiile de peste munți. Prezența cuvîntului în textele rotacizante arată clar că el a existat altădată și în Maramureș. Pe de altă parte, el există, și anume cu același *a-* protetic, și în macedoromân : *aúă*. Meglenoromânul posedă *úă*, dar se știe că acolo avem apocopa lui *a-* inițial. Nu se poate separa cuvîntul din Maramureș, Oltenia și Muntenia de apus de cel din sudul Dunării. În restul teritoriului dacoromân, trebuie să fi fost răspîndit atunci numai *strugure*, rămas astăzi numai în Muntenia, și poate și prin Ardeal, căci mai tîrziu moldovenii l-au înlocuit cu *poamă* ; oricum, muntenii, care singuri azi au pe *strugure*, n-au putut să spună, într-o epocă mai veche, *aúă*, căci *strugure* este străvechi în limbă ; este, desigur, de origine tracă (cf. germ. *Traube* și v. gr. σταφυλή) [1]. Diferențierea între *aúă* și *strugure* urcă pînă la latina populară. Și nu este o întîmplare că lat. *uva* s-a impus tocmai în regiunea în care s-au născut actualele dialecte sud-dunărene și dialectul maramureșean, care, și prin alte fapte, se dovedesc a fi avut mai strînse relații cu restul romanității, în special cu romanitatea continentală. Nu putem admite că, în epoca lui Coresi, ar fi spus și muntenii *aúă* și că după aceea ei ar fi împrumutat de la alți români pe *strugure*.

Pentru noțiunea „a trece" românii au recurs la alt cuvînt decît celelalte popoare romanice. Pe cînd acestea și-au creat cuvîntul din derivatul latin popular *passo, passare* (de la substantivul *passus*), care a trebuit să însemneze la început „a păși", deci „a merge", românii au dat acest sens unui cuvînt deja existent în latina clasică, *trajicio, -ere*, care însemna în această limbă numai „a arunca dincolo", „a transporta", „a face să treacă", „a trece dincolo". Așadar cuvîntul latin avea numai unele din sensurile actualului cuvînt românesc *a trece*, și altele în plus. Uitarea unora din ele și lărgirea de sens, prezentă în toate dialectele române, s-a produs datorită condițiilor de existență

[1] Nu putem admite originea latină a acestui cuvînt, susținută de Ov. Densusianu în *Grai și suflet*, V, p. 174—177.

Scanned with OKEN Scanner

a românilor : în regiunile în care locuiau ei, lipseau podurile peste rîurile şi fluviile pe care aveau a le trece. Trecerea unor asemenea ape trebuia să predomine în mintea lor asupra trecerii prin simplul mers pe jos, care a precumpănit în schimb la romanii occidentali, dovadă că acolo verbul pentru noţiunea „a trece" a fost creat din *passare*. Dar verbul romanic occidental *passare*, pe vremea cînd însemna încă „a merge", a pătruns şi pe teritoriul pe care avea să se nască mai tîrziu limba română. Textele rotacizante îl prezintă (cf. Candrea, *op. cit.*, p. XXCCIX, Densusianu, *Hist.*, II, p. 449—450, şi Rosetti, *Ist. l. rom.*, VI, p. 253), şi cuvîntul apare şi la Coresi, *Lucrul apostolesc*, XXII, 10, (Bianu, p. 107) : *Scoală-te şi pasă în Damasc* ; *Tîlcul Evangheliilor* (Braşov, 1564, nu Sas-Sebeş, 1579—1580, cum dă Gaster, I) (la Gaster, I, p. 27 : *păsaţi, spuneţi-vă popilor, şi ei mergînd ei se curăţiră*). Noi am crede că prezenţa lui la Coresi se explică numai prin tradiţia literară a textelor rotacizante [şi ardelene]. În Maramureş şi Ardeal, cuvîntul *a păsa* a trebuit să fie acasă. Şi nu e o întîmplare că maramureşenii, adică nişte români altădată rotacizanţi, au avut acest cuvînt. [1] Am văzut că foştii rotacizanţi, şi anume chiar maramureşenii, prezintă şi alte asemănări cu Romania vestică, ca unii ce erau în imediata vecinătate a populaţiei romanizate din Europa centrală. Nu credem că s-ar putea admite prezenţa lui *a păsa* „a merge" pe o arie foarte întinsă, pînă în epoca lui Coresi, şi că, după aceea, cuvîntul ar fi dispărut, rămînînd în locul lui verbul *a merge*. Cuvîntul *a trece* a trebuit să-şi capete sensurile sale actuale foarte demult şi a trebuit să fie singurul întrebuinţat în Muntenia şi Moldova, ca şi în alte regiuni. Se pare că schimbarea de sens a lui *trajicio* s-a produs deja în epoca latinei populare şi că, chiar atunci, acest cuvînt a fost singurul întrebuinţat în regiunile în care se găseşte şi azi. Românii care n-au moştenit pe *passare* din latina populară, şi-au creat un verb care să exprime aceeaşi noţiune, *a merge*, din lat. *mergo, mergere* „a se afunda", iar mai tîrziu şi-au creat şi verbul *a păşi*, derivat de la *pas*. Nici unul din aceste verbe n-a căpătat mai tîrziu sensul „a trece", ca verbul *passare* în Romania occidentală.

Pentru noţiunea de „judecată", românii s-au servit întîi de cuvîntul *judeţ*, urmaşul direct al latinescului *judicium*. Deja termenul latin denumea şi pe judecător, precum şi locul de judecată. E probabil că şi aceste sensuri au fost moştenite din latină de cuvîntul *judeţ*, căci ele se regăsesc în limba veche. Dar, cu atîtea sensuri, cuvîntul nu era clar. Mai ales în Muntenia, unde *judeţ* a ajuns să denumească şi subdiviziunile administrative în care se împărţea ţara, s-a simţit, probabil, nevoia unui nou cuvînt pentru noţiunea de „judecată". Şi s-a creat atunci substantivul *judecată*, de la verbul *a judeca*, după cum mai tîrziu s-a recurs la cuvîntul *judecător* pentru a denumi persoana care judecă. Cuvîntul *judecată* îl avem atestat deja în texte muntene din secolul al XVI-lea (Rosetti, *Ist. l. rom.*, VI, p. 180). De fapt termenul *judecată* se găseşte şi la moldoveni (cel puţin la cei din sud, unde sună *ĵudecată*), aşa că putem duce apariţia lui în limba română pînă într-o epocă foarte veche, pe cînd moldovenii şi muntenii alcătuiau o unitate şi se deosebeau în multe privinţe de rotacizanţi (Densusianu, *Hist.*, II, p. 565, a relevat prezenţa lui în *Ps. Hurm.*, ceea ce

[1] Prof. Şt. Paşca mi-a comunicat că *a păsa* „a merge" există azi la Pădurenii Hunedoarei. Dar, după părerea mea, aceşti dacoromâni au fost la origine rotacizanţi şi anume chiar morlaci. O dovedesc fenomenele ca pronunţarea rotunjită a lui *ă* şi *des*> *res-*, comune istroromânului şi Pădurenilor-Muntenilor din Hunedoara (cf. Josef Popovici, *Die Dialekte der Munteni und Pădurenі, passim*).

arată că acest text a fost scris sau copiat în altă parte decît în Maramureș). În acest caz, s-ar părea că nu sensul de „departament", „district", al cuvîntului *județ* a fost cauza creării lui *judecată*, căci moldovenii întrebuințau termenul *ținut* pentru a denumi realitatea administrativă la care ne referim. La aceeași concluzie ne-ar duce și faptul că, în macedoromân, avem *giudicată*. Cuvîntul ar fi fost creat așadar înainte de ruperea legăturilor între macedoromâni și dacoromâni. Oricum, în unele regiuni de peste munți — în mod sigur în Maramureș, vezi T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, p. 221—, cuvîntul *giudeț* a rămas cu vechiul său sens fundamental de „judecată". Așa se face că textele rotacizante nu prezintă niciodată pe *giudecată*, ci numai *giudeț*. Dacă la Coresi întîlnim *județ*, cu sensul de „judecată" (*Psalt.*, 1577, Psalmul 18,8 ; *Gaster*, I, 12 : *Judeațele domnului deadevere și dreapte depreună*), avem a face cu un element maramureșean, transpus fonetic în graiul său.

În textele rotacizante, numeroase verbe care în limba literară de azi au prefixul *în-*, apar fără acest prefix : *a bogăți, a cungiura, a derepta, a dupleca, a toarce, a mulți, a neca, a nuta, a nuda, a pleti, a tîmpira, a tîmpla, a tinde, a se turna, a vence* etc. (vezi Candrea, *op, cit.*, p. XCXVIII, și Ov. Densusianu, *Hist.*, II, p. 353— 357). Precum se vede, unele din aceste verbe sînt continuatoarele directe ale unor verbe latine (*a toarce, a neca, a nuta, a nuda, a tinde, a se turna, a vence*), altele sînt împrumuturi din slavă (*a pleti*), altele sînt derivate fără sufix de la cuvinte existente în limbă pînă după influența slavă (*a bogăți* etc.). Asemenea forme există și în Coresi : *Lucrul apostolesc*, 26, I (Bianu, p. 125) : *tinse mîna* ; *Psalt.*, 1577, *Deuteronomium*, c. 32, II (Gaster, I, 15) : *tinse arepile sale* etc. Dar, în cazurile acestea, graiurile populare muntene, ca de altfel și cele moldovene, prezintă formele cu *în-*. Cît de vechi pot fi formele cu *în-* ? În cazuri ca *a înneca, a înnoda* și *a înnota*, ele urcă pînă în epoca latinei populare, căci se regăsesc în unele limbi romanice occidentale (astfel, *a înneca* și *a înnoda*) sau chiar în textele latine (*a înnota*, cf. Candrea și Densusianu, *Dicț. etim.*, p. 188). Dar acolo avem, întocmai ca în română, și arii fără *în-*. Cauza repartiției geografice a acestor fapte este pentru moment neclară. În celelalte cazuri, formele fără *în-* sînt singurele care se găsesc și în limbile romanice occidentale (astfel, *a tinde, a se turna, a vence* : fr. *tendre*, it. *tendere* ; fr. *tourner*, it. *tornare* ; fr. *vaincre*, it. *vincere*). Dar ele se regăsesc astăzi și în unele părți ale teritoriului dacoromân de nord, nord-vest și vest, precum și în macedoromân și meglenoromân : băn. *a tinde* (Weigand, *Jahresb.*, III, p. 242), macedoromân *tind*. Ele ne arată că Maramureșul, Banatul și dialectele sud-dunărene merg în general cu Romania occidentală. Putem crede că dialectele moldovenesc și muntenesc, care se opun celui din Maramureș și celui din Banat, ca și celor din sudul Dunării, și-au creat formele cu *în-* pe vremea cînd nu prea aveau relații cu acestea, deci într-o epocă destul de veche, cînd relațiile erau mai strînse între maramureșeni, bănățeni și sud-dunăreni. Putem urca fenomenul chiar pînă în epoca latinei populare, căci aceasta ar explica de ce tocmai formele cu *în-* sînt la extremitatea de est a Romaniei. În acest caz, formele muntene de azi sînt străvechi, iar Coresi a împrumutat pe cele fără *în-* din textele rotacizante.

V. Concluzii. Asemenea analize ne-au obligat să ne afundăm în istoria limbii române pînă în epoca îndepărtată a latinei populare. Căutînd să vedem care a fost repartiția regională a faptelor lingvistice pe vremea lui Coresi și să

Scanned with OKEN Scanner

stabilim ce a împrumutat acesta din textele nordice, am ajuns să rezolvăm unele probleme de dialectologie a românei primitive și chiar a latinei populare, care ar merita să fie studiate pentru interesul pe care îl prezintă ele înseși. Aici însă nu vom încerca să tragem concluziile pe care le impun constatările expuse mai sus, de dialectologie română și romanică, ci ne vom limita la problemele puse de limba lui Coresi și de limba literară română din epoca veche.

Coresi n-a scris în graiul muntean, de pe la Tîrgoviște, București și Brașov, al vremii lui. Limba sa este aceea a textelor rotacizante maramureșene [și a textelor ardelene], dar cu adaptări la dialectul muntean : cu fonetismele fundamentale ale graiului muntean și cu unele elemente morfologice și lexicale muntene. Aceasta înseamnă că textele rotacizante maramureșene creaseră o tradiție a limbii literare; creaseră, oarecum, limba literară a românilor, pe care traducătorii din diferite provincii românești erau obligați s-o respecte într-o oarecare măsură. Avea, oarecum, dreptate Iorga să considere Maramureșul drept Toscana neamului românesc, adică patria limbii literare românești, cel puțin cînd e vorba de Coresi și de traducătorii și scriitorii de pînă prin secolul al XVIII-lea. Este drept că, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, mai toate faptele de limbă maramureșene [și ardelene de nord] care caracterizaseră limba literară de pînă atunci au fost înlăturate din limba literară în favoarea unor fapte de limbă muntene, ardelene [de sud] și moldovene[1]. Putem admite, totuși, cu Iorga, că păstrarea intactă a labialelor în limba literară se explică numai prin această origine maramureșeană a limbii literare. Tot așa stau lucrurile și cu demonstrativul *acest*. Din cercetarea noastră mai rezultă că noi acceptăm numai în linii generale concepția lui Pușcariu. Unele afirmații ale sale ni se par false. Astfel stă lucrul cu teza sa după care Coresi ar fi căutat să întrebuințeze cuvinte cunoscute de toți românii. Adesea, cînd avea de ales între formele nordice sau vestice (maramureșene, [ardelene] sau bănățene) și cele sudice sau estice (muntene sau moldovene), ca și în cazul lui *aúo* și *strugure*, diaconul a rămas tot la cele nordice și vestice, adică la cele maramureșene [crișene și ardelene] ; altă dată el prefera pe cele muntene. Firește, nu vom putea admite nici părerea lui Iorga, după care Coresi ar fi adus puține modificări limbii textelor rotacizante. Modificările făcute de el au fost, totuși, numeroase, cum rezultă din studiul deja pomenit, al acad. Al. Rosetti, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voroneţean*, publicat în *Grai și suflet*, I. [Unele modificări au fost, desigur, impuse de scribii din Ardealul de la nord de Mureș]. Am mai adăuga că arhaismele pe care le-a înlăturat Coresi din limba textelor rotacizante [sau ardelene] nu erau, pentru diaconul muntean, arhaisme, ci elemente literare care în starea de ezitare, de atunci, a limbii literare, puteau fi înlocuite cu elemente muntene. Ele ne apar ca arhaisme numai nouă, modernilor, care, privim lucrurile din perspectiva limbii literare moderne.

[1] Vezi G. Ivănescu, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești*, *Limba română*, 1955, nr. 1. Acolo n-am arătat totuși caracterul maramureșean al faptelor de limbă mai vechi. Lucrul acesta nu l-am făcut nici aici decît parțial.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA MITROPOLITULUI DOSOFTEI *

La mijlocul secolului al XVII-lea exista o limbă literară deosebită de graiul popular nu numai prin cei cîţiva termeni de cultură care se creaseră pînă atunci, dar şi prin unele fonetisme şi fapte morfologice, sintactice şi lexicale, moştenite din textele rotacizante şi din cele ardelene ale secolului al XVI-lea. Nu putem admite, ca atîţi cercetători din trecut şi de astăzi, că limba literară din secolul al XVII-lea era identică cu graiurile poporului, care ar fi fost mai puţin deosebite unele de altele decît sînt azi. Prima limbă literară românească, prima limbă care a fost luată ca model, deşi numai parţial, de toţi dacoromânii, născută odată cu cele mai vechi traduceri de texte religioase, deci fie în Maramureş, fie în Bucovina, se caracterizează prin rotacismul lui *n* intervocalic şi prin menţinerea intactă a labialelor atunci cînd după ele urmau *i* şi *į*. Şi dacă rotacismul, care era o particularitate prea limitată regional, a dispărut, a rămas din acea limbă literară iniţială regula de utilizare a labialelor urmate de *i* şi *į*. Această limbă literară era întrebuinţată la mijlocul secolului al XVII-lea în traducerile unor cărţi din *Biblie* şi a unor texte liturgice, în cronicile ţărilor şi în traducerile din literatura beletristică medievală, deci din operele numite de obicei cărţi populare, deşi erau citite mai ales de cler şi de boieri şi de unii orăşeni. Dar nici literatura de traduceri, nici cea cronicărească nu reclamau un mare număr de neologisme, şi de aceea limba literară românească încă nu se deosebea prea mult de graiurile populare în ce priveşte bogăţia vocabularului şi înălţimea ideilor. Cultura superioară, caracterizată prin filozofie şi ştiinţe şi prin literatura cu finalitate estetică, încă nu-şi găsise expresie în limba română. Termenii filozofici şi ştiinţifici care existau în literatura religioasă creştină, în cărţile populare şi în cronici erau prea puţin numeroşi, aşa încît identificarea lor s-a făcut abia în vremea noastră. (Cercetători ca I.G. Sbiera, Ov. Densusianu şi I. A. Candrea, cei dintîi care au studiat limba textelor româneşti din secolul al XVI-lea, nu şi-au dat seama de existenţa lor.) Mă refer la calcuri lingvistice după slavă, ca *desfîrşit* sau *desăvîrşit*, cu sensul de „perfect". Este posibil ca un mare număr de termeni neologici să fi fost prezenţi în limba vorbită de cler şi de boieri în secolul al XVI-lea şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea ; dar ei n-au avut ocazia de a fi înregistraţi în scris şi, deci, pot fi numai presupuşi. Dosoftei vine cu inovaţii

* Comunicare ţinută în cadrul manifestării *350 de ani de la naşterea lui Dosoftei*, organizată de Academia R.S.R. la 24 septembrie 1973 şi publicată în *Analele Academiei R.S.R.*, Anul 108 (1974), seria a IV-a, vol. XXIV, p. 186—194.

mari în acest domeniu. Dar înainte de a ne ocupa de inovaţiile sale neologice, să arătăm ce a realizat el însuşi în domeniul fonetic şi în cel morfologic-sintactic al limbii literare româneşti.

În lucrarea mea *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1947 — 1948, p. 66—137, am arătat că limba literară veche nu era perfect unitară, ci prezenta unele variaţii dialectale ; din această cauză mi s-a părut potrivit să vorbesc pentru acea perioadă de mai multe dialecte literare. Termenul *dialect literar* a fost în genere respins de cei ce se ocupă de istoria limbii noastre literare, pentru că el ar presupune deosebiri numeroase între formele lingvistice denumite astfel. Iar limba literară românească veche apare destul de unitară celui care o studiază în toate formele sale. Pentru a înlătura orice interpretare necorespunzătoare, vom vorbi de variantele regionale ale limbii literare vechi.

Dosoftei a scris în varianta moldovenească a limbii române literare vechi, variantă existentă cel puţin în secolul al XVI-lea, parte chiar din secolul al XV-lea (căci ştim că Ştefan cel Mare redactase documentele de închinare faţă de Cazimir, regele Poloniei, în limba română şi că regele polon a acceptat redacţia în slava literară de tip ucrainean). Varianta moldovenească a limbii literare româneşti era în genere egală cu varianta utilizată în părţile de la nord de Mureş, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Ea se caracteriza, între altele, prin utilizarea africatei *ḑ* în cuvinte ca *ḑice, ḑeace, creaḑă*, prin utilizarea africatei *ğ* în cuvinte a *ağutoriu, ğurământ*, prin forme ca *vîrv* etc. Aceste caracteristici lingvistice, care se explicau prin normele lingvistice ale graiurilor poporului din regiunile respective, erau respectate de traducătorii cărţilor religioase şi populare, de scribii de documente şi de autorii cronicilor şi studiilor istorice, căci încă nu se ajunsese să se vadă necesitatea unei limbi perfect unitare, din punct de vedere fonetic şi morfologic.

Bineînţeles, existau şi aspecte comune întregii limbi literare vechi. Astfel în genere se pronunţa şi se scria *şe, şi, je, ji*, iar nu *şă, şî, jă, jî*, deşi unele graiuri se caracterizau prin pronunţiile *şă, şî, jă, jî*. Se scria *leage, besearică, ḑeace* sau *zeace*, cu *ḑ*, şi se pronunţa cu diftongul *ea* sau cu vocala *e*. Se scria şi se pronunţa *pre* în loc de *pe* (prepoziţie). Se scria *creḑ(u)* sau *crez, văd(u)* sau *văz, creaḑă* sau *crează, vaḑă* sau *vază*. Şi aşa mai departe. O serie de particularităţi ale limbii secolului al XVI-lea fuseseră înlăturate fie pe la începutul secolului al XVII-lea, fie pe la mijlocul lui, dar limba scrisă din toate părţile păstra încă multe din particularităţile textelor daco-româneşti nordice din secolul al XVI-lea ; iar Moldova, al cărei grai din părţile de nord, în special din Bucovina, era identic cu graiul din Ardealul de nord şi din Maramureş, avea mai multe elemente de acest fel decît Muntenia.

În acest moment apare Dosoftei. Acest cărturar, care ţintea şi la o revoluţie lexicală a limbii, nu vrea să mai respecte normele generale şi regionale ale limbii literare de pînă atunci şi încearcă şi o reformă în pronunţie şi sintaxă. Iar odată cu reforma pronunţiei, încearcă şi o reformă ortografică.

Dosoftei era conştient de faptul că limba literară românească de atunci se găsea la începutul ei, că era fixată numai în parte, că adevărata fixare urma să aibă loc de atunci înainte, că deci, limba literară trebuia să fie supusă unor transformări importante. Dar, cum limba literară românească se deosebea din punct de vedere fonetic şi sintactic de graiul poporului, mai ales în Moldova, Dosoftei s-a grăbit să o apropie de graiul popular din această ţară şi din punct de vedere fonetic şi sintactic. Deşi în Moldova se pronunţa *şă, şî, jă, jî*, el nu a

Scanned with OKEN Scanner

socotit potrivit să se abată de la normele lingvistice curente în limba literară de atunci din toate provinciile, adică de la pronunţiile *şe, şi, je, ji*. Dar limba literară românească avea unele oscilaţii în ce priveşte vocalele *e, i*, după spirantele *s, z, ţ, ḑ* şi după labialele *p, b, f, v, m* ; Dosoftei s-a gîndit să dea regularitate limbii literare acolo unde ea n-o avea şi s-a hotărît să accepte, după consonantele amintite, numai pronunţiile cu vocalele velare *ă, î*, care caracterizau Moldova şi părţi de peste munţi, chiar părţi din Oltenia şi Muntenia. Este aici un fapt popular moldovenesc şi ardelenesc ridicat la rangul de normă a limbii literare, dar fenomenul în discuţie a fost ridicat la acest rang de Dosoftei nu pentru că era popular, ci pentru că prin aceasta se aducea regularitate fonetică limbii române literare. Ipoteza aceasta n-a fost făcută pînă astăzi; dar ea e singura care trebuie făcută. Numai astfel înţelegem de ce pronunţiile populare *şă, şî, jă, jî* n-au devenit la Dosoftei norme ale limbii literare. Într-adevăr, pe cînd excepţiile de la acestea erau rare în limba literară veche şi se găseau numai în documentele scrise de scribii necunoscători ai limbii literare, pronunţii ca *să, sî, ză, zî, ţă, ţî, ḑă, ḑî* erau foarte frecvente în textele româneşti anterioare. În *Psaltirea în versuri* el va introduce această normă ortoepică şi o va păstra şi în tipăriturile ulterioare. Şi, firește, Dosoftei va înlocui pe *ţ* şi *ḑ+i* final[1] prin simplii *ţ* şi *ḑ* ca şi pe *s+ę a, ţ+ę a, ḑ+ę a* cu *sa, ţa, ḑa*: *fraţ, auḑ* (=*fraţi, auḑi*), *folosască, sară, despărţala*. Tot neconsecvent apăreau vocalele velare după labiale, de aceea Dosoftei zicea *mărg, zdrobască, margă, vac, băusăm, păscărie, sămăţ*. Foarte rar avem excepţii de la aceste fonetisme şi numai în traducerile neversificate, în care zeţarii au introdus cîteodată pronunţiile şi grafiile obişnuite ale vremii.

O pronunţie pe atunci populară într-o mare parte a Moldovei era aceea a vechiului *ę a* ca *e*, în cazul în care urmau *e, i*, sunet muiat, diftongul *ę a*. Dosoftei a introdus în *Psaltirea în versuri* grafia *e* şi a notat deci prin ѣ, fie pe *e*, fie pe *ę*. Dar, în tipăriturile care au urmat, Dosoftei a revenit la semnul ѣ, care notează şi pe *ę a*, şi mai ales la ѧ, care nota, desigur, pe *ę*, cum a arătat Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, p. 6 şi 10—12. O pronunţie populară moldovenească este aceea a lui *v* iniţial ca *h*, acceptată de Dosoftei, la care găsim *horbă, hoarbă* „sfat" *horbitorii, pohoiul, holbură, -a, hultur, bolohani* (dar şi *vultur*). *Vonic*, pentru *voinic*, este iarăşi o pronunţie populară, existentă şi astăzi în Moldova. Popular este şi *pe* în loc de *pre*, prepoziţie (ambele apar în textele lui Dosoftei).

O particularitate sintactică populară, pe care Dosoftei a introdus-o în limba literară şi care a rămas izolată în opera sa, întrucît n-a fost acceptată de traducătorii şi autorii de cărţi din epoca veche, este repetarea pronumelui personal aton (deci conjunct) de dativ şi acuzativ : *mi-am tocmitu-mi, mi-am cugetatu-mi, i-ai pusu-i, l-am îmbrăcatu-l, ţi le-am făcutu-le* etc. Această particularitate se găseşte astăzi în unele regiuni de peste munţi şi numai în unele părţi din Moldova de nord, anume din Moldova dinspre Prut ; de aceea putem presupune că Dosoftei şi-a însuşit-o pe cînd era călugăr la Mănăstirea Probota. Ea nu apare, cum s-ar putea crede, numai în *Psaltirea în versuri*, ci şi în traducerile în proză ale lui Dosoftei. Este clar că această particularitate regională populară, care, la el, este regulă, nu excepţie (cel puţin în *Psaltirea în versuri*), i-a plăcut lui Dosoftei şi a căutat s-o impună în limba literară.

Dintre particularităţile graiului literar moldovenesc, care apar şi la Dosoftei, sînt de pomenit şi următoarele : *nedejde*, care apare şi azi pe o arie care

---

[1 De fapt *t* şi *d* cu limba în poziţia lui *i*, în momentul exploziei.]

se întinde din Bihor și Munții Apuseni și din Maramureș pînă în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, sub formele *ńedęjde*, *nedejdii*<*nedejdie*; *duroare* : ea se găsește și la D. Cantemir și e și azi în sud-estul Moldovei; *liboste* „iubire", care apare în Huși într-un text popular culeș de N. Păsculescu, *Literatură populară românească*, București, 1910, p. 124, *a adevăsi* „a slăbi", care apare la Varlaam în varianta *a addvăsi*. Fapt este că forma *a addvăsi* — cu *dd* — se găsește în unele părți ale Moldovei dinspre Prut, de exemplu la Curteni, Crețești și com. Albești, pe linia Crasna-Huși, unde înseamnă „a aduna" (informațiile mele), pe cînd sensul de „a slăbi" și sensul de „a strica", dat de Pușchilă, p. 92, este înrudit cu cel pe care-l prezintă graiul din Năsăud, unde înseamnă „a prăpădi", „a împrăștia". (Acolo se zice și *un adevăsit* „un prăpădit"; informator G. Istrate). Și fonetismul lui Dosoftei, deosebit de cel din Varlaam, merge cu cel din Năsăud și ne îndeamnă să credem că avem a face cu un fapt din Moldova de nord, deci nu cu un element tradițional al limbii literare moldovenești. Putem crede că formele *pîine*, *pînea*, *cînele*, *cînilor*, *mîine* se explică prin influența limbii literare din Muntenia. Dar faptul se găsește și în Varlaam, precum și în documentele moldovenești de pe la 1630—1680, și se poate explica prin influența unor texte din Ardeal. Însă *dęaca*, pe care Dosoftei îl întrebuințează alături de *dęacă*, pare a se explica numai prin influența textelor lui Coresi, căci *dęaca* este forma de la baza actualului muntenesc *dacă*, cu *-a* final neaccentuat păstrat ca *a*.

Cum s-a arătat de mult, în limba lui Dosoftei se găsesc și cîteva elemente lexicale de origine macedoromână, explicabile, desigur, prin originea macedoromână a familiei sale : *frunceaua* „fruntea", *lunicală* „lunecoasă" (adj.) și *sufrumcęale(le)* „sprîncene(le)" (macedorom. *frînțęao*, *sufrînțęao*).

Ca și mai toate textele vechi, mai ales cele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, textele lui Dosoftei sînt un izvor de informații asupra limbii de atunci, cuprinzînd o serie de [fapte de limbă dispărute între timp din graiurile dacoromânești sau păstrate pe mici arii (unele din acestea din urmă așteptînd încă să fie înregistrate pe teren. Cuvinte ca *genune* și *lucoare* apar și în unele texte rotacizante (de exemplu în *Cod. vor.*, în care primul apare, firește, cu *n* rotacizat : *genrune*) dar ambele se găsesc și astăzi în Moldova de nord-vest (inclusiv în Bucovina), iar *grumb* „grosolan", „necioplit" (< v. sl. *grębŭ*) se regăsește azi în Ardeal (vezi pentru ele *DLR*, Tiktin și Candrea-Adamescu). Este însă posibil ca *genune* și *lucoare* să fi fost cunoscute de Dosoftei numai din tradiția limbii literare, nu și din popor] [1].

Așadar, Dosoftei a introdus în limba scrisă a epocii sale o mulțime de fapte populare, ceea ce ne determină să vedem în el și pe planul limbii, nu numai al versificației și imaginilor poetice, un precursor al curentului popular de la 1840. Normele ortografice introduse de el au urmărit fixarea la o singură valoare fonetică a unor semne sau succesiuni de semne care aveau mai multe valori fonetice. Astfel, el a introdus norma de a nota pe *î* prin iusul mare și pe *ă* prin ierul tare, a renunțat la grafia *r*+ъ cu valoare de *îr* și a scris în acest caz în general ъ+*r* : *vъrf*, nu *vrъf*. În această privință, el a fost urmat de cei care au tipărit cărți după aceea, dar nu a fost urmat în scrierea documentelor și manuscriselor, căci diecii au continuat a scrie ca mai înainte.

Dosoftei a găsit o limbă literară care încă nu dispunea decît de puține cuvinte care să exprime noțiunile intelectuale, științifice sau filozofice sau

[1] Pasajul cuprins între paranteze unghiulare înlocuiește un pasaj din textul tipărit în 1974, care a fost eliminat, necorespunzînd întru totul realității.]

Scanned with OKEN Scanner

să denumească realităţi geografice, botanice, zoologice şi sociale mai îndepărtate. Traducînd şi tipărind în limba română cărţile de cult, care nu mai fuseseră traduse sau tipărite pînă atunci la noi, toate redactate de marii doctori ai bisericii din secolul al IV-lea, care erau îmbibaţi de filozofia greacă, Dosoftei a fost obligat să introducă în limba românească o serie de termeni noi, referitori atît la realităţile îndepărtate de noi, românii, cît şi la ştiinţă şi filozofie. Limba literară românească de pînă la dînsul, cum ne arată o lectură a textelor lui Varlaam şi ale altora, cuprindea deja neologisme slave ca următoarele : *boiarin* „boier", *blagocestiv* „evlavios", „pios", *bodz* „zeu" (pl. *bodzi*), *ciudesă* „minune", *a isţeli* „a vindeca", *isţelenie* „vindecare" (Varlaam : *isţeleniia*), *liubov* „iubire" (Varlaam : *liubovul*), *măcenie* „suferinţă" (Varlaam : *măceniia*), *oblastie* „ţinut, ţară" (Varlaam : *oblastiia*), *oteţ* „părinte" (Varlaam : *oteţi*, pl.), *spăsenie* „ispăşire", *stepenă* „treaptă", *tîlcovnic* „interpret", *tvoreţ* „făcător, creator". Dintre acestea se găsesc la Dosoftei *bodz* „zeu, idol", anume *bodzîi* (pl. art.) şi *tvoreţ*. Dosoftei introduce cîteva slavonisme care se pare că nu fuseseră întrebuinţate pînă atunci în limba literară : *aspidă* [1] (Dosoftei : pl. *aspide*), *iscuşenie* „ispită", *a obicni* „a se obişnui" (pers. a III-a sing. m.m.c.p. : *obicnisă*), *običnă* „obicei" (numai în expresia *pre običnă*), *promîslenie* „prevedere, grijă". Dar Dosoftei nu se putea mulţumi cu introducerea acestor termeni, de origine slavă. El reprezintă un nou tip de teolog român, deosebit de cel obişnuit atunci, care se inspira mai ales din limba slavă bisericească ; Dosoftei ştia greceşte şi latineşte şi căuta să îmbogăţească limba şi cu elemente greceşti şi latineşti. Numai Simion Ştefan încercase pînă atunci aceasta, dar nu în aceeaşi măsură ca şi Dosoftei. De aceea nu este de mirare că traducerile lui Dosoftei prezintă un mare număr de neologisme de origine greacă şi latină, cum va fi cazul şi cu D. Cantemir. Este adevărat că, în vremea sa, activau şi alţii care se vor inspira din greacă şi latină şi vor împrumuta neologisme din aceste limbi : unii clerici munteni, fraţii Greceanu, N. Milescu. Dar opera lui Dosoftei este, în această privinţă, cea mai impunătoare. El a introdus în română termeni greceşti ca : *amalgamă* „idol făcut din amalgam" (îl explică el însuşi : *adică idol făcut din argint şi aur* ; aceasta ar însemna că *idol* e mai vechi ; dar se pare că tot la el apare întîia oară), *amirá* „împărat" (Rosetti, Cazacu, Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, p. 149, cred că este macedoromânism explicabil prin originea macedoromână a lui Dosoftei — dar în macedoromână avem *amirắ*, nu *amirá*) ; *amvon* „amvon", care apare şi în varianta *vun*, probabil populară, *arăvon* „arvună", care apare şi în varianta *arăvună* (în Moldova, popular e *arvónă*), *a arăvonisi* (în Moldova, popular e *a arvoni*), *arithmetiki* „aritmetică", *astróloghie* „astrologie", *avtocrator* „autocrat", *caligraf* „caligraf", *gheometrie* „geometrie", *horiu* „ceată", *iamvicesc* „iambic" în expresia : *stihuri iamvicești* ; *idropică* „hidropizie", „dropică", *legumă*, dacă nu cumva cuvîntul este moştenit din latină, *lexicon* „dicţionar", *leopard* „leopard", pl. *leoparduri*, *pendicondarh* „conducător peste 50 de soldaţi", *ritoriki* „retorică", *prológ* „preambul" (*proloagele* [2]), *scándală* şi *scándala* în expresia *a-i fi scandală* (*cuiva*), *a se scăndăli* „a se jena, a se scandaliza" (*m-am scăndălit*) (nu e derivat românesc ?), *a se schimosi* "a se desfigura, a se deforma" (pers. III pl. : *să se schimosească* „să fie desfiguraţi") (în graiul popular din Moldova avem *a (se) schimonosi*) ; *sirină* „sirenă", *vasilisc* „şarpe" (din basme). El a introdus în română şi termeni latineşti cum sînt : *cavză*,

[1] Cuvîntul se găseşte la Coresi, *Psaltirea slavo-română*, 1577. Nota editorului.

[2] *Proloagele tuturor svinţilor* = vieţile sfinţilor, sens învechit, folosit de Dosoftei. Nota editorului.

Scanned with OKEN Scanner

rar *cauză*, „vină, cauză" (*din cavza aceasta*); varianta cu fonetismul *av* pentru *au* provine probabil din neogreacă, unde cuvîntul va fi pătruns din latina medievală sau din italiană; *comes* „conte, voievod", *consţienţie* „conştiinţă", *crudelitate* „cruzime", *diferenţie* „diferenţă, deosebire", *ducs* „duce", „voievod" (*Lisie duxul*); *figură*, glosat marginal *chip*; *formă* „chip"; *firmament* (de fapt *firmamentul*, glosă marginală la expresia din text: *din sus învîrtoşitura*); *ilustrat* „ilustru, celebru" (*rudă mare ş-ilustrată*); *notariu*, pl. art. *notarii*, glosă la expresia din text: *scriitoriu de iscălitură împăraţilor*; *persoană* „persoană", *presidenţie* (în text: *presidenţiile*); *providenţie* (în text: *providenţiei*); *senat* „senat", „consiliu", explicat prin *sfat*; *testament* şi *testamînt* (de fapt: *testamîntul meu* „testament", cu sensul bisericesc; cu acelaşi sens cuvîntul apare la Simion Ştefan, 1648: *testament*, şi la Ion Zoba din Vinţ: *testamînt*), *victor* „învingător".

Termenii *consţienţie*, *diferenţie* au fost acceptaţi de traducător în forma în care erau ei pronunţaţi în ţările germane, în Ungaria, Polonia, Ucraina şi Rusia. Numai *testamînt* prezintă o modificare fonetică după cuvintele care au fost moştenite pe cale populară din latină, ca *legămînt*<*ligamentum*. Deci, întocmai ca mai tîrziu scriitorii din Şcoala Ardeleană, latiniştii şi Aron Pumnul, Dosoftei a observat regulile de transformare fonetică a cuvintelor latineşti în română şi a crezut de cuviinţă cîteodată să aplice şi neologismelor latine aceste transformări. De aceasta nu ne putem îndoi, chiar dacă am avea la el numai *testamînt*. Dar în *Dumnedzăiasca Liturghie*, 1679, găsim şi *cuştiinţă* „conştiinţă" (iar în *Molitvenic*, 1681, va apărea *cunoştinţă* cu acest sens). Dosoftei a utilizat, deci, în *Dumnedzăiasca Liturghie*, o formă adaptată fonetic limbii române, în acelaşi mod în care vor adapta neologismele latine latiniştii. Această formă ne arată că Dosoftei descoperise că prefixul latin *con-* devine în română *cu-* (*conventus*>*cuvînt*, *convenio*>*cuvin* etc.), că *sci* devine în română *şti* (*scio*>*ştiu* etc.), că *en* devine *in*, *bene*>*bine*, *mente*>*minte* etc., că latinul *-tia* devine în română *-ţă*. Ca şi unii învăţaţi italieni, francezi şi spanioli ai Renaşterii, care au identificat unele schimbări fonetice din limbile romanice occidentale, Dosoftei a făcut, deci, unele constatări de fonetică istorică românească, chiar dacă n-a vorbit explicit despre ele, ca învăţaţii din Apus, la care ne-am referit, despre faptele pe care le discuta ca ei.

După cum se observă, mai toate aceste cuvinte greceşti şi latineşti se referă la realităţi din ţările de limbă greacă şi latină din antichitate şi la realităţile politico-administrative din ţările moderne ale Europei (printre acestea: *notariu*, *presidenţie*, *senat*). Dar cîteva se referă la noţiuni caracteristice culturilor superioare: nume de ştiinţe, noţiuni de cultură superioare. Trebuie remarcat că Dosoftei, care este primul poet român, este şi primul care a creat şi introdus în limbă un termen pentru noţiunea de poet: *poetic* (în text, articulat *poeticul*), termen considerat de Rosetti, Cazacu şi Onu, *op. cit.*, p. 148, ca fiind de origine greacă, dar de fapt avînd o etimologie multiplă, căci grec. ποιητικός, *-ή,-όν*, are sensul adjectivului actual *poetic*, şi sună în neogreacă *piitikós*, *-í*, *-ón*. Fonetismul *oe* ne îndreaptă spre polonă, unde termenul *poet* era atunci în uz. Nu trebuie uitat nici latinul *poeta*. Dosoftei a recurs, deci, la adjectivul grec, i-a dat însă fonetismul latin şi polon şi sensul substantival „poet". Termenul a rămas în uz pînă la Budai-Deleanu şi Samuil Clain, care încă îl mai utilizează.

Spre polonă, ucraineană şi rusă ne duce *muzică* „muzică", cu *z* şi cu accentul pe *i*, ca în franceză şi germană (ucraineana şi rusa au schimbat apoi

Scanned with OKEN Scanner

accentul, care stă acum numai în polonă pe penultima). Autorii citaţi consideră (p. 148) că termenul este de origine greacă în latină, eventual şi în italiană şi franceză, dar nu în limbile slave şi în română.

Destul de numeroase, neologismele de origine greacă şi latină, ca şi poloneză, ale traducătorului sînt şi importante, exprimînd noţiuni care nu apar în *Biblie*, şi constituie un progres al limbii române literare, după cum traducerile sale înseşi constituie un progres al culturii (în special al literaturii) româneşti. Nu mai vorbim despre numeroasele derivate şi numeroşii compuşi din traducerile sale.

Dar importanţa lui Dosoftei creşte şi mai mult în ochii noştri cînd luăm în consideraţie calcurile lingvistice pe care le-a creat, în special în terminologia filozofică. Vom releva aici numai unul din acestea : *fiinţă*, cu sensul de „substanţă" şi „esenţă", ca echivalent al grecescului οὐσία, impus ca termen filozofic de Aristotel. Pînă atunci se spusese în română *fire*, în asemenea cazuri. Dar *fire* avea şi are în limba română sensul de „natură", deci un sens concret, cît şi pe acela de „temperament", „fel de a fi". Dosoftei a lăsat cuvîntului *fire* sensul de „natură" şi a tradus, deci, prin el, cuvîntul grecesc φύσις, atît de frecvent în filozofia greacă şi în filozofia tuturor timpurilor, iar pentru redarea cuvîntului grecesc οὐσία, deci a sensurilor „substanţă" şi „esenţă", el a recurs la *fiinţă*, care pînă atunci nu avea în română sensul cel mai frecvent astăzi, adică de „existent cu viaţă", ci sensul de „existenţă", păstrat de altfel pînă astăzi, în expresii ca *a lua fiinţă*. Noţiunile de „substanţă" şi "esenţă" apar frecvent în textele bisericeşti liturgice şi teoretice şi de aceea Dosoftei era obligat să mediteze la posibilităţile de expresie a termenului în limba română. În *Acathistul Născătoarei de Dumnezeu* el întrebuinţează *fire* cu sensul de „natură", iar pentru a reda sensurile cuvîntului grecesc οὐσία „substanţă", „esenţă", recurge la termenul *fiinţă*.

Terminologia filozofică la care s-a oprit Dosoftei, încă nestudiată, a fost reluată de toţi teologii români din epoca veche şi de D. Cantemir, ca şi de autorii de manuale de filozofie de pînă la 1830, deci de învăţaţi ca S. Clain, E. Poteca şi alţii. Aşadar Dosoftei a creat, în epoca românească veche, nu numai limba inimii, a sentimentului, a poeziei, dar şi primele elemente ale limbii gîndirii, ale limbii filozofiei. Rolul său în dezvoltarea spirituală a poporului român este imens. Cu el poporul român a urcat, în deceniile al şaptelea, al optulea şi al nouălea ale secolului al XVII-lea, o treaptă importantă în continua sa ascensiune spre piscurile culturii : spre poezia adevărată şi spre filozofia în propria sa limbă, ca să nu mai vorbim de ascensiunea religioasă.

Dosoftei nu reprezintă începutul artei literare române în general, ci numai începutul artei literare culte la români. Arta literară română a ajuns la o mare înflorire în primele trei secole de după întemeierea Principatelor, cînd s-au creat la noi nemuritoarele balade, capodopere ale literaturii lumii, *Miorița*, *Meşterul Manole*, *Miu Cobiul*, *Toma Alimoş* şi multe altele. Aceste balade, deşi mici ca întindere, nu sînt întru nimic inferioare, sub raportul valorii artistice, capodoperelor literare medievale *Cîntecul lui Roland*, *Cîntecul Cidului*, *Cîntecul Nibelungilor* şi *Cîntecul despre oastea lui Igor*, care stau la începuturile literaturilor franceză, spaniolă, germană şi rusă. Literatura românească cu finalitate estetică începe prin baladele amintite. Faptul că aceste balade sînt creaţia poporului, iar nu a unor clase culte, nu trebuie să ne împiedice de a le integra în creaţia literară universală, în care noi de

Scanned with OKEN Scanner

obicei nu le integrăm. S-a relevat de către specialiştii în folclorul nostru literar că literatura română populară este superioară literaturii populare a Occidentului, care aproape nici nu există sau nu este atît de valoroasă din punct de vedere estetic. Acolo toată literatura este cultă; la noi, pînă la Dosoftei, literatura populară este singura literatură artistică de mare valoare. Dosoftei începe literatura artistică cultă a poporului român, şi acest început se prezintă deosebit de valoros din punct de vedere estetic. Eposul popular românesc este creaţia evului mediu. Dosoftei este un reprezentant la români al Renaşterii tîrzii şi al umanismului. Opera lui este o operă de traducător; dar prin ea Dosoftei a înzestrat literatura română cu o operă literară pe care puţine popoare au realizat-o. Traducerea în versuri a *Psalmilor* la o mare înălţime artistică a mai fost realizată numai de Jan Kochanowski în Polonia, de Clément Marot (parţial) şi de Malherbe în Franţa. Nu ştim ca poeţii altor popoare să fi făcut traduceri în versuri ale *Psalmilor* atît de reuşite ca traducerile în versuri ale celor trei scriitori pomeniţi chiar acum şi ale lui Dosoftei; traducerile adoptate de calvini în biserică nu au fost făcute cu maximă măiestrie. Cele mai reuşite traduceri au fost făcute de doi catolici, Kochanowski şi Malherbe, şi de un ortodox, Dosoftei.

Dar Dosoftei mai are şi alte merite în cultura românească: opera sa este direct sau indirect legată de o serie de momente de mare importanţă ale poeziei române ulterioare. El a prefigurat, înainte de Budai-Deleanu, tonalitatea artistică a acestuia. Printr-un cuvînt, *genune*, şi prin perfecte simple ca *şezum* în loc de *şezurăm*, el este un precursor al lui Eminescu, care s-a inspirat în această privinţă din *Psaltirea în versuri* a mitropolitului. În ce priveşte forma şi conţinutul, el este şi un precursor al lui Arghezi, şi poezia sa a servit indirect, prin opera acestuia, ca model de împrospătare, de înviorare a poeziei române din secolul al XX-lea. E, în traducerea în versuri a lui Dosoftei, o energie care lipseşte adesea psalmilor lui David şi anunţă energia din anumite poezii ale lui Arghezi şi ale celor care l-au urmat pe Arghezi. Poezia lui D. Cantemir din *Istoria ieroglifică* n-a putut avea un rol de înnoire a poeziei noastre contemporane, nefiind cunoscută de scriitori pînă în vremea din urmă. Pe cînd poezia lui Dosoftei, prin Arghezi, a determinat o revoluţionare a poeziei contemporane româneşti. El este primul poet cult român care a utilizat metrele populare româneşti şi polone şi chiar tonalitatea populară, devenind astfel şi un reprezentant al curentului popular în literatura română. A făcut o sinteză între influenţa cultă şi literatura populară, ca mai tîrziu I. Budai-Deleanu, Alecsandri, Caragiale, Slavici, Coşbuc, Delavrancea, Arghezi, Ion Pillat, Voiculescu, Sadoveanu, Blaga, Beniuc. Cu drept cuvînt îl putem considera pe Dosoftei drept unul din cei mai mari poeţi români din toate timpurile şi deopotrivă o figură interesantă în poezia universală.

Scanned with OKEN Scanner

ROLUL LUI D. CANTEMIR ÎN DEZVOLTAREA TERMINOLOGIEI FILOZOFICE ROMÂNEȘTI *

Dimitrie Cantemir trebuie considerat, nu cum s-a făcut cel mai adesea în trecut, numai ca om de o vastă cultură, care și-a găsit în cele din urmă vocația sa de istoric, ci, așa cum au arătat studiile asupra activității lui, publicate mai ales în ultimele două decenii, drept un umanist care și-a început activitatea ca filozof și romancier, dînd și în aceste domenii opere de seamă, importante chiar pe plan mondial. Activitatea filozofică și literară a principelui moldovean nu se datorește unei situații întîmplătoare, ci unui program clar al autorului, de ridicare culturală a neamului din care făcea parte, program care, este drept, se întîlnește, mai puțin mărturisit, și la Dosoftei și Miron Costin, sau, dintre contemporanii lui Cantemir, și la stolnicul Constantin Cantacuzino și Antim Ivireanul. Această ridicare culturală însemna însă și o creare a limbii de cultură a poporului român ; căci nu era posibilă o cultură superioară la români, decît dacă și limba acestui popor devenea un instrument de expresie asemănător limbilor de cultură ale vremii. De aceea s-a recunoscut ușor de către cercetătorii operei și limbii lui Dimitrie Cantemir că el are merite considerabile și în privința încercării sale de a transforma limba românească într-un asemenea instrument.

Efortul cel mai de seamă pe care l-a depus Dimitrie Cantemir în această privință este acela al creării unei terminologii filozofice, considerînd această terminologie ca incluzînd terminologia referitoare la științele sociale. Terminologia filozofică din operele lui D. Cantemir a fost puțin studiată pînă astăzi, și uneori s-au făcut greșeli grave în înțelegerea (identificarea sensurilor) unora din termenii decalcați după limbi străine, întrebuințați de Cantemir, greșeli pe care cercetătorul Petru Vaida a reușit să le înlăture, recurgînd la compararea textelor filozofice românești ale lui D. Cantemir cu textele latine traduse sau prelucrate de învățatul principe. Cercetarea trebuie reluată în toată amploarea pe care o comportă, recurgîndu-se nu numai la compararea textelor filozofice ale lui Cantemir cu textele latine prelucrate sau traduse de el, dar și la compararea celor două versiuni ale *Divanului*, cea românească și cea greacă. Nu este ceea ce intenționăm să facem în cele ce urmează. Aici voim să arătăm, pe baza cercetărilor efectuate de noi asupra terminologiei filozofice românești din epoca feudală, rolul lui Dimitrie Cantemir în crearea și dezvoltarea terminologiei filozofice românești din acea vreme.

---

* Articol apărut în volumul *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei R.S.R., 1974, p. 125—132.

Scanned with OKEN Scanner

S-a crezut și se crede aproape de toți cei care s-au ocupat cu limba românească veche, că o terminologie filozofică a existat la români numai în epoca modernă, a dezvoltării capitalismului, și că mai înainte nu se poate întîlni la români o terminologie filozofică decît în operele lui D. Cantemir, singurul cărturar care, în epoca feudală a istoriei românilor, a scris opere filozofice în românește și în alte limbi. Bineînțeles, încercarea principelui moldovean de a exprima în românește ideile filozofice apare în asemenea împrejurări un act cu totul izolat, fără urmări și fără legătură cu terminologia filozofică de mai tîrziu.

Dar o examinare a textelor religioase din epoca veche, în special a celor de teologie dogmatică și morală, duce la o concluzie cu totul deosebită : o terminologie filozofică românească, constînd la început aproape numai din calcuri lingvistice, mai apoi și din împrumuturi (neologisme), a existat deja în epoca veche, feudală, și ea s-a format mai ales în ultimul sfert al veacului al XVII-lea, precum și după anul 1780. Cîțiva termeni filozofici, în special de morală, dar și de ontologie, formați prin calc, apar chiar în cele mai vechi traduceri românești ale operelor religioase, adică în textele rotacizante, precum și în cele tipărite de Coresi. Unii din acești termeni au fost relevați de O. Densusianu, în *Histoire de la langue roumaine, II*, fără a se arăta dacă ei au fost sau nu întrebuințați și în secolele următoare. De fapt, unii din acești termeni se regăsesc în textele religioase, în special în cele de morală, ale secolelor următoare ; astfel *filosof* și *stihie*, ambii de origine slavă bisericească ; *bunătate*=„virtute“, care se pare că se întîlnește chiar în *Codicele voronețean* și, în mod sigur, deja la Coresi ; *răutate*=„vițiu“, care se pare că se găsește deja la Varlaam, *dumne(d)zeire*=„divinitate“ ; *a zidi*=„a crea“ ; *ziditoriu*=„creator“, care apar și în textele rotacizante ; *desfîrșit* =„perfect“, care apare în aceleași texte rotacizante, dar este înlocuit mai tîrziu cu o formație analogă, *desăvîrșit*. Precum se vede, unii din acești termeni au rămas pînă azi în limbă ; alții nu se mai regăsesc în textele din secolul al XVII-lea. Ideea de „conștiință“, de exemplu, redată de cei mai vechi traducători români prin *cuget* și *gînd*, care și în graiul popular au cîteodată această semnificație, se exprimă în secolul al XVII-lea prin *știință*, iar după 1680 prin *cunoștință*, *cunoștința sufletului*, la Dosoftei chiar prin *cuștiință* și *împreună știință*, alături de mai vechiul *știință* și de neologismul *conștiență*. Precum se vede, terminologia filozofică românească era alcătuită la început numai din calcuri lingvistice, și abia prin Dosoftei se ajunge și la elemente cum este *cuștiință*, care poate fi considerat nu un calc lingvistic, ci o formă românizată a latinescului *conscientia*. Firește, cînd vorbim de o terminologie morală în epoca veche, nu ne referim la termeni ca *a se căi*, *a se pocăi*, *căință*, *pocăință*, *smerenie*, *fără de lege* etc., care sînt tipic creștini, ci la termeni cum sînt cei enumerați mai înainte, care, chiar dacă apar și în scrierile creștine, vin din lumea filozofilor și au rămas mereu niște termeni ai filozofiei morale. Asemenea termeni de filozofie morală vom găsi în texte ca cele tipărite de Varlaam, Simion Ștefan, Dosoftei, în *Biblia* de la 1688, în traduceri manuscrise ca *Învățăturile lui Neagoe Voievod către fiul său Teodosie*, apoi în predicele și operele de morală traduse și tipărite în Țara Românească în epoca lui Brîncoveanu. Acești termeni se regăsesc, firește, și în cartea de predici a lui Antim Ivireanul, *Didahii*, rămasă în manuscris. Nu este exclus ca, la dezvoltarea acestei terminologii, să fi ajutat și opere ca *Hronograful* lui Moxa și *Pravilele* publicate în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu.

Scanned with OKEN Scanner

Dar terminologia filozofică din epoca veche nu se reduce la atît. Numai lipsa aproape totală a studiilor asupra limbii secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea a putut să ducă la ignorarea unui proces extrem de important de creare a unei terminologii filozofice destul de bogate, între anii 1670 și 1690, prin traducerile făcute și publicate atunci, ale unor opere de teologie dogmatică și morală.

O a doua fază de dezvoltare a terminologiei filozofice românești, inițiată prin acest proces, duce la schimbarea unor elemente din terminologia de pînă atunci. Cu această epocă începe să apară o terminologie filozofică care să-și merite acest nume, dată fiind puținătatea termenilor filozofici români de pînă atunci și limitarea lor aproape exclusiv la operele de morală. Fapt e că noua terminologie apare, mai mult sau mai puțin, deja în *Cheia înțelesului*, București, 1678, și în tipăriturile lui Dosoftei.

Cheia înțelesului este traducerea în românește a cărții *Ključz razumenija*, scrisă de Ioannicjusz Galeatowski și tipărită la Lvov, puțin după mijlocul secolului al XVII-lea. Autorul făcea parte din școala lui Petru Moghilă și-și scrisese opera, un volum de predici, în limba rusească, cu o puternică influență polonă în ceea ce privește lexicul abstract și conjuncțiile. Probabil datorită acestei influențe au pătruns în textul rusesc cuvinte de origine latină ca *forma* și *materia*, căci numai prin prezența lor în textul slav se pot explica neologismele *foarmă* și *materie* din textul român. Nu știm ce învățați o vor fi tradus în românește, dar fapt este că o parte din terminologia caracteristică acestei cărți se regăsește în traducerile de rugăciuni de la sfîrșitul secolului al XVII-lea ale lui Dosoftei. Astfel, găsim în toate aceste cărți distincția între *fire* „natură" și *ființă* „substanță", „esență", care mai înainte nu se putuse face, deoarece și noțiunile de „substanță" și „esență" se exprimau tot prin cuvîntul *fire*; găsim în ele și neologismul *formă* „chip". Sarcina traducerii unor asemenea texte și-au luat-o frații Radu și Șerban Greceanu. Se poate spune că, prin traducerea *Pravoslavnicei mărturisiri* a lui Petru Moghilă, făcută de cel dintîi, s-a creat o bună parte din terminologia ontologică românească veche. Unii din termenii întrebuințați acolo, de exemplu *cuvînt*, nu numai cu sensul „cuvînt", „vorbire" dar și cu sensurile „judecată", „gîndire", „rațiune", și *cuvîntătoriu*, nu numai cu sensul „vorbitor", dar și cu sensurile „gînditor", „rațional", „logic", au rămas în uz pînă pe la 1830. Terminologia filozofică românească mai veche se regăsește și în altă traducere din grecește, făcută de amîndoi frații Greceanu și tipărită în același an, cu puțin mai înainte de cealaltă: Ioan Hrisostomul, *Mărgăritare*, Buzău, 1691.

Dar nu numai pe această cale trebuia să se ajungă la o terminologie filozofică românească mai bogată spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. În acel timp se studia deja filozofia, în special cea greacă veche, dar și cea bizantină și postbizantină, la școlile grecești din Iași și București, unde predau profesori ca Paísios Ligarídis, Iirimías Kakavela și Sevástos Kymenitis, dintre care ultimul a scris în grecește chiar o lucrare despre filozofia lui Aristotel, rămasă în manuscris. Acest curent de studiere a filozofiei grecești vechi și medievale, în special a filozofiei lui Aristotel, fusese inițiat în lumea greacă, la începutul secolului al XVII-lea, de către remarcabilul comentator al filozofiei lui Aristotel, Théophilos Korydaléus (1563—1646), fost profesor la Academia din Constantinopol și la școlile superioare din Atena și din alte orașe. Legăturile românilor cu Constantinopolul și mai ales șederea îndelungată a unora din ei în acest oraș i-au pus în contact

cu un mediu cult, cunoscător al filozofiei lui Korydaléus, iar reprezentanți ai acestei filozofii se găseau chiar în Principatele române. Nu trebuie, prin urmare, să ne apară deloc curios faptul că, în această epocă, s-au găsit și printre români unii buni cunoscători ai filozofiei, pasionați ai studiului ei, ca Dimitrie Cantemir, care a și scris o operă filozofică în românește și grecește, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea*, tipărită la Iași în 1698, și cîteva altele în latinește și rusește, rămase în manuscris, și a presărat cu discuții filozofice opera sa beletristică de mare valoare, *Istoria ieroglifică* (1705), rămasă de asemenea în manuscris. Scrierile filozofice sau literare ale acestei mari personalități a culturii și politicii românești din epoca mai veche prezintă o bogată terminologie filozofică românească, creată în mare parte de el. Terminologia filozofică din *Divanul* se regăsește în *Istoria ieroglifică*, ceea ce dovedește că D. Cantemir s-a oprit la ea, cel puțin în epoca de tinerețe, în care a scris lucrări filozofice și un roman. Marea bogăție a terminologiei filozofice a lui Cantemir este ușor de explicat, dacă ne gîndim că principele moldovean a alcătuit un tratat de logică în latinește (*Compendiolum universae logicae institutionis*) și a avut intenția de a publica un tratat de logică în românește. Informația din urmă ne este dată de Cantemir însuși în cele cîteva rînduri ce preced *Scara a numerelor și cuvintelor streine tîlcuitoare*, de la începutul *Istoriei ieroglifice*, adresate cititorului : „însă cu atîta îndestulit să nu fii foarte bine cunoscînd pre Dumnedzău, a toate darurile deplin dăruitorului, amîndoi noi a-l ruga rămîne, ca toată învățătura loghicăi pre limba noastră în curînd să videm ; care învoind Puternicul în curînd de la noi o nedejduiaște". Este evident că tratatul său de logică, scris în latinește, constituie numai prima fază a acestei activități : el intenționa să-l traducă sau să-l prelucreze în românește. Nu putem să nu remarcăm viul interes din tinerețe — în perioada de pînă la 1711 — pentru filozofie, care probabil precumpănea atunci interesului pentru istorie. El a văzut din capul locului că poporului român îi lipsește o terminologie filozofică bogată și stabilă și a încercat de la prima sa operă tipărită, *Divanul*, s-o creeze, plecînd de la ce i se părea deja fixat și util, în terminologia filozofică românească existentă pe atunci. Astfel, *fire* „natură" și *„ființă* „substanță, „esență", se regăsesc în terminologia sa filozofică. Totuși, în mare parte, terminologia sa filozofică este diferită de terminologia filozofică a textelor religioase, și aceasta atît pentru că învățatul principe moldovean a tradus unii termeni greceşti, cît și pentru că, mai mult decît traducătorii de cărți teologice, el pleca și de la terminologia filozofică latină. Deși a scris *Divanul* după ce apăruseră cele două traduceri ale fraților Greceanu, a căror influență terminologică a suferit-o, el a lucrat totuși la crearea unei terminologii filozofice românești în mare parte în mod independent. Nici nu e de mirare : el avea de exprimat și alte idei decît cele pe care le întîlneau frații Greceanu în lucrările de teologie ce au tradus. Și astfel, alături de termenii de origine greacă, precum : *ananghean, aporie, atheist, atomiștii, axioma, categorii, dialectic, energhie, entimema, fantasie, fisic, idea, ithica, metafysic, metafysica, praxis, pronie, protasis, schipticesc, sofisma, stihie, siloghism, simperasma, sistima, theorie, ypochimen, ypothesis*, dintre care cei mai mulți nici nu apăruseră pînă atunci în scris la români, vom întîlni la el și termeni de origine latină, care de asemenea nu apar la frații Greceanu : *activitas, argument, cfidditas, condiții, experientia, temperament, ţircumstanții*, și, bineînțeles, și *formă* și *materie*, deja întrebuințați în unele texte religioase anterioare. Dar terminologia filozofică a lui Cantemir nu se caracterizează numai prin bogăția termenilor de origine latină; ea posedă și calcuri lingvistice după

greacă și după latină ; unii precum *ceință* „esență" (lat. *quidditas*), numai după latină, *subt stare* „substanță", „ipostază", *împregiur stare* „circumstanță" etc. E interesant de spus că aceștia nu intră în lista de termeni străini plasată la începutul operei sale *Istoria ieroglifică*, sub titlul *Scara a numerelor și cuvintelor streine tîlcuitoare*, din care am extras termenii filozofici înșirați mai sus. Este ușor de înțeles de ce termenii filozofici decalcați sau expresiile filozofice decalcate nu erau, pentru Cantemir, cuvinte sau expresii străine și deci nu puteau intra în lista acestor elemente. Ele apar însă în cursul lucrării și în explicațiile date cuvintelor străine în *Scara tîlcuitoare*.

Oricum, Dimitrie Cantemir s-a abătut în multe cazuri de la terminologia filozofică existentă pe vremea sa (astfel, *bunătate* = „virtute" este la el înlocuit cîteodată cu *înțelepciune*, altădată apar ambii termeni, legați prin *și*), ca să nu mai vorbim de creațiile sale îndrăznețe, unele pomenite mai sus. Pe de altă parte, termeni de origine latină ca : *condiții, experiența, substanția* etc. anunță terminologia filozofică modernă, de după 1830.

Se pare că terminologia filozofică curentă la D. Cantemir n-a rămas fără nici o influență asupra traducătorilor ulteriori de opere teologice și filozofice, mai ales că *Divanul* pare a fi fost o carte mult citită în secolul al XVIII-lea la români. Astfel, unii termeni întrebuințați întîia oară de el se regăsesc la Clain (*țircumstanție*, dar și *stare împrejur*). Cu modificări fonetice sau fără, unii se regăsesc și azi în limbă, desigur și datorită unor împrumuturi ulterioare din latină sau limbile romanice.

În concluzie, trebuie constatat că terminologia filozofică din epoca veche constituie, măcar în unele privințe, o unitate. Cum rezultă din cele spuse mai sus, ea își are începuturile odată cu limba literară românească, chiar în epoca primelor traduceri de texte religioase în românește, și s-a născut sub influența terminologiei filozofice slave, s-a dezvoltat prin Dosoftei, poate și prin Coresi și alții, dar se formează mai ales ca o terminologie filozofică destul de bogată, în epoca lui C. Brîncoveanu și a lui D. Cantemir, sub influența limbii grecești și a celei latine, prin oameni care cunoșteau amîndouă aceste limbi sau măcar limba greacă. Momentul cultural pe care îl constituie această epocă era de așa natură că cerea și crearea unei terminologii filozofice românești, care lipsise aproape integral pînă atunci, în special dacă ne referim la terminologia ontologică și logică. Ea s-a creat atunci prin traduceri ale unor cărți religioase, dar și prin opere de filozofie ca acelea ale lui D. Cantemir. Acest mare cărturar al poporului nostru a fost, firește, cu mult mai îndrăzneț decît traducătorii, introducînd mulți termeni greceștі și latini în limbă și creînd calcuri lingvistice la care ceilalți, ce recurseseră mai adesea tot la calcuri lingvistice, nu s-au gîndit deloc. Cu toate căile proprii pe care le-a bătut, Cantemir se integrează totuși în largul curent al terminologiei filozofice românești din epoca veche. Acestea erau numai începuturi ale unei terminologii filozofice românești ; o terminologie completă și puternic fixată în mințile intelectualilor români nu se putea forma atîta vreme cît nu se scriau în românește cărți de filozofie propriu-zise, în special manuale de filozofie. Opera filozofică a lui D. Cantemir, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea*, constituie o excepție, rămînînd singura compunere filozofică scrisă de un român în românește pînă la jumătatea secolului al XIX-lea.

O terminologie filozofică bogată, completă, nu se va crea decît pe baza traducerilor unor lucrări și manuale de filozofie făcute de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, în special după 1780. Probabil că, în această epocă, tradu-

Scanned with OKEN Scanner

cerile tipărite au jucat un rol însemnat în crearea și fixarea unei terminologii filozofice. Cu ele începe o nouă fază, a treia, în dezvoltarea vechii terminologii filozofice românești. În perioada dintre 1829 și 1866, cînd limba literară românească de pînă atunci suferă o mare transformare în toate sectoarele ei, devenind limba literară modernă a românilor, terminologia veche a fost aproape în întregime înlăturată. Cu această transformare a fost înlăturată și o mare parte din terminologia filozofică creată de D. Cantemir. Însă un atare fapt nu scade întru nimic meritul pe acest plan al savantului român, al cărui rol a fost și aici acela de creator și inițiator.

Scanned with OKEN Scanner

IV

MODERNIZAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

FAPTE DE LIMBĂ BĂNĂȚENE ÎN OPERA LUI PAUL IORGOVICI *

§ 1. Banatul deține, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, o strălucitoare figură lingvistică, personalitatea lui Paul Iorgovici. Ideile sale generale asupra îmbogățirii cu neologisme a limbii literare, ca și aplicațiile lor la limba românească, au jucat un rol important în dezvoltarea limbii române literare în secolul al XIX-lea, în perioada ei de transformare în limbă literară modernă. Acest aspect al activității sale literare a fost studiat cu diverse ocazii, în special de istoricii literari, dar fără a se intra în amănunte. După apariția cărții lui D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1944, operele scriitorilor români din epoca 1780—1830 au început a fi studiate cu atenție și de alți cercetători, care au descoperit mereu aspecte noi ale însușirii culturii occidentale sau ruse și ale ideologiei secolului luminilor, semne ale unei epoci și în istoria poporului român. Paul Iorgovici se integrează perfect în această epocă și apare în multe privințe un precursor. A revenit unui fiu al Banatului meritul de a fi formulat întîia oară principiile introducerii neologismelor în limba română. Este sigur că Paul Iorgovici a pornit de la modul cum Clain și Șincai au adaptat neologismele de origine latină limbii românești. Dar meritul lui nepieritor este acela de a fi formulat principiile de la baza acestor adaptări și de a le fi aplicat just neologismelor, alcătuind primul dicționar de neologisme românești. Cum a arătat Vichentie Ardeleanu, forma pe care a dat-o Iorgovici neologismelor este foarte adesea cea de azi, ceea ce arată că învățatul bănățean a văzut foarte clar cum trebuie să sune aceste neologisme. Mie îmi revine datoria de a mă ocupa de un alt aspect, nestudiat încă și cu multe surprize, acela al elementelor dialectale bănățene în opera lui Paul Iorgovici. A vorbi despre aceasta este însă în fond a vorbi despre normele limbii literare a lui Paul Iorgovici, căci elementele dialectale devin la el norme ale limbii sale scrise.

În ultimii ani au apărut o serie de studii asupra limbii scriitorilor români din secolul al XIX-lea, ca și asupra celor din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Dar limba scriitorilor români din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea, limba scriitorilor din

* Comunicare inedită, făcută în cadrul sesiunii de sărbătorire a lui Paul Iorgovici, organizată în 1964 de către Baza de Cercetări Științifice din Timișoara a Academiei R.S.R., cu ocazia împlinirii a 200 de ani de la nașterea învățatului bănățean.

generația lui Paul Iorgovici, a fost puțin studiată pînă astăzi. Nu avem un studiu asupra limbii Școlii Ardelene și a scriitorilor din același timp.

Cum am arătat în lucrarea mea, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 131—132, în secolul al XVIII-lea pătrund în limba scrisă din Banat o mulțime de elemente dialectale, care făceau ca limba românească, scrisă aici, să capete pentru prima oară un aspect destul de deosebit de acela din Muntenia, Ardeal, Crișana, Maramureș și Moldova. De altfel, pretutindeni pe teritoriul românesc se scrie atunci cu multe elemente dialectale. Ruperea cu o tradiție de două-trei secole, a limbii scrise, se explică probabil prin faptul că atunci știința de carte s-a răspîndit la o pătură mai largă a societății; dar lipsa unității limbii literare din acea epocă se explică și prin faptul că poporul român trăia împărțit între mai multe state organizate feudal. Limba literară avea o unitate fonetică, întrucît nicăieri nu se considerau ca norme ale ei nici palatalizarea labialelor, nici consonantele muiate *t'*, *d'*, *l'*, *n'*, nici africatele ardelene *č*, *ǧ*, sau bănățene *ć*, *đ*, provenite din *t* și *d* urmați de *e*, *i*, nici vocalele *ę* și *ǫ* etc. Pe de altă parte, cum am relevat deja în lucrarea pomenită, în secolul al XVIII-lea *z* se impusese în loc de *ǧ* în cuvinte ca *giudecată*, *giurămînt*, *giupîn* etc., în Ardealul central și de Nord, Crișana și Banat, și chiar și în Moldova, la unii scriitori. Diferențierea de la o regiune la alta se întîlnește în unele fonetisme, în morfologie și lexic, chiar în sintaxă. Întemeindu-mă pe asemenea deosebiri am pretins, în lucrarea amintită mai sus, că se poate vorbi de mai multe dialecte ale limbii literare în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Această idee — și mai ales terminologia mea — a fost combătută de unii lingviști, care se cred îndreptățiți să apere unitatea limbii literare românești, ca și cum eu aș fi tăgăduit-o. Am arătat chiar acum cîteva trăsături lingvistice prin care se realizează unitatea limbii literare din secolul al XVIII-lea. Nu e însă mai puțin adevărat că atunci existau și diferențe însemnate în limba scrisă de la o regiune la alta și că aceste diferențe se explică în special prin influența graiurilor locale. Nu se poate pretinde că, în acest secol, limba scrisă în fiecare regiune a țării era o transcriere a graiului popular, căci faptele fonetice caracteristice astăzi graiurilor dacoromâne caracterizau aceste graiuri și atunci. Într-o epocă în care românii erau împărțiți între mai multe state, în care comunicația de la o regiune la alta se făcea greu, în care nu existau școli, gazete, radio etc., limba scrisă trebuia să capete forme regionale. Asupra acestor forme regionale ale limbii literare am atras eu atenția în lucrarea mea, și e indiferent dacă le numim variante, forme regionale ale limbii literare sau dialecte literare. Se pare că atunci cînd Paul Iorgovici a început să scrie, el a găsit o asemenea tradiție bănățeană a limbii literare. Caracteristicile principale ale dialectului literar bănățean de pe la sfîrșitul secolului le-am relevat deja în lucrarea mea. Astfel, în scrisul lui Nicolae Stoica (1752—1834), găsim *scamn*, *deadără*, *deaderă*, *orŭ lucrat*, *croŭ* „crov", *nima* „nimeni" etc. Paul Iorgovici se integrează prin scrisul său în acest dialect literar bănățean, căruia caută să-i dea o formă fixă, întocmai cum vor face în aceeași vreme, cu propriul lor dialect literar, și scriitorii ardeleni, munteni sau moldoveni. Ca la toți scriitorii din epoca veche și din epoca luminilor (1780—1830), vom întîlni și la Paul Iorgovici numeroase elemente dialectale.

Epoca de tranziție în care trăiește Paul Iorgovici se vădește și în limbă. Ca la toți scriitorii români ai epocii, întîlnim și la Paul Iorgovici o limbă care este un amestec de fapte caracteristice limbii vechi cu fapte caracteristice limbii moderne. Ne surprinde la Paul Iorgovici, care întrebuințează atîtea neologisme,

lipsa termenului *scop* sau *scopos*, cu sensul de astăzi, deşi apare la atîţia scriitori din vremea sa. El întrebuinţează un calc lingvistic care apare şi în epoca veche : *sfîrşit*.

În ce priveşte norma fonetică *ž* pentru *ğ* în cuvinte ca *judec, judecată* etc., trebuie să spunem că ea este respectată de Paul Iorgovici, dar că un singur cuvînt face excepţie în scrisul său : *a agiunge, agiungere (a)*. Nu vedem cum se explică apariţia acestui fonetism excepţional în scrisul său.

Cu toată impresia de integrare în multe privinţe în limba literară a epocii, impresie pe care o avem citind operele lui Paul Iorgovici, sare în ochi de la primele rînduri aspectul fonetic adesea foarte curios dat cuvintelor. Un cititor mai puţin avizat rămîne deconcertat. Faptele pe care le întîlnim se pot clasa în mai multe categorii. O primă categorie este alcătuită de grafiile latinizante, pe care trebuie să le eliminăm de pe acum pentru a lua în discuţie pe cele pur fonetice. O latinizare a aspectului fonetic al cuvintelor nu se mai întîlneşte în acea epocă decît la Samuil Clain, *Carte de rogacioni*, Viena, 1779, şi în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* publicată de acelaşi, împreună cu Şincai, Viena, 1780. După cum ne arată chiar titlul primei cărţi, ortografia celor doi învăţaţi se caracterizează prin notarea în cuvintele de origine latină a lui *u* neaccentuat protonic ca *o* şi a lui *u* accentuat urmat de *n* palatalizat tot ca *o*, pentru ca lexicul limbii române să aibă un aspect grafic cît mai apropiat de cel al latinei. Acest procedeu ortografic îl întîlnim şi la Paul Iorgovici : *a potea* în loc de *a putea, nu s-au potut* pentru *nu s-au putut, portarea* pentru *purtarea, portem* pentru *purtăm, rogaciunile* în loc de *rugăciunile, nomele* în loc de *numele* etc. Tot aşa el scrie *a* în loc de *ă* neaccentuat provenit din *a* latin sau grecesc vechi neaccentuat : *marturie* pentru *mărturie, înnascută* în loc de *înnăscută, înnascute* în loc de *înnăscute, parere* pentru *părere, am cazut* pentru *am căzut, capetarea* în loc de *căpătare* etc. La Paul Iorgovici apar din cînd în cînd pînă şi norma ortografică a scriitorilor latinişti de mai tîrziu, a notării lui *î* provenit din lat. *á* urmat de *n*+vocală, *n*+ consonantă, *m*+ consonantă, prin vocala *a* : p. XIV : *se nu se respandeaske* în loc de : *să nu se răspîndească*. Cu toate că în titlul lucrării apare grafia *rumânească (Observaţii de limbă rumânească)*, în text întîlnim şi grafia *romanească* : p. 17 : *limba romanească* „limba românească", *Naţia romanească* etc. Avem aici scrierea etimologică a cuvîntului *romanesc* sau bănăţean popular *rumânesc* cu *o* pentru *u* neaccentuat şi cu *an* pentru *în*. Este clar că Iorgovici n-a introdus în titlu ortografia sa cea obişnuită în text (deşi acolo apare o dată *rumânii*; probabil pentru a înlătura confuzia cu *romanii*), pentru că voia să înlăture confuzia cu *roman*. Dar, în cuprinsul cărţii, *romanesc* apare şi pentru a denumi pe romani, cu atît mai mult cu cît şi pentru Paul Iorgovici românii şi romanii sînt acelaşi popor. Găsim şi grafia *e* pentru *î* care provine din lat. *é* urmat de *n*+consonantă, *m*+consonantă : *curend* pentru *curînd*; *se poate stempera* pentru *se poate stîmpăra*. El notează cîteodată pe *i* provenit din *é*+*n*+consonantă, prin *e* : *tempu* pentru *timpul*.

Lăsăm la o parte alte aspecte ale ortografiei etimologice (anume întrebuinţarea consonantelor duble în unele cuvinte ale căror etyma latine aveau asemenea consonante : *applekeciune, attinge, curre* „curge" *peccatul* etc.); vom trage concluzia că Paul Iorgovici a dat, după Clain şi Şincai, un nou model de ortografie latinizantă, model care va avea atît succes în Ardeal şi Banat după 1840.

În opera sa găsim şi *sunt* pentru *sînt* (pers. I sing. şi a III-a pl.)—probabil prima apariţie a acestei forme în scrisul românesc — şi un italianism : *dopă*

Scanned with OKEN Scanner

sau *dope* „după“ (cf. it. *dopo*). Nu știm cum pronunța autorul aceste cuvinte. Poate avem numai niște fapte pur ortografice.

§ 2. Trecem acum la a doua categorie de fapte: cazurile, în care pătrunde în scrisul lui Iorgovici o pronunție bănățeană. Vom începe cu un caz mai complicat, în care avem o regulă ortografică a lui Paul Iorgovici, dar această regulă ortografică se combină, desigur, și cu o regulă de pronunțare: grupul *șt* provenit din lat. *sci* (urmat de *e, i*), este notat *sč* : *a sci*, pentru *a ști*, *sciiu* pentru *știu* (pers. I, sing.), *ceresci* pentru *cerești*, *sciințelor* pentru *științelor*, *cunosce* pentru *cunoaște*, *cunoscințe* (sing.) pentru *cunoștință*, *crescere* pentru *creștere*, *s-au vescezit* pentru *s-au vestejit*, *se va vescezi* pentru *se va vesteji*, *starea crescerii pruncilor* pentru *starea creșterii pruncilor*, *nascere* pentru *naștere*, *a pasce* pentru *a paște* etc. În acest caz, avem, desigur, nu numai o latinizare ortografică, în care privință Paul Iorgovici este iarăși un precursor al latiniștilor de mai tîrziu și al ortografiei Academiei române de pînă la 1904, dar și reproducerea pronunției bănățene : *șćiu*, *șćiință*, *creșćere*, *nașćere* etc. Desigur că Paul Iorgovici pronunța în toate cazurile de mai sus *šče*. Trebuie să vedem numai o latinizare a aspectului grafic al cuvintelor în discuție, așa cum e cazul cu textele latiniștilor de mai tîrziu ?. Nu. Avem a face cu o notare, desigur latinizată, căci nu apare întocmai în scrierea pronunției bănățene populare bine cunoscute *șć* pentru *șt* urmat de *e, i* sau *șt'* cu *t* palatal. Se constată deci o inovație fonetică extrem de importantă în limba literară a epocii, și anume o inovație riguros respectată de autor, căci în scrisul învățatului bănățean nu apare niciodată *šte*, *šti*. Învățatul bănățean a socotit că poate introduce în limba literară o pronunție bănățeană populară. Această concluzie este întărită de prezența altor fonetisme bănățene în opera lui Paul Iorgovici. Cercetările dialectale în Banat (G. Weigand, E. Petrovici, D. Șandru, ca și cele mai recente, ale Universității din Timișoara) au scos la iveală o pronunție care nu se mai găsește în alte părți ale țării și nu caracterizează nici toate graiurile bănățene, ci numai pe cele de pe Valea Crișului, valea Almăjului și, după cît se pare, și din regiunea Nerei inferioare. Ne referim la pronunțarea lui *ă* accentuat și neaccentuat ca *e* deschis în cuvinte ca *fenină* pentru *făină*, *pemînt* în loc de *pămînt*, *dake* în loc de *dakă* etc. Fenomenul nu este realizat consecvent, întrucît în aceleași localități apar și formele cu *ă* ale cuvintelor respective. Acest fapt fonetic se întîlnește foarte frecvent în opera lui Paul Iorgovici, numai că vocala *ę* este notată prin *e* : *a... numera*, *strelucesci*, *fer* „fără“, *redici*<*rădici*, *jumetate*, *nenumeratele*, *supăreri*, *ceteșenilor*, *dake*, *ei intre* pentru *ei întră*, *redecina*, *sunt imbrecate* (1, pers. I, sing., indic. prez.), *peccatul stremoșesc* (p. 2) *din leuntru*, *să fim pertași* (pl.); p. 72: *a areta*; p. 74: *urmetorii aceiia nații* ; p. 75 : *înveșați* ; p. 76 : *înveșetura*. Întîlnim transformarea și în poziție finală : p. 72: *are lipse de îndreptare*; p. 74 : *dope cum urmează ele*; p. 75: *nu e de lipse* ; p. 76 : *să se naske* ; p. 77 : *redecine* „rădăcină“ (și p. 78) ; p. 79 : *stepînitore*.

E interesant de relevat că fenomenul apare și la *ă* accentuat, ceea ce pare a nu se mai întîlni azi în dialectul bănățean. Îl găsim în pluralul substantivelor feminine cu *á* accentuat la singular : *supăreri* pentru *supărări* ; p. 72 : *schimberi* pentru *schimbări* ; p. 73 : *kerțile* pentru *cărțile* ; p. 75 : *kerți*[1] ; p. 79 : *cuvînterii* (gen.), *împedekerile*, precum și la *ă* accentuat din pers. I. pl. a indicativului prezent: p. 74 și 78 : *întrebuințem* pentru *întrebuințăm* etc.

[1] Dar, p. 77 : *cărțile*.

Scanned with OKEN Scanner

În toate aceste cazuri nu putem avea a face numai cu niște scăpări ale învățatului lingvist bănățean, care a studiat atît de serios limba românească nu numai în starea ei de atunci, dar și în trecutul ei și a căutat s-o îmbogățească cu neologisme. Se manifestă aici intenția conștientă de a introduce în limba literară o serie de fonetisme bănățene, pe care deci el le considera probabil apte de a deveni norme ale limbii literare românești pretutindeni. Nu putem crede că Iorgovici introducea numai o inovație ortografică, căci, dacă în unele privințe aceste fonetisme bănățene dădeau un aspect fonetic mai apropiat de cel latin cuvintelor românești — este cazul cu *a numera, numerat, laude*[1] pentru *laudă* —, în alte cazuri nu se poate observa o latinizare fonetică a cuvîntului, întrucît etimologia e mai puțin clară: *fer* „făr(ă)", *jumetate, supăreri* pentru *supărări* etc. Înseși formele ca *schimberi, kerți, împedekeri, întrebuințem* etc., cu *ă* accentuat prefăcut în *e*, pot fi populare, chiar dacă pînă astăzi dialectologii nu au constatat că ar exista prin Banat. Nu s-au făcut încă suficiente anchete pe teren pentru ca să putem afirma că ele nu se găsesc pe undeva. Iar dacă, după asemenea anchete, s-ar constata că ele nu se găsesc nicăieri în Banat, ar trebui să presupunem că ele au existat pe vremea lui Paul Iorgovici și că au dispărut după aceea. Domenico Sestini, care a făcut cu puțin mai înainte o călătorie prin Ardeal și Banat, înregistrează fonetismele *maire, saire, taire* (pentru *mare, tare, sare*), întîlnite deja în textele din secolul la XVI-lea, dar dispărute astăzi.

Trebuie să spunem însă că nu toate cazurile în care Iorgovici scrie *e* în loc de *ă* se explică prin fenomenul fonetic bănățean în discuție. În cuvinte ca *adever* avem a face cu forma dialectală bănățeană *adever*, cu *e*, nu *ę*, iar acest *e* este continuatorul direct al latinului *e* din *verum*.

Că Paul Iorgovici a văzut în unele fonetisme ale limbii bănățene un mijloc de a apropia limba literară românească de latină e sigur. Acest lucru îl dovedește și cuvîntul cu fonetism bănățean *scamn*, pentru *scaun*, care apare probabil și mai înainte în limba literară scrisă de bănățeni — am arătat în lucrarea mea, citată mai înainte, p. 131, că apare la Nicolaie Stoica. Paul Iorgovici este primul scriitor la care apariția unor elemente bănățene se explică și prin latinismul său. Am arătat în lucrarea pomenită (p. 131—132), că latinismul s-a caracterizat nu numai prin tendința de latinizare a limbii literare pe calea neologismelor, ci și prin tendința de latinizare a limbii literare prin introducerea în limba literară a unor elemente lexicale și pronunții dialectale bănățene sau ardelene.

§. 3. Faptele bănățene de ordin morfologic pe care le găsim în limba lui Paul Iorgovici sînt numeroase și importante.

Găsim treceri de la o conjugare la alta, ca de ex. *a scria* pentru *a scrie*, *a sufăra* pentru *a suferi*, *a grija* pentru *a griji*. Este interesant că, din verbul *a scria*, cu prefixul neologism *de-*, Paul Iorgovici formează derivatul *a descriia* (prefață), într-o vreme cînd în Moldova și Muntenia, poate și în Ardeal, cuvîntul suna *a descrie*. Avem a face în fond cu o adaptare fonetică și morfologică a lat. *describere*, fr. *décrire* etc. în limba română.

Autorul întrebuințează forma bănățeană *a curre*, scrisă etimologic, cu dublu *rr*: p 76: *(cuvintele) nostre curr una din alta precum curre apa limpede din izvorul seu cel neturbat.*

---

[1] Aici poate fi și o încadrare morfologică în română a cuvîntului, conform limbii latine.

Mai interesant decît orice este faptul că el introduce terminația dialectală *-u*, de la pers. a III-a pl. a imperfectului indicativ, ca terminație normală în limba literară. După cum se știe, în limba literară veche se spunea: *ei cînta, ei ședea, ei făcea, ei auzea* sau *au(d)ziia*. Paul Iorgovici scrie: *ei cîntau, ei făceau* etc.

Aceste forme nu există în *Observații de limbă românească*, dar ele se găsesc în *Calendarul de Viena*, din 1794, pe care N. A. Ursu îl consideră pe drept publicat de Iorgovici (vezi N. A. Ursu, *Un calendar istoric-literar, publicat de Paul Iorgovici*, în *Limba română*, XII, 1963, nr. 3, p. 350—360). Faptul de limbă luat în discuție nu este numai bănățean, ci se găsește și în anumite regiuni ale Ardealului propriu-zis, de exemplu în Năsăud sau la Sălișteă (lîngă Sibiu); dar, în cazul de față, el se explică numai prin graiul bănățean. Paul Iorgovici este, după știința noastră, primul scriitor care a introdus în limba literară românească acest fapt de limbă. Este interesant de adăugat că, după 1850, limba literară românească va accepta această desinență de indicativ imperfect ca normă a limbii literare românești. Cum am arătat într-un articol pubicat în revista *Limba română*, IV, 1955, nr. 1, intelectualitatea muntenească și moldovenească a socotit că forma în *-u* era foarte potrivită ca normă a limbii literare, pentru că, prin acceptarea ei, se ajungea la o diferențiere între forma de singular și cea de plural a imperfectului indicativ. La răspîndirea ei printre scriitori a contribuit, desigur, faptul că T. Cipariu a înregistrat-o, în gramaticile sale, ca a doua formă de pers. a III-a pl. a imperfectului indicativ, pe lîngă cea fără *-u*. Dar meritul de a o fi acceptat întîia oară în scris îi revine probabil lui Paul Iorgovici; oricum, prin acțiunea sa, o normă morfologică a graiurilor bănățene a fost adusă la cunoștința publicului cult românesc, și s-a pregătit astfel terenul pentru introducerea ei, la jumătatea secolului trecut, ca normă a limbii literare românești.

Paul Iorgovici a introdus în scrisul său și alte forme verbale bănățene de sud: pe cele de condițional prezent și trecut: p. 21: *reau cuprinde* „ar cuprinde" (sing. și pl.); p. 26: *Multe exempluri se reau potea aduce*; p. 18: *se reau cuvina a zice* (sing).; p. 80: *De ream fi fost noi păn acuma tot în starea aceea în care am perdut florea, și noi ream fi schimbat limba nostră, ci în mai bine nu în mai rău*; p. 81: *Dar și mai multe reau fi a zice, cînd reau sta cineva a scria toate cele ce sînt de a Națiî*. După cum se știe, această formă stă la baza formei de condițional cu auxiliarul *aș*, care caracterizează restul graiurilor dacoromâne și limba literară, și provine din imperfectul indicativ al verbului *a vrea* și infinitivul prezent al verbelor: *vreaș face*, poate chiar în faza latină: *volebam facere*. Paul Iorgovici introduce această formă verbală în scrisul său așa cum sună ea în dialectul bănățean. Dar pentru motive nelămurite, el întrebuințează auxiliarul de pers. a III-a pl., *reau*, și la singular, în locul lui *rea*.

E interesant de adăugat că forma bănățeană de pers. a III-a pl. a perfectului compus, *or cîntat, or văzdut* etc., nu apare în textele lui Paul Iorgovici, deși ea se întîlnește la alți scriitori bănățeni din acea epocă (de exemplu la Nicolaie Stoica). Putem deduce de aici că învățatul bănățean nu căuta să introducă în limba literară orice formă gramaticală bănățeană, ci numai pe acelea care i se păreau că duc la o perfecționare a limbii literare, a sistemului ei morfologic. În ce privește aspectele fonetice bănățene pe care Iorgovici a intenționat să le introducă în limba literară, el a căutat să apropie limba de aspectul latin sau să mențină în scris aceeași rădăcină a cuvîntului (*ceresc, ceresci*), și, deci, a utilizat bănățenismele numai întrucît ele corespundeau

Scanned with OKEN Scanner

acestui scop. Dar, din punct de vedere morfologic, el n-a avut în vedere decît crearea unor norme (lingvistice) mai bune pentru limba literară.

În textele lui Paul Iorgovici pătrunde pînă și o particularitate morfologică a declinării substantivelor ca *ochi*, care a fost remarcată mai de mult, dar a cărei explicație s-a dat abia acum cîtva timp (vezi P. Neiescu, *Studia Universitatis Babeș et Bolyai...*, 1962, p. 100 — 110); acest substantiv sună, în Banat, la singular, *okiu* iar la plural *oki*, pentru că pe vremea cînd a dispărut *u* final în graiul bănățean, cuvîntul în discuție avea încă pe l, care menținea pe *u* întreg (sonant). Astfel Paul Iorgovici scrie (p. 3): *înainte okiilor minții*.

§ 4. Lexicul bănățean pătruns în opera lui Paul Iorgovici nu e prea numeros și multe fapte tipice pentru graiurile bănățene lipsesc. Ele prezintă literarizarea unor fonetisme bănățene, pe care scriitorul le considera ca neliterare. Vom da aici doar cîteva din faptele lexicale bănățene ce se întîlnesc în opera sa, indiferent dacă unele se găsesc numai în Banat sau și în afara lui P. 1.: *mai vîrtos* „mai ales", *lipsă* „nevoie", *n-au atîta lipse de ajutoriu (l) cel din afară*; p. XIII: *s-au zeuitat*; p. XIV: *ce nu s-au potut doplini din neagungerea minții mele*: p. 25: *chiline trepte*; p. 27: *neprerupta* „neîntrerupta"; p. 14: *cu această deschilinare*; p. 19: *limba s-au mai micutelat la cuvinte* „limba s-a mai micșorat în ce privește cuvintele"; p. 77: *așa se chitesce fiecare limbă*; p. 75: *se cunosce deschilinire*.

N-am înregistrat aici toate elementele bănățene din scrisul lui Paul Iorgovici. Am spus deja că acest învățat nu introduce în limba scrisă toate faptele de limbă bănățene, întocmai cum în alte regiuni de limbă românească, în epoca aceea, scriitorii nu introduceau în limba scrisă toate faptele de limbă populare ale acelor regiuni. Aveam doar de pe atunci o limbă literară pe deasupra graiurilor dacoromâne. Dar această limbă literară nu era perfect unitară: ea prezenta norme diverse de la o regiune la alta și chiar de la un scriitor la altul. Paul Iorgovici a ales dintre faptele bănățene populare numai pe unele, și putem crede că el n-a introdus în limba scrisă formele de pers. a III-a pl. ale perfectului compus cu auxiliarul *or*: *or lucrat*, pentru că nu voia să producă o sciziune fără rost în limba literară românească. Este de remarcat că Paul Iorgovici nu introduce în limba literară unele fonetisme bănățene, chiar dacă prin ele s-ar fi realizat o mai mare apropiere de limba latină. Astfel el scrie *tău*, nu *teu*, deși *teu* apare în aceeași vreme la un scriitor moldovean, Conachi, a cărui pronunție obișnuită era *tău*. Ar fi deci greșit să ne imaginăm că Paul Iorgovici transcria mecanic formele dialectale bănățene în scrisul său. Aceasta nu se poate întîmpla într-o limbă literară decît în momentul cînd ia naștere. Paul Iorgovici judeca asupra faptelor care trebuiau să devină norme ale limbii literare și care nu. El este poate chiar primul scriitor român care, vorbind despre limbă — și nu numai despre limba literară, dar și despre cea populară — spune că ea este supusă unor *reguli fixe* (p. 73 și 75).

Ca toți scriitorii români ai epocii, Paul Iorgovici nu și-a pus problema unificării limbii literare românești prin înlăturarea unora din dialectele literare. Nu această unificare a limbii literare era problema care îi preocupa pe la 1780—1820 pe scriitori, ci problema îmbogățirii lexicale a limbii; iar Paul Iorgovici este cel care a tratat această problemă atunci cu cea mai mare temeinicie. Limba lui Paul Iorgovici dovedește încă o dată că, pe la 1800, a existat în Banat o formă regională a limbii literare românești, formă pe

Scanned with OKEN Scanner

care o putem numi dialectul literar bănățean. Nefiind sprijinit de o literatură artistică valoroasă, acest dialect literar n-a putut impune faptele de limbă bănățene în limba literară modernă a românilor, creată între 1830 și 1860. Cum am arătat mai sus, un singur fapt morfologic bănățean a fost acceptat pe la 1850—1860 de toată românimea, dar el se găsește și în Ardeal.

Fără îndoială Paul Iorgovici a fost o personalitate excepțională a culturii românești din epoca sa. Într-o vreme în care Clain, Șincai și Maior se ocupau mai mult de probleme de istorie — dacă facem abstracție de gramatica primilor doi — Paul Iorgovici s-a pasionat de studiul lexicului limbii române și de îmbogățirea limbii literare cu neologismele necesare exprimării tuturor ideilor lumii moderne. Nimeni pe întreg teritoriul românesc nu se ocupa atunci cu formularea principiilor care trebuiau să stea la baza îmbogățirii limbii cu neologisme, iar aceste principii aveau în vedere atît alegerea acestor neologisme, cît și adaptarea lor la limba românească. Trebuie să recunoaștem că, într-o epocă în care lingvistica istorică și comparativă abia se crea, el avea idei juste despre evoluția limbilor, recunoscînd valoarea tuturor formelor pe care le-au căpătat limbile de-a lungul timpului. Conform teoriei lingvistice a timpului, el afirma că limba este alcătuită din semne și că regulile limbii alcătuiesc un sistem (o sistemă, cum spunea el), caracterizat prin aceea că o regulă pleacă din alta (p. 5) (el pare a admite că numai limbile literare sînt sisteme, nu și cele populare). Iorgovici a studiat sumar și dezvoltarea istorică a limbii române — după ce o făcuse în parte Clain și Șincai în *Gramatica* lor și se înscrie, deci, și printre precursorii gramaticii istorice a limbii române și ai lexicologiei românești. În această privință, el a făcut multe greșeli — astfel el n-a văzut că numai *l* intervocalic devine *r*, apoi derivă (p. 8) pe *abia* din *dehabilis* sau identifică pe *-o* din *zio* cu *o* numeralul și articolul nedefinit — greșeli firești pentru epoca sa, dar și numeroase descoperiri etimologice, chiar în domeniul istoriei limbii latine, căci vede că *lumen* cuprinde aceeași rădăcină ca și *lucere*. Este incontestabil că, în acea epocă, prin activitatea lui Paul Iorgovici, Banatul deține la români, împreună cu Ardealul, primatul în problemele de lingvistică teoretică și practică, căci între munteni și moldoveni nu se găsea atunci nimeni care să se ocupe atît de mult cu problemele de istoria limbii române și care să mediteze atît de adînc ca el asupra modului de împrumutare a neologismelor. El este primul, între toți lingviștii români, care a fixat aceste principii și a făcut-o cu o claritate care uimește, chiar dacă a căzut cîteodată în greșeala de a considera latina și româna ca aceeași limbă, mai exact ca faze diverse ale aceleiași limbi.

Paul Iorgovici stă atît la baza curentului latinist de mai tîrziu, cît și la baza propunerilor judicioase de modernizare a limbii, pe care le găsim la ceilalți scriitori români din secolul trecut. Relatinizarea limbii este ceea ce voiau și unii și alții, dar fiecare o voia altfel, și modul cel mai judicios de relatinizare nu era întotdeauna cel al latiniștilor. A reușit relatinizarea limbii așa cum o voiau scriitorii din Moldova și Muntenia, unde s-a creat între 1830 și 1860 și literatura cea mai importantă. De altfel nu faptul că latiniștii introduceau în limba literară română neologisme de origine latină era greșeala lor, ci faptul că au introdus mai multe decît erau necesare și că le dădeau adesea o formă fonetică nepotrivită. De aceea, Paul Iorgovici a putut fi considerat ca un înaintaș atît de scriitorii nelatinizanți, cît și de latiniști, atît de Heliade Rădulescu, în faza sa preitalienizantă, cît și de Laurian sau Cipariu.

Scanned with OKEN Scanner

Comemorarea lui Paul Iorgovici cu ocazia bicentenarului nașterii sale are loc la puțin timp după ce s-a creat în Timișoara Universitatea, iar în cadrul Bazei de Cercetări Științifice a Academiei R.S.R., un sector de lingvistică. Reluarea activității lingvistice în Banat, după o lungă întrerupere, coincide în parte cu această comemorare.

Studiile lingvistice din Banat sînt ridicate din nou la acel nivel înalt, pe care l-au avut la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, prin activitatea lui Paul Iorgovici și a celor care i-au urmat imediat. Noi, cei de azi, care am reluat în Timișoara firul acestei tradiții, vedem în Paul Iorgovici un înaintaș de frunte al nostru, și anume pe cel mai de seamă dintre lingviști pe care i-a dat Banatul pînă astăzi, și ne exprimăm regretul că, din cauza condițiilor vitrege în care a trăit poporul român în Banat (și Ardeal) în a doua jumătate a secolului trecut și începutul secolului nostru, activitatea lingvistică din această regiune a țării nu s-a putut menține după aceea la înălțimile pe care a ridicat-o Paul Iorgovici.

Luînd exemplu de la învățatul și harnicul, dar nefericitul fiu al Banatului, care a căutat să-și formeze o vastă cultură lingvistică — știa opt limbi — și și-a închinat viața cercetării limbii române și îmbogățirii și perfectării ei ca limbă de cultură, ne vom strădui și noi să creăm în capitala Banatului un puternic centru lingvistic, cu preocupări lingvistice variate, ne vom strădui să merităm a fi considerați demni urmași ai lui Paul Iorgovici.

Scanned with OKEN Scanner

ORTOGRAFIA ŞI LIMBA LUI IANCU VĂCĂRESCU DIN POEZII ALESE, BUCUREŞTI, 1830 *

§ 1. Poeţii Văcăreşti stau nu numai la începutul literaturii române moderne, ci şi la începuturile limbii române literare moderne. Aceasta era firesc, căci limba română literară modernă s-a format odată cu literatura modernă, ca urmare a acelor condiţii sociale care au dus şi la înnoirea literaturii[1]. Cînd admitem că formarea limbii literare moderne a avut loc în acelaşi timp cu formarea literaturii noastre moderne, ne referim mai întîi de toate la neologisme, fără de care nu se poate concepe o limbă literară ajunsă la deplina ei dezvoltare. Atîtea idei noi, în special literare şi gramaticale, dar şi din alte domenii, se găsesc pentru întîia oară la scriitorii Văcăreşti, aşa încît ei trebuiau să-şi pună problema exprimării lor în româneşte. Ei n-au rezolvat întotdeauna în modul cel mai fericit problema, iar limba de mai tîrziu n-a mers întotdeauna pe calea începută de ei.

Trebuie să spunem că, în chestii de limbă, cele mai mari merite le are primul scriitor din această familie, Ienache (el semna Iannache) Văcărescu, şi că ceilalţi l-au urmat fidel. Ienache Văcărescu, care a scris şi o gramatică, a meditat mult asupra problemelor limbii şi, după cîte rezultă din forma pe care o dă neologismelor, a meditat şi asupra adaptării lor, deşi n-a scris nimic în această privinţă. Din felul cum procedează, se vede însă că Ienache Văcărescu a aplicat, fără să-l formuleze, un principiu pe care mai tîrziu îl va aplica des şi îl va formula clar Heliade Rădulescu : acela de a împrumuta termenul, de care aveam nevoie, din limbile romanice şi de a-l adapta fonetic şi morfologic limbii române. De fapt găsim deja la D. Cantemir aceeaşi tendinţă, iar Paul Iorgovici este primul care a teoretizat-o, dar acesta din urmă nu are importanţa pe care a avut-o Heliade Rădulescu, atît în ce priveşte teoretizarea acestei tendinţe, cît şi în ce priveşte aplicarea ei. Putem vorbi chiar de o limbă a Văcăreştilor, căci ei prezintă particularităţi de adaptare a neologismelor pe care nu le mai întîlnim la alţi scriitori munteni ai epocii, precum adaptarea în *-ione* a neologismelor latine în *-io, -ionis* (vezi G. Ivănescu, *Limba română*, an IV, 1955, nr. 1, p. 34—35). La fel stau lucrurile şi în ce priveşte unele calcuri lingvistice, căci alţi scriitori munteni din acelaşi timp, de exemplu I.C.[2],

---

* Articol apărut în *Contribuţii la istoria limbii române literare*, II, Buc., 1958, p. 55—74.

[1] Vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 15—36, *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, Iaşi, p. 38—45, şi *Formarea terminologiei filozofice româneşti moderne (Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, p. 171—175).

[2] Vezi G. Ivănescu, *Un poet român necunoscut, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Iaşul literar*, 1953, nr. 3—4, p. 210—232). În prima redacţie a acestui articol scriam : „Nu putem şti cine se ascunde după aceste iniţiale." Între timp, cu ajutorul lui N. A. Ursu, am lămurit problema.

Scanned with OKEN Scanner

au alte norme de limbă (moldovenii şi ardelenii se deosebesc şi mai mult de Văcăreşti, avînd norme de limbă scrisă deosebite).

În paginile care urmează vom studia numai limba unuia dintre poeţii Văcăreşti, şi anume a celui din urmă, Iancu Văcărescu, a cărui importanţă ca poet întrece pe a celorlalţi Văcăreşti. Am adăugat însă şi observaţiile noastre asupra ortografiei scriitorului, — căci el utilizează un sistem personal de ortografie, — deoarece observaţiile asupra ortografiei scriitorilor români vechi şi noi lipsesc complet în studiile despre aceşti scriitori, deşi ele constituie unul din aspectele dezvoltării noastre culturale. Ca poet, Iancu Văcărescu este mai nou decît Conachi şi desigur mai valoros, căci nu e atît de ridicol în exprimare şi prezintă mai mult interes. Cum s-a relevat de mult, la el găsim şi sentimentul trecutului, şi pe cel patriotic, care nu se întîlnesc pînă atunci decît la Ienache Văcărescu, la Budai-Deleanu şi la Asachi. Ca un element nou este de semnalat la el şi poezia filozofică[1]. Găsim începuturi chiar în poezia *Primăvara amorului* şi în alte poezii publicate la 1830. Dar o poezie filozofică profundă apare la el mai ales după 1830. Mă refer la *Cerbul de aur* (ediţia 1848 [2], p. 23—24). G. Călinescu (*Istoria literaturii române*, p. 118) îl consideră un poet remarcabil şi pe nedrept ignorat. Acelaşi istoric literar a arătat (p. 113—114 şi 117) că la Iancu Văcărescu găsim influenţe, directe sau indirecte, ale lui Schiller, Kotzebue, Scribe, Bürger şi Goethe[3]. Şi limba sa e superioară celei a poeţilor anteriori. Cu dînsul se păşeşte în Muntenia spre o poezie mai modernă şi mai armonioasă, după cum la moldoveni se realizează acelaşi lucru prin Asachi, care e tot atît de modern ca şi Iancu Văcărescu. Aceşti doi autori merg în multe privinţe cu scriitorii mai noi, ca Heliade Rădulescu sau C. Negruzzi.

Ne-am oprit deocamdată asupra limbii din *Poeziile alese*, publicate la 1830 [4], atît pentru că, în ediţia 1848, apar poezii de-ale celorlalţi Văcăreşti, cît şi pentru că această ediţie prezintă limba dintr-o fază a dezvoltării lingvistice a lui Iancu Văcărescu, în care nu s-a exercitat influenţa împrejurărilor politice şi culturale noi, de după 1830, care au avut ca urmare chiar crearea limbii literare moderne a românilor[5]. În *Poeziile* din 1830 avem deci o fază a limbii lui Iancu Văcărescu care este caracteristică pentru întreaga epocă de pe la 1780 pînă pe la 1830, a limbii literare româneşti, dar care se apropie totuşi de faza actuală a limbii noastre literare mai mult decît limba altor scriitori munteni ai epocii, ce se găseau sub influenţă exclusiv greacă, nu precumpănitor occidentală, ca Iancu Văcărescu. O rapidă comparaţie cu ediţia din 1848 ne-a arătat însă că limba lui Iancu Văcărescu este în general aceeaşi şi la 1848, chiar dacă atunci apar în limba sa şi elemente noi. Dacă această limbă se compară cu limba scrisorilor sale din 1814—1817[6], nu se constată o evoluţie însemnată nici în epoca de pînă la 1830, deşi nu se mai întîlnesc la 1830 neologisme în *-ione*.

---

[1] Asupra acestui aspect ne-a atras atenţia prof. Ş. Cioculescu.

[2] *Colecţie din poeziile D-lui : Marelui Logofăt I. Văcărescu.* Tipărite cu fondurile Asociaţiei literare, Buc., Tipografia lui C. A. Rosetti şi Vinterhalder, 1848, VII+551+VI.

[3] Prof. I. Dumitrescu mi-a atras atenţia asupra faptului că la acest scriitor apare întîia oară în literatura noastră poezia ruinelor.

[4] Titlul exact : *Poezii alese* din ale D. Marelui Logofăt I. Văcărescu, 1830.

[5] Vezi *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, loc. cit., *Formarea terminologiei filozofice româneşti moderne* în *Contribuţii la istoria limbii române literare*.

[6] Mă refer la scrisorile publicate de Ion Virtosu, *Corespondenţa literară dintre Nicolaie şi Iancu Văcărescu*, 1814—1817, Buc. 1938.

Scanned with OKEN Scanner

Am urmărit în acest studiu nu să stabilim stilul scriitorului, timbrul său specific pe planul limbii, — acest lucru este de altfel mai greu de stabilit pentru scriitorii din epocile în care limba literară nu este fixată —, ci să vedem poziția scriitorului muntean în evoluția limbii literare românești. Poziția aceasta poate să fie în unele privințe singulară, adică proprie, dar în actuala stare a studiilor asupra limbii noastre literare ea este greu de stabilit. De aceea lucrarea de față prezintă mai mult aspectul unui catalog de fapte explicativ, al limbii scriitorului, raportate la limba literară veche, limba literară modernă, limba populară și, întrucît e vorba de neologisme și calcuri lingvistice, la limbile occidentale. Stilul scriitorului este studiat aici numai în parte. Lipsește în articolul de față studiul limbii scriitorului pe baza reprezentărilor sale artistice. Aceasta ne-ar fi dus la o înregistrare a întregului său lexic și la relevarea lexicului dominant, ceea ce ne-ar fi dat cheia stilului său. O asemenea cercetare ar fi căpătat însă un caracter mai mult estetic și s-ar fi plasat, în fond, în afara cercetării limbii scriitorului.

ORTOGRAFIA

§ 2. Vocala *ĭ* se notează cu *ĭ*, iar vocala *ŭ* se notează *ŭ*. Nu întîlnim *-u* (*u* final), care apare sporadic la Ienacahe Văcărescu și toți scriitorii dintre 1780 și 1830 ; *u* nu era pronunțat decît foarte rar. Astfel, la p. 28 : *Își ține scaunu și palatu / Stăpînul firei și împăratu.* O singură dată avem *locŭ* cu *ŭ*, nu *u*, și, desigur, din greșeală. Se scrie *curăția* cu *-ia* (nu *-iĭa*), deci se urmează în această privință inovația ortografică a lui Ienache Văcărescu. Vocala *e*, cînd se găsește la sfîrșitul cuvîntului, se notează cu *ĕ* : *Cîtĕ a făcut biruințe.* Iancu Văcărescu scrie : *eu* (p. 3 și 54), *e* „este" (p. 4 și 55), *el* (p. 11), *era* (p. 16), *epure* (p. 8), *ertare* (p. 57) cu *e*, nu cu *ĭe*. Faptul se găsește în textele literaturii vechi, la toate cuvintele similare. După cum nu se notează *ĭ* din *aier*, tot așa nu se notează *ŭ* din *roŭă* : *roă* (p. 21). Se întrebuințează *y* pentru *i* în acele neologisme de origine greacă care aveau în limba de origine *v* (ypsilon) : *a sympatiei* (p. 29), dar, în titlu și la p. 27, cu *i*. O particularitate generală a textului, pe care o regăsim și în scrierile lui Heliade Rădulescu, dar pe care acesta, într-o scrisoare către Negruzzi, o socotea ca o particularitate a zețarilor, nu a sa, și o combătea [1], este următoarea : scrierea lui *-iĭ* ca *-i* la nom.-ac. masc. pl. articulat și gen.-dat. fem. sing. art. : *La Rumâni lăudaţi* (p. 8). *El e'n*[2] *fundurile mări / În cer, pre pămînt, în vînt /, Voi, minți, vîrsti, stări / Monarh, stînic c'un cuvînt* (p. 6) (în ediția 1848, p. 6 : *Mării, Voiei, minții, vîrstei, stării*), *Minervi* „Minervei" și *egida Minervi* (p. 5), *Alți* „alții" (p. 5 : *Alți fug de supt egida Minervi*). La drept vorbind, nu e o chestie de ortografie decît pentru cine citește *iĭ* în loc de *i*, deci pentru Heliade Rădulescu. Pentru Iancu Văcărescu, la care se observă sistematic *i* pentru *iĭ*, foarte probabil aceasta era pronunția normală, mai ales că ea avea sprijin și în felul cum scriau scriitorii anteriori. Deci, cel puțin pentru Iancu Văcărescu, scrierea *i* pentru *iĭ* pare să nu fie o greșeală a zețarilor, cum admitea Heliade Rădulescu, ci o normă, pe care azi unii lingviști (E. Petrovici și Al. Graur) o vor din nou în limba literară. Ediția din 1848, îngrijită probabil de I. Voinescu II, care semnează o lungă prefață (p. I—VII), prezintă norma ortografică de azi.

[1] Vezi *Corespondență între doi rumâni, unul din Țara Rumânească și altul din Moldova*, în I. Heliade Rădulescu, *Opere* II, ediția D. Popovici, Fundația ptr. literatură și artă, p. 218—219.

[2] G. Ivănescu, cum vom vedea și mai departe, păstrează ortografia din textele citate. Nota editorului.

Scanned with OKEN Scanner

Autorul notează, probabil sub influența lui Ienache Văcărescu, grupul *z*+cons. fonică prin *s*+cons. fonică. P. 53 : *Isvorul, prasnic, isvoditoare*; p. 4 : *răsboiu* ; p. 48 : *să sbere* și *nesburînd, sdrobit.* Dar, o singură dată, avem și *z* (p. 54) : *praznic.* În scrierea cu *s* trebuie să vedem începutul unei reguli ortografice care a stăpînit pînă în 1953 pe scriitorii români și Academia Română. Înainte de labială, el scrie *m* în prefixul *în-* : *mi-o îmmulțesc* (p. 4) (scris ⁜м ; între *mi* și *o* nu e linioară, care nu apare în text niciodată); p. 51 : *se'mvoesc* ; p. 53: *îmviez, îmmulțire, îmmulțită, m'a'mființat, îmvățătură* (*îm-* este notat mereu cu ⁜*m-*, după cum *în-* este notat cu и-). Dar la p. 8 : *înpotrivă*, ceea ce s-ar putea explica prin faptul că *în* e scris separat ; cf. și *subt* (p. 5) "supt" (prepoziție). Notarea lui *n* ca *m* înainte de labială nu mai apare în ediția de la 1848.

Cîteva exemple de scriere etimologică se întîlnesc și în limba veche. Astfel, la M. Costin, D. Cantemir și N. Costin, unele forme ale verbului *a* (*se*) *supune* apar scrise cu *pp* [1]. Se pare că alt cuvînt nu se mai întîlnește notat la ei cu această dublare a consonantei. Dar dublarea consonantei apare în cîteva cuvinte și la Iancu Văcărescu. Este interesant că o întîlnim tocmai în același cuvînt în care se găsește și la scriitorii pomeniți. (Astfel, p. 10 : *suppun* ; p. 5 și 51 : *se suppun* ; p. 21 : *se suppuind* „supuindu-se"), ceea ce mă face să cred că Iancu Văcărescu avea còpii de-ale cronicarilor moldoveni sau, în orice caz, a citit unele cărți românești în care se simțea influența ortografică a lui M. Costin, N. Costin și D. Cantemir. El a aplicat însă principiul și la alte cuvinte : *addorm* (pl.), p. 12, și *'nsufflețea* (scris greșit -цѣа). Procedeul apare și în ediția 1848 (cf. p. 130).

Autorul cunoaște numai apostroful, nu și liniuța. Cuvintele atone enclitice sau proclitice nu-s legate de cuvîntul tonic (astfel, p. 12 : *De ți e foame iată pîine*), ori sînt legate prin apostrof, ca în cazul (p. 47) : *Să'mi ascunz patim'a'n veac.* Legarea cuvîntului aton enclitic de cel anterior este totuși indicată de autor prin notarea caracterului consonant al vocalei de la sfîrșitul cuvîntului anterior, cînd acesta are într-adevăr funcție de consonantă. E o regulă ortografică interesantă și care pare a fi creația sa. Procedeul se întîlnește și în ediția de la 1848.

Apostroful apare și cu funcția lui de mai tîrziu, cum se vede din pasajul citat mai sus. Se mai observă, din același pasaj, că autorul întrebuințează apostroful și înainte de articolul feminin *-a*, ceea ce ne arată că el îl utiliza pentru a nota căderea lui *-ă* înainte de *-a*. Dar aceasta este la autorul nostru o ortografie excepțională, care va fi reluată mai tîrziu de unii latiniști. De obicei el scrie ca azi : *fiica* (p. 28) ; în poezia *Simpatia* se observă însă apostroful și înainte de articolul masculin plural *-i*, și chiar cînd acesta ține locul lui *-ii*. Astfel, la p. 27—28 : *plăviț'i* : *Înaripaț'i îngerii plăviț'i*/*D'amor porumb'i blagoslovițʼi* / *Se nasc acolo cîrduri sume...* (În ediția de la 1848, p. 95 : *Înaripații îngerî plăviții, D'amor porumbii blagoslovițiĭ* / *Se nasc acolo cîrduri sume*) ; la p. 29 : *jărf'i* "jertfei".

O particularitate de punctuație demnă de remarcat o constituie faptul că semnul întrebării este pus înaintea întrebării. Astfel, (p. 6) : ? *Ce putere, care arme,* / *Care aripi care vînt,* / *Deștepte cît el cînd doarme,* / *Pot orice să facă vrînd.* Și p. 11 : *Strigînd întreb „? Cine este ;* / ? *Cin'aicea s'a băgat ;* ?

[1] Vezi Al. Rosetti, *Observații asupra limbii lui M. Costin*, București 1950, p. 10, și *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în *Buletin științific*, Secțiunea de științe limbii, literatură și artă (Acad. R.P.R.), Tomul I, nr. 1—2, p. 22.

Cin'aici fără de veste / A'ndrăznit de a intra". Am putea admite că avem o influenţă indirectă o ortografiei spaniole, unde semnul întrebării stă şi înainte şi la sfîrşitul întrebării, iar, în poziţia iniţială, apare răsturnat. Se observă însă că, spre deosebire de procedeul din spaniolă, semnul întrebării nu mai stă şi la urmă. Totuşi, în ultimul exemplu, avem la sfîrşitul întrebării şi semnul (;) (punct şi virgulă) care, desigur, exprimă tot întrebarea, ca în greacă, căci găsim procedeul în unele cărţi româneşti de pînă atunci. În textul pe care-l studiem, semnul punct şi virgulă nu apare însă mereu cu această funcţie, căci are de obicei funcţia punct şi virgulă (;), ca azi. De aceea n-ar fi exclus ca, în exemplul de mai sus, semnul punct şi virgulă să însemneze tot punct şi virgulă, nu întrebare.

El scrie *amor* (p. 5 şi 19) cu *a*, nu *A*, deşi este vorba de personajul mitologic Amor.

Cîteodată, un cuvînt rezultat prin aglutinare este scris separat, chiar atunci cînd, pentru noi, cuvîntul nu poate fi scris decît împreună : *În potrivă* (p. 8). În unele cazuri, se separă chiar prefixul *în-* (*În doită da lumină*, p. 14) sau părţi din cuvînt care au fost prefixate în limba de origine (ib : *Din oglindăi se'ntorcînd*). Dar în aceste cazuri avem a face, desigur, cu greşeli ale zeţarului. Pe de altă parte, *al*, *a*, *ai*, *ale* nu este separat de cuvîntul următor (p. 14) : *Pe acelui undă lină* ; (p. 19) : *Spuně adulce luĭ amor* (ediţia de la 1848, p. 17 : *Spune a dulcelui amor*). Să se remarce aici separarea neîndreptăţită a articolului *luĭ*, care se explică, desigur, prin zeţar.

FONETICĂ

Fonetismul lui Iancu Văcărescu din *Poezii alese*, ca de altfel şi al celorlalţi scriitori laici din acel timp, este cel al limbii moderne, nu cel al limbii vechi. În limba sa găsim totuşi cîteva pronunţări arhaice. P. 6. : *pre pămînt* în loc de *pe pămînt* (în general el scrie *pre* în loc de *pe*) ; p. 3 : *preste* alături de *peste*; p. 28: *înprotrivă*; p. 6: *i se'nprotrivesc*, (dar, p. 17: *Potriv'ĭi trage*); p. 9 : *lăcuinţa* ; p. 18 : *priimire* ; unele sînt explicabile într-o epocă în care limba nouă îşi caută încă drumul ; ultimul se explică prin nevoile versului. Dar aceasta e tot ce se poate găsi ca arhaisme fonetice. Întîlnim apoi la el elemente dialectale muntene moderne dintre care multe sînt şi ale limbii literare de azi[1]. Începem cu acele elemente muntene care mai tîrziu au devenit elemente ale limbii naţionale : *amorului* (gen.) (p. 3), cu *-ru* nu *-rĭu* ; p. 4: *blestemul* ; p. 6 : *mîini* ; *necaz* (nu *năcaz*) ; *vîrsti* (nu *vîrstei*) ; p. 7 : *fermecare* ; p. 9 : *odihna* (nu *hodina*) ; p. 10 : *mulţumea* (imperfect, pers. a III-a pl.), cu *ţu*, nu cu *ţă*, ca în Moldova şi în limba veche[2] ; p. 14 : *surcele*, nu *ciurcele*, ca în Moldova ; p. 17 : *Săĭ spre zece* ; *tocmai* ; *seama* ; p. 19 : *'ntîĭu* : *Ea îi simte'ntîĭu puterea* ; p. 21 : *băşicuţile* (forma aceasta nu e în întregime literară, căci are *-şi-*) ; p. 30: *streină*, nu *străină*, ca în Moldova ; p. 40 : *nicăĭri* ; p. 46 : *nădejdea*, nu *nedejdea*, ca în Moldova şi Ardeal ; p. 55 : *m'nfăţişăz*) (nu *înfăţoşez*) (forma nu e perfect lite-

[1] Ca o influenţă a textelor vechi (pînă la Maior inclusiv) este de socotit şi forma cu *ĝ* din cuvinte derivate ale lui *ĝur* „împrejur„ (p. 29) : *Amor cerească ne dă iubire Ce ne'nconĝură d-o fericire*, care în Muntenia este excepţională. Dar forma munteană, pe care autorul o auzea în jurul lui, se impune (p. 37) : „*Toate'nprejuru'mi tac*".

[2] Unii munteni adoptau totuşi uneori formele cu *ţă* ; astfel, Barbu Mumuleanu, *Caracteruri*, 1825, p. 12 ; *nemulţămirea*, dar la p. 52, *să mulţumim*. De altfel forme cu *-ţă* se găsesc şi la Iancu Văcărescu (p. 28 : *mulţămite*, dar la p. 50 : *mulţumită*).

Scanned with OKEN Scanner

rară, căci are și șă) ; p. 50 : *Tărîna* (nu *țărna*, ca în Moldova) ; p. 3 : *își face* (nu *iș face*) ; p. 49 : *șade* ; p. 47 : *șarpe* ; p. 5 : *me* = [*m*—*e*] „mi-e“ : *Marturme* (așa e scris în text) *însuși amor* (dispariția lui *i* din *mi-e* se explică printr-un fenomen dialectal din Muntenia ; vezi mai jos). (Firește, este literară și pronunția moldovenească *mi-i*). Probabil un muntenism este și (p. 6 și 35) : *acuma* (*Acuma*), cu *-a*, care nu s-a putut forma decît într-o regiune în care se pronunță *acum*, nu *acu*, deci în Muntenia. Acest *acuma* a trecut apoi în limba familiară și la moldoveni.

Un scriitor muntean din acea vreme nu se putea feri de acele muntenisme care mai tîrziu nu vor mai fi acceptate de limba literară. Nu se putea face atunci o alegere între ele, operația aceasta începînd cu Heliade Rădulescu și sfîrșindu-se în a doua jumătate a veacului trecut. P. 21 : *pă* (*iarbă*) p. 13 : *pă tine* ; (dar este și *pe* pe alocuri). P. 46 : *D'aceea'mi pare peste putință* ; p. 18 : *d'aproape* ; p. 5 : *El ce d'aroma frumuseți Vineri* (*Vinerei* „zeiței Venus“) *își bate joc*. P. 27 : *dăspărțește* (dar la p. 28 : *despărțește*, care poate fi socotit drept o influență a limbii vechi)[1]. P. 30 : *deșarte* (scris *de șarte*) ; p. 54: *Iată'ngrijaște*. P. 41 : *dupe* ; p. 8 : *'n coacă* „încoace“: *O gîrliță, n coaci desparte*/*Un crîng foarte 'nveselit* (poate s-a recurs la *încoaci*) din necesități metrice; dar probabil pronunția se găsește în Muntenia). P. 28 și 41 : *în grab* ; p. 7 : *rumâni* „românii“, cu *u* ; pentru *o* neaccentuat. P. 14 : *Firei, glasul cîntăreți*/*Blîndei, dulci privigători* (cu *-gă*) ; p. 28 : *privigătorile* (Deduc că pronunția este munteană din aceea că ea se găsește și la alți scriitori munteni dintre 1780 și 1880; astfel, o întîlnim la I.C., precum și la Heliade Rădulescu).

Probabil, la muntenisme intră și *'n lăuntru* (p. 24) : *Dar mi e inima deschisă*,/*Și 'n lăuntru ei văzut*,/*Ar spune c'o mută zisă*, /*Că ce simț'mi e prea plăcut !* Găsim la el și forma *a coprinde*, cu *o*, pe care Tiktin, *R.D.W.*, I. p. 460, o socoate un muntenism. P. 18 : *coprins* ; p. 56 : *coprinși*.

Ca fapte populare, probabil, existente și în Muntenia, dar nu numai acolo, ci și în alte părți, sînt de pomenit următoarele:

e, *i*, precedați de *s*, *ș*, *j*, devin *ă*, *î*[1] ; p. 6 : *i să jărtfesc* ; p. 6 : *sîlnic* ; p. 8 *șăd* (pl. 3) ; p. 9 : *înșălări* ; p. 19 : *Stă, ș'îl văz iară se mișcînd* (*ș'îl* în loc de *ș'î'l*) ; p. 24 : *să-i jărtfești* ; p. 27 : *șărpuește* ; p. 29 : *să se sfîrșască* ; p. 29 : *jărtfelnic* ; p. 36 : *șăd* (3 pl.) ; p. 37 : *slujînd* ; p. 40 : *să șăz, m'așăz* ; p. 46 : *înșălătoare* (cf. și p. 20 : *a jăli* și p. 18 : *jăratic*) ; tot așa, *e* precedat de *r* (p. 15) *razîm* (substantiv).

Pronunțarea lui *ie* ca *e* după consonantă labială[2]. P. 7 : *peire* ; p. 24 : *al meu* ; p. 48 : *să sbere* ; p. 56 : *ferbe* „fierbe“ ; p. 8 : *Acoló* (accentul e dat de ritm : *Acolo am eu căscioară*, căci tipăritura nu notează accentul); p. 37 : *acu* „acum“ (*Și gîndului acu*/*Să tacă îi plăcu*); p. 4 : *nalt* (s-a recurs la forma aceasta din nevoile versificației) ; p. 51 : *relile*, nu *relele*. *Rele* ; p. 50 : *o lacrămă* ; p. 3 : *lacrămi* ; p. 47 : *Ochi'mi răvărs tot văpăi* ; p. 43 : *petic* ; p. 42 : *să ohtezi* ; *se rîdică*; p. 38: *piste*; p. 27: *deosibește*; p. 22: *Rîndurele* „rîndunele“, cu *-r*;

---

[1] Fenomenul prefacerii lui *e* precedat de labială, în *ă* îl întîlnim și într-un caz în care de obicei nu se produce, întrucît este formă gramaticală. P. 41 : *Iată că'n dat' a se'negri*/*Încep'acea albeață* (ed. 1848, p. 91 : *Iată îndat'a s'înegri* [scris ↑ не-]/*Începe-acea albeață*...).

[2] Acest fenomen apare în acea vreme și la scriitorii ardeleni, de exemplu la Clain, precum și la cei moldoveni, și se explică la aceștia prin faptul că în graiurile populare respective nu există *ie* după o consonantă labială, ci numai che, ghe, χ'e, γ'ε etc. Vezi *BIFR*, III, p. 146—149, unde am arătat că avem a face în fond cu o literarizare a graiului popular. La munteni, faptul trebuie explicat altfel, și anume ca o pronunție dialectală pătrunsă în limba literară, întrucît această pronunție se găsește pe alocurea în graiul popular muntean.

p. 22 : *ninchezînd*, cu *nin-* ; p. 24 : *deschisă* (nu *deș-*) ; p. 38 : *deschis*, dar p. 20 : *deșchide* ; p. 13 : *ticnitei* (=*tihnitei*) (gen.) ; p. 8 : *vălcelile* (nu *vîl-*) ; p. 5 : *niminea* ; p. 3 : *în zadar* (nu *zădar*). Apoi lipsa lui *-l* din articolul *-ul*, care însă nu este generală, ba chiar în minoritate : p. 15 : *tîngu, crîngu (Înfoca, spuindu'și tîngu/Supt ea un copaciu frumos/Ce de nalt stăpînea crîngu)*, desigur însă nu din cauza zețarului, căci apar și în ediția 1848, p. 13. (În prima jumătate a veacului trecut, limba literară nefiind încă fixată, erau posibile asemenea forme populare). (Tot așa *io* „eu", alături de *eu* p. 13) ; p. 28 : *vr'o dată, vr'o turturică, vr'un rău* ; p. 11 : *astfel*, ceea ce l-a determinat să scrie (p. 15) : *ast fel* (separat) „în felul acesta" ; p. 29 : *jărf'i* „jertfei" (p. 9), dar și *jertfa*, cu *f*). Probabil muntenisme sînt și : *încorunat* (*Eu sînt încorunat*, p. 36) ; p. 29 : *Amor cerească ne dă iubire / Ce ne'conngură d'o fericire* și formele *smalt*, cu *t* în loc de *ț* (*smalț*), de origine neogreacă (ngr. σμάλτον)[1] (p. 21 : *Băsicuțele de roă / Ce pă iarbă strălucesc / Cîmpului dau smalțuri nouă* (greșit în text : *nuoă*), *Florile le'nveselesc* ; p. 27 : *smalturi* ; p. 6 : *smălțuite*.

Prezența elementelor populare care n-au devenit literare, în limba unui scriitor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, nu trebuie să surprindă. Într-o epocă în care limba literară nu se fixase încă, dar în care modernizarea limbii literare prin absorbirea elementelor populare era un program mai mult sau mai puțin clar al tuturor scriitorilor, faptul este firesc.

E interesant de relevat că în poeziile lui Iancu Văcărescu nu se găsesc hiperliterarizări[2], sau, cum e mai corect, poate, în cazul de față, forme hipercorecte, ca la scriitorii moldoveni din acest timp și de mai tîrziu. Hiperliterarizările s-au produs numai la moldoveni și se explică prin tendința acestora de a vorbi literar, ca efect al conștiinței că dialectul moldovenesc, vorbit de popor, nu este literar și că pronunția moldovenească trebuie să sufere o transformare ca să devină literară. Ca să dau un singur exemplu : Iancu Văcărescu scrie *Răsunetul* cu *ră-*, nu cu *re-* (p. 3). Totuși, în ediția 1840, avem (p. 3): *Resunetu*, ceea ce însemnează că, după 1840, editorul său muntean s-a contaminat de modul de scriere și pronunțare hiperliterarizată al moldovenilor.

În ceea ce privește neologismele, constatăm la autor o adaptare a pronunției lor la normele de pronunție românești. Astfel, la p. 20 : *Aurora se coboară/ Din brațele lui Titon*, întîlnim pronunția *A-u-ro-ra* (nu *aŭ*), cum o arată versul (vezi cele spuse de mine despre adaptarea diftongilor latini *au* și *eu* în limba română modernă în *BIFR*, III, p. 129 — 131).

Deja de atunci, regulile de eliziune ale limbii române erau călcate din nevoile versului. Astfel, p. 4: *L'acel cîntec că'și întinde* „la acel cîntec" ; p. 44: *În gîndu'ți fă s'am parte* în loc de *să am* ; *vreun* în două silabe (p. 11) ; p. 12 : *Lasă'i, zic, om vorbi mîne* ; *Somn'ntîiu, ca vreun ceas* (în loc de popularul *vr'un* ; e drept însă că în limba veche avem : *vreun, vreo*) ; avem și abateri inexplicabile prin ritm (deci greșeli) (p. 5) : *Alți fug de subt egida Minervi ș'îi se supun.*

MORFOLOGIA

§ 3. *Substantivul.* Găsim o dată (p. 9) pluralul *păsăr* „păsări", fără *-i*. ceea ce pare a fi o greșeală de tipar (corectată în ediția din 1848). Găsim gen. *firei* în loc de *firii* (p. 21) ; pl. *groape* (p. 18) în loc de *gropi* ; p. 20 : *feți* în loc

[1] *Smalț* pare a fi de origine săsească și caracteristic numai Ardealului și Moldovei.

[2] Pentru noțiunea de hiperliterarizare, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 62 și 212 ; cf. și p. 133.

Scanned with OKEN Scanner

de *fețe*: *P'a ei cale semănată / De trandafiri vii la feți / Vine, porți deschide'n dată / Zîmbitoarei dimineți*; apoi *Albinî* (p. 23): *Albinî fac din floare'n floare/ Furtișag nestricător.* În toate aceste cazuri, cînd avem *ĭ* în loc de *e*, și, poate, și în cazul cînd avem *e* în loc de *i*, modificarea se explică prin nevoile ritmului, iar cînd cuvîntul e în rimă, și ale rimei. Cuvîntul *pas* face pl. *pasurî* (p. 37), ca și la alți scriitori din secolul al XIX-lea (deci el e neutru).

Autorul întrebuințează pluralul *rîsurî* (p. 17) (*Plin de rîsuri de iubire*), acolo unde ar merge *rîsete*, căci *rîs* nu are azi plural în limba literară. I. Dumitrescu îmi semnalează însă că dialectal există și pl. *rîsuri* „lucruri demne de rîs". De la forma aceasta a pornit scriitorul, dîndu-i sensul de „rîsete". Poate că l-a întrebuințat din nevoile metrului. Întîlnim pluralul și la alte substantive care de asemenea nu au plural; astfel, p. 4: *voĭ*, pl. de la *voe* („dorință": *împlinite căci văzusem / Foarte lesne alte voĭ. / Instrumentului cerusem / Lucru greu la toate voĭ. Flueraș* face pl. *flueraș*ĭ (p. 20), dar poate din nevoile versului (pentru a rima cu *ciobănași*). Apoi *amor* (nu ca personaj mitologic, ci ca stare sufletească) face un pl. *amorĭ* (în locul actualului *amoruri*). P. 37: *Cînd scad sau cresc / Asupră'nmulțesc/ și grațiĭ și amorĭ. Copac* apare sub forma *copacĭŭ* (sing.) ca în limba veche și azi, dialectal. Un element muntean îl constituie pluralul *miroasele*, p. 21 („mirosurile"): *De miroasele'nmulțite / Balsam vin din ele dînd / Zefirŭ dulcĭ suflări trimit(e) / Ici și colo se jucînd.* (Caracterul popular muntean al acestui plural mi-l confirmă I. Dumitrescu).

În domeniul declinării substantivului avem și cîteva calcuri lingvistice după procedeul de formare (al genitivului și dativului) din limba franceză: p. 8: *Surpăturĭ sînt de o parte / D'un oraș ce a domnit* („ale unui oraș"). În *Spre a'nălța slavă l'amor* (p. 20), avem un dativ cu *la*, care apare de pe atunci des în expresii ca *Odă la ...*

Adjectivul. Din nevoile versului, autorul folosește un plural *mare* în loc de *marĭ*. P. 8: *Lăsînd ale luni mare /Cinsti, nădejdi și fumuri seci* („marĭ, cinstĭ, nădejdi" etc.) (*cinste* „slujbă însemnată, rang, onoruri"). Constatăm o singură dată un superlativ cu *mult*, care mai degrabă decît o imitație după italiană poate fi o imitație după limba veche, ba chiar un fapt popular muntean (p. 30): *Se fac mult proaste sfintele nume.* Faptul pare să fi fost însă cerut de vers, altfel poate n-ar fi apărut.

Pronumele. Pronunția dialectală munteană *m* pentru *mĭ*, apare o singură dată: p. 23: *Vinele'repedem*[1] *bate*[2]. Demonstrativul are formele: p. 15: *ast* „acest" (*Ast locŭ*); *ăsta, acel, astă' Din muntel'ăsta și d'acel munte*; p. 45: *Or ce să fie astă'ntîmplare*; p. 46: *Astă'ntîmplare a fericirel.* Avem a face cu formele populare muntene ale demonstrativului. *Alt* are cîte o dată sensul „altceva". P. 29: *Aceliĭ inimĭ prea zburătoare / C'alt nu vrea draga, de cît să sboare* (de aici rezultă că se scrie și *-iĭ*, nu numai *-i*). Genitivul lui *acel* e (p. 57) *acei* „acelei", ca în limba veche. Apare însă și forma mai nouă, analogică, *aceliĭ* (vezi citatul anterior).

Pluralul pronumelui *care* este scris *cari* (masc.), dar această formă pare a avea valoarea fonetică de *carii*, cum sună pluralul în limba veche. P. 10: *Cînd cu cei cari n'au moarte / Mă'ntîlnea* (pl.) *numai de cît.* P. 27: *Pomĭ cari soarta deosibește (cari* e și aici cu *i* sonant — o arată versul). Din nevoia ver-

[1] Autorul păstrează peste tot, în acest capitol ca și în celelalte, ortografia de epocă în toate citatele pe care le dă. Respectîndu-i voința, nu am încercat s-o modernizăm în nici o situație. (*repedem*=repede—m[i]). *Nota editorului.*

[2] În *Martur me însuși amor* (p. 5), *i* din *mi-e* a dispărut probabil din cauză că diftongul *ie* se reduce prin Muntenia la *e*.

Scanned with OKEN Scanner

sului, avem o dată *căror* „cărora", p. 12 : *Somnul, celor căror place, / E vrăjmaș omorîtor. Ce* „care", întîlnit atît în epoca veche, cît și azi, apare și la el : P. 5: *Armele ce mă omor... El ce d'aroma frumusețI / Vineri își bate joc.* Avem și : *oareși ce* „ceva", care e un arhaism (p. 39) : *Spuindu-le gîndesc/ Că oareși ce'ți plătesc / De starea ce mi ai dat.* p. 12 : *De ce poate oareși ce am să-ți vorbesc.* Întîlnim și (p. 56) : *fieșIcare.*

Verbul. Nu știu dacă din nevoia versului sau sub influența graiului popular, avem o trecere de la conjugarea I la a IV-a (*a micșori*) la p. 50 : *Nimic nu'mi mai folosește / Orî cît gem ș'orî cît suspin / Răul nu se micșorește.* Cîteva verbe, care de obicei nu au terminația *-ez*, la el apar cu această terminație ; p. 37 : *Ca să-l apropiez* ; p. 57 : *apropiez* „apropiu " ; p. 53 : *înviez.*

Întîlnim pers. a III-a pl. de la conjugarea I, fără *-ă*, p. 8 : *Mieî pasc, alerg, se joc, șăd* ; p. 20 : *Toate se deștept, simt, cere/ Magnetul însuflețit...* ; p. 51 : *Dar iar s'adun.* Tot așa, la verbele de-a IV-a în-*rî*: p. 5: *Armele ce mă omor...* Pe de altă parte, verbele de conjugarea a II-a și a III-a și celelalte verbe de conjugarea a IV-a fac pers. a III-a pl. în *-e* : p. 23 : *Vinele'repedem bate* ; p. 21 : *plăcute sberări de turme / Aerul îl umple tot.* Cf. și *cere* (vezi un exemplu în citatul dat mai sus), precum și p. 56 : *Mulți ce se află'n mare / Și vinovați se știe.* Ultima particularitate caracterizează dialectul muntean. Prima pare să nu aibă aceeași sursă și să se explice numai prin ritm și rimă. Dar această inovație, care a fost recomandată și de Heliade Rădulescu, a avut o soartă frumoasă în Muntenia, în presa zilnică pînă la 1914 (cf. I. Gorun, *Știi românește ?* și I. Iordan, *Școala Normală*, I, 1914, p. 260 — 267).

Pentru un muntean era firesc să întrebuințeze formele cu *-ț*, *-z* și *-ț* ale verbelor care au în vorbirea din alte regiuni *-t*, *-d*, *-n*. P. 11: *simț* (pers. I sing.); p. 3 : *văz* (pers. I sing.); p. 7 : *să rîză* (sing.) ; p. 47 : *să'mi ascunz* ; p. 48 : *spuiu* ; p. 4 : *să'mi spue* ; p. 13 : *să mă suppuiŭ.* Întîlnim și *pociŭ* „pot" (p. 13 și 39) : *să pociŭ* (p. 47), care pare general la Iancu Văcărescu și în limba literară a vremii (astfel, se găsește la Clain, *Propovedanii*, precum și la scriitorii ulteriori ; faptul apare și în graiul popular moldovenesc).

Tot ca în graiul muntean de azi, mai întîlnim : (p. 13) *N'am să scap (nu scăp).* Specific muntene și vechi muntene sînt *voiu* „vreau" (p. 4 și 19: p. 19 : *Acum voiu să se arate / D'am putere eu sau nu)* și *va* „vrea" (p. 28 : *Nu va cu arme el s'o silească)* [1]. Apar și formele *voesc* (p. 40), *vrei* (p. 41 și 12), care se explică sau prin vreun grai popular muntean, sau prin influența limbii scrise în alte părți ale românimii.

Imperfectele de la *a vrea*, *a da* și *a sta* sînt: p. 4: *vream (Acum înțeleg că nu e / Vina, pricina din ea,/ Cînd la cîte vream să'mi spue / Coardă, coardă se spărgea)* și p. 9 și 47 : *dam* „dădeam" ; p. 11 : *stam* „stăteam" ; p. 29 : *sta* ; p. 42 : *da.*

Pers. a III-a pl. a imperfectului se termină în *-ea*, *-a*, cum e firesc pentru un text scris în prima jumătate a secolului al XIX-lea : p. 10 : *Muncă, luptă, călărie,/ Jocuri, umblete pe jos, / Mă'ntîlnea cu veselie / Și 'mi da'nvederat folos.* Dar în ediția din 1848, găsim : *Și'mi dau învederat folos.*

La imperfectul compus, pers. a III-a sing., găsim auxiliarul de forma *a*, așa cum a cerut Heliade Rădulescu în *Gramatică*, p. 5 : *a stăpînit.* La p. 53, această formă apare chiar pentru plural, ceea ce pare a se explica prin graiul popular muntean : *mi a dat.*

---

[1] Cf. și : *Toate se deștept, simt, cere/ Magnetul însuflețit / Ceva prin împerechere, / Sufletul a fi'nnoit.* Aici, *Cevà* = *ce va* „ce vrea". Cf. ediția din 1848, p. 17 : *Toate se deștept, simt, cere/ Magnetul însuflețit / Ce va prin împărechere / Sufletul a fi'ndoit.*

Scanned with OKEN Scanner

Viitorul are formele : *o vrea* „va voi" (p. 3 și p. 6) ; p. 43: *Orĭ ce orĭ cînd mĭ eĭ porunci* ; p. 40 : *oiŭ să ĭ vorbesc* ; p. 12 : *om vorbi, d'ei vrea să beĭ* ; p. 42 : *Rumen prea lesne ei* [=ai] *să'l vezi* (aceasta din urmă, probabil pe lîngă cele cu *voi*).

Întîlnim și un prezumtiv alcătuit din *ar fi*+participiul prezent (p. 11) : *Stam gîndind : așa natura / Cin'ar fi'nvîrtind de sus!*

La p. 18, avem : *a-l sosi pe cineva* "a-l ajunge", deci cu verbul *a sosi* activ, construcție care pare a fi de origine populară (munteană). *Cînd mi se părea d'aproape / Că vrăjmașul m'asosit, / Nesburînd, adesea'n groape / Sărind eu cădeam sdrobit.*

Un cuvînt ca *Arătorul* înseamnă "cel care ară" (p. 21) : *Arătorul ce silește / Boi săi ceĭ greĭ la pas / Cîntînd spune ce dorește.* Se reactualizează astfel un fapt din limba veche, dar, desigur, pentru nevoile ritmului.

Verbul *a teme* apare la conjugarea a II-a, desigur, din nevoile versului, la p. 17 : *Eu nu mă puteam temea.*

SINTAXA

§ 4. Mai toate faptele sintactice pe care le vom releva aici se explică din nevoile ritmului și cîteodată și ale rimei. Autorul recurge la limba veche sau siluiește limba pentru a-i ieși versul. Astfel, el recurge la un arhaism ca *la toate voĭ* "la toate voile" [=*dorințele*] (p. 4), cu *voi* nearticulat [1], sau zice (p. 5): *Ce săgețile semeți / Diani le ia cu toc* (în loc de *semeței Diane*), cu forma articulată a substantivului *Dianei* (și aici e posibil să avem un arhaism, care continuă o lege sintactică latină). Cf. și p. 29 : *Cînd se'nălțase al jărf'i fumul ; / p'acolo face să fie drumul...* ? cu *fumul* articulat pentru rimă ; sau la p. 55 : *Destulă'n toată din urmă vreme / Vrednică lupt'apoi vom avea,* unde, pe lîngă topica neobișnuită, constatăm și nearticularea lui *vreme.* La p. 39, întîlnim : *Un Dumnezeŭ minut* „un minut dumnezeesc", adică pe lîngă o topică inversă și înlocuirea unui adjectiv cu substantivul de la care a derivat. Desigur, tot nevoile versului explică și faptul că, la p. 37, *Relele* are sensul „cele rele", iar *Bunele,* sensul „cele bune" : *Toate'nprejuru'mi tac, / Relele moarte zac' / Bunele'mi stau slujind.* La p. 23, lipsa pronumelui *îĭ* se explică la fel : *Toate lui cu bucurie / Pe loc închinări trimit.*

Poate tot așa se explică și construcția substantivului cu prepoziția *la* în loc de dativ (p. 20) : *Spre a'nălța slavă l'amor.* Dar aici se mai poate presupune ceva : Iancu Văcărescu construia cu *la* complementul sintagmei *a înălța slavă,* cum am presupus mai sus.

Nevoile versificației au cerut apariția lui *a* înainte de infinitiv în cazuri în care acest mod nu se întrebuințează (43) : *Curînd să pociŭ a săvîrși.* Altădată autorul folosește infinitivul, deși ar fi trebuit să apară conjunctivul (p. 19) : *Biruirea mea îngrabă / A putut a mă slăbi ; / Dar din stare cît mai slabă / Mai curînd pociu mă'ntări* ; p. 4 : *nu putuse / A nu mă fi rușinat.* La fel stă lucrul cu întrebuințarea de prisos a conjuncției *ca,* la p. 13 : *D'aș vrea tot ca să'l ascult* ; sau cu lipsa prepoziției *de,* la p. 12 : *prea puține orĭ addorm,* sau a prepoziției *în,* deja intrată în compusul *împotrivă,* la p. 27 : *Potriv'îĭ trage și împreună.* De asemenea, la p. 23 : *Se înălța cu mîndrie / Soarele pre răsărit,* cu *pre* în loc de *deasupra răsăritului.* Lipsa negației *nu,* cînd verbul este deter-

[1] În unele texte rotacizante și apoi în texte din toate secolele, pînă la *Țiganiada* lui Budai Deleanu, inclusiv, substantivul precedat de prepoziție plus adjectivul *tot* apare nearticulat.

Scanned with OKEN Scanner

minat de *nici*, se întîlneşte la p. 12 : *Nici beaŭ, nicĭ mănînc, nici dorm.* Faptul se explică prin limba veche şi cea populară, dar şi prin nevoile versului. Nu putem spune dacă, la p. 45, avem un fenomen popular sau o siluire a limbii de către autor : ? *Orĭ ce să fie astă'ntîmplare!* unde ne-am fi aşteptat la *oare*. La p. 15, în : *un copaciŭ frumos / Ce de nalt stăpînea crîngu*, avem elipsa lui *ce era* (după *de nalt*). Ea s-a produs pentru că deja exista mai înainte în frază un *ce*. Am totuşi impresia că fenomenul este popular.

E interesant să remarcăm apariţia unui fapt popular care nu se întîlneşte mai tîrziu decît la scriitorii popularizanţi, cum e Creangă, anume apariţia infinitivului după prepoziţia *pînă* : *pîn'a nŭĭ fi cunoscută / Ce lucrare ele* [=*armele*] *au* (p. 7). Probabil, fenomenul nu caracterizează numai graiul din Moldova, dar şi pe cel muntenesc. La Iancu Văcărescu apare un procedeu sintactic cu valoare estetică, care va caracteriza apoi limba poetică pînă în vremea noastră. Mă refer la întrebuinţarea pronumelui personal aton de dativ în locul pronumelui posesiv. Exemple : p. 6 : *în potrivăi* „împotriva lui" ; p. 7 : *Arme înpotrivăĭ are / Ce vederea nălucesc*; p. 7 : *Semeţiaĭ* „semeţia lui" ; p. 12 : *Văz în spateĭ aripĭ smulte* ; p. 27 : *Felul la feluĭ se însoţeşte* ; p. 28 : *Stînd fericiri'şi chiar împotrivă* ; p. 31 : *Jărtfescu-ţi veĉnic viaţ'a'mĭ întreagă / Cum cea prea dulce lege'ţi mă leagă* : *Simţind că se lipsesc, / D'obraz'mĭ înfocaţi* ; p. 37 : *asuprăle* ; p. 40 : *Chipul tău stă'nainte'mĭ scris* ; p. 42 : *Dar cît s'ar înverzi curînd / De zîmbetul nădejdiĭ, / Ce văz în chipu'ţĭ luminînd / Şi nu mai am primejdiĭ* ; p. 42 : *asuprăĭ* ; p. 44 : *În gîndu'ţĭ fă s'am parte*.

În ce priveşte topica, avem de spus că pe de o parte autorul foloseşte anumite inversiuni care au căpătat valoare poetică şi caracterizează limbajul poetic pînă azi, dar pe de altă parte, din nevoile ritmului şi ale rimei, el siluieşte deseori limba, introducînd procedee de inversiune care nu sînt posibile în limba română şi au rămas pînă astăzi întrebuinţate numai de el. În prima categorie avem : antepunerea adjectivului faţă de substantivul al cărui atribut e : p. 18 : *Deşi mărăcinĭ m'au smult* ; antepunerea numeralului faţă de substantiv (în care caz este eliminată prepoziţia *de*) (p. 22) : *Face fluturĭ miĭ să sboare. Cumva zefiraş uşor* ; postpunerea pronumelui personal obiect, aton, faţă de verb (p. 31) : *Jărtfescu'ţi veĉnic viaţa'm'întreagă* ; postpunerea lui *foarte* ca semn al superlativului, faţă de adjectivul la pozitiv (p. 16) : *Mare foarte a fost jocu* ; (p. 55) : *Ce e uşoară foarte la sbor*. Tot aici ar intra şi următoarele exemple, în care atributul, fie în genitiv, fie adjectival, stă înainte, dar în care sînt călcate regulile articulării, întrucît substantivul de care depinde atributul este articulat : p. 16 : *Într'ascuns viclean norocu / A mea stingerĕ a lucrat* ; p. 9 : *Toat'a vieţi bunătatea / Dobîndeam eu îmmulţit* ; p. 49 : *Bună e viaţa, dar mie'mĭ place / A morţi ghiaţa / Care'mĭ dă pace*. Firește, atît aceste trei inversiuni, cît şi articularea excepţională se explică prin nevoile versului (ritmul înainte de toate, dar şi rima), nu prin valoarea stilistică a procedeului. Tot aşa se explică şi inversiunea de la p. 55 : *Destulă'ntoată din urmă vreme / Vrednică lupt'apoi vom avea*, în care inversiunea este de fapt forţată, căci atributul *din urmă* nu poate precede substantivul *vreme* fără mijlocirea lui *cea*. Inversiunile care nu pot fi acceptate de loc sînt următoarele : adverbul între auxiliarul şi participiul formei verbale compuse de care depinde (p. 38) : *Minut prea norocit / Că aĭ, 'ntîiŭ pricinuit / Cîte lĕ am arătat*. Apoi inversarea lui *se* la p. 42 : *Asuprăĭ eŭ d'aş'scrie / Ce bune pot se socoti / Cînd ai statornicie*. Dar mai ales inversarea pronumelui reflexiv (de obicei *se*), la gerundiv, licenţă care face o a tît de rea impresie: p. 7 : *La grea*

Scanned with OKEN Scanner

deznădăjduire / Se văzînd d'o dat'ajuns, / Fuge de mai rea peire; p. 14 : *Pe aceluĭ [heleşteu] undă lină / A nopţi făclie stînd / În doită da lumină / din oglindăi se'ntorcînd*; p. 19 : *Mişcare puţină face, / Stă, şîl văz iară se mişcînd*; p. 21 : *Zefiru dulci suflări trimit[e] / Ici şi colo se jucînd*; p. 21 : *Focurile'şi răspîndeşte / Noaptea lor se suppuind*. Avem şi o inversare a locului conjuncţiei *căci* (p. 4), care poate fi o influenţă a limbii literare greceşti sau latine : *Împlinite căci văzusem / Foarte lesne alte voi*. Voi nota aici şi unele construcţii îndrăzneţe, dar care mai tîrziu au fost acceptate de unii scriitori, ale autorului. P. 13 : *ş'al ticnitei mele soartă / Un puternic nu ştiu ce* (aici este substantivată sintagma *nu ştiu ce*, fenomen ce va apărea mai tîrziu la Eminescu). P. 12 : *Somnul celor care place, / E vrăjmaş omorîtor, / El îi face'n veci a zace / Ş'a mai multă viaţă mor*.

Este de remarcat că la acest autor avem şi perioada cu valoare stilistică : (p. 9) : *Cînd cu mreji amăgitoare / Vii prindeam păsăr din sbor, / Cînd prin ţevi fulgerătoare / Cu plumb lĕ asvîrleam omor*.

LEXICUL

§ 5. Lexicul unui scriitor oglindeşte temele, imaginile (reprezentările) scriitorului. Lista elementelor lexicale ale unui scriitor constituie aşadar un fel de indice al elementelor poetice ale scriitorului respectiv, al temelor şi imaginilor lui. Dar lista cuvintelor unui scriitor are nu numai o semnificaţie artistică, ci şi una culturală, mai ales la un popor care îşi însuşea atunci elementele culturii europene. Noi nu vom grupa elementele lexicului după criterii artistice şi semantice, ci după criterii lingvistice.

Găsim următoarele neologisme, dintre care cele mai multe se întîlnesc în scrierile epocii, şi numai puţine sînt introduse în limbă de autor : *acord* (p. 23) [1], *Alegorie* (p. 58), *amor* (*C'un umed foc d'amor*, p. 36 ; deci nu ca personaj mitologic, ci cu sensul de „iubire"), *armonie* (p. 23) ; *aromire* (p. 24), *balsam* (p. 21), *briliant* (p. 14 : *Briliant vărsa cu fală / Al fîntînei viu susur*), *Caleidoscopul* (p. 41), *chinezi* „chinezii" (p. 53), *citera* (p. 4) [2], *concertuind* (*Cu ea mii de păsărele / Se unesc concertuind*), p. 19 (sufixul *-uiesc* a fost dat pe teren românesc), *cristal* (p. 27 : *Ca cristal unda lin şărpueşte*), *desarmat* (p. 17 : să se remarce *s*, nu *z*) ; *egida* (p. 5), *Elegiĭ* (p. 47), *elementuri* (p. 49), *graţii* (p. 37), *Instrumentului* (dativ, p. 4), *magnet* (p. 27), *Magnetul* (p. 20), *Minutul* (p. 35), *Monarh* (p. 6), *natura* (p. 11), *Naţia* (p. 55), *nectar* (p. 35), *Organul* „instrumentul" (p. 5), *palatu* „palat" (p. 28), *Patrioţi* (p. 54), *patrioteşti* (p. 55 : *ajutoare patrioteştii*), *persoană* (p. 30), *planeţi* „planete" (p. 11), *poezii* (p. 1), *prisma* (p. 43), *providinţă* (p. 57), *rola* „rolul" (p. 43 : *Ah fămă tu ! în veci să ţiu / Tot rola cea mai bună*), *romaneşti* (p. 55), *sceptr* „sceptru" (p. 6) (*Ruginosul sceptr îl fură*), *Simpatia* (p. 27), *Sinucizul* „sinucigaşul" (p. 51) [3], *sume* „mulţimi" (p. 56): *Iar varsă focurĭ sume* [*marea*] (p. 28 : *Se nasc acolo de cîrduri sume*), *stomah* (p. 10), *şefer* „creator" (germ. *Schöpfer*) : *Întîiŭ chinezi e vreme multă / De cînd fiinţă* [„existenţă"] *slabă'mi adat / Gutenberg, şefer laudĕ ascultă, /*

[1] Desigur că şi *aerul* (p. 21) este un neologism. Cuvîntul latin *aer* pare să se fi pierdut în graiul popular, în cursul evului mediu.

[2] *Citeră* este, desigur, vechiul *ţiteră*, de origine germană, modificat fonetic în *citeră*, după cum *ţifră*, de origine greacă şi rusă, a fost modificat sub influenţa latină şi italiană în *cifră*. Cuvîntul *citeră* nu e înregistrat de *Dicţ. Acad.*

[3] Acest cuvînt trebuie socotit mai degrabă ca un derivat fără sufix de la *a se sinucide* creat pe atunci, decît ca un împrumut din lat. *suicida*, fr. *suicide*.

Scanned with OKEN Scanner

Căci de ispravă m'a'mfiinţat. Apoi : *susur* (p. 14 : *Briliant vărsa cu fală / Al fîntînei viu susur*) ; *tigri* „tigrii" (p. 15), *tirsu* (p. 5 : *tirsu'şi închină*) ; *Tipografia* (p. 53), *ton* „notă", „sunet din natură" (metaforic) (p. 23 : *Prin armonie ne spusă, / De acord un sunător / Firea e'n mişcare pusă, / Ori ce ton răsun'Amor* ! !), *Tridinţ(ului)* „trident" (p. 5).

Volumul cuprinde următoarele nume proprii neologisme : *Apollo* (p. 4), *Arahni* (gen) (p. 4 : *Citera mea oropsită, / Al Arahni acum războiu, / De blestemul meu găsită, / Să mă'mpac cu tine voiu*), *Aurora* (p. 20 : *Aurora se coboară / Din braţele lui Titon*), *Bachu* „Bachus" (p. 5), *Carpaţi* (p. 8), *Ceres* (p. 5), *Un Ceres, un Cyr* (p. 36), *Diani* „Dianei" (p. 5), *Echo* (personaj mitic, scris cu KX) (p. 22), *Ercule* (p. 16), *Faonu* (p. 5) „Faun", *Joiu* [=*Joiul*] „Jupiter" (p. 16 : *mi-a spus / Cum la Joiu'nchipuinţe ; Ercule cum umple fus*), *Joiului* „lui Joe" (dativ) (p. 6), *Mart* „Marte" (p. 5), *Neptun* (p. 5), *Pluton* (p. 6), *Pan* (p. 5), *Psihe* (p. 28), *Silvani*(p. 5) [1], *Titon* (p. 20), *Vineri* „frumuseţii Vinerei" (p. 5), *Zefiru* (p. 21) : *Zefir dulci suflări trimit[e] / Ici şi colo se jucînd* (p. 21), *Zefiru* (p. 27) (personaj mitologic), *Zefiraş* (p. 22) (tot ca personaj mitologic).

Cu privire la aceste neologisme este de remarcat în general că ele nu mai au forma fonetică neogreacă (atunci cînd sînt de origine greacă veche), ci pe cea greacă veche şi latină, care se găseşte şi în limbile occidentale, adică cu *b* în loc de *v* (β) şi *e* în loc de *i*(η) etc. (*Alegorie, Magnetul, planeţi, Bachu* etc.). Cred că aceasta se explică atît prin intensitatea influenţei limbilor occidentale, cît şi prin convingerea pe care şi-o forma scriitorul că limba română trebuie să-şi împrumute neologismele din limbile romanice occidentale. Va fi această teorie la Iancu Văcărescu o influenţă a lui Heliade Rădulescu ? Sau e un principiu al său mai vechi, pe care Iancu Văcărescu l-a impus „Societăţii literale rumâneşti" şi pe care l-a acceptat şi Heliade Rădulescu ? Cred că ultima presupunere e mai aproape de adevăr şi că Heliade Rădulescu apare ca un teoretician al unor stări de limbă care deja fuseseră actualizate de alţi scriitori înaintea lui. Oricum, constatăm că, în ce priveşte neologismele, Iancu Văcărescu stă pe o poziţie nouă, care caracterizează limba modernă în opoziţie cu limba veche şi pe care el a aplicat-o consecvent. Cele mai multe din neologismele întrebuinţate de Iancu Văcărescu s-au fixat în limbă cu forma fonetică pe care o găsim la el şi este de presupus că el este printre primii care le-au întrebuinţat. E greu de admis că am avea un amestec al lui Heliade Rădulescu cu ocazia tipăririi cărţii, în limba şi ortografia ei. În Moldova, un rol asemănător cu cel al lui Iancu Văcărescu, atît în literatură, cît şi în limbă, a avut Asachi, şi faptul nu e de mirare, amîndoi aparţinînd aceleiaşi generaţii şi avînd ca model limbi literare romanice occidentale.

Mai e de remarcat un fapt, care îl leagă pe Iancu Văcărescu de Heliade Rădulescu şi care trebuie socotit desigur tot ca o influenţă a sa asupra acestuia din urmă. El modifică, în cazul unor neologisme, aspectul fonetic al cuvintelor latine, aşa fel încît să aibă aspectul fonetic pe care l-ar fi avut dacă ar fi fost moştenite direct din latină, pe cale populară. Astfel avem : *provedinţă* (p. 57), *persoană* (p. 30), *Tridinţ* (p. 5), *Mart* „Marte" (p. 5), *Joiu[l]*, *Joiului* „Jupiter", „lui Jupiter" etc.[2] Aceasta merge cîteodată pînă la calc lingvistic : *Vineri*

[1] De fapt, în text : *Silbani*, cu *b*, ceea ce e evident o greşeală de tipar.

[2] V. Bogrea a relevat, *Dacor.*, II, p. 421, că, în poezia populară română, apare *Giot* ca nume de zeu (*şi m-am închinat / La Giot şi Apilo*) (în colinde : *Joi Doamne*). Poate că I. Văcărescu a avut cunoştinţă de prezenţa lui *Giot* „Juppiter" în graiurile populare româneşti.

Scanned with OKEN Scanner

„Vinerei". Ştim de altfel că Heliade Rădulescu a propus atît forma *-enţă*, cît şi forma *-inţă*, şi a zis şi el *Joiu* în loc de Jupiter. Faptul din urmă se explică, desigur, numai prin influenţa lui Iancu Văcărescu, mai ales că forma *Joiu* apare în *Primăvara amorului*, iar Heliade Rădulescu a propus *Joiu* la 1836 (vezi *Repede aruncătură de ochi*, I.H. Rădulescu, *Opere*, II, ed. D. Popovici, p. 211). Unele din aceste forme s-au impus (sufixul *-inţă* în unele neologisme, sau cuvîntul *persoană*), altele (*Tridinţ*, *Joiu*, *Mart*) nu s-au impus. În cazul lui *sinuciz* (lat. *suicida*), calcul lingvistic, e şi mai complicat: modificarea fonetică impusă de autor cuvîntului latin e atît de mare, încît e mai drept să considerăm cuvîntul românesc drept derivat, după model latin, de la verbul *a se sinucide*, el însuşi un calc lingvistic după lat. *suicidere*.

Odată cu aceste neologisme trebuie luate în discuţie şi calcurile lingvistice, adică împrumutarea numai de sensuri şi „unirea" lor cu cuvinte deja existente în limbă. Asemenea fapte sînt mai puţine la Iancu Văcărescu şi nu s-au impus decît foarte rar. Ele au rezultat din lipsa de curaj a scriitorilor în ce priveşte împrumutul cuvintelor străine. Mai tîrziu, limba a renunţat la el, în favoarea unor neologisme. Astfel: *a-i lua seama* „a-l, a o observa" (p. 17: *Zăresc, văz aşa copilă / Abia seama i-am luat*), *îndumnezeit* „divin" (p. 35: *Minutul îndumnezeit*), *'nvederat* „vădit" (p. 10, apoi p. 47: *Şi arăt învederat / Că sufletu'mi e'mfocat*), (p. 11) *înţeleg şoapte* „aud şoapte" (desigur calc lingvistic după fr. *j'entend*); *lucrare* „efect, acţiune" (p. 7: *Pîn'a nu fi cunoscută / Ce lucrare ele au, / Semeţiai, e căzută*); *unirea* „unitatea" (p. 47: *Voea, mintea, vorba mea / N'au unirea ce avea*), *stare* „putere", „posibilitate" (p. 18: *Aş sbura d'aş avea stare / La maică la Dumnezeu*; p. 31: *Şi eu asemenea pă cît am stare / Jărtfescu'ţi vecnic viaţ'a'mi întreagă*), *surpături* „ruine" (p. 8: *Surpături sînt de o parte / D'un oraş ce a domnit*) (în locul acestui cuvînt, s-a introdus mai tîrziu *ruină*). Apariţia termenului *surpătură* este foarte semnificativă: ea n-ar fi fost posibilă, fără motivul poetic al ruinelor. La 1829, Heliade Rădulescu, *Curierul românesc* 1829, p. 17, întrebuinţează cuvîntul *ruinurile*, pe care îl glosează prin *dărăpănăturile*. Dar în *Corespondenţă între doi rumâni* (vezi ediţia Popovici, deja pomenită, p. 223), el arată că *ruină* e termenul cel bun, şi nu *dărăpănare*, *surpare*, *surpături* sau *năruire*, care apăreau pînă atunci în presa românească.

Cum e şi firesc la un scriitor care încă nu trăia în epoca modernă, ci numai la începuturile ei, în perioada de trecere de la limba veche puternic afirmată, la cea nouă, întîlnim în limba lui Iancu Văcărescu şi unele arhaisme, care azi nu se mai găsesc în limbă, fiind înlocuite cu termeni pe care nu-i avea la îndemînă Iancu Văcărescu. Astfel: *curăţia* „curăţenia"? (p. 10: *Curăţia şi măsura / Masa mea împodobea*), *Dumnezei* „zei" (p. 18: *Aş sbura d'aş avea stare la maică la Dumnezei*;), *duh* „suflet", „spirit" (p. 10: *Mînă, duh, ochi, limbă, viaţă toate mi le'nsufleţea* p. 42: *duhul* „spiritul"), *făptura* „creaţia", „lumea" (p. 30: *Iar mie, martură a făptura*; p. 31: *Ţie făptura dă închinare*), *fire* „natură", ca în limba veche (p. 21: *Noi toţi îi aureşte / Viaţa firei innoind*), *obştea* „societatea" (p. 55), *praznic, prăznuieşte* (p. 54: *La sfîntul praznic, azi a mea muncă*; *şi tu'nceputul îţi prăznuieşti*), *Pravilă* (p. 54: *Pravili, spitaluri s'a'ntemeiat, fac lege*) (probabil, arhaism) (p. 28: *În veci să aibă pace fac lege*), *a'nălţa slavă* „a da mărire, a slăvi" (p. 20: *Se deştept cele'nsoţite / Spre a'nălţa slavă l'amor*).

Vom înregistra aici şi alte cîteva cuvinte cu un semantism deosebit de cel de azi. Ele par să fie caracteristice limbii vechi şi se găsesc astăzi şi în unele

Scanned with OKEN Scanner

graiuri populare. P. 17 : *a închipui* „a realiza, a alcătui" : *Ş'în fetiţă'n chipueşte / Fulger de biruitori!* (e vorba de Amor) ; p. 24 : *încredinţare* „convingere" : *Gînd, păreri, încredinţare / Toate să mi le jărtfeşti* ; p. 17 : *a avea stare* „a fi în stare" : *Aş sbura d'aş avea stare / La maică la Dumnezeĭ.*

Poetul nu putea rămîne închis unor elemente populare, care pe noi ne impresionează neplăcut în textul său, pentru că nu-s caracteristice limbii literare solemne de azi, ci limbii familiare şi celei dialectale. Vom găsi, firește, în limba sa muntenisme. P. 43 : *Ce mult tĕ asemueşte* „îţi seamănă" ; *cadre* „tablouri" ; p. 43 : *Ş'albu'ţi arată'n adevăr / Acum pe neaşteptate*[scris мѣ] / *Cadre de raze cum răsar, / Din daru'ţi minunate*) ; *au conăcit* „a poposit" (p. 36 : *Pĭeptu'mĭ mai fericit / Pă el au conăcit Doă mai scumpĭ comorĭ*) ; *gătire* „pregătire" (p. 17 : *Ne ferit fără gătire*) : *norocit* „fericit" (p. 35 : *Mînut prea norocit*) ; *petrece* „trece" (p. 29 : *Petreč', aurita amor săgeată / Prin amîndouă inimĭ d'o dată*) ; *picînd* (p. 50) ; *pofida* (p. 5 : *are'n pofida*) ; p. 47 : *Dar focul m'a prididit* ; *soroc* „*termen*" (p. 38) (arhaic, dar şi în graiul popular) ; *ţop* în *petic de ţop* „panglici (?) (p. 43 : *Nu din paiu, fulg, petic de ţop / Altu alcătueşte*). Poate şi *Călușaoa* (p. 22 : *Călușaoa d'altă parte / Lor răspunde ninchezînd*) este un element popular, iar nu o creaţie a poetului. Avem şi locuţii (= sintagme rigide) caracteristice graiului popular : *de tot* „cu totul" (p. 19 : *Şi deodată lună stele / De tot faţa'şĭ pierd albind*) ; *D'amărunt* „cu de-amănuntul, (p. 11) ; *n'aŭ obraz* „nu pot face nimic" (p. 6 : *Mîndrie, primejduială, / Frică, temere, necaz, / Vreme, lipsă, osteneală / În potrivăĭ n'aŭ obraz.* Trebuie văzut însă dacă această expresie este populară ; poate o întrebuinţare metaforică) ; *a scoate la cale* „a o scoate la capăt", „a reuşi" (p. 5: *A cînta în destul toate / Armele ce mă omor / Nimĭnea la cale o scoate* ;) *Marturme* [= *martor mi-e*] *însuşĭ amor*) ; aici intră şi : *plini d'o zăpadă...*, care nu e o locuţie, ci rezultă din întrebuinţarea lui *plini* cu un sens puţin deosebit de cel curent, întrebuinţare ce se găseşte şi în *plin de glod, omăt, zăpadă, noroi, praf* etc. (p. 22 : *Munţĭ verzĭ, munţĭ d'o zăpadă / Lucitoare fiind plinĭ*).

E interesant de relevat că la el apare şi cuvîntul *muncitori* „lucrători în vie, grădină". Alţi termeni prezenţi la el, aceştia mai vechi în limbă, sînt : *marmură* (p. 28), *şcoala* (p. 55), *coardă*, pl. *coarde* (p. 4) „strunele lirei".

În limba lui Văcărescu găsim, se pare, şi derivate lexicale proprii. Un om care a fost aşa de curajos în ce priveşte topica (vezi mai sus) şi care a introdus, probabil, şi unele neologisme, nu se putea să nu inoveze lexical. Totuşi, nu putem fi siguri că unele din elementele pe care le vom înşira aici drept probabile creaţii ale poetului nu sînt elemente populare : *circiră* (verb) (p. 28 : *Săltînd şi greer'i, tot în jocuri / Simţirĭ dulci circiră de dragi focuri* ; în ediţia 1848, p. 96 : *Săltînd şi greerii tot în jocuri / Simţirĭ dulci circiră de dragi focuri.* E singurul termen (*a circira*) pe care *Dicţionarul Academiei*, I, partea a II-a, p. 476, îl recunoaşte creat de I. Văcărescu), *închipuinţe* „înfăţişări", „ipostaze" (p. 16 : *mi-a spus ; / Cum ia Joiu'nchipuinţe ; / Ercule cum umple fus.* E vorba de aspectele, înfăţişările lui Zeus, luate, după cum spune mitul, în diferite ocazii)[1] ; *înlăţită* „lărgită" (p. 23 : *Înlăţită'mi e simţirea / Acum simţ deosebit*); *împironată* (p. 29 : *sta'mpironată* ; Tiktin dă *a împiroia*) ; *o lucială* „o lucire, o lumină" (p. 14 : *O tăcere, o lucială / Preste tot domnea'nprejur*) ; *nezăbavă* „neîntîrziere" (p. 52 : *Cum dar otravă / N'ar fi lăsată / Spre nezăbavă / De lecuiri* ; ediţia 1848, p. 130 : *Cum dar otrava / N'ar fi lăsată / Spre nezăbava /*

[1] *Dicţ. Acad.*, II, partea I, p. 586, dă şi un exemplu din Sbiera.

Scanned with OKEN Scanner

De lecuiri ?) ; *primejduială* „primejduire"(?) (p. 6 : *Mîndrie, primejduială / Urică, temere, necaz...*) ; *prerăsună* „răsună" (p. 20 : *Prerăsună'n multe locuri / Dulce glas de flueraşi*) ; *răscîntînd* „cîntînd din nou, repetînd cîntarea" (p. 22 : *Echo prea cu îngrijire / Al lor cîntec răscîntînd / Dar îl duce la simţire / Şi desmiardă ori ce gînd*). Un sens nou capătă cuvîntul *scrisă* (substantiv) la Iancu Văcărescu (p. 53) : *Cînd omenirea isvoditoare / Încrede mie scrise născind, / Cu îmmulţire alor păzitoare / Împart lumine minţi curînd ; Scrise pierdute le înviez. Tîngu = tîngul* „tînguire, tînguială" (p. 15 : *Împoca, spuindu'şi tîngu / Supt ea un copaciu frumos*) ; *vrednicite* pentru *învrednicite* (p. 29 : *o fericire, / Care, curate inimi puţine / Sînt vrednicite s'o simţă bine* ; dar la p. 30 : *mă'nvrednicească*).

Citeodată poetul întrebuinţează unele cuvinte fără ca sensul să le fi cerut şi, deci, se pare, numai din nevoile rimei. Astfel, *învoială*, la p. 51 : *O îndoială / Inima'mi are ! N'are'nvoială / Ce pătimesc.* Sau, la p. 19 : *petrecător*, care de altfel nici nu există în mod normal în românește : *Ea îi simte'ntîiu puterea, / Şi cu glas petrecător / Tuturor apropierea / Spune adulce* [sic !] *lui amor.* Poate, la fel stau lucrurile la p. 49 cu *prisosește* : *Cînd cald cînd rece / Îmi prisosește.* La p. 4, întrebuinţează nepotrivit *cîntători* „cîntăreţi" (e vorba de Apollo) (poate din cauza rimei sau, poate, din cauză că încă nu se fixase *cîntăreţ*).

VALORI ESTETICE

§6. În vremea în care scria Iancu Văcărescu, poezia românească cultă, abia începătoare, lupta foarte greu cu vulgaritatea limbajului epocii. Avem chiar mărturisiri în această privinţă din partea unora dintre poeţii începători ai literaturii noastre moderne, ca I. C. şi I. Budai-Deleanu (vezi cele relevate de mine în articolul *Un poet român necunoscut din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, Iaşul Literar*, 1953, nr. 3—4, p. 219—232), care ne spun în fond că n-au reuşit să înlăture limbajul vulgar din operele lor poetice. Desigur, la fel au stat lucrurile şi cu Iancu Văcărescu ; scriind ceva mai tîrziu, el a reuşit să evite vulgarul, dar n-a reuşit să se ridice decît rar peste stîngăcia exprimării sau exprimarea banală. Cu toate acestea, opera sa poetică nu este lipsită de unele valori estetice pe planul limbii. Vom lăsa aici la o parte problemele ridicate de metrul şi rima poeziilor, pentru a releva elementele de limbaj poetic, înţelegînd prin această expresie ceea ce s-a numit, după o veche tradiţie, care urcă pînă în antichitate, limbajul mai puţin banal, chiar solemn, recrutat din arhaisme, elemente populare şi neologisme, şi care nu constituie exprimarea curentă. Analiza aceasta e greu de făcut, deoarece trebuie să raportăm faptele de limbă ale lui Iancu Văcărescu la limbajul curent de atunci, care era foarte fluctuant. Dar ea se poate totuşi face şi, întrucît limbajul poetic se cristalizează mai ales după epoca de fixare a limbii moderne (1830—1880), vom constata la Iancu Văcărescu începuturile limbii poetice româneşti (vezi cele spuse de mine despre acest limbaj poetic în *Limba poetică românească*, în *Limbă şi literatură*, 3, II, 1956, p. 197—224). Rămîne totuşi de văzut dacă nu există astfel de elemente şi la ceilalţi poeţi Văcăreşti.

Unele din aceste elemente lingvistice cu funcţie strict poetică, estetică, sînt o moştenire din poezia anterioară (veche românească), adică din *Psalmii* lui Dosoftei întîi de toate, dar şi din celelalte texte religioase, traduceri. Iată termenii poetici pe care i-am găsit în poeziile sale (despre formele gramaticale cu funcţie poetică am vorbit deja) : *Călușaoa* (p. 27 : *Călușaoa d'altă parte /*

Scanned with OKEN Scanner

Lor răspunde ninchezînd) ; *Desluşam* (p. 10 : *Desluşam un veac mai bun*), *ferice* (p. 24 : *„Tinere, iubite'mĭ zice, / Destul te cunosc acum : / De tine acum ferice Acum calci p'al mei sfînt drum*), *filomel*[*a*] „privighetoarea" (textul se prezintă denaturat printr-o greşeală de tipar ; în ed. 1844, p. 17 : *Filomel'atunci*), termen împrumutat din limba greacă chiar pe atunci, deci neologism ; p. 19 : *Filomel atunci cînd tace, / Cînd iar s'aude cîntînd ; s'au întocmit* „s'au creat" (p. 54 : *multe s-au întocmit*) ; *nălucesc* (p. 7 : *Arme în potrivăĭ are / Ce vederea nălucesc*) ; *nuri* (= art. *nuriĭ* „farmec"), împrumutat poate chiar atunci din limba turcă, şi deci neologism (p. 17 : *La un loc toţĭ nurĭ creşte, / Saĭ spre zece anişorĭ*; *pururi* (p. 55), *apururea* (p. 29 : *Ş'aprins apururea'n noi să fie*), ambele existente ca elemente poetice şi-n limba veche) ; *saltă* „joacă", „dansează" (p. 20 : *Saltă'n sus pe lîngă focuri, / Călători şi ciobănaşi* ; p. 28 : *Săltînd şi greer'i, tot în jocuri*) (şi acesta se utiliza în limba veche, dar poate numai cu sensul de „se înalţă, se ridică", cf. Dosoftei : *Limbile să salte*) ; *săvîrşire* „sfîrşire (?) (p. 16 : *A puterei săvîrşire, / Frumuseţile de plin, / Daruri mari a strîns oştire, Ş'orĭ cîte spuiŭ, zic puţin*). Toate aceste elemente sînt şi azi poetice, şi tocmai pentru că sînt şi azi poetice şi se opun unor termeni şterşi, existenţi şi atunci, ca şi azi în limbă, le-am considerat poetice şi pentru vremea aceea, deşi, poate, totuşi unii dintre ei încă nu aveau încărcătura poetică (de exemplu, *a desluşi*). La termenii poetici intră, desigur, şi unele din neologismele înşirate mai sus, ca *susur*. Găsim la Iancu Văcărescu şi alte varieri ale vocabularului, ca de exemplu înlocuirea substantivelor *sbierăt*, *muget* şi *dorinţă* cu infinitivele substantivate *sbierare*, *mugire* şi *dorire* (p. 21 : *Plăcute sberărĭ de turme / Aerul îl umple tot / Taurĭ greĭ p'ale lor urme / Apăsate mugirĭ scot*). Dar aici infinitivul lung a fost cerut de ritmul versului. P. 41 : *Cîte doririĭ pricinueştĭ / Ce lăcrămĭ de'ntristare / La toţĭ, ce mult nenoroceştĭ / Prin micaţĭ depărtare*. Procedeul a fost mereu folosit pînă astăzi de scriitorii români. Să se remarce şi alt procedeu stilistic ; comparaţia introdusă prin *ca* (p. 24) : *Ajung ca în aromire*, care va fi utilizat pe scară întinsă de unii scriitori pînă azi.

Ca şi la ceilalţi poeţi de atunci, găsim unele diminutive, care, în cea mai mare parte, nu mai sînt pe gustul nostru : *anişori* (p. 17) , *apşoară* (cu dispariţia lui *-u-*) (p. 8 : *Curge'n vale o apşoară / Murmurînd încetişor*), *binişor* „încetişor" ca în graiul popular (p. 14 : *Binişor mă ia de mînă*), *crîngşor* (p. 14) la care este de remarcat şi dispariţia lui *-u-*, caracteristică graiului muntean (cf. munt. *Tîrşor*), *deluşor* (p. 8), *gîrliţă* (p. 8 : *O gîrliţă'n coacĭ departe / Un crîng foarte'nveselit*), *rumeoară* (p. 20). Doar *căscioară* este azi şi în limbajul cult.

Avem şi exprimări prin perifrază, cele mai multe cu *a da* şi probabil tot cu valoare poetică : *a asvîrli omor* (p. 9 : *prin ţevi fulgerătoare / Cu plumb lĕ asvîrleam omor*), *a da astîmpăr* (p. 40 : *Să dau astîmpăr l'aşa foc*), *a da închinare* (p. 30 : *Ţie făptura dă închinare*), *a da razim* (p. 15 : *Ne a dat razim şăzînd jos*). Asemenea expresii se găseau şi în limba veche, — în special aşa e cazul cu cele alcătuite cu verbul *a da* —, şi ele se întîlnesc la Iancu Văcărescu pentru că i-au apărut ca avînd valoare poetică, pe care ele realmente o au, căci se găsesc (tot prin influenţa limbii vechi, desigur) şi la M. Sadoveanu (de exemplu în *Zodia Cancerului*, 1943, *dînd sărutare*, p. 220 ; *are să le deie strînsoare*, p. 286).

Probabil, la Iancu Văcărescu apare întîia oară un procedeu lingvistic care aparţine şi limbajului poetic; e vorba de anumite determinări (complemente) ale unor verbe, alcătuite din *cu* + un substantiv abstract, şi care nu par prea fericite, mai ales că au fost compromise de scriitorii ulteriori, ca Alecsandri (cf. *Vin la Milcov cu grăbire*). La Iancu Văcărescu am întîlnit *cu*

Scanned with OKEN Scanner

fală (p. 14 : *Briliant vărsa cu fală / Al fîntînei viŭ susur*), care se pare că a trecut şi la poeţii ulteriori, şi *cu mîndrie* (p. 23 : *Se înalţă cu mîndrie / Soarele spre răsărit*). Şi la Iancu Văcărescu ambele exprimări sînt de prisos şi chiar strică impresia de frumos.

Nu am intenţionat să înregistrez figurile de stil din volumul studiat. Remarc aici numai cîteva metafore, dintre care unele mi-au fost semnalate de prof. Ş. Cioculescu. Se observă o predilecţie pentru *smalt* „flori", *smălţuit* „înflorat" care-şi au, desigur, originea în literatura franceză a secolului al XVIII-lea (cf. Montesquieu : *Une grande prairie toute parée de l'émail des fleurs.*) P. 8 : *În potrivă smălţuite / Dealuri altele se văd.* Aici *smălţuite* = „cu flori". P. 26 : *Băşicuţile de roă / Ce pă iarbă strălucesc / Cîmpului dau smalturi nouă / Florile le'nveselesc.* P. 27 : *Cu mii de smalturi, cu mii de feţe / Tot înfloritele stau verdeţe* ; cf. şi *a nopţii făclie* „luna" (p. 14) : *Pe acelui undă lină / A nopţii făclie stînd / În doită de lumină / Din oglindăi se'ntorcînd.*

*

Din constatările de mai sus se pot scoate şi unele concluzii cu privire la stilul scriitorului. Opera sa prezintă procedee care trebuiau să fie reluate de scriitorii ulteriori, întrucît constau dintr-o folosire măiestrită a limbii, dar abundă şi în fapte care strică impresia estetică, fie din cauza valorii lor stilistice populare sau intime, fie din cauză că sînt procedee contrarii structurii limbii noastre. Asemenea fapte nu puteau fi reluate mai tîrziu de alţi scriitori. Faptul că la el se găsesc şi astfel de aspecte lingvistice este explicabil pentru epoca de „fierbere" a limbii noi, în care a trăit scriitorul. Dacă ne referim la faptele de limbă propriu-zise, Iancu Văcărescu nu se mai integrează în limba veche decît parţial ; el aparţine mai mult limbii moderne decît celei vechi, după cum din punct de vedere literar aparţine mai mult literaturii moderne (ba chiar exclusiv literaturii moderne). Putem crede că în multe privinţe el a contribuit la progresul şi la fixarea limbii noi.[1]

[1] După cum rezultă din text, la redactarea definitivă a acestui articol am profitat de observaţiile unora dintre membrii colectivului de istoria limbii literare de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA LUI VASILE ALECSANDRI *

§ 1. Deşi Vasile Alecsandri ocupă unul din rolurile cele mai importante în dezvoltarea literaturii române, limba sa a rămas aproape nestudiată pînă acum ; abia dacă s-au scris cîteva studii asupra limbii sale [1]. În primul deceniu al celei de a doua jumătăţi a secolului nostru, în care mulţi lingvişti români s-au îndreptat spre studiul istoriei limbii literare româneşti, nici un cercetător nu s-a ocupat în mod special de limba sa. Numai în unele lucrări de sinteză din acea vreme s-au făcut unele consideraţii asupra limbii lui. Iar cu ocazia celei de a 75-a comemorări a morţii sale, în 1964, s-a scris un singur studiu asupra limbii sale, acela al lui Ştefan Munteanu, *Orizont*, 1965, nr. 10 (vezi mai jos), studiu care, făcînd muncă de pionierat, în mod fatal, este incomplet. Foarte probabil, cercetătorii n-au abordat această temă din cauza vastităţii materialului care ar trebui adunat pentru un studiu temeinic al limbii lui Alecsandri. Întinderea operei sale, faptul că şi-a început activitatea într-o perioadă în care limba literară modernă încă nu era fixată, faptul că a activat o jumătate de secol în domeniul literaturii, evoluînd şi ca limbă, toate acestea au făcut ca cercetarea limbii sale să pară greu de abordat, cum şi este de fapt. Şi totuşi cercetarea limbii sale ar fi trebuit să apară drept fundamentală în efectuarea unei istorii a limbii literare româneşti, dat fiind rolul extrem de important pe care Alecsandri l-a jucat în dezvoltarea literaturii române.

Nici expunerea de faţă nu poate avea pretenţia unui studiu mai amănunţit asupra limbii sale. Ne împiedică şi pe noi faptul că vastul material pe care ar trebui să-l avem în vedere nu este adunat. Dacă ne încumetăm acum a vorbi despre limba lui Alecsandri, o facem numai pentru a exprima nişte concluzii la care am ajuns pe baza unor lecturi parţiale ale operelor sale din toate genurile literare în care a scris şi din diferitele epoci ale scrisului său, lecturi pe care le-am făcut în mai multe răstimpuri.

Limba lui Alecsandri este de o bogăţie inimaginabilă ; cînd este nevoie, scriitorii recurg nu numai la limba literară normală, ci şi la limba tuturor straturilor sociale. Putem spune că, în opera teatrală a lui Alecsandri, apar toate straturile şi categoriile sociale ale vremii, în special cele din Moldova,

---

* Articol apărut în *Convorbiri literare*, nr. 6, 1 aprilie 1972, p. 11 (§-ele 1—5) şi nr. 7 (30 aprilie 1972), p. 11 (§-ele 5—11). Textul de aici prezintă unele îmbunătăţiri faţă de cel tipărit atunci. Reducţia actuală prezintă faţă de cea veche unele modificări şi adăugiri care n-au fost semnalate.

[1 Situaţia aceasta este valabilă în momentul comemorării. Între timp Domnica Gheorghiu (Timişoara) a redactat o amplă lucrare, încă inedită, despre lexicul lui Alecsandri]. Poate fi menţionat şi volumul lui Florin D. Popescu, *Limba şi stilul poeziei lui Vasile Alecsandri*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1980. Nota editorului.

Scanned with OKEN Scanner

dar cîteodată şi cele din Muntenia. Atît în comedii cît şi în vodeviluri şi farse, în scenete, apar la Alecsandri toate categoriile sociale. În toate aceste împrejurări, şi în altele, nesemnalate de noi, graiul românesc, sub diferitele sale înfăţişări, este utilizat pentru caracterizarea personajelor. Trebuie să facem deosebire între graiul propriu-zis al lui Alecsandri şi acela al personajelor sale. Graiul său se găseşte în poezii, în proza de călătorie şi în dramele scrise la sfîrşitul vieţii, drame care, avînd subiect medieval sau antic, nu puteau reproduce o limbă veche, arhaică, decît în parte, şi erau scrise tot în graiul lui Alecsandri, graiul literar al epocii, dar cu variaţiile de stil pe care le cereau temele tratate.

§ 2. Cercetarea de pînă astăzi a limbii literare româneşti de pe la 1820—1830 la 1880—1900 prezintă o contradicţie încă neobservată: deşi se acordă un rol extraordinar de important scriitorilor moldoveni care au activat de pe la 1830 pînă la 1880—1900 — deci scriitorilor din generaţiile care au activat după Gheorghe Asachi —, se afirmă că limba literară românească se definitivează în această perioadă nu în sensul moldovenesc, ci în sensul muntenesc. Aşadar rolul important pe care-l au scriitorii moldoveni, începînd cu C. Negruzzi, V. Alecsandri, Russo, Kogălniceanu şi terminînd cu Eminescu şi generaţia socialistă, în dezvoltarea literaturii noastre, nu-şi găseşte un corespondent în ce priveşte dezvoltarea lingvistică, în care scriitorii moldoveni s-ar părea că joacă un rol secundar. În contradicţia aceasta a căzut deja G. Ibrăileanu, cînd, în lucrarea sa, *Spiritul critic în cultura românească*, Iaşi, 1909, recunoscînd scriitorilor moldoveni din curentul popular şi istoric, cum a numit el curentul literar moldovenesc din acest timp, meritul de a fi naţionalizat literatura, adică de a fi creat o literatură specific românească şi de a fi îndrumat în această direcţie literatura română, a susţinut totuşi că în această perioadă, anume de pe la 1830 la 1880, limba literară românească se fixează în trăsăturile ei de astăzi, recunoscute de toată lumea — şi de Ibrăileanu — cel puţin în domeniul foneticii şi cel al lexicului, ca muntene. Ibrăileanu n-a relevat nepotrivirea şi n-a căutat s-o explice, deşi apare clar în ce fel înţelegea el lucrurile: scriitorii moldoveni de după 1840, anume C. Negruzzi, Alecsandri, Kogălniceanu şi alţii, îşi muntenizează limba, urmînd sfaturile date de I. Heliade Rădulescu lui Negruzzi şi în general scriitorilor români, în 1836 şi după aceea. Ibrăileanu admitea, după lingvistul ieşean Alexandru Philippide, ale cărui idei despre dezvoltarea limbii literare româneşti le-a acceptat, că limba literară românească a avut, în secolul al XIX-lea, două variante, una muntenească şi una moldovenească, şi că stabilirea capitalei noului stat român, unit, la Bucureşti, în 1862, a dus la preponderenţa variantei muntene, care, apoi, cu unele modificări, a devenit limba literară românească, limba cultă românească. Ibrăileanu vorbea despre unitatea acestei limbi literare moderne, pentru că avea în vedere regulile gramaticale învăţate în şcoli şi urmate de ziare şi reviste, ca şi de lucrările ştiinţifice. Dar această limbă nu era unitară stilistic, şi nici nu putea fi, cum nu e nici astăzi, cînd atîtea elemente regionale caracterizează stilurile diverse ale limbii literare româneşti contemporane. Se ştie că, în numele unităţii limbii literare, Macedonski n-a acceptat limba cu moldovenisme a lui Eminescu, iar Ovid Densusianu n-a acceptat limba cu ardelenisme a lui Coşbuc şi cea cu moldovenisme a lui Sadoveanu, considerîndu-i pe aceştia, ca şi Macedonski pe Eminescu, drept nişte poeţi regionali. La fel ar trebui să socotim şi pe Alecsandri, dacă ne-am situa pe punctul de vedere al lui Macedonski şi al lui Densusianu: limba lui Alecsandri prezintă atît

Scanned with OKEN Scanner

de multe elemente moldovene față de cea literară de astăzi, încît nu am avea dreptul s-o apreciem ca literară. Dar realitatea lingvistică a fost și este alta : limba literară românească n-a fost niciodată unitară pînă pe la 1880 și chiar după aceea ; vrem să spunem : n-a fost perfect unitară, ca limba literară franceză, ci a prezentat mereu variante regionale, apropiindu-se din acest punct de vedere de limba literară italiană, ale cărei variante regionale sînt, bineînțeles, la origine, cu mult mai mari decît variantele limbii literare românești. Am numit aceste variante regionale ale limbii literare românești *dialecte literare*, plecînd de la o expresie utilizată de școala lingvistică franceză și mai ales de școala lingvistică din Praga. Expresia n-a fost acceptată decît de puțini dintre lingviștii români contemporani și, desigur, din cauza ideii dominante în lingvistica română că dacoromâna n-are dialecte, ci subdialecte. Nu este cazul să discutăm acum această problemă, și nici dacă este potrivit sau nu să se admită, în cazul limbii române literare, existența unor dialecte literare. După noi, trebuie să se admită că limba română literară prezintă, pînă pe la 1880, mai multe variante regionale, printre care și pe cea moldovenească. Prin fuziunea acestor variante ale limbii literare, cu predominarea fonetismului variantei literare muntene, se naște pe la 1870 limba literară modernă, destul de unitară. Aceasta este concepția lui Ibrăileanu despre formarea limbii literare moderne, unitare, naționale, a românilor, concepție pe care ne-am însușit-o și noi în lucrarea *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948. Activitatea literară a lui Alecsandri se situează mai toată înainte de aproximativa unificare a limbii literare românești de pînă prin 1870—1880, iar limba sa este o ultimă formă, o ultimă apariție a variantei literare moldovenești. Ceea ce avem după aceea ca manifestare a moldovenismului în limba literară românească nu este un dialect literar, o variantă regională a limbii literare românești ; căci limba utilizată după aceea de unii scriitori moldoveni prezintă numai cîteva elemente dialectale moldovenești *(căpătăi, întăi, a ceti* și altele) ; dialectul popular moldovenesc generează acum o variantă stilistică sau o variantă caracterizatoare a personajelor de origine moldovenească, cînd acestea se caracterizează și prin grai. Studierea limbii lui Alecsandri însemnează, deci, studierea ultimei forme a variantei moldovenești a limbii noastre literare. Dar secolul al XIX-lea fiind caracterizat prin tendința de unificare a limbii literare românești, vom găsi la Alecsandri, destul de timpuriu, și tendința de unificare a limbii.

§ 3. Dintre particularitățile fonetice ale variantei moldovenești a limbii literare românești din secolul al XIX-lea, sînt de pomenit aici două : păstrarea lui *ğ* (=gi) în cuvinte ca : *gioc, a se giuca, giudec, giudecată* etc. — dialectul muntenesc trecuse de mult la *j* — și reducerea diftongului *eá* la *é* după șuierătoarele *ș* și *j* în cuvinte ca *pășește, slujește, șede, șepte, șerpe* ; dialectul muntenesc are, în acest caz, *a* : *pășaște, slujaște, șade, șapte, șarpe*, *ș* fiind cel mai adesea muiat. Asemenea fapte caracterizează cele două dialecte literare : moldovenesc și muntenesc, pînă pe la 1880. Alecsandri a crezut multă vreme după 1859 că poate menține varianta moldovenească a limbii literare românești, deși mulți alți scriitori moldoveni renunțaseră la fonetismele și chiar la unele din elementele ei lexicale. Generația „Junimii" adoptase deja fonetismele muntene, pe cînd Alecsandri încă se menținea la fonetismele moldovenești, părăsite chiar de scriitorii din generația sa, cazul lui C. Negruzzi. Foarte probabil, pînă pe la 1875—1878 el a crezut că, în lupta care se dădea între varianta muntenească și cea moldovenească, putea învinge varianta moldovenească. Cu toate acestea,

Scanned with OKEN Scanner

în unele privinţe urmează şi el cursul general al lucrurilor, mai ales după ce a publicat operele sale în ediţia Socec, din anul 1875 şi următorii. Şi astfel în *Doine şi Lăcrămioare*, ediţia din 1855, el scria (*Doina*) : „Şi le-aş zice : / Şepte fraţi, / Faceţi cruce şi giuraţi, / Vii în veci să nu vă daţi". Dar, în teatrul său, care a început să apară în volum tot în acel timp (1852), el întrebuinţează deja fonetisme muntene ca *şapte*, *şase* etc., care s-au impus în limba literară de azi alături de formele verbale în *-şeşte*, *-jeşte*, ca *păşeşte*, *slujeşte*, de tip moldovenesc şi de origine moldovenească şi ardelenească (încă o dovadă că faptele caracteristice limbii literare româneşti nu sînt oricînd de origine muntenească ; căci muntenii zic *păşaşte*, *slujaşte* etc.), şi ne întrebăm dacă nu cumva asemenea muntenisme au pătruns în limba literară tocmai prin faptul că le-a acceptat un scriitor moldovean atît de mare din secolul trecut. Căci, repet, în acest caz, limba literară a acceptat cînd formele munteneşti — astfel stau lucrurile în cazul verbelor şi în genere al cuvintelor bisilabice : *şade*, *şapte* —, cînd formele moldoveneşti şi ardeleneşti — astfel stau lucrurile în cazul cuvintelor (verbelor) cu mai mult de două silabe : *păşeşte*, *slujeşte*. Tot aşa Alecsandri foloseşte şi muntenisme lexicale ca *odineaori* şi *zăpadă*, în loc de moldovenescul *adinioarea* şi *omăt*, atunci cînd are nevoie de ele, pentru că le impunea versul, dar poate şi pentru că începuse procesul de unificare a limbii noastre literare.

§ 4. Limba lui Alecsandri este de o bogăţie inimaginabilă, ceea ce iarăşi îngreuiază cercetarea. Scriitorii recurg nu numai la limba literară curentă, ci şi la limba tuturor claselor şi straturilor sociale, dacă ei îşi aleg personajele din aceste clase sau straturi. Putem spune că, în opera teatrală a lui Alecsandri, atît în comedii, cît şi în vodeviluri şi farse şi în scenete, apar toate straturile şi categoriile sociale ale vremii, în special cele din Moldova, citeodată şi cele din Muntenia : boieri retrograzi ca Sandu Napoilă, care vorbeşte cam ca pe la 1800—1830, deci are o limbă pe care o găsim şi la Asachi, boieri inculţi, care nu ştiu să pronunţe neologismele, bonjurişti, care reprezintă limba nouă, ca Iorgu de la Sadagura, admiratoarele lui, ca Gahiţa Rosmarinovici, cu o limbă asemănătoare ; demagogi ca Clevetici, cu graiul lor, creat după 1859 ; ţărani, ca în *Harţă Răzeşul* şi *Mama Angheluşa*, care vorbesc în graiul popular, bineînţeles literarizat din punct de vedere fonetic ; în opera sa găsim graiul stricat al evreilor şi grecilor epocii, găsim şi limbajul arhaic al voievozilor şi al oamenilor din epoca feudală. În toate aceste împrejurări, ca şi în altele, nesemnalate de noi, graiul românesc, sub diferitele sale înfăţişări, este utilizat pentru caracterizarea personajelor. Trebuie să facem deosebire între graiul propriu-zis al lui Alecsandri şi acela al personajelor sale. Graiul său se găseşte în poezii, în proza de călătorie şi în dramele scrise la sfîrşitul vieţii, drame care, avînd subiect medieval sau antic, nu puteau reproduce o limbă veche, arhaică, decît în parte, şi erau scrise tot în graiul lui Alecsandri, graiul literar al epocii, dar cu variaţiile de stil pe care le cereau temele tratate. Nu ne vom ocupa aici de limba personajelor lui Alecsandri, ci de limba sa, şi, precum am spus-o deja, foarte pe scurt, dînd atenţie mai ales fazei ultime a activităţii sale literare.

Dar înainte de aceasta mai trebuie să spunem ceva : limba literară a unui scriitor are două aspecte: unul, care constituie uzul său logic, rece, obiectiv, neafectiv, poetic numai prin idee, prin reprezentare, nu prin el însuşi ; şi unul care reprezintă stilul poetic, solemn, înalt, sau cel vulgar, ironic, satiric, polemic: ste vorba de limba literară propriu-zisă, cu pura funcţie de comunicare, şi de limba poetică, cu funcţie exclusiv artistică, estetică. Spunem de pe acum

Scanned with OKEN Scanner

că Alecsandri a jucat un rol important, chiar foarte important, în crearea acestui limbaj artistic românesc.

§ 5. În general, se face greşeala de a se crede că numai scriitorii creează limba literară. Am spus : se face o greşeală, pentru că limba literară propriu-zisă, limba obiectivă, nu este o creaţie a scriitorilor sau numai a scriitorilor, ci a tuturor celor care scriu, deci şi a oamenilor de ştiinţă, a publiciştilor etc. Scriitorii români au un rol important din acest punct de vedere pînă pe la 1850—1860. După aceea limba română este mai ales opera popularizatorilor culturii, a publiciştilor, a reprezentanţilor presei periodice şi, foarte probabil, şi a traducătorilor. Scriitorii rămîn să joace, după 1850 sau 1860, un rol important numai în ce priveşte dezvoltarea limbii artistice. De aceea nici Alecsandri, nici alţi scriitori contemporani, moldoveni sau munteni, nici scriitorii din generaţiile următoare : Odobescu, Hasdeu, apoi Eminescu, Macedonski etc., nu vor juca un rol prea important în fixarea limbii literare româneşti ; ei vor avea un rol extraordinar în dezvoltarea limbii artistice româneşti, în dezvoltarea limbii române ca artă.

§ 6. Că Alecsandri n-a contribuit prea mult la dezvoltarea şi fixarea limbii literare româneşti o dovedeşte faptul că limba lui se deosebeşte în multe privinţe de limba literară de azi ; mă refer la limba literară în sens restrîns, de limbă curentă a culturii. În opera sa avem, cum am mai spus deja, fie elemente dialectale care caracterizau atunci dialectul literar moldovenesc, fie elemente dialectale introduse de scriitor, — căci ele nu alcătuiau norma dialectului literar moldovenesc de atunci, foarte laxă de altfel, — fie forme artificiale, create de poet, fonetice sau morfologice, — fie neologisme care au ieşit din uz sau au la dînsul un fonetism depăşit. Vom înşira aici faptele de limbă care se deosebesc de cele de azi şi pe care le întîlnim în primele pagini ale volumului I, *Doine şi lăcrămioare*, Paris, 1953, anume *Doine* (*Dedicaţie*) : *pre-iubitului* p. 3 : *galbine* ; p. 4 : *privighitoare*, cea *sorioară* (cerut de vers) ; *şepte*, *răsbunare*, *mă giur* ; p. 5 : *giuraţi* (imperativ) ; p. 6 : *vechie*, *şede*, *călcae* (formă hipercorectă, analogică, creată pe baza analogiei formelor moldoveneşti *hîrdău hîrdăie* şi muntenesti *hîrdău*, *hîrdaie* ; deci pluralul moldovenesc *călcăie* „trebuia“ înlocuit cu forma *călcaie*), *tufariul*, *clenţenind*, *degite*, *plesnind*, *răpide* ; p. 7 : *pustiiu*, *aice* (cerut de vers) ; *da-o-ar Domnul* „dare-ar Domnul“ (caracteristic nordului Moldovei), *n-a vrea da-o-ar duhul*, *fărmecat* ; *Satan*, *fer*, *pept*, *s'o ardă* ; p. 8 : *O stea lung'au căzut*, *s'au pus o pată*, *focul au scăzut*, *gioc*, *toiu*, *ţ-oi cînta*, *diochi*, *soarte* (pl.), *şerpi*, *te-oiŭ ţiscînta*, *pin* „prin“, *sufletu-mi s'au învrăjbit* ; p. 9 : *Adă-mi*, *ş'a tăi ochi*, *dismierdat*, *că* „căci“, *mă giur*, *vîrcolaciul*, *nor*, *paserea*, *fuiorul s'au sfîrşit*, *voinicul n'au venit*, *mînele*, *resărit*, *zacŭ* (pl.) ; p. 10 : *încungiuri*, *blăstemînd*, *abie* „abia“, *vuescŭ* (pl.), *croncănescu* (pl.), *rîdicată*, *strelucească* (pl.), *pintre*, *de mi'i duce*, *şi'mpregiuru-i* „şi împrejurul ei“, *scrîşneşte*, *blastemă* ; *se disfăşoară*, *displetită*, *eiŭ* (pl. „ei“), *pintre*, *discintînd*, *respund* (pl.).

Vom reproduce şi cîteva fapte de limbă de acelaşi fel din primele pagini ale volumului *Lăcrămioare*, aceeaşi ediţie, p. 111 : *adineauri* (muntenism), *pintre*, *te cată* ; p. 112 : *te-am perdut*, *clipală*, *dismerdare*, *frumoasă îngerelă*, *un suvenir* ; p. 113 : *un suvenir*, *ferbinte*, *corona* ; p. 114 : *Pe pămînt din cer picate* ; *A lor suflete curate sbor* ; p. 115 : *Cu voi*, *scumpe strugurele*, / *Albe mărgăritărele*, *zimbeşte* ; p. 116 : *au resărit* (sing). *Ca paseri călătoare la cuibul înflorit* (iarăşi un muntenism : *cuib* în loc de mold. *cuibar*(*ŭ*) ; dar poate *cuib* se găsea

Scanned with OKEN Scanner

în vechiul dialect literar moldovenesc) ; p. 117 : *rîdică* (indic. pr.) ; *Şi-n ceruri cu mîndrie aţintă ochiul seu ; Şi-n zîori seninul pare mai vesel, mai curat ; / În sinul omenirii vărsînd al ernii ghiaţă ; O ! ceas ferice-n care fiinţa ce iubesc / M-au deşteptat în raĭuri cu glasu-ĭ îngeresc* ; p. 118 : *Sbura caiĭ noştri cu aripi de smeĭ ; pe cărări perdute ; Şi-n tăcerea nopţii ce ne-ncongiura / Sufletele noastre ca şi noi sbura. / Sbura ca doi îngeri din stele în stele* ; p. 120 : *Ş-un soare mai ferbinte în ceru-mi s-au aprins* ; p. 121 : *Ca zîori misterioase de vesel viitor* ; p. 125 : *Cînd zîmbetu-ĭ ascunde ades suspin amar... Perzînd* p. 126 : *pe ţerm nemărginit ; mai ferbinte ; ca dismerdărĭ* ; p. 127 : *cînd inima jăleşte*. Din punct de vedere al limbii curente, Alecsandri a fost un reprezentant al dialectului moldovenesc, dar al dialectului literar, nu al graiului popular moldovenesc. De aceea, el n-a avut ca program introducerea oricărui element popular moldovenesc în limba literară. Dacă, în poeziile lui Conachi, vom întîlni elemente populare moldoveneşti ca *hojma* „mereu", *se mĭară* „se miră", Alecsandri va renunţa la ele în versurile sale, şi chiar în piesele de teatru care prezintă personaje din Moldova secolului al XIX-lea (la el *hojma* apare totuşi cîteodată ; cf. CL, IV, 311, citat de Tiktin, R.D.W., II, p. 736). Bineînţeles, el nu renunţă la toate moldovenismele ; găsim la el *ţărnă* „ţărînă", *glod* „noroi", *mai dinioare* „acum cîteva minute, adineaori", *mînĭ* „mîine", care apar chiar în *Ovidiu*. Dar, cum a relevat Ştefan Munteanu, *Limba literară în opera poetică a lui Vasile Alecsandri*, „Orizont", 1965, nr. 10, p. 5, în *Poezii*, *Opere*, II, 1875, p. 281, apare forma muntenească *mîine*. Aceleaşi particularităţi lingvistice se regăsesc şi în teatrul lui Alecsandri de pînă pe la 1870, nu numai în ceea ce se poate considera limba intelectualului Alecsandri, dar chiar în limba personajelor sale moldoveneşti care se caracterizează printr-un jargon.

§ 7. Această fază de moldovenism lingvistic, ca să ne exprimăm aşa, a lui Alecsandri durează pînă în anii de după 1875, cînd marele scriitor moldovean se convinge, desigur, că varianta moldovenească a limbii literare româneşti nu are sorţi de a se impune ca limbă literară a tuturor românilor şi el se hotărăşte să renunţe la unele particularităţi de grai moldovenesc, anume la cele fonetice, care erau stridente în contextul noii limbi literare şi nu prezentau semnificaţie în problemele de stil. Drama *Despot Vodă*, Bucureşti, 1880, prezintă, din acest punct de vedere, o limbă unificată, căci apare *j* în locul lui *ğ* moldovenesc : în locul lui *jele* avem *jale*, în locul lui *furnicarĭă* avem *furnicar*, în locul formei de persoana a treia singular a perfectului indicativ cu *au* avem forma cu *a* etc. P.X. : *nu-i ajută, ajutor* ; p. XI : *se încunjură* (prezent); p. XIII: *ajutorul, ajunge, încunjură* (prezent) ; p. XIV : *jugul, au ajuns* (sing.) ; p. XXII : *pe junii...* ; p. XXIII : *jale* ; p. 1 : *Jumătate* ; p. 5 : *sale* (rimînd cu *vale*) ; p. 6 : *ajunşi* ; p. 7 : *se ajut* (pers. I sing.) ; p. 8 : *june, juni* ; p. 10 : *ajute-mĭ* etc. Dar în text se găsesc şi unele excepţii de la normele de azi ale limbii literare, acceptate pînă la urmă şi de Alecsandri.

Nici în această perioadă, limba lui Alecsandri nu se apropie însă prea mult de cea de azi. Dimpotrivă, ea se deosebeşte prin multe particularităţi, atît dialectale, adică moldoveneşti, cît şi prin arhaisme sau neologisme, — acestea din urmă ca o formă fonetică deosebită de cea de azi, — precum şi prin unele forme hipercorecte. Vom înregistra aici o serie de asemenea fapte tot din *Despot Vodă* (am strecurat printre ele şi fapte de ortografie). Astfel, Alecsandri întrebuinţează *se* în loc de *să* al conjunctivului. Apoi, p. V : *menite de a umplea ; aste cuvinte ; zimbire ; ai adăugit ; se prindă la pene de vultur ; în sferele nalte ;*

p. VI : *nouri, sumeție, umbrele legendare altor eroi ; i-a venit greu de a se reîntoarce ; pasiunelor ; au învescut* „au îmbrăcat" ; *stremoșească ; admirare ; a esplica ; inspirărei ; fulgeroasă ; istoria Moldovii* ; p. VII : *afară din rînd* „excepțional", „extraordinar", *asemine natură, i-am dat desghin prin dedalul timpilor, păscarĭ, începetoare, lecsiile* ; p. VIII : *la moarte acestue, Carol-Quint, batalia, este primiit, aice, mărirei, se uzurpeze* (scris : *se usurpeze*), *apasa, fer* ; p. IX : *se insinue, cercă se-l otrăvească, guvernator a mai multor orașe, răsipitor, se întelnește, capitan, una sută calareți, calarĭ, Secuimeĭ, fărmecărtorĭ* ; p. X : *prepusurile, dispart, țeara, espediție, suit pe tron, Astă dată, aice, Constantinopoli* etc.

Alecsandri păstrează tot timpul o serie de forme care nu se mai găsesc astăzi în limbă ; le găsim și în ultimele sale piese, printre care *Ovidiu* (1885). Limba literară de azi n-o vom întîlni nici chiar la scriitorii care s-au format după 1859, ci abia la scriitorii care se afirmă după 1870, ca Eminescu, Creangă, Caragiale, dar în special la generația de scriitori de după 1880.

§ 8. În ce privește substantivele latine în *-or, -oris*, Alecsandri era de părerea acelora care le dădeau în limba română terminația *-or* (sau *órĭŭ*), dacă ele erau masculine, și terminația *-oare*, dacă ele erau feminine. Printre cei dintîi care procedaseră astfel — dar, poate, la el se găsesc numai substantive masculine în *-or* — trebuie să-l socotim chiar pe Conachi, la care se găsește *Amoriu, favor* etc. Alecsandri va spune pînă la sfîrșitul vieții sale (vezi de exemplu *Ovidiu*) : *amor, onor, dezonor, favor*, dar *fervoare, furoare, eroare, ardoare, splendoare*. El s-a opus însă net lui *onoare*, pe motivul că româna nu poate să dea acestui cuvînt, atît de important prin conținutul lui semantic, genul feminin.

§ 9. Opera în versuri a lui Alecsandri ne ajută să rezolvăm unele probleme de pronunție ale limbii literare din secolul trecut. Acad. Iorgu Iordan a afirmat în mai multe rînduri că neologisme ca *geniu, indiciu, premiu, serviciu, spațiu, vițiu* etc. prezintă, atît la forma nearticulată, cît și la forma articulată, un *i* urmat de un *u* sonant, că se pronunță deci *genĭu, genĭul* etc. Am arătat în BIFR, XI—XII, 1944 — 1945, apărut în 1948, p. 511 — 513, că, pe lîngă această pronunție, există și o alta, cu *i* sonant, urmat de *u* consonant la forma nearticulată și de *u* sonant la cea articulată : *genĭu*, art. *geni-ul*. Această pronunție este atestată în secolul trecut de opera lui Alecsandri (de ex. *Ovidiu*). Ritmul versurilor ne arată că formele articulate aveau *i* sonant, că se pronunța deci *ge-ni-ul* : „Cînd geniul pășește la templul nemuririi ; Al geniului sacru cuvînt de înălțare ; Imperiul meu simte grozave zguduiri".

Aș vrea să atrag atenția și asupra faptului că Alecsandri nu pronunță *su-bi-ect* cu *i* sonant, deci în trei silabe, ci *subiect*, cu *i*, deci în două silabe, așa cum cere și pronunția latină : *subjectum*. O dovedește următorul vers din piesa *Ovidiu* : „Ș-ai înțeles subiectul poemei...lămurit ?"

§ 10. N-am adus mai sus fapte pentru a dovedi varietatea de stiluri pe care le prezintă opera lui Alecsandri. Dar oricine a citit cîte ceva din diversele genuri literare în care a activat acest scriitor va recunoaște că opera sa este una din cele mai însemnate sub acest unghi de vedere, că, în această privință, el stă la baza dezvoltării întregii literaturi viitoare ; toate stilurile artistice fundamentale, de pînă pe la 1900, își au începutul în opera sa literară.

Scanned with OKEN Scanner

§. 11. Locul lui Alecsandri, mai mic, în fixarea limbii literare române, este foarte mare în crearea şi dezvoltarea stilurilor limbii literare româneşti, este tot atît de mare ca şi locul pe care acest scriitor îl ocupă în cadrul dezvoltării literare. Rolul său în crearea stilurilor limbii literare este covîrşitor, după cum opera sa covîrşeşte pe aceea a scriitorilor vremii sale.

Scanned with OKEN Scanner

CÎTEVA OBSERVAŢII ASUPRA MORFOLOGIEI ŞI SINTAXEI LIMBII LUI ALECSANDRI *

§ 1. Studiile asupra limbii literare româneşti au cunoscut în ţara noastră o perioadă de înflorire după cel de al doilea război mondial, în special de prin 1948, pînă în jurul anului 1960. În anii din urmă ele sînt din ce în ce mai neglijate, cu toate că istoria limbii române literare este mereu o materie de învăţămînt în universităţile noastre. Atenţia cercetătorilor tineri este atrasă acum aproape exclusiv de problemele structuralismului lingvistic şi cele ale lingvisticii matematice. Socotim că istoria limbii literare româneşti nu trebuie neglijată, mai ales că ea ridică nenumărate probleme generale şi de amănunt, încă nerezolvate. Ne lipseşte lucrarea de sinteză asupra dezvoltării limbii noastre, în special în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Tratatul de Istoria limbii române, pregătit de Academia R.S. România, cu colaborarea universităţilor, va constitui, fără îndoială, un însemnat pas înainte în cercetarea limbii noastre literare prin bogăţia materialelor lingvistice pe care se va întemeia ; dar, pentru moment, cultura românească nu dispune de o privire de ansamblu asupra dezvoltării limbii noastre literare de la începuturile epocii moderne şi pînă astăzi[1].

§ 2. Lectura oricărui scriitor din secolul trecut scoate la iveală fapte de limbă care constituiau norma lingvistică a scriitorului respectiv sau a unui grup de scriitori din acea vreme ; dar descrierea acestor norme lingvistice încă n-a fost făcută. Considerăm util să atragem atenţia asupra unor asemenea

---

* Articol inedit, redactat în iulie 1968.

[1 Între timp situaţia s-a schimbat : Şt. Munteanu şi V. Ţâra au publicat o interesantă *Istorie a limbii române literare*, apărută în primă ediţie la Bucureşti, în 1978, apărută şi în a doua ediţie, într-un singur volum, Bucureşti, 1983, iar Paula Diaconescu a publicat lucrarea sa *Istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea* (o istorie a limbii române literare dintre 1830 şi 1880), foarte bogată în material. Dar tratatul de *Istoria limbii române*, proiectat de Institutul de Lingvistică din Bucureşti, n-a apărut decît parţial : primul volum, care e o gramatică a limbii latine, Bucureşti, 1974, şi al doilea volum, care se ocupă numai de dezvoltarea limbii române pînă în secolul al X-lea. Celelalte volume, II, IV, şi V, au fost redactate parţial şi s-a renunţat la completarea şi tipărirea lor. S-a început redactarea unei noi *Istorii a limbii române*, tot sub egida Institutului de Lingvistică din Bucureşti, dar nu este încă terminată. Între timp a apărut lucrarea mea, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, care se ocupă şi de istoria limbii literare.] Adăugăm şi contribuţiile lui Ion Gheţie : *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei R. S. România, Bucureşti, 1975, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti 1978, *Introducere în studiul limbii române literare*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982. Completarea editorului.

Scanned with OKEN Scanner

fapte de limbă, dispărute astăzi, dar care erau naturale la marii noştri scriitori din secolul trecut.

Limba lui Vasile Alecsandri are o factură modernă, dar ea se deosebeşte în multe privinţe de limba literară românească de astăzi. Ea cuprinde trăsături lexicale şi sintactice, cîteodată chiar şi morfologice, care nu se găsesc în limba literară de astăzi. Din imensul material de acest fel, voi alege doar cîteva fapte morfologice şi sintactice observate într-o lectură recentă a prozei lui Alecsandri.

§ 3. Alecsandri întrebuinţează foarte frecvent, ca toţi scriitorii epocii, plurale neutre în *-uri*, acolo unde noi întrebuinţăm plurale neutre în *-e*. Faptul nu se întîlneşte numai la neologisme, dar şi în elemente vechi în limbă (p. 230) : „printre *glonţurile* a doua armii duşmane" ; p. 219 : „un zugrav ce are mania să facă *portreturi* mincinoase" ; avem chiar *raporturi* în loc de *rapoarte*. Limba de mai tîrziu a specializat pluralul *raporturi* pentru sensul de „relaţie, legătură", iar pluralul *rapoarte* pentru documentele scrise în care se raportează ceva unei instituţii, unui superior.

Alecsandri întrebuinţează imperfectele indicativ *dam, stam*, nu *dădeam, stăteam* (p. 222) : „sta deoparte"... ; limba literară oscilează pînă astăzi între aceste două forme, cu arii dialectale deosebite.

§. 4. Este caracteristică lui Alecsandri o întrebuinţare specială a infinitivului cu prepoziţia *a*, precedat de negaţie şi de prepoziţia *pînă* : (p. 199) „englezul şi eu plecarăm cătră mal, înotînd unul lîngă altul, şi, *pîn a nu ajunge*, tovarăşul meu zise : „Domnule, am făcut cunoştinţă împreună prin un chip neobicinuit, lovindu-ne în capete şi înecîndu-ne pe giumătate, *pîn a nu ne videa la faţă*." În ambele cazuri, şi în multe altele, astăzi se întrebuinţează în limba literară : *înainte de a ajunge, înainte de a ne vedea la faţă*. Avem a face cu un fapt de limbă caracteristic graiurilor moldoveneşti, ca atîtea altele din textele lui Alecsandri.

Alecsandri spune adesea *dar* în loc de *da* : „Ai de gînd să mergi în Spania? — Dar ; am de mult dorinţa de a videa această ţară plină de minuni." Alecsandri nu întrebuinţează conjuncţia *însă* înainte de conjuncţia *fiindcă*, atunci cînd ele apar una lîngă alta, ci întrebuinţează pe *însă* între elementele componente ale lui *fiindcă* (p. 191) : „Fiind însă că mai avem vreme de aşteptat..."

El formează foarte frecvent superlativul cu *prea* în împrejurări în care noi întrebuinţăm superlativul cu *foarte* (p. 192) : „Prea bine, adio" ; (p. 191) : „Planul d-tale este prea bun şi îmi place..."

§ 5. Este semnificativ faptul că Alecsandri spunea : *a revedere*, iar nu *la revedere*, ca astăzi ; în decalcul după fr. *au revoir*, el nu utiliza prepoziţia normală în limbă atunci ca şi azi *la*, ci prepoziţia veche şi regională *a*, care nu putea totuşi lupta cu *la*, întrebuinţat, probabil, atunci, de majoritatea intelectualilor, în expresia *la revedere*.

La Alecsandri găsim *sperare* în loc de *speranţă* (p. 219) : „Mulţămirea şi *sperarea* măgulitoare ce simţeam...". Faptul se explică prin tendinţa generală a intelectualilor epocii de a întrebuinţa substantive provenite din infinitivele lungi, acolo unde noi întrebuinţăm substantive de altă origine — astfel, de exemplu, *cu grăbire* în loc de *în grabă*, — dar şi prin aceea că *sperare* se găseşte în opoziţie cu *desperare*, de asemenea prezent la Alecsandri (p. 223): „desperarea moşului meu" şi a rămas pînă astăzi în limbă.

Scanned with OKEN Scanner

ÎNDRUMĂRI ÎN CERCETAREA MORFOLOGIEI LIMBII LITERARE ROMÂNEȘTI DIN SECOLUL AL XIX-LEA *

§ 1. S-a arătat de mai multe ori că cercetarea limbii literare românești, în special a celei moderne, a fost lăsată de lingviștii români pe ultimul plan. Nu avem încă o lucrare în care să se fi înregistrat și clasificat faptele cronologic și după natura lor, și în care să se fi încercat a se prinde, măcar în linii mari, formarea și evoluția limbii literare românești. Nu sîntem lămuriți nici măcar asupra perioadelor de dezvoltare a limbii noastre literare, și cu atît mai puțin asupra limitelor dintre ele, deși se pare că toată lumea face distincție între o limbă veche și una nouă. Epoci întregi din dezvoltarea limbii noastre literare stau complet necunoscute și astăzi în fața noastră, singura epocă mai bine cunoscută fiind aceea a secolului al XVI-lea.

Cîteva observații interesante despre epocile ulterioare a făcut G. Ibrăileanu în cursurile sale netipărite, de *Istoria literaturii române moderne*, ținute la Universitatea din Iași, începînd din 1909, în special în cel închinat epocii 1780 — 1840, pe care criticul ieșean o numea epoca Conachi. Din nefericire, Ibrăileanu n-a avut timpul necesar pentru a înjgheba un text definitiv al cursurilor sale universitare ; în ce privește cursul pomenit, ca și cel consacrat epocii dintre 1840 și 1880, numită de Ibrăileanu epoca Alecsandri, sîntem obligați a pleca numai de la textul redactat și litografiat de acad. I. Iordan în 1909—1911, pe cînd era student al Universității din Iași. Editările litografice ulterioare ale acestor cursuri reiau de fapt acest text, așa încît numai datorită muncii din anii de studenție ai acad. I. Iordan s-a pus la îndemîna contemporanilor și s-a salvat pentru posteritate un adevărat monument de gîndire în domeniul istoriei limbii noastre literare și al literaturii românești moderne. Periodizarea justă a literaturii noastre, clasificarea scriitorilor din fiecare epocă după caracteristicile operelor lor și explicarea acestor opere prin apartenența de clasă a scriitorilor constituie numai unele din calitățile cursurilor de istorie literară ale lui Ibrăileanu. Cu revizuiri de ordin formal și cu unele completări necesare pentru o operă atît de veche, aceste cursuri ar trebui astăzi tipărite, pentru toată bogăția de idei cuprinsă în ele și pentru viziunea originală și în mare parte justă asupra dezvoltării literaturii noastre moderne[1]. Acolo Ibrăi-

[* Articol apărut în *Limba română*, Anul IV, 1, ianuarie-februarie 1955, p. 19—39, și retipărit în *Studii de istoria limbii române literare, Secolul XIX*, I, București, 1969, p. 21—48.]

[1] Situația s-a schimbat în anii din urmă. Cursul a fost tipărit de Al. Piru în G. Ibrăileanu, *Opere*, ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, vol. 7, București, 1979, vol. 8, București, 1979 și vol. 9, București, 1980.

Scanned with OKEN Scanner

leanu a trasat și o istorie a limbii literare românești, care, deși cere corectări și completări, rezolvă unele probleme ale dezvoltării limbii literare românești.

Ceva mai tîrziu, după primul război mondial, O. Densusianu, în cursuri de asemena netipărite, ținute la Universitatea din București, despre *Evoluția estetică a limbii române*[1], s-a ocupat cu un domeniu de fapte mai restrîns: numai cu aspectele estetice ale limbii literare românești, nu și cu însăși formarea și evoluția acestei limbi literare, în «materialitatea» ei. Este drept că, după cercetătorul pomenit, nu se poate face distincție între faptele lingvistice considerate în «materialitatea» lor și valorile estetice ale acestor fapte, adică utilizarea lor estetică, întrucît, după părerea sa, s-au impus scriitorilor și mulțimilor numai acele fapte de limbă care erau simțite de toți ca frumoase. Dar, oricum a gîndit Densusianu asupra limitelor esteticului în limbă, el s-a ocupat mai ales de fapte marginale ale istoriei limbii române literare, întrucît înainte de toate trebuie studiat sistemul lingvistic, organismul lingvistic în evoluția sa, și apoi valorile estetice ale diferitelor elemente ale acestui sistem, măiestria cu care aceste elemente sînt utilizate de diferiții scriitori sau de indivizii vorbitori. Valorile estetice ale faptelor de limbă și elementele limbii care au numai o funcție estetică nu pot fi stabilite decît după ce s-a fixat și descris organismul însuși al limbii, și de aceea încercarea lui Densusianu de a trasa liniile evoluției estetice a limbii române n-a dus la rezultatele la care putea duce de fapt, făcută mai sistematic.

O serie de interesante observații asupra limbii literare românești din epoca modernă găsim și la acad. Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, ed. a II-a, București, [1947], deși autorul își propusese să studieze numai limba română dintre cele două războaie mondiale. Multe din constatările făcute de autor sînt de fapt valabile și pentru limba literară din secolul al XIX-lea, și-și găsesc adevărata explicație numai în cadrul proceselor care au avut loc în limba literară din acel timp. Astfel, ca să dau cîteva exemple, faptul constatat de I. Iordan, p. 20—31, că numai neologismele terminate în *-agiu* (ca *avantagiu*) au și forme de origine franceză, terminate în *-aj* (ca *avantaj*), nu și neologismele terminate în *-egiu* (ca *privilegiu*), se explică prin uzul unor scriitori din secolul trecut, care au întrebuințat formele în *-aj* alături de cele în *-egiu*, și care vor trebui identificați. E semnificativ faptul că *-aj* se găsește și la un scriitor ca Heliade Rădulescu, care, ca un italienizant ce era, ar fi trebuit să prezinte numai forme în *-agiu*. Tot așa, faptul că verbe neologisme de origine latină și romanică, precum *a prefera* și *a preferi*, *a repeta* și *a repeți* etc. (vezi p. 130—131), au o dublă formă, adică o dublă conjugare, I și a IV-a deși în latină erau de a III-a, se explică prin diversele curente de adaptare a neologismelor care s-au manifestat la noi în veacul trecut: formele în *-a*, de origine franceză, se datoresc scriitorilor ce au reprezentat această influență, iar celelalte, în *-i*, se explică, cum a arătat însuși I. Iordan, prin intelectualii care iau ca model cuvintele românești populare înrudite: *a suferi* și *a peți*. Și dacă Heliade Rădulescu propunea (vezi mai jos, § 5) forma întrucîtva deosebită de cea de azi *a repeți*, vom găsi la Maiorescu, *Critice*, 1874, p. 328, forma de azi: *s-au repețit*. Va trebui să căutăm, printre scriitorii veacului trecut, pe cei care au reprezentat în scrisul românesc tendințele despre care am vorbit aici. Adesea acad. Iordan însuși citează, alături de faptele de limbă contemporane, și fapte din limba literară a secolului trecut, cum vom avea ocazia să constatăm mai jos.

[1] Cursul a fost tipărit ulterior: O. Densusianu, *Opere*, vol. III, ediție critică și comentarii de Valeriu Rusu, Editura Minerva, București, 1977, p. 109—629.

Recent, Tudor Vianu a publicat în revista *Limba română*, 1954, nr. 4, un luminos articol intitulat : *Din problemele limbii literare române a secolului al XX-lea*, în care s-au arătat mai clar ca oricînd unele din liniile principale de dezvoltare a limbii literare românești în secolul al XIX-lea.

Lucrarea mai veche, a lui P. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare [românești] în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1904, retipărită fără schimbări în 1927, cuprinde un material destul de bogat, dar autorul nu l-a clasificat și explicat întotdeauna bine și n-a tras concluziile care se impuneau: liniile generale ale dezvoltării limbii literare din secolul al XIX-lea au rămas în multe privințe neclare și după aceea.

Îndreptările metodologice ce vor fi expuse aici constituie o examinare de metode și o trasare a unui plan de muncă și pentru autor. Drept vorbind, nici nu avem a face cu niște indicații metodologice. O lucrare cum este cea de față are și alt rost : ea trebuie să dea indicații asupra faptelor care trebuie culese din texte. Și întrucît această lucrare se limitează numai la faptele morfologice, care nu sînt prea numeroase, se poate încerca aici chiar o enumerare a celor mai importante din ele sau a unora care reprezintă tipuri diverse. Procedînd astfel, lucrarea de față va deveni și mai folositoare cercetătorilor limbii literare românești din secolul al XIX-lea. Se va vedea însă că esențialul nu e numai înregistrarea și clasificarea acestor fapte. Va trebui să se procedeze și la explicarea lor, și atenția noastră se va îndrepta și asupra acestui fapt, cu atît mai mult cu cît în această privință sînt necesare îndrumări metodologice în sens strict, căci complexitatea faptelor îngreuiază foarte mult posibilitatea de explicare. De aceea lucrarea de față, cu tot caracterul ei metodologic, se transformă de fapt într-o lucrare, — e drept că provizorie, — asupra morfologiei limbii literare românești a secolului al XIX-lea.

§ 2. Timp de aproape un secol, de pe la 1780 pînă pe la 1880, limba literară românească a fost supusă unui proces de perfecționare și îmbogățire din partea scriitorilor români, care încercau să exprime în ea gîndirea și sentimentele omului modern, ceea ce a dus la multe schimbări ale limbii literare. Nu e acum timpul să arătăm bazele sociale ale acestor transformări lingvistice. Vom spune numai că în aceeași epocă s-a petrecut și lupta de înlăturare a feudalismului și de creare a statului burghez român. Luînd ca model limbile literare ale popoarelor cu o cultură mai veche, scriitorii din acel timp căutau să creeze din limba românească un instrument cît mai adaptat pentru comunicare și expresie. Modul în care însă acești scriitori credeau că trebuie schimbată și îmbogățită limba literară varia mult de la unul la altul și s-a cristalizat în fiecare provincie în curente deosebite, adesea chiar în cadrul aceleiași provincii în mai multe curente. Toți își puneau problema creării limbii literare unitare a poporului român, dar fiecare o înțelegea altfel. Prin traduceri, prin opere originale, prin manuale școlare, prin textele de legi, prin presă, prin gramatici și dicționare chiar, fiecare curent își realiza limba pe care o voia, iar masele de intelectuali din fiecare provincie își însușeau în mare parte modul de a vorbi și de a scrie al reprezentanților cu autoritate ai curentelor de limbă ce se luptau unul cu altul. Oricît de aberante erau unele dintre aceste sisteme, susținătorii lor nu s-au putut abate total de la limba poporului, care constituia baza pe care se ridica orice sistem. Din toată această frămîntare, din toată această luptă a ieșit, spre sfîrșitul epocii pomenite, o limbă literară nouă, acceptată cu mici variații de toată lumea. Cum era și

Scanned with OKEN Scanner

de aşteptat, au învins curentele care reprezentau bunul simţ, adică acelea care nu nesocoteau de loc limba poporului. Această limbă, care a rămas după aceea relativ neschimbată, e limba pe care o vorbim şi o scriem şi astăzi, e limba literară modernă. Cel care vrea să studieze morfologia acestei limbi studiază de fapt formarea limbii literare române moderne, a limbii române naţionale.

Metoda primă, fundamentală, a cercetării limbii literare a secolului al XIX-lea se reduce la o comparaţie între limba nouă şi cea veche. Studiile de pînă acum asupra limbii noastre literare se mărginesc de obicei a descrie formele limbii vechi, fără raportarea la cele moderne, sau formele limbii moderne, fără raportarea la cele vechi. De aceea ele nici n-au constatat procesele care au avut loc la începutul limbii moderne, cu atît mai puţin au arătat ele geneza formelor caracteristice limbii noi sau timpul pătrunderii acestor forme între normele limbii literare. Numai cine ştie că în limba veche erau normale şi singurele întrebuinţate fapte ca *ei cînta, ei vedea, el au făcut* etc., poate să vadă că, în trecerea de la limba veche la cea nouă, au avut loc unele schimbări morfologice ale imperfectului şi perfectului compus. El va căuta apoi să stabilească timpul şi locul apariţiei acestor schimbări ale limbii literare, — aceasta înseamnă a arăta la ce scriitori au apărut ele întîi şi în ce scrieri ale lor, — şi după aceea va căuta să arate geneza acestor schimbări. Cel care studiază morfologia limbii literare româneşti din epoca modernă, de altfel întocmai ca şi cel care studiază fonetica, sintaxa şi lexicul, va putea apoi arăta direcţiile generale ale schimbării morfologice a limbii. Noi vom căuta să luăm în discuţie aici mai ales faptele morfologice neglijate pînă astăzi de lingviştii români sau acelea asupra cărora avem de spus lucruri noi, şi vom încerca să le dăm o explicaţie, să arătăm sensul apariţiei şi succesului lor în limba literară. Procedînd astfel, nu numai vom atrage atenţia cercetătorilor asupra unor fapte esenţiale din dezvoltarea limbii române literare, dar vom da şi un exemplu practic de metodologie a acestor cercetări.

Practic, comparaţia limbii noi cu limba veche se reduce, pentru orice cercetător care parcurge textele din secolul trecut, la două operaţii : pe de o parte, la constatarea deosebirilor dintre limba textelor [cercetate] [1] şi limba mai veche, care trebuie bine cunoscută, pentru a se putea vedea cum a luat naştere cea nouă ; pe de alta, la constatarea deosebirilor dintre limba textelor şi limba de azi. Deosebirile faţă de limba veche se explică fie prin pătrunderea în limba literară a unor fapte de limbă care pînă atunci fuseseră numai populare sau familiare, fie prin împrumut din vreo limbă străină de cultură, fie prin însuşi actul de creaţie al unui scriitor sau gramatic. (Şi această ultimă ipoteză, care pare pentru moment curioasă, se verifică în unele cazuri). Deosebirile faţă de limba de azi se explică fie ca o transmisiune din limba veche, în virtutea tradiţiei literare, — şi se va constata că limba literară a secolului al XIX-lea merge în atîtea privinţe cu limba veche, — fie prin pătrunderea în limba scrisă, cu sau fără intenţia de a deveni literare, a unor fapte populare, fie prin modul divers de a adapta neologismele sau de a crea elemente lingvistice noi. Extragerea materialelor trebuie făcută pe baza operelor tuturor scriitorilor importanţi, dar şi pe baza manualelor şi a periodicelor, a textelor de legi, a proclamaţiilor etc., pentru că numai în felul acesta se va putea constata pînă la ce dată se mai utiliza un fapt din limba veche şi la ce dată apar în

[1] Paranteza editorului.

limba literară inovaţiile ce caracterizează limba modernă. Vor trebui cercetate şi gramaticile care au avut mare influenţă asupra publicului, precum e aceea a lui I. Heliade Rădulescu (*Gramatică românească*, [Sibiu], 1828).

Două sînt marile probleme pe care le pune procesul complicat de trecere de la limba veche la limba nouă : 1) cum s-a produs modernizarea limbii, adică transformarea ei într-un instrument de comunicare şi expresie, care, rămînînd cît mai apropiat de limbajul poporului, să fie totuşi la înălţimea culturilor moderne ; 2) cum s-a produs unificarea limbii, cu toate că s-a plecat de la o limbă literară deja diferenţiată pe regiuni şi cu toate că încercările de modernizare s-au făcut adesea în sens divergent. Aceste două probleme sînt determinate de cele două mari procese pe care le putem distinge în dezvoltarea limbii literare din acel timp. Cele două probleme însă nu se pot trata separat, cum nici cele două procese nu se pot separa de fapt unul de altul. O separare a lor nu este posibilă decît în idee şi e dictată de nevoia de organizare, de sistematizare a materialului, de nevoia de a vedea sensul dezvoltărilor. Pînă acum însăşi trecerea de la limba veche la cea nouă a fost neglijată de unii cercetători. Sperăm că faptele invocate în lucrarea de faţă vor convinge pe oricine că epoca despre care am vorbit separă două faze fundamentale ale limbii noastre literare. S-a crezut pînă acum că procesul de modernizare a limbii a fost aproape exclusiv de ordin lexical şi a constat mai ales din împrumutarea a nenumărate neologisme şi din crearea a nenumărate calcuri lingvistice. Vom arăta aici că această modernizare a avut loc şi pe plan morfologic. Procesul de unificare a limbii româneşti, care are loc în secolul al XIX-lea, de asemenea a fost neglijat de unii cercetători, anume de acei care, ca J. Byck, *Studii şi cercetări lingvistice*, V, 1—2, p. 32 (în articolul *Vocabularul ştiinţific şi tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*) pun în secolul al XVIII-lea desăvîrşirea acestei unificări. De fapt în secolul al XVIII-lea limba literară românească era diferenţiată după regiuni, deşi cărţile bisericeşti tipărite, precum şi alte tipărituri, din Ardeal şi Moldova, prezentau unele fenomene ale limbii literare întrebuinţate pînă atunci numai în Muntenia. Am vorbit şi altă dată în *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 66—137, despre dialectele literare româneşti care există pînă pe la 1880. Trecerea de la limba veche la limba nouă nu se poate înfăţişa înaintea ochilor decît înfăţişîndu-ne şi aceste diferenţe de limbă, ce dispar în favoarea limbii naţionale unice. Procesul de formare a limbii literare moderne nu se poate separa de acela de formare a limbii naţionale.

Cel care studiază morfologia limbii literare româneşti din veacul al XIX-lea trebuie să fie deci atent şi la cercetarea diferenţelor morfologice de la o regiune la alta. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea existau diferenţe nu numai în ce priveşte lexicul limbii literare din Moldova şi Ardeal, pe de o parte, şi Muntenia pe de alta, dar şi în ce priveşte morfologia. Totuşi în această privinţă deosebirile vor fi mai mici decît în celelalte domenii ale limbii. Vom avea deosebiri mari numai cînd e vorba de morfologia elementelor neologistice, savante, creaţii ale scriitorilor. Tot aici intră desigur şi deosebiri de fonetică, care se reduc la unele de morfologie, întrucît apar numai în formele gramaticale : mold. şi ard., *păşeşte, păşeaşte, slujeşte, slujeaşte* etc., faţă cu munt. *păşaşte, slujaşte* etc. Forme de tipul celor din urmă se găsesc încă în volumul de poezii al lui Creţeanu, *Pentru patrie şi libertate*, Bucureşti, 1879, ceea ce ne arată că atunci încă mai existau la noi dialectele literare din epoca veche. Dar avem şi deosebiri pur morfologice, ca munt. *voiu*, «*vreau*» şi *va* «*vrea*»

față de *vre(a)u*, *vre(a)* din Ardeal și Moldova, alături de *v(r)oiesc*, *v(r)oiește*). Formele *voiu* «vreau» și *va* «vrea» caracterizau pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea limba literară veche din toate provinciile (astfel *va* «vrea» se găsește și la Neculce). Dar pe la sfîrșitul acestui secol pătrund în limba literară din Ardeal și Moldova formele populare *vre(a)u*, *vre(a)* și *v(r)oiesc*, *v(r)oiește*, iar vechile forme rămîn să caracterizeze numai dialectul literar muntean, pînă pe la 1880, cînd și scriitorii munteni, de exemplu Caragiale, întrebuințează forma *voiește* (*Opere*, V, Articole politice și cronice, ediție îngrijită de Șerban Cioculescu, p. 24; într-un articol din ziarul *Timpul*, 1879). Dacă totuși personajele comice din operele lui Caragiale, scrise în același timp, spun *voiu* «vreau» (Zița, Tipătescu și Cațavencu), desigur nu mai avem a face cu un fapt de dialect literar, ci cu redarea realistă a limbii orașelor muntene din acel timp. Dar informațiile date aici despre formele acestui verb sînt prea puține. Ele trebuie înmulțite pe baza a numeroase texte.

Avem și alte deosebiri morfologice pe provincii în limba literară a secolului al XIX-lea.

§ 3. Înainte de a arăta ce probleme de metodologie pune limba literară a secolului al XIX-lea, să mai lămurim o chestiune principială. Acad. I. Iordan a arătat, *Studii și cercetări lingvistice*, V, 1—2, p. 154—155 (în articolul *Despre limba literară*), că trebuie să facem distincție între limba literară, care e limba de cultură a unui popor, și limba scrisă, care cuprinde și alte forme ale limbii unui popor, de exemplu cea populară, atunci cînd cel ce scrie nu cunoaște bine limba literară. De aceea trebuie să distingem, în cadrul limbii scrise, între ceea ce este literar și ceea ce este fapt popular sau familiar, fapt de jargon sau de argou. Nu orice fapt de limbă care apare în scris este un fapt literar. Normele limbii literare sînt create de tradiția mai veche a limbii scrise, și ele apar numai la oamenii de cultură, care sînt de obicei și cunoscători ai limbii literare, nu și la cei care au puțină cultură sau care, din diferite motive, au părăsit tradiția de limbă mai veche, cum e cazul lui I. Neculce. Astfel acest scriitor introduce pentru prima oară în limba scrisă o serie de forme populare, care constituie pentru el norma lingvistică unică: viitorul *oiu face*, *a face*, infinitivul *a vroi* în loc de *a vrea* [1] etc. Aceste fapte nu erau numai literare și ele nu vor deveni literare nici după aceea, chiar dacă apar la alți scriitori, cu intenția de caracterizare a unor personaje sau pentru a crea stilul popularizant și pe cel familiar. Astfel procedează Alecsandri, *Iorgu de la Sadagura*, Iași, 1844, cînd creează personajele sale: Pitarul Damian: *că'i oi da bacșiș bun* (p. 5), Gahița: *Mi-a veni prilejul să-mi răsbun* (p. 39), și Iorgu de la Sadagura: *Aista-i Graful cel vestit* (p. 62). Dar cînd Alecsandri vorbește el însuși întrebuințează *voiu*, *acest*: *va trece cu vederea și va ierta* (p. 82); *pînă ce acestii se vor putea deprinde cu scena* (p. 83). *Această piesă este o piesă de circonstance* (p. 82); *Această idee,...* (ib.). Totuși chiar Gahița se exprimă: *cerul va fulgera, lumea se va clătina și pămîntul se va cutremura* (p. 39), după ce întrebuințase imediat mai înainte un viitor popular cu auxiliarul *a*. În toate cazurile de mai sus, Alecsandri a întrebuințat formele neliterare pentru a caracteriza personajele. Altceva este cînd autorul însuși urmărește să se exprime familiar. În acest caz el întrebuințează de-a dreptul acele forme neliterare care creează stilul familiar. Astfel Eminescu (*Adio*): *De-acuma nu*

[1] Viitorul popular cu *oiu* și *a* se întîlnește totuși, deși mai rar, și la M. Costin.

te-oi mai vedea, / Rămîi, rămîi cu bine, unde, chiar dacă metrul versului a obligat pe poet să recurgă la forma *oi* a verbului auxiliar, totuşi el a acceptat-o pentru că ea era în consonanţă cu stilul familiar pe care îl voia poetul, cu atît mai mult cu cît versurile următoare sună solemn : *Mă voi feri în calea mea / De tine*. Acest limbaj familiar tindea el însuşi să-şi capete forme proprii pentru toţi românii, şi deja Eminescu scrie (*Glossă*) : *Zică toţi ce vor să zică, / Treacă-n lume cine-o trece* ; aici avem viitorul *o trece* de origine muntenească, care apare deja la Heliade Rădulescu, şi este preferat şi azi, în vorbirea familiară, viitorului popular şi familiar *a trece*, moldovenesc şi ardelenesc.

Este clar că formele populare sau familiare ale limbii române, folosite pentru prima oară în mare număr de Neculce, au pătruns mereu în limba literară pînă azi, fără a deveni literare. Ele constituie numai o variantă stilistică a limbii literare, deşi pretutindeni ele constituie forma normală a limbii comune vorbite, mai exact : a graiului familiar. Trebuie să se studieze şi formele de felul acesta, pătrunse în limba literaturii. Cele ardelene au pătruns în limba scrisă prin Budai-Deleanu, iar, mai tîrziu, prin Slavici şi alţii. Cele muntene se găsesc deja la poeţii Văcăreşti.

§ 4. Morfologia substantivului limbii române literare din secolul al XIX-lea pune destule probleme. Dispar acum fapte ca singularul vechi şi popular (cel puţin prin Moldova de sud este aşa) *copaciu*, care e înlocuit cu *copac*, care e o refacere a singularului pe baza pluralului şi a substantivelor ca *sac*, pl. *saci*. Probabil, forma *copac* pleacă de la un anumit dialect teritorial, [poate şi de la cel muntenesc]. Avem de relevat şi variante ale pluralului, ca munt. *paseri* şi mold. *păsări*, care pot caracteriza diferitele dialecte literare din veacul trecut. Pînă la urmă s-a impus *păsări*, care corespunde legii generale a pluralului femininelor cu *-á-* în temă : acest *-á-* devine la plural *-ă-*.

Pe de altă parte, în secolul al XIX-lea avem încă lupta între limba veche (scrisă) şi limba nouă (populară) în morfologie. Astfel, chiar la Alecsandri (*Iorgu de la Sadagura*, 1844, p. 83), găsim o dată *greşalele*, ca în limba veche, altă dată *greşăli*, ca în graiul popular din Moldova. Aici avem înlocuirea unui vechi popular feminin în *-e* prin pluralul feminin *-i*. În această epocă se întrebuinţa foarte des şi pluralul în *-uri* la unele substantive neutre care azi îl fac în *-e* : *mormînturi, veşmînturi* etc. Faptul, studiat de acad. I. Iordan, *Limba română actuală*, p. 63—70 (mai înainte în BIFR, V, p. 1 şi urm.) caracteriza şi limba veche, şi trebuie socotit ca o continuare a stărilor de lucruri din acea epocă. Avem în secolul al XIX-lea şi cazuri cînd însuşi genul substantivului este altul decît cel de azi : *pas* este neutru şi cînd nu însemnează «trecătoare în munţi», cum arată pluralul *pasuri*, prezent la atîţia scriitori, printre care şi Heliade Rădulescu. Nu ştim dacă în acest caz avem a face cu o transmisiune din limba veche. Dimpotrivă, *cîmp* apare des masculin în secolul al XIX-lea, cum arată pluralul *cîmpi*. Acest fapt caracteriza şi limba literară veche.

Nu trebuie să pierdem din vedere la morfologia substantivului nici fapte ca gen.-dat. *tătîne-meu*, alături de *tatălui-meu*. Primul se găseşte la Alecsandri, *op. cit.*, p. 39. Limba literară s-a fixat însă la cel din urmă, singurul care apare cu o declinare regulată.

Lupta între formele muntene şi cele moldovene şi victoria celor muntene se observă în cazul pluralului substantivelor neutre în *-ău* : şi Alecsandri scrie, *op. cit.*, p. 37, *pîrae* în loc de *pîrăie*, cum ar impune pronunţia populară

Scanned with OKEN Scanner

din Moldova. Trebuie văzut cum făceau pluralul aceste substantive în secolul al XVIII-lea.

O atenție specială trebuie acordată pronumelui, care prezintă o mare varietate și fapte deosebite de cele ale limbii de azi. Scriitorii dintre 1830 și 1880 introduc mari schimbări în ce privește diferitele categorii de pronume, față de limba scrisă atunci. În unele cazuri avem a face cu pătrunderea unor fapte populare în limba scrisă. Astfel, vechiul pronume relativ *carele, carea*, pl. *carii, carele*, își petrece în acest timp ultimele zile ale existenței sale. În locu-i se impune forma *care* (nu numai muntenescul și ardelenescul *care*, dar și moldovenescul *cari*, căci *-i* a fost socotit echivalentul popular al lui *-e* din limba cultă). Unii scriitori întrebuințează o formă de plural identică cu cea de singular, alții (Heliade Rădulescu, Hasdeu etc.) îi dau un plural în *-ĭ* : *cari*, reluat apoi de N. Iorga și alți scriitori. Este această formă de origine populară ? Sau este ea o creație cultă ? Noi am crede că s-a plecat de la forma populară *cari*, atestată pentru unele regiuni de textele dialectale ca formă de singular și plural, dar că utilizarea acestui *cari* ca formă unică de plural, în opoziție cu forma în *-e*, de singular, aparține numai limbii culte, care a tins spre o diferențiere formală.

Printre faptele vechi, care dispar acum din limbă, sînt de notat : *fieștecare* (Alecsandri, *op. cit.*, p. 83), înlocuit cu *fieșcare, fiecare* ; *luiș* «lui însuși», ce se găsește la Conachi ; demonstrativele *cest, ceastă*, pl. *cești, ceste*, pronumele de identitate *(a)cestaș* „tot acesta", *(a)ceastaș* „tot aceasta", apoi formele de nom.-ac. pl. și de gen-dat. ale demonstrativelor *acest(a)* și *(a)cel(a)*, pe care le vom discuta aici. În epoca 1830—1880, probabil numai la scriitorii moldoveni care utilizau cronicile ca un izvor de limbă, găsim forma *acestii* „aceștia", care caracterizează și pe Neculce (astfel la Alecsandri, *op. cit.*, p. 83). Probabil că muntenii și ardelenii scriau atunci altfel : *aceștia*. Mai interesant e faptul că, în epoca 1830—1840, se renunță definitiv la formele de gen.-dat. sg. fem. ale demonstrativelor pomenite : anume *aceștii, (a)ceii, (a)cei*, care sînt înlocuite cu actualele forme *acestei* și *(a)celei*, sau cu variantele *aceștii* și *(a)celii*, toate analogice, cu *-st-* în loc de *-șt*, și cu *-l-* în locul vechiului *-l-* dispărut. Probabil, ele au fost introduse în limba literară de Heliade Rădulescu prin opera sa literară de după 1829, căci în *Gramatica* sa nu au fost înregistrate. Va trebui să se studieze apariția lor la toți scriitorii din acel timp. Nu cunoaștem repartiția pe teren, în dialectele teritoriale, a formelor feminine de genitiv-dativ *aceștii, acestei, (a)cei, (a)celei* — poate cele cu *-st-* și *-l-* nici nu există dialectal — ca să putem spune cu siguranță dacă Heliade Rădulescu este creatorul acestor forme sau numai cel care le-a ridicat la rangul de norme ale limbii literare. De altfel la baza lor au putut sta și niște eventuale forme populare muntene *ăstei* și *ălei*, dacă asemenea forme există dialectal și nu avem în locul lor forme ca *ăștii* și *ălii*.

În această epocă, faptele caracteristice limbii vechi nu dispar numai pentru că sînt înlocuite cu altele populare, socotite de scriitori și gramatici ca mai potrivite pentru limba literară nouă, ce-și făurea atunci poporul român. Cîteodată rațiunea, judecata gramaticului sau scriitorului intervine de-a dreptul în faptele de limbă și le modifică în sensul voit de ea, în sensul socotit de ea ca just, chiar dacă de fapt avem a face cu o greșeală. Astfel formele pronominale mai vechi *celălalt, ceialaltă*, pl. *cei(a)lalți, cele(a)lalte* care, cu modificări fonetice, se găsesc și astăzi în dialectele teritoriale, au fost socotite ca alcătuite nu din *cela+lalt, ceia+laltă* etc., ci din *ce+lalt*,

cea+laltă etc., și deci au fost înlocuite cu *cellalt*, care e însă mai rar și cu *cealaltă*, pl. *ceilalți*, *celelalte*. Greșeala de interpretare a pornit de la faptul că, dialectal, și în limba veche, avem pronunțiile *ceilalți* și *celelalte*, ce păreau a arăta că pronumele în discuție sînt alcătuite din *cei*, *cele+lalți*, *lalte*, și că, la pronumele *celălalt*, *cealalat* (dialectal și *cealalnt*), *ă* sau *a* neaccentuat se părea a fi fost introduși din cauza greutății de a se pronunța un dublu *l*. Nu știm cînd a fost introdusă în limba literară românească o asemenea particularitate gramaticală și de care scriitor sau gramatic. Probabil că ea e mai recentă și că s-a răspîndit prin școală, deci chiar prin manualele de gramatică și prin limba reglementată a manualelor de școală. Un cercetător ca Philippide înregistra însă, în a sa *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, 1897, p. 60, pe *celalalt* și *ceialaltă* ca singurele forme corecte ale limbii literare.

În ce privește verbul, este de făcut observația generală că, în această epocă, de asemenea se renunță la o serie de fapte caracteristice limbii vechi și că pătrund în limbă o serie de alte fapte populare. Acum sînt înlăturate definitiv fapte arhaice chiar pentru acea vreme, ca formele tari ale perfectului simplu *feace* și *feaceră*, care mai apar numai la scriitorii ardeleni de pînă pe la 1830 (de exemplu la Petru Maior, vezi P. Haneș, *op. cit.*, p. 20). După 1830 pătrund serios în limba literară forme ca *simt*, *aud*, *cred*, care și pînă atunci se întîlnesc în texte alături de *simț*, *au(d)z*, *cre(d)z*, *vă(d)z* etc. (acestea din urmă caracterizau de obicei limba literară veche). [Se ajunge chiar la o deosebire morfologică pe provincii a limbii literare românești. Astfel, mold. și ard. *simt*, *cred* și *văd*, față de munt. *simț*, *crez* și *văz*. Ultimele două se mențin în limba scrisă și vorbită de munteni și după 1880. Forma *simț* pare a fi dispărut, pentru a fi înlocuită cu *simțesc*. Va trebui să se urmărească și repartizarea, în operele literare scrise în diferitele provincii, a formelor *puiu*, *țiu*, *saiu* etc. față de *pun*, *țin*, *sar* etc. ale căror arii se prezintă altfel decît pentru verbele examinate anterior, atît în dialectele teritoriale, cît și în limba literară.] Ar fi însă o greșeală să se creadă că formele cu *-l* și *(d)z*, care se găsesc la scriitorii din secolul al XIX-lea, trebuie socotite ca muntenisme, cum sînt ele simțite azi, și pe drept, de oricine. În acea vreme, asemenea forme, care s-ar găsi la scriitorii moldoveni și ardeleni, nu sînt muntenisme, ci transmisiuni din limba veche. Astfel e cazul cu formele corespunzătoare de la Budai-Deleanu sau cu cele de la Conachi. Forma *pociă*, care apare, alături de *pot*, la scriitori din secolul al XIX-lea, din toate provinciile, caracteriza și limba veche. Nu sîntem lămuriți asupra originii formei *pot*, devenită singura normală în limba literară modernă. Nu știm anume dacă ea este populară. Fapt este că o întîlnim la Alecsandri, *op. cit.*, p. 40.

În aproape toate aceste cazuri ale morfologiei verbului, avem a face cu înlăturarea unei forme vechi și înlocuirea ei printr-o formă populară, care e și mai nouă. Scriitorii n-au depus alt efort decît acela de a adopta ca literară forma populară. În alte cazuri însă se observă o participare activă a scriitorilor sau gramaticilor la crearea noilor forme gramaticale. Astfel, de la Iancu Văcărescu începînd, se observă apariția în limba literară, în special în aceea a poeziei, dar și în aceea a prozei, a unor forme ca *ei se joc*, *ei zbor* etc., pentru normalele *ei se joacă*, *ei zboară* etc. (exemple din operele scriitorilor de după 1830, vezi la Tudor Vianu, *Limba română*, 1954, nr. 4, p. 55—56, *art. cit.*). Ele se găsesc aproape numai în Muntenia. Totuși ele apar cîteodată și în limba scriitorilor din alte provincii. Astfel, la Alecsandri, *Iorgu de la Sadagura*, Iași, 1844, p. 82, găsim *ei joc*. Vom întîlni forme de acest fel și în poeziile

Scanned with OKEN Scanner

acestui scriitor. În presa din Muntenia, ele s-au menținut pînă la primul război mondial, cum rezultă din materialele înregistrate de I. Iordan în revista *Școala normală*, I, 1916, p. 262—263 (în articolul: *Cum vorbesc românii românește*). Un asemenea fapt morfologic se poate explica prin graiul popular din Banat și Oltenia. Cum a arătat același cercetător, *Limba română actuală*, p. 137—138, avem a face desigur cu niște creații culte, analogice, rezultate prin reacțiune la situația din dialectul popular muntean. Se știe că acolo există o identitate morfologică între formele verbale de pers. a III-a sg. și cele de pers. a III-a pl., considerată greșit de obicei, pentru formele de plural, ca un fenomen sintactic de dezacord: *el cîntă, ei cîntă*; *el vede, ei vede*; *el aude, ei aude*. Reacțiunea este provocată de formele conjugărilor a II-a, a III-a și a IV-a din limba literară: formele de plural sună în limba literară fără *-e* de la singular. S-a crezut deci în Muntenia că și formele de plural de la conjungarea I trebuie să se termine în consonanta de la sfîrșitul temei verbale. Dacă această explicație este justă, — și noi nu vedem posibilă alta —, atunci trebuie să considerăm, împreună cu acad. I. Iordan, formele în discuție ca rezultatul unui hiperurbanism morfologic.

Cîteva mari schimbări în morfologia verbului au fost recomandate sau introduse în limba literară de către I. Heliade Rădulescu. În *Scrisoare la D. Căminarul C. Negruzzi*, din 26 octombrie 1838, publicată în *Curierul de ambe sexe*, I, p. 369—374, Heliade Rădulescu spunea (p. 373): «Rumânii în deobște cum și cărțile lor zic: o a m e n i i c î n t a, și bănățenii în parte zic o a m e n i i c î n t a ŭ, v o r b e a ŭ... și gramaticește zic mai bine». Dar Heliade Rădulescu n-a îndrăznit să introducă în limba literară formele de imperfect cu *-ŭ*, în locul celor fără *-ŭ*: *ei cînta, ei ședea*, care caracterizau pînă atunci limba literară. Ele au fost acceptate de scriitorii români după 1848, poate chiar după 1850, pînă pe la 1860. Va trebui să se stabilească cine le-a introdus întîia oară în limba literară. Prin ele se înlătura omonimia care exista pînă atunci între persoana a III-a singular și persoana a III-a plural a imperfectului indicativ. Dar Heliade Rădulescu a cerut să se întrebuințeze la persoana a III-a singular a perfectului compus auxiliarul *a* în locul lui *aŭ* care caracterizase pînă atunci limba literară românească, și a scris în consecință *el a cîntat, el a șezut* etc., în loc de *el aŭ cîntat, el aŭ șezut* etc., singurele normale pînă atunci în limba noastră. Se înlătura astfel omonimia între persoana a III-a singular și persoana a III-a plural ale perfectului compus, existentă pînă atunci în limba literară românească. Problema originii acestor noi norme morfologice ale limbii literare române este destul de greu de rezolvat. Ar fi greșit însă să se creadă că, deoarece ele au fost recomandate sau introduse de un scriitor muntean, avem a face cu niște norme ale graiului popular muntean, introduse în limba cultă. În graiul popular muntean există, la imperfect și perfectul compus indicativ, ca și la prezentul indicativ, acea identitate morfologică între persoana a III-a singular și persoana a III-a plural, considerată greșit de obicei pentru formele de plural, ca un fenomen sintatic de dezacord: *el cînta, ei cînta, el a cîntat, ei a cîntat*. Precum se vede, Heliade Rădulescu n-a folosit din graiul popular muntean decît forma persoanei a III-a singular de la perfectul compus: *el a cîntat*, lăsînd neatinsă forma mai veche, de persoana a III-a plural, a limbii literare: *ei au cîntat*. Care este însă originea formei în *-ŭ* de persoana a III-a plural a imperfectului? Cum ne arată textele dialectale, graiurile din sudul și estul Carpaților, ca și cel din Crișana și Maramureș, n-o prezintă. Nu cunoaștem care este situația în Banat,

Scanned with OKEN Scanner

unde, după cele spuse de Heliade Rădulescu, ea se găsea pe unele locuri, dar din *Texte dialectale* de E. Petrovici, passim, rezultă că forma în *-ŭ* de persoana a III-a plural a imperfectului se găsește în diferite puncte ale Ardealului. Așadar scriitorii din secolul trecut au adoptat în acest caz o formă populară nemunteană, anume ardeleană, eventual și bănățeană, pe care au introdus-o în limba literară numai pentru a diferenția formele de persoana a III-a singular și plural ale imperfectului indicativ. Modificînd forma literară mai veche, de persoana a III-a plural, ei au lăsat neatinsă pe cea de singular. Este clară intenția inovatorilor de limbă : ei au plecat de la ideea că formele verbale de singular și de plural trebuie să fie bine diferențiate una de alta, și acolo unde graiurile populare prezentau forme ce făceau posibilă o diferențiere, ei le-au acceptat, introducîndu-le în limba literară.

Dintre inovațiile despre care vorbim, singura pe care Heliade Rădulescu a impus-o, prin *Gramatica* sa și prin publicațiile sale de după 1829, este forma *a* a auxiliarului de la pers. a III-a sg. a perfectului compus. Ea apare la toți scriitorii munteni de după 1830 (Alexandrescu, Bolliac, Bălcescu, Bolintineanu). Abia după 1840 sau 1845 se răspîndește ea și la scriitorii ardeleni, și abia după 1850 sau 1855 la cei moldoveni. Cercetătorii limbii literare românești vor trebui să stabilească mai exact datele la care această inovație este introdusă în limba literară a moldovenilor și ardelenilor. Fapt este că ambele forme discutate aici sînt înregistrate de Cipariu în *Elemente de limba română*, Blaj, 1854, alături de formele mai vechi, și că ele se găsesc în scrisul unui C. Negruzzi, începînd numai cu 1857, *Păcatele tinereților*, Iași, 1857, cum rezultă din faptele adunate de P.V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare*, p. 162—164. Trebuie să se stabilească pentru fiecare scriitor important dintre 1830 și 1880 data la care aceste inovații au fost acceptate, precum și data cînd nimeni nu s-a mai abătut de la noile reguli morfologice.

Trebuie urmărită în texte și forma adjectivală de gerunziu în *-înd*, *-ind*, feminin *-îndă*, *-indă*, care e o creație prin calc lingvistic, după latină, franceză și italiană, a lui Heliade Rădulescu, și care, în cîteva cazuri, s-a impus tuturor (*lăcrămînd*, *-ă*, *tremurînd*, *-ă* etc.).

§ 5. Tot ce-am spus pînă aici se referă la morfologia elementelor de origine populară a limbii literare. Trebuie însă să se urmărească și morfologia elementelor savante ale limbii, adică morfologia neologismelor. Mai întîi de toate trebuie să se stabilească modul de încadrare a cuvintelor neologisme la diferite categorii morfologice ale limbii. Problema era desigur simplă pentru cuvintele latine sau romanice care prezentau o structură morfologică ce se regăsea și la noi : *gazetă* trebuia să rămînă feminin și să intre la declinarea I, *dicționar*, *liceu*, *punct*, *text* trebuiau să intre la declinarea a II-a și trebuiau să rămînă neutre, așa cum erau în latină, chiar dacă în limbile franceză și italiană ele sînt masculine. Unele substantive masculine din franceză și italiană vor fi încadrate la masculine, altele, anume dintre cele care denumesc realități materiale sau abstracte, cum e *romanț* «roman», pl. *romanțuri* (Alecsandri, *Iorgu de la Sadagura*, 1844, p. 38) vor fi încadrate la neutre. Încadrarea substantivelor neutre din latină și a atîtor substantive masculine din limbile romanice la neutrul românesc a fost observată de Al. Graur[1], care a văzut în

[1] Vezi ultimul său articol despre neutrul românesc, în *Limba română*, 1954, nr. 1, p. 30—44, unde se citează articolele sale anterioare despre aceeași problemă.

Scanned with OKEN Scanner

acest procedeu, — şi pe drept —, chiar o dovadă de existenţa genului neutru în româneşte. (Firește, în veacul trecut, multe din aceste neutre aveau un plural în *-uri*, chiar dacă azi ele au de obicei pluralul în *-e* : *elementuri, puncturi, teatruri, texturi, volumuri* etc.). De altfel teoria existenţei unui gen neutru în limba română s-a creat tocmai în această epocă de masivă împrumutare a neologismelor : Heliade Rădulescu cel dintîi a admis în gramatica sa existenţa în limba română a genului neutru, iar la cîtva timp după aceea, G. Săulescu în *Gramatica românească*, Iaşi, 1833, (vezi Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români*, p. 112), a arătat că în limba latină şi română neutrul este mai viu chiar decît în limba germană, întrucît aceasta are şi cuvinte ca *Mädchen, Weib*. Faptul că deja atunci a început a se vorbi de neutrul român nu este întîmplător : cei doi gramatici plecau probabil şi ei de la observaţii similare cu cele ale lui Al. Graur, asupra încadrărilor morfologice în limba română ale substantivelor neologisme de origine latină şi romanică. Desigur însă că, întocmai ca şi Graur, ei aveau şi alte motive de a admite existenţa neutrului în româneşte, chiar dacă ei nu ni le-au împărtăşit.

Cu această ocazie va trebuie să nu se uite că Asachi a impus pentru cîteva decenii în Moldova o serie de neologisme de o formă feminină, acolo unde limba literară românească a adoptat, pînă la urmă, pentru aceleaşi neologisme o formă masculină sau neutră : *ghenie, imperie, studie* etc. Ele sînt de origine rusească şi nu s-au putut impune, ca atîtea alte neologisme venite prin filieră rusă, pentru că genul feminin nu avea, în cazul lor, un suport în limba latină şi în limbile romanice occidentale, chiar dacă în franceză avem *étude*. De altfel, muntenii şi ardelenii dăduseră acestor substantive genul neutru, firesc cel puţin pentru ultimele două, şi e clar că tendinţa lor trebuia să înlăture pe cealaltă.

O oscilaţie care a avut o viaţă mai lungă în limba literară românească o întîlnim în ce priveşte genul şi forma fonetică a neologismelor provenite din substantivele latine în *-or*, gen. *-oris*, franceze în *-eur* şi italiene în *-ore*. Unii le-au adoptat ca neutre în *-or* : *onòr, favòr* (acesta, deja la Conachi) şi *colòr*, păstrate pînă astăzi în anumite cercuri, alţii, — şi se pare că cel dintîi care a procedat astfel este Heliade Rădulescu —, le-au adoptat ca feminine, dîndu-le, după exemplul cuvintelor româneşti populare, moştenite din latineşte, forma *-oare*, ce s-a impus ca literară. Nu s-a mai ţinut seama de faptul că unele din ele erau masculine în latineşte, şi chiar în franţuzeşte şi italieneşte (astfel, latineştile *color* şi *honor*, italieneştele *colore* şi *onore*, şi fr. *honneur*, nu însă şi fr. *couleur* (feminin), şi au fost încadrate toate la feminine. Dar cînd substantivul latin sau romanic denumea o fiinţă masculină, încadrarea nu s-a mai făcut în acest fel, ci latiniştii au creat forme ca *directóre, tutóre*, dintre care unele (*tutore*) au rămas pînă azi însă numai în limbajul juridic, creat în parte de latinişti, iar cei ce stăteau sub semnul influenţei franceze, dar şi al celei germane şi ruse, au creat forme ca *diréctor, profésor* sau *profesòr* (primele două s-au impus la noi probabil în epoca *Regulamentului organic*). Nu ştim încă ce scriitori români au întrebuinţat întîia oară aceste neologisme cu diversele lor forme de încadrare în lexicul român. Probabil că mai tîrziu, după 1880, asemenea substantive, venindu-ne numai din franţuzeşte, au căpătat sau o formă în *-or*, ca mai înainte *favor, onor*, — e cazul lui *coafor, minor, major*, — sau una în *-eur, -ior* : *şofeur, lichior*. Substantivele în *-èr* : *şofer*, căruia trebuie să-i presupunem un sens mai vechi, singurul existent altădată în limbă («persoană însărcinată cu aprinderea şi întreţinerea focului la un furnal sau la o maşină cu aburi»),

frizer etc., pot să fie mai vechi în limbă ca şi alte cuvinte în care francezul-*eu*- apare redat prin -*e*- : *fotel*. Această schimbare fonetică a putut fi realizată şi de români.

În ce priveşte asemenea încadrări la o declinare sau alta, nu trebuie să se uite şi cazuri ca *origină*, cu punct de plecare în franceză, şi *origine*, cu punct de plecare în latină. O dată creată o asemenea «alternanţă», s-a ajuns şi la «alternanţe» ca *imagine* şi *imagină*, ce nu pot veni din fr. *image*, ci numai din lat. *imago* şi it. *imagine*. Aici a ajutat şi «alternanţa» din *margine, margină*, ce-şi are originea în dialectele teritoriale ale limbii române. Un alt fapt care trebuie remarcat este forma de plural, neconformă cu legile fonetice — morfologice ale limbii române, a neologismelor constituite de numele de popoare. Astfel, unii scriitori din veacul trecut scriu *Persi, Francezi* etc., nu *Perşi, Franceji* etc., cum ar fi trebuit. Mai curios este că formele *francezi, englezi* etc. s-au impus multora şi au rămas pînă azi în uz, ba chiar au fost recomandate de mulţi ca singurele corecte, ceea ce este desigur eronat.

Va trebui să se urmărească şi modul de acomodare morfologică, de încadrare morfologică a verbelor. Heliade Rădulescu însuşi ne informează în prefaţa *Gramaticii* sale că, pe vremea lui, muntenii spuneau *formalisesc, recomandarisesc, repetirisesc* şi *pretenderisesc*, iar ardelenii, bănăţenii şi bucovinenii, *formăluiesc, recomăndăluiesc, repetiruiesc*. După cum arată sufixele, verbele în -*alisesc* şi -*arisesc* sînt probabil de origine neogreacă, cele în-*ăulesc* sînt de origine maghiară, iar cele în -*iruiesc*, de origine germană şi rusă. Heliade Rădulescu propunea pe *formare* şi *recomandare*, luate de-a dreptul din limba latină şi din limbile romanice occidentale, în special italiană, şi pe *repetire* cu trecerea de la conjugarea a III-a la a IV-a, mai obişnuită limbii române decît a III-a. Unele din formele propuse de Heliade Rădulescu s-au impus în limba literară. În toate aceste cazuri, încadrarea verbelor la o conjugare sau alta s-a făcut fără ajutorul vreunei sufix, aşa cum era cazul cu verbele terminate în -*arisesc*, -*ăluiesc* etc. Tot o încadrare fără sufix la o conjugare sau alta avem şi în cazul verbului *a filosofa* şi *a filosofi*, la care limba străină ce a fost luată ca model a impus modelul deosebit de încadrare, căci gr. φιλοσοφέω, -ῶ şi germ. *philosophieren* stau desigur la baza lui *a filosofi*, prezent la Heliade Rădulescu şi Clain. Tot prin limba din care s-a făcut împrumutul se explică şi dublele forme, din veacul trecut, ale unor verbe ca *a dirige* şi *a dirija, a protege* şi *a proteja* etc. Variantele de conjugarea a III-a, care-şi păstrează deci situaţia avută în latină, se datoresc probabil latiniştilor, celelalte, de conjugarea I, care s-au impus şi în limba literară, au fost create de cei ce plecau de la limba franceză. Atunci cînd verbul latinesc de conjugarea a III-a a fost încadrat la a IV-a, ca în cazul verbelor *a preferi* şi *a repeţi*, discutate mai sus (§ 1), forma aceasta a rămas în uz pînă azi, alături de cea de conjugarea I. În unele cazuri (*a diferi*), verbul latin de conjugarea a III-a a fost încadrat la conjugarea a IV-a.

Şi la verbele româneşti străvechi avem asemenea variaţii. Acad. I. Iordan a studiat (*BIFR*, II, p. 47 şi urm.) fapte ca *a adauge* şi *a adăuga, a adînca* şi *a adînci, a curăţa* şi *a curăţi* etc., care se reduc la deosebiri de dialect popular şi, prin aceasta, şi literar. Putem crede că la fel stau lucrurile cu *a întrupa* şi *a întrupi* : ultimul se găseşte la Coresi (vezi *DA*) dar şi la poetul muntean contemporan cu Văcăreştii, I. C., autorul unui volumaş de poezii tipărit între 1791 şi 1797 (vezi G. Ivănescu, *Un poet român necunoscut din a doua jumătate a secolului XVIII*, în *Iaşul nou*, 1953, nr. 3—4 ; faptul despre care vorbesc este discutat la p. 231). Nu avem însă siguranţă dacă *a înainti*, care se găseşte la

Asachi, şi chiar la scriitori moldoveni din generaţia de la 1840 (Alecsandri şi Negruzzi, pentru care, vezi P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare*, p. 189—190 şi 191), este de origine populară. El pare a fi mai degrabă o creaţie a lui Asachi, care, prin presa condusă de el, va fi reuşit să-l impună şi scriitorilor moldoveni pomeniţi.

§ 6. O atenţie deosebită trebuie să se dea şi formării cuvintelor care, după părerea atîtor lingvişti, este o ramură a morfologiei. Pe la 1800 pătrund în limba română o serie de prefixe neologisme, ca *de-* în *a descrie*, *pre-* în *a prevedea* sau *pro-* în *a propăşi* (acesta este un calc lingvistic după lat. *progredior* şi fr. *progresser*; la alţi scriitori ai timpului (Conachi) găsim *a propăsa*). Adesea, în limba de pînă la 1830, avem sufixe acolo unde azi ele nu se mai găsesc: adjectivele *idealnic*, *materialnic*, *moralnic* etc., pentru *ideal*, *material*, *moral* etc. Formele în *-nic* sînt create după rus. идеалный, материалный, моральный etc., prin «românizarea» sufixului rus -ный în *-nic*, care în rus. Достойный, вредный rom. *destoinic*, *vrednic* etc. În alte cazuri avem un alt sufix în locul celui uzual azi. *Filosofesc*, moştenit de altfel din limba veche, în loc de *filosofic*, *filozofic*; *politicesc* de origine rusă, în loc de *politic*. În toate aceste cazuri, ca şi în altele (de exemplu *a favoriza* în loc de *a favorisi*, existent la Conachi, ca şi în cazurile studiate în § 5), un rol mare a jucat, în ce priveşte trecerea spre formele actuale, Heliade Rădulescu dar şi Asachi, Bariţ şi latiniştii, care au preferat formele actuale luate de-a dreptul din latină sau din limbile romanice occidentale.

O mare dificultate la încadrarea în morfologia românească prezentau neologismele latine în *-io*, gen. *-ionis* (adică în sufixele *-atio*, *-itio*, *-utio*, *-tio*, *-sio*), care se terminau în franceză în *-ion* (*-ation* etc.), iar în italieneşte, în *-ione* (*-atione*) etc. Limba română dispunea deja din epoca veche de forme în *-ie* (precum *corunaţiia* la Radu Greceanu, *Cronica*, vezi Gaster, *Chrestomatie*, I, p. 333 şi 334) de origine latină şi polonă; la scriitori ca T. Corbea, D. Cantemir şi I. Neculce ele sînt şi de origine rusă: *oraţiia*, *declaraţia* la Corbea, vezi Byck, *op. cit.*, p. 35, *electie* la Neculce, vezi *ibidem*, p. 39. Dar la sfîrşitul secolului a XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, Văcăreştii şi alţi scriitori au început să accepte neologismele din această categorie sub o formă italienească: *congiunţione*, *construţione*, *interieţione*, *propoziţione*, toate la Iannache Văcărescu, *lecţione*, la Toader Şcoleriu. Influenţa rusească din prima jumătate a secolului al XIX-lea a impus însă, pentru toate neologismele de acest fel pătrunse în limbă, forma în *-ie*: *administraţie*, *ţivilizaţie* sau *civilizaţie*, *fracţie*, *naţie*, *raţie* etc., rămase în uz pînă astăzi cu excepţia lui *ţivilizaţie*. Dar după 1840, Heliade Rădulescu şi unii latinişti, inspirîndu-se de la forma pe care a luat-o sufixul latin în româneşte (*-iune* : *înţelepciune*), scriau *civilizaţiune*, *raţiune*, *naţiune* etc. Ei, în special Heliade Rădulescu, care întrebuinţa încă şi forme *-ie*, au reuşit să impună în unele cercuri şi asemenea forme, şi au introdus în limbă cuvinte noi în *-iune*, ca *acţiune*, *fracţiune*, *raţiune*, *sesiune*. Trebuie văzut dacă atunci cînd circulă amîndouă formele, cu o diferenţă de sens ca în *fracţie* şi *fracţiune*, *porţie* şi *porţiune*, *raţie* şi *raţiune* etc., nu avem a face, în cazul formelor în *-ie*, cu neologisme de origine rusă, iar în cazul formelor cu *-iune*, cu neologisme introduse de Heliade Rădulescu italienizant şi de latinişti.

Cu privire la acest sufix *-iune*, este de adăugat că el face parte dintre puţinele fapte morfologice impuse în parte şi de latinişti. Am văzut (§ 4) că, în unele privinţe, latiniştii de după 1840 au inovat în acelaşi fel ca Heliade Rădulescu şi reprezentanţii curentului popular şi istoric, că ei au avut deci şi o acţiune

Scanned with OKEN Scanner

pozitivă în istoria limbii literare românești, cum de altfel o dovedesc și multe din neologismele introduse de ei și rămase pînă azi în limbă. Este explicabil că ei nu puteau aduce inovații latinizante de ordin morfologic ; dar în domeniul sufixelor neologisme, ei puteau inova, și, în cazul arătat mai sus, inovația lor a prins. Cercetarea morfologiei, ca și a lexicului și sintaxei limbii literare a secolului al XIX-lea, trebuie să ia în considerare și textele scrise de latiniști, dar numai în comparație cu textele celorlalți scriitori din epoca lor și din epoca imediat ulterioară, pentru a vedea ce s-a transmis de la ei limbii naționale.

Avem de studiat de altfel și manifestările lor în limbă care n-au prins, dar care au avut totuși în veacul trecut o răspîndire și dincolo de cercul latiniștilor. Astfel, un fapt morfologic care nu trebuie pierdut din vedere, cînd e vorba de limba literară a secolului al XIX-lea, este modul de încadrare a adjectivelor latinești terminate în *-alis*, *-ale*. Unii scriitori, și nu numaidecît latiniști, l-au încadrat la declinarea a III-a a numelor. La Eufrosin Poteca, *Filosofia cuvîntului și a năravurilor*, Buda, 1829, găsim : *naționale, ghenerale, morale* etc. și nu știm încă dacă el a luat un exemplu de la scriitorii din Ardeal. Nu e exclus ca el să fi pornit de la Paul Iorgovici, care în *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799, încadrase aceste substantive tot la declinarea a III-a. Pluralul unor asemenea adjective nu se putea termina, firește, decît în *-i*, după regula declinării a III-a : *naționali*, *morali* etc. Ele apar și la Heliade Rădulescu în faza sa italienizantă, și e interesant că asemenea plurale se găsesc chiar la Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*. Avem a face cu un curent de limbă care a circulat alături de celălalt, ce a rămas învingător ; acest curent n-a învins, pentru că majoritatea scriitorilor, chiar și unii latiniști au plecat de la morfologia franceză a acestor adjective, iar nu de la cea latină și italiană, de la care plecau oameni ca Iorgovici, Eufrosin Poteca și unii latiniști.

Un fapt care a prins în veacul trecut și mai mult decît cel examinat anterior, întrucît îl găsim chiar la Hasdeu, este pluralul în *-e* al substantivelor neutre neologisme în *-iŭ* (din lat. *-ium*) : *principiŭ*, pl. *principie* etc.

Influența nouă, latină și romanică, a dus în unele cazuri la înlăturarea sufixului românesc popular *-esc*. Astfel în adjectivele *românesc, franțuzesc, italienesc, rusesc* etc., cîteodată el nu mai este întrebuințat și se ajunge la formele *român, francez* etc., adică la forme identice cu substantivul de la care s-a derivat adjectivul.

Cel care studiază morfologia limbii literare române din secolul al XIX-lea nu trebuie să uite nici adverbele neologistice pe care și le-a însușit sau creat limba română în acest secol. Pe lîngă calcuri lingvistice ca *invederat* «evident» etc., nu trebuie uitate adverbele *deja, natural, evident* etc. și formele în *-mente* sau *-minte*, care apar la atîția scriitori din secolul trecut și, dintre care, puține au rămas în uz pînă azi.

Atenția noastră trebuie să se îndrepte și asupra diferitelor prepoziții și conjuncții care, după 1830, și-au schimbat sensul (astfel *pentru* nu mai este întrebuințat cu sensul „despre", iar *ci* nu mai este întrebuințat cu sensurile „dar", „iar", „pe cînd", „în timp ce"), precum și asupra diferitelor conjuncții noi, unele rezultate prin calc lingvistic (*întrucît, din moment ce* etc.), altele prin împrumut (*or(i)* «dar»). Cu această ocazie vom releva încercările latiniștilor și ale lui Heliade Rădulescu de a introduce în limbă conjuncția *ma* «dar» «însă», care nu este totuși un italienism, ci și un element popular, anume bănățean. E interesant că această conjuncție se găsește și la Alecsandri, *Iorgu de la Sadagura*, 1844, p. 43 : *ma ce să facem*, anume în graiul lui *Chiula-*

foglu, deci ca un element străin, probabil de origine greacă, cum şi este el în dialectul bănăţean. Acest *ma* trebuie separat cu totul de cel care se găseşte şi la latinişti şi la Heliade Rădulescu, fiind un element de jargon.

§ 7. Cu acestea n-am terminat toate problemele puse de morfologia limbii literare a secolului al XIX-lea. Noi am arătat numai ce probleme pune limba literară propriu-zisă, limba neutră, normală, stilul neutru, normal. Se mai pun însă şi probleme de ordin stilistic, neglijate de noi mai sus. Le-am neglijat tocmai pentru că faptele de stil sînt în funcţie de sistemul de norme uzuale ale limbii şi, cum spuneam deja la începutul acestei lucrări (§ 1), atîta vreme cît aceste norme nu erau încă fixate, nu se puteau crea diferitele stiluri ale limbii literare române (ne referim la stilurile care-şi au originea în diversitatea de ordin social a materialelor limbii, nu la stilurile de origine temperamentală). Aceste stiluri, create în parte în secolul trecut, în epoca de fixare a limbii literare române, tocmai prin opoziţie cu normele de limbă ce s-au impus atunci, par a se reduce : la unul popular sau popularizant, reprezentat cu strălucire întîia oară de Creangă, la unul familiar, reprezentat de o parte din teatrul lui Alecsandri, de *Scrisorile* lui Ghica sau de părţi ale poeziei lui Eminescu, la stilul poetic, solemn sau înalt, reprezentat în general de poezia românească, şi la stilul satiric-ironic, reprezentat de o parte din proza lui Heliade Rădulescu, precum şi de o parte din teatrul lui Alecsandri şi a lui Caragiale[1]. Cercetătorii limbii literare româneşti vor trebui să studieze şi asemenea fapte ce se abat de la normele limbii româneşti comune, adică naţionale. Pentru a se crea aceste stiluri s-a recurs la fapte arhaice, la fapte populare, dintre cele care n-au reuşit să devină literare, la neologisme şi la elemente de jargon sau argou. Asemenea fapte, nefiind cele normale, au căpătat o valoare stilistică pe care n-o avea vorbirea obişnuită. E uşor de înţeles cum s-a creat stilul popular şi cel familiar, şi noi înşine l-am studiat parţial mai sus (§ 3) încercînd a defini limba literară. Aici vom cita cîteva fapte morfologice care contribuiau în secolul al XIX-lea, şi mai contribuie încă sau pot contribui şi astăzi, la crearea stilului poetic, solemn sau înalt şi al celui satiric-ironic.

Atîta vreme cît forma verbală *voi* «vreau» caracteriza limba literară a muntenilor, ea nu putea căpăta altă funcţie decît aceea a exprimării normale, neutre. Cînd însă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limba literară românească se fixa la forma *vreau*, de origine moldovenească şi ardelenească, forma verbală *voi* «vreau» rămînea disponibilă pentru funcţiile stilistice emoţionale. Dacă ea apare la personajele lui Caragiale (vezi § 2) numai pentru mai exacta redare a realităţilor sociale muntene criticate de autor, în versurile lui Eminescu din *Despărţire* : *Tot una-i dacă astăzi sau mîne o să mor, / Cînd voi să-mi piară urma în mintea tuturor, / Cînd voi să uiţi norocul visat de amîndoi*, sau în versul : *Nu voi mormînt bogat*, verbul *voi* are funcţia stilului poetic înalt. Cînd acelaşi poet întrebuinţează conjuncţia *ci*, nu cu funcţia pe care o are astăzi în limba română în mod obişnuit, ci cu sensurile : «dar», «iar», «pe cînd», «în timp ce» care sînt toate arhaice, el a dat unui fapt deja existent în limbă o funcţie stilistică nouă, de o puternică rezonanţă afectivă. Astfel în poezia *Despărţire (Ci eu aş vrea ca unul venind de mine-aproape, / Să-mi spuie al tău nume pe-nchisele-mi pleoape.../Ci tu rămîi în floare ca luna lui april)* sau în poezia *Cu mîine zilele-ţi adaugi, Se pare cum că-i altă toamnă, /*

[1] Mai potrivit ar fi să se vorbească, în aceste cazuri, nu de stiluri ci de categorii de stil.

Ci-n veci aceleaşi frunze cad sau în *Luceafărul* (*... Trăind în cercul vostru strîmt,/ Norocul vă petrece, / Ci eu în lumea mea mă simt / Nemuritor şi rece)*[1]. Limbajul poetic înalt se creează însă nu numai din asemenea elemente ale sistemului lingvistic, care au căzut în desuetudine, sau a căror funcţie mai veche a căzut în desuetudine, ci din orice elemente care dublează pe altele. Astfel, formele neaccentuate, conjuncte, de dativ, ale pronumelui personal, întrebuinţate în locul pronumelui posesiv, au fost folosite de toţi poeţii din epoca modernă cu o valoare poetică (Eminescu în poezia *Iubind în taină* : *Nu vezi că gura-mi arsă e de sete / Şi-n ochii mei se vede-n friguri chinu-mi, / Copila mea cu lungi şi blonde plete ? / Cu o suflare răcoreşti suspinu-mi, / Cu-n zîmbet faci gîndirea-mi să se-mbete. / Fă un sfîrşit durerii... vin la sînu-mi*), şi se pune problema dacă ele n-au avut aceeaşi funcţie poetică chiar în epoca veche.

În aceeaşi categorie sînt şi formele de persoana a III-a singular şi plural ale conjunctivului prezent fără morfemul *să*, care sînt întrebuinţate de poeţii din veacul trecut în locul celor cu *să* (Eminescu, *Despărţire*) : *Răsar-o vijelie din margini de pămînt, / Dînd pulberea-mi ţărînii şi inima-mi la vînt.* Ele se întrebuinţează şi în limba de toate zilele cu funcţie concesivă (*Fie !*) sau pentru a exprima enervarea (*Ducă-se dracului !*). Dar poeţii au ştiut să le dea şi alte valori. Astfel în Eminescu (*Dalila*) : *Şi în haosul uitării oricum orele alerge, / Ea din ce în ce mai dragă ţi-ar cădea pe zi ce merge,* unde forma de conjunctiv fără *să* are valoarea unui condiţional prezent.

Stilurile satirice-ironice se formează tot din elemente arhaice, populare sau neologisme, dar din acelea care, pentru motive ce nu sînt întotdeauna clare, apar ca urîte, precum şi din elemente de jargon sau argou. Înseşi sistemele lingvistice aberante ale latiniştilor, italienizanţilor şi al lui Pumnul, care nu se puteau impune ca limbă literară a românilor, au căzut în situaţia unor jargoane, măcar la elementele lor negative, şi au devenit material pentru aceste stiluri. Stilurile satirice-ironice merg mînă în mînă cu atitudinea politică, socială, faţă de categoriile sociale incriminate, compromise social, dar şi prin limbajul lor. Astfel Alecsandri, împreună cu alţi scriitori din epoca sa, a ironizat stilul de vorbire al generaţiei mai vechi, adică al boierilor vechiului regim şi stilul administrativ sau de cancelarie, al aceleiaşi epoci, precum şi stilurile neologistice exagerate ale franţuziţilor, italienizanţilor şi latiniştilor, ca să nu mai pomenim de jargonul grecilor ce nu cunoşteau bine limba română. În acest scop, Alecsandri a utilizat şi procedeele morfologice caracteristice categoriilor ironizate. Astfel, în *Iorgu de la Sadagura*, 1844, p. 24, Gahiţa se exprima astfel : *Să nu-mi refuzărişeşti braţul.* Sînt prin urmare supuse satirei autorului tocmai verbele în *-arisesc*, pe care le socotea nepotrivite şi le ironiza şi Heliade Rădulescu în prefaţa *Gramaticii* sale. Ironizarea prin metode morfologice apare şi la Caragiale : *Vocea patriotului naţionale* sau *O soţietate fără prinţipuri.*

Dar şi unele elemente populare pot fi supuse ironizării scriitorului, odată cu anumite categorii sociale. Printre elementele morfologice de origine populară, folosite în stilul satiric, sînt formele verbale în *-ără* de la pluralul perfectului compus, caracteristice graiului popular muntean din unele părţi (vezi Graur, *Bul. Lingv.*, III, p. 180—182). Ibrăileanu releva, în cursul său de *Istoria literaturii române moderne*, că formele de perfect în *-ără* apar deja la C. Bolliac. El însă nu ne spunea dacă scriitorul muntean le întrebuinţa satiric-ironic.

[1] Conjuncţia *ci* cu funcţie poetică apare întîia oară în poezia lirică a lui Heliade Rădulescu.

Scanned with OKEN Scanner

Cu această funcție ele apar chiar la Alecsandri, *Chirița în Iași*, care pune pe Pungescu să vorbească astfel: *Apoi dar... ne-am sfințitără noi doi?* (*Teatru*, București, 1875, II, p. 401); *Vina mea-i dacă s-a găsitără alt cartofor mai țeapăn decît mine și m-a zăritără cînd am tras pă riga de dedesubtul cărților?* (*Ibidem*); *am înfundatără pă dracu* (*ibid.*, p. 402) etc. Interesant e faptul că Alecsandri extinde forma *-ără* și la persoana a III-a singular, ceea ce pare a nu se întîlni în graiul popular muntean. Formele verbale în discuție se pretează la satiră din cauza caracterului lor hibrid, de perfect compus și de perfect simplu în același timp.

Crearea stilurilor limbii literare române pe planul morfologic cere însă mai mult spațiu, pentru a fi tratată cum se cuvine. Aici am voit numai să dăm cîteva exemple de felul cum trebuie duse cercetările în această direcție.

Scanned with OKEN Scanner

FORMAREA TERMINOLOGIEI FILOZOFICE ROMÂNEȘTI MODERNE *

§ 1. Condițiile care au dus la crearea terminologiei filozofice românești moderne

Într-o lucrare netipărită încă, *Terminologia filozofică românească de pînă la 1830*, pe care am redactat-o în cadrul filialei din Iași a Academiei R.P.R., am arătat că pînă la 1830 — 1840, în unele privințe chiar pînă pe la 1860, a existat la români o terminologie filozofică deosebită în mare parte de cea de astăzi, o terminologie filozofică care, firește, nu este în întregime aceeași la toți traducătorii de opere teologice și filozofice din acea epocă, dar care are multe elemente ce se transmit de la un traducător la altul. Mi se părea aceasta o constatare de mare preț deoarece de obicei noi ne imaginăm terminologia noastră filozofică de astăzi, ca și orice altă terminologie savantă, drept creație a secolului al XIX-lea, și nu admitem existența unei terminologii filozofice sau, în general, savante, în secolele anterioare. Ne imaginăm, de obicei, că preocupările filozofice din acea vreme, ca și cele gramaticale sau de altă natură, n-au putut duce la crearea unei terminologii care să se transmită de la un traducător la altul, adică la crearea unei tradiții terminologice. Desigur, adesea se va fi ajuns și independent la crearea aceluiași termen de către diferiți scriitori sau traducători de atunci. Dar noi am dovedit, în lucrarea pomenită, că o parte din terminologia veche s-a transmis de la unul la altul, că a existat o influență a traducătorilor mai vechi asupra celor mai noi. Această terminologie filozofică veche se deosebește în multe privințe de cea de astăzi. În lucrarea amintită n-am arătat însă cu un material prea bogat că actuala terminologie filozofică românească, în ce are ea deosebit față de cea veche, s-a creat după 1830. Este ceea ce vom încerca să dovedim acum. S-ar putea crede că actuala terminologie filozofică este și mai nouă, că după 1830 a existat încă o fază de dezvoltare a terminologiei filozofice românești intermediară între cea veche și cea de azi. În parte, lucrurile stau și așa, deși această perioadă intermediară este constituită de coexistența terminologiei vechi cu cea nouă, așa încît este mai drept să se distingă numai două faze fundamentale în dezvoltarea terminologiei filozofice românești: una pînă la 1830 — 1840, care coincide cu epoca feudală, și alta, după aceea, pînă azi, care coincide cu epoca burghezo-moșierească și, într-o anumită măsură, și cu regimul socialist.

---

* Articol apărut în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, 1956, p. 171—204.

Scanned with OKEN Scanner

Cea mai mare parte din terminologia filozofică s-a schimbat odată cu trecerea de la orînduirea socială feudală la cea capitalistă. N-ar trebui, însă, să se creadă că această schimbare se explică prin caracterul suprastructural al terminologiei filozofice. Ea se explică prin aceea că noile împrejurări sociale au dus la o puternică influenţă franceză şi latină asupra limbii române, ceea ce a scos din uz mulţi termeni şi multe expresii vechi. Cum am arătat în lucrarea pomenită, terminologia veche se deosebeşte de cea nouă prin multele calcuri lingvistice, iar în ce priveşte neologismele propriu-zise (împrumuturile totale), prin elementele de origine neogreacă. Terminologia filozofică modernă se caracterizează prin extrem de puţine calcuri lingvistice şi prin numeroase împrumuturi lexicale din franceză şi latină. Schimbarea orînduirii sociale a fost o urmare a schimbării economice care s-a produs în urma tratatului de la Adrianopol (1829), ce scotea cu totul Ţările Române de sub monopolul economic al imperiului turc şi le angaja în comerţul general european.

Încadrarea economică a acestor ţări în Europa a dus şi la desfacerea politică de Turcia, precum şi la încadrarea românilor sub toate aspectele, deci şi sub cel cultural, între popoarele europene. Pînă atunci, cei care se ocupau cu filozofia la români cunoscuseră numai filozofia greacă din epoca veche, bizantină sau nouă. După 1780, unii români au cunoscut şi filozofia ce avea trecere în statele feudale ale Austriei şi Prusiei, o filozofie de compromis între empirism şi raţionalism, a urmaşilor lui Leibniz şi Wolff, şi prea puţin şi filozofia franceză din secolul al XVIII-lea şi pe cea a lui Kant. După 1830, intelectualitatea românească va cunoaşte la sursă filozofia occidentală şi va citi asiduu operele filozofilor francezi din secolul al XVIII-lea sau ale filozofilor germani şi englezi de după 1780. Filozofia luminării va continua să stăpînească spiritele, dar alţi români, chiar pe la 1830, vor cădea sub înrîurirea spiritualităţii romantice a unui V. Cousin (astfel A. Russo, Laurian şi Zalomit) sau a idealiştilor germani postkantieni (Fichte, Schelling, Hegel, Herbart şi Beneke). Deci o orientare cu totul nouă în filozofie, care abia se anunţase pe la 1780 cu Clain, ce tradusese din Baumeister, cu Poteca, ce tradusese din Heineccius, şi cu traducătorii din Condillac. Este adevărat că manualele traduse în această vreme introduceau pe cititorul român într-o filozofie modernă şi că prin ele s-a început, în multe privinţe, crearea actualei terminologii filozofice româneşti. Termeni ca *natură*, *idee*, *experienţă*, *soţietate* etc. s-au introdus chiar de pe la 1780 de Clain ; şi tot el a introdus pe *judecată* ca termen de logică. Termeni ca : *fenomen*, *analitic*, *sintetic*, *eclectic* etc. au fost introduşi de Poteca. Dar aceşti traducători erau încă prea stăpîniţi de terminologia filozofică românească de pînă la dînşii, printre care termeni ca : *fiinţă* „substanţă", „esenţă", *fire* „natură", *începătură* „principiu" etc., ca să admitem totuşi că faza actuală a terminologiei filozofice româneşti începe chiar cu ei. Mai degrabă trebuie să considerăm epoca dintre 1780 şi 1830, şi chiar 1860, ca o fază de tranziţie, în care, alături de multe elemente ale terminologiei filozofice vechi, apar elementele terminologiei noi, ale filozofiei europene moderne. Este şi firesc acest lucru. Noua terminologie apare în cadrul celei vechi, iar cînd terminologia filozofică occidentală romanică se impune şi mai mult, după 1830, se renunţă definitiv la cea veche şi în cazuri în care încă nu se renunţase la ea. Pe la 1780 avem o pătrundere de termeni filozofici noi, precum şi crearea a numeroase calcuri lingvistice noi. Procesul care se petrece atunci este unul de cumulare. După 1830 se elimină cele mai multe din vechile calcuri lingvistice sau din cele noi, iar în locul lor se întrebuinţează cuvinte împrumutate din limbile romanice

Scanned with OKEN Scanner

occidentale. După 1830 avem aşadar o înlăturare a nenumăratelor calcuri lingvistice de pînă atunci, tocmai sub influenţa limbilor romanice din Apus, care se caracterizau şi ele prin numeroase împrumuturi din latină şi greacă, iar nu prin calcuri lingvistice. Procesul care se petrece acum este unul de înlocuire. Dar ceea ce se împrumută nu e de fapt un termen de origine franceză sau italiană străveche, ci un neologism francez şi italian, adesea şi german, care este acolo de origine latină sau greacă. Împrumutarea după 1830 (şi chiar mai înainte) a unor asemenea elemente se face spontan de toată lumea, dar principiul era cel formulat de Heliade Rădulescu pentru împrumutarea neologismelor în general, în prefaţa *Gramaticii* sale din 1828 şi în unele articole sau scrisori ale sale către vreun cărturar al vremii (Asachi, Bariţiu), publicate în revistele sale. Vom mai avea şi apariţia unor termeni filozofici pentru idei noi, pe care pînă atunci nu avuseseră ocazie a le exprima românii, pentru că ele nu se găseau în filozofia europeană de pînă la 1780, ci în cea ulterioară, în special în aceea a idealismului german postkantian. E cazul lui *dezvoltare, eu, noneu* etc.

Terminologia filozofică românească se fixează în această epocă : 1) prin cursurile de filozofie de la şcolile din Iaşi, Bucureşti şi Blaj şi prin traducerile în româneşte ale unor manuale filozofice făcute atunci (mă refer la traducerile publicate de Laurian, Zalomit, Cipariu şi Ghenadie Ienăceanu, care s-au ocupat cu filozofia şi au predat acest obiect de învăţămînt în şcoli) ; 2) prin traducerea unor scrieri filozofice, anume de morală, ca *Filosoful indian*, Iaşi, 1834 (fără indicarea autorului ; ca traducător apare I. Buznea) sau opera lui de Weiss, *Prinţipii filosofice, soţiale şi morale*, I, II, Iaşi, 1847 (traducător C. Gane); 3) prin lucrările de filozofie ale epocii, scrise în româneşte, ca acelea ale lui Heliade Rădulescu, Maiorescu şi Leonardescu, de fapt mai mult lucrări de popularizare; 4) prin articole de revistă, opere de istorie originale sau traduse, opere literare originale sau traduse, prefeţe sau studii introductive la cărţi. Poate că acestea din urmă, ca unele care au apărut înaintea lucrărilor de filozofie propriu-zise şi a manualelor filozofice, căci le găsim chiar imediat după 1830 şi au fost şi foarte citite, au creat şi impus mai repede decît celelalte o terminologie filozofică.

Firește, terminologia filozofică dintre 1830 şi 1870 — 1880 nu este întotdeauna cea de astăzi, chiar dacă termenii la care ne referim sînt mai aproape de cei de astăzi decît de cei din epoca veche. Unele oscilări au existat în toată epoca dintre 1830 şi 1880, cum au existat atunci în toată terminologia savantă românească, şi chiar în gramatica şi lexicul autohton al limbii literare. Terminologia filozofică românească modernă primeşte oarecum ultimele retuşări pe la 1870 — 1880, poate chiar şi mai tîrziu. De altfel, tot atunci se fixează definitiv, datorită unor factori asupra cărora nu e cazul să insistăm aici, şi însăşi limba literară românească. În general, putem afirma, pe baza materialului de mai jos, că terminologia filozofică românească de astăzi a căpătat aspectele pe care le are nu prin scrierile filozofice din acea vreme, ci prin scrieri de altă natură. Maiorescu nu are, în această privinţă, rolul pe care am înclina să i-l acordăm, în concordanţă cu influenţa pe care a exercitat-o. Vom vedea că, dimpotrivă, el şi-a schimbat limbajul filozofic după acela al păturilor intelectuale româneşti. Se pare, totuşi, că, în epoca imediat anterioară, între 1830 şi 1860, ardelenii, sau, în general, românii de peste munţi au avut un mare rol în formarea terminologiei filozofice româneşti. Primii profesori de filozofie de după 1830 sau 1840, din Principate, sînt ardelenii sau bănăţenii, iar primii traducători de manuale, de după 1830 pînă pe la 1870, sînt tot ardeleni

Scanned with OKEN Scanner

(pe atunci, de altfel, numai profesorii de filozofie puteau avea preocuparea de a traduce asemenea manuale în românește). S-a stabilit de mult că la Academia Mihăileană a fost profesor de filozofie, de la 1834 la 1836, Eftimie Murgu (vezi Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară*, Iași, 1885, p. 145 — 148, și G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 61 și 82 — 83), că după aceea a fost profesor de filozofie la aceeași școală ardeleanul P. Cîmpeanu. În lucrarea mea, pomenită mai sus, *Terminologia filozofică românească de pînă la 1830*, am arătat că manuscrisul Acad. R.P.R. nr. 136 și manuscrisul Bibliotecii Centrale a Universității din Iași nr. 1, 15, I, 16, și I, 17 (noua înregistrare) cuprind cursul ținut la Academia Mihăileană de Eftimie Murgu și că manuscrisul Bibliotecii Centrale a Universității din Iași, III, 5 (noua înregistrare) cuprinde unul din cursurile făcute la aceeași școală de Cîmpeanu. Din lipsă de spațiu, nu vom putea da aici informații măcar sumare asupra terminologiei filozofice cuprinse în aceste manuscrise. Am arătat, în lucrarea pomenită, că ea cuprinde încă multe rămășițe ale vechii terminologii, deși posedă, de fapt, un caracter modern. Influența exercitată de acești oameni în Moldova a fost, desigur, mare și ei trebuie să fi contribuit la formarea terminologiei filozofice românești de aici. Probabil, însă, că ei înșiși și-au modernizat, cu vremea, terminologia lor filozofică, așa că studiul terminologiei din aceste manuscrise nu ne dă soluția problemei pentru terminologia filozofică din Moldova pînă la apariția lui Maiorescu în viața culturală românească. Fapt e că traducerea făcută de Costachi Gane sub titlul *Prințipii filozofice, sociale și morale*, de colonelul de Weiss, Iași, 1844, cuprinde o terminologie filozofică deosebită de cea din cursurile lui Murgu și Cîmpeanu, și anume, în unele privințe, mai apropiată de cea de azi, iar în altele, mai veche. Această lucrare merge, în unele privințe, ca terminologie filozofică, cu lucrările din Muntenia, unde Heliade Rădulescu, Alexandrescu, Bolliac și alții dădeau cam aceeași formă neologismelor filozofice (de exemplu *rație* „rațiune", care se găsește însă și la Clain). Între 1830 și 1840, Muntenia n-a avut profesori de filozofie care să fi lăsat manuale în manuscris. Murgu, care a mers acolo în 1836, a fost numit în 1837 profesor de filozofie la Colegiul Național din București (vezi Gheorghe Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 82—83). El a profesat acolo filozofia pînă la 1840, cînd a fost expulzat în Austria, ca unul ce participase la complotul împotriva voievodului Alexandru Ghica. În 1842 este numit profesor de filozofie la același colegiu ardeleanul A. T. Laurian, care după 1848 s-a stabilit pentru cîtva timp în Moldova. Alt ardelean cu preocupări filozofice stabilit dincoace de munți a fost Bărnuțiu. Ajungem, în sfîrșit, la Maiorescu, ai cărui părinți se stabiliseră ei înșiși dincoace de munți.

Putem conclude că, dacă în epoca 1830 — 1880 Ardealul n-a avut scriitori, a avut cel puțin filologi și cunoscători ai filozofiei, și că prin aceștia s-a format, în bună parte, terminologia filozofică de astăzi a românilor. Faptul nu e întîmplător; pe atunci lingvistica era în strînsă legătură cu filozofia. Pe de altă parte, faptul că în școlile austriace se dădea o mare atenție filozofiei și se crease o atmosferă favorabilă și în public acestei ramuri a cunoștințelor omenești, a dus la o formație în spirit filozofic a filologilor ardeleni. În paginile ce urmează vom face un scurt istoric al creării terminologiei filozofice moderne românești, foarte incomplet ca material, dar, credem, veridic. Nu este posibil să se trateze amănunțit, în cadrul unui articol ca cel de față, această problemă, a cărei tratare exhaustivă cere un volum întreg.

Scanned with OKEN Scanner

§ 2. Inițierea terminologiei filozofice moderne în Muntenia de către Heliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu, C. Bolliac și alții

În 1829 apărea la Buda traducerea făcută de Poteca, sub titlul *Filosofia cuvîntului și a năravurilor*, a manualului de filozofie al lui Heineccius, *Elementa philosophiae rationalis et moralis*, Frankfurt-pe-Mein, 1828, dar nu după textul latin, ci după textul grecesc, tradus de Grigore Brîncoveanu și publicat la Viena în 1808. Această traducere cuprindea o terminologie filozofică în cea mai mare parte veche. Noua generație de scriitori munteni, condusă spiritual de Heliade Rădulescu, aducea, în traducerile sau producțiile sale poetice și de altă natură, o terminologie poetică în cea mai mare parte nouă, rămasă în uz, aproape în întregime, pînă azi. Atît Heliade Rădulescu, cît și Gr. Alexandrescu și C. Bolliac, pentru a pomeni pe cei mai importanți dintre scriitorii munteni ce au activat pînă la 1840, au împrumutat atunci o mulțime de termeni filozofici francezi, sau, în general, latino-romanici, dîndu-le forma pe care o voia Heliade Rădulescu și care s-a impus o bucată de vreme sau chiar pînă azi : *ocazie*, *rație* „rațiune" etc., iar nu una franceză (*ocazion*, *rezon* etc.), cu toate că și aceasta se întîlnește la unii dintre contemporani, și chiar la Alexandrescu cîteodată (astfel e cazul lui *rezon*, rămas pînă între cele două războaie mondiale, cu un sens întrucîtva deosebit, în anumite pături funcționărești pe care le reprezenta și Ipingescu). Desigur că la cei trei scriitori pomeniți mai sus, în special la primii doi, care erau mai arhaizanți, avem și destule elemente vechi. Ne vom limita aici numai la cîteva observații asupra limbajului lor filozofic de pînă la 1848—1850, în special asupra celui de pe la 1830 — 1840, care ne arată că încă de pe atunci se opriseră ei la o terminologie filozofică modernă.

În poeziile lui Heliade Rădulescu dintre 1829 și 1838 găsim (citez după ediția Popovici, *Opere*, I) : *divina ta cîntare* (p. 69), *religiosul sunet* (p. 75), *lumină misterioasă* (p. 81), *Creatorul* (nu : *Ziditorul*) (p. 84), *Creator* (p. 87), *materie* (p. 85), *natură* (p. 85, 87), *virtuțile* (p. 86), *geniu* (p. 86), *princip* „principiu" (p. 87), *natura* (p. 88), *materia* (p. 88), *elementuri* (p. 89), *virtutea* (p. 89), *libertate* (p. 89). Se înlătură astfel din limba română termeni vechi ca : *începătură* „principiu", *bunătate* „virtute" etc. La Heliade Rădulescu, *ființă* nu mai are sensul vechi de „existență", „substanță", „esență", ci pe cel de „existent cu viață" (care este și azi unul din sensurile de bază ale cuvîntului) și, cel mult, și pe cel de „existență" : „Lipsește o *ființă* și toate sînt pustie" (p. 70). „Să rog *ființa* mîngîietoare" (p. 80) ; „Care sînt vinele noastre încît de ne-ai dat *ființă* ?" (p. 87). De aici și verbul *a înființa* cu sensul „a crea", care se întîlnește și la alți scriitori de atunci : „Nesimțitorul nimica [= neantul][1] / Fost-au oare cu putință / Să-ți cear-a-l *înființa* ? (p. 87). Totuși, găsim la el pe *ființă* traducînd și pe fr. *l'être* „existență", „lume" : „creator atotputernic, / Princip la toată *ființa*" (p. 87) ; „Și răului înrobită toată *ființa* gemîndă" (p. 88). Avem, însă, la el, ca în limba veche, *minte* „spirit" : „Și cer și pămînt și suflet, / Și materie și *minte*, / Întreagă natura geme" (p. 85) ; *duhuri* „spirite" ; „Virtuțile cele nalte, / Geniu, *duhuri*, frumusețe" (p. 86) ; *slobod* „liber" (*ibid.*) ; *voie* „voință" : „Vremile dup-a mea *voie* / Pregăteam a alerga" (p. 91). O formă arhaică este *fiitoare* pentru *viitoare* : „Dar, ființa-ți *fiitoare* / Trăia-n a mea

[1] Parantezele unghiulare aparțin redacției din 1956 a articolului, atunci cînd nu se face precizarea că aparțin redacției din volumul de față.]

pomenire (p. 91). Popovici, p. 517 (se dă acolo şi echivalentul francez, *ton être futur*), spune că această formă se găseşte la Clain şi Şincai, *Elementa linguae Daco-romanae sive Valachicae* (ed. I, 1780, p. 37; ed. a II-a, 1805, p. 51) şi că de acolo şi-a însuşit-o Heliade Rădulescu. Dar ea se găseşte şi în limba veche de pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea (astfel, la Cantemir), de unde şi-au luat-o, desigur, Clain şi Şincai. Pentru ideea de „neant", Heliade Rădulescu recurge la cuvîntul *nimic(a)*: „Nesimţitorul *nimica* / Fost-au oare cu putinţă / Să-ţi cear-a-l înfiinţa [pe om] ?" (p. 87); „A ! Viaţa nesuferită, / *Nimicul* mai mult poftind" (p. 88); „Ce, a *nimicului* faptă / Blestemă a sa fiinţă ?" (p. 91). Pentru *voinţă* el întrebuinţează şi *voire*: „A te-ntrece-ntru *voire*" (p. 87), şi *voie*: „Vremile dup'a mea *voie* / Pregăteau a alerga" (p. 91). Ambele, în special cel din urmă, se găsesc şi în limba veche. Se pare că Heliade Rădulescu întrebuinţa şi termenul *cuvînt* cu sensul caracteristic epocii vechi, de „raţiune": „Sufletu-ţi cîtă-va vreme / De simţiri în eclipsire / Cu ochii'nnaintea zilii / Cătră *cuvînt* s-a deschis" (p. 92); „Nu, tu mai mult nu eşti, decît o problemă / Mare ce propune soarta la *cuvînt*" (p. 93). Faptul a fost remarcat şi de Popovici (p. 28), care mai arată că raţiunea a fost identificată şi cu cuvîntul evanghelic, apoi cu însuşi Iisus Hristos, conform Evangheliei lui Ioan [1]. Termenul *cuvînt* are sigur acest sens în expresia *dreptului cuvînt* „dreapta raţiune", „dreapta judecată", întrebuinţată la noi mai întîi de Poteca (e traducerea grecescului ὀρθὸς λόγος al lui Aristotel şi al stoicilor, şi a latinescului *recta ratio*): „*Dreptul cuvînt* mă povăţuia ca toate zicerile cele nouă să mă silesc a le rumâni, după cum le-au grecit, latinit, italienit... Grecii, Romanii, Italienii..." (Popovici, II, p. 214). Totuşi, vom găsi la Heliade Rădulescu şi neologismul *raţie* „raţiune" (pe atunci derivatele latine în *-io, -ionis* nu erau românizate prin forma *-iune*, ce avea să le fie dată mai tîrziu): „*Raţia* în veci urmaţi-o, şi-n scrisuri orice lucraţi" (I, p. 119); „Ziua *raţiei* pe ele nu le poate lumina" (p. 121).

În aceeaşi epocă, Heliade Rădulescu n-a ştiut însă să întrebuinţeze neologisme ca *a exista, existenţă*. Pentru cel din urmă, el va recurge la *estime*, întrebuinţat înaintea sa de episcopul Grigorie, de D. Golescu şi de E. Poteca (Popovici, I, p. 191, pentru anul 1840, în poezia *Căderea dracilor*; la p. 596, Popovici arată că în ediţia a II-a din 1870, cuvîntul a fost înlocuit cu *fiinţă*). Este clar că Heliade Rădulescu nu mai putea folosi, ca în limba mai veche, pe *fiinţă* cu acest sens, căci el îi dăduse acestuia, cum am văzut mai sus, un sens nou, cel popular, pe care îl are şi astăzi cuvîntul în limba literară: „existent cu viaţă". Dar Heliade Rădulescu are totuşi, după cît se pare, meritul de a fi creat de la adjectivul *dezvolt*, existent pînă atunci în limba literară (de exemplu la Clain, *Loghica*, p. 182, şi *Legile firii*, p. 66), cuvintele *a dezvolta* şi *dezvoltare*, care aveau să capete o atît de largă răspîndire în limba literară, exprimînd o noţiune încă negîndită pînă atunci de români.

Şi la Grigore Alexandrescu găsim o terminologie filozofică nouă chiar în *Eliezer şi Neftali*, poemă tradusă din Florian, Bucureşti, 1832, care cuprinde la urmă (p. 87—120) şi primele sale versuri: *moral* „morală" (subst.), ca la D. Golescu şi Poteca: „Cel mai vechi monument de *moral*" (p. 7); *simţiment* (p. 8); *simplitatea* (p. 8); *libertatea* (p. 9); *era observată* (p. 9); *virtute* (p. 10); *imaginaţie* (p. 11); *natura* (p. 91) etc. Dar în acelaşi timp găsim la el şi rămăşiţe numeroase ale terminologiei vechi; *pricina* „cauza" (p. 9); *iscodire* „cercetare"

[1] Aici avem a face cu o concepţie pe care unii filozofi o formulaseră mai înainte, în Occident.

(p. 9) ; *trup* „corp" : „un *trup* de preoţi" (p. 9) ; *slobozenia* „libertatea" (p. 10) ; *luare de seamă* „atenţie" (p. 10) ; *fire* „ natură" : „Ea face în tăcere s-asculte toată *firea*" (p. 91) ; *loghica* (p. 112) ; *năravuri* „obiceiuri" : „cu *năravuri* lăudate" (p. 112) etc. Asemenea arhaisme se vor întîlni la el şi mai tîrziu. Astfel, în *Meditaţie* (din volumul de *Poesii* din 1838) găsim *în parte* pentru „particular" şi *de obşte* pentru „general", „comun" : „Pentru *obştescul* bine i-a fost toată fiinţa. / Că la folos *în parte* de loc n-a cugetat". (E interesant faptul că, spre deosebire de Poteca şi de alţii, autorul îl preface pe *în parte* în adjectiv, articulîndu-l atunci cînd stă înaintea substantivului : „Şi fără să gîndească la-*mpartele* foloase..."). Alt arhaism întîlnit la el e *duh* „spirit" : „Ce rar se nasc acele *duhuri* mărinimoase... Ca *duhur'le* cereşti...". În fine, în aceeaşi poezie găsim şi termenul *scopos*.

Ca şi la Heliade Rădulescu, cîţiva termeni care, în epoca veche, aveau sensuri filozofice diferite de cele ale graiurilor populare pierd aceste sensuri pentru a apărea cu sensurile ce s-au fixat în urmă. Astfel, *fiinţă* înseamnă „existent cu viaţă" şi „existenţă" : „Dar însă suvenirul *fiinţelor* iubite" (p. 100) ; *Meditaţie* (1837) : „Pentru obştescul bine i-a fost toată *fiinţa*". În aceeaşi poezie, *simţire* şi *patimă* nu mai au sensurile din epoca veche („sensaţie" şi „sentiment"), ci pe cele de azi : „*Simţiri* deosebite în suflet mi-au adus... Şi virtutea pornită de *patimi* o găsesc ; ...Ce rar se nasc acele duhuri mărinimoase, / Care nestăpînite de *patimi* sufleteşti...".

În *Operile lui Cezar Bolliac*, Bucureşti, 1835, care cuprind *Meditaţiile* acestui poet, găsim acelaşi limbaj filozofic nou. Întîlnim acolo : *critică*, subst. : „a mă da însumi înaintea unei *critici*..."(p. 7) ; *sofist*, adj. : „Patima este pe urmă şi *sofistă*" (p. 7) ; *meditaţie* (p. 7) ; *providinţă* : *providinţa* (p. 8) ; *sentiment* : „*Semtimentul* de patriotism" (p. 8) ; *moral*, adj. : „Boalele *morale*" (p. 8) ; *a produce, product* : „ce a *produs* Duhurile cele mari ale strămoşilor noştri" (p. 8) ; *Producte literale* (p. 8) ; *idee* : „Nişte *idei* vage" (p. 9) ; *ideal*, adj. : „să mă rătăcesc într-o lume *ideală*" (p. 9) ; *simtiment* : *simtimentul* (p. 9) ; *a haracteriza* : „au *haracterizat* tot d'auna pe bărbaţii..." (p. 9) ; *dispoziţie* : „*dispoziţiile* constituţiei" (p. 10) ; *soţietate* : „Două *soţietăţi*" (p. 10) ; *baz* „bază" : „pe *bazurile* cele mai patriotice" (p. 10) ; *moral* „morală" şi „moralitate" : „această şcoală de *moral*" (p. 10) ; *entusiasm* (p. 11) ; *virtute* : „idolatru al *virtutei*" (p. 11) ; *viţiu* : „biciul cel mai grozav al *viţiului*" (p. 11) ; *conştiinţă* : „în *conştiinţa* sa" (p. 12) ; *metod* : *metodul* (p. 12) ; *geniul* (p. 13) ; *creator* : „creator al limbii româneşti" (p. 13) ; *spaţiu* (p. 17) ; *sujet* (p. 18) ; *melanholie* (p. 24) ; *varietate* : „*varietăţi* ale soartei" (p. 24) ; *posiţie* : *posiţiile* (p. 24) ; *a reprezenta* (p. 27) ; *sentiment* (p. 27) ; *religie* : *religiile* (p. 27) ; *sentiment* (p. 29) ; *gelozie* : *gelozia* (p. 29) ; *simtiment* (p. 19) ; *zeitate* : *zeitatea* (p. 30) ; *indiferent*, pl. *indiferenţi* (p. 30) etc. Unele din aceste neologisme se impuseseră însă în limbajul filozofic înainte de 1829 : *idee, conştiinţă* şi altele.

Calcurile lingvistice sînt la Bolliac altele decît la moldovenii şi ardelenii din aceeaşi epocă, şi au rămas în uz pînă azi. Astfel, întîlnim la el *judecată* (cu sens de „judecată de valoare") : „din toate părţile *judecăţi* blînde" (p. 7) ; *prejudecată* : „Mîndru de a răspunde *prejudecăţilor* ce nu'l ating" (p. 12), dar şi *a prejudeca* „a judeca de mai înainte" (p. 7), care nu s-a impus.

Firește, găsim şi la el urme ale terminologiei vechi, dar foarte puţine. Astfel *duh* „spirit" (vezi mai sus) ; „îi văz a-şi întrebuinţa *duhul* şi mijloacele întru a iuţi veninul satirei" ; *zidire* „construire" : „*Zidirea* cea mare a fericirei noastre" (p. 9) ; *simţire* „simţ" : „înecîndu-şi *simţirile* în abisul minciunilor

sale" (p. 18) ; „Viniți-vă-ți în simțiri !" (p. 18) etc. Și la cuvintele deja citate, a *haracteriza, melanholie* și *baz*, mai e ceva vechi în pronunțare sau încadrarea morfologică.

De asemenea *ființă* are la el numai sensul nou, de „existent cu viață" : „toată *ființa* cuvîntătoare ar umplea numai decît încăperile tartarului" (p. 17) ; ca și la Alexandrescu, găsim la el *scópos* (p. 19) : „împlinirea *scóposului* astei fatale zeități". În *Poezii nuoe*, București, 1847, Bolliac întrebuințează termeni ca următorii : *esperiințele* (p. IV) ; *rația omenească* „rațiunea omenească" (p. IV) ; *principuri* „principii" (p. VI) ; *au desvoltat* (p. VI) ; *a o representa* (p. XI) ; *subiectul* (p. XII) ; *facultate* [a omului] (p. XII) ; *n-ar fi esistat* (p. XII) ; *o speție oarecare* (p. XIII) ; *își ia o fisionomie supt care se arată simțurilor* (p. XIII) ; *diversele calități* (p. XIII) ; *melancolic* (p. XIII) ; *o esistență independentă afară din sine* (p. XIII) ; *esistența unui obiect de adorat* (p. XIV) ; *ficție, societatea* (p. XV); *tesaurii inteligenței salle* (p. XVIII) ; *affecții domestice și amoroase* (p. XIX) ; *acea mulțumire morală și simțuală* (p. XVII) ; *soțială* (p. XVI) ; *acea sistemă funestă de isolație și neștiință* (p. XVII) ; *primii grăunți de morală* (p. IV); *glasul verității* (p. VII); *influință* (p. X) ; *cualități* (p. XXI) etc. ; deci un limbaj cu mult mai apropiat de cel de azi decît în scrierea din 1835 : *a representa* nu *a reprezenta* ; *subiectul*, nu *sujetul* ; *melancolie*, nu *melanholie*, dar și cu unele influențe ale lui Laurian, după cît se pare : *morală*, nu *moral*, *esistență*, pe care totuși Laurian îl reda prin *essistință* (vezi mai jos § 4), *veritate*, precum și cu oscilații între fonetismul francez și cel italian ; *calitate* și *cualitate* etc. Găsim o dată și *dreptul cuvînt* „dreapta rațiune" (p. X), ca la Heliade Rădulescu, deși de obicei el spune *rație*. Neologismelor de origine latină în *-io*, *-ionis*, le dă forma în *-ie* chiar în cazuri în care azi avem *-iune* : *rație*, *ficție* etc.

§ 3. Terminologia filozofică a lui Petru Cîmpeanu

Printre operele de filozofie, tipărite în primul deceniu al Regulamentului Organic, merită să fie relevat aici și discutat, sub raportul terminologiei filozofice, un discurs al lui M. C. [sic !] Cîmpeanu, profesorul de filozofie de la Academia Mihăileană, începînd de la 1836 și pînă la desființarea școlii pomenite. Este vorba de *Cuvînt rostit în sala Academică în 9 octombrie 1838 la prilejul vizitații, ce au făcut Shoalelor înalt presf. K. K. Veniamin Costache, arhiepisciop și mitropolit a Moldavii și a Sucevii, întîiul epitrop a învățăturilor publice-cavaler* etc. [.] etc [.] „de Doct. P. M. Cîmpeanu, Profesorul de Filozofie, și Inspectorul Institutului Academic", Iași, 1838. Această operă, scrisă într-o limbă în mare parte veche, prolixă ca stil, cu multe elemente de doctrină teologică, socotite probabil necesare de autor pentru că salută pe primul ierarh al Moldovei, exprimă totuși, pentru prima oară în românește, idei care fac parte din sistemul idealismului filozofic postkantian, anume din filozofia lui Fichte și Schelling (sufletul, societatea etc. sînt concepute ca niște organisme ce se dezvoltă după anumite legi). Este însă aproape sigur că asemenea idei nu se explică la Cîmpeanu prin directa lectură a operelor lui Fichte și Schelling, și că ele i-au parvenit autorului prin intermediul operei psihologice a lui Friedrich-Eduard Beneke, care, deși respingea pozițiile teoretice ale celor doi filozofi idealiști postkantieni, își însușise de la ei teza pomenită (cf. Hoeffding, *Hist. de la philosophie moderne*, ed. a III-a, II, p. 267—274 ; acest autor arată lupta lui Beneke împotriva idealismului postkantian, dar nu relevă

Scanned with OKEN Scanner

totuşi influenţa celor doi filozofi asupra lui Beneke). Cîmpeanu reprezintă, ca şi Murgu, poziţia kantiană, filtrată prin Herbart, căci în cursul său de la Academia Mihăileană (manuscrisul III, 5 de la Biblioteca Centrală a Universităţii din Iaşi) se identifică, ca şi în cel al lui Murgu, teoria cunoaşterii cu metafizica. Ar fi însă greşit să se creadă că poziţia sa ideologică este una cu totul nouă. El stă pe poziţia aceleiaşi împăcări a filozofiei cu religia, urmînd linia deschisă de Melanchton şi Hemmingsen.

Ca întreaga limbă a broşurii lui Cîmpeanu, terminologia sa filozofică este şi ea, în parte veche, în parte nouă. Este drept că întinderea redusă a operei nu ne permite să vedem cum exprimă autorul noţiuni ca : „substanţă, esenţă" (cf. totuşi mai jos, la discuţia cuvîntului *fiinţă*) etc. El urmează în multe privinţe terminologia veche, ceea ce este explicabil pentru cineva care a început să activeze între anii 1830 şi 1840. Astfel, pentru „raţiune" el zice, ca şi cei mai mulţi din scriitorii de pînă la 1830, *cuvînt* (calc lingvistic după gr. λόγος) : „iară omul, fiindu-i sufletul însuflat de duh viu şi nemuritoriu, adecă : de însuşi duhul lui Dumnezeu, dupre cum ni mărturiseşte atît cartea facerii şi *cuvîntul* lui Dumnezeu cel prin legea noaă descoperit [revelat] ; cît şi *cuvîntul* minţii noastre cei desvălite [= dezvoltate] şi crescute dupre legile sale cele vecinice, are două naşteri, doaă creşteri" [1] (p. 10). Este însă drept că sensul de „raţiune", care se poate presupune numai la al doilea, nu este sigur. N-ar fi, deci, exclus să avem termenul *cuvînt* „raţiune" numai în expresia *dreptul cuvînt* „dreapta raţiune", impusă poate de Poteca, căci ea se găseşte şi la alţi scriitori de pe la 1830—1850 : „Dupre învăţătura Sfintei Scripturi şi dupre învăţătura *dreptului cuvînt*" (p. 9). Dar această expresie apare pe atunci şi la Heliade Rădulescu, precum şi la Bariţiu. Expresia *drept cuvînt* s-a păstrat pînă azi, însă numai în expresiile *pe drept cuvînt, cu drept cuvînt*, care, desigur, îşi au originea în limbajul filozofic al acelei vremi. De asemenea, găsim la el *duh* „spirit" : „ne înoirăm, zic, cu sufletul şi cu inima" (p. 1) ; *voie* „voinţă" : „potrivit *voiei* sale celei sfinte" (p. 39) ; *năravi* „obicei" (dar, alături de *purtare*, care apare întîi la el cu acelaşi sens) : *purtări* sau *năravuri* (p. 15) ; *a lucra* „a face", „a proceda" : aşa *lucrînd* [e vorba de a ierta greşelile altora] puteţi nădăjdui de-apururea şi întru adevăr înflorirea şi rodirea sufletelor voastre" (p. 46 ; cf. şi p. 16) ; *trup* „corp" (vezi *organic*) ; *sfîrşit* „scop" : „ca pre o temelie trimisă din ceri omenirii anume, în acest *sfîrşit*" ; *fire* „natură", „esenţă", „substanţă", deci nu „lume" : „îndată ş-au îmbrăcat *firea* sa cea dumnezeiască în cea omenească" (p. 22) ; *dumnezeire* „natura divină" şi *omenire* „natura umană" : „ce ar fi vrednic de *dumnezeire* şi *omenire*" (p. 39).

El duce mai departe ce era cîştigat în terminologia de pînă la dînsul şi avea să rămînă şi după 1830 : *formă* (vezi mai jos sub *organic*), *scop* : „cu aceste sfinte *scopuri*" (p. 4) ; „Ci însă întreb, care sînt acele *scopuri*..." (p. 8) ; *scopurile* (p. 11 şi 13) ; „Prevedem *scopul* cel de noi preţintit..." (p. 16) ; *însuşire* „proprietate", o creaţie a secolului al XVIII-lea : „împreună cu alte nemărginite *însuşiri*, se cuprinde în atotputernicia şi atotbunătatea Dumnezeiască" ; *idee* „făptuirile ei [lumii], şi pe care încă atunci, cînd ele să află numai idealiceşte, adecă numai în *idea* lui [Dumnezeu] cea pre sfîntă" (p. 39).

Întîlnim la el cîteva cuvinte care au apărut după 1780, sau 1800, şi nu s-au impus în limba literară. Astfel, *prejudeţ* „prejudecată", care mai exista

[1] Din acest pasaj rezultă clar poziţia ideologică a lui Cîmpeanu : ea este aceea a lui Melanchton şi Hemmingsen, acceptată de toţi filozofii pînă prin secolul al XVIII-lea.

Scanned with OKEN Scanner

pînă pe la 1860 în Moldova (cf. *România literară*, 1855, p. 177) : „negura cea mare a neștiințelor [ignoranței] și a *prejudețelor* lumești" (p. 24) ; *moral* „morală" (ca la D. Golescu și Poteca) : „întru împlinirea cu sfințenie de dorințele noastre așa ne vom purta de-a pururi, cît prin acea, și prin urmare prin creșterea cea blîndă, temeinică, și plină de *moralul* creștinesc și omenesc..." (p. 6) ; „într-o mică diastimă de vreme... faptele, lucrurile și așezămînturile lor cele pline de înțelepciune și de *moralul* dumnezeesc (p. 32—33).

Totuși, în această operă, ceea ce era esențial în vechea terminologie s-a năruit. Nu vom mai întîlni aici termeni ca *începătură* „principiu", ci neologismul *prințipiu*, care apărea deja la Buznea.

Găsim în acest discurs următoarele neologisme : *armonie* : „*armonia* și liniștea, adecă coînțelegerea și pacea" (p. 38) ; *caracter* : „într-un veștmînt sau *caracter* comun (vezi și *organic*) ; *cauză* : „din această *cauză*" (p. 45) ; *coînțelegere* (vezi *armonie*) ; *comun* (vezi *caracter*) ; cf. și „același *comun* al nostru părinte" ; *conștiință* : „în mijlocul sufletului nostru, adecă în *conștiința* aceluia ce..." (p. 42—43) ; *a caracteriza* : „*a caracteriza* pre om de om, de creștin și de cetățan adevărat" (p. 44) ; *criteriu* : „prin ce *criterii* sau semn învederat se descopăr așa primejdioase fenomene în sufletul omenesc ?" (p. 44) ; *destinație* : *destinația* (p. 19) ; *educație* : *educația* (p. 1 a prefeței), „asupra Instituturilor publice de *educație*" (p. 15), „creșterea sau *educația*" (p. 28) ; *element* : *elemente* (p. 9) ; *estetic* : „cu duh tare și curat, dupre acea cu *estetic* și cuviincios respect, și în sfîrșit cu morală reverență" (p. 45) ; *fantazie* (p. 15), *fantasia* (p. 42) ; (vezi citatul pentru *minte*), *fantazia* (p. 43) ; *fenomen* (vezi *criteriu*) ; *individual* (vezi *organism, organizm*) ; *moral*, adj. : „[*legile*] *cele* omenești se numesc *morale* omenești, țivile" etc. (p. 2 a coperții interioare), „dupre Prințipiile morale" (*ibid.*) ; *cuvînt moral* „discurs moral" (p. 15) ; *natură* (vezi *organic*) ; *ocazie* : „cu asemenea *ocazie*" (p. 38) ; *organ* : „organele sale" (p. 28), „în chip de *organe* pentru scopurile cele cuvenite omenirii" (p. 42—43), „prin organele auzului și a văzului" (p. 41—42) ; *organic* : „o viață *organică*" (p. 8) ; „aceleași trupuri cristalizîndu-se primesc în sînul naturii o formă și caracter special, adecă fieșcare trup *organic* în lume are legile sale, dupre care puterea *organică* lucră, are, în sfîrșit, scopurile sale, la care țintesc" (p. 28) ; *a organiza* : „*a organiza* acele sholi publice și naționale" (p. 36) ; *organism, organizm* : *a organismelor* (p. 37), „*organizmul* sufletului omenesc" (p. 41) ; *prințipiu*, pl. *prințipii* (vezi și *moral*, adj.) : „*prințipiile* cele universale a minții noastre" (p. 19) ; *reflexie* (sens neclar) : *reflexia* (p. 6) ; *a regula* : „de a le *regula* și îndrepta pre aceste [simțirile omului]" (p. 42—43) ; *sistem* : *sisteme* (de cunoștințe) (p. 13) ; *sistematic* : „carii pot fi tinerimei aceia [dativ] adevărați povățuitori, atît în privirea *sistematicilor* cunoștințe și științe..." (p. 33), „în lumina științelor celor *sistematice*" (p. 37) ; dar și *sistimatic* (de origine greacă) : „a învățăturilor celor *sistimatice* și confăptuitoare" (p. 2—3), „pentru *sistimatica* organizație" (p. 15) ; avem și adverbul *sistimaticește* (vezi *dezvoltare*) ; *soțietate*, gen. *soțietății* (p. 32) ; *soțial* (vezi *organism, organizm*) ; *spețial* „special" (p. 28) (vezi *organic*) ; *univers* : „a *universului* sau a lumei" (p. 28) ; *universal* (vezi *prințipiu*) ; *virtuos* : *virtuoși* cetățeni (p. 31) ; *înțelept și virtuos* povățuitoriu (p. 40) ; *virtute* : *virtute* (p. 19), *virtutea* (p. 23), „de soarele *virtuții* dumnezeești (p. 31), „iubire de adevăr, de dreptate, de moral, de *virtute* și de sfințenie" (p. 39), „prin [a] acestuia înțelepciune și *virtute*" (p. 40—41). Probabil, în ce privește aceste neologisme, el merge cu Asachi și cu ceilalți scriitori contemporani din Moldova.

Cîmpeanu n-a îndrăznit însă, în acest discurs din 1838, să introducă neologisme ca : *revelaţie, raţiune* (sau *raţie*, cum se zicea pe atunci), *reprezentare, existenţă, facultate, libertate, creaţie* etc., care se poate să nu fi fost introduse nici de Asachi, Negruzzi etc. Putem spune că, în locul acestor neologisme, el se foloseşte de calcuri lingvistice care circulau atunci la scriitorii moldoveni, unele chiar foarte recente, altele mai vechi. În această privinţă, el merge fie cu o terminologie foarte veche, fie cu una mai nouă, creaţia scriitorilor de la 1830. Unii termeni filozofici par a fi creaţiile sale.

Astfel, nu este exclus ca la el cuvîntul *minte* să exprime raţiunea (într-un pasaj ca următorul) : „dară şi cele dinlăuntru sînt asemenea primejdioase, adecă patimile, acele ce se nasc în om atunci cînd simţirile, aplecările, fantasia şi poftele scăpătînd din frîul *minţei*, se rădică asupra sferii puterilor celor mai înalte a sufletului omenesc, de şi puterilor acestora li este dată voia [= libertatea] şi virtutea [= puterea] de a putea stăpîni preste firea omenească“ (p. 42). (Să se remarce aici şi *putere* „facultate“, precum şi *simţire* „simţ (uri)“, ca în terminologia de pînă la 1830). Curios e faptul că *virtute* are aici alt sens decît cel pe care, obişnuit, îl are cuvîntul la P. Cîmpeanu. Totuşi, cuvîntul *minte* pare să aibă la el, cel puţin cîteodată, şi sensul de „intelect“, pe care de obicei îl avea în epoca veche : „chipurile spornice prin care înţelepciunea şi frica Domnului se pot adînc zugrăvi pe lespezile cele neşterse ale *minţilor* şi a inimilor noastre“ (p. 16—17) ; „*mintea* noastră cea înţelegătoare şi judecătoare“ (p. 43—44). Şi atunci, pentru cuvintele *raţiune, a raţiona* şi *raţionament*, se pare că autorul întrebuinţează *a socoti* şi *socotinţă* (dacă nu cumva *socotinţă* însemnează numai „raţionament“, nu şi „raţiune“) : „îndreptîndu-şi apoi şi toate faptele sale atît cele din lăuntru adecă : simţirile, închipuirile [= reprezentările ? imaginile ?], cugetările, judecările şi socotinţele“ (p. 13—14) ; „puterea [facultatea] de a înţelege, de a judeca, de a *socoti* şi de a încheie [a conclude]“.

Ideea de dezvoltare apare o dată cu filozofia romantică. Nu putem întîlni această idee în traducerile făcute de Clain şi Poteca. Numai cu generaţia de scriitori de după 1825—1830, generaţia care pleacă şi de la noua ideologie a romantismului pe toate planurile : literar, filozofic, politic, apare şi această noţiune, precum şi nevoia de a o exprima. Dar, înainte de a se impune actualul termen *dezvoltare*, care, cum am văzut, pare a fi creaţia lui Heliade Rădulescu, în Moldova şi, poate şi în Ardeal, se întrebuinţează alte expresii. La Cîmpeanu apare expresia care se pare că îl caracterizează şi pe Asachi : *a desvăli, desvălire*, calc lingvistic, după fr. *développer*, it. *sviluppare* şi *svolgersi* şi corespunzătoarele *développement, sviluppo, lo svolgersi*. Iată cîteva exemple : „Pentru acea toată *desvălirea*, creşterea şi înflorirea organismului nostru celui sufletesc, aşa dară şi toate ştiinţele, învăţăturile şi măestriile înlesnitoare de fericirea noastră“ (p. 12—13) ; „Numai acesta are în sine puterea acea dumnezeiască ce poate *desvăli* simţirile şi aplecările noastre, închipuirile şi poftele noastre, înţelegerea şi voia noastră“ (p. 13) ; „atîta zic deosebire este între oamenii cii *desvăliţi*, cii crescuţi şi cii harnici...“ (p. 32) ; „trebui să începeţi încă acum în vîrsta voastră cea fragedă sistematiceşte a vă *desvăli* organismul sufletesc în amîndouă felurile“ (p. 40) ; „a ve-l *desvăli* zic [sufletul], dupre legile cele sfinte şi vecinice“ (p. 40) ; „în cursul şi periodul *desvălirii* acei sufleteşti...“ (p. 41—42) ; „pentru dreapta *desvălire* şi înflorire a sufletului nostru“ (p. 44).

Scanned with OKEN Scanner

Ideea de neant și ideea de existență se exprimaseră și pînă la 1830 în românește, dar în moduri diferite, altele decît cele de azi. În afară de mai vechile *neființă* și *ființă*, se întrebuința pe la 1830 la români și *estime* „existență" creat se pare, de episcopul Grigorie cu ocazia traducerii *Dialecticii* lui Ioan de Damasc, tipărită sub titlul *Loghica*, București, 1827. Am văzut (§ 2) că termenul acesta fusese acceptat și de Heliade Rădulescu și de Asachi. Cîmpeanu și-a dat seama că acest termen era nepotrivit, dar a folosit unul asemănător și tot atît de nepotrivit : *estire*. Ideea de neant a exprimat-o el prin *nimicie*, care este, poate, tot o creație a lui. Astfel (p. 7—8) : „Atunci pricepem întru adevăr, că unirea și armonia cea puternică, ce o vedem a stăpîni dupre nescari vecinice legi pretutindeni între ființele alcătuitoare de Univers seau lume, nu se poate prin altă ține decît numai prin înțelepciune nemărginită, adică prin însăși acea, prin care și ființele acestea sînt trase din adîncul *nimiciei* la lumină și la adevărul *estirii* de a tot puternicul Dumnezeu, potrivit sfatului său celui vecinic și înainte de toți vecii făcut despre înființarea lumii".

Mai e de spus că la Cîmpeanu ideea de datorie se exprimă altfel decît pînă la dînsul și de cît azi, anume prin *datorință* : a *tuturor datorințelor noastre celor sfinte*... (p. 3).

§ 4. Rolul lui A. T. Laurian în crearea terminologiei filozofice moderne a românilor

O nouă etapă în învățămîntul filozofic începe la români cu manualele traduse după 1840, în special cu cele traduse de Laurian, care sînt și primele în ordine cronologică, în cadrul noii serii de traduceri.

Intrată în mîna latiniștilor, terminologia filozofică românească trebuia să capete un aspect cu totul modern. Mai toți termenii introduși de ei au fost preluați din latină sau din limbile romanice, chiar acolo unde nu era nevoie de împrumuturi. Laurian, care, ca profesor de filozofie la Colegiul Național din București, simțea nevoia unui manual de filozofie, a făcut prima traducere. El s-a oprit la o terminologie exclusiv neologistică de origine latină, care era în conformitate cu principiile sale de transformare a limbii literare românești. Firește, forma neologismelor latine nu e la el întotdeauna cea de azi. Laurian le-a impus unele modificări fonetice pe care le constatase la elementele moștenite din latină ale limbii române ; el voia deci românizarea fonetică a neologismelor, reducerea lor la forma pe care ar fi avut-o în română, dacă ar fi fost moștenite direct din latină. Latinismul era, deci, la Laurian, înainte de toate, un purism și numai prin aceasta un latinism.

Nu avem la îndemînă prima sa lucrare filozofică, *Discurs la deschiderea cursului de filozofie în Colegiul Național Sf. Sava*, București, 1842. Dar, în *Manual de filozofie*, „lucrat după programa Universității de la Paris [,] din 1840 [,] de A. Delavigne, licențiatŭ al Academiei din Paris, tradusă de A. Treb. Laurian, Prof. de filosofie la Colegiul național", București, 1846, el spune (*Prefață*, p. 1—2)[1]: „Eu m-am silit a o traduce [cartea franceză a lui Delavigne] cîtŭ mai credinciosŭ, și unde a fostŭ cu putință făr'a vătăma natura limbei românești, chiar din vorbă în vorbă. Dară într-aceasta, am întîmpinatŭ multe greutăți și mai alesŭ din causa limbei, și me temŭ să nu fiu causatŭ și eu cititorilorŭ póte încă și mai mari. Ar fi fostŭ de doritŭ a afla într-această lucrare unŭ drumŭ călcatŭ, o limbă cultivată, și termenii formați pe care să-i

[1] După cum se poate observa, toate citatele sînt reproduse și aici de G. Ivănescu cu ortografia epocii.

fiu putută întrebuința fără greutate și fără frică de neologismi. Dară totă românul care a începută să facă numai unu pasă în științe, a simțită de bună sémă sărăcia în care ne aflămă atît în privința ideiloră cîtă și în a vorbelor prin care se esprimă ideile. De aici necesitatea de a forma o vorbă nóuă pentru fiecare ideie nóuă, de a forma o limbă filosofică pentru cugetarea filosofică. Deci am fostă silită să introducă neologismi în limba românéscă, și póte mai mulți decîtă ș-ar fi putut imagina cineva. Dară în formarea loră am păzită natura limbei românești cu cea mai mare scumpătate, și nicăiré n-am cutezată a mă lua după capriție și plăceri neîntemeiate care în capetele cele neregulate se anunță dreptă regule din lipsa cunoștinței reguleloră celoră adevărate. — Póte că pentru mulți ar fi fostă de dorită a adaoge la sfîrșită unu vocabulariă de termenii cei de nóu introduși cu esplicarea loră, dară mai întîiă m'am temută să nu facă cartea pré-voluminósă și prin urmare pré-scumpă ; și al doilé am socotită și totă lucrul acesta de prisosă, căci termenii aceia totă se esplică în decursul operei și se frécă prin désa aplicare ; și în totă modul cel ce vrea să se foloséscă citindu-o, trebuie să întreprinză o citire regulată, iar nu numai fragmentară ; . . .".

Principiile formulate aici : 1) Introducerea neologismelor atunci cînd avem de exprimat idei noi, și 2) Modificarea lor după „natura limbii românești", sînt juste. Laurian a exagerat în amîndouă privințele. Primul principiu a fost denaturat prin introducerea unor neologisme de care nu era nevoie. Al doilea a fost denaturat prin modificarea fonetică excesivă a unor neologisme, după modelul cuvintelor moștenite din română pe cale populară din latină. În această traducere, purismul latin e aplicat fără a fi mărturisit. El însă este exprimat larg în prefața unei alte traduceri, apărută tot acolo în anii următori, a *Elementelor de filosofie ale lui Krug*[1]. Aici termenii nelatini din limba noastră sînt socotiți barbari. Neavînd la îndemînă această traducere, sîntem obligați a cita după *Prefața* din *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1847, p. 384 :

„Limba, în genere, după metodul adoptat în urmarea unei critice îndelungate, o am păstrat în curățiа ei și am judecat de păcat a spurca știința prin o amestecătură barbară. Cu tóte acestea, în formarea terminilor și în ortografiă am căutat modul cel mai simplu, însă totodată și cel mai aprópe de a se putea perfecționa fără a cere schimbare considerabilă cînd va fi să se introducă unul mai rațional. Din această causă ne rugăm ca nici staționarii, nici progresivii să nu ne judece prea riguros pentru acest moderatism, pînă ce ne vom înțelege cu toții".

Ostenelile pe care le mărturisește Laurian se constată și dintr-o lectură comparativă a textului său cu textele anterioare românești în care apar termeni filozofici. Unii termeni filozofici românești, care sînt întrebuințați și astăzi, apar probabil întîia oară la el. Cele două traduceri ale sale au jucat, desigur, un rol important în crearea și fixarea terminologiei filozofice moderne românești. Este adevărat că în traducerile sale găsim și numeroase elemente latine care n-au rămas în limbă : *mundă* „lume", *veritate* „adevăr" etc. Dar aceștia nu sînt termeni filosofici, ci cuvinte cu care el voia să înlocuiască o serie de termeni populari la care limba literară română nu putea renunța. Cînd este vorba de termenii savanți, care exprimau idei ce nu erau

[1] Laurian n-a tradus integral această operă. El ne anunța în *Prefață* că va publica opera lui Krug în trei tomuri, nu în două, cum făcuse autorul. Cele trei părți proiectate erau următoarele : I. Filozofia fundamentală și logica ; II. Metafizica și estetica ; III. Filozofia practică. Dintre ele n-a apărut în românește decît prima. Laurian a tradus după ediția a III-a a operei lui Krug.

Scanned with OKEN Scanner

gîndite de popor, el a întrebuințat aproape întotdeauna termenii pe care și noi îi întrebuințăm astăzi, cu unele modificări fonetice. El a introdus, cu această ocazie, și forma *-iune* la substantivele care se terminau pînă atunci în *-ie*. În vremea cînd au apărut traducerile sale, mai erau încă rămășițe ale vechii terminologii românești, precum *bunătate* „virtute", *răutate* „vițiu" (acestea, la Poteca, chiar într-o traducere din 1853), *cuvînt* „rațiune" (la Barițiu, chiar în 1847), *estime* sau *ființă* la Bălcescu, poate și la alții, *întîmplare* „accident" (sens filozofic) la Gane etc. Aspectul fonetic al multor termeni filozofici era încă cel din epoca veche, cum e cazul cu *loghică* la Gane.

Laurian a renunțat definitiv, împreună cu Heliade Rădulescu și cu Bolliac, la asemenea elemente sau la asemenea aspecte fonetice ale terminologiei filozofice vechi. Abia dacă găsim la el *stat* „stare" și *lucrare* cu sensul de „operație", „acțiune", activitate"; dar, firește, aceste elemente au fost preluate nu din limba vechilor texte, ci din aceea a contemporanilor săi, care încă recurgeau la ele. Mai găsim la el *județiŭ* „judecată", fără a renunța însă la *judecată*, deja folosit de Clain (p. 41—42): „Vorba *județiŭ* sau *judecată* se ia în trei sensuri; însemnéză totŭ de o dată facultatea; essemplu: „acestŭ omŭ e dotatŭ cu o *judecată* escelintę" — Essercițiul ei; essemplu: «el *judecă* acumŭ». — Și productul ei; essemplu: «écă unŭ județiŭ fórte rigurosŭ»". Putem avea, în acest caz, vechiul cuvînt românesc *județ* „judecată", care există și astăzi dialectal, prin unele regiuni de peste munți, și atunci Laurian a introdus un nou calc lingvistic alături de *judecată* al lui Clain. (De fapt, termenul format cu *pre-*, *prejudeț*, se găsește și la alți scriitori ardeleni ai vremii, în cursul de filozofie al lui Murgu, la Cîmpeanu, Barițiu etc.; el se găsea deja la Poteca). Ar fi acesta unul dintre puținele calcuri lingvistice pe care le întîlnim în opera sa, și anume în cazul unei noțiuni care și astăzi se exprimă într-un calc lingvistic. Dar mai putem presupune ceva (dacă cuvîntul popular *județ* „judecată" nu i-a fost cunoscut lui Laurian): Laurian a introdus aici un neologism latin, *judicium*, căruia i-a aplicat regulile fonetice ale limbii române (după cum Barițiu a făcut *relege* pentru *religie*). În afară de acest termen, singurul care se mai deosebește de cei de azi, mai avem termenul pentru „existent", „cel ce există", „obiect", „ființă care există", anume *ființă* (p. 84—85): „*Classificăciunea e unŭ processŭ care consiste a ordina ființele sau fenomenele după assemănările lorŭ cele comune*. Prin aceasta se facŭ colecțiunile cele mai multŭ sau mai puținŭ comprensive care se numescŭ *genuri, spețe, varietăți, familii*"; p. 97: „*ființă animată vie*" (deci există și ființe neanimate). Întrebuințarea aceasta a cuvîntului *ființă*, pe care o găsim și la gramaticii din secolul trecut, nu este însă o întrebuințare arhaizantă. Avem, în acest caz, o întrebuințare nouă a cuvîntului *ființă*. Termenul nu mai are azi acest sens, ci numai pe cel de „ființă animată". La p. 97 găsim și *neființă* „neexistență, neant". Acesta este însă arhaic. Laurian n-a putut crea pe *neant* sau pe *neexistent*.

Dacă facem însă abstracție de acest e cazuri și de cîteva altele, terminologia lui Laurian, care constă numai din termeni de origine latină, este aproape în întregime cea de azi, și, ceea ce îl deosebește de noi, e numai aspectul fonetic dat termenilor latini. Nu trebuie să se creadă totuși că, în această privință, poziția sa e numai negativă. Dimpotrivă, multor termeni el le-a dat o formă fonetică nouă, neîntîlnită pînă atunci în limba română, și care după aceea s-a impus în locul formei mai vechi. Astfel el a reușit să dea o nouă formă fonetică neologismelor latine în *-io, -ionis*, care pînă atunci erau redate în

Scanned with OKEN Scanner

românește prin *-ie* sau *-ione*, sau, după franceză, prin *-ion*, *-on*. Se spunea pe vremea aceea *rație* „rațiune" (Heliade Rădulescu, C. Bolliac și alții), *pasie* „pasiune" (C. Gane, II, p. 57 ; *Pasii*, pl.). Probabil pentru prima oară Laurian a întrebuințat actualele forme : *rațiune* și *pasiune* scris *passiune*, dînd forma *-iune* cuvintelor care n-o aveau pînă atunci. Poate numai Heliade Rădulescu mai dăduse în anii de după 1840 această formă cuvintelor de acest tip ; dar se pune problema dacă nu cumva el însuși va fi făcut aceasta sub influența lui Laurian, care era de la 1842 profesor la București și a publicat deja în 1842 acel discurs filozofic în care, probabil, apar asemenea fapte. Se pare că în *Curierul românesc* și în *Curierul de ambe sexe* de pînă la 1842 ele nu apar. În această privință, Laurian a fost urmat de toți traducătorii de manuale filozofice și de toți autorii de opere filozofice, și astăzi nimeni nu mai zice *rație* și *pasie*, ci numai *rațiune* și *pasiune*, cum a voit el. Vechile forme *rație* și *pasie* cu aceste sensuri filozofice au căzut total din uz, iar dacă totuși în limba română a rămas un cuvînt *rație* (*rație* simplu sau în sintagma *rație alimentară*), aceasta se explică numai prin faptul că această variantă avea alt sens și prin faptul că de pe atunci *rație* cu acest sens a pătruns în terminologia militară și în cea matematică. Se pare că Laurian are și alte merite ; el a întrebuințat pentru prima oară, cel puțin în scrierile filozofice, neologismele *a exista*, *existență*, dar sub o formă fonetică și cu o grafie întrucîtva deosebite : *a essiste*, *essistință*. Am văzut că, pînă la el, ideea de existență se exprima prin *ființă*, caracteristic și limbii vechi (el există încă la Gane, I, p. 311 : „în micul număr de prințipii asupra cărora toate noroadele sînt unite, aceea a *ființii* unui Dumnezeu ține cel întâi rang"), sau *estime*. Ambele vor cădea în desuetudine, pentru a fi înlocuite cu actualii termeni. Se pare că aceștia existau, chiar în actuala formă fonetică și morfologică, și înainte de traducerile lui Laurian, căci îi găsesc în D. Poenar, F. Aaron și G. Hill, *Dicționar franțezo-românesc*, I, București, 1840, p. 641, traducînd pe fr. *existence* și *exister*. Totuși, scriitorii discutați în prezentul articol nu prezintă cuvintele acestea pînă pe la 1846. La Gane, II, găsim : *există* (pl.) (p. 19) și *existenției* (gen.) (p. 24). Probabil că la el apare întîia oară și cuvîntul *noțiune*.

Laurian a crezut necesar să impună următoarele schimbări fonetice neologismelor latine (lucrul acesta ar rezulta mai precis dacă am folosi și *Tentamen criticum* ; eu plec numai de la faptele sale de limbă, fără a folosi acest studiu teoretic) : *-ațione*, *-ițione* > *-ăciune*, cîteodată și *-țione* (după consonantă) > *-ciune* : *augmentăciunea* (p. 92) ; *assoțăciunea* (p. 51) ; *classificăciune* (p. 81) ; *communicăciunii*, gen (p. 38) ; *conciliăciune* (p. 64) ; *demustrăciune* (p. 81) ; *generalisăciunii*, gen. (p. 49) ; *imaginăciunea* (p. 53) ; *irităciunea* (p. 116) ; *obligăciunea* (p. 116) ; *observăciunile* (p. 90) ; *operăciune* (p. 53) ; *oppusăciune* (p. 129) ; *percepciunea* „percepția" (p. 38) ; *propusăciunea* pl. *propusăciuni* „propoziție", chiar „premisă" (p. 92) ; *representăciunea* (p. 107) ; *semnificăciune* (p. 97) ; *sensăciune* „senzație" (p. 39) ; *variăciunile* (p. 93) ; cf. și *adoperăciune* „adoptare" (p. 52—53), *punițiuni* (p. 12), care nu s-au impus.

El n-a îndrăznit însă să dea, în alte cazuri, o formă fonetică corespunzătoare și lui *-ațione*, *-ițione* sau *-țione* (aceasta, după consonantă), ci a rămas la forma *-ațiune*, cu *i* sonant : *abstracțiune* (p. 46) ; *afecțiunile* (p. 127) ; *attențiunea* (p. 38) ; *creațiune* (p. 53) ; *condițiuni*, pl. (p. 121) ; *deducțiune* (p. 89) ; *definițiune* (p. 81) ; *distincțiune* (p. 73, 81, 118) ; *emanațiune* (p. 40) ; *al funcțiunii* (p. 67) ; *acestei imperfecțiuni* (p. 127) ; *inducțiune* (p. 89, 92) ; *intențiune*

Scanned with OKEN Scanner

(p. 121) ; *noțiune* (p. 92, 118) ; *revoluțiune* (p. 90) ; *sancțiunea* (p. 121) ; *sancțiune* (p. 123) ; Cf. *religiunea* (p. 3), *pasiunea* (p. 61), *estensiunea* (p. 74).

Formele în *-ciune* vor mai circula la unii scriitori pînă spre 1870, cînd au dispărut total din limbă, desigur pentru că nu fuseseră acceptate de majoritatea intelectualilor, care le considerau urîte (avem o dovadă în ironiile lui Alecsandri la adresa lor). S-au impus însă, alături de vechile forme în *-ție*, unele din cele în *-țiune*, care aduceau vechii forme în *-ție* o modificare fonetică mai mică. Se pare că meritul de a fi creat asemenea forme revine lui Laurian. Unele dintre cuvintele latinești în *-tio* au fost concurate de altfel de substantivele în *-are*, *-ere*, *-ire* (așa-zisele infinitive lungi substantivate), care apar chiar la Laurian : *justificare* (p. 53), *reproducerea* (p. 51) etc., cînd se voia să se pună accentul pe act. E interesant de adăugat că Laurian nu e consecvent în formarea derivatelor în *-al* de la aceste substantive : el le dă cînd o formă în *-onal*, ca în latină (astfel *rațional*, p. 117), cînd una în *-unal*, care pleacă de la forma dată de el în românește primitivului (*pasiunale*, pl., p. 116). S-au impus numai cele dintîi, care aveau sprijin nu numai în latină, dar în toate limbile romanice occidentale.

-ția, în interior și la sfîrșit > *-ță* : *assoțăciunea* (p. 51) ; *circunstanțele* (p. 56), *circonstanță*, *importanța* (p. 1), *substanță* (p. 67). În poziție finală, procedeul era de mult întrebuințat în limbă (Clain, Poteca), și Laurian n-a făcut decît să urmeze pe aceeași cale. Totuși, în derivate prin sufix, cînd *-tia* devine medial, Laurian nu mai aplică schimbarea : *essențial* (p. 78) ; *parțiale*, fem. pl. (p. 91) etc., cu *-ți*, căci sufixul e *-ial*, ca și în *principial*. Cf. și *apprețiate* (p. 93) ; (ale) *apprețiăciunii* (p. 67).

-cia, *-cies* finali > *-ță* : *speță* „specie" (p. 53), singurul întrebuințat, nu alături de actualul *specie*. Acest *speță* a rămas pînă azi în uz, și desigur, din graiul lui Laurian, probabil primul care l-a întrebuințat. În derivate, întocmai ca și în cazul examinat imediat mai înainte, el păstrează pe *i* sonant : *spețial*, *spețialitate* (p. 59). Tot aici intră și *capriție*, *capriții* (p. 49), care nu existau în limba latină, ci în italiană, franceză etc., dar au fost tratate ca și cum ar fi fost latinești.

-ens, *-entis* > *-inte* (masculin, feminin și neutru, plural *-inți*) la *apparinte* (p. 67) ; *evidinte* (p. 119); *independinte* (p. 61); *prezinți* (pl., p. 53) ; *suficiinte* (p. 67).

-entia > *-ință* : *absința* (p. 52) ; *acidințe*, pl. „accidente" (p. 55) ; *diferința* (p. 147) ; *esperiința* (p. 93) ; *essistință* (p. 97) ; *indigință* (p. 53) ; *influințat* (p. 61) ; *intelligință* (p. 97) ; *presința* (p. 53) ; *provedință* (p. 139) ; *reminiscință* (p. 53) ; *resistința* (p. 61) ; *tendințe*, pl. (p. 1). Laurian a plecat de la faptul că, în limbă pătrunsese dinainte de 1830 cuvîntul *conștiință*, existent și la el. Dar tot de pe atunci, se impusese *experiență*, și asemenea cuvinte nu mai puteau fi scoase din graiul intelectualilor români. În general, cuvintele acestea, în *-ință*, n-au fost acceptate sub forma pe care le-a dat-o el. Dar unele, ca *tendință*, s-au impus. De altfel, chiar la Laurian întîlnim și *esență* (p. 22 și 118), ceea ce arată că și el a făcut unele concesii pronunției ce deja se impusese în multe cazuri (vezi exemple de acest fel la scriitorii munteni anteriori (§ 3). Inconsecvent a fost el și în cazul sufixului *-mentum*, redat cînd prin *-mîntă*, ca în *simțimîntă* (p. 18), cînd prin *-mentă*, ca *argumentă* (p. 62), *evenimentă* (p. 53), *raționamentă* (p. 46).

În cuvinte ca *soțial* (p. 128), *soțietății* (p. 129), el păstrează încă pe *ț*, care circula atunci la români (cuvîntul era des întrebuințat). Dar, în *principiu* avem o formă cu *c*, diversă de cea uzuală atunci.

Scanned with OKEN Scanner

-diu, -dia>-ziu, -zia, în *medius>meziu* „mijloc" și „mijlociu" : prin *meziul sensurilor* (p. 38), *evul meziu* (p. 49); și în derivatele *(im)mediatus>(im)-meziatu* (p. 56) și *urmările imeziate* (p. 118), *meziatrice* (p. 76 și errata, p. 216).

El este, desigur, printre cei dintîi, poate chiar primul, care a dat forma de azi unor cuvinte ca *principiu* (p. 54), pronunțat pe atunci de unii *prințip, princip, prințipiu*, apoi unor cuvinte ca *obiect, subiect*, pronunțate de unii *objet, sujet* (La Poteca : *oget, soget*).

cl>chi : *claritate>chiaritate*, pl. *chiarități* (p. 2), *conclusione>conchisiune* (p. 92, 97), *concludere>a conchide* (p. 92), *conchizu* (p. 90). Verbul *a conchide* a rămas și azi în uz, alături de *a conclude*. Este evident că formele cu *chi* au fost create de Laurian, care le-a întrebuințat întîia oară și le-a impus contemporanilor săi (aceștia le-au transmis apoi generațiilor următoare).

x intervocalic>*ss* : *complessul* (p. 48) ; *complessitatea* (p. 46) ; *essemplu, essercițiul* (p. 46) ; *a essiste* „a exista" : *„n-ar essiste"* (p. 46) ; *reflessiunea* (p. 202).

x preconsonantic>*s* : *a esprime* (p. 107), *a estinde* (p. 48).

qu este redat prin *c* (dur înainte de *a, o, u*, și palatal, dacă urmează *i*), care s-a impus : *calitate* (p. 53), *calitățile* (p. 49) ; *echitatea* (p. 123). Cf. totuși *cestiunile* (p. 2).

Înainte de *-ință, qu* este redat prin *c* : *consecințele* (p. 91), *inconsecință* (p. 203). Primul s-a impus, alături de *consecvență*, dar cu o diferențiere de sens. Cel din urmă a dispărut în favoarea lui *inconsecvență*.

Înainte de *a, o, u*, sunetul latin *ch* de origine greacă (χ) a fost redat prin *c* : *Psicologia* (p. 10). Laurian nu este consecvent în redarea lui *ch* (din neologismele latine de origine greacă, unde era echivalentul grecului χ) ; înainte de *e, i* cîteodată avem *c* : *cimeră* „himeră" (p. 202), *cimericu* „himeric" (p. 49) ; altă dată *ch* : *epicherema* (p. 94), *fenomenele psichice* (p. 11). Cf. totuși și : *viața psihică* (p. 21).

Substantivele neutre în *-ma*, de origine greacă, sînt acceptate de el, după exemplul traducătorilor anteriori, ca feminine, dar cu un plural deosebit de cel de azi, în *-ate*, care pleacă de la cel grecesc și latinesc. Astfel, găsim la el : *„o problemă* foarte grea" (p. 51), în această *sistemă"* (p. 52 și errata, p. 215). (În text apare forma neogreacă, — cu *-i* în loc de *e* (=η), —, care circula deja la români și a fost impusă, desigur, de zețar, căci e corectată la errata) ; dar : *valoarea problematelor* (p. 2) ; *axiomatele*, pl. (p. 81) ; *sofismate* (p. 100). Conform principiului de a pleca de la forma substantivului latin sau grec, iar nu de la genul lui, Laurian dă latinescului *methodus*, de origine greacă, aceeași declinare : *metodul* (p. 199), pl. *metoade* (p. 3).

Substantivul latin *genus* este încadrat la declinarea a doua (*genă*, pl. *genuri*) : *genă* : (p. 49), ca și cum ar fi fost moștenit pe cale populară din latină. Probabil însă că această încadrare a fost opera altor scriitori, anteriori lui (poate Heliade Rădulescu). El a întrebuințat totuși expresia *în genere* „în general" (p. 12).

Substantivele latine sau grecești de declinarea a III-a în *-is* sînt încadrate fie la declinarea a III-a românească, și au căpătat o formă în *-e* : *analise* „analiză" (p. 79, 192, 199), *sintesea* (p. 79), fie la declinarea I, și au căpătat, deci, o formă în *-ă* : *classa* (p. 24). Tot aici trebuie pomenit *morală* (numele științei) (p. 113).

Foarte numeroase sînt la el neologismele latine în *-tas, -tatis*, care au căpătat, după o manieră deja existentă înainte de 1830, forma *-tate* : *facultate*, pl. *facultăți* (p. 21) ; *immortalitatea* (p. 147) etc.

Scanned with OKEN Scanner

Individuum este redat prin *individuă* (p. 40) (neutru); cf. p. 40: „în diversele *individue*".

Neutrele în *-iă* și *-uă* fac pluralul în *-e*: *principiele* (p. 81); *individul.*

Adjectivele latine de a III-a declinare n-au căpătat la el întotdeauna declinarea a III-a și în românește. Alături de cele în *-inte* pl. *-inți*, deja discutate, la care se alătură și un *importante*, pl. *importanți* (chiar la feminin); „dintre cele mai *importanți*" (p. 17), avem *generală* (p. 45): „legea *generală*", *morală* (p. 63).

Verbele latinești de conjugarea a III-a sînt menținute ca atare: *esprime* „exprimă", sing. (p. 92); *a essiste*, deci: *essiste* „există", sing. (p. 53), apoi *essistă*, pers. III sing., și *să essistă* pers. III pl. (p. 206), *essisteați* (imperf. pers. II pl.); cf. și *coessiste* („coexistă", sing.) (p. 46), *possede*, sing. (p. 92) etc. Dar *referre* e încadrat la conjugarea a IV-a, căci avem *a referi*: *referesc.* Tot așa *a constitui*: *constituimă* (p. 46), *a offeri*: *offerește*, sg. (p. 40).

El acceptă sufixul *-isa* la *a generalisa* (p. 50), dar nu la *a idealisa*, care sună la el *a ideala* (cf. *idealează*, sing. „idealizează", p. 53). Întîlnim la el și *să generalezè* „să generalizeze" (p. 4).

Terminologia sa filozofică stă la baza celei de azi și prin calcuri lingvistice noi, care-i aparțin lui (probabil nimeni nu mai avusese ocazia a le crea înaintea sa): *Eu* substantivat (p. 67), *eul* (p. 35) și *noneul* (p. 36) (noțiunile acestea nu se puteau întîlni mai înainte la români, deoarece ele apar numai cu filozofia lui Fichte).

Laurian era, desigur, un bun cunoscător al filozofiei germane, cel puțin al celei kantiene. Şi totuși, cînd a vrut să traducă un manual în românește, pentru a forma și fixa terminologia filozofică, el n-a recurs întîi la un manual german, ci la unul francez (traducerea manualului lui Krug, din care a apărut prima parte la 1847, n-a mai fost continuată de el). Nu greșesc, cred, dacă presupun că el a pornit de la un manual francez și pentru motivul că astfel obținea mai ușor termenul latin și romanic, pe care voia să-l introducă în românește. Limba noastră fiind romanică, el voia să plece de la terminologia filozofică latină și romanică.

Laurian a nimerit însă în numeroase alte cazuri neologismul care și azi există în limbă (neglijăm pe acelea care existau deja în limba literară românească, precum *materie, natură, substanță, virtute* etc. ce se regăsesc, firește, și la el): *a abstrage* (p. 47); *abstragere* (p. 47); *afectivă* (p. 40); *a annula* (p. 51); *caracterele* (p. 46); *certitudinea* (p. 10); *consecință*; *fenomenele* (p. 46); *imagine* (p. 51); *impressionează* (p. 40); *principiu* (p. 54); *processul* (p. 41); *a reproduce* (p. 51); *sensibilitatea* (p. 21); *spațiul* (p. 36); *spirituală* (p. 40); *variabil* (p. 40); *voluntară* (p. 56) etc. Multe dintre acestea n-au fost, poate, întrebuințate înaintea sa.

El a creat, poate, cuvinte ca *a prelucra* (cf. *ea prelucrează*, p. 53). Poate el a introdus o formă ca *a filosofa*, în loc de *a filosofi*, existentă la noi pînă atunci (*a filosofa* pare a se regăsi în primele pagini ale traducerii făcute de el din Krug, inaccesibilă nouă. El n-a îndrăznit însă să introducă, pare-se, cuvîntul *acțiune*, pentru care apelează la termenul deja existent pe atunci în limbă, *lucrare*. N-a introdus nici chiar pe *spirit* (deși are pe *spiritual*), pe care îl traduce prin *minte*, ca și Heliade Rădulescu (cf. p. 1—2); *studiul minții omenești*, dar mai cu seamă p. 203, unde se traduce prin *Despre minte* titlul cărții lui Helvetius, *De l'Esprit*. Se pare că nu apare la el nici cuvîntul *forță*, a cărui idee e exprimată prin *putere*: „*puterea* mișcătoare" (p. 204).

Scanned with OKEN Scanner

El n-a inovat fericit introducînd cuvinte ca *veritate* „adevăr" : *verităţi* (p. 92), *a desplica* „a desfăşura" (cf. *desplică*, pl. „desfăşoară", „dezvoltă"), alături de *dezvoltarea* (p. 40), care, e drept însă, că are alt sens. N-a inovat fericit nici cînd a întrebuinţat *judeţiu* „judecată" (p. 41) (termen de logică, dar şi cu sensul *juridic*, cf. p. 206), care e un arhaism (*judeţ*) modificat fonetic în partea finală, dar şi cuvîntul latin *judicium*, modificat fonetic. Totuşi, el n-a renunţat la *judecată*, întrebuinţat deja de Clain, căci imediat după *judeţiu* adaugă : sau *judecată* (*ibidem*). N-a inovat fericit nici cînd a zis *sens* în loc de *simţ* sau, cum se spunea pînă atunci, *simţire*. Cuvîntul *sens* a rămas în limbă cu celelalte accepţii ale lui : „sens", „direcţie", care de altfel se găsesc şi la Laurian.

Găsim la el şi cîteva arhaisme, ca *împărţire* „clasificare", *stat* „stare" : diversele *state* ale minţii (p. 202). Dar *fiinţă* nu mai are la el, se pare, sensul de „fiinţă cu viaţă", ca la Alexandrescu, astfel, la p. 173 : „Sînt Zei, dar nu e providinţă : ei sînt *fiinţe* superioare...", ceea ce era firesc, dat fiind că el întrebuinţează cuvîntul *essistinţă* pentru a exprima „existenţa". El şi-a creat merite şi prin aceea că a întrebuinţat pentru întîia oară, se pare, termeni ca *voinţă* (nu şi *voe*, *voire*, ce se întrebuinţau des pînă atunci). Astfel *voinţa* (p. 52). E semnificativ că el zice *scopă* (p. 54), după Clain, iar nu *scopos*, ca în Moldova şi Muntenia acelei vremi.

§ 5. Terminologia filozofică a lui I. Zalomit

Cu toate progresele mari pe care le-a realizat Laurian în crearea şi fixarea unei noi terminologii filozofice mai adecvate ideilor filozofice decît cea veche, el nu putea fi totuşi urmat integral de intelectualitatea română în această privinţă, din cauza sistemului (modului) său în parte izolat de a modifica fonetic neologismele de origine latină. Se ştie cît de ironizate au fost în vremea aceea neologismele în *-ciune*, atît de dese la el, şi atît de urîte în comparaţie cu formele corespunzătoare în *-ţi(un)e*. În această privinţă, el a fost urmat numai de A. Pumnul. Intelectualitatea română a timpului a preferat formele în *-ţiune*, singurele care se întîlnesc la Heliade Rădulescu şi la T. Cipariu. Bineînţeles, le-a preferat atunci cînd n-a rămas la formele mai vechi, în *-ie* [1].

Dar nici în ce priveşte celelalte modificări fonetice impuse de el neologismelor de origine latină, n-a fost Laurian urmat de societatea românească a timpului. Astfel nu s-a acceptat niciodată forma *-inte*, dată de el adjectivelor verbale de tipul *aparent*, *influent*, nu s-a acceptat în general forma *-inţă*, pe care o dădea el cuvintelor latine în *-entia*, şi numai puţine dintre elementele acestea au rămas în uz pînă azi (*tendinţă*, *conferinţă* etc.). De asemenea numai puţine dintre neologismele latine cu *cl>chi* au fost acceptate de mase : *a conchide* este, poate, singurul. Masele de intelectuali n-au acceptat nici pe *x>ss* ; azi avem : *exemplu*, *existenţă*, *a exista* etc. [2] Din punct de vedere morfologic era greu ca adjectivele *generale*, *particulare* etc. să rămînă în cadrul declinării a III-a şi au fost înlocuite cu *general*, *particular* etc. ; era greu ca

[1] Vezi cele spuse în I. Iordan, *Limba română actuală*, ed. I, p. 185, şi a II-a, p. 187—188, precum şi *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1954, p. 71—72.

[2] Însă, în acest caz, formele utilizate de el nu au fost cele mai frecvente pînă pe la 1890, cînd se impun cele de azi.]

Scanned with OKEN Scanner

verbele *a essiste*, *a possede* etc. să rămînă de conjugarea a III-a, cum vroia Laurian. Intelectualii vremii le-au trecut la conjugarea I, cum procedase deja Clain. Totuşi *a possede* s-a păstrat mai multă vreme decît *a essiste* în scrierea unor intelectuali.

În toate aceste cazuri, meritul lui Laurian rămîne numai acela de a fi recurs la un neologism latino-romanic acolo unde pînă la el se întrebuinţase un termen românesc autohton nu îndestul de potrivit sau vreo creaţie recentă, ca *estime*. Dar aspectul fonetic al termenilor latino-romanici folosiţi de el este cel pe care l-am găsit deja la scriitorii noştri de după 1830 : Heliade Rădulescu, Bolliac şi desigur şi alţii. Am constatat deja la aceştia oscilaţia între *-inţă* şi *-enţă* ; am constatat la aceştia şi încadrarea la conjugarea I, a unor verbe ca *a possede* (Bolliac avea : *influinţă*, dar *esistenţă*, *inteligenţă*). Trebuie să admitem, deci, că influenţa lui Laurian n-a fost directă, ci prin intermediul altor scriitori, care vor fi acceptat neologismele introduse de el, dar cu aspectul fonetic şi morfologic pe care-l dădeau acestora scriitorii munteni de după 1830.

Toate aceste modificări, pe care intelectualitatea română le-a adus terminologiei filozofice a lui Laurian, se găsesc înregistrate în *Elemente de filosofie traduse după A. Charma*, „de I. Zalomit, Doctoru şi Profesoru de Filosofie", Bucureşti, 1854. Credem, aşadar, că terminologia filozofică din acest text, deosebită în parte de cea din traducerile lui Laurian, îşi datoreşte o parte din aspectele sale fonetice şi morfologice nu traducătorului, ci intelectualilor timpului şi că traducătorul are numai meritul de a fi înţeles că această terminologie trebuia înregistrată. Poate aşa se şi explică lipsa oricăror mărturisiri ale autorului cu privire la terminologia filozofică din traducerea sa. Totuşi, afirmaţia noastră trebuie controlată prin compararea textului lui Zalomit cu textele timpului, în special cu cele anterioare, de tot felul ; dacă în acestea nu se vor găsi forme în *-ţiune*, *-enţă* etc., va trebui să admitem că opera tradusă de Zalomit, servind ca manual, a impus asemenea forme ale neologismelor de origine latină. Oricum ar sta lucrurile, dintre toate cărţile de filozofie ale epocii, aceasta este singura care prezintă o terminologie filozofică apropiată cel mai mult din punct de vedere fonetic şi morfologic de cea de azi. Celelalte sînt scrise într-un grai latinizant sau italienizant, care le îndepărtează de limba de azi.

La Zalomit întîlnim unele neologisme în *-ie* : *funcţia* (p. 1) ; *precisie* (p. 2) ; *positia* (p. 3) ; *soluţia* (p. 3) ; *distincţie* (p. 5 şi 9) ; *acţia* „acţiune" (p. 7) ; *sensaţia* (p. 7) ; *compreensie* „comprehensiune" (p. 8) ; *observaţia* (p. 9) ; *generalisaţia* (p. 9) ; *speculaţia* (p. 9) ; *abstracţia* (p. 59) ; *sistematizaţia* (p. 9 şi 10) ; *propositii* (p. 103) ; *percepţie*, pl. *percepţii* (p. 17 şi 18) ; *asoţiaţia* (p. 64) ; *imaginaţie* (p. 45) ; *conclusie* (p. 103) ; *propositie* (p. 103) ; *condiţie* (p. 32) ; *perfecţia* (p. 181) ; *inducţie* (p. 104) ; *espresie* (p. 119) ; *reprezentaţie* (p. 121) ; *observaţia* (p. 179) ; dar şi altele în *-iune* : *noţiunile* (p. 3) ; *cestiune* (p. 6) ; *voliţiune* (p. 29), *raţiune* (p. 38). Firește, repartiţia lui *-ie* şi *-iune* nu este întotdeauna cea de astăzi. Cîteodată el are *-ie* acolo unde noi avem *-iune*, şi invers. Dar tendinţa sa este cea de azi. Observaţia aceasta este de făcut şi pentru fenomenele celelalte. Pe de altă parte noi am acceptat infinitive lungi substantivate acolo unde el are neologismul latin în *-ţie* : *generalizare*, *sistematizare*. Găsim, de asemenea, nu *evidinte*, ci *evident* (p. 5). N-a inovat fericit însă la *a depinde*, care desigur suna la el : *a depende*, căci zice *dependu* „depind", pers. a III-a pl. (p. 5). De asemenea găsim *inteligenţă*

(p. 5); *experienţe* (p. 5); *sentiment*; dar *conştiinţă* (p. 5); *Providinţa divină* (p. 169); *consecuinţă* (p. 103) este desigur o creaţie a sa, deosebită de formele ce se impuseseră intelectualilor timpului şi de aceea a rămas izolată.

Pe de altă parte, găsim şi la el *s* în loc de *x*, ca la Laurian şi la Heliade Rădulescu (fenomenul pare să fi fost uzual pe atunci la [cei mai][1] mulţi intelectuali: *esperiment* şi *esperimentalu* (p. 9), *esemplu* (p. 104) etc.). Zalomit nu l-a urmat pe Laurian nici în alte privinţe, dar în aceste cazuri el este pe linia dezvoltării limbii literare române: *conclusie* (p. 103), nu *conclusiune*; totuşi *a conchide* (*conchide*, p. 104), *psihologie* (p. 15), nu *psicologie*; *mediu* adj. „mijlociu" (p. 103), nu *meziu*; totuşi, ca şi la Laurian, *meziu*, subst. „mijloc", [„instrument" în sens larg] (nu şi *mijloc*, în sens local, care e redat prin chiar acest cuvînt; cf. p. 2: „în *mijlocul* lumii materiale", (dar: „prin ce *mezii* putem ocupa într-însă locul ce ni se cuvine").

În ce priveşte încadrarea unor substantive şi verbe, el se deosebeşte de asemenea de Laurian, mergînd cu curentul mare al limbii literare moderne. Nu mai găsim la el nici pluralele ca *axiomate*, *problemate*, ci *axiome* (p. 5), *probleme* (p. 16); nici încadrările morfologice ca *analise*, *sintese* (sing.) (p. 9), ci *analisă* (p. 9), *sintesă*: *sintesa* (p. 9). Găsim însă, alături de *sistemă*: „acestei sisteme" (p. 1) şi *sistemu* (aici numai franceza poate explica încadrarea la neutrul românesc; în franceză e masculin, la noi neutru; dar încadrarea la neutre s-a produs ca la atîtea alte substantive masculine franceze).

Am spus că, deja în cazurile de mai sus, în care, desigur, traducătorul urmează tendinţele lingvistice ale publicului cult, avem şi unele manifestări ale gusturilor personale ale autorului. Elementul personal, desigur, se manifestă şi în alte cazuri în terminologia filozofică a manualului tradus de Zalomit, şi adesea nu în sensul în care mergea societatea românească a timpului. Astfel Zalomit a crezut că limba română trebuie să se oprească la forme ca *psihologhie*, *antropologhie*, *teologhie*, *pedagoghie* (p. 12), *loghică* (p. 13), *psihologhic* (p. 13, 17). Dar fie din greşeală de tipar, fie din neconsecvenţa traducătorului, avem la el şi *logic* (p. 7); *psihologia* (p. 12). În această privinţă, terminologia filozofică a lui Zalomit este în regres faţă de cea a lui Laurian şi a altor contemporani. El s-a oprit la aspectele arhaice, care au avut curs pînă pe la 1829 şi au apărut destul de des şi după aceea în operele noastre filozofice sau de altă natură. De asemenea, în ce priveşte neologismele care pătrundeau în limbă în vremea sa, observăm la el unele tendinţe personale care nu s-au impus. Astfel, în neologismele de origine latină care aveau *qu*, el a recurs la forme cu *cu*, care nu circulau decît la cîţiva intelectuali: *cualitatea* (p. 49), *cualităţile* (p. 102), *ecual* „egal" (p. 78), *consecuinţă* (p. 103). Şi cu toate acestea, el zice *cestiune*, nu *cuestiune*. Limba literară se va opri la forme cu *cv* (*consecvenţă*), *c* (*calitate*) sau, în unele cuvinte (*egal*), chiar *g*, după limba franceză, iar cîteodată şi la *č*: *consecinţă*. (Cel puţin unele dintre aceste modalităţi se impuseseră maselor de intelectuali deja pe vremea aceea).

Totuşi n-ar trebui să se creadă că terminologia filozofică a lui Laurian nu l-a influenţat pe Zalomit. Găsim la el *veritate* „adevăr", *speţă* „specie", găsim termeni ca *fiinţă* „existent", care este o rămăşiţă din vechea terminologie românească, dar, desigur, prin intermediul lui Laurian, şi găsim *judiţiu* „judecată", care nu se poate despărţi de *judeţiu* al lui Laurian. Apare la el şi *lucrare* „acţiune", alături de *acţie*, deja pomenit.

---

[1] Paranteza unghiulară aparţine noii redacţii.]

Scanned with OKEN Scanner

Zalomit a făcut și inovații lexicale față de înaintași. Dacă unele, ca *fact* „fapt" (p. 5 : *facte*), *judițiu* „judecată" (în terminologia logică) nu erau reușite și nu s-au impus, altele ca *spirit*, care poate că fusese totuși introdus întîi în limbă de alții, erau utile și au rămas. S-a eliminat astfel din terminologia filozofică a românilor un termen neclar ca *minte*, care era întrebuințat pînă atunci cînd cu sensul de „intelect", cînd cu sensul de „spirit". Apariția unor termeni ca *fact* și *judițiu*, chiar la un om ca Zalomit, despre care nu se poate spune că era un purist în sensul lui Laurian, ne arată clar că pe acea vreme se căutau neologisme chiar pentru expresia unor idei pentru care nu era nevoie de neologisme, întrucît termenii populari autohtoni apăreau cu un sens identic sau foarte asemănători și în cazurile identice, orice limbă recursese la ei, pentru a-și crea terminologia filozofică. De aceea, pe cînd apariția lui *veritate* și *erroare* la Laurian poate fi considerată ca un rezultat al purismului său, prezența acelorași cuvinte la Zalomit, deși, desigur, se explică și prin exemplul lui Laurian, are altă justificare : părerea că terminologia științifică trebuie să fie distinctă de cea a graiului curent, popular sau cult. El n-a înțeles, totuși, să elimine unele cuvinte de origine populară, din terminologia filozofică mai veche, ca *simțire* „simț", căzut în desuetudine după el cu acest sens, și n-a acceptat neologismul *sens*, de la Laurian. Pe de altă parte, nici la Zalomit nu pătrunde un termen ca *forță*, pentru care el întrebuințează, ca și Laurian, *putere*.

§ 6. Terminologia filozofică a lui Cipariu și Bărnuțiu, a lui Heliade Rădulescu italienizant și a unor autori de manuale (Velini)

După traducerile făcute de Laurian și Zalomit, opera de traducător a lui Cipariu, *Elemente de filosofie, după W. T. Krug*, de T. Cipariu, I, Blasiu, 1861, II, Blasiu, 1863, constituie un regres din punctul de vedere al terminologiei filozofice. El se întoarce în bună parte la terminologia filozofică românească veche, în cazuri în care evoluția limbii române nu i-a dat dreptate. Nu numai terminologia filozofică la care s-a oprit Cipariu, dar toată limba sa, în general, prezintă numeroase elemente arhaice (astfel pluralul neutru în *-uri* apare la el scris *-ure*). Lucrul acesta se explică, desigur, prin faptul că el se ocupa foarte mult cu limba veche. Voluntar sau nu, el s-a lăsat influențat de aceasta [1]. La Cipariu, mai mult decît la Laurian, avem a face cu încercarea de a schimba limba literară modernă. Numai aspectul fonetic al unor neologisme de origine latină este mai just redat decît la Laurian. Dar, față de Zalomit, traducerea lui Cipariu rămîne și în această privință în urmă, întrucît învățatul ardelean nu ține seamă de curentul de limbă deja creat și existent pe vremea lui. Astfel, Cipariu dă mereu o formă în *-țiune* neologismelor de origine latină, deși intelectualitatea română rămăsese în multe cazuri la *-ie*. [Pe de altă parte el recurge la calcuri lingvistice ca *cercustare* „circumstanță", care traduce pe lat. *circumstantia*, fr. *circonstance*.] [2] Vom cita din *Prefațiune* cîteva pasaje care interesează terminologia filozofică, transcriindu-le în ortografia de azi, dar menținînd punctuația autorului : „Ocasiunea mai de aproape de a scoate la lumină această carte e reînceperea unui curs de Filosofie, care de la 1848 pîn'acum se încetase, și a cărui încetare așa de amar era simțită de toți,

[1] Această explicație mi-a fost dată oral de N. A. Ursu.
[2] Paranteza unghiulară aparține redacției de față.

earii știu să prețuiască înalta valoare a acestei științe divine. Noi credem încă, după sterilitatea literaturii române pre acest teren, cum că chiar și din acest punct cartea ne va fi binevenită" (p. 3). „Însă testul autoriului, în cît e cuprins în §-i, s-a păstrat și aici nevătămat, după putință-ne, s-a tradus nu numai cît se poate mai strîns după originale, ci și mai la înțeles. Cu toate că, limba filosofică, și preste tot [=în general] și în specie precum se află în școala cantiană, e din capul locului mai anevoită de înțeles, ear'întru un compendiu așa de restrîns cum e cest de față, greutatea înțelegerii e chiar necongiurabile" (p. 3). În continuare, la citatul imediat anterior : „Spre iușurarea acesteia pre cît ne fu prin putință, nu numai ne am pus toată nevoința a traduce germanismii mai românește, ci am și adaus în note unele notițe delucidatorie, toate după anotațiunile aceluiași autoriu în opul lui cel mai estins ; tăind cele mai de prisos și rezervînd numai cele mai esențiali din notele manualului" (p. 3—4). Și apoi : „Multă greutate se simți traducînd pentru defectul nu numai în termenii filosofici românești, ci și în cuvinte ce semnează idee astracte, cuvinte cari în limba germană și în cele clasice se află copioase, ear'întru a'noastră mai rare. În aceste cercustări ne folosirăm cu termeni latini, mai rar grecești, după esemplul altor limbe chiar și mai avute decît a noastră ; și de aceea credem că vom fi scusați" (p. 4).

Ortografia latinizantă a lui Cipariu nu ne permite de a ști dacă în unele cazuri el a acceptat neologismele latine sub forma fonetică latină sau sub una românizată fonetic. Astfel nu știm dacă *coscientia* (p. 8), *esentia* (p- 8), *esistentia* (p. 293) etc. se pronunțau *coștiență, esență, esistență* sau *coștiință, esință, esistință*. Întrucît pe *detorință, ființă* etc., el le transcrie *detorentia, fientia* etc., nu este exclus ca termenii neologistici indicați mai sus să se fi citit și cu *-ință*. De asemenea, este îndoielnic dacă *-țiune* era citit de el *-țiune* : *întrebatiune* (p. 17), care se citea, desigur, *întrebăciune*, ne poate îndemna să credem că pronunția *-ciune* nu-i era nici lui străină, măcar în unele cazuri, ca *demustrațiune* „demonstrație". Cu toate acestea, ortografia sa ne permite să constatăm că, în unele cazuri, el a modificat neologismele de origine latină mai mult decît Laurian. El scrie *propusetiune, cantetate, caletate, modaletate*, deci schimbă pe *i* neaccentuat în *e*, pentru că această schimbare s-a produs în unele cuvinte populare de origine latină. Ba nu este exclus chiar ca el să fi citit *propusăciune*, cu *ă*, deci întocmai ca în cuvintele *bunătate*<*bonitate* etc. Tot așa el scrie *ratiunale*, cu *u* în loc de *o*, dar aici pentru alt motiv : pentru că cuvîntul este un derivat de la *rațiune*. Avînd acest principiu, Cipariu a îndrăznit să se atingă chiar de un cuvînt ca *conștiință*, destul de înrădăcinat pe vremea lui în limba română, dîndu-i o formă mai conformă cu schimbările fonetice suferite de română : *coscientia*. Este evident că, la el, problema modificării fonetice a neologismelor de origine latină se pune mai accentuat decît la Laurian, ceea ce era un rău : asemenea neologisme nu puteau fi acceptate de majoritatea intelectualilor români sub o formă mult schimbată. Pe această cale, Cipariu nu putea fi urmat decît de A. Pumnul.

Am spus că terminologia sa filozofică prezintă arhaisme. Astfel, alături de *generale* el întrebuințează *preste tot*, ca la Clain sau Poteca (e un calc lingvistic după gr. καθόλου=καθ'ὅλου „peste tot"), *împărțire* „diviziune". În unele privințe, și el stă sub influența lui Laurian. Cîteodată, acomodarea fonetică și morfologică a neologismelor latine este la el întocmai ca și la Laurian : *qu*>*c* : *cartetate, caletate* ; totuși *consequență* (p. 271) ; încadrarea substantive-

lor ca *sinteză* la declinarea a III-a (*sintesea* p. 26)[1] ; încadrarea la declinarea a III-a a aojectivelor ca *generale, naturale* etc. (deci cu pluralul în *-i*) ; încadrarea verbelor latine de conjugarea a III-a la conjugarea a III-a (*reflectarea*, p. 127) şi a IV-a (*se referescu*, p. 227) etc. Aici intră şi *judeciu* „judecată". Dar putem admite că, în acest caz, avem la ei nu un neologism latin modificat fonetic, ci termenul popular ardelenesc *judeţ*, cu sensul său străvechi, de „judecată", căruia i s-a dat prin calc lingvistic şi un sens nou (e aici mai degrabă un ardelenism decît un neologism). La Cipariu găsim şi *vertute* „virtute", ceea ce ne face să credem că pronunţa *vîrtute* (la el, grafia *cuvent* se citeşte doar *cuvînt*). Am avea şi în acest caz nu un neologism propriu-zis, ci acceptarea cuvîntului ardelean popular, căruia i s-a dat prin calc lingvistic un sens nou (Laurian întrebuinţa *virtute*). În alte privinţe, el urmează pe alţii, ca de exemplu pe P. Cîmpeanu. Ca şi acela, uneori cu o modificare fonetică, el zice *detorinţă* „datorie" (astfel, p. 569 : *detorinţa*, scris *detorenti'a*). În alte privinţe, cum deja am arătat, el are o cale proprie, care constă şi în reactualizarea unor arhaisme. În general luată însă, terminologia sa filozofică este tot una nouă, şi, chiar dacă a dat adesea alte forme neologismelor (astfel : *conclusă* „concluzie"), el vine cu atîtea elemente ale limbii noi, fie în ce priveşte cuvintele româneşti, cărora le limitează sensul sau le dă sensuri noi, în ce priveşte neologismele. Astfel, la el... un termen ca *cuvînt* (p. 5 : *„cuvîntulă* Filosofia") nu mai are, ca pînă la 1829, pe lîngă valorile de azi, şi pe cea de „raţiune", ci numai pe cele de azi, iar *fiinţă* nu mai însemnează şi „existenţă", ci numai „lucru existent", ca şi la Zalomit şi alţii din aceeaşi vreme, printre care şi Laurian (la p. 293) : *„fiinţa* supremă seau cu-totul reale şi fîntîna originarie a *fiinţelor* (ens entium)". Este drept că acest sens nu e cel de azi, dar, în orice caz, el e mai aproape de el decît de cel vechi. Tot aşa, găsim la el *simţ* (alături de *sens*) pentru a reda ideea de „simţ", iar nu pentru vechiul *simţire*, care se mai menţinea la Zalomit. De asemenea găsim la el *voinţă* (p. 47 : *voinţa* scris *volienti'a*), iar nu vechiul *voe*. Pe de altă parte, în opera sa apar o mulţime dintre termenii neologistici care au rămas şi după dînsul în terminologia filozofică : *obiect, subiect* (p. 5) ; *principiu*, pl. *principia* (p. 6), citit, probabil, *principie* ; *filosofare* (p. 8) ; *noţiunea, valoarea* (p. 9) ; *postulată* (p. 19) ; *raţiunea* (p. 21) etc. Apare la dînsul şi cuvîntul *spirit* : „din esenţa (sau *esinţa*) spiritului" (p. 8) ; nu apare la el *forţă*, pentru care întrebuinţează *putere*, scris *potere* : *„Puterea* mişcătoare", scris *„poterea* misicatoria" (p. 309), şi nici *intelect*, care e redat prin *înţeles* : „Analitica *înţelesului*" (p. 240), după ce vorbise de „Analitica simţului" ; e curios faptul că el nu întrebuinţează cuvîntul *facultate*, deja existent atunci în limbă. Ideea exprimată prin acest neologism este redată de el prin *putinţă* : *„putinţa* reprezentativă" (p. 40). (Cum am văzut, vechiului *putere*, care avea şi acest sens, el i-a dat valoarea de „forţă".) Obişnuinţa cu limba veche, care avea multe calcuri lingvistice, îl duce, deci, să creeze el însuşi calcuri lingvistice noi. De aceea, el zice şi : „*Eu* curat" (p. 37) în loc de „Eul pur", ceea ce e desigur nepotrivit. De altfel el întrebuinţează stîngaci substantivul *eu* la cazurile oblice : el zice : „forma originarie a lui *Eu*" (p. 39).

În linii generale putem spune că terminologia filozofică a lui Cipariu, cristalizată într-o epocă în care limba literară modernă a românilor încă nu se fixase, prezintă destule elemente personale ce nu se puteau impune, dat fiind caracterul lor aberant, dar şi destule elemente pozitive.

[1] Pluralul de la *dogmă* este la el, ca şi azi, *dogme*, nu *dogmate*, ca la Laurian.

Scanned with OKEN Scanner

N-am putut studia terminologia filozofică a lui Bărnuțiu ; ea cuprinde probabil cel puțin o parte din caracteristicile latinizante pe care le găsim la Laurian și Cipariu, dar cu adaptări proprii, și, poate, și arhaismele acestuia din urmă.

Pe o poziție înrudită cu aceea a lui Cipariu stă Heliade Rădulescu în epoca în care era italienizant și care, pentru filozofie, contează prin lucrările sale de după 1859. O terminologie filozofică vom găsi acum la el în opera originală, cea de a doua operă mai întinsă de filozofie scrisă în românește de un român [1], *Equilibru între anthitesi sau Spiritul și materia*, București, de la 1859 pînă la 1869, precum și în unele opere poetice ale sale, ca *Anatolida*. În ambele găsim aceeași terminologie filozofică, ceea ce e și explicabil, aceste opere fiind scrise în același timp. Terminologia filozofică a lui Heliade Rădulescu prezintă și în această epocă arhaismele pe care le-am văzut la § 3. Întîlnim însă acum și unele neologisme care nu se găseau pînă atunci la el, precum *a exista* (Equilibru, p. 2), *existință* (p. 2) (acesta alături de *ființă*) ; *spirit* alături de *minte* (p. 265, 267, 268) ; *spațiu* alături de *loc* (p. 265, cea de a doua, deci, după p. 268, căci avem acolo o paginație greșită) etc. La el neologismele în *-ență* își păstrează de multe ori aceeași formă în *-ență*, pe care o găsim și în scrierile de tinerețe. Influența latiniștilor se dovedește prin acceptarea a numeroase forme în *-iune* : *missiunea* (p. 1), *condițiunilor* (gen., p. 1), *excepțiuni* (p. 1), alături de *conservație*, scris *conservatiă* (p. 1), *actia* „acțiunea" (p. 3), precum și prin încadrarea unor adjective de origine latină, de declinarea a III-a, la declinarea a III-a românească : *o stare normale* (p. 3), dar : *arburelui social*, gen. (p. 1).

Ar merita să ne ocupăm și de terminologia lingvistică din unele manuale ale timpului precum *Manualŭ de metodică și pedagogie pentru profesorii școalelor primare* „prelucratŭ de Dr. Antoniu Velini Directorŭ Școalei preparandale și profesorŭ de Pedagogie", Iassi, 1860, 342 de pagini, care se integrează în același curent latinizant și italiniezant ; dar renunțăm, din lipsă de spațiu.

§ 7. Terminologia filozofică a lui Maiorescu

În privința acestui scriitor nu am folosit operele sale apărute în reviste sau în broșură înainte de 1874, anul apariției în volum a *Criticelor*. Nu am avut la îndemînă *Logica*, ediția I, și nici *Criticile*, ediția a II-a. Am folosit *Criticile* ed. I, 1874, a III-a, 1892—1893 și ediția 1915, apoi *Logica*, ediția a II-a, București, 1887 și a III-a, 1890. E interesant de constatat că nici Maiorescu, în scrierile sale din veacul trecut, nu prezintă din punct de vedere fonetic și morfologic, terminologoa filozofică de azi, și că, în unele privințe, terminologia sa filozofică era, în scrierile sale din acea vreme, sub nivelul celei a lui Zalomit. Astfel, el dădea atunci prea des forma *-ință* sufixului latin *-entia* : *inteligință* (*Critice*, ed. I, p. 250), *influință*, *esință* (*Critice*, I, p 250; dar *esențial*), alături de *experiență* (*Critice*, I, p. 247). De asemenea, în ediția a II-a a *Logicii* sale, găsim : *operațiunea inteliginței* (p. 3 ; la fel și în ed. a III-a, 1890) ; *inteligința omenească* (p. 16 ; ed. a III-a ; *inteligința* și *inteligența*), dar *experiența* (p. 12) ; *esența lucrurilor* (p. 13) ; *existență* (p. 17). De asemenea, *a inteliginței* (p. 17) ; dar în ed. a III-a : *a inteligenței*) ; *Esența judecății* (p. 33 ; la fel în a III-a, p. 35); *inteligenței* (a II-a, p. 98 și a III-a, p. 99), *existența* (a II-a, p. 99, a III-a, p. 100);

[1] Prima este opera lui D. Cantemir, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea*, Iași, 1698.

Scanned with OKEN Scanner

al inteligenței omenești (a II-a, p. 113 și a III-a, p. 117). *Logica : a presenței* și *absenței vieții* (ed. a III-a, p. 112); *diferența specifică* (a III-a, p. 116); *din experiențe* (a II-a, p. 116 ; a III-a, p. 120). Nici în *Critice*, ed. a III-a, 1893, nu sînt înlăturate formele cu *-in-*, care azi nu mai sînt în uz, găsim *divergință* (p. 381, în *Corupțiunea fonetică*) ; *experiență* (p. 383) ; *esința lucrurilor* (p. 384) ; *inteligenței*, gen. (p. 385) ; *esența* unui cîmp foarte întins ; *inteligența* ; *esența tuturor* (p. 386) *esența lor* (p. 387, ; *experiențe* (pl.) (p. 387) ; *părți esențiale*, pl. (p. 389). Pînă și *științific* apare în *Logica*, ediția a II-a, p. 16 ; *știinșific*, ca azi, dar în ed. I. *știenșific* (fr. *scientifique*, it. *scienzifico* etc., îl făceau să creadă că trebuie să dea forma în *-en-*, din limba originară). Cîteodată avem și *x> s: esterioară (Critice*, I, 1874, p. 77), dar *experimente*, pl. (*ibidem*, p. 71). El însă se găsește de cele mai multe ori pe linia justă și în cazuri în care Zalomit nu reușise a se plasa : *calitatea* (*Logica*, ed. a II-a p. 74 ; a III-a, p. 78), nu *cualitate*; *cantitatea* (*Logica*, ed. a II-a, p. 35 și 74 ; a III-a, p. 37 și p. 78), nu *cuantitate*. Totuși, *Critice*, III, ed. a III-a, p. 62 : *consecuențe imediate* „consecințe imediate" care nu s-a impus. În legătură cu cel din urmă, este de spus că limba modernă s-a fixat la pronunția *consecință* cu *cin*, ceea ce arată că e vorba de un neologism latin cu românizarea fonetică impusă de Laurian, probabil însă că nu direct, ci prin alți scriitori. Pe de altă parte, limba modernă a păstrat acest neologism și sub forma *consecvență*, cu *-cven-*, deci cu pronunția obișnuită a latinei în școlile noastre (a *echilibra*, cu *-chi-*, e de origine franceză), dar el are alt sens decît *consecință*, anume cel de „purtare în același fel". Maiorescu întrebuința foarte des și *consecință* cu ambele sensuri (cf. D. A., s. v.), ceea ce ne arată că el însuși, deși zicea *consecuență*, a acceptat și forma curentă pe atunci. Din D. A., *loc cit.*, derivate, rezultă că în prima jumătate a veacului se întrebuința *consecvență* cu ambele sensuri. Firește, și la Maiorescu se observă cînd derivate în *-ie*, cînd derivate în *-iune*. El a avut chiar ocazia de a se pronunța pentru amîndouă formele (cf. *Direcția nouă în poezia și proza română*, ed. I, p. 451 și ed. a II-a a Institutului Minerva, I, 1915, p. 233 : „La întrebarea *-ție* sau *-țiune* ? *român* sau *rumân*? noi răspundem: „și una și alta, după cum i se pare scriitorului mai bine la auz"). Astfel, în *Logică*: *opositiune* (p. 51), *opositie* (p. 53) dar *opositiune* (a II-a, p. 50; a III-a, p. 52), *opositiunea* „opunerea" (ed. a II-a, p. 59 ; a III-a, p. 62) ; *concluziunea* (ed. a II-a, p. 54, ed. a III-a, p. 56); *relațiunea ei*; (a II-a, p. 41, a III-a, p. 42) ; *confusiunea* (a II-a p. 45), *confusia* (a III-a, p. 47). *Logica*, ed. a II-a, 1887 : *operațiunea* (p. 3) ; *sensațiuni* (pl.) (p. 17) ; *abstracțiunea* (*ib.*) ; *Teoria definițiunii și a diversiunii* (ed. a II-a, p. 115, a III-a p. 119) ; *definițiunii, demonstrațiunii* (a II-a, p. 106, a III-a, p 107) ; *definițiune* (a II-a, p. 40, a III-a, p. 111) ; *Aceste sensațiuni ... o confusie permanentă* (a II-a, p. 109, a III-a, p. 110) ; *operația* (p. 110 și 111). Deja în ed. a II-a : *operațiile gîndirii* (p. 25), *impresia* (p. 16), care apare și în a II-a; *concluzia* (a II-a, p. 63, a III-a, p, 66). În *Critice*, III, ed. a III-a, 1893 (*Corupțiunea fonetică*) : *fluctuația* (p. 279), *tradiție* (p. 379); *corupție* (p. 379) ; *revoluții*, pl. (p. 381), *circumsperție* (greșeală de tipar : *-specție*, p. 387); *impresia momentului* (p. 387) *abstracției*, gen. (p. 387) ; *proporția*, *repulsie* (p. 393) ; *principiul respirației materiale* (p. 394—395) ; „crează noue *formații cu o nouă viață*" (p. 396). Altădată, ca și Zalomit, Maiorescu întrebuințează, în prima ediție a *Criticelor* sale, formele în *-ție*, acolo unde noi utilizăm infinitive lungi substantivate. (*Critice* 1874, p. 247);„ conștiința noastră primește din experiență mai multe *reprezentațiuni* asupra aceluiași fel de obiecte. Un copil, d. e., are la început despre obiectul masă o idee sau *representațiune* potrivită numai cu

Scanned with OKEN Scanner

acea masă mică, ce a văzut-o în odaia sa". Cuvîntul apare des în paginile următoare. În ed. 1915 avem în loc *reprezentare*. De altfel, chiar la Maiorescu, ed. I, găsim și *reprezentare* : „De-abia trei-patru *reprezentări* ocupă în același timp atenția noastră (p. 249 — 250 ; în ediția 1915 : *idei*). Cf. și *Logica* : *reprezentare* (ed. a II-a, p. 12, ed. a III-a, p. 14) ; *generalizare* (ed. a III-a, p. 17); *observările* (a II-a, p. 63, ed. a III-a, p 67, ca și în alte locuri) ; *explicările* (a II-a, p. 68 ; a III-a, p. 71) ; *clasificare* (a II-a, p. 104 ; a III-a, p. 106) ; *explicarea* (a II-a, p. 110; a III-a p. 111 ; poate însă că se referă la actul explicării iar nu la o explicație oarecare ; ar fi cazul lui *grupări*, pl., de la aceleași pagini). Este clar că, încă pe la 1874, exista și *reprezentare* în masele de intelectuali, și că Maiorescu înclina spre el, dar că, sub influența limbajului latiniștilor, el întrebuința foarte des pe *reprezentațiune*. Cu vremea însă, intelectualitatea a condamnat definitiv pe *reprezentațiune*, iar Maiorescu s-a simțit obligat să-l elimine din scrisul său, în favoarea lui *reprezentare*. Schimbarea apare, poate, deja în ediția a II-a din 1885. Bănuim că s-a recurs la *reprezentare* pentru a nu se face confuzie cu *reprezentație* (artistică, dramatică etc.). (S-a arătat de către I. Iordan, *loc cit.*, că diferențierea semantică a dus și la cea formală în cazuri ca *porție* sau *porțiune* : constatarea e valabilă și aici). În aceeași epocă, desigur, *diviziune* a fost întrebuințat numai în sensul exclusiv filozofic, iar *divizie* numai cu sensul militar (la Zalomit avem *divizie* în sensul filozofic). Aici nu s-a putut recurge la *dividere* întrucît verbul *a divide* era mai rar întrebuințat decît *a reprezenta*. Se spunea de obicei *a împărți*. Vom constata că, în alte cazuri, diferențierea nu se face : *percepție* are și sensul administrativ și pe cel psihologic. Este drept că unii au continuat a zice *percepțiunea*, dar forma aceasta nu s-a impus. Probabil că, în acest caz, omonimia nu era insuportabilă. Pe de altă parte, *percepere* nu este un termen strict administrativ (cf. *perceperea impozitelor*), ci se putea întrebuința și în sensul psihologic.

Precum se vede, examinarea terminologiei filozofice a lui Maiorescu ne duce la concluzia că el n-a contribuit la fixarea ei în cazurile în care ea șovăia, curentul general de limbă nefiind respectat de cei cu sisteme lingvistice, ci că Maiorescu s-a lăsat condus de pronunțarea generală și și-a modificat terminologia după ea, de la o ediție la alta a operelor sale. De altfel, aceasta era și părerea sa : el credea că limba trebuie condusă de scriitori, nu de gramatici sau filologi. Totuși ne punem întrebarea: în terminologia filozofică, limba n-a putut fi condusă de aceștia decît cînd termenii erau prea curenți. Noi am crede că acest curent lingvistic fusese creat de Heliade Rădulescu, care dăduse și forme în *-ență* unor neologisme de origine latină în *-entia*. Maiorescu s-a lăsat destul de influențat de curentele care pretindeau necesară o românizare fonetică mai accentuată a cuvintelor. În privința lui *-ință*, el l-a urmat, desigur, pe Laurian. Faptul nu trebuie să ne mire: și sistemul său ortografic este în parte etimologic, în orice caz nu e integral fonetic : *ă*=*ă* și *î*, *i*, =*i*, *î* sînt aspecte negative ale principiilor sale ortografice. Ca și în cazul unor fapte de limbă el a trebuit să renunțe în 1881 la vechile sale grafii și principii ortografice. Toate acestea se găsesc la Maiorescu, pentru că el se lăsa adesea prea mult condus de logică, de raționament, în argumentările sale, neglijînd faptele.

Maiorescu a contribuit, totuși, într-o anumită măsură la fixarea acestei terminologii. Astfel el întrebuințează *simț*, pl. *simțuri*, ca azi. De asemenea, cuvîntul *simțire* are la el sensul de „sentiment" (cf. *Din experiență*, în *Critice*, II, ed. 1915, p. 267, 268 etc.). Alături de acesta, el întrebuințează cu același sens și pe *simțimînt* (*Critice*, II, ed. 1915, p. 178) : *a simțimintelor sociale*,

Scanned with OKEN Scanner

simțămînt (*Critice*, I, p. 34 : ale *simțămîntului* ; afară numai dacă nu avem a face cu o greșeală de tipar, căci la p. 35 găsim: *simțămîntului*, gen.), întrebuințat întîia oară de scriitorii de pe la 1840. Nu putem spune dacă la dînsul apare acest neologism și sub forma *sentiment*, care de asemenea s-a impus și s-a specializat chiar ca termenul filozofic sau științific, pe cînd *simțămînt* a rămas cu o valoare stilistică poetică, fiind întrebuințat de obicei în operele literare. Găsim însă la el, *sentimental* (*Critice*, III, ed. a III-a, p. 395) (*Critice*, 1874, p. 258). Găsim de asemenea la el și *forță* (p. 53), precum și *facultate*, care, deși exista la Laurian și Zalomit (p. 28, 29 : *facultățile sufletului*), fusese înlocuit cu *putință* de Cipariu. Lui Maiorescu îi rămîne apoi meritul incontestabil de a fi luptat împotriva a ceea ce era mai rebarbativ în limba și principiile latiniștilor. El n-a preluat de la dînșii decît acele forme care puteau găsi o aprobare generală, precum cele în *-ință*, rămase de altfel în unele cazuri pînă azi (*tendință*, *circumferință*, *conferință*, la A. Philippide și *influință*), sau cele în *-iune*, pe care unii și azi le întrebuințează, deși alții le evită la aceleași cuvinte. Dar expresii ca *cercustare* „circumstanță", „împrejurare" și altele, caracteristice unor latiniști, nu se pot găsi la el (Maiorescu combate întrebuințarea lui *cercustare* în *Critice* ed. I, p. 459, ed. 1915, I, p. 227 — 228). Maiorescu folosea expresiile deja acceptate în limba intelectualilor români, precum *împrejurare*. El evită chiar pe *circumstanță*, pătruns deja în pătura cultă. Găsim la el și alte aspecte terminologice, create după 1830, ca *în de obște*, „în general", rămas de altfel la mulți pînă azi în uz, deși nu este o creație fericită, căci nu se poate întrebuința prepoziția *în* înainte de o sintagmă, ce începe deja cu prepoziție (e drept că avem *cu de toate*, *pe de-a-ntregul* etc.) ; expresia nu e corectă nici ca sens, căci fr. *en général*, germ. *im allgemeinen* etc. ar fi cerut expresia similară *în peste tot* nu *în de obște*, *de obște* însemnînd „comun", nu „general".

Maiorescu trebuia să ducă mai departe ceea ce era bun la Laurian și Cipariu zicînd *noțiune* etc. (Am văzut însă că și Zalomit spunea tot așa). *Logica*, ed. a II-a și a III-a : „șirul [=*seria*] *noțiunilor* contrarie" (p. 25). Constatăm apoi la el și elemente create de Laurian, care s-au impus în limba modernă, precum *a conchide*, ceea ce ne face să credem că erau deja curente la intelectualitatea timpului (dacă nu cumva le-a impus Maiorescu) : astfel *Logica*, ed. a II-a: „nu se poate conchide nimic" (p. 94; în ed. a III-a se pare că nu se găsește pasajul respectiv). Curios e că găsim chiar la Maiorescu și arhaisme precum *cîtățime* „cantitate" (*Logica*, ed. a II-a și a III-a, p. 16); „o *cîtățime* mărginită dar intensivă" (*Critice*, ed. a III-a, p. 388) alături de *cantitate*, deja pomenit ; apoi *împărțire* „clasificare" (*Logica*, ed. a II-a, p. 45 ; a III-a, p. 47) alături de *clasificare*, deja pomenit ; *din lăuntru* „intern" (aceasta există deja la Poteca) și *din afară* „extern" : realitatea *din afară* : *Logica*, ed. a II-a, p. 98 ; a III-a, p. 99 ; „arătînd și însușirile mai *din afară* și întîmplătoare pe lîngă cele *din-lăuntru* și esențiale (ed. a II-a, p. 109, a III-a, p. 110 ; e vorba de noțiuni) (găsim la el însă și *intern* și *extern* ; „note *interne* și *externe*, esențiale sau întîmplătoare" ; (ed. a II-a, p. 110 ; a III-a, p. 111); chiar *întîmplător* „accidental" este o reluare a vechiului *întîmplare* „accident", dar prin derivatul său (vezi citatul imediat anterior). El n-a nimerit cîteodată o formă fericită nici cînd a făcut unele inovații în românizarea neologismelor. Astfel, el zice : „în afară de *sistematizarea* științifică " (*Logica*, ed. a II-a, p. 109, și a III-a, p. 110) deși, altfel întrebuințează *sistematic* (*Logica*, ed. a II-a, p. 111, a III-a, p. 112); *sistematic*, adv.: „pentru noțiunile regulate într-un șir *sistematic*, [așezate într-o serie *sistematică*]" (ed. *a* II-a, p. 116 — 117; a III-a, p. 120 —121). Tendința lui de a între-

buința elemente autohtone în locul neologismelor „de prisos" l-a dus la întrebuințarea cuvîntului *șir* „serie" (chiar în pasajul citat imediat mai înainte și în *Logica*, ed. a III-a: *șirul complet* (p. 91); *putință* „posibilitate": „Toată *putința* unei gîndiri mai complete" (*Logica*, ed. a II-a, p. 66; a III-a, p. 69), alături de neologismul *posibilitate*; *sărire* „salt" (*Critice*, ed. I, p. 450). Evoluția ulterioară a limbii nu i-a dat dreptate nici în această privință. E curios, pe de altă parte, cum Maiorescu a rămas pînă la sfîrșitul vieții la niște forme ale neologismului, care nu erau ale majorității intelectualilor. Astfel, în *Critice*, II, ed. 1915, găsim: *princip* (p. 142), alături de *principiile* (p. 164) și acestui *principiu* (p. 170), *aparință* (p. 200 și 203), dar și *aparență* (p. 208), *diferință* (p. 207 și 209) etc. Cu toate aceste deosebiri, terminologia filozofică a lui Maiorescu este totuși cea mai apropiată de cea de azi, din cîte am studiat pînă acum. Epoca de tranziție în care a trăit îl îndemna să se folosească și de o serie de elemente vechi, care nu mai puteau rămîne în limba noastră după 1880 decît ca uzuri individuale.

Cam aceeași este și situația terminologiei filozofice a lui Constantin Leonardescu (circa 1840 sau 1845 — 1907), fost profesor la Universitatea din Iași (1873 — 1907), care a publicat între altele *Methodulŭ în scientele Physico-naturale, essacte, morale și politice*, București, 1866, și *Cursŭ de Philosophia*, Partea I, *Psychologia experimentale*, București, 1878. (Aceste cărți au totuși latinisme în ortografie și limbă). Nu dispunem însă de suficient spațiu pentru a vorbi și de terminologia acestui profesor de filozofie. În Ardeal apar acum manuale ca *Psichologia empirică sau știința despre suflet între marginile observațiunii* de I. Popescu, Sibiu, 1881, în care avem o terminologie mai apropiată de cea de azi decît a latiniștilor, și în general tot atît de modernă ca cea a lui Maiorescu (*judecată, voință* etc.). Manualul despre care vorbim prezintă însă, ca și scrierile lui Maiorescu și Leonardescu, destule deosebiri față de terminologia de azi. Astfel, ca să dăm numai cîteva exemple, se preferă aici expresia *conștiență* în loc de „conștiință", *naturel* în loc de „natural", „fire"; *mechanism* în loc de „mecanism"; *simțire* pentru „senzație" (deși apare alături și *sensațiune*); *sens* pentru „simț". Autorul a părăsit aproape toate caracteristicile limbajului latiniștilor. El întrebuințează totuși numai variantele în *-iune* ale substantivelor ca *diviziune* (*împărțire* nu apare la el), *construcțiune* etc., și cîteodată folosește asemenea substantive și în cazul cînd se impune în loc un infinitiv substantivat: *interpretațiune* (p. 82: *Diferitele interpretațiuni ce se dau însemnătății ideilor*). Se pare că la dînsul nu întîlnim cuvîntul *intelect* care exista deja la Zalomit, și nici pe *forță*. Întrucît, la dînsul, *simțire* are sensul de „senzație", el întrebuințează neologismul *sentiment* pentru ideea pe care o exprimăm și noi azi prin acest cuvînt. Faptul își are importanța sa cînd știm că Maiorescu a zis de preferință (sau poate întotdeauna) *simțimînt, simțămînt*.

Ar merita să ne oprim și asupra terminologiei celui mai original dintre filozofii noștri de atunci, V. Conta, dar nu mai facem aceasta din lipsa de spațiu.

În general trebuie să spunem că, nici Maiorescu, nici ceilalți autori de manuale filozofice din epoca sa n-au creat terminologia filozofică românească modernă, care pare a fi fost fixată de alți scriitori din epoca lor. Probabil deci că această terminologie filozofică a fost fixată prin scrieri de altă natură decît cele filozofice, ceea ce e și firesc, căci foarte mulți termeni filozofici apar în operele literare, istorice etc. Poate și presa a jucat un rol imens. Rămîne să se facă o cercetare de această natură apelîndu-se la alte texte decît la cele filozofice. Totuși, dacă acum se renunță la expresii total nepotrivite, ca *judițiu*

Scanned with OKEN Scanner

sau *judeţiu* „judecată", *veritate* „adevăr" etc., întrebuinţate de traducătorii manualelor filozofice pînă pe la 1865, faptul se datoreşte, desigur, lui Maiorescu şi altora, care au ştiut să revină aici la termeni populari, cărora li s-a dat, cînd trebuia, — în cazul lui *judecată* — şi un sens nou, cel din logică. Oricum, pe la 1880, s-a fixat cea mai mare parte din terminologia filozofică românească, cel puţin aceea care este caracteristică filozofiei europene moderne şi care era în general cunoscută de oamenii de cultură din ţările burgheze ale timpului. O dată cu neokantianismul, pe la 1900, şi cu alte curente filozofice, care au fost cunoscute românilor după 1920 (fenomenologia, existenţialismul etc.) ne-au venit şi alţi termeni filozofici. Filozofii români (Xenopol, Rădulescu-Motru, Zeletin, Blaga şi alţii) au adus şi ei termeni specifici filozofiei lor. Dezvoltarea şi răspîndirea la români, în special după 1944, a materialismului dialectic, a dus la perfecţionarea sau cel puţin la impunerea şi fixarea unei terminologii filozofice marxiste, existente la noi pe la 1880, dar cu oscilaţii (termeni ca *orînduire* sau *orînduire socială*, *bază* sau *bază economică*, *sclavagism*, *suprastructură* etc., sau sensuri noi ale unor cuvinte ca *materialism*, *idealism*, *principial*, *principialitate* etc.). Ar fi interesant să se studieze amănunţit schimbarea de terminologie filozofică care a avut loc la noi după 1944. Lucrul se face în parte atunci cînd se expune noua filozofie ; dar un asemena studiu nu e sistematic, adică nu duce discuţia în jurul terminologiei, ci o face în treacăt, cu ocazia discutării diferitelor probleme filozofice. Noi am lăsa la o parte acest aspect al problemei noastre, cu promisiunea de a-l studia mai tîrziu. Pentru moment, am limitat cercetarea noastră asupra terminologiei filozofice din epoca burgheză, de la 1829 la 1944, sau, mai exact, pînă la 1948, pentru că burghezia s-a mai manifestat pe plan cultural, inclusiv filozofic, pînă la această dată.

§ 8. Terminologia filozofică poetică

În epoca de frămîntare a limbii, dintre 1830 şi 1880, pentru a se găsi termenii cei mai potriviţi, şi poeţii au căutat să-şi creeze o terminologie filozofică a lor atunci cînd scriau poezie filozofică. Găsim o asemenea terminologie la Heliade Rădulescu, la Bolliac, la Alexandrescu, la Eminescu şi la alţii. Poetul are însă nevoie de termeni filozofici neuzaţi, nebanali. El vrea un efect în plus şi, de aceea, cînd poate, fuge de expresia obişnuită a filozofului. Astfel se face că Eminescu zice *stihie* în loc de *element* (*al lumii*), *fiinţă* în loc de *existenţă*, *nefiinţă* în loc de *neexistenţă*, *neant*, *dor* în loc de *voinţă* (e vorba despre voinţa despre care vorbea Schopenhauer ; dar, poate, s-a recurs la cuvîntul *dor*, avîndu-se a se exprima o idee nouă, ca aceea de *elan* din filozofia lui Bergson). În principiu, o asemenea terminologie filozofică poetică recurge la terminologia filozofică veche : e cazul lui *stihie*. Dar întîlnim şi alte procedări. În cazul cuvintelor *fiinţă* şi *nefiinţă*, care, în poezie, sînt egale cu „lume" şi „neant" (de aceea se exprimă Eminescu : „pe cînd *fiinţă* nu era, nici *nefiinţă*"), nu mai avem reluări ale unor termeni din epoca veche decît în parte ; căci chiar dacă aceşti termeni erau atunci normali ca termeni filozofici, ei aveau totuşi alt sens, cel de „substanţă" şi „esenţă". Firește, poetul nu putea da aceste valori cuvîntului *fiinţă*, căci ele ar fi fost prea greu de dedus de către lectorul contemporan, şi, în general, de către lectorul modern. De altfel, înseşi ideile acestea, prea abstracte, nu apăreau în poezia sa. El nu putea da acestui termen decît sensul pe care-l are cîteodată cuvîntul în vorbirea actuală, anume cel de „existenţă" (vezi citate din D. A. s. v.) şi cu care fusese deja întrebuinţat cuvîntul de unii profesori de filozofie după 1830.

Scanned with OKEN Scanner

Terminologia filozofică poetică nu se întîlneşte numai în poezie (firește, cea filozofică). De cîteva decenii unii filozofi au început să scrie poetic operele lor de filozofie, şi asta a dus chiar la o terminologie filozofică poetică, de specialitate. Expresia *psihologia abisală*, care traduce, desigur, pe germ. *Tiefenpsychologie*, este, ca şi în germană, o exprimare poetică, care însă nu a dus, la Blaga, la expresia *categorie abisală*. Avem a face aici cu niște metafore pentru expresii ca *psihologia inconştientului, categorii ale inconştientului*. Blaga a creat şi expresia poetică *matcă stilistică*, pentru ceea ce s-ar fi putut numi *bază stilistică, cauză a stilului, condiție a stilului, factor determinant al stilului*. După părerea noastră, asemenea termeni, dacă nu trebuie evitaţi, nu trebuie totuşi recomandaţi, şi ei trebuie să apară numai ca variante stilistice, anume poetice, ale termenilor filozofici nefiguraţi, proprii, singurii care merită cu adevărat numele de termeni filozofici.

Unui termen poetic, credem noi, i s-a dat în deceniile din urmă un sens filozofic abstract, şi în cazul expresiei *orînduire socială*. Expresia normală este în acest caz *regim (social), ordine (socială), organizaţie (socială)* sau *structură (socială)*, germ. *gesellschaftliche Ordanung*, fr. *régime*. Firește, cuvîntul *regim* trezea puternic în mintea noastră un alt sens : cel de modalitate a guvernării unui rege, unui partid politic etc., şi nu apărea potrivit pentru a denumi orînduirile sociale fundamentale. De aceea s-a recurs la mai puţin banalul şi mai puţin generalul *orînduire*, caracteristic limbii vechi. Dar acest termen nu era în ultimele decenii un termen ştiinţific, ci poetic, stilistic. Astăzi el şi-a pierdut acest sens stilistic, cel puţin cînd e determinat de adjectivul *social*. Ne întrebăm totuşi dacă n-ar trebui să se renunţe la el pentru a se întrebuinţa *organizaţie socială, structură socială (fundamentală), ordine (socială)*, chiar *regim social (fundamental)*.

Dacă privim lucrurile şi sub acest aspect, terminologia filozofică românească de asemenea s-a creat mereu pînă în epoca noastră, şi nu se mai poate vorbi de o fixare a ei în secolul trecut, pînă pe la 1880, aşa cum am spus mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA POETICĂ ROMÂNEASCĂ *

§ 1. Studiile asupra limbii literaturii artistice românești sînt extrem de puține. Discuția deschisă în anul 1954 de revista *Contemporanul* în legătură cu limba literaturii artistice a fost bine venită și utilă, deși ea n-a dus la rezultatele la care ne-am fi așteptat. Într-o țară în care de multă vreme discuțiile asupra limbii se duceau numai în cercurile lingviștilor și erau evitate de restul publicului cult, pentru ariditatea lor și oarecum pentru caracterul formal al limbii, discuția aceasta arată un spirit nou: interesul general pentru problemele limbii, în special ale celei literare, care la noi a fost viu numai în veacul trecut, în epoca formării limbii naționale, de cultură (de pe la 1780 pînă pe la 1880). Este drept că și lingviștii de după 1880 au fost vinovați de puținul interes pe care-l avea publicul nespecialist pentru lingvistică : ei se ocupau numai cu fazele vechi ale limbii și cu originile ei, și neglijau problemele practice, privitoare la limba literară modernă, la limba literaturii artistice, la stiluri. În special în tînăra noastră cultură s-au discutat foarte puțin problemele stilistice. Cu rare excepții, scriitorii noștri treceau pe lîngă problemele limbii literare și cele de stil, ca pe lîngă ceva străin preocupărilor lor, și dacă au creat opere valoroase, le-au creat datorită talentului lor, fără a avea o idee clară și detaliată despre stilurile limbii. Trebuie să spunem însă că stilistica, știința stilurilor limbii, a fost și este și astăzi una dintre cele mai înapoiate ramuri ale lingvisticii. Situația acestei discipline este încă neclară : vechea stilistică, creată în antichitate și perfectată după aceea, mai ales în secolul al XIX-lea, a fost socotită neștiințifică de unii lingviști occidentali de după 1900, ca Bally, Sechehaye și de către școala lingvistică de la Paris, care au crezut necesară crearea unei alte stilisitici, strict lingvistice. Aceasta trebuia să nu se mai ocupe cu stilul și cu ceea ce e artă în limbă, ci cu altceva: cu expresiile afective ale limbajului obișnuit, care li se părea lor a fi de altă natură decît limbajul operelor literare. Disprețuirea totală de către lingviști a vechii stilistici, în care erau totuși atîtea lucruri bune, a avut ca urmare ruperea oricărei legături între stilistica „lingvistică" și cea „estetică", „literară", ceea ce era împotriva realităților, căci limbajul obișnuit se supunea regulilor artei. Este drept că, în aceeași epocă, Vossler și Spitzer, care au voit și ei să întemeieze o nouă stilistică, socoteau limba ca artă. Dar direcția inaugurată de ei n-a fost urmată de toți ling-

* Comunicare ținută în cadrul filialei București a Societății de Științe Istorice și Filologice. [Publicată în *Limbă și literatură*, București, II, 1956, p. 197—224, Societatea de Științe Istorice și Filologice.]

iştii, şi, în orice caz, ei n-au pus stilistica pe adevăratele ei baze. Lingvistica sovietică, în special după 1950, revenind la ceea ce era bun în vechea stilistică, încearcă să creeze o nouă stilistică, conform nevoilor epocii noastre. Deşi avem încă diversitate de opinii în unele chestiuni fundamentale ale acestei discipline, este totuşi clar pentru lingviştii sovietici că stilistica nu poate neglija studiul limbii operelor literare, şi anume studiul utilizării artistice a limbii. Dacă această sarcină aparţine şi criticului literar, ea revine cu tot atîta drept lingvistului. Sub influenţa lingvisticii sovietice de după 1950, şi la noi interesul lingviştilor pentru limba literaturii artistice devine din ce în ce mai mare. Cele cîteva articole traduse în româneşte în anii din urmă, anume *Observaţii despre limba literaturii*, de V. Levin, publicat în *Probleme de literatură şi artă*, VI (1953), nr. 2, p. 14—34, lapidarul articol al academicianului V. V. Vinogradov, *Problemele esenţiale ale ştiinţei literare sovietice* cu care se deschide volumul colectiv *Problemele ştiinţei literare sovietice în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin despre lingvistică (Voprosy Literaturovedenija v svete trudov I. V. Stalina po jazykoznaniju*, Moscova, 1951, tradus şi în româneşte, 1952), şi articolul cu care se încheie aceeaşi colecţie, scris de B. V. Tomaşevski, *Limba şi literatura*, au adus la cunoştinţa cercetătorilor români o serie de principii, care, deşi fuseseră formulat mai înainte de unii lingvişti din occident, sînt exprimate totuşi de cercetătorii sovietici mai clar decît oricînd şi de pe poziţia unei concepţii juste şi complete despre limbă. Aceste articole, ca şi cele apărute în revista *Voprosy jazykoznanija* şi netraduse încă în româneşte, n-au rodit suficient pe ogorul lingvisticii române. Plecînd şi de la unele din studiile care n-au fost traduse în româneşte, ale cercetătorilor sovietici contemporani, precum şi de la rezultatele stilisticii europene mai vechi, în ce priveşte limba literaturii artistice, — şi trebuie să remarcăm că şi românii au adus contribuţii nu îndeajuns de cunoscute şi preţuite, — vom încerca să relevăm aici unele aspecte, neremarcate încă pînă astăzi, ale limbii literare româneşti.

Limba literaturii artistice [culte] este în fond limba literară normală a unui popor, limbă literară care, după unele şovăiri, devine, la începutul epocii capitaliste, limba lui comună sau naţională. Ca şi o operă de ştiinţă, care exprimă prin limbaj anumite adevăruri, ca şi o operă politică, care îndrumează prin limbaj politic activitatea politică a oamenilor, opera literară artistică recurge la limbaj pentru a exprima sau comunica imaginea, adică intuiţia, reprezentarea lumii şi a vieţii, atît cît intră ea în opera de artă literară. Dar funcţia specifică a literaturii artistice, care este aceea de a exprima frumosul şi urîtul, pozitivul şi negativul, sublimul şi comicul, victoriosul, dramaticul şi tragicul, duce la o serie de elemente specifice limbii literaturii artistice în raport cu limba operelor ştiinţifice, cu aceea a practicianului sau chiar cu aceea a conversaţiei. Aceste elemente specifice limbii literaturii artistice se grupează în mai multe categorii.

Întîi de toate, funcţia estetică obligă la ceea ce s-a numit limbajul de caracterizare a personajelor, epocilor şi locurilor. El se întîlneşte în literatura realistă din toate timpurile, dar teoria lui s-a făcut întîi de către scriitorii naturalişti. Funcţia estetică a literaturii artistice duce în această privinţă la o cumulare a faptelor de limbă de tot felul, populare, vechi, argotice, de jargon, modificate mai mult sau mai puţin după fonetismul limbii literare. În limba literaturii artistice se întîlnesc aproape toate formele pe care le-a avut şi le are limba românească. Nu poate să fie altfel cu limba unor opere care caută să

reflecteze viaţa întregii societăţi româneşti din toate timpurile. Aşadar, deşi limba literaturii artistice este numai un aspect al limbii literare sau naţionale, ea este, în alte privinţe, cu mult mai bogată decît limba literară sau decît limba naţională (comună), cuprinzînd în ea şi elemente care nu constituie norma limbii literare. Nevoia de caracterizare a personajelor, a epocilor, a locurilor, obligă pe scriitor să recurgă la elemente arhaice, dialectale, de clasă, de jargon, de argou, care evocă un mediu cu totul deosebit de cel normal pentru noi cei de azi. Pe fondul general al limbii literare sau comune (naţionale), aceste elemente, ce se abat de la norma lingvistică actuală a limbii literare sau comune, au funcţia lor precisă, rezultată din scopurile scriitorului, adică din funcţia operei literare. Nu despre aceste aspecte ale limbii literaturii artistice ne propunem noi a vorbi în articolul de faţă, întrucît ele sînt cele mai uşor de sesizat, — deşi pentru identificarea lor în opera literară se cer din partea celui ce o studiază cunoştinţe serioase asupra limbii vechi şi asupra dialectelor daco-române. Vom adăuga numai că, la un moment dat din evoluţia unei literaturi, problema elementelor lingvistice de caracterizare devine mai complicată decît pare la prima vedere, căci, pentru a se împrospăta lingvistic, poezia lirică recurge, la un moment dat, la limbajul popular şi chiar la cel argotic, ca mijloc fundamental al diversificării limbii ei de limba literară normală. La noi a existat o poezie popularizantă ca fond şi ca formă, chiar în veacul trecut, — *Doine şi lacrămioare* ale lui Alecsandri şi unele poezii ale lui Eminescu, — dar ea reapare, şi cu mult mai bogată, în literatura noastră, după primul război mondial, cu Tudor Arghezi. Despre poeziile din *Flori de mucigai*, spunea G. Călinescu, *Istoria literaturii române, Compendiu* (p. 357) : „Efectul artistic constă în surprinderea suavităţii sub expresia de mahala. E vorba de un dialectalism, asemănător aceluia napoletan al lui Salvatore di Giacomo sau al celui roman al lui Cesare Pascarella, în care cu cît expresia e mai grotesc tipică, cu atît vibraţia autentică e mai surprinzătoare". Şi, după acelaşi critic (*ibid.*) „*Horele*, în ce au mai original şi mai serios valabil, intră în definiţia folclorului pur, tratat ca simplă formalitate plăcută ochiului şi urechii". Acest nou stil, popularizant, al liricii noastre, iniţiat de Arghezi, se deosebeşte de cel al veacului trecut tocmai prin elementele neelegante, „vulgare", absorbite de el. Pe cînd poezia popularizantă din veacul trecut pleca de la ceea ce era „frumos", „distins" „elegant", în poezia şi în limba populară, noul stil popularizant nu pregetă a folosi tot ce se găseşte în graiul popular. Stilul popularizant arghezian este înnoit, în literatura noastră, cu ajutorul elementelor populare ardelene, de Mihai Beniuc. Dar acest talentat scriitor inovează şi din alte puncte de vedere. Arghezi se menţinea la idealurile poeziei moderniste şi ca atare continua numai latura apolitică a poeziei noastre populare, deşi el nu uita durerea „surdă şi amară" a strămoşilor săi, robi, şi explica, în poezia *Testament*, care constituie prefaţa la *Cuvinte potrivite*, asprimea limbii sale prin „mînia bunilor" săi, socotind poezia lui ca „Rodul durerii de vecii întregi". Beniuc a dat formei populare din poezia sa un conţinut revoluţionar, de asemenea existent în poezia noastră populară. Ca şi Arghezi şi alţii, el continuă poezia populară românească, dar pe motive sau teme noi. Luînd pe Arghezi numai în parte ca exemplu, generaţia de scriitori a realismului socialist a ştiut să se plaseze pe poziţia revoluţionară. Trebuie să precizăm că scriitorii mai noi, începînd cu Arghezi, folosesc stilul popularizant nu numai cînd vorbesc personajele lor, dar chiar atunci cînd vorbesc ei înşişi. Voi exemplifica cu cîteva versuri din *O samă de poeme* de Beniuc. Astfel, în *Ţara* (p. 3) : „De

vrei să știi, nepoate, cine-am fost / Istoria învață-o pe de rost. / Și află că mă trag din țara / Peste care luminează para / Coroanei de fier înroșit / Pe fruntea lui Doja cel vestit./ În țara aceea au zdrobit c-o roată / Pe Horea, c-a pornit flămînda gloată / Să sloboadă omul de sub jug / Și să strice blăstămatu nemeșug/. În codrii țării prin frunziș răsună / Fluera lui Iancu cea nebună,/ Pe care l-a mințit și l-a-nșelat / Mincinosul de-mpărat". Tot astfel în *Au mijit zorii omenirii* (p. 25): „Vremea burgheziei, / iarnă ucigașă, / Noapte a urgiei, / șarpe care-nfașă, / Ai fi zis alt'dată / Că nu se mai gată! / Dară nu se gată, / Gată-se vezi bine. / Și cu ce rușine ! / De om blestemată / D-apoi da, se gată. / Căci mai aprig soare / N-a fost niciodată / Ca ierni să doboare, / Să-ncălzească huma, / Cum e cel de-acuma."

Elementele ardelenești și în general populare din aceste versuri sînt vizibile oricui : *nepoate* (ca formulă de adresare), *Doja cel vestit, în țara aceea, mă trag* „sînt originar", *c-a pornit*, „căci a pornit", *să sloboadă* „să elibereze", *blăstămat*, *nemeșug*, *fluera* „fluier" (substantiv), *d-apoi da, se gată* și altele. Avem, firește, și un stil popularizant al prozei reprezentat cu strălucire de C r e a n g ă.

§ 2. Limba literaturii artistice se caracterizează și prin elementele cu adevărat proprii numai ei, prin elemente de limbă care există numai pentru că există o literatură, o creație literară, o preocupare a artei literare. Oricine va înțelege că ne referim aici la așa numitele figuri de stil, adică la limbajul figurat, precum și la tot ceea ce privește aspectul fonetic al poeziei și al prozei poetice, adică la ritm și sonoritate, vers, proză ritmată, rimă, aliterație, adaptarea perfectă a sunetului la sens, muzicalitate etc. Este și ceea ce s-a numit limbaj poetic, întrucît se înțelegea, și pe drept, că acest limbaj aparține numai poeziei, concepută în sens larg, ca artă a cuvîntului, iar nu restrîns, ca versificație, deși forma ei cea mai caracteristică, cea mai realizată, este versul. Firește, mulți înțeleg limba poetică, — și printre ei este și cercetătorul rus G.L. A b r a m o v i c i, *Vvedenie v literaturovedenie* (*Introducere în știința literaturii*), Moscova, 1953, p. 65—143, — ca închizînd în sine și limbajul de caracterizare. Nouă însă ni se pare mai potrivit, împreună cu alți cercetători sovietici, care pleacă de la o tradiție în unele privințe milenară (N.A. G v o z d e v, *Očerki po stilistike russkogo jazyka* (*Schițe de stilistica limbii ruse*), Moscova, 1952, să înțelegem prin limbaj poetic numai elementele lingvistice care capătă o valoare nouă din funcția estetică a literaturii și stau deci în afara limbajului de caracterizare.

Este evident că figurile de stil, al căror studiu ar trebui reluat într-un spirit nou, — prof. T. V i a n u a arătat într-un articol despre *Epitetul eminescian*, publicat în *Studii și cercetări lingvistice*, V, 1954, nr. 1—2, că teoria epitetului trebuie total refăcută, — rezultă dintr-o tendință de a reda [mai plastic], intuiția, reprezentarea, imaginea artistică. A îmbogăți reprezentarea prin epitete și comparații sau a o exprima prin altă reprezentare, care accentuează însușirea ei, avută în vedere de scriitor, înseamnă a asculta de o lege estetică, mai ales că limbajul este un mijloc indirect de constituire a imaginii artistice, iar nu direct, ca marmura, culorile etc. În cazul figurilor de stil, contează nu atît elementul material, fonetic, al cuvîntului, cît sensul lui, care introduce o modificare în imaginea artistică generală, sugerată de toată opera literară sau de o parte a ei. Elementul material nu este în acest caz decît suportul unei imagini noi, ce se grefează pe imaginea generală a

poeziei sau a unei părți dintr-o operă literară mai vastă. De aceea, în cazul figurilor de stil, limbajul nu este artă decît prin sensurile cuprinse în el, iar nu prin partea materială a sa, adică prin ceea ce se numește s e m n.

Limbajul poetic, conceput ca sonoritate și ritm etc., este dimpotrivă artă prin partea sa materială, prin semn. Este un lucru asupra căruia nu s-a atras atenția de către toți cei care au vorbit despre acest limbaj poetic (astfel Liviu R u s u, *Estetica poeziei lirice*, Cluj, 1937). Acum nu se mai pune problema de a crea o imagine, de a modifica sau îmbogăți imaginea generală sugerată de o poezie sau de un fragment unitar al unei opere literare mai întinse, ci de a crea o formă fonetică anumită, cît mai adaptată unui anumit fond. Materialul fonetic al limbii joacă în acest caz exact același rol pe care îl joacă în alte arte marmura, bronzul, culorile, sunetele etc. Arta literară se apropie în acest caz de muzică, adică împrumută ceva din procedeele ei : folosirea materialului sonor, fără a renunța însă la caracteristica ei esențială, aceea de a crea o imagine indirect, prin limbaj.

Dar prin limbaj poetic se înțelege deja din antichitate și altceva : anumite fapte de limbă, de exemplu anumite cuvinte, anumite forme gramaticale sau întrebuințări ale unor forme gramaticale care nu sînt uzuale, și care apar de obicei numai în poezia lirică și în general nesatirică, în dramă, în tragedie și în proza poetică. Ca și figurile de stil, ele sînt un fel de sinonime ale altora, mai puțin rare, uzuale, banale, și tocmai pentru aceea evitate. Cînd E m i n e s c u spune (în poezia *La steaua*) : „Icoana stelei ce-a murit / Încet pe cer se suie", cînd S a d o v e a n u spune (în *Apa morților*, Opere, IV, p. 273) : „Simțea cum i se conturează în suflet o icoană, a Mariei", p. 276 : „a rămas ca o icoană luminoasă în sufletul feciorului", ambii scriitori au evitat cuvîntul banal sau în orice caz șters, rece, pentru că e și un termen al psihologiei și filozofiei, anume cuvîntul *imagine*, înlocuindu-l cu *icoană* „imagine", care nu caracterizează limba literară [scrisă și] vorbită [din vremea lor și de astăzi.] De asemenea, cînd Eminescu spune (*Mai am un singur dor*) : „M-or troieni cu drag aduceri aminte..." cînd Sadoveanu spune în opera deja citată (p. 285) : „Pe urmă fața i se liniști ca la o aducere aminte...", ambii scriitori au renunțat la banalul *amintire* înlocuindu-l cu *aducere aminte*, care nu mai caracterizează limbajul cult obișnuit azi.

Să citim cîteva rînduri dintr-o operă mai nouă a lui Sadoveanu, *Anii de ucenicie* (p. 29—31 ; sublinierile ne aparțin) :

„Drama din preajma mea conține o clipă. Prin rariștile luncii zăresc ghiolul de apă nouă și inima *prinde* a-mi bate cu *grăbire*. Pentru întîia oară în viața mea de vînător am înaintea ochilor cea mai variată expoziție a paserilor sălbatice de apă. Feluri de feluri de rațe, rațe crihance, rațe de șuvoi, cenușii, rățuște mărunte și iuți, pe urmă americani cu plisc lung, ibișii, lopătari, stîrci albi ; nagîți și lari ; gîște și gîrliță ; toate erau grupate pe familii și simpatii ; petreceau ca într-o împărăție a bucuriei ; fără grijă se bucurau de soare și de lumină ; își aveau răstimpul de popas în această minune a lumii pe unde mai trecuseră și în alte primăveri și toamne fără s-o găsească ; era o minune *efemeră* a dezghețurilor, care mîni nu va mai fi ; în acest rai de o clipă care amintea speciilor lor apele *dintru început* ale creației și lacurile din vechiul *ev* al topirii ghețarilor, se desfătau, avînd în ele soarele primăverii și al iubirii. Curînd vor pleca spre destinul lor, și niciodată nu vor mai face un astfel de popas, căci niciodată combinațiile în aparență capricioase ale *stihiilor* nu vor mai crea pentru migrația lor un atare peisagiu.

Scanned with OKEN Scanner

De atunci, în ani și ani, n-am mai apucat, în *acele locuri* ale tîrgului meu de naștere, asemenea primăvară grabnică de sfîrșit de *Faur*, asemenea năvală de dezghețuri, asemenea lacuri alpine, asemenea popasuri glorioase ale *sălbătăciunilor aripate*. În *acel an* anumit, în *acele zile* unice de explozie solară, a apărut *acea minune* nerepetată ochilor mei de vînător la începutul carierei. Fără ca să fie nimic asemănător între *ce* era acum și *ce* fusese odinioară, aveam și eu priveliștea măreață pe care o avusese un strămoș din alt *ev*, în aceleași locuri, însă în epoca unui Siret curgînd plin în albia lui superioară. Ca și *cel de demult* mă cutremurasem și eu de izbucnirea vieții care venea și trecea *cu larmă* de vijelie și tunet.

Cum m-au identificat, toate *sălbătăciunile* au bătut apa dezghețului cu zvon de aripi și, țipînd *împotrivă-mi*, *s-au suit* în cer.

Am rămas emoționat și umilit pe pămînt, căci eu n-aveam de la Dumnezeu aripi.

Rînduiala înțelepciunii *celei mai presus de fire* făcea ca aceste *făpturi* nenumărate și bucuroase să fie neliniștite o clipă de un pămîntean fără experiență".

Dacă facem abstracție de figurile de stil (epitete, metafore, hiperbole, repetiții) și de ritmul și cadențările care dau textului încîntarea muzicii, vom întîlni aici și o altă serie de fapte, care fac farmecul acestui pasaj și care nu se pot reduce nici la figuri de stil, nici la elemente de sonoritate și ritm. Mă refer la elemente ca : *inima prinde a bate cu grăbire* pentru *„inima începe a bate repede, grăbit"*, *o minune efemeră* pentru *„o minune trecătoare"*, *apele dintru început ale creației* pentru *„apele de la începutul creării lumii"*, *lacurile din vechiul ev al topirii ghețarilor* pentru *„lacurile în vechea epocă, vechea eră a topirii ghețarilor"*, *combinațiile în aparență capricioase ale stihiilor* pentru *„combinațiile în aparență capricioase ale elementelor naturii"*, *în acele locuri ale tîrgului meu de naștere* pentru *„în locurile tîrgului meu de naștere"*, *sfîrșit de Faur* pentru *„sfîrșit de februarie"*, *ale sălbătăciunilor aripate* pentru *„ale păsărilor sălbatice"*, *în acel an anumit* pentru *„în anul acela"*, *un strămoș din alt ev* pentru *„un strămoș din altă epocă, din altă eră"*, *ca și cel de demult* pentru *„ca și strămoșul meu îndepărtat"*, *cu larmă de vijelie* pentru *„zgomot de vijelie"*, *zvon de aripi* pentru *„zgomot, fîlfîit de aripi"* *țipînd împotrivă-mi* pentru *„țipînd împotriva mea"*, *rînduiala înțelepciunii celei mai presus de fire* pentru *„legile înțelepciunii celei mai presus de natură"* sau chiar *„legile înțelepciunii celei supranaturale"*, *aceste făpturi nenumărate* pentru *„aceste ființe nenumărate"*.

Va recunoaște oricine că bogăția acestor elemente, care nu e cu nimic mai prejos de bogăția figurilor de stil, contribuie și ea în foarte mare măsură la crearea impresiei generale de încîntare, de farmec pe care ne-o dă lectura pasajului respectiv. Avem a face cu elemente care nu caracterizează limbajul curent al intelectualului român, adică limba literară, limba comună de azi : ele sînt sinonime cu cele evitate de autor pentru banalul lor, sînt folosite tocmai pentru prospețimea și distincția lor. Avem a face cu un limbaj care își capătă valoarea sa artistică numai pentru că nu e cel curent, și pentru acest motiv chiar este preferat el de scriitori. De aceea, cum deja am spus, a și fost numit în mod special limbaj poetic încă din antichitate (cel dintîi care a vorbit despre cuvinte poetice este Aristotel). Noi îl vom numi pentru moment limbajul poetic nefigurat, pentru a-l putea distinge de cel figurat [1].

[1] Desigur, ar fi o greșeală să limităm limbajul poetic numai la atît. Din lipsa unui termen adecvat pentru a denumi limbajul poetic nefigurat, s-a folosit adesea expresia „limbajul poetic"

Scanned with OKEN Scanner

[Dacă nu ne înşelăm, pentru prima oară a scris în mod competent despre acest limbaj J. Vendryes, *La langue poétique*. Paris, 1939.] [1]

În limba poeţilor se găsesc şi alte fapte de limbă caracteristice numai poeziei, dar despre ele nu vom avea a vorbi aici : mă refer la abaterile de la regulile gramaticale cerute de ritm. Astfel la Eminescu găsim : *mii pustiuri* în loc de *mii de pustiuri*, *gene lunge* în loc de *gene lungi*. Firește, asemenea fapte de limbă pot deveni şi ele un bun al poeţilor.

§ 3. Unii cred că limbajul poetic nefigurat ar fi strict individual, adică în afara normelor lingvistice ale colectivităţii, în afara normelor limbii literare [2]. Cei care spun aceasta se referă desigur mai ales la limbajul figurat.

---

numai pentru a denumi limbajul poetic nefigurat, nu şi pe cel figurat. Dar aceasta nu înseamnă că cei care au procedat astfel nu cuprindeau şi limbajul figurat la limbajul poetic. Se pare că acest sens restrins al expresiei „limbaj poetic" exista deja în antichitate (la Aristotel şi ceilalţi autori de tratate despre stil).

Dintre cercetătorii sovietici contemporani, V. Levin pare a respinge ideea unui limbaj poetic. El spune, *op. cit.*, p. 21 : „Încercările de a construi sau de a explica însuşirile plastice ale cuvintelor, nu prin sensul real denominativ, al acestora în limba întregului popor, dintr-o epocă dată, ci prin sensul lor etimologic, încercările bazate pe interpretarea vulgară şi primitivă a teoriei lui Potebnia cu privire la «forma interioară» a cuvîntului «de sine stătător», [cu privire la] concepţia unei «limbi poetice» aparte, au dus la preconizarea «reînvierii cuvintelor», a eliminării lor de «învelişul abstract» care le acoperă etc.". Din acest pasaj nu rezultă în mod sigur că autorul respinge teoria limbii poetice aparte, despre care a vorbit Potebnia. Se pare că Levin respinge numai interpretările eronate ale teoriei lingvistului ucrainean despre forma interioară a cuvîntului şi despre limba poetică, mai ales că, după Levin, limba literaturii artistice îşi capătă o serie de trăsături caracteristice tocmai datorită funcţiei ei estetice (vezi în special p. 17—21). Fapt e că A. N. Gvozdev, *Ocerki po stilistike russkogo jazyka (Schiţe de stilistica limbii ruse)*, Moscova, 1952, admite fără nici o discuţie existenţa unui limbaj poetic rus în sensul limbajului poetic nefigurat, pe care îl şi înregistrează în parte în opera sa. Este drept că V. V. Vinogradov, cel mai mare lingvist rus contemporan, recenzînd cartea lui Gvozdev în revista *Voprosy jazykoznanija (Problemele lingvisticii)*, 1952, nr. 6, p. 140, nu consideră rezolvată de autor problema elementelor poetice din limba rusă. Dar el nu tăgăduieşte existenţa acestor elemente poetice nefigurate, căci ne spune : „Astfel, rămîne neclar ce loc ocupă în stilul limbii artistice, mai ales în vremea noastră, cuvintele aşa zise „poetice". Despre ele A. N. Gvozdev se pronunţă astfel : „Această grupă ţine de cuvintele solemne, cuvintele de acest fel prezintă de asemenea un nivel înalt al vorbirii, dar ele sînt proprii mai mult limbii artistice şi nu se întrebuinţează în publicistică decît cu mici excepţii. Aceste cuvinte erau selectate mai ales de lirica secolului al XIX-lea, în cele din urmă ele apăreau ca o expresie convenţională a frumosului, din care cauză artişti ai cuvîntului ca Cehov şi Maiacovski au dus lupta împotriva lor" (p. 57).

[1] Lucrarea lui Vendryes a fost folosită de noi din capul locului, cînd am pornit la cercetarea limbii poetice româneşti. Dar la diversele amputări ale articolelor, cerute la tipărire, pasajul în care ea era pomenită a fost lăsat afară.]

[2] Astfel P. Chantraine în *V-e Congrès International des Linguistes, Réponses au questionnaire*, Bruges (1939), p. 78—79, care spune : „O limbă poetică se caracterizează prin faptul că e adaptată unui stil, stilul unui gen, stilul unui om. Nu există deci o limbă poetică, ci limbi poetice, şi problema se pune în termeni diferiţi, după timp şi loc". „Poate fi definită numai limba poetică cea mai veche, astfel cum apare de exemplu (în Grecia veche) la Homer. Cînd poezia a devenit personală (în Grecia deja cu Hesiod), problema limbii poetice s-a pus în condiţii diverse după ţări şi epoci (limba lui Racine nu este aceea a lui Victor Hugo) şi după scriitori (limba lui Paul Valéry diferă de aceea a lui Paul Claudel, care diferă de aceea a unor suprarealişti ca Paul Eluard, care prezintă o simplitate de admirat). Din acel moment, studiul limbii poetice nu mai este obiectul ştiinţei şi nu mai aparţine lingvistului. El se confundă cu analiza stilului".

Desigur, vorbind de limba lui Racine, Hugo etc., autorul se referă la stil (iar nu la limba literară comună), la utilizarea artistică a elementelor limbii şi la elementele lingvistice cu valoare artistică. Şi desigur, din punctul de vedere al utilizării estetice a limbii, sînt deosebiri între scriitorii pomeniţi de autor. Dar aceasta nu înseamnă că nu există şi unele elemente comune, în ce priveşte utilizarea artistică a limbii, la toţi scriitorii pomeniţi. De altfel, în puţinele rînduri ale

Scanned with OKEN Scanner

Nu tăgăduim că aceasta se întîmplă de multe ori, și că orice mare poet este creatorul unor fapte de limbă poetice, figurate sau nu, inexistente pînă la el. Dar limbajul poetic, chiar cel figurat, este totuși în mare parte ceva colectiv, este un aspect special al limbii literare, aspect care se întîlnește la toți poeții sau măcar la unii, în special la cei dintr-o anumită școală și epocă. Cu atît mai mult este aceasta valabil pentru limbajul poetic nefigurat. Autorii de dicționare și stilistici din toate veacurile au văzut deja acest lucru. Ei vorbeau de un limbaj poetic grec, latin, francez etc., deosebit de graiul curent. La greci situația era extrem de complicată, întrucît existau mai multe limbi poetice : una a poeziei epice, a celei didactice și a lirismului elegiac, alta, a poeziei lirice corale, și alta a poeziei dramatice, toate la origine dialecte literare deosebite și rămase deosebite și de limba atică, atunci cînd aceasta a devenit limba prozei, iar pe urmă de limba comună din epoca helenistică. Este drept însă că aceste limbi poetice grecești aveau un număr de cuvinte poetice comune. Se știe de asemenea cît de deosebită este limba poeziei lui Virgiliu, Horațiu și Ovidiu de latina curentă.

Limbajul poetic nefigurat se naște din diferite materiale ale limbii, prin antiteză cu cel obișnuit. Elementele sale sînt sinonimele unor termeni uzuali, și am văzut că această sinonimie nu cuprinde numai lexicul și frazeologia, ci se întinde și asupra elementelor morfologice și sintactice. Dar valoarea poetică a acestor elemente se naște tocmai din opoziția lor cu termenii obișnuiți. Tot ce e deosebit de limbajul curent are o funcție estetică, adică produce o încîntare. Rarul, neobișnuitul impresionează sufletul omenesc. Așadar la baza limbajului poetic nefigurat stă același principiu ca și la baza figurilor de stil, căci și acestea se explică prin tendința spre rar, spre neobișnuit, spre originalitate în vorbire. Și figurile de stil sînt doar un fel de sinonime ale unor cuvinte, ale unor expresii. Desigur, în ambele cazuri, dar mai ales în cazul limbajului poetic, este vorba de o valoare afectivă a unor fapte de limbă (cuvinte, expresii și forme gramaticale) luate chiar izolat, nu numai în frază. Dar ar fi greșit să se creadă că această valoare poetică a unor fapte lingvistice s-a stabilit la niște elemente realmente izolate, fără raportarea la alte elemente ale limbii. Valoarea poetică a unui cuvînt se stabilește, ca oricînd e vorba de stabilirea unei valori în limbă (deci ca oricînd e vorba de funcții), prin opoziție cu alte elemente ale limbii, ale sistemului lingvistic.

Este apoi greșit să se creadă că tendința aceasta spre cuvîntul rar, spre expresia rară, se manifestă numai în direcția unor elemente care produc în-

---

lui Chantraine lipsește pînă și distincția între limbajul poetic figurat și cel poetic nefigurat, așa că nu știm ce fapte are el în vedere. Limbajul poetic de ambele categorii trebuie conceput ca o sumă de virtualități actualizate sau încă nu de către diferiți scriitori, virtualități actualizate numai în parte de către un scriitor. Din dozajul deosebit al acestor virtualități actualizate se naște în parte stilul individual al fiecărui scriitor. Chantraine mai pierde din vedere și faptul că stilul unui scriitor poate semăna mai mult sau mai puțin cu al altuia și că deci și stilul poate fi ceva colectiv.

Dimpotrivă, vede just lucrurile lingvistul polon Jerzy Kuryłowicz, cînd, în același *Réponses*, p. 76, spune : „Raportul limbii modelelor literare cu limba curentă este fără îndoială *problema centrală* (subl. aut.) a limbii literare și, în specie, a limbii poetice. Cînd tradiția literară lipsește, nu se poate vorbi de o limbă poetică, ci numai de un stil individual sau artistic al primilor poeți. Cunoașterea de către poet a modelelor literare, mai mult sau mai puțin vechi, duce la o opoziție între formele lingvistice vechi și corespondentele lor mai recente, întrebuințate în limba curentă. Kuryłowicz nu vorbește însă și de funcția poetică a unor elemente populare sau neologistice, și nu spune că tradiția literară duce la crearea unui limbaj poetic, figurat sau nu, care este în parte același la mai mulți poeți sau la majoritatea lor. Din ceea ce spune mai departe rezultă că învățatul polon înțelege prin limbajul poetic și limbajul de caracterizare.

Scanned with OKEN Scanner

cîntare, care-ţi dau un sentiment de armonie şi echilibru, de distincţie, de eleganţă sau de măreţie. De la o epocă anumită a oricărei literaturi, aceeaşi tendinţă de variere a expresiei o găsim aplicată şi în direcţia expresiei tari, groteşti, burleşti, vulgare sau urîte. Vom cita cîteva pasaje din poezia lui Arghezi, în care apar termeni aspri sau vulgari, evitaţi pînă la dînsul. Scriitorul n-ar fi avut motive să recurgă la astfel de termeni, întrucît atitudinea lui este de fapt gravă. Dar, în tendinţa sa de înnoire a limbii poetice, poetul a observat că şi termenii care sună oarecum rău, [pentru că sînt vulgari, ineleganţi sau duri, deci nepotriviţi cu sentimentul exprimat,] pot fi întrebuinţaţi în poezia lirică, fără a strica impresia de gravitate pe care o exprimă poezia. Astfel, în poezia *Psalm* din *Cuvinte potrivite* (*Versuri*, a treia ediţie, Bucureşti, 1943, p. 17—18):

Iar cînd plecam călare, cu trofee,
Furasem şi cîte-o femee
Cu părul de tutun,
Cu duda ţîţii neagră, cu ochii de lăstun.
Ispitele uşoare şi blajine
N-au fost şi nu sînt pentru mine.
În blidul meu, ca şi în cugetare,
Deprins-am gustul otrăvit şi tare.
Mă scald în gheaţă şi mă culc pe stei,
Unde dă beznă, eu frămînt scîntei,
Unde-i tăcere, scutur cătuşa,
Dobor cu lanţurile uşa.
Cînd mă găsesc în pisc
Primejdia o caut şi o isc,
Mi-aleg poteca strîmtă ca să trec,
Ducînd în cîrcă muntele întreg.

Tot aşa, în *Psalm* din *Alte cuvinte potrivite* (p. 163):

Ca să te-ating tîrîş pe rădăcină,
De zeci de ori am dat cîte-o tulpină
În cîmp, în dîmb, în rîpi şi-n pisc,
Viu cînd mă urc şi trist iar cînd mă isc.

Am fost un pai şi am răzbit în munte,
Molift înalt şi mîndru că pui frunte
Pe creştete, din lume către veac.
Şi-am ascultat bătaia-i de tic, tac.

Tot aşa, în *Cuvînt* (*ibid.*, p. 229) din *Versuri de seară*:

Farmece aş fi voit să fac
Şi printr-o ureche de ac
Să strecor pe un fir de aţă
Micşorata, subţiata şi nepipăita viaţă
Pînă-n mîna, cititorule, a dumitale.

Măcar cîteva crîmpeie,
Măcar o ţandără de curcubeie,

Măcar nițică scamă de zare,
Nițică nevinovăție, nițică depărtare.

Termeni ca *țîță*, *pisc*, *isc*, *circă*, *tîrîș*, *dîmb*, *răzbesc*, *țandără*, *nițel* și chiar alții nu au prea apărut pînă la Arghezi în poezie sau n-au apărut deloc, fie din cauza caracterului lor vulgar, fie din cauza asprimii lor (ei nu aparțin limbajului obișnuit al omului cult, adică limbii literare normale).

Deosebirea dintre un asemenea limbaj și cel al lui Sadoveanu e clară. Cel puțin atunci cînd vorbește el însuși, Sadoveanu evită termenul urît, dur, vulgar sau neelegant, ba mai mult decît atît, el evită și termenul care nu e urît dar e banal. La Arghezi, dimpotrivă, termenul frumos apare rar, deși nu avem o tendință de respingere a lui, și cel urît este preferat (firește, cel banal este evitat și de acest scriitor). Teoria limbii poetice, creată în antichitate și acceptată fără schimbări esențiale pînă în secolul al XIX-lea, deci într-o vreme cînd încă nu se ajunsese în diferitele literaturi europene la noul limbaj poetic urît [1], se resimte de situația lingvistică pe care o reflecta : ea și-a înfățișat limbajul poetic nefigurat, și chiar pe cel figurat, drept o manifestare a frumosului în limbă, a frumosului conceput în sens oarecum restrîns, ca opus urîtului. Abia lingviști din epoca noastră, ca J. Mukařowski, (*V-e Congrès International des Linguistes, Rapports*) au conceput limbajul poetic mai larg, înglobînd în el și limbajul poetic urît. După părerea noastră însă, aprecierea ca frumos sau urît, distins sau vulgar, elegant sau disgrațios, solemn sau ridicul, melodios sau aspru, dur, înalt sau grotesc, se poate face mai departe în cadrul acestui limbaj poetic și cele două categorii de fapte de limbă poetice rămîn tot așa de deosebite una de alta, precum se deosebesc unul de altul frumosul și urîtul, distinsul și vulgarul etc. Caracterul urît, dur, vulgar [inelegant] al unei părți din lexicul poetic nu dispare prin înglobarea lui în limbajul poetic, căci el continuă a fi evitat în stilul elegant sau solemn al vorbirii obișnuite, curente. De aceea limbajul poetic urît, care e de altfel mai recent în poezie, nu constituie tendința dominantă a limbii poetice și este evitat de unii scriitori. Putem conclude că, întîi de toate, limbajul poetic cuprinde elemente ale limbii pe care le socotim frumoase. Am spus că limba poetică se naște din fuga de limbajul banal. Dar această fugă este dictată întîi de toate de sentimentul frumosului. Scriitorul caută în general expresiile frumoase. Limba poetică, fie ea figurată, fie nefigurată, se naște din tendința spre frumos a omului, care stăpînește orice activitate omenească, și deci și pe aceea a exprimării. Numai cînd acest procedeu nu mai poate da rezultate însemnate pentru limba poetică, se recurge și la împrospătarea limbii poetice prin limbajul urît, dar numai de către scriitor. Așa a procedat Arghezi, așa au procedat și alți scriitori.

Atît Arghezi cît și alții amestecă în același text limbajul frumos cu cel urît, care aproape își pierde astfel, în context, caracterul său vulgar, neelegant, și devine un limbaj acceptabil și pentru cel ce urmărește să redea numai frumosul. Firește, dozajul celor două categorii de fapte poate varia de la un scriitor la altul sau de la un moment la altul, la același scriitor. De altfel scriitorii din care am citat mai sus ne spun singuri, chiar în versuri, că au voit amestecul urîtului cu frumosul în limba și în poezia lor. Sînt prea cu-

[1] Precum s-a văzut din nota 1, p. 158, în literatura rusă inovația aceasta a fost introdusă de Cehov și Maiakovski, care chiar au luptat împotriva limbajului poetic frumos.

Scanned with OKEN Scanner

noscute versurile lui Arghezi din *Cuvinte potrivite*, poezia *Testament*, *Versuri*, a treia ediție, p. 1—2 :

Bătrînii-au adunat, printre plăvani,
Sudoarea muncii sutelor de ani.
Din graiul lor cu-ndemnuri pentru vite
Eu am ivit cuvinte potrivite

Și leagăne urmașilor stăpîni.
Și, frămîntate mii de săptămîni
Le-am prefăcut în visuri și-n icoane
Făcui din zdrențe muguri și coroane.
. . . . . .
Am luat ocara, și torcînd ușure
Am pus-o cînd să-mbie, cînd să-njure.
. . . . . .
Din mucegaiuri, bube și noroi
Iscat-am frumusețI și prețuri noi.

Din toate cele spuse pînă aici, rezultă că stilul acesta este altceva decît noul stil popularizant, despre care am vorbit mai înainte (§ 1). Dovada o face și faptul că poezia *Testament* a lui Arghezi, în care poetul își exprimă felul său de înnobilare a cuvîntului urît, evitat pînă la el, deschide volumul de poezii *Cuvinte potrivite*, iar nu *Flori de mucigai* și *Hore*, în care apare noul stil popularizant. Aceasta nu însemnează însă că cele două stiluri, sau, mai exact, cele două tendințe, nu se amestecă una cu alta, că ele nu se confundă pînă la urmă într-o tendință unică, de înnoire prin expresia populară, ce nu e încă literară, a limbii poeziei și a întregii literaturi artistice. Așa se face că acel scriitor care a recurs întîi în mare măsură la termenul urît, Arghezi, este și inițiatorul noului stil popularizant. Procesul care are loc și care stă în legătură cu o mișcare de democratizare a societății românești, căci, după primul război mondial, s-a acordat țăranului, — e drept că numai formal, — un rol mai mare decît înainte în viața țării, duce în mod fatal la o înnobilare a expresiilor populare evitate, la o reabilitare a unor expresii care, din epoca fixării limbii literare moderne (între 1830 și 1880), rămăseseră în zona extra-literară. Firește, și pînă la Arghezi, cuvîntul evitat în limbajul academic, solemn sau elegant, a intrat cîteodată în poezie, după cum însăși poezia cultă popularizantă a existat și mai înainte la români. Astfel, cuvîntul *boi* „statură, înfățișare, trup" în poezia *Călin* a lui Eminescu : „Dacă boiul mi-l înmlădiu, dacă ochii mei îmi plac / , E temeiul că acestea fericit pe *el* îl fac" (subl. aut.) ; sau *se hîrjoană* „se hîrjonesc" în poezia *Diana* a lui Eminescu : „Ce cauți unde bate luna, / Pe-un alb izvor tremurător / Și unde păsările-n-tr-una / Se-ntrec cu glas ciripitor ? / N-auzi cum frunzele-n poiană / Șoptesc cu zgomotul de guri, / Ce se sărută, se hîrjoană / În umbr-adîncă de păduri?" Despre poezia popularizantă anterioară lui Arghezi am vorbit mai sus (§ 1).

Limbajul poetic, figurat sau nu, frumos sau urît, ca de altfel și limbajul ritmic, este artă prin el însuși, și apare ca un limbaj al scriitorului, spre deosebire de limbajul de caracterizare, care există întîi de toate în afara literaturii și nu devine artă decît atunci cînd un scriitor vrea să caracterizeze personajele, epocile și locurile.

Scanned with OKEN Scanner

§ 4. Înainte de a încheia cu aceste considerații generale, vom mai spune aici, pentru a contura și mai bine limbajul poetic nefigurat, că limbajul poetic în întregimea lui se explică prin două mari tendințe, se grupează în două mari categorii, după cele două game de sentimente ale omului : iubire, ură; simpatie , antipatie ; admirație, dispreț ; entuziasm, scîrbă. Aceste sentimente, provocate de diferitele aspecte antitetice ale lumii și naturii : omul ca individ sau ca societate, adică ființa iubită sau cea antipatică, disprețuită, eroul pozitiv sau cel negativ, societatea pusă în serviciul marilor idealuri și realizatoare a lor sau cea care aduce nenorocire, natura măreață sau cea hîdă, determină clasificarea întregului limbaj, chiar în afară de literatură, cu atît mai mult în cadrul ei, unde tocmai exprimarea cea mai potrivită a sentimentelor este scopul urmărit. Figurile de stil și limbajul poetic nefigurat, forma ritmică sau lipsa ei stau în strînsă legătură cu cele două stări afective fundamentale ale omului și ale scriitorului. Dacă s-a remarcat pînă acum muzicalitatea sau asprimea formei fonetice a poeziei ori în general a operei literare, determinată de conținutul de idei și sentimente, nu s-a atras atenția și asupra faptului că înseși figurile de stil se grupează în două mari categorii, după sentimentul care le-a dat naștere. Nu vreau să spun că unele categorii de figuri de stil, precum epitetul, metafora sau comparația, ar fi expresia sentimentelor de iubire, entuziasm, simpatie etc., iar altele, ca ironia, ar fi expresia sentimentelor opuse, cum ar putea crede unii la o examinare rapidă a limbajului poetic. Dacă este adevărat că ironia nu poate apărea decît ca o expresie a stărilor sufletești de ură sau dispreț, există și un anumit umor care exprimă tocmai sentimentul opus, de simpatie, și acest sentiment își cere și el exprimare lingvistică. Pe de altă parte, epitetele, metaforele, comparațiile, personificările etc. pot exprima simpatia cît și antipatia, atît iubirea cît și ura, atît admirația cît și disprețul. Unele epitete, metafore, comparații etc. vor exprima iubirea, entuziasmul, admirația, altele vor exprima sentimentele opuse.

Să ne gîndim la poezia lui Eminescu, intitulată *Atît de fragedă*. Sentimentul care stăpînește pe poet este cel de adorare a ființei iubite și de fericire în certitudinea că iubirea sa e împărtășită. Dar acest sentiment deja complex, de adorare și fericire, este dominat el însuși de o ușoară părere de rău, de o dulce melancolie, care nu poate distruge starea de adorație și fericire a poetului : legile sociale îi obligă pe cei doi la o renunțare pe care ei o acceptă cu seninătate. Sentimentul religios de adorare a ființei iubite a dat naștere unor figuri de stil : *Atît de fragedă, te-asameni / Cu floarea albă de cireș, / Și ca un înger dintre oameni / În calea vieții mele ieși*;/*Plutești ca visul de ușor* ; / *Răsai ca marmura în loc* ; / *O, vis ferice de iubire, / Mireasă blîndă din povești* ; / *Mireasa sufletului meu* ; / *Ș-o să-mi răsai ca o icoană / A pururi verginii Marii*, ca să înșirăm numai pe cele ce se referă la iubita însăși, nu și la actele ei. Imagini ca aceea a comparației cu un înger, creată deja de poezia medievală a Provenței, își recapătă aici prospețimea și se înșiruie alături de atîtea epitete și comparații. De altfel, în general, în această poezie se tinde spre o înfățișare hieratică a iubitei : ea pare că plutește undeva înaintea poetului, ca un înger, ca o marmură, ca o icoană, ca un vis, ea capătă o formă statuară sau iconografică care o ridică într-o lume eternă și de neuitat. Poetul este ca obsedat de anumite cuvinte, chiar dacă unele din ele apar numai o singură dată: *fraged, ușor, moale, înger, a pluti, marmoră, ferice, mireasă, blînd, dulce, zîmbind, farmec, cald, a răsări, icoană*, poate și altele. Avem a face cu adevărați termeni dominanți, cum spunea Gr. Scorpan în diferite lucrări ale sale, consacrate specificului

Scanned with OKEN Scanner

unor scriitori români din secolul trecut, termeni dominanți impuși de imaginile dominante ale scriitorului și de sentimentul său dominant în momentul creației[1]. Starea sufletească dominantă, de adorare și renunțare, duce desigur și la o anumită formă metrică, aceea a versului iambic de șapte și opt silabe, care, după părerea lui Ibrăileanu (*Studii literare*, p. 156 — 165, articolul *Eminescu, Note asupra versului*), este folosit de Eminescu ori de cîte ori are de exprimat o stare de durere sau de melancolie. Avem aici și un limbaj poetic nefigurat, determinat de aceeași stare sufletească dominantă : *sufletu-mi* pentru *sufletul meu, ferice* pentru *fericit, spăși-voi visul de lumină* pentru *ispăși-voi visul de lumină, tinzîndu-mi dreapta în deșert* pentru *întinzîndu-mi mîna dreaptă în deșert, icoană*, pentru *imagine, a pururi verginii Marii* pentru *a eternei fecioare Maria.*

Cînd sentimentul ce stăpînește pe scriitor este cel de ură, de dispreț, dimpotrivă, figurile de stil sînt create din cuvinte urîte, vulgare chiar, forma fonetică este energică, iar limbajul poetic nefigurat este sărac sau lipsește cu desăvîrșire și avem o variere a expresiei prin termeni urîți. În *Domnul Sarsailă autorul*, Heliade Rădulescu se exprimă astfel (*Opere*, ediție critică... de D. Popovici, I, p. 248 — 249) :

„Să vedem acum și firea sau boala d-lui Sarsailă sau Sgîndărilă. I-a intrat în cap odată că este autor ? nu-l mai poate tămădui nici un leac de această boală. Nu se mai poate apropia nimeni de d-lui, întocmai ca bietul țigan ce făcuse schimb cu rumânul, dîndu-și calul ca să ia un dovleac ce îi spusese că îi ou de bidiviu. Nu-i mai trebuia bietului Borcea decît să-și clocească oul cu toată grija întocmai ca o păsărică (negreșit că nu privighetoare) ; s-a pus pe dînsul ca să-și dea căldura și duhoarea ! să dea în sfîrșit viață oului de bidiviu.

De venea nevasta la dînsul, el boboroșa ochii, se îmfla, se sporovea din trup, pare că ar fi avut pene și făcea cîșșșș ! De venea copiii la el, el făcea cîșșșș ! Nimeni nu putea să se mai apropie de inspirata dihanie. Îl cam tîrnuise rumânul odată ! dar acum el o să aibă un bidiviu și o să-l învețe minte pe Rumânică ! Astfel și de Sarsailă nimeni nu se mai poate apropia, nici părinții, nici rudele, nici prietenii, că el își clocește pe mîrțoaga de Pegas cu aripile de balaur, pe care are de gînd să sboare la nemurire cu dibla la spinare și cu părul vîlvoiu...“

Sau mai departe (ibid., p. 254) :

„Însă vezi, domnului Sarsailă nu i se pare așa; dumnealui, după cum ai văzut, e mai mulțumit să-i zici orice ; primește mai cu răceală orice ocară, orice ponos, dar de dibla dumnealui să nu te atingi că ai văzut că se face foc. Eu nu vorbesc glume ; să te dai numai la o parte și să asculți, că atît se supără unii, încît, și fără să-i cheme Sarsailă, pe loc cum vor vedea acest articol, își gătesc materie de scris, și să te ții. Se fac numai fiere și venin, zic că de lira dumnealor te-ai atins. Apoi numai vezi cîte o parascovenie pe care o numesc satiră și pe care, neștiind s-o facă, neștiind cum s-o mîne, se păcălesc iar pe sine.

Să nu gîndiți, copii, că eu cu D. Sarsailă sau Sgîndărilă voi să înțeleg pe cineva anume, ferească Dumnezeu ! — Dar nu înțeleg iară nici literalismul nici lătrătănismul curat. Adun însă, după cum am zis și altă dată, toate rî-

[1] Vezi în special *Elemente eminesciene în poezia lui A. Vlahuță*, Iași, 1939, *Vocabularul poeziei lui Eminescu (Însemnări ieșene*, anul III, 1938, nr. 7), *Un poet eminescian uitat (Revista critică*, anul 12, 1936, nr. 1—3), *Poezia erotică a lui Alecsandri*, I. *Elemente dominante*, ibid., și *Aspecte din lirica lui Șt. O. Iosif* (revista citată, anul 13, 1939, nr. 4 și anul 14, nr. 1).

Scanned with OKEN Scanner

surile și secăturele vătămătoare ce le văz la unul și altul, și însuși în mine (pentru că fiecine își are pe ale sale), și le personific, sau se împelițează toate în domnul Sarsailă. Sarsailă este un nume închipuit ce are în sine aceste lucruri foarte de rîs ale autorlîcului, și altele mai multe ca frunza și iarba și ca nisipul mării."

Pe lîngă numele de *Sarsailă* sau *Sgîndărilă*, dat poetului disprețuit, pe lîngă comparația poetului disprețuit cu Borcea din snoava populară, găsim aici și alte fapte de limbă care exprimă starea sufletească a polemistului: lui Sarsailă: *„i-a intrat în cap"* ideea că e autor; această idee este comparată cu o „boală"; Sarsailă *„își clocește pe mîrțoaga de Pegas"*, el *„are de gînd să zboare la nemurire cu dibla la spinare, cu părul vîlvoi"*. Vechiul termen *liră*, întrebuințat în limbajul poetic pentru a simboliza poezia este aici numit *diblă*. Sarsailă *„se face foc"*, poeții de această speță zic *„că de lira dumnealor te-ai atins"*. Din cînd în cînd ei scriu cîte „o parascovenie, pe care o numesc satiră". Descriind pe Borcea care-și clocește oul de bidiviu, autorul întrebuințează expresii ca: *duhoare, a boborosa ochii* „a-și umfla, a-și bulbuca ochii", *a se îmfla, a se sporovi, cîșșșș, dihanie*. În fraza: „Îl cam tîrnuise rumânul odată! dar acum el o să aibă bidiviu și o să învețe minte pe Rumânică", sînt de remarcat expresiile: *a tîrnui, a învăța minte*. Toate aceste expresii, ca și *rîs* și *secătură*, întrebuințate cu alte sensuri decît cele pe care le dăm noi acestor cuvinte, se găseau deja în limbă. Exprimîndu-și disprețul său, autorul ajunge însă să creeze termeni ca *lătrătănism* și *autorlîc*, inexistenți pînă atunci în limbă[1]. Avem aici și figuri de stil (*boală, a cloci, diblă* etc.), dar și expresii ce urmăresc fuga de cuvîntul banal, șters și urmăresc expresia tare, precum *a-i intra în cap, duhoare, a boborosa ochii, a se sporovi, mîrțoagă, să te ții* etc. Desigur că, în unele cazuri, e greu de făcut distincția între tendința de variere a expresiei și tendința spre imaginea urîtă și limbajul urît, dar tendința din urmă predomină și termenii dominanți sînt dictați de ea: *diblă* și alții.

În *Scrisoarea a III-a* a lui Eminescu, asistăm la o cascadă de epitete, comparații, metafore și ironii, realizate toate în cuvinte urîte, la adresa celor pe care nu-i putea suferi. Acolo desigur și forma metrică, troheul de cincisprezece și șaisprezece silabe, care, cum a arătat Ibrăileanu, *loc. cit.*, exprimă energia, este determinat de starea sufletească, de ura îndîrjită a scriitorului: *capiștea spoielii*: „templul spoielii"; *ușa cafenelei, retoricele suliți, a canaliei de uliți, Panglicari în ale țării, care joacă ca pe funii, / Măști cu toate de renume din comedia minciunii; stîlpi de cafenele; uriciunea fără suflet, fără cuget /, Cu privirea împăroșată și la fălci umflat și buget, / Negru, cocoșat și lacom, un izvor de șiretlicuri; monedă calpă; Își aruncă pocitura bulbucații ochi de broască; Oameni vrednici ca să șază în zidirea sfinteii Golii, Patrioții! Virtuoșii, ctitori de așezăminte! / Unde spumegă desfrîul în mișcări și în cuvinte, Bulgăroi cu ceafa groasă, grecotei cu nas subțire, toate mutrele acestea, / Toată greco-bulgărimea, spuma asta-nveninată, astă plebe, ăst gunoi; Tot ce-n țările vecine e*

[1] Termenul *lătrătănism* s-a născut printr-o falsă etimologie ironică cu *a lătra*, provocată de paronimia dintre acest cuvînt și *literalism*, întrebuințat imediat mai înainte de scriitor. Termenul *autorlîc* s-a născut prin apropierea lui *autor* de termeni ca *hamalîc, pișicherlîc*, de origine turcă, formați cu sufixul *-lîc*. Îmbinarea unui termen de origine occidentală cu un sufix de origine orientală, urît și ca sonoritate și asociat cu toate ponoasele aduse de stăpînirea abuzivă turcă, era foarte potrivită pentru a exprima degradarea suferită de calitatea de autor în țările române la jumătatea secolului al XIX-lea (cf. și *savantlîc*, format în același fel și cu o funcție analogă). Prof. I. Iordan, care mi-a dat oral explicația aceasta, îmi atrage atenția că termenul *autorlîc* apare și după 1918 (cf. *Limba română actuală*, Iași, 1943, p. 187, ediția a doua, București, p. 190). Desigur, avem a face cu o re-creare a termenului în mod independent de Heliade Rădulescu.

Scanned with OKEN Scanner

smintit și stîrpitură, / Tot ce-i însemnat cu pata putrejunii de natură, / Tot ce e perfid și lacom, tot Fanarul, toți iloții ; fonfii și flecarii ; găgăuții și gușații ; bîlbîiți cu gura strîmbă ; Niște răi și niște fameni ; Și această ciumă-n lume și aceste creaturi, c a să lăsăm la o parte toate invectivele care se referă la actele lor.

Unele din elementele lexicale cu care atît Heliade Rădulescu cît și Eminescu își exprimă indignarea lor imensă nu se găseau în limba literară normală a vremii, ci numai în cea populară, și meritul celor doi scriitori este de a le fi introdus ca variante stilistice în limba literară. Dar aceste elemente lexicale aveau aceeași funcție și în graiul popular. Poetul nu le-a dat o nouă întrebuințare decît atunci cînd a creat metafore, comparații. Dar materialul metaforei sau al comparației exista de dinainte cu o anumită funcție stilistică. Așadar acest limbaj „urît", propriu invectivei, nu este un limbaj specific literaturii artistice (satiră, pamflet etc.), ci, întocmai ca și limbajul de caracterizare, el își are sursa în limbajul grupului social, în cazul de față chiar în limba populară. De altfel și limbajul prin care se exprimă iubirea, admirația, entuziasmul, recurge, cum am văzut, la elemente deja existente, și cu aceeași funcție, în limba grupului social. Măcar unii din termenii relevați ca figuri de stil în poezia *Atît de fragedă* sînt luați din limbajul comun, care coincide aici cu cel popular : *fraged, ușor, moale, blînd, dulce, zîmbire, farmec,* dacă nu și ceilalți, care-s metafore sau comparații și deci au o întrebuințare nouă. Așadar și limbajul admirativ, al entuziasmului, posedă un fond de elemente care au aceeași funcție și în graiul popular sau chiar limba literară comună (națională). Nici nu se putea altfel : cele două game de sentimente ale omului se manifestă doar nu numai în literatură, ci și în viață, și întîi de toate în viață, și pentru că se manifestă acolo, le regăsim în literatură. Dacă totuși mai sus (§3) am vorbit de un limbaj poetic, propriu adică numai poeziei și în general literaturii artistice, am făcut aceasta pentru că limbajul poeziei nu se limitează la astfel de termeni, ci recurge și la alții, inexistenți în acel moment în limba literară normală sau în cea populară, precum recurge și la termeni existenți acolo, dar cu altă funcție. Și, după cît se pare, cei mai caracteristici sînt cei ce se nasc din tendința spre frumos. Este de remarcat că o variație a expresiei pe linia frumosului o găsim chiar în unele pasaje de invectivă ca acelea din *Scrisoarea a III-a* a lui Eminescu, unde se vorbește de : *sfatul țării* în loc de *parlament* etc. și se întrebuințează expresii ca : *au* cu sensul de „sau", *viața-i* în loc de *viața lui, înainte-ți* în loc de *înaintea ta* etc.

§ 5. O cercetare asupra limbajului poetic român, în dezvoltarea lui, nu s-a făcut încă de nimeni. Faptul este explicabil : limbajul poetic român, în special cel nefigurat, a început a se forma aproape de noi, — aproximativ acum un secol — și procesul s-a încheiat, dacă se poate vorbi de o încheiere a procesului formării limbajului poetic, într-o fază dată a limbii, acum vreo jumătate de secol. În asemenea condiții, este clar că el abia ar fi putut fi observat de cercetători, dacă aceștia s-ar fi gîndit să-l cerceteze. Dar lingviștii români nu s-au ocupat cu așa ceva. Singurul care ar fi avut ocazia s-o facă, Ovid Densusianu, — el a ținut la Universitatea din București, începînd din 1929, mai multe cursuri cu titlul *Evoluția estetică a limbii române* și intenționa să publice și o lucrare cu acest titlu — n-a sesizat că există un asemenea limbaj. Nici criticii și istoricii noștri literari n-au distins un asemenea limbaj. S-a spus numai că Eminescu a creat limba poetică românească și că, după aceea, scriitori ca Arghezi au dat altă direcție limbii poeziei românești, în-

ţelegîndu-se anume că el a introdus în poezie şi lexicul vulgar. Dar oare, cînd s-a spus că Eminescu a creat limba poetică românească, s-a înţeles că genialul poet a creat limba poetică despre care vorbim noi aici ? Avem dreptul să afirmăm că numai în parte cercetătorii s-au gîndit la asta şi oarecum inconştient, din moment ce chiar noţiunea acestui limbaj poetic a lipsit cercetătorilor români. Cei care s-au exprimat astfel au înţeles că Eminescu a creat prima poezie adevărată, prima poezie de mare valoare în limba română. Dar ce înseamnă aceasta ? Sîntem în drept să credem că nu numai figurile de stil au fost luate în considerare cînd s-a spus că el este creatorul limbii poetice sau, mai exact, al poeziei româneşti, ci şi rima sa bogată şi neaşteptat de nouă, ritmul perfect, muzicalitatea versurilor eminesciene şi perfecta adaptare a formei fonetice la fond. Şi în această privinţă se va recunoaşte de oricine că Eminescu este într-adevăr primul care a creat o poezie românească de mare valoare. Dar se pune problema dacă Eminescu este şi creatorul limbajului poetic în sensul restrîns pe care l-am dat, după o îndelungată tradiţie, acestei expresii. Cercetarea noastră va duce la concluzia că el a contribuit în mare parte la crearea lui, dar că nu este singurul lui creator şi nu cel dintîi.

Născîndu-se prin antiteză cu limbajul obişnuit, din sinonimele de care dispune limba, limbajul poetic variază în raport cu variaţiile limbajului obişnuit. Astfel, întrucît la românii culţi limbajul obişnuit s-a schimbat mult în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, mai ales după 1830, şi limba poetică s-a schimbat mult la noi în secolul al XIX-lea. Fapt e că puţina poezie cultă care s-a scris la noi în epoca veche nu putea duce la crearea unui limbaj poetic deosebit de cel uzual pe acea vreme, decît într-o slabă măsură. Limbajul poetic românesc cult s-a creat de fapt în secolul al XIX-lea, adică atunci cînd am avut prima oară o poezie cultă bogată. Cu toate acestea, poezia populară care se crease la noi în epoca veche şi care s-a transmis foarte bine pînă în secolul trecut — dovadă baladele din colecţia de poezii populare a lui G. Dem. Teodorescu — ne arată existenţa unui limbaj poetic nefigurat al poeziei populare româneşti. Vom vedea că acest limbaj poetic nefigurat a fost preluat de poeţii culţi români din veacul trecut, de după 1840, cînd a început a fi culeasă şi cunoscută poezia populară românească. Noi nu vom vorbi aici despre limbajul poetic nefigurat al poeziei populare româneşti. Aceasta se poate face şi trebuie făcut într-o lucrare specială. Aici ne vom ocupa în mod special de limbajul poetic cult al românilor din epoca modernă. În cele ce urmează însă, ne vom limita, împotriva titlului pe care l-am dat acestei lucrări, la limbajul poetic românesc nefigurat, care a fost cu totul neglijat pînă acum la noi.

§ 6. Limbajul poetic românesc s-a născut din cele trei surse care procură scriitorilor şi limbajul de caracterizare : din limba veche, din cea populară şi din neologisme, bineînţeles cînd toate acestea se deosebeau de limba curentă. Atunci cînd un cuvînt, care în limba veche fusese uzual, era înlocuit cu un neologism, atunci cînd, de exemplu, *slovă* a fost înlocuit cu *literă* şi *literatură* în graiul zilnic, *slovă* a căpătat valoare poetică. Valoarea poetică n-o avea acest cuvînt în limba veche. Atunci el avea caracterul de termen uzual. Numai noi modernii i-am dat această valoare atunci cînd termenii uzuali au ajuns să fie *literă*, *literatură* şi mai vechiul *scris*, căruia i s-a dat un sens nou, cel de „literatură". În aceeaşi situaţie sînt : *fire* faţă de *natură*, *fiinţă* faţă de *lume*, *existenţă*, *nefiinţă* faţă de *neant*, *neexistenţă* (cf. Eminescu : „La început pe cînd fiinţă nu era, nici nefiinţă..."), *stih* faţă cu *vers* (Eminescu : „Beldiman ves-

tind în stihuri pe războiul inimic"), *stihuire* față de *versificare* (Eminescu: „Însă tu îmi vei răspunde că e bine ca în lume / Prin frumoasa stihuire să pătrunză al meu nume"), *crai* față cu *rege* (Eminescu: „Ascultam pe craiul Ramses și visam la ochi albaștri"), *crăiasă* față de *regină* (Eminescu : „Naintea nopții noastre umblă crăiasa dulcii dimineți") ; ultimii doi termeni poetici nu-s numai arhaici, dar și populari; cf. *Miorița*: „A lumii crăiasă", *stihie* față cu *element al naturii, forță a naturii* (Eminescu : „De atunci răsare lumea, lună, soare și stihii...") etc. În alte cazuri, termenul arhaic nu este înlocuit în limba modernă cu un neologism, ci un alt termen românesc, care de altfel se întrebuința în limba literară veche. Astfel e cazul cu *pururi* (*pururea, de-apururi, de-apururea*) în raport cu *mereu* sau *veșnic* (dar, ca termen uzual, limba modernă are și pe neologismul *etern*) (Eminescu : „Cu mîne zilele-ți adaugi, / Cu ieri viața ta o scazi, / Și ai cu toate astea-n față, / De-apururi ziua cea de azi"... „Avînd cu toate astea-n față / D-apururе ziua de azi"). Valoarea poetică a elementelor arhaice o întîlnim chiar în cazul unor conjuncții, deci chiar în cazul cuvintelor care au numai funcție sintactică și sînt în situația elementelor gramaticale. Astfel e cazul cu întrebuințarea lui *precum* în loc de *după cum* și a lui *ci* în loc de *dar, iar, însă, pe cînd* (Eminescu : „Cînd unul trece altul vine / În astă lume a-l urma, / Precum cînd soarele apune, / El și răsare undeva./ Se pare cum că-i altă toamnă, / Ci-n veci aceleași frunze cad..." ; „Trăind în cercul vostru strîmt/ Norocul vă petrece, / Ci eu în lumea mea mă simt / Nemuritor și rece"). Chiar *cum că* pentru *că*, din primul citat, poate fi trecut în aceeași categorie a conjuncțiilor poetice.

Termenii vechi au devenit poetici desigur mai ales cu generația de la 1840, care s-a inspirat din cronici. A putut servi însă ca izvor și limba bisericească. Procedeul a fost continuat de Eminescu care cunoștea bine literatura veche, atît pe cea istorică, cît și pe cea bisericească, și apoi, după 1900, de Sadoveanu și alții. Influența limbii bisericești este puternică la Arghezi sau Ion Luca.

În urma celor spuse aici, este clar că, pentru noi, modernii, limba veche posedă valori estetice (poetice) pe care nu le avea la cei care o vorbeau și o scriau. Valorile poetice ale unui text sînt schimbătoare de la o epocă la alta. Este chiar de admis că valorile poetice ale limbii pe care le simțim noi astăzi nu existau pentru unii din scriitorii de la 1800 sau 1830, pentru că în acea vreme nu pătrunseseră în limbă o serie de neologisme care au devenit apoi termenii uzuali și încă nu se impuseseră la noi ca elemente uzuale ale limbii literare o serie de fapte de limbă populare. Desigur, numai generația de scriitori de la 1840 se găsea în condiții lingvistice asemănătoare cu cele de azi, avea adică aproximativ același grai uzual ca și noi — , pentru ca ea să creeze măcar în parte limbajul poetic românesc modern.

Cum am spus deja, arhaismele nu sînt întrebuințate de scriitori numai pentru a crea limbajul poetic nefigurat, ci cu funcția de caracterizare a epocii, atunci cînd se zugrăvesc persoane din epoca veche (deci în balada istorică, în evocări istorice, în proză sau în versuri, în romanul istoric și în nuvela istorică). În acest caz, realismul impune scriitorului să recurgă și la termenii arhaici chiar urîți, ca *liubov* sau *libov* „iubire", *carvasara, jalobă, varvar, franțuz* (adj și subst.) etc. Ei se găsesc în mare număr în roamnele istorice ale lui Sadoveanu. Firește, limbajul de caracterizare poate să coincidă, ca elemente, total cu limbajul poetic arhaizant. Și astfel Mircea cel Bătrîn în *Scrisoarea III* a lui Eminescu sau Ștefan cel Mare în romanul *Frații Jderi* al lui Sado-

Scanned with OKEN Scanner

veanu vorbesc același limbaj poetic arhaizant pe care-l întrebuințează Eminescu și Sadoveanu ei înșiși. Pe de altă parte, unele arhaisme pot sluji și ironizării de către scriitori a categoriilor sociale învechite, reacționare. Astfel Heliade Rădulescu, în poezia *Iarăși la maidan Coconul Drăgan* (*Opere*, II, ediția D. Popovici, p. 545 — 546), sau Alecsandri în unele din piesele sale (vezi și cele spuse de mine în revista *Limba romînă*, IV, 1955, nr. 1, p. 38).

Am examinat cazuri în care neologismul devine termenul uzual, iar termenul mai vechi din limbă devine element poetic. În alte cazuri, neologismul devine termenul poetic, iar termenul mai vechi din limba noastră rămîne termenul uzual. Astfel stă lucrul cu neologisme ca *auroră, divin, fantasmă, laur, roză, suav* etc. Echivalentele lor mai vechi, din limbă ca *zori (-i zilei), dumnezeesc, închipuire, (nălucă, nălucire), dafin, trandafir, plăcut, dulce* etc., aparțin limbajului obișnuit (ceea ce nu însemnează că nu pot apărea în poezie, căci în poezie apare mai ales limbajul obișnuit). Este clar de ce, în cazul de față, neologismele au devenit elementele poetice. În cazul cuvintelor *slovă* și *literă* sau *literatură*, termenul mai vechi nu avea un prea puternic suport în graiul popular, căci aparținea mai ales limbii literare, limbii culte. În cazul cuvintelor despre care vorbim acum, dimpotrivă, termenii mai vechi din limbă erau foarte uzuali în graiul popular și neologismele au ajuns să-i dubleze. Cum aspectul fonetic al unora dintre aceste neologisme era foarte armonios, ele au devenit termeni poetici. (A contribuit desigur la aceasta și sensul lor, care se referă la realități poetice „frumoase"). În alte cazuri, neologismul mai nou sau mai rar întrebuințat este poetic în raport cu cel mai vechi și uzual. Astfel, *ev* față cu *epocă*.

Termenii uzuali ai limbii literare pot fi dublați însă nu numai de termeni caracteristici limbii vechi și de neologisme, dar și de termeni populari, adică dialectali, regionali. Cîteodată asemenea termeni dialectali devin poetici. Astfel e cazul cu *cleștar* față cu *cristal* (acesta, neologism mai recent), *a deslușî, deslușit*, față cu *a lămuri, lămurit, clar, a dura* față cu *a construi, glie* față cu *pămînt* sau *țărînă, faur* față cu *februar* sau *fierar, stei* față cu *stîncă, a prinde* față cu *a începe* etc. Firește, nu tot ce este dialectal intră în limbajul poetic despre care vorbim aici. O mulțime de elemente dialectale sînt, dimpotrivă, utilizate în poezie, cum am văzut mai sus, numai pentru caracterizare. De asemenea, găsim la poeții moldoveni termeni dialectali moldovenești, evocatori ai realităților rustice, deci tot pentru caracterizare : *scrînciob* la Alecsandri, *prispă, hîrb, turtă, rîșniță, cotlon, motan* etc. la Eminescu, în poezia *Călin*. Astfel de termeni apar însă în mare număr mai ales în proză, la un Slavici sau un Creangă. Ei dau o nuanță realistă poeziilor romantice în care apar, precum este cea citată mai sus.

În această situație sînt și pronunțările dialectale. Cît de urît sună astăzi, în poeziile unor scriitori din veacul trecut, forme ca *pintre*, „printre", „*dismerdare*" etc. ! (Acestea, citate aici, se găsesc la Alecsandri). Dar asemenea forme ar fi urîte și în limba literară obișnuită. Asemenea forme dialectale, prin opoziție cu limba literară, evocă un mediu popular moldovenesc. Este drept că, precum a arătat Gr. Scorpan, *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice. Expresivitate*, în *Buletinul Institutului de Filologie Română*, XI—XII, p. 442—446, limbajul moldovenesc exprimă intimitatea, blîndețea, în raport cu cel muntenesc, care exprimă solemnitatea, fermitatea, energia (despre cel ardelean aș spune că exprimă duritatea, asprimea). Dar graiul moldovenesc

Scanned with OKEN Scanner

nu exprimă numai atît, ci şi mediul rustic moldovenesc. Şi, firește, intimitatea, blîndeţea, se pot exprima şi prin limba literară.

Avem şi alte întrebuinţări stilistice ale elementelor populare. Am arătat mai sus (§ 1) că ele apar şi în poezia sau proza popularizantă. Trebuie să adaug că unele elemente populare pot sluji şi satirei sau umorului scriitorului. În revista *Limba română*, IV, 1955, nr. 1, p. 39, am dat un exemplu de această natură din teatrul lui Alecsandri. Să ne gîndim şi la poezia umoristică popularizantă a unui Victor Vlad Delamarina [1].

§ 7. Procesul de formare a limbii poetice româneşti este însă mai complicat decît s-ar părea din cele spuse pînă acum. În discuţia de mai sus, noi am admis identitatea între popular şi dialectal (regional). De fapt unii termeni populari ai limbii poetice româneşti erau normali şi în dialectele literare româneşti, care, cum am arătat în lucrarea mea *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 131—136, au existat pînă pe la 1880, şi putem vorbi nu de originea populară a acestor termeni, ci de originea lor în unul din dialectele literare româneşti din secolul al XIX-lea. Se ştie însă că două au fost dialectele literare care au contribuit mai mult la formarea limbii literare de azi: cel muntenesc şi cel moldovenesc. Faptele normale ale limbii literare actuale s-au recrutat cînd din unul, cînd din altul, dar mai ales din cel muntenesc.

Limba poetică românească şi-a procurat unele elemente ale sale din dialectul moldovenesc atunci cînd s-a impus ca fapt literar unul din Muntenia. Astfel, întrucît termenul *rinichi*, muntenesc, a devenit termenul normal, obişnuit în limba literară, în special în cea ştiinţifică, s-a ajuns ca termenul *rărunchi*, moldovenesc şi ardelenesc, să aibă valoare poetică. El apare la Eminescu: „Suflînd din gură boala vieţii ce-aţi urmat-o, / Şi arşi pînă-n rărunchi". În alte cazuri termenul muntenesc rămîne cel poetic şi anume pentru motivul că el nu a devenit termenul normal: alături de *vreau*, de origine moldovenească (şi ardelenească), care este termenul literar, avem forma poetică *voi* „vreau", care de asemenea se găseşte la Eminescu: „Nu voi sicriu bogat... / Nu voi mormînt bogat". Faptul caracteriza şi graiul burgheziei muntene în formaţie, pe care o ironiza Caragiale, şi de exemplu Ziţa, Tipătescu şi Caţavencu întrebuinţau *voi* „vreau". În acest caz, desigur, nu avem de loc a face la Caragiale cu intenţia de a ironiza, ci numai cu intenţia de a păstra culoarea locală. Scriitorii munteni de la 1830—1860, poate şi cei de mai tîrziu, au întrebuinţat această formă ca singura normală. La Eminescu însă, ea este excepţională şi are o valoare poetică. Prin Eminescu deci forme ca *rărunchi* şi *voi* au căpătat demnitatea de forme poetice. Faptul acesta nu era posibil mai înainte, deoarece formele în discuţie erau normale într-un dialect literar sau altul. Putem vorbi chiar de o nouă etapă a limba-

[1] Utilizarea elementelor arhaice, neologistice sau populare, cu scopul de caracterizare a personajelor, epocilor şi locurilor şi utilizarea lor cu scopul de a crea un limbaj variat, de a varia expresia, trebuie distinse net una de alta ca două procedee artistice cu totul deosebite, cum am spus-o şi pînă acum. Faptul rezultă şi din afirmaţii ca aceea a lui V. Levin, *Probleme de literatură şi artă*, VI, 1953, nr. 2, 21—22 (în cadrul articolului *Observaţii despre limba literară*, deja citat): „S-a spus mai sus că singură determinarea structurii stilistice a unei opere literare, scoaterea în evidenţă a arhaismelor, a neologismelor, a expresiilor populare, a elementelor aparţinînd diferitelor stiluri funcţionale ale limbii etc., nu este suficientă pentru înţelegerea particularităţilor ei stilistice".

Scanned with OKEN Scanner

jului poetic românesc, după 1859. Poeţii anteriori dăduseră deja valoare poetică unor termeni, unor fapte gramaticale, dar nu unora ca cele de mai sus. Pînă atunci, limba poetică se crea în cadrul fiecărui dialect literar, şi nu începuse procesul de specializare a termenilor dintr-un dialect ca termeni uzuali ai limbii literare şi a termenilor corespunzători din celălalt dialect, pentru funcţia poetică. După 1859, capătă o asemenea valoare poetică fapte dialectale care pînă atunci n-o putuseră căpăta.

Putem admite că, în unele cazuri, termenii munteni s-au impus în limba literară fiindcă ei aveau valoare poetică la scriitorii moldoveni, pentru care termenii moldoveni erau în mod fatal banalizaţi. Putem admite, cu alte cuvinte, că limbajul artistic sau poetic al scriitorilor moldoveni din veacul trecut a devenit limbajul normal al tuturor românilor, dacă acest limbaj poetic se recruta din dialectul literar muntenesc. Să examinăm cîteva cazuri.

Muntenii spuneau şi spun *zăpadă, nor*. Moldovenii spuneau şi spun *omăt, nour*. Noi constatăm azi că *zăpadă* şi *nor*, adică formele muntene, sînt şi termeni literari, adică ai limbii obişnuite de către oamenii de cultură. Dar ei erau şi termenii poetici preferaţi de scriitorii veacului trecut, ceea ce nu însemnează că *omăt* şi *nour* nu puteau apărea în poezie ; dimpotrivă *omăt* se întîlneşte, aproape exclusiv, la Eminescu, care întrebuinţează rar şi *zăpadă*, iar *nour* atît la el, cît şi la Alecsandri, precum la alţi poeţi moldoveni. Cum se explică această potrivire între limba literară şi cea poetică, în ce priveşte asemenea sinonime ? S-ar putea crede că limba literară obişnuită a determinat, în aceste cazuri, limba poetică şi că deci, limba literară românească modernă, avînd un caracter mai ales muntean, a obligat şi limba poetică să meargă, în cazurile considerate aici, pe această cale. Dar se poate admite şi altceva : conştiinţa artistică a scriitorilor români mai însemnaţi de atunci, deci moldoveni, a putut determina în acest caz alegerea formelor muntene atît ca fapte poetice, cît şi ca fapte literare comune. Într-adevăr, Alecsandri întrebuinţează în poeziile sale mai ales *nor* şi foarte rar *nour*, şi, dacă nu mă înşel, întotdeauna numai *zăpadă* (cel puţin în *Pasteluri*), deci numai forme muntenești. Cum se face că acest scriitor moldovean, care are atîtea moldovenisme în graiul său în cazuri în care limba literară a renunţat la moldovenisme, întrebuinţează totuşi formele muntenești *zăpadă* şi *nor* ? Este de presupus că el a acceptat forma munteană pentru că aceasta i se părea mai poetică. Eu aş crede că limba poetică a lui Alecsandri a avut oarecare influenţă în ce priveşte fixarea unor cuvinte chiar în limba literară normală.

Cu privire la termenii poetici ce-şi au originea în graiul ardelenesc, — şi firește, în cel popular, nu în dialectul literar al latiniştilor, — este de spus că ei au început să pătrundă în limbă numai odată cu Slavici şi Coşbuc (mă refer la fapte ca *glie, stei, a adăsta* şi alţii). Faptul e explicabil : în epoca de formare a limbii literare moderne, Ardealul nu avea scriitori de talent.

În unele cazuri este greu de spus dacă faptele de limbă poetice sînt arhaisme sau elemente populare, — privim lucrurile din punctul de vedere al poetului şi al cititorului, nu al lingvistului, care, desigur, poate rezolva problema. Astfel stă de exemplu lucrul cu fapte de limbă ca *ades* pentru *adesea* sau *adeseori* (Alecsandri : „Ades copila mîndră, vioaie, / De soare-n păru-i se ascundea"), cu *îndeoseli* pentru *mai ales, mai cu seamă, în special, a tinde* pentru *a întinde* etc. Alte fapte la care ne referim sînt de ordin sintactic, totuşi ele ar putea fi considerate pînă la urmă şi ca lexicale. Este vorba anume de lipsa negaţiei *nu* atunci cînd în frază apare *nici* (Eminescu : „Nici încline

a ei limbă / Recea cumpăn-a gîndirii") şi de întrebuinţarea pronumelui personal aton de dativ după substantiv sau unele prepoziţii, în locul pronumelui posesiv cu funcţia adjectivală (Eminescu : „Te duci şi ani de suferinţă / N-o să te vadă ochi-mi trişti"... „Cu-auzu-mi n-o să-l mai întuneci / Cu-a gurii dulci suflări fierbinţi, / Pe frunte-mi mîna n-o s-o luneci, / Ca să mă faci să-mi ies din minţi", „Deasupra-i frunzele pustie, / A mele visuri care mor, / Viaţa-mi pare-o nebunie...", „Pururi tînăr, înfăşurat în manta-mi... / Cînd deodată tu răsărişi în cale-mi, / Suferinţă, tu, dureros de dulce... / Jalnic ard de viu chinuit ca Nessus, / Ori ca Hercul înveninat de haina-i") sau întrebuinţarea infinitivului în locul conjunctivului (Eminescu : „Cînd unul trece altul vine în astă lume a-l urma...", „Focul meu a-l stinge nu pot cu toate Apele mării"). Este drept că, în unele din aceste cazuri, s-ar putea vorbi de arhaisme. Dar faptele caracterizează şi graiul popular sau măcar anumite aspecte ale sale, precum graiul proverbelor, al poeziei populare etc. (Cf. „Nici să văd vreodată drac, Nici cruce de el să-mi fac", sau : „Ştiu cînta"... caracteristic Ardealului) şi, în orice caz, ele au putut fi luate şi din graiul popular.

În alte cazuri, faptul lingvistic cu valoare poetică nu poate fi considerat ca element arhaic, neologistic sau popular, din cauză că el rezultă printr-o modificare formală (adică de semn) a elementului lingvistic uzual. Asemenea inovaţii lingvistice pot apărea la orice poet, dar totuşi ele trec de la un poet la altul. În această situaţie este desigur forma verbală fără *-ă* a verbelor cu infinitivul în *-a* sau în *-r*, la persoana a III-a plural a indicativului prezent (Alecsandri : „Frunzele cad, zbor în aer şi de crengi se deslipesc", „Fulgii zbor, plutesc în aer ca un roi de fluturi albi" ; Eminescu : „Vezi, rîndunelele se duc, / Se scutur frunzele de nuc").

Nu trebuie să trecem sub tăcere şi faptul că, în unele cazuri, este greu de făcut distincţia între poetic şi uzual. Astfel, cuvîntul *glorie*, deşi este astăzi termenul uzual, pare totuşi poetic. Am impresia că distincţia între poetic şi uzual este greu de făcut în unele cazuri tocmai pentru că termenii uzuali sînt în acelaşi timp şi poetici. În aceeaşi situaţie sînt desigur şi *glorios, graţie, graţios, enigmă, enigmatic, rebel, candid, splendid, gigant, gigantic, inocent, feerie, feeric, criptă, himeră, himeric, nimb* etc., toate neologisme. Multe din ele mai au alături*a*, tot ca termeni uzuali, sinonime ca *farmec, fermecător, răsculat, strălucitor, uriaş, nevinovat, nălucire*, toate vechi în limbă. Dintre aceşti termeni, unii de asemenea sînt poetici : *farmec, fermecător, nălucire.*

Trebuie să adăugăm că limbajul poetic îşi are şi numele lui proprii, în special antroponimele individuale (de botez) : *Mărioara, Rodica, Lisandru, Cătălina, Călin* ertc. Ele se recrutează mai ales din termenii populari, de obicei rar întrebuinţaţi sau necunoscuţi în alte regiuni.

Firește, o bună parte din limbajul poetic despre care vorbim aici este alcătuită şi din metafore, epitete etc., care revin mereu la un poet sau la mai mulţi. Astfel la Alecsandri : *fugar* şi *murg* pentru *cal, a sălta* pentru *a se zbate, a palpita, a se ridica* (Alecsandri : „Sînul gingaş îi sălta..." „Căci inimile noastre săltară mai fierbinte"..., „Nici lung covor de Ispahan / Ce saltă sub picior...", „Pe sînul tău ce saltă aprins de dulce dor..." „Gondoleta saltă lin..." „Şi saltă căţeluşu-mi de pe genunchii mei..." „Iar din apă cînd sălta" etc.), *a zbura* pentru *a merge repede, a se îndrepta repede spre* („Gîndul meu la tine dragă, / Veşnic, veşnic va zbura... / La Veneţia mult duioasă / Duios zboară gîndul meu... / Zburăm noi pe lume precum gîndul zboară...", „Atunci inima-mi zboară în raiul vieţii mele" etc.). Faptele acestea sînt însă, la Alecsandri şi

Scanned with OKEN Scanner

alții, o transmisiune din limba poetică a poeziei populare. Verbul *a sălta*, cu sensul pomenit, caracterizează și limba poetică veche (el se găsește la Dosoftei). Ceea ce mai merită să fie relevat aici e faptul că metaforele, chiar cele uzuale, pot fi realizate nu cu termeni ai limbajului uzual, ci ai celui poetic. Astfel *laur* înseamnă *victorie* (Eminescu : „Laurii voiau să-i smulgă de pe fruntea ta de fier"), *crăiasă* poate denumi și alte persoane decît o regină (Eminescu : „Se întreabă trist izvorul : Unde mi-i crăiasa oare ?").

§ 8. Firește, limba poetică românească de azi nu s-a alcătuit toată de către o singură generație de poeți, ci de mai multe generații, cu formații și gusturi deosebite, și deci s-a alcătuit în mai multe etape. Pentru motivele arătate mai înainte, nu vom avea a studia pe scriitorii de pînă la 1830. Limba poetică românească se formează după această dată. La scriitorii de pînă la 1830 nu se pot găsi decît extrem de rar elemente ale limbajului poetic de azi, iar dacă în unele cazuri noi găsim la ei unele arhaisme cu valoare poetică, ele n-au fost realmente niște elemente poetice pentru scriitor, căci pe atunci acele arhaisme erau termeni normali. Lipsa unor asemenea elemente să nu ne facă să credem că operele literare de pînă atunci n-au avut valoare artistică deosebită în unele cazuri. Cum s-a înțeles din ce am spus pînă aici, limbajul poetic figurat nu e totul într-o operă literară. Opera literară a lui I. Budai Deleanu are dimpotrivă o mare valoare artistică, și anume prin prezența elementelor de caracterizare, prin sonoritățile aspre și prin ritmul dezordonat, potrivit cu conținutul. Mai mult decît poezia popularizantă dintre 1830 și 1900, ea constituie un strămoș al poeziei popularizante de azi. Chiar faptul că valoarea ei artistică n-a fost înțeleasă cum se cuvenea pînă după 1920, se explică prin stadiul în care se găsea pînă atunci poezia cultă românească. O totală prețuire a operei lui Budai Deleanu nu era posibilă decît odată cu crearea și afirmarea poeziei românești popularizante de după 1918.

Putem spune că I. Heliade-Rădulescu, care este în multe privințe creatorul limbii literare moderne, începe și crearea limbii poetice. Găsim în poeziile sale, originale sau traduceri, foarte multe neologisme, unele derivate proprii și, rar, și arhaisme sau elemente populare, toate acestea cu valoare poetică. El și-a permis în multe cazuri și schimonosiri ale limbii, care, firește, nu s-au mai transmis poeților următori.

Este interesant de relevat aici că acest mare inovator de limbă a avut o concepție justă și despre limba poetică, despre care atîția scriitori în urmă, pînă azi, n-au avut o idee clară, cu toate că au contribuit mai departe la dezvoltarea acestei limbi poetice. El își dădea seama că, în limbă, există o zonă a limbajului poetic. Faptul a fost relevat de D. Popovici în ediția Operelor lui Heliade-Rădulescu, II, p. 533. Acolo, cercetătorul de la Cluj dădea un pasaj din discuția lui Heliade cu Săulescu, din *Curierul Românesc*, 1839, nr. 149 : „Apoi despre artă mi s-a părut că tot meșteșugul trebuia să vorbească în termenii săi și tot credinciosul în legea sa, mi s-a părut că și poeții au și ei termenii, limba lor. Mi s-a părut c-ar păcătui un creștin bine credincios cînd, în loc să zică că s-a împărtășit cu trupul și sîngele domnului, va zice că a luat în gură din potirul preotului pîne și vin... Toți poeții, cînd au început o poemă, nici latinii nici alții n-au început cu vorba *viersuesc*, ci au adoptat ca termen tehnic și poetic verbul *cînt*, care este adoptat de poezie de atîtea veacuri". El și-a dat în același timp seama că există și un limbaj urît, care are funcția sa literară. În același loc găsim : „și muntenii și

Scanned with OKEN Scanner

moldovenii au vorbe și clasice și burlești, și toți, pe burlescul îl păstrează pe seama satirei și a comediei, iar epopeea, tragedia, oda... mai alege vorbele".

Generația de scriitori de la 1840 a introdus în limbă o serie de termeni poetici caracteristici poeziei populare, pe care Heliade Rădulescu nu-i putea cunoaște, neinteresîndu-se de poezia populară. Limba poetică a lui Heliade-Rădulescu, ca și limba poetică a generației de la 1840, are elemente care au displăcut lui Eminescu și generațiilor ce l-au urmat, inclusiv generația noastră. Au fost relevate de multe ori ca un păcat estetic diminutivele care abundă în poezia de dinainte de Eminescu. Ele sînt unul din faptele caracteristice limbii poetice preeminesciene. Dar ele alcătuiesc numai unul din cazuri. Și încă ar fi trebuit să se adauge că ele totuși nu pot să lipsească din poezie, dacă sînt întrebuințate cu rost (Eminescu : „Mînușițe, ce făcurăți de atîtea săptămîni ?"). Multe alte fapte de limbă poetice, caracteristice acestor scriitori preeminescieni, nu mai fac azi parte din limba poetică. Vom da aici o listă de astfel de fapte. La Heliade Rădulescu găsim : *ferice, rubinos, undos, amor, a sălta, ușure* (acesta din urmă căzut în desuetudine pe nedrept, din lipsa unor poeți mari munteni în secolul trecut, și reluat abia de Arghezi) etc. La Alecsandri găsim : *falnic* „glorios", întrebuințat de Alecsandri de cele mai multe ori fără rost, „În sîn falnic de maghiară...", „Al Moldovei steag de fală filfiie falnic în cer" ; «Acolo fi-va altarul» zise falnicul monarh..." ; „Mihai mîndru vine iară falnic ca un stîlp de ceară..." ; „Răcni falnic de trei ori..." ; „Falnic calul se izbește..." ; „Sai voinice și nechează / Ager, falnic ca un zeu..." ; „Falnic coama-și încorda..." ; „Vezi tu vulturul falnic, o scumpa mea iubită..." ; „Simțiri, mărețe visuri de falnic viitor !" ; acesta din urmă în poezia „Steluța", cu privire la planurile de viață ale autorului ! *Falnic* apare și la Eminescu, dar rar, de fapt numai în *Scrisoarea III* ; *dalb*, preluat din limbajul poetic popular „Mult ești dalbă și frumoasă...", „Mult ești mîndră, mult ești dalbă...", „Dalb luceafăr aurit" etc. ; *dalb* apare și la Eminescu, dar numai în tinerețe ; el n-a dispărut însă din limba poetică, total, și apare încă și azi la unii poeți, în poezia popularizantă, de exemplu la Beniuc ; *suvenir, durdă, murg* (cu *murgușor* și *murguleț*), *fugar, a sălta* (toate trei, din poezia populară, ultimul și din literatura veche), *ferice* (care însă nu este tot atît de compromis ca și celelalte), *amor* (acesta însă s-a compromis după Eminescu, căci Eminescu încă îl întrebuințează), *fală* etc. De asemenea, în Bolintineanu găsim : *amor, suvenir, ferice, festin*, care reapare la Arghezi, *dalb, a sălta* („Ca un crin în vînturi saltă pieptul meu..." ; „În aceste cînturi sufletu-mi saltă"). Dar nu toate elementele poetice din limba acestor scriitori au căzut. Limba poetică românească este în bună parte creată de scriitorii de la 1830 și 1840, al căror simț poetic era totuși adesea foarte îndoielnic. Am spus însă că limbajul poetic dă numai în parte valoarea unei poezii, — el este un element accesoriu. Valoarea unei poezii depinde de imaginea artistică, de reprezentarea poetică în întregimea ei. Eminescu a trebuit numai să cearnă această limbă poetică și să-i adauge ce nu puteau crea scriitorii de la 1840. Cum cercetările asupra limbii poetice românești lipsesc, nu se poate spune deocamdată ce a creat Eminescu în limba noastră poetică, nici ce au adăugat scriitorii de după el. Se pare însă că partea sa la crearea limbii poetice este foarte mare.

Ar merita să se urmărească pe scurt și soarta limbii poetice după Eminescu, și în special în vremea noastră, căci problema prezintă și un aspect practic. Cum însă Eminescu a creat prima poezie de mare valoare în limba românească, ne putem mulțumi cu cercetarea limbii poetice românești nefigurate în evo-

luția ei pînă la dînsul. De altfel unele observații sumare asupra limbii poetice românești, de după Eminescu pînă astăzi, am făcut și în lucrarea noastră menționată mai sus. Rostul expunerii de față nu este acela de a trata toate aspectele chestiunii, ci numai de a pune problema și de a trasa schematic soluțiile. În general se constată că limba poetică nefigurată rămîne în uz, cu variații de la un scriitor la altul, și după Eminescu, pînă azi. Iar dacă, la un moment dat, ea s-a extins și asupra limbajului editat de cei ce vorbesc limba literară, vechiul limbaj poetic creat pînă atunci a rămas în uz mai departe, aproape exclusiv, la unii scriitori ca Sadoveanu, bineînțeles, îmbogățit cu elemente de același fel. Întocmai ca și restul limbii românești, limbajul poetic nefigurat se dovedește a nu face parte din structură decît prin foarte puține din elementele sale, el este un tezaur din care atît poeții ce au scris în epoca orînduirii burgheze, cît și cei ce scriu acum, iau mai mult sau mai puțin, după trebuință, sau după formație și experiență. De aceea ni se pare că studiul limbii poetice românești nu trebuie să fie numai un apanaj al lingviștilor și criticilor literari, care ar trebui să i se consacre de acum încolo, dar și al scriitorilor noștri, care au și datoria de a duce această limbă poetică pe căi noi sau de a relua acele aspecte ale ei care n-au mai fost actualizate de multă vreme de scriitori.

Un lucru însă vrem să mai spunem înainte de a încheia. Eminescu nu poate fi considerat singur creatorul limbii poetice românești care exista în parte și înainte de dînsul. Cu atît mai puțin nu poate fi el considerat creatorul limbii moderne literare românești cum au afirmat unii recent. Acest lucru rezultă din faptul că limba sa, ca și a tuturor poeților anteriori lui, se abate în multe privințe de la limba literară de azi. Limba literară românească modernă s-a fixat în anumite privințe după Eminescu, și desigur, prin generația de scriitori care au activat între 1880 și 1920 (Caragiale, Delavrancea, Vlahuță, D. Zamfirescu, Coșbuc și alții), sau măcar o dată cu această generație de scriitori, presupunînd că masele de intelectuali români au putut să-și impună graiul lor și scriitorilor.

Post-scriptum

Expunerea sumară pe care am făcut-o mai sus despre limba poetică românească în evoluția ei poate să nu apară unora veridică. Lipsa oricăror tratate române de stilistică, scrise în spiritul vechii stilistici de dinainte de Bally, Vossler și Spitzer a dus la formarea în publicul românesc a unor păreri în parte deosebite de a noastră. Discutînd cu diferiți intelectuali formați în epoca de după 1918, cînd s-a afirmat poezia lui Arghezi, am constatat că ei nu mai pot face distincția între stilul poetic distins, elegant, și cel vulgar sau burlesc, deși într-un articol de știință sau într-o conferință publică ei n-ar putea întrebuința pe cel din urmă sau măcar unele din elementele acestui stil. Revenind la această distincție, noi ne-am însușit oarecum esențialul din stilistica literară a clasicismului francez, care distingea între limbajul bun (*le bon usage*) și limbajul burlesc. Firește, nu ne însușim și eroarea clasicismului francez, care a respins burlescul ca formă literară și lingvistică, deși el avea reprezentanți (Scarron). Am arătat că deja Heliade-Rădulescu a văzut just în această privință. Romanticii au lărgit din nou sfera limbii poetice, primind în limbă și elementele burlești. Dar, prin aceasta, ei n-au desființat burlescul, care devenea din nou o manieră literară. Ar fi o greșeală să se

Scanned with OKEN Scanner

creadă că noi am socotit mai sus întrebuinţarea limbajului burlesc în poezie drept neconformă cu poezia. Dimpotrivă, noi am susţinut că şi elementele burleşti au dreptul de a fi utilizate în poezie şi chiar cînd se exprimă o atitudine gravă ; cu atît mai mult, cînd e vorba de o temă burlescă. Starea de înapoiere în care se găseşte stilistica ne-a împiedicat de a utiliza în expunerea noastră o terminologie perfect adaptată scopului. Noi am căutat să variem întrucîtva termenii întrebuinţaţi de stilistica veche, introducînd şi cîţiva termeni noi. Aceasta identifica burlescul cu vulgarul. Noi am crezut că mergem mai departe numind şi urîte elementele lexicale vulgare, folosite de genurile burleşti. Dimpotrivă, bunul uzaj sau limbajul distins, elegant, ales, l-am numit frumos. Am crezut că atunci cînd vorbim despre valorile estetice ale limbii, putem întrebuinţa şi termenii *frumos* şi *urît*, care sînt fireşti în estetică. De altfel n-am privit lucrurile formalist, şi am legat elementele frumoase şi urîte ale limbii de conţinutul operei de artă. Elementele frumoase servesc la zugrăvirea eroilor pozitivi, cele urîte la zugrăvirea personajelor negative. Firește, între cele două extreme, avem şi termeni normali, banali, sau unii care prezintă un caracter vulgar sau burlesc atenuat. Pentru a-i denumi pe aceştia n-am avut la îndemînă un termen adecvat. Noi am vorbit atunci despre limbajul dur, aspru.

Scanned with OKEN Scanner

V
LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ MODERNĂ

PROBLEMELE LIMBII LUI MIHAI EMINESCU *

Dacă prin munca unor cercetători ca G. Călinescu, D. Panaitescu-Perpessicius şi Tudor Vianu a fost scoasă la iveală întreaga operă a lui M. Eminescu şi s-a ajuns la o justă înţelegere a scestei opere, nu tot astfel stau lucrurile în ce priveşte studiile asupra limbii poetului[1]. Cele cîteva articole despre această temă se limitează la relevarea unei serii de fapte din operele în versuri, fără a lua în considerare proza şi fără a integra pe poet în dezvoltarea limbii noastre literare din secolul trecut. Ultimul şi cel mai dezvoltat dintre aceste studii, *Limba poeziilor lui Mihai Eminescu*, publicat de acad. Al. Rosetti în volumul său, *Studii lingvistice*, Bucureşti 1955, p. 33 — 58, şi, după aceea, cu adăugiri, în volumul colectiv *De la Varlaam la Sadoveanu*, Bucureşti, 1958, p. 311 — 356, înregistrează un material bogat, — deşi nu toate faptele importante —, însă nu interpretează întotdeauna veridic acest material. Atunci cînd se studiază limba unui scriitor din secolul trecut, trebuie să se facă distincţie între procesul de formare a limbii literare româneşti moderne sau a limbii naţionale, proces care a avut loc aproximativ între 1780 şi 1865, şi procesul de dezvoltare a valorilor estetice ale limbii scriitorilor. A. Rosetti crede că ceea ce discută el în articolul său amintit este formarea şi evoluţia „stilului artistic" al lui Eminescu, neobservînd că mai toate faptele de limbă ale unui poet sînt susceptibile de o dublă valorificare : pe de o parte ca fapte ale limbii culte, ca elemente care se înregistrează între mijloacele comunicării, caracteristice poporului român sau diferitelor provincii în epoca respectivă, iar pe de altă parte, ca expresii ale unei viziuni artistice şi ale unei anumite sensibilităţi. Trebuie să se distingă, în limba lui Eminescu şi a oricărui scriitor din secolul trecut, aceste două aspecte : cîteodată acelaşi fapt de limbă este susceptibil de amîndouă valorificările, altă dată faptul de limbă, avînd o funcţie pur poetică, este susceptibil numai de valorificarea estetică. În lucrarea pomenită nu se face această distincţie, şi de la prima pagină se vorbeşte de stilul artistic eminescian, deşi autorul studiază şi altceva, şi anume faptele de limbă care sînt sau tind să devină normele obişnuite ale limbii literare româneşti în epoca respectivă. Din această cauză, înseşi categoriile sub care sînt înregistrate faptele nu sînt cele pe care le impun realităţile, ele schimbînd sensul faptelor invocate, dîndu-le semnificaţii pe care nu le au. Se consacră subdiviziuni speciale limbii vorbite, arhaismelor, neologismelor, licenţelor poetice şi formaţiilor proprii, dar se clasifică faptele de limbă ale lui Eminescu, în toate aceste ru-

---

* Articol apărut în *Orizont*, Anul I, nr. 5, mai 1964.

[1] Se consemnează situaţia din 1964. Între timp studiile cansacrate limbii poetului au sporit mult. Nota editorului.

brici, din punctul de vedere contemporan, adică al omului de la mijlocul secolului al XX-lea, nu din punctul de vedere al lui Eminescu, care distingea, desigur, şi el, forme populare şi arhaice şi neologisme, dar, cel puţin cîteodată, după alte criterii decît cele ale noastre. Astfel articolul *Limba poeziilor lui Mihai Eminescu* înregistrează în aceste rubrici cînd faptele curente ale epocii, care se găsesc şi la Eminescu, cînd faptele specifice lui, împrumutate însă de la alţi scriitori, şi nu-şi pune problema de a afla atitudinea poetului faţă de diversele norme lingvistice ale epocii, încercarea marelui scriitor de a se fixa la o anumită formă a limbii literare, pe care s-o întrebuinţeze nu numai el, dar toţi românii.

Acad. Rosetti spune (p. 318) : „Eminescu a fost un artist profund conştient de necesitatea de a-şi făuri o limbă bogată şi expresivă, culeasă din izvoare vechi şi noi. El a dus o muncă enormă, în această direcţie, cercetînd textele vechi, din care îşi formase o colecţie proprie, şi ascultînd limba care se grăia în jurul său, iar în cursul pribegiilor sale prin ţară, colecţionînd cuvinte, ziceri, proverbe, culegeri de poezii populare şi alte producţii folclorice". Adevărat. Dar oare el n-a găsit şi o limbă literară, imperfectă, cu multe oscilaţii, dar oricum o limbă literară, de la care trebuia să plece şi pe care căuta s-o perfecţioneze ? Este drept că Rosetti, la p. 319 (vezi şi p. 349 şi 355), vorbeşte de limba comună : „Aşadar stilul artistic al lui Eminescu este rezultatul unei munci îndelungate şi de selectare a materialului din limba comună şi din izvoarele pe care le-am indicat". Dar tocmai această limbă comună, de pe vremea lui Eminescu, acad. Rosetti nu se gîndeşte de loc s-o studieze, deşi poetul recunoştea încă înainte de 1870 existenţa ei: „Astăzi mai toate ziarele româneşti au aceeaşi limbă scrisă ; va să zică în nici unul s-a [u] consacrat vicii provinciale. Din contra, cu toată unitatea limbii literare, pronuncia diferă în fiece provincie..." (articolul intitulat *Cestiuni de pronunţie românească*, în manuscrisul 2 257 de la Biblioteca Academiei R.S.R., p. 53 — 66, publicat de I. Scurtu în M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, I, 1870 — 1877, 1905, p. 412 — 413, apoi în ediţia lui A. C. Cuza, Mihai Eminescu, *Opere complete*, Iaşi, 1914, p 393).

Dacă acad. Rosetti şi-ar fi ales ca temă cercetarea limbii lui Eminescu în general, ar fi fost adus şi în faţa acestei probleme. Dar studiind numai limba poeziei el a uitat să se mai întrebe care sînt normele limbii comune la Eminescu, şi a pornit în cercetarea stilului artistic eminescian clasificînd faptele în categoriile : limbă vorbită, arhaisme, neologisme, creaţii proprii şi licenţe, categorii care nu spun nimic asupra artei lui Eminescu, dacă nu sînt discutate în raport cu fondul. Este drept că, în articol, mai întîlnim capitolele intitulate *Armonia eminesciană* şi *Stilul artistic eminescian*, aşezate înainte de *Concluzii* : dar în primul din aceste capitole autorul discută de fapt expresia fonetică, iar în celălalt, care cuprinde ceva mai mult decît o pagină, face cîteva consideraţii generale asupra stilului eminescian, integrîndu-l în seria „producţiilor folclorice" (p. 354) ; în realitate, faptele care caracterizează acest stil sînt înregistrate în subdiviziunile anterioare.

Un studiu temeinic asupra limbii lui Eminescu nu se poate face decît pe baza unei cunoaşteri mai ample a limbii literare româneşti din secolul trecut. Dar tocmai limba literară dintre 1870 şi 1875 n-a fost studiată de loc temeinic pînă astăzi ; singura lucrare mai întinsă care tratează această temă, aceea a lui P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare [romîne] în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1904, a doua ediţie, 1927, clasifică faptele

Scanned with OKEN Scanner

nu pe curente sau pe domeniile limbii, ci pe scriitori, şi nu le dă explicaţii juste. Cîteva indicaţii schematice despre dezvoltarea limbii literare româneşti în secolul al XIX-lea am dat eu în *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948, p. 26 — 36 şi 131 — 136, şi în articolul *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare româneşti din secolul al XIX-lea*, *Limba română*, IV, 1955, nr. 1, p. 19 — 30.

Acad. Rosetti stabileşte abaterile lui Eminescu de la normele limbii literare actuale, ca şi cum normele lingvistice de astăzi ar fi fost valabile şi atunci, şi nu-şi mai pune problema valorii lor estetice, socotind că s-a achitat de datorie, dacă afirmă (p. 319) că „stilul artistic al lui Eminescu este rezultatul unei munci îndelungate de selectare a materialului din limba comună şi din tot felul de izvoare vechi şi noi", sau dacă afirmă (p. 334, cu ocazia studierii lexicului) că Eminescu a dat faptelor de limbă o „întrebuinţare potrivită". Este o manieră folosită de mulţi dintre cei ce se ocupă cu limba scriitorilor de secolul trecut. Dar cercetătorul limbii literare româneşti din secolul trecut trebuie să procedeze altfel. El trebuie să stabilească întîi normele lingvistice ale lui Eminescu sau ale grupului literar din care făcea parte, şi deosebirea lor faţă de normele lingvistice ale epocii. În acea epocă, limba literară românească nu era perfect unitară, deşi după 1865 avem totuşi o unitate mai mare ca înainte, cu excepţia cîtorva grupuri, ca latiniştii sau analogiştii (Pumnul şi adepţii săi), care se deosebeau prea mult de restul intelectualităţii române ca limbă. Dar tocmai pentru că nu avem atunci norme lingvistice unitare, cercetătorul trebuie să se întrebe întîi care erau normele lingvistice ale lui Eminescu. Aceasta se va face, bineînţeles, mai ales prin raportare la limba comună de astăzi, cunoscută tuturor cititorilor, deşi s-ar putea face şi prin raportare la normele limbii literare vechi. După aceea, va trebui să vadă ce fapte de limbă au devenit la Eminescu expresia sentimentelor dominante din opera sa artistică. Numai pentru scriitorii din epoca în care limba literară s-a fixat în forma pe care o avem astăzi, stabilirea normelor curente ale limbii scriitorului nu mai pare ca prima treaptă a cercetării, deşi, chiar în acest caz, tot întîlnim fapte de limbă specifice diferiţilor scriitori. Trebuie să distingem între limba de cultură sau limba de „comunicare" a unui scriitor şi limba sa artistică, limba „expresie", limba ca artă. Refuzăm să identificăm limba ca artă cu stilul, pentru că stilul nu e numaidecît artistic : de stil putem vorbi şi cînd considerăm limba ca expresie a culturii unui scriitor. Conform acestei distincţii, cercetarea limbii lui Mihai Eminescu, ca şi a limbii oricărui scriitor, trebuie să aibă loc în două etape : una consacrată limbii curente a lui Eminescu, limbii pe care scriitorul o voia limba comună, şi alta consacrată limbii ca artă în opera lui Eminescu.

Nu mi se pare că Eminescu a început să scrie într-o epocă de mare frămîntare lingvistică, cum se afirmă la p. 313. Această frămîntare tocmai se încheiase pe la 1865, sau era pe punctul de a se încheia, şi am văzut că Eminescu însuşi recunoaşte aceasta. E adevărat însă că opera înaintaşilor lui imediaţi îi înfăţişa o mare varietate de curente lingvistice, de forme regionale ale limbii literare, faţă de care totuşi Eminescu trebuia să ia o atitudine. Formele limbii literare, pe care le înregistrează Rosetti : „latinismul, influenţa maghiară şi germană în Ardeal (şi Banat), „pumnismul" în Bucovina, „italienismul" lui Eliade, „influenţa franceză şi latinismul în Ţara românească şi în Moldova", nu stau toate pe acelaşi plan : italienismul şi „pumnismul" îşi încheiau pe la 1865 existenţa. Numai latinismul mai continuă după această dată ca un curent de idei şi de limbă aparte, dar şi acest curent, cu toată atracţia pe care o exer-

Scanned with OKEN Scanner

cită asupra intelectualilor — chiar Maiorescu a scris ca latiniștii înainte de înființarea „Junimii" —, rămîne pe planul al doilea, din moment ce limba latiniștilor nu este decît limba prozei din Ardeal și a cîtorva lucrări de știință scrise de ardeleni. Limba latiniștilor trăiește, alături de o formă a limbii literare pe care Rosetti nu o pomenește în acest pasaj ; e ceea ce el numește în altă parte limba comună ; am în vedere limba scriitorilor moldoveni și a celor munteni mai de seamă, limba celei mai rafinate intelectualități românești de atunci și care, prin cîteva transformări ulterioare, va deveni limba literară românească de astăzi. Este greu de admis că influența franceză și latinismul au constituit, în Moldova și Muntenia, curente deosebite de limba literară din acele provincii. Acolo, influența franceză și latinismul au fost întrețesute în limba literară a provinciilor respective. Învățatul bucureștean afirmă că Eminescu a stat și el, pînă la 20 de ani, sub influența curentului latinist. În studiul său se reproduce parțial (p. 313) o întîmpinare care a fost adresată de Eminescu probabil redacției unui ziar (publicată de Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 78), care ar prezenta unele influențe ale limbii și ortografiei latiniștilor : „D-o flegmă rară, me mulțumiam de ride de lume, căndu aşu fi avut tot dreptulu d-a mă-nfuria pe ea, inse cănd veninul și-atinge marginele, atunci esundă [=revarsă] celu puținu căteva picături". Este adevărat că *me* pentru *mă*, *inse* pentru *însă*, *-u* (u final) etimologic, acolo unde astăzi el nu se mai întrebuințează, sînt grafii ciparienе[1], că *esundă* e un latinism, dar notarea vocalei *î* prin *ă* și chiar prin *i* apare ca o influență a ortografiei scriitorilor din generația de la 1848 și de la *Convorbiri literare*. În ce privește *d-o* din *d-o flegmă rară*, *d-a* din *d-a mă-nfuria*, ele sînt muntenisme, iar *a ride*, cu *i*, este un fapt care caracterizează limba literară a întregului secol a XIX-lea. În toată scrisoarea nu întîlnim alt latinism lexical decît *esundă*. Cred că mai mult decît cu o influență a latiniștilor avem a face cu influența prozei muntene care acceptase unele latinisme și unele principii ortografice ale latiniștilor. Influențe lexicale și ortografice latiniste se găsesc în acea vreme și la scriitori care nu aparțin curentului latinist, ca B. P. Hasdeu. Acad. Rosetti a arătat (p. 318), după I.A. Rădulescu-Pogoneanu, *Studii*, București, 1910, p. 46, și urm., că, în traducerea parțială, făcută de Eminescu, a lucrării lui Kant, *Critica rațiunii pure*, în 1874, la Berlin, tînărul poet a întrebuințat și elemente ca *necessarminte*, care apar nu numai la latiniști, și că scrie *supposiție*, *permitte*, *collectivă* etc., cu consonante duble, ceea ce de asemenea găsim numai la latiniști. Trebuie să spunem că limba lui este aceea a intelectualilor din tabăra opusă latiniștilor ; dar latinismul exercita mai asupra tuturor scriitorilor, tineri sau în vîrstă, o atracție irezistibilă. Eminescu stătea atunci, cum s-a relevat adesea, sub influența lui I. Heliade Rădulescu, C. Bolliac și D. Bolintineanu, care întrebuințau, în opera lor poetică, unele elemente latine sau italiene și o ortografie în parte etimologică.

Reluînd o idee a criticii literare vechi și noi despre Eminescu, acad. Rosetti admite (p. 318) că anul 1870, al apariției poeziei *Venere și Madonă* în *Convorbiri literare*, constituie „o dată de la care putem considera stilul poetic al lui Eminescu ca format. În poeziile următoare, constatăm că a eliminat elementele culese din poezia timpului și că și-a creat un instrument de expresie propriu". Acad. Rosetti pare că nu face aici distincție între arta și limba scriitorului,

[1] Trebuie să precizăm că acest *-u*, dar prevăzut anume cu semnul scurtimii — apare și la scriitori din generația de la 1848.

deşi, în unele privinţe, limba este altceva decît arta, cum am arătat mai sus. Nu este însă exact să se spună că Eminescu a eliminat, după 1870, elementele culese din poezia timpului, şi aceasta atît din punct de vedere literar, cît şi din punct de vedere lingvistic. Oare *Memento mori*, din 1872, şi *Gemenii*, din 1881, nu reiau mitologia dacică din poezia lui Bolintineanu, aducînd-o la o strălucire pe care n-o avusese la acesta ? Şi oare atît limba curentă a lui Eminescu, cît şi arta cuvîntului la Eminescu s-au desfăcut total de limba şi arta de la 1848 ? Nu numai în ce priveşte poezia lui Eminescu, dar şi în ce priveşte limba poeziilor lui, s-a creat imaginea unui Eminescu supus total, pînă la 1869, influenţei modelelor şi care după aceea s-ar fi scuturat de această influenţă, creîndu-şi arta sa proprie, stilul său propriu. Se lasă impresia că, în ce priveşte limba, Eminescu a stat, pînă la 1869, nu numai sub influenţa italienizantului I. Heliade Rădulescu, dar şi sub aceea a latiniştilor, şi că, după aceea, sub influenţa „Junimii", s-ar fi scuturat de elementele latine sau italiene, încadrîndu-se între scriitorii bunului gust. De fapt, unele latinisme sau italienisme apar şi după 1870 — le-au constatat prezenţa după această dată fie în textele tipărite, fie în manuscrise, chiar cei care s-au ocupat de ele. Pe de altă parte, ele sînt relativ puţine şi pînă la 1870, iar unele dintre ele apar exclusiv după această dată. Constatările de mai sus sînt întărite dacă se ia în consideraţie şi proza literară, neglijată total de cei care au studiat limba lui Eminescu.

Astfel, însuşi acad. Rosetti a stabilit (p. 342) că *popol* „popor" (<it. *popolo*, chiar lat. *populus*) nu apare numai pînă la 1870, dar şi în *Împărat şi proletar*, manuscris din 1871 : *al popolilor sîn* (se trimite la M. Eminescu, *Opere*, ediţie critică îngrijită de D. Panaitescu-Perpessicius I, p. 347 / 17), precum şi în *Scrisoarea III*, manuscris din 1878 — 1879, *al unui popol liber*, v. II, p. 286/34; adaug un exemplu dintr-un manuscris din 1874 : *Cum negustorii din Constantinopol* (Eminescu, *Poezii*, Ediţia a III-a, Perpessicius, Bucureşti, 1963, p. 377) : *Să ieie ochii la efenzi şi popol*. Cum remarcă G. Tohăneanu în articolul *Limba poeziilor lui Eminescu din perioada 1866 — 1869* : *Lexicul* (p. 158), publicat în *Analele Universităţii din Timişoara*, I, 1963, cuvîntul a fost întrebuinţat numai din necesităţile versului ; cuvîntul se găseşte nu numai la I. Heliade Rădulescu, care l-a introdus în limbă, dar şi la D. Bolintineanu şi N. Bălcescu. E adevărat însă că, după 1870, *popol* nu mai apare în textele tipărite de Eminescu. De aici se poate vedea şi rezistenţa redacţiei *Convorbirilor literare* la asemenea fapte de limbă. E adevărat însă că, în proza artistică şi politică, Eminescu întrebuinţează numai *popor*.

De asemenea, G. Tohăneanu observă cuvîntul *vergină* „fecioară", înregistrat de dînsul, *op. cit.*, p. 158, 159 şi 116, pentru epoca de pînă la 1870 ; şi voi preciza că atît în manuscrise, cît şi în textele tipărite. Astfel, îl găsim în *Geniu pustiu*, scris între 1868—1869 şi 1870—1871 (vezi Eminescu, *Proză literară*, Bucureşti, 1964, p. 117, unde apare, de două ori : *unei vergine*, (p. 165 : *cadavrul unei vergine*), dar şi în *Atît de fragedă*, publicată în 1879 : *a pururi verginei Marii*. În *Geniu putiu*, cuvîntul apare şica adjectiv (p. 142) : *primăvara cea vergină*, p. 143, *izvorul vergin* ; p. 163 : *c-o strălucire sălbatică şi vergină în ochi*. Dar cuvîntul se găseşte de asemenea la Heliade Rădulescu şi la D. Bolintineanu. Dar întrucît apare şi în proză, trebuie să admitem că lui Eminescu îi plăceau sonorităţile cuvîntului.

Un cuvînt ca *mur* „zid" (it. *muro*, lat. *murus*) apare numai începînd de la *Geniu pustiu* (de fapt în fragmentul despre Toma Nour în gheţurile

Siberiei, *Proză literară*, p. 194) şi pînă tîrziu, atît în operele tipărite, cît şi în cele manuscrise. Astfel în *Melancolie* (1876) : *sub învechitul mur*, sau în *Memento mori* (ms. 1872, Eminescu, *Poezii*, ediţia a III-a, Perpessicius, p. 301 : *murii*). Lista acestor elemente se poate continua.

Va trebui să recunoaştem că unele latinisme sau italienisme care astăzi nu mai sînt în uz, apar în epoca lui Eminescu chiar la scriitorii nelatinizanţi şi neitalienizanţi şi că, printre ei, se înscrie şi Eminescu. Şi nu e vorba numai de termeni ca *popol*, pe care poetul i-a întrebuinţat din necesităţile versului, dar şi de termeni pe care el îi întrebuinţează în mod curent. *Mur* poate fi un împrumut de la Heliade Rădulescu, care îl întrebuinţează în poezie. El poate fi însă şi un element popular, căci cuvîntul se găseşte în Maramureş. E. Petrovici, *Dacor.*, X, p. 347—348, consideră cuvîntul popular, nu o moştenire directă din limba latină, ci un împrumut din limba ucraineană. Latinismul şi italienismul au scos la iveală, în limba literară a secolului trecut, o serie de elemente dialectale din regiunile de peste munţi, care nu constituiau atunci o bază pentru limba literară.

Faptul care are loc la Eminescu, sub raportul limbii, în preajma anului 1870, nu este înlăturarea latinismelor sau italienismelor, ci altul : Eminescu ajunge, în această vreme, la acea mare bogăţie şi originalitate de limbă, ce îl caracterizează pînă la sfîrşitul vieţii. Dacă limba de pînă atunci era deja atît de bogată şi variată, încît te miră la un tînăr de 16—20 de ani, la 20—21 de ani Eminescu are o limbă care nu este cu nimic inferioară limbii din epoca maturităţii. *Geniu pustiu*, care cuprinde în germene pe aproape tot Eminescu de mai tîrziu, cu ideile sale, cu tematica sa artistică şi cu procedeele sale artistice, — avem aici pînă şi termenul metaforic *luceafăr* ca denumire a geniului societăţii româneşti, vezi *Proză literară*, p. 112—, cuprinde în germene, şi sub raportul limbii, pe aproape întreg Eminescu de mai tîrziu. În acest fragment de roman găsim atît elemente dialectale moldoveneşti, dintre care unele apar mai tîrziu în poezia lui (*rădica, nourii, popoară, popoarălor* [1]), *buzunari, buzunariul, pin* „prin", *vro* „vreo", *vun* „vreun", *fărmăcată, ceri* „cer" (substantiv), *sămăna, mulţămi, mărgăritariul* etc., cît şi elemente dialectale muntenesti sau oltenesti (*d-o putere, muma, făceţi, de-o fi, daca, nori, voi* „vreau", *sprîncene, dasupra, mustăţi* etc.), găsim şi normele limbii literare româneşti, aşa cum o voia Eminescu, găsim şi italienisme sau latinisme ca *mur, verginâ* etc., găsim pînă şi formaţiile proprii din poezia de mai tîrziu a poetului, ca *a înmărmuri* „a fi eternizat (ă) în materiale artistice" (sens figurat). Ca sufleur al unei trupe de teatru, Eminescu a trebuit să-şi pună pînă la 20 de ani problema pronunţiei unitare a limbii literare româneşti, şi, cum am arătat mai sus, a şi scris despre această problemă.

Cel care umblase pînă atunci prin toate ţinuturile româneşti şi cunoştea ca nimeni altul limba românească populară din toate ţinuturile locuite de români, cel care citise toată literatura românească anterioară a veacului al XIX-lea, cel care, sub influenţa culturii germane şi a „Junimii", îşi crease deja la 1871 o concepţie personală despre evoluţia societăţii române în secolul al XIX-lea şi înţelesese gravele lipsuri ale intelectualităţii române a epocii, ca şi măsurile care trebuiau luate imediat, pentru a ridica această intelectualitate la nivelul care se impunea, nu putea să nu ajungă, în această perioadă, la o limbă de o bogăţie şi varietate care ne uluieşte. Sufletul extrem de bogat

[1] Pluralele în *-ră* se întîlnesc şi la N. Bălcescu.

și rafinat, prin lecturi istorice, filozofice și literare, al lui Eminescu, își găsește de pe atunci o limbă pe măsură. Și, după cum pe planul ideilor el nu este preocupat de o problematică restrînsă, referitoare numai la realitățile unei singure provincii, cum este cazul cel mai adesea cu scriitorii din generația de la 1848, ci caută să redea românimea ca un tot — pentru acest motiv, chiar în *Geniu pustiu*, el, moldoveanul, își alege ca erou principal un ardelean și face ca acțiunea să se petreacă în Ardeal și în capitala țării noi, București, — tot așa în limbă el caută să depășească granițele înguste ale moldovenismului și, cu toate că întrebuințează încă multe forme moldovenești ca norme obișnuite ale limbii sale, el recurge de pe atunci și la muntenisme, nu numai la cele indicate mai sus, care au rămas pînă astăzi neliterare sau familiare, dar și la acelea care se impuseseră limbii literare din Moldova cu puțin mai înainte : *j* pentru *gi*, în cuvinte ca *judecăm* (p. 105), *jucători* (p. 107) etc., *a* (după *ș*, *j* și labiale) în poziția *-e*, deci *șase* (p. 105), *cămașa* (p. 159 și 163), *e* în loc de *ă* și *-at* în loc de *-et*, în *speriat* (p. 157). Găsim acolo și ardelenisme ca *rumpea*, (p. 106), *rumpînd* (p. 162), *am învăscut* (p. 118), *baciule* (p. 184) etc. În *Sărmanul Dionis*, în care de asemenea acțiunea începe în București, deși eroul este moldovean, găsim o adevărată terminologie filozofică, cu destule aspecte personale. În aceste opere în proză avem o limbă ca aceea a ziarelor despre care vorbea Eminescu în articolul său nepublicat, *Cestiuni de pronunție* (ms. 2 257, Biblioteca Academiei R.S.R. și despre care am vorbit mai sus). Așa se face că întîlnim, în această proză de tinerețe, muntenisme ca *judecăm*, *jucători*, *șase*, relevate mai sus, ca și formele de imperfect, persoana a III-a pl., în *-u*: *ei plîngeau* (p. 123), pe acea vreme impuse deja în limba literară românească (se știe că, în limba veche și pînă pe la 1850, acest *-u* lipsea). Nu ne putem opri de a remarca, de pe acum, că limba lui Eminescu are nu o bază strîmtă, exclusiv moldovenească, ca aceea a mai tuturor scriitorilor moldoveni de la 1848, ci una largă, cuprinzînd toată românimea, în special cea din țara liberă, care, din motive literare și politice — avea o literatură bogată — trebuia luată mai întîi de toate în considerație; limba din *Geniu pustiu* este o mică sinteză a limbii întregii daco-românimi.

Geniu pustiu ne arată mai bine decît operele în proză, tipărite în *Convorbiri literare*, normele de limbă la care se oprea Eminescu atunci, pentru că e un manuscris în care intervenția redacției *Convorbirilor literare* n-a avut loc. Ea ne arată un Eminescu influențat nu numai de ideile, dar și de limba *Convorbirilor literare*, și, în ce privește limba, influențat în bine, căci tendința de unificare a limbii existase la „Junimea" din capul locului, și „Junimea" dăduse în această privință o soluție la care se va opri și Eminescu : aceea a înlăturării unora din moldovenismele scriitorilor moldoveni din generația de la 1848, dar și aceea a înlăturării unora din muntenismele scriitorilor munteni din aceeași generație [1]. Numai pe această cale se putea ajunge la o limbă literară unitară a tuturor românilor. Eminescu are atunci șovăiri în ce privește limba, ceea ce e firesc pentru un scriitor din acea vreme, și el oscilează anume între norma moldovenească și cea muntenească. Dar, la 1870—1871, cînd studia la Viena și retușa *Geniu pustiu*, el accepta din dialectul muntenesc mai mult decît va accepta în perioada de la Iași (1874—1877). Astfel, pe cînd în această ultimă perioadă avem la el numai viitorul *a face* pentru *va*

[1] Vezi cele spuse de mine în *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 135—136.

face, care apare de asemenea atunci la el, în *Geniu pustiu* avem *o face*, care apare însă, alături de *a face* şi *va face*, şi în perioada bucureşteană, de după 1877.

Să revenim asupra clasificării date de Rosetti în articol faptelor de limbă din poeziile lui Eminescu. Subdiviziunea *Limba vorbită* cuprinde elemente eterogene : unele sînt norme ale limbii literare pe care o voia Eminescu, altele, elemente dialectale la care a apelat el din necesităţile versului. Astfel, formele cu *î* în locul lui *ĭi*, ca *mîne*, *mîni* („mîni în zori de zi pleca-vom", *Făt frumos din tei* ; „i-atinge mînile pe piept", *Luceafărul* ; „Cu mîne zilele-ţi adaugi, *Glossă*), nu pot fi considerate numai elemente ale limbii vorbite şi nu pot fi puse pe acelaşi plan cu moldovenismele necesitate de rimă şi înregistrate de Rosetti în acelaşi capitol. Avem a face cu o normă a limbii literare de oricînd, din Moldova şi Ardeal, pînă pe la 1920—1930, exceptînd pe Varlaam şi unele texte ardelene din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea (vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 123—125). Această normă apare, în vremea aceea, la toţi scriitorii moldoveni şi va continua să fie întrebuinţată şi în secolul nostru la cei mai mulţi dintre scriitorii din această parte a ţării, printre care şi M. Sadoveanu. Formele acestea se întîlnesc de altfel, ca singurele normale, şi în proza literară a lui Eminescu, şi anume chiar în *Geniu pustiu* (astfel, p. 184 : *cîne*, *cînelui*). În acest caz, limba vorbită, ca să ne exprimăm ca acad. Rosetti, coincide cu limba scrisă.

De altfel, la începutul acestui capitol al studiului discutat, se afirmă că fonetismele din limba vorbită au fost folosite de Eminescu „în modul cel mai fericit". Acad. Rosetti continuă : „Prin creşterea laolaltă a fondului şi formei poetice, despre care am vorbit mai sus, înţelegem că Eminescu dispune, în momentul elaborării poetice, de materialul de limbă necesar, pe care şi-l însuşise şi îl selectase în condiţiile pe care le-am evocat în cursul cercetării noastre. El foloseşte fonetisme şi forme din limba vorbită în aşa fel, încît constatăm că ideea nu putea fi concepută într-altfel. De aceea, o serie de fonetisme care, la autori ca Negruzzi sau Alecsandri, îşi păstrau caracterul regional (moldovenesc), înserate în versurile lui Eminescu îşi pierd caracterul particularist şi servesc ca material al alcătuirii poetice, precum o notă într-o partitură muzicală îşi are rostul ei bine determinat. Geniul poetic al lui Eminescu l-a făcut să aleagă cele mai bune instrumente pentru exprimarea sentimentelor sale". Prezenţa elementelor dialectale în opera lui Eminescu îşi are alte explicaţii decît cele date de acad. Rosetti. Mai întîi, trebuie să spunem că, din cauza concepţiei sale despre limba literară — Rosetti consideră că normele muntene au fost oricînd normele limbii literare, de la Coresi pînă astăzi — el nu poate aprecia just fonetismele moldoveneşti din scrisul lui C. Negruzzi şi Alecsandri : nu toate aceste regionalisme sînt propriu-zis regionalisme, unele dintre ele constituind norma limbii literare din acea regiune şi epocă. Negruzzi şi Alecsandri au menţinut limba cu multe fonetisme populare din secolul al XVIII-lea şi primele decenii ale secolului al XIX-lea, nevrînd să revină la fonetismul din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, cum fac în parte scriitorii munteni şi ardeleni de după 1830, cărora le era aceasta mai uşor de realizat, căci nu aveau multe fonetisme populare moldoveneşti. Scriitorii moldoveni credeau că pot impune ca norme ale limbii literare româneşti, deci în limba comună sau naţională, aceste fonetisme moldoveneşti, după cum credeau (de fapt numai Alecsandri) că pot menţine pe *gi* din *gioc*, *giudecată*, *giudec* etc., ca normă a limbii literare moldoveneşti.

Scanned with OKEN Scanner

OBSERVAȚII ASUPRA LIMBII LUI MIHAI EMINESCU *

Atunci cînd se studiază limba unui scriitor român din secolul trecut, trebuie să se facă distincție între ceea ce era norma limbii de comunicare în epoca respectivă și la scriitorul respectiv și ceea ce era la același scriitor fapt de limbă cu valoare artistică. În cercetarea limbii noastre literare din secolul trecut, trebuie deopotrivă să se facă distincție între procesul de formare a limbii naționale românești și procesul de creare și dezvoltare a valorilor estetice ale limbii. În articolul *Problemele limbii lui Mihail Eminescu*, pe care l-am publicat în *Orizont*, 1964, nr. 5 (mai), p. 101—107, discutam rînd pe rînd o serie de fapte de limbă din poeziile lui Eminescu, exprimînd punctele mele de vedere, deosebite de cele exprimate de acad. Al. Rosetti în articolul *Limba poeziilor lui Mihail Eminescu*, publicat de d-sa în volumul *Studii lingvistice*, București, 1955, p. 33—58 și, după aceea, cu adăugiri, în volumul colectiv *De la Varlaam la Sadoveanu*, București, 1958, p. 311—350, precum și broșură aparte, București, 1958. Am susținut anume că Eminescu, începînd să scrie într-o vreme în care limba națională a românilor, adică limba literară românească unitară, în aspectele ei de comunicare, tocmai își încheia procesul ei de fixare, a utilizat noua limbă scrisă a țării, dar, cum era firesc, recurgînd încă la multe elemente ale limbii de pînă atunci și în special la multe elemente ale variantei moldovenești a acestei limbi. De aceea, nu mă limitam la studiul limbii poeziilor, ci luam în discuție și limba din proza lui. Am arătat, de asemenea, că, în *Geniu pustiu*, Eminescu renunțase deja la o serie de moldovenisme, la care va reveni în poeziile sale de după 1874, cînd s-a stabilit la Iași. În cele ce urmează vom discuta alte forme de limbă, care se întîlnesc în operele literarea ale lui Eminescu și pe care le-a discutat acad. Rosetti, dar care, după părerea noastră, sînt susceptibile și de o altă interpretare decît cea dată de d-sa.

În articolul meu citat, am arătat că, printre faptele caracteristice formei moldovenești a limbii literare din secolul trecut și pe care Eminescu le-a menționat în scrisul său, sînt și fonetismele *cîne, mîne = cîine, mîine*. Dar Eminescu a menținut și alte moldovenisme fonetice în scrisul său : *săul* pentru *seul* din *Cugetările sărmanului Dionis* (vezi Rosetti, p. 325), sau *spăriet, spărietă* din *Călin*, care nu apar în rimă, ci în interiorul versului (*spăriet la el se uită, ... rîde doar cu ochi-n lacrimi, spărietă de o minune, Călin*, I, p. 84 ;

* Articol apărut în *Caietele Mihai Eminescu*, I, București, 1972, p. 112—125. [Continuarea articolului *Problemele limbii lui Mihai Eminescu*. Nota editorului.]

citate de Rosetti, p. 325), *şele, jele*, ambele rimînd unul cu altul (*Făt-Frumos din tei*, 1875 ; vezi Eminescu, *Poezii*, ediţia Perpessicius, 1963, p. 59). Ele se încadrează în tendinţa, firească pentru epoca în care limba noastră literară nu era încă fixată, de a folosi ca limbă comună graiul regional propriu scriitorului. Este interesant de observat că unele forme moldoveneşti cu *-et* în locul actualului *-ăt* rimează cu *omăt* (fapt relevat de acad. Rosetti, p. 328) : *tămîiet* (Flori albastre tremur'ude în văzduhul *tămîiet*, *Călin*, I, p. 85) ; *mlădiet* : un trup înalt şi *mlădiet* (*Diana*, I, p. 299 [1], cum relevă Rosetti, *ibid.*, şi în unele manuscrise e la fel) ; dar într-un manuscris din 1878—1879, varianta ultimei poezii, avem *mlădiăt*, III, p. 291/19. Este clar că Eminescu nu era, în această privinţă, prea sever cu sine însuşi în ce priveşte rima ; chiar dacă scria *mlădiăt* pronunţa *mlădiet*. Cînd Alecsandri, ca şi scriitorii de la *Contemporanul*, utilizează încă nenumărate moldovenisme fonetice şi de altă natură, era firesc ca şi Eminescu să procedeze la fel, chiar dacă o făcea cu grija de a nu rupe unitatea, abia cîştigată, a limbii literare. Întrucît în *Geniu pustiu* Eminescu scrisese *speriat, şade*, trebuie să concludem că revenirea şi stabilirea poetului în Moldova, în 1874, a avut urmări asupra limbii lui, în sensul că a părăsit unele din normele lingvistice muntenești, care tocmai se impuseseră în limba literară românească şi pe care el şi le însuşise pînă la 1871, optînd acum pentru forme ce caracterizau dialectul literar moldovenesc, ilustrat de Conachi, Asachi, Russo, Alecsandri şi alţii.

Forme regionale de neutru plural cu *ă* în loc de *-e* precedat de *r*, ca *popoară*, chiar dacă acesta rimează cu *desfăşoară* (*Egipetul*, I, 44), sau cu *rară* (*Strigoii*, I, p. 41) ; *izvoară*, chiar dacă acesta rimează cu *fecioară* (*Scrisoarea I*, I, p. 130) ; *pahară*, chiar dacă acesta rimează cu *amară* (*Scrisoarea IV*, I, p. 15), se explică însă prin aceea că Eminescu optează încă din epoca în care a scris *Geniu pustiu* pentru pluralele neutre moldoveneşti, dar şi ardeleneşti, bănăţene şi oltenești în *-ă* (vezi mai sus). [Avem de fapt a face cu o a doua normă a limbii literare româneşti]. Că a menţinut această normă şi mai tîrziu, ea nu rima l-a determinat atunci să întrebuinţeze asemenea plurale neutre în versurile sale, rezultă din faptul că ele apar mai tîrziu şi în interiorul versului : în *izvoară vii murmură* (*Strigoii*, I, p. 93 ; citatele făcute după Rosetti, p. 326). De aceea putem crede că şi în *lese-l* (pentru *lase-l*), chiar dacă rimează cu *vesel* (*Făt-Frumos din tei*, I, p. 65), şi *şede*, pentru *şade*, chiar dacă rimează cu *vede* (*Lasă-ţi lumea*, I, p. 20) (vezi Rosetti, p. 326), întrebuinţarea formelor moldoveneşti se explică prin aceeaşi tendinţă a lui Eminescu din epoca de după 1874. Nu trebuie să uităm că aceste forme de plural se găsesc şi în Oltenia şi părţi din Muntenia, de unde au pătruns în limba unor scriitori munteni.

Acad. Rosetti înregistrează în lista de elemente regionale pe care le găseşte la Eminescu şi forme ca *s-o vază, s-auză* pentru *s-o vadă, s-audă* ; *pui, să puie* pentru *pun, să pună*, care se găseşte în Muntenia şi Ardealul de sud (*pui, să puie*, şi în Moldova de sud). [Şi în acest caz avem a face cu a doua normă a limbii literare româneşti]. Dar aceste elemente nu mai au la Eminescu aspectul unor elemente populare, întrucît ele se întîlneau, ca forme moştenite din limba literară veche, la mulţi scriitori din veacul trecut, şi constituie o oscilaţie a limbii literare, care se întîlneşte şi astăzi. În trecerea de la limba veche, cu formele *pui, văz*, la cea nouă, cu formele *pun, văd*, originare din

[1] Cifra latină indică volumele operelor lui Eminescu editate de Perpessicius.

Scanned with OKEN Scanner

Oltenia, Banat şi părţile de nord ale teritoriului dacoromân, mulţi scriitori au rămas la formele din sud, care sînt preferate de unii scriitori munteni şi astăzi. Dar Eminescu recurge la aceste forme din nevoile rimei, şi, deci, ele nu-şi au, în poezia sa, explicaţia pe care o au moldovenismele ca *mîne*, care sînt, la el, norma limbii literare sau ca *spăriet*, care sînt preferate probabil pentru aspectul lor fonetic „dulce", adică plăcut urechii. Eminescu a recurs şi la forme muntene nerelevate de acad. Rosetti, ca *voi* pentru *vreau* : Nu *voiu*, tată, să s-usuce / Al meu suflet tînăr, vesel. (*Făt-Frumos din lei*, I, p. 65 ; la fel în variantă, I, p. 362/9) ; De ce nu *voi* pentru nume, pentru glorie să scriu ? (*Scrisoarea II*, I, p. 137. La fel în variante, II, p. 256/73, 268/28 relevate de Rosetti, p. 329). Aceste forme caracterizează însă dialectul literar muntean pînă pe la 1880 — ele se găsesc la Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu şi alţii —, caracterizau şi graiul popular din Bucureşti, din acea vreme, apar şi în limba burgheziei muntene ironizate de I.L. Caragiale (Ziţa, Veta, Caţavencu, Trahanache, Tipătescu etc.). (Vezi G. Ivănescu, în *Limba română*, IV, 1955, nr. 1, p. 24 şi 37). Dar, cum la Eminescu ele apar chiar în *Geniu pustiu* (*Proză literară*, 1963, p. 114 : cum *îl voi eu*), trebuie să concludem că poetul socotea aceste forme potrivite ca normă ligvistică a comunicării. De altfel *voi*, „vreau", caracteriza şi limba veche, şi Eminescu a putut să-l ia şi de acolo. Asemenea analize ne duc la concluzia că nu caracterul regional sau popular ca atare al faptelor de limbă interesează, ci funcţia sau utilizarea lor în limba literară. şi unele din ele nu au o funcţie estetică, cum crede Rosetti, ci una de pură comunicare. Dar cercetătorul bucureştean nu studiază utilizarea estetică a faptelor dialectale din poezia lui Eminescu, deşi spusese chiar de la început că vrea să facă aceasta.

Eminescu a trăit o vreme în care cei mai mulţi scriitori români renunţaseră la forma de persoana a III-a singular *au*, a auxiliarului *a avea*, din perfectul compus, caracteristică limbii vechi. Am arătat altădată (*Limba română*, IV, 1955, nr. 1, p. 29—31) că scriitorii ardeleni şi munteni încep să renunţe la această formă pe la 1840, cei moldoveni, după 1850. În locul ei a început să fie întrebuinţată forma *a*, propusă de Heliade-Rădulescu în *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, şi adoptată de scriitorii munteni chiar de atunci. Dintre scriitorii moldoveni, Alecsandri singur mai continuă, după 1860, să utilizeze pe *au* în loc de *a*. Eminescu întrebuinţează şi el cîteodată în poezie pe *au*. Este sigur că a făcut-o din motive de ordin artistic, căci deja în *Geniu pustiu* el optase pentru forma *a* a auxiliarului de pers. a III-a sing., şi aceeaşi formă o întîlnim şi în operele în proză ale lui Eminescu, de mai tîrziu. Nu este uşor de spus întotdeauna ce nuanţă stilistică voia Eminescu să sugereze prin întrebuinţarea acestor forme. Desigur, în versurile din *Scrisoarea I* :

Iar catapeteazma lumii în adînc s-au înnegrit,
Mîna care-au dorit sceptrul universului şi gînduri
Ce-au cuprins tot universul încap bine-n patru scînduri...

urmăresc să redea o atmosferă de solemnitate, de o măreţie firească proceselor de geneză a lumii sau marilor personalităţi istorice. Pe de altă parte în *Scrisoarea III* : *Tu te lauzi că Apusul înainte ţi s-a pus ? / Ce-i mîna pe ei în luptă ? Ce-au voit acel Apus ?*), unde *au* alternează cu *a*, Eminescu a urmărit să sugereze o atmosferă arhaică [1]. Nu sîntem siguri dacă în pasajele din *Călin*, I,

[1] Dar într-o variantă, în manuscris, de prin 1880, apare *ce-a voit*, II, p. 300/190. În altă variantă, manuscris de prin 1880—1881, avem *ce-au voit*, p. 308/44, ceea ce arată că, în acest vers, s-a fixat la forma cu *au* de pe atunci.

Scanned with OKEN Scanner

p. 76 : (un voinic) *au ajuns să rupă gratii ruginite-a unei bolți*, și (luna) *sfiicioasă și smerită și-au vărsat razele sale* (la fel în variante, I, p. 410/10), poetul a urmărit aceleași efecte stilistice, întrucît exprimarea lui Eminescu apare în acest caz retorică, nepotrivită cu mediul descris. Este curios că acad. Rosetti (p. 332), de la care luăm aceste exemple, și care nu s-a pronunțat deloc asupra valorii afective a faptului lingvistic în discuție, îl înregistrează la elemente populare, pe cîtă vreme el este reluarea unui element arhaic popular ; avem *a* în Muntenia și Ardealul de sud, *o* în restul teritoriului dacoromân, cu excepția unei mici regiuni din nord-vest, unde totuși apare *au*.

Am văzut mai sus că *văz* și *văd*, *puiu* și *pun* constituie de fapt niște permanente oscilații ale limbii poeziei române, care-și permite să recurgă la ele, după nevoile versului. În aceeași categorie intră și alte fapte, pe care Rosetti le înregistrează la capitolul *Limbă vorbită*, deși ele nu stau alături de celelalte elemente dialectale din opera lui Eminescu. Unele dintre ele s-au încetățenit de pe atunci în limba literară, alături de formele socotite corecte sau academice, și apar tocmai pentru a crea o atmosferă familiară. Este vorba de formele fără *v-* ale verbului *voi* (*a vrea, a vroi*), folosit ca auxiliar *oi, or* : *Or să cadă rînduri-rînduri* (*Dorința*, I, p. 75, la fel și în variantă, I, p. 393/32); *Or să vie pe-a ta urmă în convoiu de-nmormîntare, / Răle-or zice că sunt toate cîte nu vor înțelege* (*Scrisoarea I*, ed. Bogdan-Duică, p. 138/121, 136, *Convorbiri literare*, 1 febr. 1881); *de-oi urma să scriu în versuri* (*Scrisoarea II*, ed. Bogdan-Duică, p. 142 / 79, *Convorbiri literare*, 1 aprilie 1881) ; *Nu-mi dă ce-oiu să cer* ? (*Scrisoarea II*, mss. II, p. 249/12) (fapte citate de Rosetti, p. 329—330, care relevă că numai formele auxiliarului au pierdut pe *v-*).

La p. 332, el relevă și „întrebuințarea viitorului format cu auxiliarul *a avea*, formă caracteristică graiurilor moldovenești" (de fapt este tot viitorul cu *a voi*, numai că alcătuită cu forma de pers. a III-a sing. *a* din nordul țării, nu *o* din sudul țării (Muntenia și sudul Ardealului, poate și Banat), formă care, de altfel, apare și ea în poezia lui Eminescu. Viitorul cu *a* se întîlnește în versul : *Vi s-a părea un înger cu părul blond și des* (*Împărat și proletar*, *Conv. lit.*, 1 dec. 1874), precum și în altele, citate de Rosetti, la p. 332. Interesant este faptul că forma de pers. a III-a pl. sună la fel : *C-ajungînd cîndva miniștri le-a deschide carieră* (*Scrisoarea II*, I, p. 137 ; Rosetti relevă, p. 332, că, în manuscrisul de la circa 1880, care a precedat textul trimis *Convorbirilor*, II, p. 268/25, apare forma *or* : *le-or deschide carieră*, care, desigur, caracterizează dialectul moldovenesc, pe cînd cealaltă, *a*, caracterizează numai dialectul muntenesc). Poetul a întrebuințat întîi formele cu *a* la pers. III sing. Dar, după ce s-a stabilit la București, a început să întrebuințeze și pe cele muntene, cu *o* (*N-o să-mi deie ce-o să-i cer*), aflate și astăzi în graiul familiar al intelectualilor din Muntenia și din alte părți.

Am arătat, în articolul mai sus citat, p. 105, că Eminescu posedă în limba sa și ardelenisme. Rosetti înregistrează printre formele dialectale ale lui Eminescu și fonetismul *e* sau *ea* în verbul *a crepa, creapă* (*Junii corupți*, ms. I, p. 272/49) : și *bolta veche creapă* (*Melancholie*, ms. I, p. 372/12). Cercetătorul bucureștean afirma că avem un fenomen caracteristic graiurilor din Transilvania și din Moldova ; dar trebuie precizat că fenomenul se întîlnește numai în Moldova de nord ; în Moldova centrală și de sud avem *a crăpa, crapă*, ca în Muntenia. Mai trebuie să facem precizarea că acest fenomen apare numai în manuscrise și că, deci, Eminescu a renunțat la el, dacă nu cumva redacția revistei în care au apărut poeziile sale a înlăturat formele inițiale.

Scanned with OKEN Scanner

Forma *sara*, citată de Rosetti (p. 327—328) ca element al limbii vorbite, formă care nu apare numai în rimă, este un element popular numai faţă de normele literare de azi. În secolul trecut, era foarte frecventă la scriitorii moldoveni, care utilizau şi alte forme asemănătoare, precum *sacă*, alături de *săc* etc., şi se poate considera drept o menţinere a unor norme vechi ale limbii literare (vezi şi *său*, mai jos).

Vom adăuga că forma *teu* din *De ce nu-mi vii*, versul citat mai sus de Al. Rosetti (*de sinul teu, de sinul teu*, care apare, de asemenea, la scriitorii anteriori din secolul al XIX-lea, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 133, unde am arătat că ea apare la scriitorii moldoveni de la Conachi pînă la Eminescu). Voi adăuga acum că apare şi la scriitorii munteni din acelaşi timp, de exemplu la D. Bolintineanu), este o formă bănăţeană. Şi dacă la redacţia *Convorbirilor literare* avem a face cu o normă lingvistică împrumutată de la scriitorii anteriori, la Eminescu poate fi şi o formă dialectală bănăţeană.

S-a relevat de mult (de către G. Bogdan-Duică, prefaţa la ediţia Eminescu, *Poezii*, Bucureşti, 1924, p. 11 — 13) că în poeziile lui Eminescu apar forme ca *rid, ris, riu, sin, suride, suris, urit, zimbet, zimbi* pentru *rîd, rîs, rîu* etc. În toate aceste texte *i* precedat de *r, s, z* a devenit *î*, care a fost acceptat de limba literară. Faptul a fost socotit de Grigore Scorpan, *Forme dialectale în poezia lui Eminescu, Buletinul Institutului de filologie română*, Iaşi, III, p. 121, ca pur ortografic, dar şi ca arhaism. Acad. Rosetti a afirmat, *Bulletin linguistique*, X, 1942, p. 86, că era o pronunţie a oamenilor culţi ai epocii. Am reluat ideea lui Rosetti în *Problemele capitale*, Iaşi, 1948, p. 133, unde am arătat că avem a face cu nişte forme hipercorecte sau, cum le-am zis atunci, hiperliterarizări, caracteristice pentru întreg secolul al XIX-lea, ale formelor populare *rîs, urît, sîn, zîmbet* etc. Voi adăuga acum că asemenea hiperliterarizări se întîlnesc şi în secolul al XVIII-lea, de exemplu în cronica lui Ion Neculce, şi că unele forme, ca *ride, ris, urit* se găsesc şi azi dialectal, în unele localităţi din Banatul de nord. După cum se ştie, opoziţia dintre formele cu *i* precedat de *r* şi *s, z* şi cele cu *î* urcă pînă în secolul al XVI-lea, cînd ele erau populare în Maramureş. Cele cu *i* după *r* au rămas populare numai în Banatul de nord. [Acolo *î* a devenit *i*]. În articolul său, acad. Rosetti aduce unele precizări (p. 315) faţă de cele afirmate de dînsul mai înainte : „În variantele poeziilor sale, se poate constata că în toate cazurile semnalate, Eminescu foloseşte scrierea cu *â* sau *i*. Ortografia cu *i* (*rid, ris, riu, sin, suride, suris, urit*) apare în *Convorbiri literare*, unde poeziile acestea s-au tipărit pentru prima oară. Acad. Rosetti conclude imediat: „a fost deci introdusă de redacţie". Şi totuşi el adaugă judicios (p. 315 — 316) : „Dar în cele mai multe cazuri, cuvintele semnalate rimează cu termeni care conţin un *i*, după cum se va arăta mai jos: *sîn-crin, urît-granit, rîde-piramide* etc." Aşadar, cu toate că Eminescu foloseşte ortografia cu *â* (*î*) el adoptă pronunţarea lui *î* ca *i* în aceste cazuri, conformîndu-se unei pronunţări pe care o considera ca literară (Mihail Eminescu, *Poezii*, ed. C. Botez, p. VIII — IX). Iată exemplele : *Venere şi madonă*, msse din 1869 : *râde* (I, p. 288 / 20, 289/20), *Epigonii*, msse din 1870 : *rîde, zîmbire* (I, p. 296/54, 58), *Mortua est*, msse din 1870 — 1871 : *urît* (I, p. 306/68, 309/36, rimează cu *înflorit*), *Frumoasă-i*, msse din 1866 : *sîn* (I, p. 439/36, rimează cu *crin*), *Împărat şi proletar*, msse din 1871: *surîd* (rimează cu *închid*), *urît* (rimează cu *nesfîrşit*), *rîde* (rimează cu *deschide*, I, p. 343/17, 249/68, 74), *Luceafărul*, msse din 1880 : *surîs* (rimează cu *vis*), *sîn* (rimează cu *senin*, II, p. 339/4, 407/421),

Scanned with OKEN Scanner

S-a dus amorul, msse din 1880 — 1882 : *surîs* (rimează cu *vis*, III, p. 37/21, 40/21, 42/21), *Rugăciunea unui dac*, msse din 1876 — 1879 : *rîde* (rimează cu *ucide*, II, p. 80/23, 82/23), *Călin*, msse din 1875 — 1876 : *sîn, zîmbind, rîu, ar zîmbi, rîde* (I, p. 410/23, 32, 415/117, 418/184, 189), *O, mamă*, msse din 1880: *rîu* (rimează cu *sicriu*, II, p. 172, 15), *Scrisoarea III*, msse din 1881: *rîuri-rîuri* (rimează cu *pustiuri*, II, p. 297/95), *Din valurile vremii*, msse din 1878 : *sîn* (rimează cu *închin*, III, p. 218/13), *Iubind în taină*, msse din 1875 — 1876: *sînu-mi* (de 4 ori, rimează cu *suspinu-mi*, III, p. 139/13), *Luceafărul* : *sîn* (rimează cu *senin*, II, 375/31), *Luceafărul*, msse din 1880 : *sîn* (rimează cu *închin*, II, p. 393/35, ms. din 1881). În *De ce nu-mi vii*, textul publicat în *Convorbiri literare* (1 febr. 1887, ed. Bogdan-Duică, p. 211/8) prezintă grafia cu *i* în *sîn* : *de sinul teu, de sinul teu*, dar aceasta era ortografia (de fapt norma lingvistică) a *Convorbirilor*, nu a poetului (versul nu apare în variante, III, p. 327 și urm.). Rosetti continuă (p. 316 — 317) : „În cîteva manuscrise din anii 1876— 1880 apare grafia cu *i* :«visez» la basmul vechiu al *zinei* Dochii» (*Afară-i toamnă*, II, p. 115/10, 116/10 ; lectură confirmată de reproducerea facsimilată a manuscrisului, p. 117), *cum zîmbește* (cu *î*) *tuturora ca o zînă* (*Scrisoarea* II, msse II, p. 268/40), *povestea zinei Dochii* (de 2 ori bruioanele *Luceafărului*, II, p. 384, note), *nici simburul luminii de viață dătător* (*Rugăciunea unui dac*, msse, II, p. 81/2, vezi reproducerea facsimilată de după 82), *E mai albă decît zina — Venus Anadiomene* (*Atît de fragedă*, msse, II, p. 93/13). Este clar că Eminescu pronunța, în aceste cazuri, în mod obișnuit *î*, dar că, din nevoile rimei, el făcea concesii în poezie și unei a doua norme a limbii literare a epocii, normă care era, cel puțin în ce privește cuvintele în care *i* urma după *r*, caracteristică, așa cum deja am spus, dialectului bănățean de nord. Nu este exclus ca Eminescu să fi cunoscut pronunția bănățeană populară și a considerat, deci, că faptul din limba literară a secolului al XIX-lea, care-și avea antecedente pînă în secolul al XVI-lea, putea apare și în scrisul său.

Prin faptul că Eminescu utilizează asemenea forme, el se încadrează oarecum în generația scriitorilor pașoptiști, cu forme de limbă arhaice sau dialectale moldovene, ardelene și bănățene, ca să nu mai vorbim de hiperliterarizări. Generația de scriitori de după Eminescu, Vlahuță, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, chiar Caragiale — nu mai întrebuințează asemenea forme (în textele lui Coșbuc găsim abia cîteva exemple de hiperliterarizări : vezi G. Istrate, *O problemă controversată : literarizarea, Studii și cercetări științifice*, Filiala Iași a Academiei R.P.R., Filologie, VII, 1950, p. 1—6), ci pe cele existente astăzi, fapt care a determinat pe Ioan Nădejde să protesteze în articolul său *Limba literară, Contemporanul*, VI, 1886, p. 552—559, dar fără rost, pentru că limba literară, avînd acum o bază dialectală muntenească și moldovenească, renunța la asemenea forme „artificiale" pentru cei mai mulți.

Considerăm că are dreptate acad. V. Eftimiu să afirme, într-un articol publicat în *Magia cuvintelor*, București (1941), că limba literară românească de astăzi este opera scriitorilor posteminescieni, pomeniți mai sus. Constatarea făcută de Victor Eftimiu merită să fie reluată, pe baza unui material amplu, de un lingvist. Activitatea poetică și publicistică a lui Eminescu se situează înainte de acest moment al limbii noastre literare, înainte de acest ultim proces de modernizare a ei, de adaptare la limba populară din Muntenia și Moldova și a unei bune părți din Ardeal. Dar, cum am spus, Eminescu n-a scris

Scanned with OKEN Scanner

în epoca marilor transformări de pînă la 1866, ci după aceea, cînd apele, pînă atunci tulburi, mînate de curente contradictorii, ale limbii literare române, aproape se limpeziseră. Totuşi limpezirea definitivă vine după Eminescu, şi la limpezirea ei Eminescu n-a contribuit. În opera lui literară încă există unele din acele forme ale epocii tulburi.

În ce priveşte lexicul popular — căci asta înţelege acad. Rosetti prin limba vorbită şi cel mult limba familiară a orăşenilor, care îşi are sursa tot în cea populară — d-sa face (p. 334) afirmaţia : „Eminescu întrebuinţează în poeziile sale un mare număr de expresii şi de cuvinte din limba vorbită, care pînă la el făceau parte din vocabularul poetic, cărora el cel dintîi le-a dat o întrebuinţare potrivită". Aici acad. Rosetti ia în considerare şi funcţia artistică a termenilor, dar el nu face alte precizări asupra acestei funcţii, deşi, sub acest raport se pot distinge mai multe stiluri : cel înalt (*arinişti* etc.), ori cel şăgalnic, familiar (*acu-i acu, vorbind în dodii* etc.), iar altele apar fie pentru că scriitorul este moldovean (*boită, a crîşca, omăt, hurducă*), fie pentru a reda culoarea locală (*de nu v-o fi cu bănat, ciubotele,* în *Cugetările sărmanului Dionis*), fie pentru varierea expresiei (*boiul*).

Subdiviziunea consacrată în articolul său arhaismelor cuprinde, ca şi cea consacrată neologismelor (p. 336 — 343), şi cîteva elemente care nu sînt arhaisme sau nu sînt numai arhaisme. Astfel *deie-şi* (*alţii samă deie-şi*) nu cuprinde particula de întărire *şi*, caracteristică limbii vechi, ci o formă reflexivă moldovenească de conjunctiv prezent, pers. a III-a pl. a verbului *a da*. Rămîne, deci, ca arhaism, numai *eişi*, din : *Te asemăn acelora îndrăgiţi de singuri eişi* (*Călin*, ms. I, p. 411 / 43, 44) (cred că nu *ei-şi*, cum redă Rosetti, poate după Perpessicius). Dar este de făcut observaţia că Eminescu a recurs la unele arhaisme numai din nevoi metrice, şi, dintre aceste arhaisme, unele aparţin limbii secolului al XVI-lea, ca *văzum* etc. ; altele, ca gen.-dat. *cei* pentru *celei*, se găsesc în toată epoca veche şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cîteodată Eminescu recurge la arhaisme pentru caracterizarea şi evocarea epocilor trecute sau pentru rafinarea stilului ; dar despre ele nu vom vorbi aici. Cît despre *tinde* „întinse" (p. 340 — 341) acesta este şi popular (se găseşte de exemplu în Crişana).

În problema licenţelor poetice — la care trebuie cuprinse şi unele fapte înregistrate de Rosetti, p. 345 — 348, sub titlul *Formaţiile proprii* — în studiul menţionat nu se exprimă oricînd păreri de necontestat. Nu s-ar putea spune că licenţele poetice din versurile lui Eminescu sînt „corectări (sau retuşări) ale materiei rebele, la care poetul s-a văzut constrîns, aflîndu-se în dilema de a renunţa la poezie sau de a modifica o formă consacrată de tradiţie". Căci Eminescu, care a recurs la fapte de limbă româneşti dintre cele mai variate, nu putea ezita de a supune limba unei transformări personale ; de aceea el a dat cuvintelor flexibile alte forme gramaticale decît cele normale, iar atunci cînd avea nevoie de o formă existentă, dar cu altă întrebuinţare decît cea obişnuită, el a introdus-o în versul său. Era de aşteptat ca scriitorul cu limba cea mai variată să aibă şi cele mai multe abateri de la regulile morfologice şi sintactice ale limbii noastre. De altfel, cum relevă acad. Rosetti imediat după aceea, multe din licenţele sale poetice provin din limba veche. Ele sînt foarte numeroase, ca şi faptele de limbă arhaică şi populară.

Avînd vaste cunoştinţe atît despre limba românească veche, cît şi despre graiurile populare dacoromâne, Eminescu n-a ezitat să întrebuinţeze orice formă, fie veche, fie dialectală, dacă ea răspundea unor necesităţi ale metrului

Scanned with OKEN Scanner

și ale rimei sau unor necesități stilistice propriu-zise. De aceea, limba lui Eminescu se prezintă ca foarte eterogenă, dacă o considerăm sub raportul unității formelor, și vom găsi, mai mult decît la predecesorii și urmașii săi, o mare varietate de forme pentru același cuvînt, pentru aceeași formă gramaticală : atît pe cea veche românească, cît și pe cea modernă sau populară. Opera sa reflectă în acel moment limba română sub toate aspectele ei vechi și populare, mai mult decît a oricărui poet de pînă atunci și de după dînsul. Această bogăție se manifestă și în ceea ce privește abaterile de la legile morfologice și sintactice ale limbii (licențele poetice), care în poezie apar legitime.

Prin limba sa, Eminescu se integrează în epoca de șovăiri a limbii literare românești, cu care s-a încheiat procesul, destul de îndelungat, de formare a limbii literare românești moderne, dintre 1780 — 1866 ; dar el a scris după ce se ajunsese la o unificare sensibilă a limbii literare, prin renunțarea scriitorilor moldoveni la o serie de particularități ce caracterizaseră pînă atunci limba lor. Este greșit să se creadă că opera poetică a lui Eminescu a contribuit la fixarea actualelor norme ale limbii române literare — norme fonetice, morfologice, sintactice, lexicale, cum pare să rezulte din afirmațiile vagi ale unor cercetători mai vechi sau de astăzi.

Dacă astfel ar sta lucrurile, nu s-ar înțelege de ce avem unele nepotriviri între limba curentă a lui Eminescu și limba literară de astăzi. Și printre aceste nepotriviri sînt de citat atîtea fapte de limbă moldovenești, ca *șede*, *spăriet*, *popoarăle*, cît și fapte de limbă muntenești, ca *voi* „vreau", precum și elemente vechi, care-s și ardelenisme, ca *a rumpe*. Majoritatea normelor limbii literare moderne s-au creat sau fixat între anii 1830 și 1865, cînd problema creării unei limbi literare românești, corespunzătoare tuturor nevoilor societății moderne, s-a pus mai acut decît oricînd ; și acest proces de fixare este opera generațiilor de scriitori care au activat în acel timp: Heliade-Rădulescu, Alexandrescu, Bolliac, C. Negruzzi, Kogălniceanu, Alecsandri, Bălcescu, Ghica, Bolintineanu etc., mai puțin Odobescu și Hasdeu. Cum a spus-o G. Ibrăileanu în unele din lucrările sale, în acea epocă scriitorii se sileau să creeze o limbă cît mai potrivită pentru expunerea tuturor ideilor culturii moderne, și acest efort îi împiedica de a crea opere literare tot atît de valoroase ca și cele din marile literaturi clasice. Sarcina creării unei poezii adevărate rămîne a generației ulterioare de scriitori, și ea va veni celui mai înzestrat dintre aceștia, genialului tînăr din Ipotești Botoșanilor. Eminescu n-a jucat nici un rol în fixarea normelor intelective ale limbii literare moderne a românilor, în schimb a avut un rol imens, cel mai important, în creșterea valorilor estetice ale limbii române.

Acei care au lăsat să se creadă că Eminescu a creat limba noastră literară au făcut-o, poate, avînd în vedere rolul lui Dante în fixarea limbii literare italiene. Căci, într-adevăr, limba lui Dante, cu unele modificări, s-a impus ca limbă a întregului popor italian, ca limbă literară, și anume datorită valorii deosebite a operelor sale literare, și trebuie să adăugăm, și ale lui Petrarca și Boccaccio, care ei înșiși se explică în parte prin Dante. Dar nu trebuie să uităm că, în Italia, crearea limbii literare a avut loc cu totul altfel decît la români. Acolo au existat și există încă dialecte foarte deosebite unele de altele ca fonetism, dialecte dintre care unele, dacă n-ar avea o morfologie și o sintaxă comune și un lexic comun, ar trebui considerate limbi aparte generînd adesea în evul mediu limbi literare de sine stătătoare. În Italia o limbă literară unitară nu se putea impune decît prin valoarea excepțională a uneia din aceste

Scanned with OKEN Scanner

literaturi dialectale și printr-o îndelungată luptă, care s-a terminat în secolul al XVI-lea, dar care a dus la situația că nici în secolul al XIX-lea nu se scria unitar. Chiar astăzi, a vorbi corect italienește este pentru mulți italieni extraordinar de greu. Pe cînd la dacoromâni există dialecte foarte asemănătoare unele cu altele, așa că limba primelor traduceri de texte religioase a putut servi, cu unele modificări fonetice și de altă natură, ca limbă literară a tuturor dacoromânilor chiar în epoca veche, — căci o relativă unitate fonetică a limbii literare este asigurată chiar din secolul al XVI-lea, iar în secolul al XIX-lea a fost nevoie numai ca limba să fie modernizată și îmbogățită, pentru a exprima toate ideile și sentimentele lumii moderne. Iar dacă a avut loc o luptă, ea s-a dus între dialectele de la est și sud de Carpați și cele de la nord și vest de Carpați, și numai în secolul al XIX-lea, cînd școala ardeleană, iar mai tîrziu școala latinistă, au introdus, cu voință sau fără, o serie de elemente ardelene, crișene, bănățene în limba literară, ca să nu mai vorbim de modul în care aceste școli au integrat limbii noastre literare neologismele de origine latină. Cînd s-a impus Eminescu, între 1870 și 1883, lupta aceasta era terminată, datorită valorii literaturii moldovenești și muntenești anterioare, care, ea însăși, se explică prin faptul că cele mai însemnate centre economice, politice, și culturale ale poporului nostru erau atunci Moldova și Muntenia. Această literatură a jucat la noi numai aparent rolul pe care l-a avut literatura lui Dante, ca și a urmașilor săi imediați, Petrarca și Boccaccio, în Italia, căci limba literară din secolul al XIX-lea, din Ardeal, Crișana și Banat, nu era în fond decît o variantă a celei din Moldova și Muntenia. Nicăieri scriitorii nu impun un dialect ca limbă literară, dacă situația lingvistică este similară cu aceea care a fost la noi. În Franța nu un scriitor a impus dialectul din Ile-de-France ca limbă literară ci faptul că acolo era centrul economic, politic și cultural al Franței. Deci nu trebuie să-i atribuim lui Eminescu un rol pe care nici în alte țări cu o situație lingvistică asemănătoare celei de la noi nu l-au avut scriitorii, chiar cei mai mari. Pe planul limbii, ca și pe planul artei literare propriu-zise, rolul lui Eminescu rămîne acela pe care-l au de obicei toți marii poeți ai lumii : meritul de a fi ridicat, prin opera sa poetică, limba națiunii din care făcea parte pe cele mai înalte culmi de măiestrie artistică la care poate aspira geniul omenesc.

Scanned with OKEN Scanner

ALTE OBSERVAȚII ASUPRA LIMBII LUI M. EMINESCU *

M. Eminescu a început să scrie într-o perioadă în care se putea prevedea că limba română literară va elimina aspectele regionale pe care le căpătase în Moldova și Ardeal și va impune pretutindeni forma la care se ajunsese în capitala țării, București, în anii de după Unirea Principatelor. Limba oficială și administrativă, ca și limba presei și a teatrului din capitală trebuiau să devină limba întregii țări și chiar a întregii românimi și realmente au și devenit între 1870 și 1880. Variantele moldovenească și cea ardelenească-bănățeană ale limbii române literare mai sînt menținute numai de scriitorii moldoveni și ardeleni mai în vîrstă, din generația de la 1848, care, și ei, renunță la cele mai multe din particularitățile limbii lor culte, între anii 1870 și 1880. Scriitorii formați după 1859 trebuiau să accepte limba pe care o impunea centrul politic-administrativ al țării, București. Ca om de teatru, Eminescu nu putea face excepție în această privință ; el se hotărîse de pe la 1866 — 1869 pentru o limbă unitară, cu trăsăturile gramaticale ale limbii oficiale ; căci teatrul, ca și presa au nevoie de o normă lingvistică unică și impun fixarea normei lingvistice. Am arătat într-un articol despre limba lui Eminescu, publicat în *Orizont*, 1964, nr. 5, că genialul tînăr utilizează de pe la 1860 o limbă foarte bogată, cu elemente din toate regiunile dacoromânești, dar că respectă totuși normele fundamentale ale limbii literare utilizate atunci în capitala țării. El trăia într-o epocă de tranziție de la o fază de mare varietate, după regiuni, a limbii literare, spre o epocă de mare unitate, ca cea de azi ; de aceea norma limbii literare din vremea sa era totuși cu mult mai laxă, cu mult mai șubredă decît astăzi, permițînd abateri pe care în vremea noastră nu le mai putem tolera. Chiar pe la 1880, Eminescu întrebuințează forme moldovenești — și nu numai moldovenești — dintre care unele apar și astăzi în limba literară, ca variante posibile ale unor forme muntenești, literare, iar altele sînt cu totul evitate. În expunerea de mai jos vom ține seamă și de faptele de limbă din poeziile care n-au fost publicate de autor și nici de Maiorescu, și apar numai în edițiile de după 1900, în special în cea îngrijită de Perspessicius, iar recent, în cea îngrijită de Murărașu.

Astfel, Eminescu întrebuințează foarte adesea cuvîntul *cer*, pl. *ceruri*, cu fonetismul muntenesc, caracteristic limbii literare. Îl găsim de exemplu în *Luceafărul* :

[* Articol inedit, redactat în anul 1972.]

Din sfera mea venii cu greu,
Ca să-ți urmez chemarea,
Iar cerul este tatăl meu,
Și mumă mea e marea.

Dar, în alte poezii, — și cîteodată chiar în aceeași poezie, — el recurge la fonetismul moldovenesc popular *cériu*, pl. *ceriuri*, fie din nevoile rimei, fie fără acest motiv. Astfel, în poezia *Din cerurile-albastre*, din 1880, găsim amîndouă variantele fonetice ale cuvîntului în discuție :

Din cerurile-albastre
Luceferi se desfac,

dar ceva mai departe,

În turme călătoare
Trec nourii pe ceri,
Ce seamăn pieritoare
Duioaselor dureri.

În ultimele versuri, nevoia de-a avea o rimă la *dureri* a impus singularul *ceri*. Dar în poezia *Răsai asupra mea*, din același an 1880, apare fonetismul moldovenesc *ceri* în interiorul versului, deci numai pentru calitățile sale, poate evocatoare :

Dă-mi tinerețea mea, redă-mi credința
Și reapari din ceriul tău de stele.

Că Eminescu acorda formei moldovenești de plural *cerĭuri* o valoare poetică specială rezultă din faptul că el întrebuințează această variantă de două ori și în *Scrisoarea III*, în interiorul versului, atunci cînd povestește visul sultanului întemeietor al dinastiei Osmanlîilor :

Vede cum din ceriuri luna lunecă și se coboară
Iar pe ceriuri se înalță curcubeiele de noapte.

Și nu poate fi întîmplător faptul că, în această poezie, forma de singular a acestui cuvînt e varianta fonetică muntenească, *cer* :

Că din dragostea lumească un imperiu se va naște,
Ai căruia ani și margini numai cerul le cunoaște

Sau mai departe :

Și lovind în față, -n spate, ca și crivățul și gerul,
Pe pămînt lor li se pare că se năruie tot cerul.

Eminescu utilizează pe la 1880 variantele fonetice muntenești *șase*, *șapte*, *șarpe*, impuse în limba literară împotriva variantelor fonetice moldovenești și ardelenești *șese*, *șepte*, *șerpe*, care erau fie literare, fie chiar populare în anumite părți din Ardeal și Crișana. Astfel în *Tat tvam asi*, el scrie

Zbori cu șase cai ca vîntul și răsai ca aurora.

Dar în *Gelozie*, din 1880, el recurge la *șerpe*, este drept pentru că avea nevoie de o rimă la *sterpe* :

Tu nici visai că-n gîndu-mi, eu fălcile-ţi dezbrac
De cărnurile albe şi gingaşe şi sterpe,
Că idolului mîndru scot ochii blînzi de şerpe.

Tot astfel găsim în poezia sa atît varianta muntenească şi ardelenească *nor*, cît şi varianta moldovenească *nour*, care se întîlnesc şi astăzi, amîndouă, în limba literară, cu drepturi aproape egale.

Astfel, în poezia *Din cerurile-albastre*, el utilizează ambele forme, chiar în aceeaşi strofă :

În turme călătoare
Trec nourii pe ceri
Ce seamăn pieritoare
Duioaselor dureri.
Din strălucirea florilor
E cîmpul tot răpuns
O, norilor, norilor,
Unde v-aţi dus ?

Dar forma *nor* apare exclusiv în poezia *Cu pînzele-atîrnate*, din acelaşi an 1880:

De ce căderea florilor
Şi-a frunzelor ne doare ?
O, norilor, norilor,
Şti-veţi voi, oare,
De ce rămîn atîtea-n veci,
Şi numai omul moare ?

Eminescu utiliza cuvîntul din limba literară de astăzi *înlăuntru*, de origine latină şi caracteristic graiurilor muntene. Astfel, în *Scrisoarea III* găsim :

Dară ochiu-nchis afară, înlăuntru se deşteaptă.

Dar, în poezia *Gelozie*, găsim fonetismul *înluntru*. Avem probabil a face cu o formă populară din Moldova de nord, de origine ardelenească ; căci în graiul din Moldova de sud se găseşte fonetismul *înnuntru*, cu *n* în loc de *l*, fapt care se poate explica prin slava veche, unde *notrĭ* înseamnă „înlăuntru", pe cînd la scriitorii din Ardeal, de pînă la mijlocul secolului trecut, de exemplu la membrii şcolii ardelene, avem fonetismul *înlontru*, atît de apropiat de fonetismul eminescian. Dar Eminescu a recurs la acest fonetism, de exemplu în poezia *Gelozie*, pentru că numărul silabelor versului i-l impunea.

În poezia *Muşat şi ursitorile*, scrisă în 1880 — 1881, apare varianta fonetică bucovineană şi ardeleană *soarte* a cuvîntului *soartă*, dar tot din nevoile rimei, căci în alte poezii Eminescu recurge la varianta literară *soartă*.

Şi s-o ajungă chiar e dat de soarte,
Căci tinereţe neîmbătrînită,
Îi dăruim şi viaţa făr-de moarte.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA LUI I. L. CARAGIALE ŞI A PERSONAJELOR SALE *

§ 1. I. L. Caragiale îşi începe activitatea sa literară într-un moment în care limba literară românească, cu excepţia celei scrise de latinişti, trecuse dincolo de oscilaţiile mari care o caracterizau de cel puţin o jumătate de secol ; ea se prezenta acum relativ unitară, adică îşi fixase normele ei fundamentale, în jurul cărora se discutase de o jumătate de secol; şi conştiinţa acestei unităţi caracteriza cel puţin pe marii scriitori. Nu se mai puneau aşadar marile probleme ale limbii literare, care pasionaseră pe scriitorii de pînă atunci. Scriitorii aveau a se ocupa acum nu de unificarea şi îmbogăţirea limbii literare, nu de alegerea sau găsirea formelor ei cele mai potrivite, ci de studierea diverselor straturi ale limbii din toate regiunile locuite de dacoromâni, straturi deosebite de limba literară, pentru ca tocmai pe baza acestor deosebiri să creeze stilurile diverse ale limbii artistice şi să obţină efecte artistice din reproducerea exactă a acestor straturi de limbă din diversele regiuni locuite de români, reproducere făcută cu diverse scopuri. Lucrul fusese făcut şi mai înainte de scriitori ; dar abia acum operaţia aceasta se putea face acordînd acestor straturi de limbă toată atenţia de care era capabil un scriitor. Astfel, pe cînd Ispirescu şi Creangă dar şi Slavici, se îndreptau spre graiul poporului şi-l utilizau în operele lor literare, poveşti, amintiri sau descrieri şi naraţiuni ale vieţii de la ţară, creînd un stil popularizant, care era şi trebuia să apară în prelucrarea operelor de literatură artistică ale poporului, ca poveştile, şi în povestirile cu subiecte privind lumea satelor, I. L. Caragiale studia, pe lîngă limba ţăranilor, şi limba celorlalte categorii sociale din ţările locuite de români, în special limba burgheziei muntene : negustori, avocaţi, funcţionari mărunţi, militari, intelectuali, între care profesori de tot felul, şi, printre aceştia, profesori latinizanţi ca Chicoş Rostogan. Aceste categorii sau clase sociale erau studiate în toate stilurile lingvistice pe care le utilizau ele cu diferite ocazii : stil curent (cotidian), familiar, administrativ — de cancelarie etc. Evident, Caragiale nu era preocupat de studiul limbii ca atare, ci numai în vederea alcătuirii operelor sale literare, el fiind atunci primul, şi cel mai de seamă dintre scriitorii care au zugrăvit această nouă clasă, creată mai ales între 1830 şi 1870. Dar el a studiat această limbă în mod temeinic, cum n-a studiat-o nimeni altul pe vremea sa (şi cei care s-au aplecat asupra ei au fost atunci numai scriitorii ; lingviştii şi gramaticii vremii, preocupaţi atunci de problema îmbogăţirii şi unificării

* Articol inedit, redactat după 1975. Nota editorului.

limbii literare, sau de problema originii românilor și a literaturii române sau de etimologia română, nu puteau simți interes pentru studierea ei). De aceea opera lui I. L. Caragiale constituie singurul document de prim ordin pentru cunoașterea acestor straturi ale limbii burgheziei. Și, cum se știe, în opera sa a pătruns cîteodată, anume, atunci cînd era vorba de țărani, și limbajul țărănimii. Bineînțeles, limba lui Caragiale este alta : ea este limba intelectualului cult al epocii, limba orășeanului cult al epocii. Nu știu dacă aveau dreptate E. Lovinescu, *Critice*, vol. VI, Ed. Ancora, fără an, p. 16—35, și Paul Zarifopol, *Pentru artă literară*, vol. I, Minerva, 1971, p. 177 — 195, cînd susțineau că, în scrisul lui Caragiale, se observă influența stilului ziaristic (gazetăresc) și anume în lexic (Lovinescu mai adaugă că limba lui Caragiale era adesea „de proces verbal"). Lexicul pe care cei doi critici îl socoteau ca atare nu este caracteristic numai stilului gazetăresc al epocii, ci stilului științific, mai exact neologistic. Amîndoi criticii invocau pasaje din nuvela *Păcat*, ca următoarele (în parte aceleași la amîndoi): „Cînd seminaristul a îndrăznit să nesocotească recomandațiile imperioase ce-i fuseseră comunicate, ... scump a trebuit să plătească pasul imprudent. A fost o maltratare meritată... Zbirii însărcinați cu corecțiunea cutezătorului au făcut exces de zel..."; „Cu-ncetul însă membrele pierd siguranța și simetria mișcărilor, cîntecul e surd, articularea inegală.... O sforțare, excitat de îndemnul unanim al amatorilor!" ; „Succesul colosal și spontaneu n-a afectat cîtuși de puțin pe omul nostru" ; „A făcut o nemaipomenită sensație popa..." ; „Mitu în hainele nouă a făcut senzație..." ; „Cînd, scăpat cu totul de vermină, l-au îmbrăcat cu mintean..." ; „preotul a făcut o elocventă apărare a cauzei sale". Desigur, asemenea exprimări se întîlnesc și în ziaristică. Dar sînt ele caracteristice numai ei ? De altfel, după părerea noastră, nu există un stil ziaristic net deosebit de alte stiluri ; există un stil care se întîlnește și în articolele de ziar, și el este un stil intelectual, savant, neologistic, rece. Pot să nu ne placă unele din exprimările de mai sus, de exemplu expresiile : *a făcut sensație, succesul colosal și spontaneu, au făcut exces de zel*, care de multă vreme sînt banale, dar ele au putut fi proaspete atunci, într-o limbă literară care abia se formase; dar ele nu pot fi considerate ca specifice limbajului ziaristic, ci mai degrabă ca specifice limbajului familiar, vorbit, al intelectualității române a epocii. Dar o exprimare ca următoarea : *Zbirii însărcinați cu corecțiunea cutezătorului* nu era probabil caracteristică limbajului presei, ci limbajului politic al epocii, care categorisea pe oameni în zbiri și în cutezători (într-o epocă revoluționară vor ieși în evidență aceste categorii de oameni). Problema limbii lui I. L. Caragiale e alta, aceea văzută de T. Vianu în *Arta prozatorilor români*, București, 1941, p. 123 — 139 : Caragiale evită retorismul, manierismul generației de la 1848. S-a observat și pînă acum că el recurge la un stil sobru, eliptic, caracterizat prin economie verbală. Dar nu s-a atras atenția că acest stil, în care predomină propoziții nominale fără copulă sau subiecte cu sau fără complinirile lor, dar fără predicat și complinirile acestuia, își are originea în arta realiștilor și naturaliștilor francezi, pe care el îi citea. Astfel în *Păcat* (I, p. 22): „Un băietan voinic — barba de-abia-i mijește, și sub căciula de oaie părul creț și des... și niște ochi blînzi". Tot astfel în *Grand Hôtel „Victoria Română"*: „Zece ceasuri... Să mă culc... Las ferestrele deschise și lumînarea aprinsă și mă așez în pat... Mă doare capul... Băiatul cu prăjitura... Ce ochi ! ... Oare să fi existînd deochiul ?.... Un neastîmpăr nesuferit îmi furnică din talpă pînă-n creștet... Insecte !... Iute jos din pat !... Iau lumînarea să văd de aproape !" (*Opere*, I, ediția Zarifopol,

Scanned with OKEN Scanner

p. 76). Apoi : „Ceartă jos în cafenea... S-a spart ceva... parcă o uşă cu geamuri trîntită cu violenţă... Ţipete de femei, strigăte de bărbaţi, fluierături febrile de gardişti... Aha ! a venit stăpîna căţelului. Alerg la fereastră". Şi în *O făclie de Paşti* unde, pe lîngă lungimea propoziţiilor, vom găsi şi o concesie făcută stilului retoric : „Hangiul, posomorît, se puse să rumege în minte tot ce auzise... În tăcerea nopţii, pierduţi în întuneric, un bărbat, două femei şi doi copii fragezi, smulşi fără veste din braţele binefăcătorului somn de mîna fiarei cu chipul omenesc şi jertfiţi unul cîte unul... Ţipetele nebune ale copilului retezate de junghiul care-i despică pîntecele... Gîtul spart de secure, prin deschizătura căruia iese, după fiecare gîlgîitură de sînge, o horcăială surdă" (Ibid., I, p. 161). Aceste propoziţii în care lipseşte copula sau predicatul se potrivesc, cred, de minune să ne redea plastic rezultatele fiecărei acţiuni a personajelor fiecărei noi situaţii, şi exprimă, ca şi în cazul scriitorilor francezi de la care s-a pornit (unii romantici ca Michelet, *Historie de la Révolution française*, dar mai ales realişti şi naturalişti, ca Flaubert în *Madame Bovary*, Maupassant în *Mont-Oriol* etc.), energia exprimării, dinamismul ei, căci tablourile se succed fără afirmaţii şi negaţii, ca nişte picturi aievea care s-ar succede una după alta sau ca nişte secvenţe de film. Procedeul a fost împrumutat împreună cu cel al vorbirii indirecte libere, numită de obicei stilul indirect liber, care apare în Apus şi mai înainte de scriitorii realişti.

§ 2. Revenind la elementele lexicale din scrisul lui Caragiale, elemente pe care Lovinescu şi Zarifopol le considerau ca pătrunderi ale stilului jurnalistic în stilul său, trebuie să remarcăm, împreună cu cercetătorul ieşean D. Irimia, *Vocabularul operei lui Caragiale*, Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi (Serie nouă), Secţiunea III (Ştiinţe sociale), e. Lingvistică, XV, 1969, p. 79—95, că el este de o mare bogăţie şi varietate, cum este şi firesc pentru un scriitor care a descris toate mediile sociale româneşti ale epocii sale, de la ţărănime pînă la burghezia cultă şi intelectualitatea adevărată, şi s-a îndreptat în cîteva nuvele şi către secolul al XVIII-lea românesc sau începutul secolului al XIX-lea. Limba sa este aceea a intelectualităţii culte a epocii, care, pe linia trasată de marii scriitori de la 1848, se opunea atît latiniştilor, italieniştilor şi analogiştilor lui Pumnul, cît şi franţuziţilor epocii. În operele sale literare găsim în genere lexicul neologistic al limbii literare de azi, şi numai rar fapte de limbă depăşite în limbajul teatrului, *cortină*, dar şi *perdea*, *estradă*, *exagon*, *mască*, *paravan* (dar şi *paravent*), *perspectivă*, *plan*, *scenă* etc. ; în ce priveşte locuinţa persoanelor zugrăvite sau instituţiile în care ele lucrează : *anticameră*, *bufet*, *cabinet*, *cabinet de toaletă*, *canapea*, *candelabre*, *coridor*, *globul lămpii*, *fotoliu*, *grilaj*, *inscripţie*, *lavabo*, *mobile*, *mobilată*, *salon* etc. ; în ce priveşte funcţiile ocupate de aceste personaje în instituţiile în care lucrează : *avocat*, *colaborator*, *comitet electoral*, *director*, *fondator*, *institutor*, *magistrat*, *prefect*, *prezident*, dar şi *preşedinte*, *procuror*, *publicist*, *administraţie*, *birou*, *carieră*, *corespondenţă*, *demisie*, *a demisiona*, *destituire*, *impiegat*, *insucces*, *oficial*, *registru*, *registratura*, *vacant* etc. ; în ce priveşte îmbrăcămintea, viaţa mondenă şi socială : *adoră*, *amant*, *bal*, *cafenea*, *cartă de vizită*, *cadril*, *corsaj*, *costumuri*, *dejun*, *extravagant*, *galant*, *pasional*, *senzaţional*, *a supa*, *squar*, *acompaniată*, *se complimentează*, *fredonează*, *oferind*, *perorează*, *demoralizat*, *dezolat*, *gesturi exasperate*, *ezitare*, *elita socială*, *pasul grav*, *gravitînd*, *pacientul*, *indignat*, *rumoare*, *afabilitate*, *afabil*, *cu amabilitate*, *aparte*, *cu bonomie*, *cu candoare*, *confidenţial*, *cu dezinvoltură*, *dramatic*, *expansiv*,

Scanned with OKEN Scanner

cu insinuare, melodramatic, patetică, precipitată, sentențios, violent, agitație, aristocrație, autorități, campanie electorală, civic, despotism, discurs, manifestație, neutralitate, opinie publică, opozanți, proclamație, regim, teroare, tribun politic, congres, constituție, criză, deputați, personaj politic, preopinenți, reprezentanți, anchetă, circumstanțe atenuante, a pleda, pledoarie, tutelă, articole, cotidian, cronici, cronicar, foiletoane, informații, jurnal, pamflet, publicist, redactor. Puține sînt neologismele care nu au forma fonetică de azi: *paravent*, deja pomenit, *colochiile, desinează, cu dignitate, machinal, resignat, se resignează, cancelarie, congediu, exagon*, sau care au fost înlocuite cu alte neologisme: *amploaiat, depeșe, ia poză* „ia atitudine". Așadar mai mult decît Eminescu și Slavici în articolele lor politice, ideologice etc., limba lui Caragiale se situează net după perioada de formare a limbii noastre literare [1], fiind mai apropiată de cea de azi decît de limba generației critice și istorice-populare de la 1848. Și numai în cîteva cazuri avem neologisme care au fost părăsite după aceea de intelectualitatea română sau apar rar de tot și chiar cu alt sens decît la Caragiale: *a se monta* „a se întărîta" („montîndu-se treptat," despre Tipătescu) în indicațiile de regie. Dintre faptele morfologice caracteristice lui Caragiale vom semnala aici prezența verbului *voiu* cu sensul de *vreau*, caracteristic poporului muntean și burgheziei muntene din acel timp (îl întrebuințează și Zița), precum și formele verbale de tipul *crez, văz, să crează, să vază* în loc de *cred, văd, să creadă, să vadă*. Dar acestea din urmă caracterizau atunci și au caracterizat încă multă vreme pe toți scriitorii munteni. Toate acestea ne dau dreptul să spunem că I.L. Caragiale a reprezentat prin scrisul lui stilul neutru și că a respins stilul înalt. Dar aceasta nu înseamnă că la el nu apare acel stil înalt neretoric, care este necesar pentru a zugrăvi fenomenele măreție sau ieșite din comun. Astfel într-un pasaj din *Hanul lui Mînjoală*, pasaj despre care Tudor Vianu scrie (*Arta prozatorilor români*, p. 139): „descrierea, susținută de notații organice [stări fiziologice ale eroului] și de unele trăsături vizuale, a unui pasagiu scuturat de viscol, se cristalizează într-o puternică pagină: „Să fi mers o bucată bună de drum. Viforul creștea scuturîndu-mă de pe șea. În înalt, nori după nori zburau opăciți ca de spaima unei pedepse mai de sus, unii la vale pe dedesupt, alții pe deasupra la deal, perdeluind în clipe largi, cînd mai groși, cînd mai subțiri, lumina ostenită a sfertului din urmă. Frigul ud mă pătrundea: simțeam că-mi îngheață pulpele și brațele"...

Însă concluzia cea mai însemnată care trebuie trasă din faptele de limbă enumerate mai sus este alta: Caragiale a contribuit la ultimele modelări importante ale limbii literare românești din jurul anului 1880 și a contribuit, împreună cu generația sa de scriitori, anume cu Vlahuță, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, Coșbuc și alții, la impunerea și fixarea limbii literare românești astfel cum o avem astăzi, la ceea ce se numește, cu o expresie devenită clișeu, consolidarea normelor limbii literare românești.

§ 3. Nu ne vom ocupa amănunțit de limba personajelor lui Caragiale, foarte bine studiată și pînă acum de Grigore Scorpan, de acad. Iorgu Iordan, de Vianu și de Ștefan Cazimir, ca și în recentele pagini ale Paulei Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii literare moderne*, vol. II, 1975. Vom spune că I.L. Caragiale a început prin a se ocupa de limba burgheziei mari și mici formate între 1829 și 1878, ca și după aceea, pentru a studia apoi și

[1] E vorba de limba literară modernă. *Nota editorului.*

Scanned with OKEN Scanner

inv. 18392C

limba țărănimii, pe care și-a însușit-o perfect, adică la nivelul lui Creangă. Dar cum în aceste clase sociale existau anumite categorii sociale sau psihologice care nu reprezentau tipul ideal, perfect format, al clasei sociale respective, și burghezia era alcătuită în majoritatea ei mai ales de acest tip, Caragiale și-a îndreptat asupra lor ironia și satira sa. Limba unor clase sau categorii sociale nu i-a servit numai pentru caracterizarea acestor clase sau categorii, dar și pentru ironizarea și satirizarea lor. Lipsa unei culturi adevărate, deformarea ideilor curente ale democrației liberale, modul haotic de a gîndi al acestor oameni îi făcea ridicoli. S-a arătat că ridicolul acestor oameni provine atît de la modul lor de a gîndi cît și de la necunoașterea limbii noi ; dar nu s-a explicat întotdeauna bine de ce modul lor de a gîndi și de a vorbi este ridicol. Căci formula lui Bergson : „du mécanique plaqué sur du vivant", la care s-a recurs, nu cuprinde toate formele de comic. Comicul nu se poate defini decît prin idealul nostru de viață, al cărui opus el îl constituie. Imperfecția de un anumit gen a oamenilor provoacă rîsul, chiar dacă în fond ea are urmări tragice pentru persoana comică și pentru societate. Nu e vorba de acea imperfecție a omului încă neformat, care constă în faptul că omul încă nu și-a însușit în mod perfect comportarea pozitivă a unui anumit grup social, a unei anumite clase sociale ; ci de acea imperfecție a omului format rău, format în sens opus idealului social, în sens opus aspectului pozitiv al unei clase sociale în momentul în care ea își realizează misiunea ei istorică. Dar această imperfecție se constată și în limbajul categoriei sau clasei sociale respective, căci limbajul este expresia omului. Și de aceea ironizarea și satirizarea categoriei respective are loc și prin limba ei. Comicul de tipul celui definit de Bergson e numai un aspect al acestei imperfecții umane.

Caragiale a surprins toate aspectele acestui limbaj, adică l-a înregistrat la toate categoriile sociale care îl prezentau : negustori, băieți de prăvălie, frizeri, funcționari mici sau fruntași ai orașelor, profesori secundari latinizanți sau nu, avocați, studenți și ziariști, la absolvente de pension, pensionari etc., și l-a urmărit de pe la 1870—1880, cînd acest limbaj încă avea multe elemente caracteristice limbajului epocii fanariote și ale limbajului de la 1848, pînă pe la 1900, cînd acest limbaj evoluase, renunțînd la astfel de elemente și acceptînd expresii franțuzești pronunțate mai corect decît le pronunța Zița. Operele satirice ale lui Caragiale ne permit, mai bine decît orice alt izvor, să ne informăm asupra acestei limbi deformate și compromițătoare a burgheziei în formație și dezvoltare de pe la 1870 pînă la 1900. Fără opera marelui scriitor muntean, acest capitol al istoriei limbii române nu se putea scrie. Dar, cum am spus, Caragiale a cunoscut tot atît de bine și graiul țărănimii, al țărănimii muntene, ca și al celei din Moldova. Toate compartimentele limbii populare : fonetica, dar mai ales morfologia, sintaxa și lexicul sînt bine reprezentate în opera sa. În ce privește sintaxa vom cita cîteva pasaje din *Păcat* : „Și aceasta reducea pentru Cuțitei la proporții ce nici nu merită a fi socotite spaimele părintelui. La urma urmelor, ce lucru mare și grozav ?... E ceva să se-ntîmple mai des și mai lesne ?... Ce ?... Se iubesc doi oameni tineri... Ei ! Ș-apoi ?... Lume nu e ?" (I, p. 40). „Oricît era de tînără Ileana, înțelesese că taică-său citea în sufletul ei tot așa de bine ca-n cărțile lui de la biserică... Dacă-i așa, care va să zică știe și el... Ș-apoi ?... Să știe ! Cine ce treabă are ?... Frică ?... de cine ? de ce ?... De Matache ?... tontul ?... cîrpa ?... O să-l lase și pace bună ; trai cu de-a sila nu se poate"... Abstracție făcînd de faptul că în ambele pasaje avem vorbirea indirectă liberă, faptele sintactice sînt dintre

Scanned with OKEN Scanner

cele mai caracteristice limbii populare. În ce privește lexicul, în unul din pasajele de mai sus am întîlnit două cuvinte populare, *opăcit* și *a perdelui*, caracteristice graiurilor muntenești, eventual și altora vecine (*opăcit* se găsește și în Banat), care lipsesc în limba literară. Dar în operele lui Caragiale găsim și termeni populari ca *blană* „scîndură", *bojogi*, *chivuță*, *tindă*, *cotlon*, *prispă*, *ogradă*, *șopron*, *pălimar*, *pîrleaz*, *laviță*, *foale*, *cobză*, *a încăpui*, *pocovnic*, *pomojnic*, *stupesc*, *a sudui*, *șip*, *colțuni* etc., dintre care unele caracteristice Munteniei, iar altele caracteristice Moldovei (acestea din urmă apar în povestiri cu subiect moldovenesc). Așadar termenii dialectali care apar în opera lui sînt destul de numeroși. Dar, cum deja am spus-o, Caragiale a ironizat și limbajul țărănesc denaturat, degradat de o anumită categorie de țărani, de o inteligență redusă. S-a citat de mai multe ori dialogul din *Cum să înțeleg țăranii* :

— Hei, mă din casă !
— Cine-i ?
— Tu !
— Eu ?
— Păi cine ?
— Ce-i ?
— Cum ce-i ?
— Păi ce-i ?
— Ai o scrisoare.
— Cine, mă ?
— Tu.
— Eu ?
— Păi cine ?

Caragiale a scris și altfel de dialoguri între țărani. Așa că nu trebuie să interpretăm acest dialog drept expresia unui dispreț pentru țărani, cum au făcut-o unii în epocă și după aceea.

§ 4. Încheind, vom spune că, după Heliade-Rădulescu, Alecsandri, Negruzzi și Filimon, Caragiale apare ca unul dintre scriitorii care au descris medii sociale variate ca și unele epoci anterioare epocii în care au trăit. De fapt, înaintea sa, numai Alecsandri și-a întins observația asupra tuturor claselor sociale și asupra limbajului lor. Caragiale este un reprezentant de seamă al noii limbi literare formate pînă pe la 1870—1880. Rolul său este imens nu numai în dezvoltarea literaturii române, dar și în fixarea limbajului de caracterizare a claselor sociale din veacul trecut.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA LUI ALEXANDRU MACEDONSKI *

I

Limba lui Alexandru Macedonski nu se poate înţelege perfect fără examinarea concepţiei acestui poet despre limba literară românească din vremea sa şi despre geneza ei. De aceea, vom împleti constatările noastre despre limba lui Alexandru Macedonski cu o examinare a concepţiei poetului despre limba literară românească. Teoriile sale despre limba literară românească au fost studiate de Adrian Marino, *Alexandru Macedonski şi limba literară*, *Limba română*, XIV, 1965, p. 381—397, şi *Probleme de estetică a limbii lui Alexandru Macedonski*, *Limba română*, XV, 1966, p. 21—34. Vom folosi aceste lucrări, elaborate pe baza unei informaţii exhaustive, recurgînd însă şi la unele din textele lui Macedonski, atunci cînd Marino lasă la o parte unele afirmaţii foarte importante ale poetului sau dă unele explicaţii cu care nu sîntem de acord, ceea ce de altfel se întîmplă destul de rar. Bineînţeles, nu tot ce priveşte concepţia despre limbă a lui Macedonski ne interesează pe noi aici.

§ 1. Este un lucru de relevat că primul poet parnasian şi simbolist român şi primul teoretician al literaturii parnasiene şi simboliste în cadrul culturii române, deşi a înţeles procesele fundamentale ale dezvoltării limbii române literare, n-a avut o concepţie justă despre natura şi dezvoltarea valorilor artistice ale limbilor literare în genere şi a celei române în special şi că, din această cauză, el n-a avut înţelegere pentru limba celui mai mare scriitor din epoca sa, anume Eminescu. Macedonski era un adept al unei limbi literare unitare, fără variaţii stilistice mai mari, ca acelea din opera lui Eminescu şi ale atîtor alţi scriitori mai noi, printre care Sadoveanu, Arghezi. De aceea, limba sa prezintă în genere o asemenea mare unitate : ea este în genere limba obişnuită, normală, a epocii lui.

Macedonski a început să activeze tocmai cînd limba literară românească modernă renunţa la variaţiile sale regionale şi se fixa într-o formă apropiată de cea de azi, iar italienismul şi latinismul se prăbuşeau. Unele din primele sale versuri, de pînă prin 1875, poate şi de mai tîrziu, sînt scrise chiar în limba italienizantă a lui I. Heliade Rădulescu. Tudor Vianu (vezi *Studii de literatură română*, 1965, p. 368) citează un fragment dintr-o poezie a lui Macedonski, publicată de acesta în revista condusă de el, *Oltul*, III, 1875, 5 :

* Articol apărut în volumul colectiv, *Comentarii macedonskiene*, Bucureşti, 1977, p. 45—60.

Imaculată vergin ! Spre tine-mi îndrept ruga ;
În pîntece purtat-ai un om, un sînt, un zeu,
Ce-ai conceput ferice din cerulee scintili,
Solite să ia forma de om, ca să propage
Principiul sacru, ver !

Amintirea formelor dialectale din limba literară de pînă pe la 1870 și a curentelor de limbă aberante era încă prea vie, pentru ca Macedonski să nu fi simțit și mai tîrziu atracția unor forme dialectale și a unor neologisme aberante, învățate în copilărie și practicate de el cîtva timp. Ideile sale despre limba literară românească sînt expuse mai ales în articolul *Evoluțiunea limbii române*, de fapt o conferință ținută la Ateneul român și publicată în revista *Forța morală*, I, 1901, nr. 1—3 (articolul a fost retipărit în *Opere*, IV, *Articole literare și filosofice*, Ediție critică cu studii introductive, note și variante de Tudor Vianu, București, 1946, p. 113—128). Vom utiliza această ediție.

După ce, la începutul articolului pomenit, Macedonski face o scurtă istorie a poporului nostru și a limbii sale de la origini pînă în secolul al XIX-lea, el relevă meritele deosebite ale lui I. Heliade Rădulescu în modernizarea limbii române literare prin apropierea limbii române de surorile ei din Occident. Acest mare precursor, ca să întrebuințăm expresia lui Macedonski (p. 115), este considerat drept creatorul limbii literare moderne a românilor (p. 118) : „Neînarmat decît cu voința lui, aduce mașini de imprimat, literă latină, comandă hîrtie în străinătate, creează tipografii și ziare, improvizează un personal de ucenici zețari, de ucenici culegători, învață împrejurul său și apoi în toată țara, învață limba presei și versului, captivează cu fluidul său pe fiecare, înființează „Curierul Românesc" și „Curierul de Ambe-sexe", înlocuiește buchile, astăzi cu o literă, mîine cu alta, traduce din clasici latini și greci, din clasici italieni și francezi, împrăștie cunoștințe istorice, filosofice, filologice, științifice, sociale și literare, creează un vocabular de cuvinte noi, ridică pe cele căzute în desuetudine, formează aproape întreaga limbă, răstoarnă cu totul domnia caracterelor chirilice, răspîndește bunul cuvînt peste tot, însuflețit ca un Dumnezeu, virtuos și viteaz ca un erou legendar, bun și răbdător ca un apostol, se face pe rînd : profesor, preot, profet, filosof, poet, într-un cuvînt însumează în el națiunea întreagă și secolul întreg. Și emulațiunea se naște în toate colțurile țării : simțirile frumoase își fac loc printre ticăloșia timpului ; entuziasmul se ridică și se propagă cu repeziciunea fulgerului....

România toată nu este decît o școală ; România toată nu mai este decît un altar. În curînd Milcovul nici nu mai există ; unirea intimă a cunoștințelor precede și anunță unirea de formă a celor două țări. Costache Negruzzi discută asupra limbii cu marele regenerator și recunoaște la rîndu-i că unitatea unui popor implică unitatea lui literară și aceeași bază de origine comună. Slavonismele și, în genere, toate elementele străine, îndură o goană fără nume ; sînt alungate cu sfîrcul batjocurei și cu fierul roșu al revoltei, afară din cetățenia limbii. Și care mai de care făurește termeni, fixează principii și norme, ia parte la mărețul edificiu al sintaxei, al prozodiei ; ortografia silește pe români, înainte de a se apuca să scrie și să învețe carte pe alții, să învețe ei înșiși. Fiece cuvînt este riguros dedus de unii, în frunte cu Heliade, din limbile neolatine, de alții din limbile de origine primitivă. Duplicarea consonantelor

Scanned with OKEN Scanner

colorează cu o energie virilă cuvîntul moleşit ori deformat prin trecerea lui în graiul poporului"[1].

Macedonski integrează în această mişcare literară şi lingvistică atît pe scriitorii din Muntenia şi Oltenia, cît şi pe cei din Moldova şi Ardeal, care au activat începînd de pe la 1829 pînă pe la 1870—1880, deci atît pe Asachi şi curentul istoric şi popular moldovenesc, cît şi pe latiniştii ardeleni. Generaţia care a început să activeze după 1859 era de asemenea preţuită, atît în reprezentanţii săi de seamă, cît şi în alţii, despre care astăzi se vorbeşte prea puţin. Macedonski vedea (p. 116) în V.A. Ureche un strălucit reprezentant al acestei direcţii lingvistice, făcînd despre el aprecierea că „ne apropie de neolatini, ca stil, ca limbă, cugetare şi avînt".

Macedonski respingea exagerările latiniştilor şi justifica reacţiunea contra lor condusă de Titu Maiorescu. Astfel, după ce expunea ideile lui S. Bărnuţiu, el spunea (p. 119—121) : „Mai bine inspirat, Heliade, şi împreună cu el Asachi şi alţii şi-au dat seama că cercarea de a reînvia o Romă a timpilor apuşi şi de a o aşeza, pe lîngă acestea, pe ţărmii Dîmboviţei, ar fi un non-sens desăvîrşit, o tăgăduire a evoluţiunei de moravuri şi de idei ce s-a îndeplinit prin creştinism în sînul tuturor popoarelor, cît şi în al poporului nostru. Şi mulţumindu-se cu faptul nealterării fundamentale a sufletului român şi a limbii române, nici Heliade, nici cei care au participat la mişcarea lui, nu au urmărit restituirea himerei, concepută de Bărnuţiu, ci s-au ţinut la o parte chiar de mişcarea latinistă, ce se cerca de unii a se face cu privire la limbă. Unele spirite inferioare şi-au făcut, firește, din aceasta un cal de bătaie, aşa că a u voit să vadă în tendinţa lui Heliade, nu o înaltă cugetare de direcţiune, ci a lipsă de cunoştinţe suficiente a vorbirii şi literaturii latine. Dar, în realitate, cauza determinantă ce a adus pe Heliade către neolatinism, a fost imposibilitatet în care se afla acest mare geniu de a face abstracţiune, ca Bărnuţiu, latinizao de fond, şi ca alţii, tot latinizaţi, — dar aceştia numai ai formei externe a graiului, — de epoca şi de mediul în care trăiau, de totala prefacere a simţirilor şi cugetărilor, a aspiraţiunilor şi împrejurărilor. Superioritatea lui este dar cu atît mai mare. Însă greşeala lui Bărnuţiu şi a altora, cît şi a celor care se reclamau de la Heliade, fără să aibă nici vasta lui ştiinţă, nici geniul lui, avu ca consecinţă o întreagă reacţiune. În fond, e drept a se recunoaşte că nici limba inovată de Heliade nu fusese atît de definitiv fixată, încît să închidă porţile pentru mult timp unei acţiuni diferite. Pe lîngă acestea, el însuşi, în focul luptei, exclusese cu prea multă asprime cuvinte şi forme străine, prin originea lor, dar ce primiseră marea încetăţenire pe care o dă timpul. Trebuie să se mai adauge şi faptul că românii de dincolo de Carpaţi, deşi în mare parte latinizau, suferiseră o înrîurire adîncă sufletească de la cultura germană. În astfel de condiţiuni s-a ivit în Moldova reacţiunea, a cărei influenţă s-a întins treptat în toate direcţiunile ţării de dincolo şi dincoace de Milcov. Factorul principal al acestei reacţiuni a fost d-l Titu Maiorescu. Călăuzit, în principiu, de idei în genere sănătoase, Maiorescu a adunat împrejurul său cîţiva tineri de valoare, setoşi de a se manifesta prin contribuţiuni la edificiul cultural al neamului. Revista „Convorbiri Literare" a fost organul

[1] Rolul lui Heliade Rădulescu în formarea limbii literare româneşti îl relevase Macedonski deja în articolul *Schiţă asupra literaturii române*, *Literatorul*, nr. 8, 15 ianuarie 1893, p. 3, semnat Prince Rogala (vezi Adrian Marino, *Limba română*, XIV, 1965, p. 381 ; la p. 382, acest cercetător arată că Macedonski a mai vorbit de meritele lui Heliade Rădulescu în dezvoltarea limbii române şi în alte articole ale sale, publicate în 1903, 1905 şi 1916).

de publicitate al acestei mișcări. Direcțiunea, al cărei promotor se schița a fi Maiorescu, era, precum rezultă din noua fază în care intrase limba și literatura română, venită absolut la timp. Heliade dăduse tot ce putuse să dea și cu toate că legi fixe prezidă la evoluțiunea limbilor, legi ce nu permit reconstituirea trecutului, ci numai luarea lor ca baze ale viitorului, Heliade fusese condus de asprimea împotrivirilor să întindă coarda prea mult. Întunecat de etate și luptă, de zelul său pentru românism, el alunecase treptat spre exagerări ca cele care l-au făcut să adopte pe *ma* în locul lui *dar* și așa mai departe. În frumusețea înaltă a operei sale, termeni ce nu erau îngăduiți de geniul limbii nu întocmeau distonuri prea jignitoare.

Dar cei care veneau pe urmele lui Heliade, inferiori cum îi erau, puseră aceste erori în evidență și loviră astfel cu ridicol și desconsiderare pe sublimul novator. În același timp, Bărnuțiu și cei care îl urmau, precum și latinizații limbii române, erau destinați, în mod fatal, să cadă; cei dintîi, din cauza ideilor, ceilalți din cauza termenilor ca *repădar* în loc de *trotuar*, *dimanetia* și *viueția* în loc de *dimineață* și *viață*."

Din ultimele rînduri ale pasajului citat, rezultă că Macedonski n-a admis nici italienismul lui Heliade Rădulescu, decît în parte, anume întrucît acest italienism ducea la introducerea de neologisme utile. Totuși Macedonski considera în genere limba lui Heliade Rădulescu ca o culme a limbii noastre literare, ceea ce totuși nu corespunde realităților. Această apreciere a lui Macedonski se explică prin ideea care l-a stăpînit, că limba literară românească trebuia să se dezvolte în sensul unei apropieri cît mai mari de limbile literare romanice din Occident.

Dar Macedonski nu acceptă integral nici direcția inaugurată de Titu Maiorescu în dezvoltarea limbii noastre literare. Și tocmai cu această ocazie apare din partea lui Macedonski neînțelegerea realității lingvistice românești a vremii sale, în special asupra limbii lui Eminescu. Macedonski nu accepta toate varietățile stilistice ale limbii române literare din această epocă, toată bogăția limbii române literare de atunci, și de aceea, alături de unele judecăți drepte asupra limbii grupului de la *Convorbiri literare*, face judecăți false despre limba literară românească a epocii, construindu-și o imagine denaturată a limbii literare de atunci. Vom cita un lung pasaj din articolul său (p. 122 — 124):

„Dar d-l Maiorescu și cei din gruparea sa nu puteau negreșit să-și formuleze dintr-o dată nici dînșii idealul lor. Zi cu zi, lună cu lună și an cu an, „Convorbirile" au evoluat, ca fond și formă, către simplificare. Această evoluție, dacă n-ar fi fost împinsă la exces, dacă n-ar fi fost o arhaizare prea marcată și prea în raport cu timpul, dacă n-ar fi dus la primitivism și la analfabetismul ceasloavelor, ar fi dat roade strălucite. În același timp și foarte cu drept cuvînt, s-a căutat de cei de la „Convorbiri" a stabili norma că cuvintele de origine eterogenă nu mai trebuiesc excluse sistematic din limbă. Spaniolii dăduseră de altfel de mult aceeași direcțiune literaturii lor, față cu termenii arabi lăsați în urma lor de mauri și în același mod urmaseră și celelalte limbi neolatine. Mișcarea de la „Convorbiri" era dar menită, în principiu, să aducă însemnate servicii națiunii, să dea vorbirii românești un caracter mai real, mai în raport cu timpul și mediul, și să le ridice caracterul, întrucîtva factice și de paradă, ce domnește în opera lui Heliade. Din nefericire, d-l Maiorescu, sufletul acestei mișcări, cu toate criticile drepte pe care le aducea predecesorilor în unele privințe, depăși la rîndul său limita și atunci cînd nu o depăși în persoană, fu depășit de ai săi. Excesele în curînd urmară, și fie că promotorul mișcării fusese

rău înțeles, fie că el însuși voise aceasta, limba se reîncărcă cu slavonisme și provincialisme, iar, ca și cum cele existente n-ar fi fost de ajuns, se desmormîntară termenii uitați de prin hrisoave, de prin cărți bisericești și se repuseră în circulațiune cu un fel de voluptate de nedescris. Cuvîntului de origine latină ce rămăsese pînă și în graiul poporului, i se preferă cuvîntul corespunzător slavonesc sau unguresc, iar forma frazei, spre a nu rămîne nici dînsa nemodificată, se nemți. Simplificarea se schimbă prin urmare în demagogizare, în confuziune și anarhie ; în limbă nu mai fu nevoie nici de reguli, nici de știință. Vreun acord de cuvinte se punea greșit ? Imediat, se justifica printr-un acord identic dintr-un cronicar, din vreo psaltire ori din vreo formă populară oarecare, locală, unui județ, unei plăși sau uneori și unei comune rurale. În ortografie iar se tinse la egalitarism, și sub cuvînt că se va putea ajunge la o unitate, se gravita către fonetism, adică în direcțiunea scrierii cuvintelor cum le auzi și cum le pronunți. Această evoluțiune n-a fost astfel decît ruperea stăvilarului pe care ortografia este chemată a-l pune, în toate țările, deformării termenilor prin pronunție greșită și intrării celor nepregătiți de ajuns în templul consacrat celor aleși. Buchierii năvăliră deci în interiorul acestui templu și mozaicurile de preț, formele fulgerate de aurul imortal al plasticismului, focul sacru din lămpi durate dintr-un material divin, totul fu sfărîmat sau pîngărit. Fonetismul, sau altfel zis, ignoranța transformată în supremă lege, nu putu însă să aducă unitatea nici în ignoranță. Căci și în ignoranță, ca și în știință, sînt grade și categorii diferite. De altă parte, Olteanul, care nu putea să audă decît în modul lui special, și-a conformat, ca și Moldoveanul, pronunția după auz, a urmat să scrie *picere* în loc de *picioare* ; Moldoveanul, *chișoare* sau *chișiere*[1] și astfel scrierea, abandonată liberului arbitru al auzului, a descompus limba, a degradat gustul și o totală cădere literară n-a întîrziat a se întinde ca o pecingine. Fapt este de asemeni că fonetismul nu și-a ajuns cel puțin nici scopul ce pretindea că urmărește : unitatea în modul de a scrie. Din contră, fonetismul a diversificat ortografia mai mult decît etimologismul.

Astfel s-a ajuns a se scrie *po-i-et*, *senzație*, *azistență*, s-a sporit zarzavatul în mod notabil și s-a viciat auzul și pronunția pînă la punctul de a se crede că așa s-au pronunțat și auzit aceste cuvinte și că așa trebuie să fie auzite, emise și scrise. Dar răul cel mare al exceselor mișcării a fost că, sub cuvîntul că termeni eterogeni latinității nu trebuie excluși, provincialismele și alte barbarisme au năvălit legiuni în literatură. D-l Maiorescu, în mod involuntar poate, dar nu mai puțin real, lăudînd pe un poet, a cărui valoare de fond timpul o va stabili, pe M. Eminescu, este principalul promotor al acestei invaziuni.

În neputința în care se afla de a nu se pune de acord cu propria teorie ce afirma, că numai scrierile sculpturale rezistă acțiunii timpului, sau poate și din cauza modului special literaturii germane de a defini și înțelege frumosul în formă, d-l Maiorescu prezentînd pe acest poet ca pe o culme, întrucît privește forma și limba, a autorizat nu numai provincialismele, ci și deformările cuvintelor și erorile gramaticale elementare.

În acest mod și urmînd după modelul înfățișat, *cretă* a ajuns *cridă*, *treabă* s-a făcut *trabă*, *serei* s-a schimbat în *sărei* ; vulgarul *oi* a luat locul lui *voiu* ; pluralul s-a acordat cu singularul, ca în versul acestui poet : *Purceluș cu coada sfredel și cu bețe-n loc de labă. Caraſa* a fost coruptă în *garaſă*. *A tale, a lor, a mele, numa, ele-n de ele, grier, ostrețe, cămeși, painginiș, clipoceală, bracuri,*

[1] Moldoveanul pronunță numai *chicioare*, nu și *chișoare* cum credea Macedonski. (G. I.)

fereastră, *az*, *mi-i* ce e întrebuințat în loc de *îmi* și *este*[1], *mi-s*, *îs*, sau chiar numai *s*, aceste sînt cele mai neînsemnate dintre exemplele de stricarea limbii, pe care le prezintă zisa operă propagată cu ardoare în chiar direcțiunea învățămîntului public."

Macedonski recunoaște acum caracterul „întrucîtva factice și de paradă" al limbii lui Heliade Rădulescu ; dar el afirmă greșit că adepții lui Maiorescu au desmormîntat „termeni uitați de prin hrisoave, de prin cărți bisericești" și că acești termeni au fost repuși „în circulațiune cu un fel de voluptate de nedescris". Astfel de termeni arhaici au apărut numai în limbajul poetic și cu valoare artistică, deci fie pentru caracterizarea epocii, fie ca un stil aparte, cel înalt, iar nu ca termeni normali, ai limbii obișnuite, și fuseseră uzuali pînă pe la 1830 — 1860. Este, desigur, vorba de cuvinte precum *crai* „rege", *crăiasă* „regină", *icoană* „imagine" etc. întrebuințate de Eminescu cu o valoare pur poetică (pentru limbajul înalt românesc, vezi G. Ivănescu, *Limbă și literatură* II, p. 200 — 210, în cadrul articolului *Limba poetică românească*). Dar tocmai aceste arhaisme fac, între altele, frumusețea poeziei eminesciene ; pe cînd poezia lui Macedonski rămîne în genere lipsită de asemenea valori estetice. Eminescu a evitat în poezie neologismul și pentru că în poezia sa apare natura, iubirea, evul mediu, preistoria, lumea dacică, pentru a căror zugrăvire nu e nevoie de neologisme. Dimpotrivă, Macedonski a crezut că poate introduce în poezie noțiuni moderne, care cer numaidecît neologismul. Macedonski, necunoscător al literaturii și limbii românești vechi, necunoscător, după cît mi se pare, nici al teoriei celor trei stiluri fundamentale pe care le distingea stilistica antică și clasică și care sînt valabile pentru orice limbă literară : stilul normal, stilul înalt, măreț, stilul vulgar sau satiric, nu a înțeles de loc existența prin limbaj, numai prin limbaj, a unor asemenea stiluri. Nu este apoi adevărat că, la adepții lui Maiorescu, termenului latin păstrat în graiul popular i s-ar fi preferat cuvîntul corespunzător slavonesc sau unguresc și că „forma frazei" s-a nemțit ; au fost evitate unele neologisme pentru calcuri lingvistice; astfel *înrîurire* a fost preferat lui *influență*, *împrejurare* a fost preferat lui *circumstanță* ; dar fraza are structura proprie limbii române. S-au introdus în limbă doar unele calcuri lingvistice după germană, precum *conștiu* și *neconștiut* (după germ. *bewusst* și *unbewusst*), care se întîlnesc la Maiorescu și Eminescu. Nu este adevărat că adepții lui Maiorescu au invocat fapte din limba veche sau cea populară pentru a justifica acorduri greșite, decît doar din limbajul personajelor din operele literare. [Dar autorul se referă, desigur, și la unele dezacorduri din poezia lui Eminescu, la pronunțiile dialectale ale acestuia etc.] Principiul fonetic în ortografie nu însemna a deschide larg ușa, în limba literară, fonetismelor dialectale ca *picere* sau *chicioare*, care, dacă vor fi apărut în operele unor scriitori de atunci, au fost, desigur, întrebuințate numai pentru a reproduce limbajul unor categorii sociale, iar nu în calitate de fonetisme normale ale limbii literare. De altfel, în poezia *Călin*, dialectalul *cridă* pare și astăzi singurul perfect adecvat conținutului, întrucît literarul *creță* ne-ar fi dus nu la atmosfera patriarhală a poemului, ci la atmosfera sălilor de cursuri din școlile noastre. Pe de altă parte, dintre cuvintele cu fonetismele incriminate de Macedonski, *senzație* s-a generalizat, iar faptele de limbă dialectale moldovenești, care în poezia lui Eminescu constituie variante stilistice ale limbii literare românești, sînt utilizate și astăzi de scriitorii moldoveni și nu supără nicidecum pe lectorii din secolul nostru, ba ele chiar îndeplinesc o anumită

[1] De fapt *îmi este*. (G.I)

funcție estetică, între care și aceea de a evoca mediul moldovenesc. Macedonski avea în față, probabil, modelul limbii literare franceze moderne, care, datorită faptului că franceza medievală și dialectele franceze sînt prea deosebite de ea, nu poate împrumuta din ele fapte de limbă în scopuri stilistice și prezintă, deci, mici variații stilistice. Dar alte limbi literare din Europa, ca italiana și germana reprezintă un cu totul alt tip de limbă literară, permițînd apariția, cu diverse valori stilistice, a unor fapte de limbă contrare normei. Faptele de limbă din opera poetică a lui Eminescu, condamnate de Macedonski, apăreau de altfel normale scriitorilor de origine moldovenească, într-o perioadă în care limba literară românească abia se fixase în liniile ei generale, în ceea ce avea ea esențial, dar nu încă în toate elementele sale. Macedonski, ca toți scriitorii din sudul Carpaților, din acea vreme, n-a putut înțelege că limba literară românească trebuia să continue nu numai limba scriitorilor munteni de pînă pe la 1860 — 1880, ci și limba scriitorilor moldoveni de pînă în aceeași perioadă. De altfel, este extrem de curioasă această condamnare a unor fapte de limbă dialectale moldovenești din opera lui Eminescu la un scriitor care introduce în proza și poezia sa fapte dialectale din Oltenia și Muntenia, ca *genuche* pentru „genunchi" (*Iadeș*, *Opere*, II, *Teatru*, p. 19), în limba unuia din personaje, *pozunar* pentru „*buzunar*" (*Iadeș*, *Opere*, II, *Teatru*, p. 39), în limbajul autorului însuși, *schinteie* pentru *scînteie* (*Noaptea de noiembrie*, *Noaptea de decembrie* și proză, *Opere*, IV, p. 86, articolul *Despre logica poeziei*, din *Literatorul*, I, 1880) și *a schinteia* pentru a *scînteia* de exemplu *schinteiază* (indicativ prezent persoana a III-a (*Stepa*, *Noaptea de decembrie*), *schinteietoare* (*Castelul*), *oichi* pentru *ochi*, în poezia *Ocnele* (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 646, care relevă întîia oară acest fonetism, îl crede, greșit, exclusiv oltenesc). Și vom vedea mai departe că Macedonski utilizează în scrisul său și cîteva arhaisme. În treacăt fie zis, din disprețuirea limbii lui Eminescu vine la Macedonski și disprețuirea poeziei acestuia ; căci Macedonski este dintre acei care, cu toată prețuirea pe care o acordă teoretic conținutului operelor literare, face să depindă valoarea poeziei exclusiv de perfecția sau imperfecția formei și crede că se poate lăsa pentru mai tîrziu judecarea fondului poeziei marelui poet moldovean. Făcînd aluzie la termenii „hirsuți" din poezia eminesciană, la greșelile de prozodie și de limbă din opera lui Eminescu și la rimele imperfecte ale acestuia, Macedonski continuă (p. 125) : „Aceste feluri de scrieri, ce au fost familiare celor de la „Convorbiri", sînt cel mult niște dibuiri în artă și în limbă, abstracțiune făcîndu-se de fondul poetic sau filosofic ce ar coprinde, fond asupra căruia cei viitori se vor pronunța cu nepărtinire, atunci cînd pasiunile contimporane nu vor mai fi". Realitatea este că nenumărați alți contemporani ai lui Eminescu au sesizat și trăit de la început acest fond al poeziei lui Eminescu și l-au simțit pe Eminescu ca pe cel mai mare poet al românilor, considerînd că n-au importanță abaterile de la normele limbii literare și de la regulile versificației, cu atît mai mult cu cît, și sub raportul acesta, Eminescu aducea mari înnoiri. Aceste deosebiri de concepție lingvistică și artistică dintre Macedonski și Eminescu explică în parte inferioritatea limbii și poeziei lui față de acelea ale lui Eminescu. Am zis : în parte ; căci deosebirile cele mai mari dintre limba și poezia celor doi poeți se explică prin deosebirile din cultura lor : este indiscutabil că Macedonski a avut o cultură mai mult literară, de inspirație aproape exclusiv franceză, pe cînd Eminescu se ocupase și de cultura și limba noastră veche și cunoștea foarte bine filozofia germană și antichitatea. Și este inutil să spunem că limba lui Eminescu din

Scanned with OKEN Scanner

articolele politice şi culturale nu este dialectală, ci limba literară unitară a românilor de după 1860 — 1870, limbă nu prea departe de aceea a intelectualităţii româneşti de atunci, bineînţeles cu coloratura sa proprie. Eminescu însuşi constatase pe la 1869, că noi aveam atunci o limbă literară unitară şi el căuta să se conformeze acestei limbi şi s-o perfecteze.

Spre sfîrşitul articolului amintit, Macedonski acordă un mare rol în curăţirea limbii şi revistei *Literatorul* (p. 127) :

„Academia Română, stimulată de prăvălirea la care asista, şi-a moderat, în faţa răului, diversitatea de tendinţe şi s-a învoit să adopte o medie între fonetism şi etimologism, stabilind astfel o normă ce, oricît de transitorie ar fi, a dat imense rezultate. În sfîrşit, un număr mare de scriitori de valoare s-au reîntors încet dar zilnic asupra paşilor ce făcuseră către fonetism. Noua direcţiune, fie că a recunoscut ea singură greşeala ei, fie că a fost tîrîtă de noile curente, şi-a modificat şi ea acţiunea, iar în acest mod anarhia a început a se limpezi, a-şi pierde din caracterul ei de imensitate şi, întocmai ca o boală ce şi-a săvîrşit evoluţiunea, şi-a domolit virulenţa. Dar premergătoare acestei reacţiuni academice a fost desigur mişcarea ce s-a produs prin şi împrejurul revistei „Literatorul", încă din anul 1880.

Condamnînd faptul că, în polemica lor, cei de la *Convorbiri* şi cei de la *Literatorul* „nu păstrează mai multă rezervă", Macedonski continua (p. 127 — 128) : „Totuşi, se poate zice că, pe cînd la „Convorbiri" evoluţiunea se urma în sensul arătat, „Literatorul" se apropia treptat de formula lui Heliade, restabilea legătura distrusă dintre prezent şi trecut, era trăsătura de unire dintre timpul nou şi clasicism, revenea treptat către generalitatea principiilor lui ortografice şi, ţinînd seamă de tot ce nu putuse poporul să-şi asemene lui Heliade, cerca să inaugureze o eră nouă. Din punctul de vedere al formei şi fondului, această formaţiune îşi reîntorcea astfel ochii către naţiunile neolatine, trăia din aceeaşi viaţă sufletească şi culturală ca naţiunile occidentale de origine comună şi proclama : că fondul în sine nu este, nu poate să fie, decît ce-l face forma. Şi paradoxul că, într-o formă frumoasă, poate să încapă neantul sau un fond inferior, necorespunzător cu manifestaţiunea lui externă, era relegat în domeniul lipsei de logică şi judecată matură. Dar credinţele grupării de la „Literatorul" se întemeiară mai ales pe principiile că o limbă şi o literatură nu se pot momifica în trecut, că arhaizarea este omorîrea limbii, că ea este ruperea acordului cu prezentul, că o gravitaţiune reîncepută către nou se impune, că deci o literatură trebuie să inoveze dacă vrea să trăiască şi să fie puternică, că exprimarea ideilor, fie prin grai, fie prin scris, trebuie să aibă flexibilitatea mătăsei şi duritatea oţelului şi bronzului. În această ordine de idei aflîndu-se, este firesc ca cei de la „Literatorul" să fi repudiat ca o crimă fraza germană greoaie şi neadequată geniului naţional. Fonetismul iar nu putea să fie considerat de ei decît ca ignoratism şi abrutizare. De altă parte, dacă au mers către neologism, aceasta nu i-a condus să excludă termeni eterogeni, pe care poporul a socotit bun să-i adopte în evoluţiunea vieţii lui. Cultul formei, în sfîrşit, i-a depărtat de banalitate, a fost pentru ei o disciplină dătătoare de roade bune, pe cînd, ca fond, au căutat să reprezinte o realitate : complexitatea sufletului modern, — iar nu artificialitatea lui, — sufletul primitiv sau cel clasic, suflete a căror noţiune ei nu puteau să o aibă decît din ce au lăsat să se întrevadă din amîndouă, autorii din timpurile ce nu mai sînt.

Fără îndoială, acţiunea grupării în chestiune şi-a avut, ca şi acţiunea celorlalte formaţiuni, greşelile ei, exagerările nedespărţite de tot ce a luptat. Dar

cei cari cred că poate să existe lumină fără umbră, tăgăduiesc posibilitatea luminii. Totul, în această privinţă, s-ar reduce în a se şti întru cît a fost lumina de puternică sau de slabă şi întru cît ea a venit de la o direcţiune sau de la alta... Pentru limba şi literatura unei ţări, această stabilire importă însă puţin. Oamenii trec, numele se şterg...

De aceea, singura concluziune la care se poate ajunge, şi ce nu va jigni pe nimeni, este următoarea :

Luptîndu-se unii mai mult, alţii mai puţin, producîndu-se o mişcare într-un fel şi alta în altul, din cuprinsul acestui secol limba română răsare astăzi aproape formată[1]."

În aceste cuvinte, Macedonski descrie însăşi limba sa, limba pe care a voit-o el, limba pe care ne vom strădui şi noi mai jos s-o descriem în cîteva din trăsăturile ei. Căci este adevărat că limba de la *Literatorul* şi în genere limba scriitorilor şi ziariştilor munteni din această vreme se deosebea de limba lui Maiorescu şi a scriitorilor de la *Convorbiri literare* prin evitarea calcurilor lingvistice ca *înrîurire, împrejurare, conştient, neconştient* care redau idei noi, şi prin adoptarea în locul lor a neologismelor latino-romanice, *influenţă, circumstanţă, conştient, inconştient*. Dar Macedonski era nedrept cînd afirma că limba de la *Convorbiri literare* era una arhaizantă, avîndu-şi idealul său în trecut ; şi, de altfel, el ar fi trebuit să facă precizarea că se referea nu numai la expresia noţiunilor noi, dar şi la arhaismele poetice a căror valoare, după cît deducem noi, n-a înţeles-o, deşi el însuşi întrebuinţează cîteva arhaisme poetice în scrisul său. Iar faptul că scriitorii de la *Literatorul* au evitat lexicul dialectal — bineînţeles, acesta nu putea fi întrebuinţat decît cu o valoare poetică, iar nu ca o normă a limbii comune — a constituit tocmai una din slăbiciunile acestor scriitori, care, ca şi Macedonski, au avut ca model numai limba poeţilor francezi din vremea lor. De asemenea, o spunem din nou, nu este adevărat că scriitorii de la *Convorbiri* ar fi întrebuinţat fraze greoaie, avînd ca model frazele limbii germane. Cît priveşte cultul formei, care i-a stăpînit, după propria mărturisire a lui Macedonski, pe scriitorii de la *Literatorul*, acest cult n-a putut duce la crearea unei poezii de mare valoare, cea mai muzicală poezie a vremii rămînînd tocmai poezia lui Eminescu, atît de criticată de Macedonski. Iar cît priveşte faptul că scriitorii de la *Literatorul* au căutat să exprime complexitatea sufletului modern, trebuie să facem o constatare asemănătoare : aceşti scriitori n-au reuşit, nici în această privinţă, nu să întreacă, ci măcar să ajungă pe Eminescu, care exprimă cel mai complex suflet modern din cîte au exprimat poeţii noştri pînă între cele două războaie mondiale. Abia în

---

[1] Că pe la 1894 Macedonski şi cei ce-l urmau întrebuinţau cu deliberare neologismul mai des decît Maiorescu şi adepţii lui, a fost atunci o idee de domeniul public. Cum arată Marino, *Limba română*, XIV, 1965, p. 392, Macedonski răspundea „puriştilor" următoarele (în articolul *Cu privire la „Saul"*, din *Ţara*, nr. 215, 5 februarie 1894) : „Neologismele întrebuinţate sînt o direcţiune literară de tendinţe, de aspiraţiuni. Se mai află încă în România, cu tot curentul contrariu, scriitori care să creadă că dacă naţiu[illegible] merge *înainte*, pe toate căile, trebuie ca şi limba să nu se întoarcă înapoi". Dar mai tîrziu, în pasajul citat în text din articolul *Cuvinte despre „Thalassa"*, din *Flacăra*, nr. 29, 30 aprilie 1916, p. 344, Macedonski a înţeles exagerarea în care căzuse *Literatorul*, deşi continua să aducă aceleaşi acuzaţii nedrepte „Junimii". În articolul din urmă, el spunea, *loc. cit.* (pasajul a fost reprodus deja de Marino, *revista citată*, p. 392) : „O direcţiune literară pornită din Iaşi, ne norocia în slavisme, pe lîngă că ne înneca în greoaia proză nemţească a d-lui Titu Maiorescu şi a celor care l-au urmat. Pentru a mă împotrivi cu mai mulţi sorţi de izbîndă unui exces, eu însumi alunecam spre altul : spre cel al prea multor neologisme, armă pe care, de altfel, am părăsit-o de cum n-a mai fost nevoie de ea". Incriminări similare cu cele făcute „Junimii", dar la adresa altor scriitori, vezi în articolul citat al lui Marino, p. 394—397.

Scanned with OKEN Scanner

această epocă găsim, la unii scriitori români, o complexitate sufletească similară (mă refer între altele la opera lui Lucian Blaga). Nu tăgăduim că simbolismul, şi toate curentele literare mai noi au adus o sensibilitate nouă; şi am putea găsi în poeziile lui Ov. Densusianu elemente care anunţă pe L. Blaga. Dar ele n-au ajuns la înălţimea de idei şi de expresie a poeziei eminesciene. Afirmaţia finală a lui Macedonski, cum că limba literară românească era aproape formată pe la 1900, cînd scria el articolul *Dezvoltarea limbii române*, este adevărată, în sensul că limba literară încă nu era atunci perfect fixată şi încă nu eliminase unele din normele secolului al XIX-lea, cum însăşi limba lui Macedonski, cu atîtea deosebiri faţă de cea a contemporanilor săi şi faţă de cea de azi o arată. Cu toate acestea, limba literară românească era deja formată în liniile ei generale în vremea în care a început Macedonski să scrie şi, de exemplu, limba articolelor sale de prin anii 1878 şi 1880 nu se deosebeşte decît puţin de limba articolelor de mai tîrziu şi nu se deosebeşte prea mult nici de limba de azi. Este curios că această atitudine a lui Macedonski faţă de Eminescu şi faţă de limba literară a românilor din epoca lui Eminescu, a fost preluată, după 1900, de un alt teoretician şi pionier al literaturii simboliste la români, Ovid Densusianu, care n-a înţeles deloc valoarea stilistică a arhaismelor şi a elementelor dialectale din operele scriitorilor români ai vremii sale şi a combătut mereu limba unor scriitori ca Eminescu, Creangă, Coşbuc şi Sadoveanu.

II

După aceste consideraţii, cam lungi, asupra concepţiei lui Macedonski despre limba literară românească, să trecem la studiul sumar al limbii lui. Ca toţi scriitorii care au început să scrie pe la 1865 sau după aceea, Macedonski nu mai scrie în una din varietăţile locale ale limbii literare româneşti de pînă atunci — ceea ce am numit în lucrările mele anterioare : dialectele literare româneşti — ci în limba literară relativ unitară a vremii. Am văzut că el chiar dezaprobă la adepţii lui Maiorescu faptul că întrebuinţează elemente dialectale. Şi, cu toate acestea, Macedonski însuşi recursese frecvent în scrisul său la fapte de limbă dialectale, şi anume oltenești. El nu este decît în slabă măsură un reprezentant al fostului dialect literar muntenesc. Astfel, el continuă a scrie *voiu* „vreau", ca în dialectul literar muntean, şi ca într-o fază mai veche a limbii literare, dar, în textele sale, apare şi *voesc*. Macedonski manifestă puternic o altă tendinţă : el caută să introducă în limba literară fonetisme şi chiar fapte morfologice şi cuvinte oltenești, cu toate că, desigur, îşi dădea seama că acestea n-aveau nici o şansă de a se impune în limba literară. Am indicat mai sus cîteva fonetisme oltenești sau muntenești, care apar în opera sa. Aici vom da altele, adăugînd şi fapte de natură morfologică sau lexicală : *să* pentru *se* (pronume reflexiv) : *Pasul ţi să-mpleticeşte* (*Ocnele*), *s-aibi : Fără s-aibi o bucătură* (*Ocnele*), *roche* „rochie" (*Valţul rozelor*), *a vuvui* „a vui" (*Boltile lung vuvuiră, facla-n mîni mi se stinsese* ; *Ocnele*), *a infinge* „a înfige", *de-an călare* (*Cîntec*), *prefirat* „răsfirat" (*Noaptea de mai*), *buture* „şold, coapsă" (*Noaptea de noiembrie*), *scrumit* „prefăcut în scrum" (*Noaptea de decembrie*), *a chiţăni* „a chiţăi" (*Odă la şoarecii din odaea mea*), *rinchiezător* „nechezător" (*Castelul*), *băsmire* (*Castelul*), *soarte, peană* (*Odă la şoarecii din odaea mea*). În limba lui Macedonski mai persistă unele fapte de limbă caracteristice perioadei anterioare a limbii literare româneşti (de la Heliade Rădulescu la 1870), ca de exemplu pl. *pasuri* (de la *pas*), în loc de *paşi* (*Noaptea de decembrie*) ;

Scanned with OKEN Scanner

totuși, în opera sa apare și [pluralul][1] *pași* ; construcția cu *la* după *Odă* : *Odă la șoarecii din odaea mea*. În ce privește lexicul comun cu scriitorii din generația de la 1830 la 1870, vom înregistra derivatele : *argintos* „argintiu" (*Zîmbeau în fundul apei răsfrîngeri argintoase* ; *Pe balta clară*) (apare și la Heliade Rădulescu și Bolintineanu, apoi la Eminescu ; are valoare poetică de limbaj înalt) ; *a se argintui* „a căpăta aspectul argintului" : *Izvorul cînd s-argintuește de alba lună care-l ninge* (*Noaptea de mai*) ; faptul se regăsește în I. Heliade Rădulescu, *Seara* (vezi *Opere*, ediție critică... de D. Popovici, I, p. 66 : *Argintuește verdele șăs*).

Neologismele de origine latino-romanică avînd la bază cuvintele latinești în *-io, -ionis* sînt utilizate întotdeauna în proză de Macedonski în înfățișarea fonetică dată de T. Cipariu și de I. Heliade Rădulescu (acesta numai după 1839), adică în *-iune*, niciodată în *-ie* ; astfel *evoluțiune, direcțiune, concluziune, națiune, exagerațiune, contra-reacțiune*. Asemenea forme sînt obișnuite și în versuri, unde, totuși, din nevoile ritmului și rimei apar și formele în *-ie* : *N-au să-mi împartă cadavrul meu în secții / Și n-au să-mi pună oare nici creeru-n cîntar, / Luînd apoi pretextul de lacrimi și de-afecții...* ? (*Noaptea de noiembrie*). Este clar că, în această privință, Macedonski s-a situat, spre deosebire de alți scriitori din vremea sa, pe o linie care n-a fost urmată întotdeauna de intelectualitatea românească ; aceasta a acceptat și numeroase neologisme în *-ie*, cîteodată alături de formele în *-iune*, dar cu alt sens : *rație* și *rațiune*.

În poezia sa apar foarte multe neologisme care sînt uzuale și astăzi. Iată cîteva : *multiplele, subteran* (p. 51), *fantastic, sigilat, destin, barbar, speranță, deviză, persecuție, calomnie, amic* (p. 60), *carieră, barieră, libertate, glorioasă*, (p. 60), *candoare* (p. 75), *liberat* (nu *e-*), *diezat, solar, far, himeră, real, stemă, mizerabil, rubine, diamant, perlă, fugitiv* (p. 79), *masculin, lingvistic, colos, miraculos, doliu, automnal, fenomenal, curs, rasă, uniform, pagină, necrolog, general* (subst.), *jandarm, paradă, muză, faliment, bilanț, muzică, fanfară*. Unii dintre acești termeni sînt de natură a crea stilul înalt. Dar alții introduc pe lector într-o lume banală, lipsită de farmec.

Și în ce privește termenii culți, anume neologismele și calcurile lingvistice utilizate pentru exprimarea unor idei noi, limba lui Macedonski prezintă aspecte personale, încercări proprii, care nu s-au impus, deși se integrează în genere în limba epocii. De aceea, deși Macedonski are meritul de a fi scris o limbă cu neologismele uzuale azi, totuși limba lui normală nu este printre cele mi bune scrise în vremea sa. Ea este, din acest punct de vedere, inferioară celei a lui Maiorescu, prin aceea că utilizează cuvinte neologice sau calcuri lingvistice care nu s-au impus și sînt, se pare, opera lui (printre ele joacă un rol important multe derivate cu prefixul *re*, de la verbe românești ; aceste derivate nu s-au putut impune în limbă). Astfel, găsim la Macedonski *carnefice* (*E furtună mare, mare, / Carnefici ! Îngenunchiați !* ; *Odă la condeiul meu*), *valț* „vals" (*Și-un valț nebun le învîrtea / Un valț, — din ce în ce mai tare* ; *Valțul rozelor*), *domen* (*Stepa largă e și astăzi un domen necunoscut* ; *Stepa*), *ondulos* (*În acea sălbăticie de pustiuri onduloase, ibid.*), *preursire* (*Blond copil, care cutează preursirile să-nfrunte, ibid.*), *fidanțată* „logodnică" (italienism) (*Melancolică te-așteaptă fidanțata pe confine, ibid.*), *confin*, pl. *confine* „hotar" (același vers), *a reurca* (*Și nici vaiete, nici lacrimi nu pot să reurce-afar'* : *Ocnele*), *De ce v-ați reurca în sfera abstractelor seninătăți* ?; *Noaptea de mai*),

[1] Completarea autorului.

a recobori (*Închisă dacă vă e lumea, recoboriți-vă-ntre roze*; *Noaptea de mai*), *a reajunge* „a redeveni" (*Din inima-mbătrînită, din omul reajuns o fiară, ibid.*), *a refi* „a fi din nou" (*Ascultă și cîntă și tînăr refii. Noaptea de decembrie*), *nemaculat* „imaculat" (*Albeți nemaculate curgeau din cer lucioase*; *Pe balta clară, blondele* (*Copil, să-ți alinte blondețea în ea*; ibid.), *a percurge* „a parcurge (*Și ca într-un vis fantastic le-am percurs și le-am văzut*; *Ocnele*).

În articolele sale, găsim unele latinisme neologice dispărute din limbă: *laboare* „muncă", *sorginte* "izvor", *defectuositate, descatenat* „dezlănțuit" (*ibid.*, p. 83). Pe de altă parte el scrie: *consecint,-ă* „consecvent", fapt care amintește ca adaptarea fonetică pe *elocinte* „elocvent", existent în limba unor intelectuali români pînă prin 1918, și pe *elocință* „elocvență".

Am văzut mai înainte că Macedonski a fost împotriva întrebuințării unor arhaisme de către adepții lui Maiorescu, între care și Eminescu. Am spus tot atunci că trebuie să facem distincție între arhaismele care apăreau în limba lui Maiorescu și a adepților săi ca norme ale limbii literare, și cele care aveau o întrebuințare artistică și constituiau un limbaj poetic. Printre cele dintîi se integrează *înrîurire* „influență", *împrejurare* „circumstanță", care apare de exemplu la Maiorescu; printre cele din urmă avem fapte cum sînt: *crai, crăiasă, icoană* „imagine", *a slăvi* „a glorifica", *slăvit* „glorios" etc. Este clar că, în ce privește pe cele dintîi, au avut dreptate atît Maiorescu cît și Macedonski: ambele cuvinte, fie calcul lingvistic arhaic, fie neologismul, s-au impus în limba literară românească. Dar Macedonski are, împreună cu alți intelectuali ai vremii, meritul de a nu fi respins neologismul. În ce privește pe celelalte arhaisme, cele cu valoare pur estetică, Macedonski a manifestat o neînțelegere care ne miră. Elementele arhaice la care făcea el aluzie erau de fapt arhaismele cu valoare poetică, creatoare ale stilului înalt; probabil, el se referea și la cele care creează culoarea locală.

În articolul deja citat, *Limba poetică românească*, pe care l-am publicat în *Limbă și literatură*, II, 1956, p. 197—224, am studiat limbajul celor trei stiluri fundamentale românești, de la nașterea lor pînă în epoca noastră. Am arătat acolo că limbajul poetic caracteristic stilului înalt, adică elegiei, odei, poeziei epice, tragediei etc., apare, în primele sale elemente, în poezia populară și în opera lui Budai-Deleanu, că se dezvoltă prin Heliade Rădulescu, Alecsandri, Bolintineanu și alții, că ajunge la forme noi prin Eminescu, Coșbuc, Goga, că la Arghezi își pierde puritatea, amestecîndu-se cu limbajul vulgar, care prin acest amestec se înnobilează. Ei bine, acest limbaj poetic înalt lipsește aproape cu totul în opera poetică a lui Macedonski. Macedonski n-a văzut că acest limbaj poetic se alcătuiește mai ales din arhaisme și din elemente dialectale selectate ca frumoase, că asemenea elemente nu alcătuiesc un defect al poeziei, o distrugere a unității și purității limbii literare, ci creează stiluri deosebite de cel normal, curent, că prin ele o limbă cîștigă în valoare estetică fără a-și pierde unitatea. În felul acesta, Macedonski s-a așezat în afara evoluției stilului poetic înalt, singurul care creează, împreună cu un anumit conținut, impresia de încîntare, de farmec, fapt care a contribuit, împreună cu altele, la neacceptarea poeziei sale de către masele de cititori români din timpul său. Ca orice scriitor multilateral, el nu s-a putut sustrage legii celor trei stiluri fundamentale, dar le-a realizat cu alte mijloace. Căci nu trebuie să credem că limbajul poetic înalt lipsește cu totul la Macedonski. Un poet, fără să vrea, deci contra teoriilor sale, va recurge la arhaisme și la elemente dialectale pentru a-și varia expresia, și, deci, pentru a da mai multă savoare scrisului său. Astfel,

Scanned with OKEN Scanner

găsim la el arhaismul *ziditor* „creator" (acesta, este drept, mai puțin fericit), (*În model destinat să supraviețuiască... ziditorului său...* ; *Evoluțiunea limbii române*, p. 125) și elementul dialectal *stei* : (*Cad pe-al sării stei de piatră* ; *Ocnele* ; *În steiul cel de piatră zăcînd nesimțitor*; *Romeo și Julieta*, p. 125), care e un oltenism. La Macedonski apar și unele fapte de limbaj poetic care sînt un bun al mai tuturor poeților români moderni ; astfel este cazul cu întrebuințarea cuvîntului *fire* cu sensul de „natură" (*Urmează legea firii în veci nestrămutată* ; *Saul*, *Opere*, II, p. 201), *nălucire* (*amăgitoare năluciri* ; *Noapte de mai*) *nelărmurit* „infinit", *osebire* „deosebire" (*Nu facem osebire între om și om...* ; *Moartea lui Dante*, *Opere*, II, p. 324), sau fapte sintactice ca inversiunea : *Umblat-am printre stele...* ? *Urcat-am prin văzduhuri* ? *Chemat-am împrejuru-mi năprasnicele duhuri* ? (*Noaptea de noiembrie*), sau întrebuințarea enclitică a pronumelui personal scurt de dativ cu valoare de posesiv : *Din pîntecele urii născu amoru-mi viu* ! (*Romeo și Julieta*, *Opere*, II, p. 15) ; *Te-ar omorî sub ochi-mi aici de te-ar surprinde* ! (*ibid.*, p. 119) ; *Și-n inima-ți uimită odihna-ntrematoare* ! (*Ibid.*, p. 124).

Am întîlnit de asemenea unele fapte de limbaj poetic înalt și printre neologismele și elementele dialectale citate mai înainte.

III

Din cele spuse mai sus rezultă că Macedonski are, în ce privește limba pe care a voit-o și a scris-o, și merite și scăderi : el a înțeles mai bine decît Maiorescu că limba română literară trebuia să posede multe neologisme latino-romanice, dar n-a căzut în excesul de neologisme rău adaptate ale lui Heliade Rădulescu și ale latiniștilor; el n-a înțeles însă că limba poetică română putea avea, spre deosebire de limba poetică franceză, și multe arhaisme.

Cu toate lipsurile ei, rezultate dintr-o concepție în parte eronată despre limba literară, sub aspectul ei comun sau cel artistic, limba lui Alexandru Macedonski rămîne totuși o limbă foarte variată și de un caracter foarte nou, limbă prin care s-a pregătit limba noastră literară de astăzi. În contra doctrinei sale lingvistice, Macedonski a reușit să creeze o varietate de stiluri în care cuprinde, într-o mare bogăție, materialul lingvistic viu, curent al limbii române. Macedonski se dovedește a fi fost, și în privința limbii, o personalitate eminentă a poporului nostru.

Scanned with OKEN Scanner

FAPTE DE LIMBĂ POPULARĂ ÎN OPERA LITERARĂ A LUI ALEXANDRU VLAHUȚĂ *

Sînt de părerea acelora care susțin că, numai începînd din veacul al XIX-lea, baza dialectală a limbii literare românești se identifică cu subdialectul muntean. Consider eronată părerea că această bază dialectală a limbii literare românești urcă pînă la Coresi. Dar, dacă admitem că numai începînd din veacul al XIX-lea, baza dialectală a limbii române se identifică cu subdialectul muntean, nu înseamnă că celelalte subdialecte ale dacoromânei n-au avut nici o influență asupra limbii literare românești, că unele elemente din celelalte graiuri n-au pătruns în limba literară. Nouă ni se pare în fond justă părerea că limba literară românească modernă a rezultat prin influența limbii literare vechi, care era ea însăși o rezultantă a tuturor subdialectelor, a tuturor graiurilor sau dialectelor dacoromâne, dar că, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a ajuns la o limbă literară care are mai ales fapte de limbă din dialectul muntenesc. Cum au arătat lingviști ca E. Petrovici, în limba literară s-au impus adesea ca norme fapte de limbă moldovenești. Din nefericire, problemele limbii literare românești au fost studiate numai între 1940 și 1960; ele sînt foarte puțin studiate în ultimii 15 ani, cînd toți lingviștii români, din toate generațiile, sînt mai atrași de studierea teoriilor lingvistice recente, ale generativismului transformațional și de psiholingvistică, sociolingvistică, lingvistică matematică etc. Limba multor scriitori n-a fost deloc studiată — și între ei trebuie cuprins și Alexandru Vlahuță. În special sînt foarte puțin studiate elementele dialectale din scrierile diverșilor scriitori români. Un scriitor ca Vlahuță, care a jucat un rol important în literatura românească dintre 1880 și 1919, a rămas complet nestudiat sub raportul limbii sale. Aceasta se explică, poate, și prin disprețul, nemeritat, pe care unii istorici și critici literari îl manifestă față de opera acestui scriitor, care are, desigur, slăbiciunile ei, dar se apropie adesea ca măiestrie artistică și problematică de cei mai buni scriitori ai noștri de astăzi. Punîndu-mi problema relațiilor dintre graiurile moldovenești de sud și limba literară, m-am gîndit întîi de toate la studierea limbii acestui scriitor născut în preajma Bîrladului, crescut la Bîrlad și revenit de atîtea ori în acest oraș sau în satul natal. M-am întrebat din capul locului ce elemente dialectale din aceste părți a acceptat el în operele sale, ce a respins, cum a privit graiul său în raport cu limba literară.

---

* Articol inedit, redactat în aprilie 1975.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd a început să scrie Alexandru Vlahuță, problema unificării limbii române literare era sau părea rezolvată în liniile ei mari : mai toată lumea știa că limba literară românească se identifica cu dialectul muntenesc, deși în realitate graiurile muntenești se deosebeau în multe privințe de limba literară. Dar aceste graiuri muntenești nu erau cunoscute nici lingviștilor în amănunțimile lor. Pentru un moldovean, fie el din nordul sau din sudul Moldovei, fie el de la munte sau de la dealuri și șes, era atunci clar că între graiul său și limba literară erau mari deosebiri, că limba literară se identifica cu graiurile muntene. Am arătat în lucrarea mea *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947—1948, că acest sentiment stăpînește intelectualitatea moldovenească începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, că a mai slăbit în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd mulți intelectuali credeau că pot promova o limbă literară cu multe moldovenisme. Am mai arătat acolo că acest sentiment s-a impus ca necontestat odată cu Unirea Moldovei și Munteniei, în 1859. Nu putem crede însă că acest sentiment l-a stăpînit și pe Alexandru Vlahuță : judecînd după limba din scrierile sale, Vlahuță avea conștiința că limba literară românească este un amestec din toate graiurile dacoromâne sau mai ales al graiurilor muntenești și moldovenești, poate cu predominarea subdialectului muntenesc. Căci el se abate în multe privințe de la subdialectul muntenesc și de la limba scrisă în vremea sa de munteni și olteni ; el introduce în limba sa atîtea elemente din graiurile de peste munți și mai ales din Moldova, încît trebuie să susținem că, după părerea lui, limba literară românească este rezultatul unui amestec din toate subdialectele dacoromâne. O spunem de la început : el acceptă în scrisul său multe muntenisme, pe care le cunoștea din proprie experiență, desigur, datorită împrejurării că, după terminarea studiilor, și-a început cariera într-un oraș muntean, Tîrgoviște, și împrejurării că și-a continuat-o în capitala țării, București. Se mai adaugă faptul că avea o casă de odihnă la Dragosloveni, în fostul județ Rîmnicul Sărat. Dar el a acceptat în limba sa și un mare număr de elemente din celelalte graiuri, și în primul rînd din graiurile moldovenești de sud, în special din cel din jurul Bîrladului, care se întinde pînă dincolo de Prut, cuprinzînd și fostele județe Cahul, Ismail și Bolgrad. Însăși limba sa constituie o dovadă că limba literară românească nu are o singură bază dialectală, ci că este rezultanta unui amestec de forme dialectale din ambele provincii ale României de atunci.

Trebuie să spunem de la început că studiul elementelor dialectale din limba scriitorilor români întîmpină încă dificultăți serioase, din cauza slabei cunoașteri de către cercetători a subdialectelor dacoromâne ; cu excepția cîtorva fapte, folosite la caracterizarea subdialectelor dacoromâne, particularitățile fiecărui subdialect dacoromân sînt foarte puțin cunoscute, așa că lipsesc lucrări de sinteză ample asupra fiecărui subdialect. Un mare număr de particularități dialectale fonetice și lexicale se găsesc înregistrate în principalele dicționare ale limbii noastre, de la cel al lui Tiktin și pînă la *Dicționarul limbii române* pregătit de Academia Română și Academia Republicii Socialiste România ; dar și aceste indicații sînt răsfirate, nu au fost încă adunate în lucrări ample de ansamblu despre graiurile dacoromâne. În comunicarea de față mă voi întemeia în primul rînd pe cunoștințele mele despre graiul moldovenesc din regiunea Bîrladului, Cahulului și Covurluiului (dincolo de acest grai, spre apus, avem încă cel puțin alte două graiuri moldovenești : unul în actualul județ Vrancea, dar fără Vrancea istorică, care prezintă un

Scanned with OKEN Scanner

alt subdialect dacoromân, de tranziție între cel moldovenesc, cel ardelenesc și cel muntenesc.

În perioada în care scria Vlahuță, moldovenismele din limba literară erau cu mult mai numeroase decît astăzi : căci faptele de limbă ale scriitorilor moldoveni, de la Conachi la Alecsandri, care scriau în varianta literară moldovenească a limbii literare românești, existentă din secolul al XVI-lea pînă atunci, erau încă puternice în mintea scriitorilor. Un scriitor ca Vlahuță nu avea în fața lui numai normele limbii literare unice, ca azi, dar și normele pentru un dialect literar moldovenesc, reprezentat de scriitori atît de străluciți. De aceea nu este de mirare că, în limba lui Alexandru Vlahuță, se găsesc numeroase fapte de limbă moldovenești, desigur mai numeroase decît prezintă operele literare ale scriitorilor de azi, cu excepția unora, care și-au propus să introducă masiv moldovenismele în limba literară. Unele din moldovenismele lui Vlahuță sînt particularitățile generale cele mai izbitoare ale dialectului literar moldovenesc, ca de exemplu fonetismul *întăi*, fem. *întăia* (*oară*), p. 13, *căpătăi* (p. 12), pentru *întîi*, *căpătîi*, care totuși apar în opera sa, cum e firesc la cineva care nu voia să excludă dialectul muntenesc din bazele limbii literare românești. Altele își au originea în graiurile moldovenești de nord ; și ele se explică, desigur, atît prin tradiția limbii literare — atunci cînd aceste fapte de limbă dialectale caracterizau deja limba unor scriitori din veacul trecut, — cît și prin directa influență a graiului moldovenesc de nord, cunoscut de Vlahuță prin popasurile lui la mănăstirea Agapia. Printre aceste fapte de limbă din Moldova de nord voi pomeni fonetismul *cociorvă* în loc de *corcioară*, cum se spune în Moldova de sud, imperfectele verbelor *a da*, *a sta* : *dam*, *stam*, în loc de *dădeam*, *stăteam*, care caracterizează Moldova de sud, și *dedeam*, *steteam*, care caracterizează Muntenia. Formele *dam* și *stam* caracterizează limba lui Creangă și a lui Sadoveanu, amîndoi reprezentanți ai graiului din nordul Moldovei ; și este probabil că Vlahuță s-a lăsat în această privință influențat de Creangă. Vom pomeni apoi cuvîntul *țintirim* „cimitir", care apare la Eminescu, și se explică la Vlahuță atît prin influența acestuia, cît și prin graiul din sudul Moldovei, cît și prin graiul de la Agapia.

Vom cita acum cîteva din faptele moldovenești de sud care apar în opera lui Alexandru Vlahuță, unele fonetice, altele lexicale. *Fonetisme*. *Zugrum*, în loc de *sugrum* ; *nalt* (p. 25) pentru mold. *nant* (autorul a împrumutat din dialect numai înlăturarea lui *l-*, care, poate, se găsește și în alte dialecte dacoromâne) ; *se primbla* (p. 25) pentru *se plimba* ; *să-l tulbur* (p. 25) pentru *să-l turbur*, care era curent cel puțin pe la 1920—1950, dar a început a fi înlocuit cu *tulbur* ; *tulburat* (p. 32) ; *a șurui*, desigur variantă a lui *a șiroi*, *a șirui* „a curge șiroaie", este foarte probabil o formă moldovenească de pe la Pleșești (dacă nu cumva autorul o va fi auzit în altă parte) ; *saltar* (p. 35) pentru *sertar* ; *cîne* (p. 30) pentru *cline*, *huietul* (p. 137) pentru *vuietul*, *zbucnea* pentru *izbucnea* ; *sprincenile* (p. 140), *Sînzănii* (p. 140), nu *Sînziene*.

Forme gramaticale: *mătănii* (p. 15), în loc de *metanii* ; *lăcrimile* (p 285, 286) ; *stăi* (p. 91), pentru *stai* (imperativ). „Ce foame *li-i*, sărăcuții de ei!" *scobor* „[ei, ele scoboară"] : „mugetul vitelor *ce scobor* la adăpost."

Lexicale : *dudău* (p. 9), *hlujeni* (p. 9), *de istov* (p. 9), *gătej* (p. 9), *bălălăind* „mișcîndu-se violent într-o parte și în alta", *astupată* „acoperită" (p. 9), *crăcana* (p. 9), *hîită* „mișcată parțial într-o parte din poziția normală" (p. 9) (în text : *hăită*, desigur printr-o greșeală de tipar, căci *a hăi* are alt sens : cel de a striga *hăi*, la urăturile de anul nou), *soiul cel rău*

(p. 10), *dimon*, *lepăind* („cu tălpile lepăind pe scînduri", p. 10), *botiță* (p. 10), *scrijelată* (p. 10), *coctrjată* (p. 10), *olecuță* (p. 11), *căutătură* „privire" (p. 11), *cătînd* „uitîndu-se" (p. 12); *să se dărapene* „să se prăbușească" (p. 19); *se prăpădește fără vreme* „moare înainte de timp" (p. 23); *a hurui* „parcă auzea bulgării de pămît *huruindu-i* pe capacul de sicriu" (p. 23); *să se îndrepte* „să se însănătoșească" (p. 23); a și-l *azvîrli* sub pat „și-l aruncă sub pat"; *rărunchi* (p. 29): „mă taie la rărunchi" (în graiul moldovenesc); „îmi *răcni*" (p. 29) „îmi țipă, strigă la mine", *piron* „cui" (p. 31), popular *chiron*; „pe *filele* netăiate" (p. 38), în loc de „pe foile netăiate"; *hodoronc-tronc* (p. 36); *ghiozdan* (p. 36) pentru *servietă*; *gologani* (p. 40) pentru *bani*; *baieraș* „fular", *astupa* (p. 135) pentru *acoperea*; *tigoare*, *sîcîit*, *mămăligos* (p. 135): „mai bine moartea decît așa tigoare de bărbat, sîcîit și mămăligos"; *scofală* (p 295); *a încropi* „flori încropite de soare" (p. 137) (aici autorul se abate de la uzul popular, care nu permite să se utilizeze verbul *a încropi* „a încălzi" decît în legătură cu lichidele, cu aerul, cu vîntul); *scobor* (p. 138): „aud mugetul vitelor ce *scobor* la adăpost...", p. 139—140; „te scobori în adîncul trist al acestor vieți întunecate..."; *bagdadiile* (p. 284—285); *heiurile gospodăriei* (p. 285), *holde-nvîrstate* (p. 285), „*olecuță* de supă" (p. 286).

Tendința spre forme fără prefixul *în-* (*a se rudi* pentru a *se înrudi*) poate arăta că graiul din Pleșești este la origine un grai ardelean.

Un cuvînt care este caracteristic Moldovei întregi, nu numai celei de sud, *a deslușI*, este foarte des întrebuințat de Vlahuță, și desigur, ca un termen distins, nebanalizat, deci poetic. P. 26: „din vălmășagul celor patru sute de arestanți, abia îl mai deslușeam întorcîndu-și fața spre mine". P. 18: „Un potop de gînduri nedeslușite se năpustiră asupră-i, și capul îi căzu zdrobit pe căpătîi". Utilizarea acestui cuvînt *a deslușI* și a derivatelor sale, caracterizează după aceea pe Sadoveanu și nu pot să cred că, în această privință, Sadoveanu nu l-a urmat pe Vlahuță. Bănuim că Vlahuță este primul sau printre primii care a dat utilizare poetică acestui cuvînt popular. Față de cultele *a distinge*, *a deosebi*, *a lămuri*, *a clarifica*, sinonimele sale din limba literară, cuvîntul popular moldovenesc a căpătat în limba literară o valoare poetică.

Unele din aceste elemente populare se găsesc pe o arie mai întinsă, care depășește Moldova de sud. Poate că aceasta dovedește interesul lui Vlahuță pentru elementul popular, de oriunde, elementul deosebit de cel din limba literară. Este cazul lui *scapăt* „cad sau alunec de unde sînt", despre soare: „apune, asfințește"; figurat: „sărăcit", iar la forma reflexivă, „calc greșit, mă poticnesc, cad, greșesc". P. 19: „Cînd bogăția ei de păr auriu scăpătă din foarfeci și căzu mototol la pămînt, o soră oacheșă și neastîmpărată, arătîndu-i podoaba capului risipită la picioare, o întrebă, cătîndu-i în ochi milos și galeș:

— Nu-ți pare rău?"

Dintre celelalte elemente lexicale populare din opera sa, vom pomeni pe *caut*, *cat*, cu numeroasele lui sensuri și derivatul *că(u)tătură* „privire": „*în căutătura ei fierbinte*" (p. 20); p. 23: „cătă în oglindă". P. 27: „tresări, cătînd sperios spre mine", pl. *doctorie* (de fapt pl. *doctorii*, p. 20), *a cerca* „a încerca", care, poate, în Moldova de sud nu se mai găsește decît în proverbe ca *a cerca marea cu degetul*; (p. 21): „cercînd a se desface din încordarea brațelor ei"; p. 23: „cercă să-l rupă în bucăți, dar nu putu"; p. 27: „cerca s-o uite." Probabil depășește granițele Moldovei și varianta *stîmpăr* „temperez", „liniștesc", „potolesc", care apare des la Vlahuță, în locul lui *astîmpăr*, caracteristic

astăzi limbii literare. P. 18: „să-şi stîmpere patima ce-l stăpînea cu atîta orbitoare putere ; p. 23 : „ca şi cum ar fi voit să-şi stîmpere bătăile tîmplelor".

Elemente nelămurite rămîn următoarele, care par totuşi populare: *nealtădată* (p. 19) : „Ca *nealtădată*, e palidă la faţă şi două cercăne vinete-i îngrădesc ochii, de truda inimii şi de nesomn" ; *cu sineşi* : p. 18 : „ca să rămîie cu sineşi"; p. 285 : *se zbînţuiau* în loc de *se zbănţuiau*.

Întîlnim la Vlahuţă şi cuvinte moldoveneşti de sud neînregistrate de dicţionarele noastre, ca verbul *a tinchi*, probabil cu sensul de „a se opri". P. 628 (articolul *Noi vrem pămînt*, scris în 1919), în care este vorba despre Coşbuc : ni se spune că poezia cu acest titlu a fost sugerată de răspunsul continuu al unui ţăran din Paşcani : „N-avem pămînt", dat soţiei sale la mustrările acesteia : „Poetul, tinchind din mers, privi îndărăt : un om şi o femeie, mărunţei şi slabi amîndoi veneau agale" [1].

Faptele de limbă discutate mai sus sînt culese dintr-un număr foarte mic de pagini, vreo 80, şi numai din pasajele în care vorbeşte Vlahuţă sau vorbesc intelectuali moldoveni. După cum s-a văzut, cercetarea a scos la iveală şi cuvinte necunoscute, neînregistrate de dicţionarele limbii române, ca *a tinchi*[2] şi *hues*, a căror origine dialectală n-o cunosc, sau variante neînregistrate ca *a şurui*[3], *utrină*. Cu toate că numărul de fapte din graiurile moldoveneşti de sud, din opera lui Vlahuţă, este mic (totuşi el depăşeşte cu mult muntenismele sale literare), faptul este semnificativ ; Vlahuţă n-a introdus în limba literară orice element dialectal, orice fonetism dialectal, orice formă gramaticală dialectală. Nu găsim la el pe *hojoma*, care apare la Conachi, nu găsim fonetisme ca *nedejdie*, forme gramaticale ca *unia* pentru *unii*, care apare de exemplu în scrisul lui Philippide, lingvistul total. Vlahuţă a dozat cu grijă elementul dialectal moldovenesc de sud din opera sa, pentru ca el să nu devină supărător. De aceea, citind opera sa, nici nu bănuim că atîtea din particularităţile limbii sale sînt particularităţile graiului din jurul Bîrladului. Ele însă trebuie identificate ; şi cercetarea aceasta trebuie îmbinată cu o cercetare asupra particularităţilor graiului respectiv însuşi, atît de puţin cunoscut cercetătorilor.

Aceste elemente moldovene de sud din opera lui Vlahuţă, elemente care se găsesc adesea pe o arie mai vastă, nu mai apar azi în genere în limba literară românească ; dar ele sînt posibile oricînd în limba noastră literară : ele constituie un fel de tezaur din care scriitorii pot împrumuta oricînd. Luînd în considerare numai elementele dialectale din opera sa, Vlahuţă ne apare ca un scriitor cu o limbă extrem de bogată, culeasă din toate ţinuturile româneşti, dar, mai ales, din Moldova. El foloseşte în limba sa elemente dialectale necunoscute lingviştilor ; şi, din acest punct de vedere, opera sa trebuie studiată paralel cu graiurile moldoveneşti de sud, insuficient cunoscute. Putem conclude că Vlahuţă a fost unul dintre cunoscătorii cei mai de seamă, din toată dezvoltarea noastră literară, a graiurilor populare moldovene şi printre primii care a dat o variantă moldovenizată a limbii noastre literare moderne. Comparată cu limba altor scriitori ai epocii, limba sa prezintă

[1] Prezenţa cuvîntului în graiul de la nord de Bîrlad mi-a atestat-o harnicul cercetător al istoriei literare bîrlădene Constantin Parfene, fost elev al meu la Universitatea din Iaşi.

[2] G. I. consemnează situaţia din 1975. Cuvîntul *a tinchi* a fost înregistrat între timp în DLR, t. XI, 1982, cu trimitere la *tîmpi*. Sensul „a conteni, a înceta, a se opri" este ilustrat cu acelaşi citat din Vlahuţă. Cu acelaşi sens îl înregistrase şi Scriban sub forma *stîmpese, stîmpese*. Nota editorului.

[3] Vezi DLR şi Scriban. Nota editorului.

particularități proprii, rezultate din marele număr de moldovenisme. Limba lui Vlahuță, ca de altfel și a lui Delavrancea, Coșbuc, Duiliu Zamfirescu, Caragiale, este cu mult mai apropiată de limba literară de azi decît a unui scriitor ca Alexandru Macedonski, care ne apare în multe privințe prea deosebită de cea de azi.

Închei aceste modeste cercetări despre limba lui Vlahuță, propunînd lingviștilor români să cerceteze faptele de limbă moldovenești din regiunea Bîrladului, atît din graiurile de pe teren, cît și din operele scriitorilor originari din Moldova de sud. Nu este exclus ca cercetarea să ducă la concluzia că Vlahuță a inițiat o variantă moldovenească de sud a limbii literare românești, după cum Macedonski a inițiat o variantă oltenească a limbii noastre literare. Cum știm, în aceeași epocă, Ardealul își avea o variantă proprie a limbii literare[1], reprezentată de scriitori ca Slavici, Coșbuc, Agârbiceanu și alții.

[1] Autorul are în vedere variantele artistice (stilistice) ale limbii române literare din această perioadă, așa cum sînt oglindite acestea în operele prozatorilor menționați. Nota editorului.

LIMBA LUI G. CĂLINESCU *

§ 1. Despre limba unui scriitor ca G. Călinescu se poate scrie un volum întreg. Ceea ce intenționăm noi este numai de a prezenta cîteva observații asupra limbii din *Scrinul negru*. Despre limba acestui roman, dacă nu mă înșel, nu s-a scris pînă acum nici un studiu. Și, încă, este de făcut precizarea că vom prezenta faptele de limbă dintr-un număr parțial de pagini și că ne vom interzice cu totul observațiile asupra valorilor artistice ale limbii sale.

Ceea ce surprinde de la început în limba din operele lui G. Călinescu este marea bogăție de neologisme. Se știe că limba română literară are două stiluri intelectuale : unul care recurge la elemente neaoșe, adică din cele care erau prezente în limbă în momentul invaziei de neologisme de după 1830, și altul care recurge la neologisme chiar în cazul cînd aceste neologisme se pot exprima perfect prin cuvinte românești. Călinescu reprezintă cu strălucire cel de-al doilea stil al limbii noastre literare. El renunță la termenul neaoș sau mai vechi, pentru a utiliza pe cel neologic. Limba română, ca una care este de origine latină, receptează fără greutate neologismul latin, francez și italian, în cazuri în care nu are nevoie de el, căci, prin dezvoltarea ei și în mediul sudesteuropean, a căpătat de la limbile de aici elemente lexicale și întorsături sintactice neromanice. Unii scriitori și oameni de știință din secolul nostru recurg masiv la aceste elemente latine și romanice, care, datorită tocmai originii lor, nu contrastează cu structura românei, ba, dimpotrivă dau limbii noastre solemnitatea latinei, dulceața italienei sau eleganța francezei. Călinescu, care a urmărit asemenea efecte de exprimare, trebuia să recurgă la stilul neologic. Acest stil al lui Călinescu se întîlnește atît în operele sale de critică și istorie literară, cît și în romanele sale, acolo unde nu vorbesc personajele, ci el însuși. Cum însă în toate aceste romane — inclusiv *Scrinul negru* — zugrăvește burghezia cultă sau protipendada din prima jumătate a secolului nostru, neologismele vor apărea în număr destul de mare și în limbajul personajelor sale. Numărul neologismelor care reprezintă idei și obiecte cunoscute de poporul român numai începînd din secolul al XVIII-lea pînă astăzi este, din această cauză, extrem de mare, în opera sa. Noi vom separa deci neologismul absolut necesar, care nu poate fi înlocuit cu nimic astăzi, și care se explică și la Călinescu prin faptul că este termenul general al burgheziei, intelectualilor și protipendadei din acea vreme, ca și de după 1944, de neologismul care se explică numai prin tendința lui Călinescu spre un stil neologist. Am spus că, într-o primă categorie, intră neologismul care nu poate fi înlocuit cu nimic. Totuși realitatea este alta : o serie de neologisme cu echivalențe în limba populară, ca *a termina* pentru *a sfîrși*, nu mai pot fi eliminate din limba noastră,

* Articolul redactat după 1960. Nota editorului.

pentru că sînt adînc înfipte în uz, în conștiința vorbitorilor. La prima categorie le vom cuprinde și pe acestea.

§ 2. În prima categorie se cuprind deci neologisme de origine latină și romanică occidentală ca următoarele: *aparțineau* (p. 5), *dezolată* (p. 5), *putrefacție* (p. 5), *hibrid* (p. 5), *perpendiculare* (pl. fem.) (p. 5), *curse* (pl., p. 5: *cai de curse*), *opusă* (p. 5, fem sing.), *termenul* (p. 5), *apare* (p. 5), *parcelări* (gen. sing.) (p. 5), *balustradă* (p. 5), *consolidînd* (p. 5), *panta* (p. 5), *străzii* (p. 5), *nivel* (p. 5), *strada* (p. 5), *pavată* (p. 5), *canalizată* (p. 5), *parcelată* „suprafață parcelată din margina orașului" (p. 5), *vile* (pl.) (p. 5), *interstițiile* (p. 5), *crusta* (p. 5), *asfaltul* (p. 6), *trotuarul* (p. 6), *abundent* (p. 6), *rigola* (p. 6), *trotuar* (p. 6), *cartier* (p. 6), *invada* (p. 6), *persoane* (pl., p. 6), *coloană* (p. 6), *trupă* (p. 6), *spectator* (p. 6), *străzii* (p. 6), *impiegați* (p. 6), *uzate* (p. 6), *se remarca* (p. 6), *palton* (p. 6), *lutru* (p. 6), *un personaj* (p. 6), *important* (p. 6), *familiaritatea* (p. 6), *respectul* (p. 6), *și-l încorda* (p. 6), *indiferent* (p. 6), *vestimentară* (p. 6), *în fine* (p. 6), *figurile* (p. 6), *distinse* (pl., p. 6), *expresive* (pl., p. 6), *costum* (p. 6), *gri* (p. 6), *pantalonii* (pl., p. 6), *gumilastic* (p. 6), pl. *gumilasticele* (p. 6), *probabil* (p. 6), *să-i degajeze* (pl., p. 6), *sacoului* (gen. sing., p. 6), *eroziune* (p. 6), *amortizare* (p. 7) (*perne de amortizare a izbiturilor*), *butelia* (p. 7), *aragaz* (p. 7), *convoiul* (p. 7), *mantou* (p. 7), *leopard* (p. 7), *veritabil* (p. 7), *admirabil* (p. 7), *depilat* (*de pe mantou*) (p. 7), *regiuni* (pl., p. 7), *formulă* (perf. simplu, p. 7), *surprinzătoare* (fem., p. 7), *conte*, (voc., p. 7), *cartierul* (p. 7), *reverență* (p. 7), *prințesă* (voc., p. 7), *dezamăgire*, *a descifra* (p. 7), *convoiului* (gen. sing., p. 7), *erou* (p. 7), *vom prezenta* (p. 7), *sumbră* (p. 7), *prințesa* (p. 7), *ar fi recunoscut-o* (p. 7), *mască* (p. 7), *tocă* (subst. p. 7), *aer de călugăriță* (p. 7), *baston* (p. 7), *comozi* (p. 7), *uzați* (p. 7) *libertate* (p. 7), *decisă* (p. 7), *arogantă* (p. 7), *bastonul* (p. 7) *gest* (p. 7), *vehement* (p. 7), *sutanei* (gen., p. 8), *prelatul* (p. 8), *rasă* (*de postav negru*, p. 8), *pelerină* (p. 8), *enorm de groase* (p. 8), *a rezista* (p. 8), *buclat* (p. 8), *fetru* (p. 8), *bordură* (p. 8), *punctual* (p. 8) *contrastau* (p. 8), *infantilă* (p. 8), *prelat* (p. 8), *catolic* (p. 8), *prințul* (p. 8), *suavă* (p. 8), *a fi... tratat* (p. 8), *principe* (p. 8), *vanitate* (p. 8), *decise*, perf. simplu. (p. 8), *carierei* (gen., p. 8), *a se remarca* (p. 8), *intimidare* (p. 8), *imensă* (p. 8), *ilumina* (imperf., p. 8), *protocol* (p. 8), *atitudine* (p. 8), *saloanele* (p. 8), *aristocratice* (p. 8), *cu probabilitate* (p. 9), *legație* (p. 9), *relațiile* (p. 9), *internaționale* (pl., p. 9), *Vaticanul* (p. 9), *propagandă* (p. 9), *catolică* (p. 9), *sfere* (pl., p. 9), *operau* (p. 9), *prințul* (p. 9), *a oficia* (p. 9), *distincție* (p. 9), *monsenior* (p. 9), *intenționat* (p .9), *atenția* (p. 9), *apelativ* (p 9), *prințul* (p. 9), *își modifică* (p. 9), *prințesă* (p. 9), *familiilor* (gen., p. 9), *aristocratice* (p. 9), *sanatoriu* (p. 9), *catolic* (p. 9), *etatizat* (p. 9), *sutana* (p. 9), *zelul* (p. 7), *studiată* (p. 9), *avea aerul* (p. 9), *viziune* (p. 9), *orgolioasă* (p. 9), *suporta* (p. 9), *surpriză* (p. 9), *trivialitate* (p. 9), *cauză* (*din această cauză*, p. 9), *popular* (p 9), *să se acomodeze* (p. 9), *situații* (p. 9), *impozant* (p. 9), *delicat* (p. 9), *preocuparea* (p. 9), *a se conforma* (p. 9), *unui canon* (p. 9), *strict* (p. 9), *elegante* (pl., p. 9), *evident* (adv., p. 9), *palton* (p. 9), *cloșat* (p. 9), *guler* (p. 9), *catifea* (p. 9), *bleumarine* (p. 9), *costum* (p. 9), *marinar* (adj. , p. 9), *beretă* p. 9), *matelot* (p. 9), *crep* (p. 10), *reverul* (p. 9), *paltonului* (gen., p 9), *doliu* (p. 9), *ulan* (p. 10), *posedă* (sing., p. 10), *enormă* (p. 10), *voluminos* (p. 10), *serios* (adv., p. 10), *militari* (*pași militari* adj., p. 10), *pardesiu* (p. 10), *stil* (p. 10), *redingotă* (p. 10), *făcea impresia* (p. 10), *bonom* (p. 10), *„Mareșalul"* (p. 10), *mareșal* (p. 10), *palat* (p. 10), *gradul* (p. 10), *general de cavalerie* (p. 10)

Scanned with OKEN Scanner

familia (p. 10), *se remarca* (p. 10), *cordial* (adv., p. 10), *populară* (p. 10), *profesia* (p. 10), *admirație* (p. 10), *politică* (p. 10), *literatură* (p. 10), *indiferent* (p. 10), *origine* (p. 10), *publică*, (p. 10), *uza* (p. 10), *gazete* (pl., p. 10), *familia* (p. 10), *eminentă* (p. 10), *frecventa* (p. 10), *conferințele* (p. 10), *felicita* (p. 10), *oratori* (p. 10), *mareșalul* (p. 10), *avariție* (p. 10), *conservînd* (p. 10), *mobilele* (p. 10), *catalogînd* (p. 10), *documentele* (p. 10), *pe un picior mai convenabil* (p. 10), *ataca* (p. 10), *oral* (p. 10), *monotonă* (p. 10), *gotică* (p. 10), *pretextul* (p. 10), *Primul-ministru* (p. 10), *intersitiții* (p. 10), *depilat* (p. 10).

Toate neologismele acestea apar pe mai puțin de șase pagini (primeie șase pagini din *Scrinul negru*)[1].

§ 3. Vom pomeni o serie de neologisme latine, franceze sau italiene care sînt rare în română și poate chiar au fost introduse în limbă de G. Călinescu numai din tendința către un stil solemn, distins, înalt: *prelatură* (p. 9), *depilat* (p. 7, acesta, deja pomenit, dar reînregistrat aici pentru motivul că el se găsea în uz între cele două războaie mondiale și se găsește chiar după aceea, pînă astăzi, numai la o categorie socială restrînsă), *mansuetă* (p. 8) „blîndă domestică", *conlocutorul* (p. 8), *grandilocventă* (p. 10), *epistole* „scrisori" (p. 10), *condolent* (p. 10) „simțitor la nenorocirea altuia", *magnifică* (p. 24; *urmat de mareșalul cu barbă magnifică*), *companionul* „tovarășul" (p. 11). Din aceeași tendință spre un stil neologistic înalt rezultă și întrebuințarea unor cuvinte ca *infantil*, *suav*, *orgolioasă*, *matelot*, deja înregistrate la lista de neologisme obișnuite, dar înregistrate aici pentru că ele dau naștere unui stil ales, care este rîvnit chiar de indivizii vorbitori fără veleități literare.

§ 4. Călinescu spune *umilitate* (p. 8), nu *umilință*. El renunță deci la un derivat creat de români în secolul al XIX-lea, din *umil*, neologism de origine latină-italiană, dar mai ales franceză (o arată accentul cuvîntului, care stă pe ultima silabă), cu sufixul *-ință* și recurge la o formă care reia pe latinul *humilitas*, probabil și pe italianul *umilità*. DLRM spune că acest cuvînt apare rar, deci se găsește rar și înainte de Călinescu. El utilizează și termenul *feudalitate* în loc de *feudalism*, și de fapt tot ca un împrumut din franceză și italiană.

Călinescu a introdus cu mult curaj în operele sale neologisme de origine italiană. Un italienism remarcabil care apare în scrisul său și al cărui sens nu poate fi bănuit de cine nu știe italienește, este *apuntament* „întîlnire" (it. *appuntamento*). Pînă la el a existat în limba română cuvîntul *apuntament*, dar cu sensul de „punte de lemn care se așează de-a lungul malului unei ape (chiar al mării ?), și servește la acostarea unei nave", așadar este fr. *appontement*; iar în română a existat și *apuntamet* „leafă, simbrie", care provine tot din fr. *appointement*. Călinescu introduce în română un al treilea cuvînt *apuntament*, dar cu sensul italian. Această tendință spre neologismul italian, mai puternică la el decît la oricare scriitor român de după 1930, explicabilă prin faptul că a studiat la universitate, și după aceea, limba și literatura italiană și că a făcut studii de specialitate în Italia, se observă la el de la început. Se știe că el a introdus în critica literară românească, deja de la începutul actiivității sale critice, cuvîntul *a carica* (it. *caricare*), cu sensul de „a șarja" adică „a încărca".

Altădată el dă unor neologisme de origine latină (franceză, italiană) un aspect fonetic deosebit de cel uzual. Astfel este cazul lui *humor* (p. 10), existent de altfel în română, desigur din secolul trecut.

[1] Autorul folosește ediția din 1960. Nota editorului.

Scanned with OKEN Scanner

§ 5. G. Călinescu nu a fost numai unul din scriitorii care au introdus în limba sa un număr excesiv de neologisme de origine latină-franceză-italiană ; el nu s-a dat în lături nici de la crearea unor cuvinte noi, pe bază neologistică. Dintre acestea, remarcabil este *trembolență* „tremurici", „tremurătură continuă a mîinii sau a capului". P. 17: „Zenaida avea însă tenul curat al unei călugărițe, două guși flasce și suferea de o trembolență a gîtului, care o făcea să-și clatine necontenit capul". Cuvîntul nu se găsește în latină, franceză sau italiană. Autorul a plecat de fr. *trembler*, care provine din lat. *tremulo, -are*, moștenit pe cale populară și de rom. *a tremura*. it. *tremolare*. Călinescu n-a avut în vedere forma latinească a cuvîntului, ci pe cea franceză, în care evoluția fonetică franceză a introdus un *b*. Dar cuvintele franceze sînt de obicei latinizate fonetic, atunci cînd sînt introduse în limba română; căci, prin această latinizare sau italienizare, se obține forma obișnuită în română a neologismelor de origine latină, franceză și italiană.

§ 6. Să examinăm însă și celelalte aspecte ale limbii lui Călinescu ; mă refer și la cele care privesc elementele neaosșe din limba scrierilor lui, element existente în limba română înainte de invazia de neologisme din secolul al XIX-lea.

§ 7. Ca unul care și-a trăit copilăria în București, chiar dacă, în timpul primului război mondial, familia sa s-a refugiat în Moldova, Călinescu trebuia să reprezinte în scrisul său limba literară românească în varianta ei muntenească. Căci limba literară românească de astăzi nu are întotdeauna norme unice. Există cîteodată două norme lingvistice: una muntenească, alta moldovenească. În genere Călinescu urmează norma muntenească a limbii literare. Astfel el zice *pîine, cîine, mîine* (p. 27), *mîinile* (p. 23), *mîini(le)* (p. 24), nu *cîne, pîne, mîne, mîni*. El zice *întîi, nu întăi* (p. 19). El recurge la formele literare de tip muntenesc ale unor genitive de la nume proprii feminine în *-a*, cînd *a* este precedat de *c, g* : „Părul însoțitorului *Hangerlioaichii*" (p. 8), nu *Hangerlioaicăi*. De asemenea el zice : *a curăța*, iar nu *a curăți*: „dar prelatul le curăță cu zelul cu care o pisică își linge blana" (p. 9) (dacă nu cumva la Călinescu, ca la unii vorbitori munteni care vin în contact cu moldovenii, *a curăța* este „a curăți un lucru", pe cînd *a curăți* este „a face curățenie". Altădată el întrebuințează, fie la cuvinte din fondul popular, fie la cuvinte din fondul neologistic, fonetisme incorecte sau nejustificate: *să cureță* (p. 5) pentru să *curățe* ; *muschiulatură* (p. 20) pentru *musculatură*.

Tendința de a întrebuința muntenisme apare și în scrierile sale anterioare; și vom spune că el este, poate, cel dintîi care a introdus în scrisul românesc cuvîntul popular muntenesc *jălalnic* (un derivat din *jale* + sf. *-alnic*.) Totuși cîteodată Călinescu întrebuințează variantele fonetice moldovenești ale unor cuvinte : *a lăcrăma*, nu *a lăcrima* : *lăcrăma și se ștergea cu batista la ochi* (p. 11).

Călinescu nu întrebuințează formele de imperfect indicativ *dam, stam*, ci formele *dădeam, stăteam*. P. 13: „un castel cu o mare verandă susținută de coloane scurte în stil maltez, ce dădea spre un lac artificial rectangular plin de nuferi și înverzit de lintiță". P. 15 : „cu o barbă cotropitoare, tunsă mărunt și neregulat cu foarfecele, ceea ce-i dădea un aer foarte premeditat de *dandy* neglijent și hirsut". P. 51 — 52 : „Un cunoscător își dădea seama îndată că tînărul era un bun muzicant..." Asemenea aspecte de limbă își au de fapt originea în dialectul moldovenesc de sud, iar nu în Muntenia, unde,

Scanned with OKEN Scanner

popular, avem *dedeam*, *steteam*. Dar Călinescu respinge aceste forme, care apar chiar la un scriitor moldovean ca Vlahuță, pentru că ele fac astăzi impresia de muntenești dialectale, iar nu literare. Utilizînd deci pe *dădeam* și *stăteam*, Călinescu se conformează normei actuale a limbii noastre literare. El utilizează adesea pe *jos* ca adjectiv (p. 13) : „de origine joasă". „Încăperile erau în bolte ogivale, joase." (Să se observe aici și stîngăcia exprimării : *erau în* pentru *aveau*.)

Cum e și firesc, Călinescu păzește muntenismele deja înrădăcinate în limba literară : el zice *a urca* (p. 5, 7), nu *a sui*, *ar fi voit* (p. 5), nu *ar fi vroit*, *aruncară* (p. 6, 7), nu *azvîrlîră*, *noroaie* (p. 7), *noroi* (p. 8), nu *glod(uri)*. Dar pentru a varia expresia, el recurge cîteodată și la moldovenisme ca *a sui*, cum e cazul cu următorul exemplu de la p. 24 : *Urcarea se făcea pe o scară exterioară cam repede și cu balustrada ruptă pe alocuri. Pe aceasta se suia cu două zile înainte, prudent, monseniorul prinț ...*" Dar, după cum se observă, el a recurs în acest caz la *a sui* pentru că, în propoziția anterioară celei în care apare acest cuvînt, el utilizase cuvîntul *urcare*.

§ 8. Trebuie să adaug că scriitorul n-a făcut concesii unui anume limbaj „popular", mai exact : al limbajului unor categorii sociale mai puțin culte, dar care se găsește adesea și la oameni de cultură. Mă refer, între altele, la formarea genitivului și dativului numelor proprii feminine nu după regula cunoscută a înlocuirii lui *-a* cu *-ei* : *Ileana*, *Ilenei*, ci prin utilizarea articolului definit masculin *lui*, *al lui* : *lui Ileana*, *al lui Ileana*. Mai mult : autorul a refuzat să utilizeze acest procedeu chiar atunci cînd el este justificat, adică în cazul substantivelor feminine neologice în *-i* sau *-y*, ca *Mimi*, *Caty*, care apar în romanul *Scrinul negru*. El zice la genitiv și dativ *Mimiei*, *al Mimiei*, *Catyei*, *al Catyei*, ca și cum am avea a face cu niște numiri *Mimia*, *Catya*. Socot că procedeul său, care, dacă nu mă înșel, nu este curent în limbajul vreunei categorii sociale, ar trebui urmat de intelectualitatea românească, care se găsește realmente în încurcătură cînd se pune problema formării genitivului și dativului unor astfel de substantive.

§ 9. În ce privește sintaxa, se observă iarăși influența puternică a limbilor italiană și franceză. Astfel el întrebuințează în narațiune frecvent perfectul simplu al indicativului, acolo unde în mod normal noi am întrebuința perfectul compus. P. 6 : „Se știe că un prinț Alexei Chirilovici Bagration s-a căsătorit cu Zoe Văcărescu, al cărei mormînt se află și azi în curtea bisericii Mavrogheni, la șosea. Fata acesteia, Sașa, *născu* în dimineața zilei în care *muri* soțul, Aga Băleanu, un băiat care *fu trecut* în mitrice drept fiul mortului..." P. 17 : „Nu mai puțin, în lumea diplomatică, satisfăcută cu sonorități, diplomatul luă obiceiul a se numi curajos Charles-Adolphe Vasilevs-Lascaris. Cîtă vreme *avu* oarecare trecere la Ministerul de Externe, *fu luat* în deriziune de aristocrație cu prudență și amabilitate." P. 14: „Castelul *avu* drept oaspeți doi acadmicieni, însă nimeni nu *îndrăzni* a lua în considerare posibilitatea chemării lui Antoine Hangerliu la Academie". Este drept că, în aceste cazuri și în numeroase altele, avem a face cu acțiuni succesive, care se exprimă tocmai prin perfecte simple ale indicativului. Dar faptul că adesea acțiunile în discuție au durat mult cere utilizarea perfectului compus.

Participiul prezent (gerundiul) este întrebuințat frecvent în loc de o propoziție relativă. P. 19 : „cu o ostentație părînd afectare" = „cu o ostentație care părea afectare".

Călinescu utilizează, mai mult decît alţi scriitori contemporani, infinitivul în loc de conjunctiv după verbe care în mod obişnuit cer un conjunctiv (p. 11): „Maiestatea sa binevoia *a-l solicita* să-i cînte în orele sale de reculegere". (Aici mai este de remarcat că autorul întrebuinţează complementul în acuzativ după verbul *a solicita*, deci ca în franceză, italiană şi latină, pe cînd noi de obicei întrebuinţăm complementul în dativ.) P. 14 : „apoi Antoine se socoti dator *a-şi găsi* o meserie". P. 15 : „Era cu desăvîrşire inaptă *de a face* un lucru util, să fiarbă un ou, să mătură". (Aici autorul utilizează întîi infinitivul ; iar cînd intră în amănunte, recurge la conjunctiv, ceea ce dă o impresie de imperfecţie a frazei. P. 18 : „ferindu-se *de a apela* vreodată la oamenii de rînd". P. 19 : „Directorul tresări o clipă, parcă silit *a ieşi* din calmul normal..."

§ 10. Scriind repede, Călinescu creează adesea derivate care nu sînt justificate, ca *satinos* (*p.* 8) pentru a denumi foşnetul făcut de sutana de satin a prelatului catolic. De altfel Călinescu are tendinţa de a crea derivate în *-os*, atunci cînd nu este nevoie, dat fiind că primitivul exprimă aceeaşi idee ca şi derivatul creat de Călinescu. P. 16 : „Mai în spate, veneau un bărbat şi o femeie de un aspect foarte *mizeros*...."

Trebuie să adaug că, tot sub influenţă franceză şi italiană, Călinescu întrebuinţează infinitivul, anume cel trecut, şi în locul perfectului compus al indicativului. P. 60 : „Tudorel al meu, executat *pentru a fi fost ademenit* de nişte bandiţi, să participe la o crimă execrabilă, se născuse cu un suflet sănătos..." (în loc de... pentru că a fost ademenit..."). Adesea apare o tendinţă de înnobilare a stilului prin utilizarea unor formule alese. P. 22 : „generăleasa vîra *mîinile-i* vînjoase în mormanul de aşchii". Se remarcă pe ici-pe colo tendinţă spre forme vulgare, necesare satirei. P. 21 : *generăleasa Cernicev* ; p. 23 : *Hungeriloaica*; p. 22 : *Secretarul Hangerlioaichii.*

§ 11. Limba lui Călinescu este greu de înţeles de marele public din cauză că italienismele sale şi chiar multe franţuzisme nu sînt cunoscute de intelectualitatea de pe la 1945 sau 1950 încoace. S-au ridicat şi voci din public contra unui asemenea limbaj. Mai ales în deceniile al cincilea şi al şaselea ale secolului nostru, mulţi cititori ai romanelor lui Călinescu nu puteau bănui sensul acestor cuvinte, care rămîn nişte enigme pentru ei, cu atît mai mult cu cît unele din aceste cuvinte nu sînt înregistrate în dicţionarele limbii noastre. Lipsa cunoştinţelor de limbă latină, de limbă franceză şi chiar a unor cunoştinţe speciale de limbă română, a unei anumite categorii de intelectuali din acea vreme, îi împiedică pe aceştia de a identifica sensul unor asemenea cuvinte.

Această atitudine faţă de limba romanelor lui Călinescu este numai în parte îndreptăţită. Desigur, limba românească literară de azi, adică a scriitorilor de după 1930 — şi Călinescu ocupă unul din primele locuri în această privinţă — nu poate fi înţeleasă de cine nu ştie bine franţuzeşte, italieneşte, latineşte. Ea cuprinde foarte multe neologisme de origine franceză şi italiană şi chiar latină. Dar aceste neologisme nu sînt înregistrate în niciunul din dicţionarele limbii noastre. Cum putea fi înregistrat în dicţionarele noastre italienismul *apuntament* „întîlnire", pe care, după cunoştinţele noastre, nu l-a întrebuinţat nici un alt scriitor român şi apare numai în graiul vorbit al unor italienizanţi români, al unor români care utilizează cîteodată italiana în conversaţia lor ? Şi cum putea fi înregistrat în vreun dicţionar al limbii noastre un cuvînt ca *a carica* „a şarja", care apare aşa de frecvent în lucrările

Scanned with OKEN Scanner

de critică și de istorie literară ale lui Călinescu, unde el înlocuiește neologismul *a șarja* ? Și cum ar putea fi înregistrat în vreun dicționar al limbii noastre *trembolență* cu sensul de „tremurici", „tremurătură a mîinilor sau a capului", pe care îl găsim în opera aceluiași scriitor ? Dar cine nu cunoaște limbile italiană și franceză nu poate înțelege aceste cuvinte, primele două împrumutate din italiană, ultimul creat de Călinescu după un cuvînt francez. De aceea, cred că realmente există o problemă a limbii literare de azi, problemă pe care individul vorbitor nu și-o poate rezolva singur, căci nu dispune de dicționare sau de studii ample și la îndemîna tuturor asupra limbii scriitorilor noștri contemporani. În timpul celui de al doilea război mondial, prof. Iorgu Iordan a publicat un amplu studiu despre inovațiile limbii române dintre cele două războaie. După aceea mai nimeni nu s-a mai ocupat să adune inovațiile din limba de azi[1]. Avem nevoie de un dicționar al tuturor neologismelor din literatura noastră de după 1945. De altfel se pune și problema dacă neologismele introduse de Călinescu în limbă trebuie să rămînă în limba noastră. Și, pentru a ne limita la neologismele discutate chiar acum, în acest articol, noi sîntem de părere că trebuie să rămînă în limba noastră numai *a carica*, care trebuie să înlocuiască pe *a șarja*, dar că *trembolență* și *apuntament* trebuie înlăturate din limba română. Se utilizează de mult în limba noastră literară franțuzisme ca *șemineu*, *travestiu*, *partaj* etc., dar unii tineri nu cunosc aceste cuvinte și nici nu se pot informa asupra sensului lor. Desigur, nici termeni de origine latină, ca *a stipula*, *coagulant*, *retenție*, *adjudecare*, *a expurga* și altele nenumărate, care apar în proza lui Călinescu și a altor scriitori contemporani, nu sînt cunoscuți de mulți tineri intelectuali români, pentru că nu se știe bine latinește și franțuzește. Bănuim însă că situația a început să se schimbe în ultimii ani, cînd în toate universitățile noastre limba latină este a doua materie de studiu după limbile română, franceză, italiană etc. Cred că situația se va schimba și în ce privește elementele de origine franceză din limba noastră, căci cunoașterea limbii franceze progresează mereu la noi față de o perioadă în care n-a fost studiată în licee. Dar nu trebuie să ne bizuim numai pe posibilitățile de viitor ale intelectualității românești. Lingviștii au, desigur, datoria de a înregistra în studii ample, și, pînă la urmă, într-un dicționar al limbii române contemporane, lexicul neologic — și aș adăuga, gîndindu-mă la scriitorii cu multe elemente dialectale — și lexicul dialectal din operele scriitorilor contemporani. Limba lui Călinescu, considerată în aspectele ei lexicale, ca și cele artistice, este ,desigur, una dintre cele mai bogate, din epoca noastră și din toate epocile.

[1 Afirmația este corespunzătoare realităților din anul redactării acestui articol. Astăzi dispunem și de unele studii asupra inovațiilor scriitorilor români contemporani, și de cîteva dicționare care cuprind o parte din lexicul inovator al acestor scriitori: Marcu și Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, București, 1978, și *DEX*.] *În Dicționarul de neologisme* citat verbul *a carica* nu apare și cu sensul, existent în italiană, „a șarja", ci doar cu sensul „a încărca o navă". Nota editorului.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA LUI LUCIAN BLAGA. PRINCIPIILE STUDIERII LIMBAJULUI POETIC *

În *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972 (apărut recent), eminentul lingvist clujean Mircea Borcilă publică studiul *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga* (p. 95—124), unul dintre cele mai temeinice și mai importante ce s-au scris la noi vreodată despre limba unui scriitor. Autorul începe (p. 95) printr-o critică, după noi numai în parte îndreptățită, a modului în care s-a studiat în țara noastră limba scriitorilor. El critică pe drept (p. 95) faptul că „studiile de acest gen ne oferă, de cele mai multe ori, simple inventare, de regulă incomplete și fără să țină riguros seama de ierarhia elementelor lingvistice în text, ale unor serii de fapte eterogene" (Spațierea aparține textului original). El critică (p. 95—96) și faptul, după părerea noastră de asemenea îndreptățit, că în aceste studii se urmăresc raporturile limbii scriitorului cu limba literară, fără a se integra limba scriitorului în unitatea imediat superioară ei și intermediară față de limba literară, adică în limbajul poetic sau stilul artistic. Conform cu cele spuse pînă acum în articolele noastre publicate în această rubrică — vezi de exemplu cele spuse despre limba lui Alecsandri în *Convorbiri literare*, nr. 7, 15 aprilie 1972 — ca și în studii publicate mai înainte, noi am susține că limba unui scriitor cuprinde atît elemente ale stilului neutru, lipsite de valoare poetică (artistică), deci elemente din ceea ce Borcilă numește limba literară, cît și elemente ale stilului poetic, mai exact ale diverselor stiluri poetice, și că primele trebuie raportate la limba literară ca atare (stilul neutru al ei), iar celelalte trebuie raportate la limba poetică (românească, franceză etc.) în evoluția ei. Ca și mulți alți cercetători, Borcilă pleacă, desigur, de la faptul că opera literară (poetică) a unui scriitor e în întregimea ei artă, că vorbirea (textul) din care constă o operă literară este poezie, nuvelă, roman sau dramă, că, deci, nici un element al ei n-ar fi considerat ca exterior limbajului poetic. Și, într-un fel, așa stau lucrurile, mai ales cînd e vorba de versuri și de proza ritmată și rimată. Dar oare, sub acest raport, nu la fel stau lucrurile și cu multe din operele științifice, filozofice, politice etc. ? Nu se observă adesea și în ele o puternică afectivitate, o puternică trăire interioară, care le dă și lor un caracter de artă ? (Pentru acest motiv, Benedetto Croce identifica, în *Estetica* sa și în alte opere ale sale, limbajul — orice lim-

* Articol apărut în *Convorbiri literare*, nr. 10 din 10 mai 1972, p. 11, în cadrul rubricii „Limba literară", avînd ca titlu numai ceea ce aici constituie subtitlul.

baj — cu artă). Ar trebui deci să facem abstracție, atunci cînd căutăm să stabilim limitele limbajului poetic, de faptul că limbajul (vorbirea) are adesea un ritm, că forma sa fonetică este adesea perfect adecvată conținutului exprimat etc. ; sau ar trebui să considerăm aceste aspecte ale limbajului (vorbirii) drept o altă categorie de limbaj poetic. Dar, ca de altfel și unii critici și istorici literari, Mircea Borcilă merge mai departe : el consideră orice fapt de limbă din opera unui poet drept limbaj poetic numai pentru că, în acest caz, faptele de limbă sînt expresia unui conținut poetic. După părerea mea, limbajul rămîne, totuși, numai un mijloc de expresie a conținutului poetic și are în primul rînd valoarea bronzului sau marmorei în sculptură, a pînzei și a culorilor în pictură. Dar ca să se poată înțelege această afirmație a mea, ca să poată fi considerată ca justă, ar trebui să părăsim concepția actuală, aproape universală, despre limbaj, concepție care integrează sensurile cuvintelor, deci „semnificatele" lui F. de Saussure, în fenomenul numit limbă, limbaj, în loc să le considere realități deosebite de limbă, de limbaj, care, după părerea noastră, se identifică numai cu ceea ce învățatul elvețian a numit „semnificante".

Studiul lui Mircea Borcilă rămîne cel mai important studiu despre universul poetic al lui Lucian Blaga, despre elementele constitutive ale acestui univers, despre elementele constitutive ale viziunilor artistice ale lui Lucian Blaga, un studiu exhaustiv, care a cerut o îndelungată și migăloasă muncă de fișare a lexicului din opera poetică a scriitorului (autorul s-a limitat la fișarea materialului din volumele publicate de însuși Lucian Blaga, renunțînd, cred eu, fără motive întemeiate, la opera publicată după moarte). Avem a face, deci, cu un studiu asupra unor aspecte ale stilului artistic al lui Blaga, căci alte aspecte ale acestui stil, ca de exemplu caracterul simbolist și expresionist al operei poetice a lui Blaga, rămîn nediscutate de autor.

Studiul stilului poeziei lui Lucian Blaga, ca și al oricărui alt scriitor, pune și alte probleme, pe care mulți stilisticieni contemporani nu le văd. După părerea noastră, întrucît e vorba de stilistica zisă lingvistică, studiul stilului unui scriitor trebuie să se întoarcă la conceptele stilistice ale antichității și ale secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, pe care trebuie să căutăm a le înțelege și a ni le însuși. Stilistica lingvistică contemporană e în situația paradoxală de a nu înțelege mai nimic din stilistica antică și a epocii clasicismului, care, după părerea mai multor lingviști (și eu mă raliez la ea), au identificat și definit stilurile fundamentale valabile pentru toate epocile, valabile pentru că sînt determinate de atitudinile intelectual-afective fundamentale ale omului față de realitate și, deci, și ale scriitorului față de realitatea despre care tratează el în opera de artă. De aceea un studiu asupra stilului lui Blaga trebuie să se ocupe și de alte aspecte ale operei sale decît cele pe care le studiază Borcilă. Autorul urmărește, cum spune singur (p. 96), să surprindă „cîteva aspecte particulare ce privesc încadrarea poeziei lui Lucian Blaga în limbajul poetic românesc". Dar încadrarea sa nu este singura posibilă ; aspecte interesante ale limbajului poetic al lui Blaga, conceput, bineînțeles, în alt mod, i-au rămas străine, și aceasta, numai din cauza doctrinei stilistice de la care a pornit. Punctele de vedere la care ne referim au fost expuse de noi în articolul *Limba poetică românească*, *Limbă și literatură*, II, 1956, p. 197—224, pe care autorul îl cunoaște (îl pomenește în notele 4 și 5 de la p. 96 și în nota 18 de la p. 101) și pe care îl apreciază favorabil (p. 96), ca „singura încercare de sinteză asupra limbajului poetic românesc", fără însă a atrage atenția

asupra importantelor deosebiri dintre concepția expusă de mine acolo și concepția sa. Este curios cum punctul de vedere stilistic expus în articolul pomenit și reluat de mine în alte articole, printre care și unele din această rubrică, nu mai face parte din conștiința omului din secolul al XIX-lea și al omului contemporan. Înclin să cred că, întrucît privește secolul nostru, aceasta se explică nu numai prin influența exercitată de stilisticieni ca Ch. Bally și K. Vossler, care au disprețuit stilistica antichității și a clasicismului, dar și prin lipsa unei opere întinse și cu răsunet mondial de reabilitare a stilisticii clasice, deși, pe mai multe căi, lingvistica actuală revine la ideile fundamentale ale acestei stilistici.

Scanned with OKEN Scanner

STILUL LINGVISTIC AL POEZIEI LUI LUCIAN BLAGA *

I

Cum o indică titlul articolului său, *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*, Mircea Borcilă studiază numai unul din aspectele lingvistice ale poeziei lui Blaga, anume lexicul. Dar, cum am spus-o în articolul meu anterior, el face aceasta numai pentru a ajunge la stilul lingvistic al poeziei lui Blaga. El vrea să studieze (p. 96) „cîteva aspecte particulare ce privesc încadrarea poeziei lui Lucian Blaga în limbajul poetic românesc". Metoda pe care o adoptă, însă, metoda stilisticii actuale, introdusă în studiile de stilistică pe la mijlocul secolului nostru şi aplicată după aceea de mulţi lingvişti pentru a stabili stilul scriitorilor, nu-i permite să identifice stilul poeziilor lui Blaga, văzut numai prin lexic, deşi a studia în acest fel lexicul poeziei unui scriitor înseamnă a studia şi conţinutul acestei poezii.

Autorul înţelege (p. 105) că nu prin identificarea arhaismelor, a elementelor dialectale (regionale) şi a neologismelor din poezia lui Blaga se poate constata caracteristica lexicului său şi se poate realiza „o încadrare a lui în limbajul poetic" (sublinierea lui Borcilă). De aceea el nu consideră revelatoriu studiul acestor elemente din poezia lui Blaga, făcut de el însuşi în prima parte a articolului său (p. 98—105) şi nu consideră necesară o asemenea procedare în cazul nici unui scriitor; ceea ce este just. Dar felul cum argumentează Borcilă aceasta: „ceea ce e 'neologic' pentru limba literară poate fi 'arhaic' pentru limbajul poetic [de fapt pentru Borcilă, în limba poeziei, indiferent dacă este vorba de limbajul obişnuit, fără valoare artistică — stilul neutru — şi limbajul cu valoare artistică, singurul numit de mine limbaj poetic] şi invers", nouă ni se pare fals: după noi, în limba poeziei, neologismele nu pot deveni arhaisme, iar arhaismele nu pot deveni neologisme [1].

---

* Patru articole publicate în *Convorbiri literare*, III, 1972, după cum urmează: I, în nr. 11 din 15 iunie 1972, p. 11; II, în nr. 12 din 30 iunie 1972, p. 11; III, în nr. 13 din 15 iulie 1972, p. 11 şi IV, în nr. 15 din 15 august 1972.

[1 Borcilă se referă, desigur, la cazuri ca *contimpuran*, *Egipet*, *gheometrie*, *gheometru* (numai primul se găseşte în poezia lui Blaga), sau chiar *teolog*, *tren*, *triunghi* (ele se găsesc în poezia lui Blaga), dintre care primul şi ultimul se găseau şi în limba veche. În acest caz el are dreptate să admită că unele neologisme pot deveni arhaisme. Dar ca un arhaism să devină neologism nu este posibil decît dacă înţelegem prin neologism şi reluările unor termeni vechi în limba modernă.]

Scanned with OKEN Scanner

Borcilă crede că vom putea distinge (p. 105) „elementul comun și pe cel distinctiv" din opera unui poet, dacă vom stabili un fond de bază al vocabularului dat, care să circumscrie grupul de cuvinte esențiale pentru creația sa". El a considerat (p. 106) „ca o condiție obligatorie pentru includerea în vocabularul de bază al perioadei cercetate [de pînă la apariția volumului *Nebănuitele trepte*] [1] prezența cuvîntului în cel puțin patru dintre cele șapte volume studiate". Iar în interiorul acestui fond de bază, a distins (p. 109) „un n u c l e u l e x i c a l format din acele cuvinte care se caracterizează printr-o frecvență ridicată (peste 10) — întîlnindu-se, cu numai cîteva excepții, în toate volumele antume ale poetului — și care comportă un „accent de semnificație" deosebit în versurile sale. Ce înțelege autorul prin „accent de semnificație" o spune în nota 29 (p. 109): el a avut în vedere „prezența cuvîntului în „cîmpurile semantice" dominante în fondul de bază, atestarea unor elemente sinonimice, antonimice (lexicale și contextuale) sau derivate cu frecvență superioară termenului de bază ; prezența cuvîntului în titlu de poem și în poziție marcată în text (centri metaforici, poli ai comparației, termeni de paralelism, poziție „neobișnuită" în vers)." Autorul articolului s-a angajat într-o asemenea laborioasă cercetare, dar concluziile la care ajunge sînt, după părerea noastră, neînsemnate : cu foarte puține excepții, ele se potrivesc oricărui scriitor.

Borcilă ajunge, anume, la concluzia că poezia lui Blaga se caracterizează prin „opțiunea pentru un vocabular de circulație curentă". După autor, poezia lui Blaga, „aparține în esența sa, tipului de lirism substanțial, care se comunică nu atît prin cuvinte neobișnuite, rare, cît prin resurecția semantică a unor cuvinte de mare circulație din uzul comun". Dar acesta este adevărul pentru mai toți poeții români și, desigur, mutatis-mutandis, pentru mai toți poeții străini. În partea finală a articolului său, Borcilă caută să vadă la ce domenii se repartizează elementele nucleului lexical al poeziei lui Blaga. Și cercetătorul clujean constată (p. 110) că unele dintre ele se referă la „realități circumscrise în sfera vieții sociale materiale a omului", altele „la realități din domeniul vieții spirituale", altele la realități mitologice, altele la „realități ale naturii cosmice sau terestre", acestea din urmă cele mai numeroase și mai frecvente. Căutînd apoi să vadă la ce se referă cuvintele „marcate" din poezia lui Blaga, Borcilă crede că trebuie să le considere ca referindu-se la elemente primordiale, elementare ale vieții afective și fiziologice (*moarte, a muri, sînge, suflet, timp, viață*) și ale naturii (*lumină, întuneric, pămînt, cer, apă, foc, zi, noapte, țărînă, stea, sus, larg, munte, vale* etc.). [Desigur, în această privință, concluziile sale sînt pertinente.]. Remarcăm, însă, cu această ocazie, că atunci cînd cercetătorul clujean clasifica lexicul după diversele domenii ale realității la care se referă, el ar fi trebuit să distingă și un domeniu al vieții sufletești și biologice, la care se referă termeni ca *boală, somn, a cînta, a privi*, precum și *dor, jale, urît*, discutate de autor ceva mai jos (p. 111 și 113), fie cînd continuă a se ocupa de lexicul referitor la realități primordiale, fie cînd se ocupă de ceea ce Blaga a numit limbaj poetic.

În formularea finală a concluziilor sale (p. 112), Borcilă aduce un element definitoriu în plus : la Blaga găsim „utilizarea mitică a termenilor selectați" din zonele restrînse ale „vocabularului comun și artistic". Acum Borcilă

[1] Paranteza mea, la publicarea în revistă a articolului.]

invocă faptul, accentuat de atîtea ori de criticii și istoricii literari, că poezia lui Blaga este o „lirică de năzuinți metafizice" (Șerban Cioculescu), că Blaga încearcă să ne facă să trăim un „spațiu mitic" și un „cosmos primar" (Ion Pop), că Blaga este, în poezia sa, „în căutare de sensuri și de tîlcuri noi" (Al. A. Philippide). Autorul, care s-a ocupat în trecutul apropiat de teoria despre limbaj a lui Lucian Blaga (vezi articolul său *Elemente de filozofie a limbii în gîndirea lui Lucian Blaga*, *Revista de filozofie*, 1969, nr. 12, p. 1485—1491), amintește și în noul său articol, p. 112—113, concepția lui Blaga despre sarcina mitică a unor cuvinte. Ideea este reluată, cu o mică deosebire de terminologie, de Șt. Augustin Doinaș, *Poetica blagiană de la „osînda" la „mîntuirea" cuvîntului"*, *Secolul* XX, nr. 5, p. 45 (citat de Borcilă, nota 32, p. 112). Blaga acorda o sarcină mitică unor termeni ca *înaltul, josul, cerul, pămîntul, toiagul* și vorbea de „cuvinte poetice ca atare, poetice prin corpul lor sonor și prin sarcinile de semnificație ce poartă", cuvinte dintre care cita pe *dor, jale, urît*; iar Șt. Aug. Doinaș vorbea de sarcina magică a unor cuvinte ca *zarișe, măgură, fîntînă, lamură, dor*, și de sarcina mitică a unor cuvinte ca *sus, jos, adînc*. Cu asemenea considerații, am ajuns la ceea ce eu numesc, după o tradiție îndelungată, *limbaj poetic, înalt*, sau *solemn*. Nouă ni se pare că aria acestui limbaj este cu mult mai întinsă decît crede Borcilă, care abia în partea finală a studiului său recurge la el ca element definitoriu al poeziei lui Blaga. Afirmația sa finală despre stilul lui Blaga ni se pare justă; dar nu înțelegem de ce a vorbit de limbajul mitic al lui Blaga numai la urmă, cînd limbajul înalt este prima și cea mai de seamă caracteristică a stilului lingvistic al poeziei lui Blaga. Și mai facem observația că, pînă în acest punct final al articolului său, Borcilă n-a vorbit deloc de valorile artistice ale cuvintelor în poezia lui Blaga.

II

De timpuriu, Lucian Blaga a suferit influențele unor curente literare și artistice care-l duceau departe de literatura și arta românească tradițională. Din *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, p. 171 și 174 — 175, aflăm că, plecînd în vara anului 1916 la Viena, cunoaște pentru prima oară, într-o bodegă de pe ring, un manifest al expresionismului, care cuprindea și cîteva ilustrații ale picturii revoluționare: cîteva desene din Kokoschka, Feininger și alții. Blaga mărturisește că textul manifestului nu i se părea esoteric, ci foarte clar, dar că nu putea „înțelege" deloc desenele ilustrative și că numai încet, de-a lungul anilor, a reușit să-și revizuiască gustul pentru pictura expresionistă. În toamna anului 1916 avea să cunoască, prin viitoarea sa soție, Cornelia Brediceanu, operele poeților francezi de după 1900, Francis Jammes, Paul Claudel, Maeterlinck. Întors în ianuarie 1917 la Sebeș-Alba, face pînă în octombrie 1917 „exerciții de elasticitate spirituală", cum spune el în aceeași operă, cu ajutorul unor lucrări de istoria artelor. El caută atunci să „înțeleagă" arta arhaică, arta babiloniană, arta bizantină și pe cea gotică. „În acest timp, spune el, p. 199, am înțeles întîia oară că nu voi putea să-mi asimilez tot belșugul de forme ale spiritului, fără de a renunța în prealabil la dogma clasică". La Universitatea din Viena, urma, în 1917 — 1918, cursuri (sau un singur curs ?) de istoria artei (vezi *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, București, 1965, p. 214) și scria și poeziile din *Poemele luminii* și aforismele din *Pietre pentru templul meu*. Apărute în 1919, poezia și filozofia cuprinse în aceste volume contrastau cu poezia și filozofia anterioară din țara noastră.

Scanned with OKEN Scanner

Versul liber, o atitudine cînd gravă, hieratică, cînd de exuberanţă, caracterizată printr-o explozie de sentimente, un ritm care e, de obicei, lent, cerînd pauze, şi ale cărui elanuri, atunci cînd e energic, se frîng într-un alt ritm, neaşteptat, iată ce caracterizează primul volum de versuri al lui Blaga, iar ideea fundamentală cuprinsă în el, ca şi în *Pietre pentru templul meu*, era aceea că lumea e o împletire de taine, de mistere, de minuni. Tonul grav al poetului, care pare că oficiază şi care caută să sugereze tainele lumii, se accentuează în volumele *În marea trecere* şi în *Lauda somnului*, în care gravele probleme ce chinuie pe poet, anunţate chiar în *Paşii profetului*, elimină stările sufleteşti exuberante, iar ritmul devine mai pur, corespunzînd perfect stărilor sufleteşti de nelinişte ale poetului. Dar această stare de tensiune nu putea dura prea mult în faţa aspectelor multiple ale vieţii, mai puternice decît orice filozofie. De aceea, îndată după apariţia volumului *Lauda somnului*, o altă tonalitate îşi face loc în opera poetică a lui Blaga, dar înrudită cu ea. În volumul *La cumpăna apelor*, Blaga revine la o poezie mai frivolă, dînd impresia de joc, şi la o tehnică de vers adecvată acestui conţinut, o tehnică a versului mai clasică, acceptînd versificaţia tradiţională, cu ritm şi rimă respectate în genere de-a lungul întregii poezii. O asemenea tehnică abia apare spre sfîrşitul volumului, în poezia *Peisaj trecut*. Dar tonalitatea poeziei lui Blaga se menţine în genere aceeaşi, deci gravă, poetul continuînd a oficia ca în faţa unor taine. Oricîte ar fi deosebirile de la un volum de poezii la altul, ţinuta gravă, solemnă, religioasă, a poetului, căpătată, desigur, din arta simbolistă, impresionistă şi expresionistă, ca şi din cea preclasică (primitivă, orientală sau gotică), stăpîneşte mereu pe poet şi stăpîneşte şi teatrul său, care, după expresia unuia dintre prietenii mei, reînvie misterele medievale. Abia în poeziile mai jucăuşe, ca *Vara lîngă rîu* şi *Dragă-mi este dragostea*, din *Vară de noiembrie*, dacă se simte o tonalitate aproape cu totul deosebită de cea enunţată ; dar şi în acest caz gravitatea poetului ştie să înnobileze realitatea mai puţin sau deloc gravă. Poetul face adesea, începînd de la volumul *La cumpăna apelor*, concesii prozodiei tradiţionale, reluînd în special versul trohaic de factură populară de 7 şi 9 silabe. Aceasta stă, desigur, în legătură cu tendinţa sa, tot mai accentuată, de a crea o poezie care să exprime sufletul românesc, realitatea naţională.

O asemenea poezie nu putea utiliza orice limbaj. Ea trebuia să recurgă la acele fapte de vocabular, şi în genere de limbă, care, prin ele însele, creează tonalitatea afectivă ce domină în opera poetului. Deja filozofii şi stilisticienii antichităţii greceşti au înţeles că faptele de limbă se grupează în trei mari categorii stilistice, după conţinutul pe care îl exprimă ele, şi că dau naştere unor varietăţi stilistice : stilul înalt sau solemn, stilul banal sau normal, uzual, curent, stilul vulgar sau satiric, ironic. Aceste categorii de stil există în toate literaturile lumii şi este regretabil că stilistica din ultimele decenii, care a întors cu totul spatele stilisticii clasice, nu se ocupă deloc cu aceste aspecte ale stilurilor. Indiferent de concepţia de artă a scriitorului, indiferent de curentul artistic sau literar din care face parte, există cîteva legi universale ale artei, ale literaturii, ale stilului, legi cărora se supune orice poet, orice scriitor şi care-l integrează în una din cele trei categorii stilistice indicate mai sus, sau în altele înrudite cu ele, ca stilul popularizant, stilul arhaizant, chiar stilul jargonizant. Nu este nevoie să accepţi teoria clasică a stilurilor, care constituie, de altfel, după părerea mea, baza oricărei teorii despre stilul scriitorilor, ca să te integrezi într-un stil sau altul din cele indicate mai sus. Structura dialectică a spiritului, care oscilează între inerţie, admiraţie şi dispreţ, între indiferenţă, iubire şi

Scanned with OKEN Scanner

ură, între banalitate, extaz și indignare, determină limbajul scriitorului. Blaga, care este un poet al minunilor naturii și vieții, care consideră o minune însăși existența, care nu numai că iubește sau admiră lumea, dar chiar se extaziază în fața acestei lumi și a vieții, nu putea să nu recurgă la limbajul adecvat, pentru care este atît de greu să găsim un nume, dar care poate fi numit limbajul înalt, solemn, poetic.

Într-un articol intitulat *Limba poetică românească*, din *Limbă și literatură* II, 1956, p. 197 — 224, articol pomenit deja în aceste cronici despre limba literară, am trasat schematic evoluția limbajului poetic românesc de la începuturile sale, de după anul 1800, și pînă în vremea noastră. Am arătat acolo că stilul înalt își creează elementele sale mai ales începînd cu 1830, prin generația de poeți munteni, condusă de I. Heliade Rădulescu, că a crescut cu generația de la 1840 din Moldova și Muntenia și cu Eminescu, că s-a dezvoltat în direcții noi cu poeții ardeleni de după 1880, că, prin Arghezi, și-a pierdut puritatea sa de pînă atunci, amestecîndu-se cu limbajul crud, vulgar, în genere evitat pînă atunci în poezia „serioasă", limbaj care prin aceasta s-a înnobilat în parte, devenind mai puțin strident. Este evident, cred, pentru oricine, că poezia și teatrul lui Lucian Blaga se integrează prin conținut și formă în stilul înalt.

Voi încerca, în cele ce urmează, să identific limbajul înalt al lui Blaga și să arăt care este locul poetului în dezvoltarea limbajului înalt în literatura românească.

III

Cum a arătat Mircea Borcilă, în studiile indicate în articolul nostru din nr. 11 (de la 15 iunie 1972) al acestei reviste, Lucian Blaga își dădea seama de existența unui limbaj poetic, conceput în felul în care s-a înțeles acest termen pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea (după aceea numai puțini lingviști au vorbit de un asemenea limbaj poetic ; și printre ei putem cita pe Ch. Bally și pe J. Vendryes). Blaga admite că orice limbă dispune de „cuvinte poetice ca atare, poetice prin corpul lor sonor și prin sarcinile de semnificație ce poartă" (*Trilogia culturii*, București, 1944, p. 288). Dar Blaga dă limbajului poetic și o altă explicare decît cea dată de noi, după stilistica antică și modernă (noi am explicat limbajul poetic prin fuga de banal). Această explicare este în dependență de concepția sa filozofică. După cum se știe, Lucian Blaga a crezut că poate considera actul de creație culturală drept o încercare de revelare a misterelor lumii. Admițînd că poezia încearcă, alături de filozofie, și chiar de știință, revelarea misterelor, el trebuia să admită că limbajul poetic are, între alte funcții, și pe aceea de a revela aceste mistere. Se știe că, după dînsul, înseși metaforele trebuie clasificate în două categorii: plasticizante și revelatorii, și că cele din urmă sînt un fel de teorii filozofice. Noi credem că nu știința ne face să trăim misterele, ci lumea concretă, a percepției, și că arta este singura formă a culturii (împreună cu o anumită filozofie), care mai încearcă astăzi să ne facă să trăim aceste mistere (vezi cele spuse de noi în *Orizont*, 1969, nr. 1, p. 29 — 30, în articolul *Concepția despre artă și frumos a lui Lucian Blaga*). Dar nouă ni se pare că limbajul poetic nu-și are justificarea direct în faptul că poezia exprimă misterul, ci în faptul că sentimentul misterului recurge, pentru a se comunica altora, la un limbaj solemn, ales, distins. Este de altfel ceea ce și Blaga înțelege cînd vorbește de caracterul poetic al unor cuvinte, datorat sonorității lor. După noi, poezia caută să realizeze un limbaj fermecător sau

Scanned with OKEN Scanner

solemn, caută să-şi distanţeze limbajul ei de limbajul obişnuit, şi, pentru a realiza aceasta, ea recurge la elemente care nu mai sînt uzuale : la elemente arhaice, la elemente dialectale, chiar la elemente neologice. În aceeaşi lucrare a sa (p. 390 — 391), Blaga vorbea de sarcina „mitică" pe care o prezintă unele cuvinte în comparaţie cu altele : şi el considera că termeni ca *înaltul, josul, cerul, toiag* prezintă această încărcătură mitică, pe cînd termenii echivalenţi lor, din limba actuală, *verticalul, inferiorul, baston*, n-o au. Cu aceasta, el dădea o nouă explicare unei părţi din limbajul poetic, şi sîntem de acord cu el în cazul mai tuturor cuvintelor invocate de dînsul ; căci este clar că Blaga a acordat o valoare mitică unor cuvinte care, fie prin neprecisul lor (lipsa de determinante, deşi acestea ar fi fost necesare, dat fiind caracterul general al cuvintelor în discuţie ; e cazul cuvintelor *înaltul, josul*), fie prin evocarea unei lumi arhaice, mitice (e cazul cuvîntului *toiag* ; mit şi arhaicitate coincid cel puţin în parte), satisfac perfect nevoia de a fugi de exprimările şi faptele de limbă banale, uzate, şterse, care constituie norma lingvistică de astăzi. Cel puţin unii din termenii pe care el îi consideră mitici sînt mitici pentru că sînt arhaici (este, întîi de toate, cazul cuvîntului *toiag*). Eu aş conchide, aşadar, că arhaismele care intră în tezaurul de cuvinte „poetice" al limbii fac, în unele cazuri, şi serviciul de a exprima miticul, au, deci, în unele cazuri, şi o sarcină mitică şi, prin aceasta, sînt susceptibile de a sugera misterul.

Dar ar fi greşit să credem că acesta este singurul mijloc lingvistic la care a recurs Blaga pentru a sugera misterul. El a recurs şi la alte mijloace lingvistice şi, trebuie s-o spunem, deşi le-a simţit, n-a ştiut să le definească lingvistic. Mă refer la cuvinte ca *înaltul, josul*. Blaga pare a înţelege că aceste cuvinte cuprind o sarcină mitică prin ele înseşi. Ele, însă, n-o au decît în context, nu şi izolate. Cuvintele *înalt, jos* sînt termeni comuni, uzuali, banali ai limbii literare de astăzi, ca şi ai limbajului popular[1]. Şi totuşi, adesea, în poezia lui Blaga, ele ne fac să avem senzaţia unui mister. Astfel, în versurile : „Izvoarele toate şi focul, trabanţii, / îi poartă deasupra, în mînă, Înaltul." După cum însă poate oricine observa, misterul se explică prin vagul în care este lăsat cuvîntul *Înaltul* şi imaginea sugerată prin el. Fiind nişte epitete fără determinatele pe lîngă care stau, cuvintele de acest fel capătă funcţie substantivală; pentru aceea apar şi articulate cu articolul definit, dar ele rămîn în continuare vagi. Iar această impresie de vag ne determină să admitem prezenţa cuiva de sus sau de jos, pe care nu ni-l putem imagina clar, chiar dacă în versurile de mai sus, Înaltul este identificat cu divinitatea. Este, credem, unul din procedeele expresioniste de sugerare a misterului. Iar el apare la Blaga şi în alte forme. Astfel, Lucian Blaga, ca în general scriitorii expresionişti, recurge şi la procedeul lăsării în vag a unor substantive, care au nevoie de compliniri, de determinări (de exemplu *trecere* în textul : *În mare trecere*), tocmai pentru a ne sugera misterul, pentru a ne face să trăim în acest mister. Acelaşi procedeu îl găsim şi în textul *La curţile dorului*, unde, în afară de personificarea dorului, realizată prin aceea că el este imaginat ca posedînd nişte curţi, se lasă totul în vag, fiind vorba nu de sentimentul de dor pe care o anumită persoană l-a provocat alteia, ci de dor în general (exact ca şi în cazul discutat anterior, cînd era vorba de trecere în general).

[1 Este drept însă că, prin sensul lor, *înalt* şi *jos* capătă o încărcătură afectivă pe care o au, cel puţin citeodată, şi fără intenţia de a exprima o stare afectivă.]

Scanned with OKEN Scanner

Aș mai semnala că Blaga recurge, probabil tot după poeții expresioniști, și la un al treilea procedeu de sugerare a misterului, acela de a separa epitetul de determinatul său, dîndu-i poziția sintactică a unei apoziții explicative, care este de obicei separată prin pauze de restul propoziției și prin virgule în scris. Fie versurile : „Cu gîngurit de aur îmi venea cîte-un boboc / și îmi prindea cu prietenie în cioc / sfîrcul urechii , / Și plopii tremurau străvechii." Aici, *străvechii* sînt un epitet al cuvîntului *plopii* ; dar izolarea epitetului dă un aer de mister plopilor. Sau versurile : Caut, nu știu ce caut. Subt stele de ieri, / subt trecutele, caut / lumina stinsă pe care-o tot laud. / Aici, *trecutele* constituie un epitet al cuvîntului *stele*, un epitet ce repetă o idee nouă, epitetul *de ieri*. Dar, nemairepetîndu-se cuvîntul *stele*, cel de al doilea epitet capătă funcția de substantiv și nu mai are un sens precis, așa încît ne dă aceeași impresie a misterului. Aș vrea să susțin însă, împotriva lui Blaga, că procedeele de stil pe care le are el în vedere nu încearcă o relevare a misterului, ci o sugerare a acestuia. Afirmînd, în teoria sa despre cultură, că orice act de creație culturală este o încercare de descifrare a misterului, el ajunge să considere și limbajul poetic ca atare. În fond, ceea ce vrea poezia — o anumită poezie : cea expresionistă — este să ne facă să trăim misterul, această stare sufletească atît de contrarie epocii noastre „pozitiviste" — , deci să actualizeze un mister, într-o epocă în care noi nu simțim în mod obișnuit nici unul. Dar cînd Blaga crede că cuvintele *cer*, *pămînt*, *jale*, *dor* prezintă o încărcătură mitică (vezi Blaga, p. 288, *Trilogia culturii*, p. 390 — 391, citate de Borcilă, p. 112 — 113, și de noi), o face numai pe baza realităților la care ele se referă și care sînt poetice, sublime prin ele înseși. Deci pentru același motiv pentru care poeți din alte epoci au considerat poetice cuvinte ca *aur*, *roză*. Nu înțelegem, însă, de ce el acordă o valoare poetică și unui termen ca *urît*. Oricum ar fi, Blaga a realizat o reactualizare a stilisticii antice și a făcut-o în termeni personali.

După cîte știu, procedeele stilistice relevate mai sus, utilizate de Blaga pentru a reda misterul, nu se întîlnesc la scriitorii români anteriori, care, de altfel, au căutat să ne facă să trăim nu misterul, ci altceva, de exemplu fermecătorul, cum e cazul lui Eminescu. Blaga a nemerit formele de expresie cele mai potrivite pentru a sugera ceea ce constituie esența, specificul poeziei sale : misterul. Dar despre aceste procedee de expresie ale lui Blaga Mircea Borcilă nu ne vorbește în articolul său. Ele sînt o formă a limbajului poetic, în sensul restrîns, pe care-l dau eu acestui termen, după stilistica antică și clasică. Am arătat însă, în articolele mele anterioare, apărute în această revistă, începînd cu numărul 10 (de la 30 mai 1972), că Borcilă, ca atîți stilisticieni contemporani, nu a reușit să înțeleagă stilul poetic în sensul dat aici acestui cuvînt, deși, sînt sigur, valorile artistice (poetice) ale poeziei lui Blaga sînt trăite efectiv de el, ca de orice intelectual român. El trebuia să ia act de declarațiile lui Blaga despre limbajul poetic; și a făcut-o; dar, în fond, ceea ce Blaga înțelege prin expresia *limbaj poetic* i-a rămas o realitate străină ; căci ceea ce i-a scăpat în articolul pomenit sînt tocmai valorile artistice ale poeziei lui Blaga. Aceste lipsuri ale articolului său se datoresc însăși metodei întrebuințate, metoda statistică : această metodă spune multe, dar nu poate spune tot. Sau ea trebuie folosită pe baza unei concepții despre stil și limbă care o depășește, aceea a categoriilor de limbaj ; statistica ar trebui făcută pentru fiecare categorie de limbaj în parte : pentru cel obișnuit, pentru cel poetic, pentru cel vulgar (socot că ar fi interesant să știm la ce procente se ridică în opera poetică a lui Blaga limbajul său poetic). Dar limbajul

Scanned with OKEN Scanner

poetic din poezia lui Blaga nu este adunat niciodată de Borcilă într-un anumit paragraf al articolului său ; dimpotrivă, el este împrăștiat în diverse paragrafe ale articolului: cel consacrat lexicului popular, cel consacrat lexicului religios, cel consacrat lexicului neologistic.

IV

Articolele mele anterioare despre stilul lingvistic al lui L. Blaga au fost o pledoarie pentru identificarea stilului înalt. Am spus că acest stil caracterizează poezia lui Lucian Blaga, care, întocmai ca și poeții simboliști și expresioniști din Apusul Europei, are întotdeauna ceva grav de spus. În multe din poeziile sale vom găsi elementele stilului înalt. Am spus că aceste elemente se recrutează din cuvinte care nu constituie norma obișnuită a limbajului, deci din arhaisme și din elementele dialectale și neologismele care nu caracterizează limba literară. Bineînțeles, stilul înalt se materializează și prin figuri de stil ; dar cercetarea figurilor de stil caracteristice unuia sau altuia din stilurile fundamentale nu s-a făcut încă.

În poezia *Cîntăreții bolnavi* (*La cumpăna apelor*, vezi ediția *Poezii*, 1966, p. 138—139), poetul compară tristețea metafizică a sa și a epocii sale cu o boală pe care o suportă stoic, „fără lacrimi". E tema obsesiei lui Blaga din acea epocă și gravitatea ei trebuia să ducă la un limbaj grav. În aproape toate strofele acestei poezii găsim elemente ale unui limbaj înalt. Schema poeziei este constituită de o serie de idei, fiecare exprimată prin cîte o strofă de patru versuri sau prin cîte două versuri. În prima strofă (Purtăm fără lacrimi / o boală în strune / și mergem de-a pururi / sub soare apune), poetul, voind să spună că omul merge spre sfîrșit, spre moarte, recurge la termenul distins, arhaic, *de-a pururi* „mereu" și la termenul popular *soare apune* „apus, asfințit" (punct cardinal). Cuvîntul *de-a pururi* caracterizează în epoca veche limbajul religios, așa că dă și aici o nuanță de solemnitate, de mistic, exprimării. Avînd în vedere în primul rînd pe poeți, Blaga recurge la vechea imagine a cîntărețului pe un instrument de coarde ; de aceea boala e „în strune" ; dar aici avem o figură de stil, iar nu ceea ce numim limbaj înalt.

În a doua strofă (Ni-e sufletul spadă / de foc strîns în teacă. / Ah, iarăși și iarăși / cuvintele seacă), ideea fundamentală e aceea că orice entuziasm se prăbușește. Autorul recurge la splendida imagine de stil, luată din Biblie, a sabiei de foc, pe care o purtau îngerii, dar el o vede „stinsă în teacă". Cuvîntul utilizat pentru a exprima ideea de sabie este neologismul *spadă*, element al limbajului înalt. Ideea pieirii oricărui entuziasm este redată și prin imaginea încetării oricărei vorbiri : *cuvintele seacă*. În cadrul acestei imagini, acestui simbol, însuși cuvîntul *seacă* este o figură de stil, el nefiind termenul care se leagă în mod obișnuit cu substantivul *cuvintele*. Este de semnalat apariția frecventă a acestui cuvînt în poezia lui Blaga din acea epocă ; dăm un singur alt exemplu : *Un fluier seacă, / altul nu s-arată*, din poezia *Fum căzut* (*La cumpăna apelor*, p. 107, ediția citată). Poetul recurge acum la formula *iarăși și iarăși*, pentru a exprima ideea de „mereu", exprimată mai înainte prin *de-a pururi*. Faptul că această expresie este deosebită de cea curentă, *mereu*, și că e rezultată printr-o repetiție care de asemenea caracteriza limba veche, anume cea religioasă — biblicul *iarăși iară* — dă o nunață de mister exprimării.

În strofa a treia poetul vrea să ne spună că lumea este o realitate în care pare că se petrece ceva neobișnuit și mereu așteptat, că oamenii se nasc în-

Scanned with OKEN Scanner

tr-o asemenea lume, care așteaptă ca fiecare dintre ei să devină un erou de baladă : „Vînt veșnic răsună / prin cetini de zadă / Purces-am în lume / pe punți de baladă". Prima idee este redată prin imaginea vîntului care „răsună prin cetini de zadă". Aici *veșnic* apare ca un al treilea echivalent al ideii de *etern*, de *mereu* și e de asemenea un termen care aduce aminte de atmosfera religioasă. Cuvintele *cetină* și *zadă*, care apar așa de rar în limbajul nostru obișnuit și se referă la realități prin ele însele impresionante, fac în mod obligatoriu parte din limbajul poetic (ca și cuvintele *roză* și *laur* etc.). A doua idee din această strofă, nașterea omului, a trezit în mintea poetului imaginea plecării cuiva în lume ; dar poetul nu zice : *am plecat* sau *plecat-am*, ci recurge la arhaism : *purces-am*, care mai este încă pe alocuri și un termen popular. În strofa a patra, autorul revine la ideea morții, din prima strofă, dar o exprimă astfel : „Străbăteam amurgul / Cu crinii albi în gură. / Închidem în noi un / sfîrșit în armură". Ajungem la moarte, ne spune poetul, cu toată puritatea noastră și cu toată pregătirea pe care o avem ca luptători pentru un ideal. Imaginile la care recurge poetul : străbaterea unor „amurguri cu crini albi în gură", se comunică fără a se recurge la termeni neobișnuiți. Dar ideea următoare, care apelează la imaginea „armură" și la cuvîntul neologic care o exprimă, utilizează și o exprimare metaforică a ideii de moarte : „închidem în noi un sfîrșit".

După strofa a cincea, care este identică cu prima, poetul încheie poezia cu o strofă în care se arată din nou că umanitatea nu poate decît să sufere și că, prin această suferință, care se exteriorizează printr-un mod oarecare (poezie, filozofie), noi înșine constituim un nou mister, care se adaugă nenumăratelor mistere de pînă astăzi : „Răni ducem izvoare — / deschise sub haină. / Sporim nesfîrșirea / Cu-n cîntec, c-o taină". Prima idee din această strofă recurge la imaginea rănii deschise, care sîngerează mereu, sub haină, iar a doua revine la imaginea cîntărețului ca simbol al poetului și filozofului și al cîntecului, drept un mesaj al celor ce au ceva de spus. Imaginea rănii a adus-o pe aceea a izvorului, dar poetul nu recurge la un limbaj ales, deosebit. Ideea ultimă se exprimă prin cuvinte alese, unele arhaisme amintind de misterele creștine : *sporim* în loc de *mărim*, *nesfîrșire* în loc de *infinit*, *taină* în loc de *mister*.

Este clar că, în această poezie, ideile declanșează imagini care la rîndu-le pot declanșa alte imagini, și că aceste imagini recurg cel mai adesea la un limbaj care nu e cel obișnuit, al limbii comune, ci ori arhaic, ori și arhaic și popular, și cînd e arhaic e adesea limbajul religios, care ne duce spre o lume de miracole, care ne evocă ceva misterios. Nimic altceva decît imagini și un limbaj ales, deosebit, care constituie stilul înalt, creat desigur, în ce privește conținutul, prin înșeși ideile și imaginile poeziei : ideea de suferință, de eternitate, de infinit, de sfîrșit, de naștere, în imaginile : lacrimi, răni, amurguri, armură, crini, izvoare, cetini, zadă, punți, baladă.

Ideile înșeși și imaginile provocate de ele sînt cutremurătoare sau impresionante. Și ele sînt cele dintîi prin care poetul ne transmite sentimentul misterului. Dar limbajul utilizat, limbajul ca atare, nu imaginile exprimate prin el, este de aceeași natură, contribuie el însuși la crearea acestui sentiment. Faptele lingvistice despre care vorbim nu sînt dispersate ; ele se integrează toate în limbajul distins, solemn, fermecător, indiferent dacă sînt arhaisme sau elemente populare.

Scanned with OKEN Scanner

ÎN LOC DE CONCLUZII

EVOLUȚIA ARTISTICĂ A LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎNTR-O NOUĂ VIZIUNE *

Cercetarea dezvoltării limbii române literare a cunoscut o perioadă de avînt începînd de pe la 1948, cînd reforma învățămîntului universitar, după modele care nu ne interesează acum, a impus în universitățile noastre ca materie de învățămînt istoria limbii române literare. Munca începută atunci de cîțiva lingviști mai în vîrstă, ca și de mai mulți tineri lingviști români, și continuată aproximativ timp de un deceniu, a dus la alcătuirea a numeroase articole asupra limbii și stilului unor scriitori români vechi și noi și a cîtorva volume monografice și de sinteză, dar n-a căpătat încoronarea, firească după atîția ani de muncă, prin elaborarea unei istorii a limbii literare românești în toată dezvoltarea ei, de la origini pînă astăzi [1]. Lucrările de sinteză asupra dezvoltării limbii literare românești s-au oprit cînd trebuia să se înfățișeze dezvoltarea limbii române de la începutul secolului al XIX-lea și pînă astăzi. Alte sinteze, mai mici, scrise în acea vreme, se prezintă ca premature. Atenția mai tuturor lingviștilor români care se ocupau pînă atunci de istoria limbii literare s-a îndreptat asupra altor probleme importante de lingvistică românească, a căror amînare părea imposibilă. Numai cîțiva cercetători (N.A. Ursu, Despina Ursu etc.) au continuat a se ocupa mult și după aceea de limba literară românească, și abia în anii din urmă Paula Diaconescu ne-a dat o primă sinteză asupra dezvoltării limbii literare române între anii 1829 și 1878, iar I. Gheție a publicat prima sinteză asupra unificării normelor de origine dialectală ale limbii române literare. De aceea prezintă un interes deosebit recenta lucrare a lui Al. Andriescu, *Stil și limbaj*, Junimea, 1977, 233 p., care reunește o serie de articole elaborate de autor între 1955 și 1976, unele deja publicate, dar acum îmbunătățite, și care este de fapt o scurtă istorie a limbii române literare, în unele din aspectele ei artistice mai importante, de la Gligorie Ureche pînă în prezent. Desigur, volumul reflectă în genere preocupările de pînă astăzi ale autorului, și el n-a avut pînă acum ocazia să vorbească despre limba tuturor marilor scriitori români. Din volum lipsesc capitole despre limba lui I. Budai-Deleanu, a lui Heliade Rădulescu, a lui Grigore Alexandrescu, a lui Creangă și Caragiale, a prozatorilor dintre 1880 și 1918, iar limba lui Alecsandri, Eminescu, Macedonski, Arghezi, Blaga, Barbu etc. este tratată prea pe scurt, în cadrul unui capitol despre evoluția limbajului poetic românesc de la Alecsandri pînă astăzi. Dar volumul a primit titlul pe care-l are, și nu pe acela de *Istorie a limbii literare românești*, tocmai pentru acest motiv, că el se ocupă numai de unele din procesele cele mai importante ale limbii române literare.

* Articol inedit, redactat în mai 1977.
[1 Între timp, situația s-a schimbat.]

Scanned with OKEN Scanner

Într-un scurt *Cuvînt înainte* (p. 5—8), autorul arată scopurile pe care le-a urmărit în aceste articole și expune pe scurt viziunea sa proprie asupra limbii literare românești în evoluția ei, precum și punctul de vedere teoretic și metodologic din care studiază limba literară românească. După cum se știe, în vremea noastră, mulți cercetători tineri, care nu cunosc deloc sau cunosc vag lingvistica și estetica sau poetica, stilistica și istoria literară de pînă pe la 1930—1950, își imaginează că adevărata știință începe astăzi; lucru absolut imposibil de admis, chiar *a priori*, pentru că aceasta ar însemna că umanitatea n-a putut descoperi nici un adevăr pînă astăzi în domeniile de care vorbim. Al. Andriescu nu se lasă cucerit de modă; el se situează pe o poziție justă, pe care nu vom înceta de a o elogia ca reprezentînd soluția salvatoare a culturii în momentul de față: aceea de a prețui ce este bun atît în concepțiile vechi, cît și în cele noi, care de altfel nici nu se deosebesc radical unele de altele. El afirmă (p. 7): „Scrise cu mai bine de două decenii în urmă, unele din aceste studii se revendică dintr-o școală lingvistică și stilistică mai puțin spectaculoasă decît structuralismul și direcțiile poststructuraliste. Această „școală" nu promitea totul, dar oferea, în schimb, cîteva rezultate sigure. Nu ne jenăm, de aceea, nici astăzi să rostim cu cea mai mare încredere nume care, nemaifiind la modă, au în schimb șansa de a fi doar durabile, începînd cu autorii retoricilor și poeticilor din antichitate și sfîrșind cu lingviști, stilisticieni și critici ca Charles Bally, Leo Spitzer, Karl Vossler, Maurice Grammont, Jules Maurouzeau, Ovid Densusianu, Dimitrie Caracostea, Iorgu Iordan, Tudor Vianu, G. Călinescu ș.a.... Este de la sine înțeles că a nu ține seama de progresele stilisticii actuale este la fel de absurd ca și fetișizarea metodelor pe care le propun reprezentanții ei. Nici un cercetător cu preocupări de stilistică nu poate ignora astăzi contribuțiile teoretice excepționale ale lui Roman Jakobson și nici unele rezultate practice la care au ajuns reprezentanții „noii critici", prin Roland Barthes mai ales. Ne-am apropiat de astfel de cercetători, în special în ultimele două capitole, fără ispita respingerilor pătimașe, dar și fără dorința înfeudării". Iar ceva mai jos (p. 7—8): „avem ferma credință că atît în cercetarea limbii în general, cît și în studiile cu caracter mai special, de poetică și stilistică, își află un loc bine stabilit o pluralitate de metode care, dacă dorim neapărat, pot fi împărțite, deși operația nu folosește nimănui, în tradiționale și moderne. Ignorarea reciprocă a celor două direcții ni se pare mai condamnabilă, ca și aplicarea mecanică a unor scheme și formule învățate în pripă, cum se mai întîmplă, din păcate, în prea multe „studii" trucate savant într-o terminologie ezoterică și rebarbativă, în care, oricît ne-am strădui, nu putem descoperi nici o idee originală și nici un efort creator. Metoda, oricare ar fi ea, nu poate face dintr-un ins fără nici un fel de înzestrare un critic literar sau un lingvist de o cît de slabă autoritate". Sînt acestea lucruri pe care trebuie să le spunem mereu cercetătorilor mai tineri, dintre care unii își permit să disprețuiască total știința mai veche. De aceea să ni se îngăduie să vedem în Al. Andriescu pe unul dintre cei mai lucizi cercetători în domeniul stilisticii din vremea noastră și să-l considerăm drept un continuator al spiritului critic moldovenesc, teoretizat de Al. Russo, M. Kogălniceanu și G. Ibrăileanu, spirit critic a cărui prezență s-a făcut simțită în cultura românească și după 1900, pînă spre 1945—1950, prin curentul de la „Viața Românească", în parte și prin cel de la „Sămănătorul", „Luceafărul" și alte reviste, și se face simțită și după aceea, printr-o serie de cercetători în domeniul științelor sociale, dintre care cei mai mulți sînt mol-

Scanned with OKEN Scanner

doveni sau ardeleni. Este aceasta o rezistență firească față de unele curente științifice prea tranșante. Vom adăuga că autorul a suferit o puternică influență din partea unui remarcabil cercetător ieșean al operelor și stilului scriitorilor români, realizat numai în parte din cauza morții premature, Grigore Scorpan, fost conferențiar la Universitatea din Iași, al cărui curs despre cronicari, din anul 1947—1948, a fost urmat de Andriescu (vezi cartea de față, p. 17) (prin originalitatea concepției sale despre stil și a metodei de cercetare a limbii scriitorilor, Scorpan ne apare drept unul din cei mai originali cercetători ai stilului pe plan mondial).

Articolele reunite acum de Al. Andriescu în acest volum[1] sînt grupate în șase capitole care poartă următoarele titluri : I. *Începuturile prozei artistice* (este vorba de limba cronicarilor) ; II. *Începuturile poeziei în limba română* (consacrat lui Dosoftei); III. *Redescoperirea textelor vechi în secolul al XIX-lea* (se discută limba lui Asachi, Negruzzi, Odobescu și Hasdeu) ; IV. *Ctitorii prozei moderne în limbaj tradițional* (se discută despre elementele populare din opera lui Sadoveanu și Rebreanu și despre stilul lor) ; V. *Univers poetic și expresie* (este capitolul, deja amintit mai sus, în care se studiază evoluția limbajului poetic românesc de la Eminescu pînă azi) și VI. *Scurtă incursiune în stilurile neartistice*, în care e vorba de limba presei românești. Precum se vede, o istorie, este drept, fragmentară, dar, oricum, o istorie a limbii literare românești, ieșită din obligațiile didactice universitare, dar și din cele de cronicar literar, ale autorului. Cum spune el însuși în *Cuvînt înainte* și cum rezultă din toate titlurile capitolelor, cu excepția celui din urmă, autorul și-a propus să studieze numai evoluția aspectelor artistice ale limbii literare. Dar în capitolul consacrat limbii cronicarilor sînt luate în discuție și fapte care se referă la normele limbii acestora, deci la ceea ce nu este artistic în limba lor, ci o expresie a stilului științific al vremii (stilul operelor istorice).

Capitolul consacrat limbii cronicarilor aduce contribuții importante la studiul procedeelor artistice la care recurg ei. Autorul susține că nu se poate subestima, cum s-a făcut de obicei pînă astăzi, rolul prozei cronicarilor în dezvoltarea limbii literare românești din epoca veche, acordîndu-se un rol hotărîtor în această dezvoltare numai prozei religioase. „Nu intră în intențiile noastre, spune Al. Andriescu, p. 68, să diminuăm rolul *Cazaniilor*, *Psaltirii* și *Bibliei* în fixarea începuturilor limbii literare românești. Socotim însă că trebuie reconsiderată importanța activității cronicarilor la făurirea și dezvoltarea limbii literare. Cronicile, deși circulau în manuscris, trebuie să fi fost citite mult. Curteanul [noi am zice : intelectualul epocii], mare boier sau slujbaș neînsemnat, din secolele XVII—XVIII trebuie să fi simțit mai puternic tentația literaturii istorice decît a traducerilor religioase. Conținutul cronicilor, în care intrigile boierești, de curte, [noi am zice : toate evenimentele politice ale epocii] joacă un rol atît de important, îi făceau interesați să difuzeze aceste cărți în copii cît mai numeroase. Patima care transpare din foarte multe pagini de cronică răscolea adînc sentimentele cititorilor din acel timp. Ei își recunoșteau în aceste pagini propriile lor intenții, propriile lor aspirații, gîndurile lor, cîteodată luminoase, încălzite de un patriotism sincer, dar de multe ori întunecate, ca și crima plănuită. Omul de curte din secolele al XVII-lea și al

[1] G. Ivănescu apreciază foarte generos volumul *Stil și limbaj*. Este evident însă că, scriind despre această carte, autorul își comunică — de unde și titlul *În loc de concluzii* — propriile lui convingeri cu privire la cercetările de limbă literară, de poetică și de stilistică. Editorul, care este și autorul cărții comentate de G. Ivănescu, îl roagă pe cititor să se oprească numai asupra considerațiilor de ordin general.

XVIII-lea își recunoștea propria sa existență în existențele boierilor și domnilor despre care vorbea cronica" ... Și ceva mai departe (p. 69) : „Cititorii din secolele XVII și XVIII au învățat din cronici nu numai «a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină ori de oștire ori de voroave, la domni și la noroade de cinste» [I. Neculce], dar și o serie de termeni noi introduși de învățații cronicari în limba română, precum și o anumită sprinteneală a limbii, ajunsă în pragul fazei cînd putea să primească marea literatură". Această sprinteneală se manifestă între altele prin amănuntul pitoresc (vezi p. 51—53), prin preocuparea de portret și de dialog (vezi p. 56—57 și 62—67), prin figurile de stil populare și de alt fel (vezi p. 57—62), prin oralitatea stilului (p. 67) etc. Autorul consideră literatura istorică română din aceste secole ca o treaptă superioară în dezvoltarea limbii române literare, atît sub raportul îmbogățirii ei lexicale și stabilirii normelor ei, cît și sub raportul dezvoltării artistice a limbii. Căci, pentru el, ca pentru toți cercetătorii anteriori, cronicile sînt nu numai niște opere istorice, dar și niște opere de artă literară. El recunoaște (p. 10) că, față de operele literare de pînă atunci și din timpul lor, ale popoarelor europene, ilustrate de scriitori ca Dante, Petrarca, Boccaccio, Cervantes, Shakespeare, Corneille, Racine, Molière etc., realizarea literară a cronicarilor români este modestă ; dar ea este prima activitate literară cultă a poporului român. Al. Andriescu studiază rînd pe rînd diverse aspecte ale limbii cronicarilor, căutînd să vadă ce inovații aduc ei (astfel, în opera lui Gligorie Ureche apare *jăfuit*, ca azi, în loc de *jăcuit*). În privința aspectelor artistice, el constată, între altele, că la cronicari se găsesc puține metafore, dar mai multe epitete și comparații, și că, în ce privește comparațiile, Neculce îi întrece pe toți prin originalitatea acestora.

În capitolul consacrat traducerii în versuri a *Psaltirii*, de către Dosoftei, autorul restabilește meritele de poet ale lui Dosoftei, atît de multă vreme tăgăduite în cultura română (de la 1880 și pînă astăzi), cu excepția cîtorva cercetători, printre care în primul rînd N. Iorga. Articolul se înscrie într-o serie mai largă de lucrări de reconsiderare a operei lui Dosoftei, redactate (și publicate sau încă inedite) cu ocazia sărbătoririi împlinirii a trei sute cincizeci de ani de la nașterea mitropolitului poet. Pe drept cuvînt combate Andriescu părerea mai veche, a lui I. Bianu, despre lipsa de cultură și de talent poetic a lui Dosoftei, ca și tendința de subordonare totală a traducerii în versuri a *Psaltirii*, făcută de Dosoftei, față de traducerea în versuri, în limba polonă, a lui Jan Kochanowski, subordonare admisă atît de unii cercetători români mai vechi, cît și de cercetătorul polon contemporan Henryk Misterski. Fără a tăgădui unele influențe ale textului lui Kochanowski asupra traducerii lui Dosoftei, Andriescu arată că mitropolitul moldovean a folosit traducerile românești anterioare în proză, lucru nu prea înțeles încă, și că a avut apoi față de aceste texte, ca și față de cel slav, „atitudinea unui poet autentic" (p. 96). „Traducerea în versuri a Psalmilor a fost pentru Dosoftei, într-o măsură mai mare decît s-a spus pînă astăzi, o chestiune de vocație literară" (*ibid*). Capitolul cuprinde și o lungă discuție a celor spuse pînă astăzi asupra originii locale și etnice a lui Dosoftei, autorul situîndu-se de partea celor care, de curînd, au combătut originea mitropolitului printre macedoromânii din Lvov și au susținut originea lui moldovenească sau ardelenească. El crede că astfel se exclude lungul popas din tinerețe al lui Dosoftei în Polonia, ceea ce exclude și o familiarizare timpurie cu traducerea lui Kochanowski și, deci, totala subordonare a traducerii române față de cea polonă. Poate că

Scanned with OKEN Scanner

problema originii lui Dosoftei nu este definitiv rezolvată, cu acestea. Însă fără îndoială că Andriescu are dreptate să combată ideea unui presupus servilism al lui Dosoftei față de traducerea lui Kochanovski, incompatibil cu actul de creație poetică autentică. Chiar dacă Dosoftei a păstrat mai întotdeauna schemele metrice în care Kochanowski a tradus *Psalmii* — lucru pe care Andriescu pare că nu-l recunoaște —, realitatea este că traducerea în versuri a *Psalmilor* într-o limbă modernă, realizată de un mare poet și cunoscută și apreciată de Dosoftei, era mereu prezentă în conștiința poetului român, cînd acesta transpunea textul *Psaltirii în versuri*, iar schema metrică a fiecărui psalm tradus de Kochanowski se impunea de la sine ca cea mai indicată, cu atît mai mult cu cît ea coincidea cu una din schemele poeziei populare românești. Aici nu e vorba de o subordonare, ci de acceptarea unei forme care apărea cea mai indicată pentru expresia conținutului fiecărui psalm, deci tot de un act de creație poetică autentică.

Capitolul consacrat redescoperirii limbii vechi și adoptării unor elemente ale ei ca fapte de limbă artistică, spre și după mijlocul secolului al XIX-lea, este bogat în fapte și idei. Autorul se ocupă de limba nuvelelor istorice ale lui Asachi, Kogălniceanu, C. Negruzzi, Bălcescu și Odobescu și de studiul monografic al lui Hasdeu despre Ioan Vodă cel Cumplit. El caută să identifice tot ce au putut împrumuta scriitorii pomeniți din cronici nu numai în planul limbii, dar și în cel al procedeelor literare. Credem că nu greșim cînd afirmăm că aceste studii argumentează pentru prima oară cu fapte de limbă și de alt gen afirmația făcută de Ibrăileanu, în *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1909, că tratarea literară a unor evenimente din trecutul poporului român, de către scriitorii secolului al XIX-lea, în special de către reprezentanții, curentului istoric-popular, a avut urmări importante pe planul limbii, ducînd la adoptarea în aceste opere a unor fapte de limbă vechi în scopuri pur artistice. După autor (p. 130), Kogălniceanu, Negruzzi și Bălcescu au descoperit în textele cronicarilor un bogat material lingvistic pe care l-au reactualizat și au fixat în felul acesta anumite modalități stilistice de folosire a acestui material în proza artistică, modalități care pot fi urmărite pînă în opera lui M. Sadoveanu. Acest material duce la crearea unui stil specific al literaturii beletristice, deosebit de stilurile științific, administrativ, publicistic. Sîntem de acord cu aceste rezultate la care de altfel noi înșine am ajuns în articolul *Limba poetică românească*, din *Limbă și literatură*, II, 1956, vorbind nu numai de literatura de inspirație istorică, ci de toată literatura românească, cu excepția celei comice, și făcînd distincția între elementele arhaice de caracterizare și cele cu funcție de limbaj ales, înalt, solemn. Nu ne convinge numai afirmația, făcută de autor la aceeași pagină, că acest limbaj a putut contribui „la procesul de unificare a limbii literare în secolul al XIX-lea". Privitor la scriitorii din a doua jumătate a secolului, Andriescu ajunge la următoarele concluzii (p. 158): „Odobescu și Hasdeu în proză, Eminescu în poezie, continuînd un proces început cu cîteva decenii mai înainte, reușesc să valorifice și mai mult, în stilul beletristic, elemente de limbă veche. În proza de evocare artistică locul arhaismelor este definitiv stabilit. Odată cu apariția poeziilor lui Eminescu, se poate vorbi și de încorporarea organică a elementelor de limbă veche în limbajul poetic. Se poate conchide, de aceea, că dacă în prima jumătate a secolului s-a descoperit drumul către izvoarele vechi și populare, în îmbogățirea variantei artistice a limbii literare, scriitorii din a doua jumătate au obținut succese remarcabile în valorificarea lor sub aspecte noi: stilul luxu-

Scanned with OKEN Scanner

riant și rafinat din proza lui Odobescu, muzicalitatea particulară a versului eminescian, realizată, nu o dată, cu inflexiuni arhaice". Și în această privință avem de spus că ar fi trebuit să se facă distincția între limbajul de evocare și cel solemn, pur incantativ, numit de mine în articolul pomenit, după o lungă tradiție, limbajul poetic. Autorul a integrat însă în acest capitol și studiul foarte important despre *Titu Maiorescu, teoretician al limbii* în care se descrie, mai bine decît în studiile anterioare, doctrina lingvistică a lui Maiorescu și se arată că Maiorescu era temeinic pregătit în acest domeniu. Evident, acest studiu și-ar fi avut locul cel mai potrivit într-un capitol consacrat teoriilor lingvistice de la români, din secolul trecut.

Capitolul intitulat *Ctitorii prozei române în limbaj tradițional* se ocupă de faptele de limbă populare din opera lui Sadoveanu și din cea a lui Rebreanu și de sobrietatea stilistică și realismul celui din urmă. Nu vom indica aici toate rezultatele obținute de autor în legătură cu cei doi scriitori. Vom spune numai că, după Andriescu, materialul de limbă popular, din opera lui Sadoveanu, prezintă un nivel de elaborare artistică nemaiîntîlnit pînă atunci în literatura română (p. 185) și că mijloacele stilistice la care recurge Rebreanu în opera sa, „străină efuziunilor lirice" (p. 206), numai „în aparență rudimentare, care aveau să provoace enervarea lui Arghezi, sînt întotdeauna adecvate idealului artistic pe care și l-a fixat acest mare prozator : prezentarea depoetizată a naturii umane" (*ibid.*).

Fără îndoială, problemele cele mai dificile sînt discutate în capitolul intitulat *Univers poetic și expresie*, în care autorul își expune considerațiile sale asupra limbajului poetic al lui Eminescu, Macedonski, Minulescu, Bacovia, Blaga, Ion Barbu, Arghezi, Nichita Stănescu, Marin Sorescu și Ioan Alexandru. Numărul redus de pagini al capitolului, în care se discută totuși arta atîtor poeți, unii dintre cei mai mari, l-a obligat pe autor să concentreze expunerea, să afirme adesea punctele sale de vedere fără a insista sau fără a le argumenta. Dar și acest capitol este plin de idei. Autorul ia în discuție faptele de limbă din toate sectoarele limbajului artistic și încearcă să arate consonanța lor cu universul poetic al fiecăruia din poeții discutați. Dar, desigur, tocmai din cauza tratării prea pe scurt a limbii poeților amintiți, autorul n-a putut da întotdeauna judecățile complete despre universul lor poetic și despre limba lor. Poate că în acest capitol formulările sînt mai puțin proprii decît în celelalte; astfel, noi nu sîntem de acord cu ideea (p. 209—210) că limbajul poetic al lui Alecsandri era „supraindividual, convențional în mare măsură", că era „un limbaj moștenit", că-și „pierduse funcționalitatea", sau cu ideea (p.221) că prin poezia lui Lucian Blaga și a lui Ion Barbu „se reia o experiență începută de Eminescu în prefacerea limbajului poetic". Cum am arătat, după alții, în articolul meu deja citat, Alecsandri, care s-a inspirat din poezia populară, este și el un inovator al limbajului poetic, iar, în ce privește limbajul incantator, el a introdus în limbă o serie de termeni de origine populară care apar pînă în prima jumătate a secolului nostru (ca să dau un singur exemplu : *dalb* în loc de *alb*). Este adevărat că acest termen avea chiar în poezia populară o funcție artistică și că Alecsandri n-a făcut decît să mute faptul lingvistic în discuție în poezia cultă. Dar limbajul poetic de care vorbim nu era încă un limbaj obișnuit al poeziei culte, ci numai al celei populare, și Al. Andriescu nu la acest limbaj poetic al poeziei populare se gîndea, cînd spunea că Alecsandri a acceptat limbajul poetic al vremii lui. Iar poezia lui Blaga (de Ion Barbu nu mai vorbim), atît de deosebită de cea a lui Eminescu, cu toate asemănările

Scanned with OKEN Scanner

pe care le putem găsi între ei, aduce un limbaj poetic cu totul nou, pentru că și universul său poetic este altul decît cel al lui Eminescu : misterul, iar nu farmecul sau durerile individuale și sociale. Nu mi se pare fericită nici formularea pe care o dă autorul ideii sale despre întrebuințarea arhaismelor în poezia lui Eminescu (p. 211) : „Nu culoarea locală sau a epocii, sau o vană muzicalitate exterioară căuta poetul cînd scria *inemi*, *patemi*, *lumine*, *lunge*, *limbe*, *sara*, *cridă*, *rump*, *steauă*, *neauă*, *vinure*, *cînture*, *dorure*, *vînture* etc. etc..., ci un sentiment al timpului, care este o dimensiune a universului său poetic, comunicat în imagini muzicale de o extraordinară complexitate și putere de a subjuga". Căci ce poate să fie acest sentiment al timpului, decît tot un fel de culoare locală sau a epocii ? Însă analiza de o deosebită finețe care urmează, cu privire la funcționalitatea variantei arhaice și populare *a rumpe* și a formei de auxiliar al perfectului compus persoana a III-a singular *au* în loc de *a*, ne arată că ceea ce Andriescu a numit aici „un sentiment al timpului" este de fapt perfecta adecvare a unui termen rar, neobișnuit, la fondul mitic, melancolic sau de altă natură al poeziilor în care aceste fapte de limbă apar. Deosebirea față de Alecsandri stă în faptul că, pe cînd Alecsandri a transpus în poezia cultă un limbaj care avea deja o funcție poetică în poezia populară, Eminescu a dat o funcție poetică unor fapte populare și arhaice care n-o aveau încă în dialecte sau în faza veche a limbii noastre. Dar, cu toate aceste obiecții și altele pe care i le-am mai putea facea autorului, capitolul în discuție este tot așa de interesant ca și celelalte și trasează schematic o istorie a limbajului poetic românesc mai nou, care încă n-a fost făcută. El corectează unele din afirmațiile eronate făcute cu privire la limba unor scriitori ca Macedonski și Minulescu și aduce observații pătrunzătoare asupra stilului tuturor poeților discutați.

Ultimul capitol al cărții se ocupă de „limba presei românești în perspectiva stilurilor limbii literare". El debutează prin niște splendide pagini despre stil în genere, care ne arată că Andriescu este același cercetător circumspect, atent nu numai la ce se scrie astăzi în stilistică, dar și la ce s-a făcut în epocile anterioare, din antichitate și pînă la structuralism. Prin aceste pagini autorul își fixează net poziția în problemele teoretice față de unii cercetători din alte centre culturale ale țării și se încadrează, putem spune, deși autorul nu atrage atenția asupra acestui fapt, într-o tradiție ieșeană, de prețuire a stilisticii în toate fazele ei, din antichitate pînă în secolul al XIX-lea sau al XX-lea. De aceea poate că acest studiu ar fi meritat să fie situat la începutul volumului, ca un fel de preliminarii teoretice la întreaga cercetare asupra stilului scriitorilor români. Cele cîteva pagini consacrate stilului publicistic românesc (p. 248—251), ultimele pagini ale cărții, își puteau găsi un alt loc în acest frumos volum de stilistică literară (în ele autorul susține că stilul publicistic era deja format pe la 1860).

Noua carte a lui Al. Andriescu, care cuprinde cele mai multe din studiile sale despre limbajul artistic românesc în dezvoltarea lui, ni-l indică pe autor drept unul dintre cei mai de seamă cercetători ai limbii literare românești, lucru pe care-l știu de mult unii din colegii săi ieșeni, dar care este ignorat de mulți din lingviștii și istoricii literari români de azi din alte centre. Atîtea frumoase pagini, cuprinzînd atîtea adevăruri, care stăteau risipite prin publicații greu accesibile, vor fi acum la îndemîna tuturor. Al. Andriescu reprezintă astăzi cu strălucire tradițiile parțial recunoscute, parțial contestate, ale lingvisticii și stilisticii ieșene, cu înnoirile firești ale epocii noastre.

Scanned with OKEN Scanner

POSTFAŢĂ

Concepţia lui G. Ivănescu despre limba română literară

Preocupările profesorului G. Ivănescu (1912—1987) cu privire la limba română literară sînt vechi şi se leagă de pasiunea sa constantă, egală în toate perioadele din întinsa sa activitate ştiinţifică, pentru istoria limbii române. Lucrarea care l-a afirmat ca un cercetător de seamă în acest domeniu, ca să nu spunem cel mai important, în acel moment, este teza sa de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare*, a cărei redactare o termină în 1945, pentru a o susţine în acelaşi an, în faţa unei comisii din care făceau parte Iorgu Iordan, referent principal, Petru Caraman, coreferent, I.M. Marinescu, N.I. Popa, membri, şi Constantin Balmuş, decanul facultăţii, preşedintele comisiei [1]. Predată la tipar în ianuarie 1946, imprimată în 1947 şi difuzată, după cum putem citi pe coperta extrasului din *Buletinul Institutului de Filologie Română* „Alexandru Philippide", vol. XI—XII (1944—1945), în 1948, lucrarea intră, cu oarecare întîrziere, în atenţia specialiştilor. În *Problemele capitale ale vechii române literare* vor fi folosite, de altfel, unele contribuţii mai vechi ale autorului privitoare la istoria dialectelor limbii române, cu o cercetare atentă a celor suddunărene. Sugestii din aceste studii, la care autorul face numeroase trimiteri în lucrarea sa de doctorat, cît şi în unele studii de mai tîrziu, se pot observa atît în fundamentarea tezei dialectelor limbii române literare vechi (*Teoriile dominante despre vechea română literară*, *Presupusa unitate a vechii române literare*, *Dialectele literare româneşti*), cît şi în urmărirea evoluţiei lor, de la origini pînă în secolul al XVIII-lea (*Evoluţia dialectelor literare româneşti. Sensul şi cauzele ei*). Din 1948, pînă la apariţia *Istoriei limbii române*, Iaşi, 1980, G. Ivănescu va scrie şi va publica numeroase studii, cele mai multe cuprinse în prezentul volum, în care reia

[1] G. Ivănescu se înscrie la doctorat în decembrie 1933, îndată ce-şi ia licenţa, în toamna aceluiaşi an. După patru ani, cu o cerere înregistrată la 22 decembrie 1937, asistentul G. Ivănescu solicită Consiliului Facultăţii de Litere şi Filozofie din Iaşi „prezentarea şi susţinerea tezei de doctorat în manuscris", cu motivarea că lucrarea se va tipări în limba italiană, în publicaţia Şcolii Române din Roma, pe care o frecventase între 1935—1937, obligaţie care-i revenea ca fost membru al şcolii. Cererea este aprobată pe data de 18 ianuarie 1938. Doctoratul nu are loc în acest an, din motive pe care nu le cunoaştem. În toamna anului 1945, candidatul face o nouă cerere, datată 21 sept., solicitînd pentru a doua oară înscrierea la doctorat, cu specificarea titlului tezei, *Problemele capitale ale vechii române literare*, nemenţionat în 1933, precizînd că lucrarea a fost „alcătuită sub supravegherea d-lui profesor Iorgu Iordan, titularul Catedrei de limba română şi dialectele ei". Susţinerea are loc pe data de 2 octombrie 1945 şi candidatul este „proclamat doctor în Litere şi Filozofie cu menţiunea *magna cum laude*", conform *Procesului-verbal* nr. 1119 din aceeaşi zi. (Vezi dosarul 61/1933, Arhivele Statului, Iaşi.)

Scanned with OKEN Scanner

problemele referitoare la limba română literară puse în dicuție în anii 1945—1948, adîncindu-le, completîndu-le, nuanțînd o serie de idei. Abia astăzi, cînd avem posibilitatea să citim tot ce a scris G. Ivănescu în acest domeniu, ne putem da seama de modul coerent în care a conceput o posibilă istorie a limbii române literare, situînd, fără posibilitatea tăgăduirii, aceste cercetări într-o lumină nouă.

Autorul *Problemelor capitale ale vechii române literare* este creatorul unei teorii importante, originale, cu privire la baza dialectală a limbii române literare vechi. Deși îi indică printre predecesori pe Gaster, Philippide sau Ibrăileanu, G. Ivănescu nu se alătură nici unuia dintre ei atunci cînd demonstrează că unitatea limbii române literare nu poate fi explicată numai ca o influență a textelor tipărite de Coresi în secolul al XVI-lea. Această unitate a limbii române literare vechi are cauze multiple, variabile, în funcție de condițiile istorice și socio-culturale, de la o regiune la alta. În 1956, autorul își reformula în felul următor, în articolul *Teorii eronate despre limba literară românească*, „Iașul literar", nr. 10, una din concluziile fundamentale din *Problemele capitale ale vechii române literare*: „Dar cercetarea dialectologică duce în mod necesar la concluzia la care am ajuns și eu, în *Problemele capitale*, că limba textelor coresiene nu este decît în parte limba vorbită de popor în regiunea Tîrgoviște—Brașov în secolul al XVI-lea, și cuprinde nenumărate elemente maramureșene, luate desigur din textele rotacizante, și, desigur, nu de Coresi, ci de alții înaintea lui, ca preoții de la biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului. Aceste elemente maramureșene le găsim însă și în textele din Moldova și Banat, și chiar în cele din Ardeal și Crișana (firește, atunci cînd graiul popular din aceste regiuni prezintă alte fapte decît Maramureșul), și ele continuă pînă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cum a văzut în parte Iorga" (p. 94). Problema aceasta a raportului dintre norma literară unitară și cea regională, diversificatoare, l-a preocupat pe G. Ivănescu, am putea spune, în toate contribuțiile sale referitoare la limba română literară. Cel mai pe larg își expune punctul său de vedere asupra acestei chestiuni, care a generat atîtea controverse, în *Problemele capitale ale vechii române literare*.

Necitită integral și, presupunem, nici cu suficientă atenție, cartea lui G. Ivănescu a fost privită, în cel mai bun caz, cu neîncredere. Aceasta era generată, pe de o parte, de rezistența pe care o trezește orice contrazicere a opiniilor consacrate (în cazul de față, punerea sub semnul întrebării a părerii că la baza limbii române literară stau textele coresiene din secolul al XVI-lea, scrise în graiul vorbit în aria Tîrgoviște—Brașov) și, pe de altă parte, pentru că se stabilea, peste intențiile autorului, o legătură de cauzalitate mecanică între recunoașterea și argumentarea existenței unor norme regionale în limba română literară veche și respingerea existenței oricăror elemente de unitate în cadrul ei. Deducția că admiterea unor variante regionale implică, în mod necesar, negarea totală a unității limbii române literare în perioada veche a găsit un sprijin puternic, pe larg exploatat de adversarii acestei idei, în terminologia folosită de G. Ivănescu în *Problemele capitale*, cît și în studiile ulterioare, pînă la *Istoria limbii române*, în care vorbește cu consecvență, ori de cîte ori are prilejul, de „dialectele literare" ale limbii române pînă în preajma secolului al XIX-lea. Polemica de idei pe care o practică în *Problemele capitale ale vechii române literare*, cu scopul de a fundamenta o nouă teorie cu privire la originea și dezvoltarea limbii române literare în faza ei veche,

a fost redusă de multe ori la un fel de înfruntare personală, pentru că autorul, foarte tînăr pe atunci (avea 33 de ani la terminarea tezei) nu-şi alege cuvintele cu care califică alte puncte de vedere, rostind fără menajamente termeni supărători: *dogmă*, *fals*, *eroare*, *prejudecată* etc. Tot din nevoia impunerii noului punct de vedere sînt făcute prea apăsat unele sublinieri teoretice care sporesc şi mai mult, pînă la izolare, distanţa dintre concepţia autorului şi aceea a predecesorilor. Teoria dialectelor limbii române literare, reluată astăzi de Ion Gheţie [1] şi popularizată în mediile universitare de cele două ediţii ale cursului tipărit de Şt. Munteanu şi Vasile D. Ţîra [2], le-a apărut multora extrem de exclusivistă, inflexibilă faţă de orice idee de unitate a vechii române literare, de-a lungul a trei secole (XVI, XVII, XVIII) de viaţă culturală în limba naţională. Intenţia lui G. Ivănescu n-a fost deloc aceasta, deşi destule afirmaţii, impuse de condiţiile de izolare şi chiar de adversitate în care a scris, par s-o justifice. Din toate aceste motive, considerăm că, după ce s-a vorbit, în legătură cu contribuţiile sale privitoare la cercetarea limbii române literare, numai de diversificare, a sosit în sfîrşit momentul să privim şi reversul medaliei: ce rol atribuie autorul elementelor unificatoare.

Mai întîi, G. Ivănescu a considerat prin dialect o variantă a limbii literare care se caracterizează, dincolo de elementele comune, generale în toate textele româneşti, şi printr-o serie de fenomene specifice unei regiuni sau altei regiuni. Ceea ce este unic, sau pe cale de a se generaliza, se explică şi altfel decît printr-o simplă influenţă coresiană, motivarea comodă dar insuficientă a unităţii limbii române literare, la care s-au oprit, pînă nu de mult, numeroşi cercetători (v. un istoric al chestiunii în cap. *Teoriile dominante despre vechea română literară* [3]). Pasul hotărîtor spre unificare îl face limba română literară în secolul al XVIII-lea, dar începuturile sînt mai vechi, afirmă autorul chiar în prefaţa acestei lucrări: „noi nu vom mai avea în minte numai limba literară unică, care, deşi cu începuturi mai vechi, a făcut un prim pas în secolul al XVIII-lea şi a fost desăvîrşită în secolul al XIX-lea, ci şi dialectele literare care au precedat-o“ [4]. Pentru o mai bună definire a limbii literare în epoca veche, G. Ivănescu a oscilat între două formulări, *variantă regională a limbii literare* şi *dialect literar*, optînd pentru cea din urmă: „La o examinare chiar rapidă a textelor vechi româneşti se observă norme lingvistice deosebite de la o regiune la alta, norme lingvistice care sînt valabile într-o regiune vreme de mai multe secole, în unele cazuri pînă în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, şi care se păstrează relativ curate unele faţă de altele. Se observă deci varietăţi regionale ale limbii literare, care ar trebui numite *dialecte literare*“ [5]. În 1945, cînd scria aceste rînduri, G. Ivănescu este singurul care foloseşte ambele formulări: *varietate* (*sau variantă*) *literară* şi *dialect literar*. Prima desemnează realitatea şi cea de a doua denumirea ei. Lingvistica românească actuală preferă prima formulare, considerată, din motive lesne de înţeles, mai puţin echivocă decît cea în care intră cuvîntul *dialect*. Ion Gheţie observă, cu drep-

---

[1] Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1975 şi *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

[2] Ştefan Munteanu şi Vasile D. Ţîra, *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978 şi 1983.

[3] *Problemele capitale*, p. 39—53.

[4] *Op. cit.*, p. 9.

[5] *Ibid.*, p. 68.

tate, că „G. Ivănescu a optat pentru termenul de *dialect literar* pentru că e folosit, prin tradiție, în literatura străină de specialitate", dar îi reproșează „inconsecvența terminologică" [1], imputare fără reazim, pentru că, oricare ar fi formularea, autorul n-a înțeles niciodată prin *dialect literar* altceva decît *variantă literară*, chiar dacă a mai folosit și alte denumiri (*variantă* sau *varietate literară*, *grai literar*, *formă literară*). De altfel, într-o revenire din 1972, el se arată cu totul nepăsător față de terminologie: „Putem numi altfel decît dialecte literare aceste variante ale limbii literare românești; dar nu le putem tăgădui existența sau nu le putem ignora" [2]. Dincolo de disputa terminologică, lipsită de importanță, se profilează problema esențială, aceea a raportului dintre normele generale și cele regionale, „care se păstrează *relativ curate* (*subl. n.*) unele față de altele", după cum observă G. Ivănescu atît de judicios. Necesitățile demonstrației, care capătă, nu o dată, un pronunțat caracter polemic, îl obligă să sublinieze, cu toată puterea, în *Problemele capitale*, elementele care conferă o coloratură regională textelor dintr-o parte sau din alta a țării. Acestea sînt nedăunătoare înțelegerii între vorbitori și, în consecință, nici dialogului intelectual, și nu au hotare prea sigure între ele, fapt care nu le face străine, sub raportul comunicării, în nici o parte a întregului cuprins geografic pe care se vorbește limba română. Așa cum aspectul regional nu poate fi „tăgăduit" sau „ignorat", nu pot fi trecute cu vederea nici elementele de legătură, care dau textelor vechi românești un aspect unitar, determinat de structura limbii, aspect observat de autor, elev al lui Ibrăileanu, cu cea mai mare exactitate, ca să nu mai vorbim de anumiți factori socio-culturali de modelare comuni. Nu în această direcție se îndreaptă însă interesul său într-o lucrare care, prin obiectul ei, era destinată să argumenteze existența dialectelor limbii române literare vechi. E normal să fie scoasă în evidență, în primul rînd, cum se intitulează un capitol din *Problemele capitale*, „presupusa unitate a vechii române literare". O presupusă unitate nu înseamnă, în definitiv, contrar unor afirmații prea categorice, absența ei totală, ci doar punerea sub semnul îndoielii a caracterului absolut al acestei unități, ceea ce, bazat pe fapte incontestabile, autorul reușește să demonstreze.

Ni se pare, de aceea, demn de relevat faptul că la o afirmație ca aceasta, desprinsă din atîtea altele, „a susține că limba literară românească a fost una singură de la începuturile ei și pînă astăzi pe tot pămîntul românesc este a falsifica lucrurile" [3], care pare a respinge orice idee de unitate în favoarea unei pronunțate diversificări dialectale, în limba literară veche, împinsă pînă către 1780 și chiar în secolul al XIX-lea, pot fi citate atîtea altele care dovedesc contrariul, avînd darul să estompeze și să nuanțeze ceea ce apărea prea tranșant în prima formulare (v. și subcapitolul: *Mareă greșeală a*

---

[1] Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, p. 71.

[2] G. Ivănescu, *Existența dialectelor literare*, „Convorbiri literare", 1972, nr. 4, p. 10.

[3] *Problemele capitale*, p. 70. După mai mulți ani, G. Ivănescu reia, în același termeni, în articolul citat din revista „Convorbiri literare", *Existența dialectelor literare*, ideea formulată în *Problemele capitale*: „Examinînd acum 35 de ani limba literară românească din epoca veche, constatam cu surprindere că teza unității limbii literare românești de pînă în secolul al XIX-lea, susținută de mulți lingviști români, era falsă: în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și în primele patru decenii ale secolului al XIX-lea, chiar și după aceea, pînă pe la 1880, limba română literară nu era unitară și nu reproducea, cu modificările firești de la o epocă la alta, limba lui Coresi și a *Bibliei* din 1688, ci prezenta mai multe forme, stînd în legătură cu deosebirile dialectale, regionale, ale dacoromânei" (p. 10).

Scanned with OKEN Scanner

concepțiilor dominante: *limba românească literară ca limbă unică*, p. 66). Gaster, pe care G. Ivănescu și-l recunoaște ca înaintaș direct [1], folosește în introducerea la *Chrestomație română*, I, termenul de dialect literar cu o precizare reținută în *Problemele capitale*: „Dacă vorbesc aici de *dialecte*, înțeleg acele mici diferențe ce se pot observa între textele tipărite sau scrise din Transilvania, și cele din Muntenia și Moldova. Sînt într-adevăr mai mult *nuanțe* de dialect decît dialecte propriu-zise" (p. XC) [2]. Justă e considerată și concepția lui A. Philippide despre limba română literară: „Cam în aceeași vreme cu Gaster, o concepție justă sau aproape total justă, dar nu completă sau nu suficient de dezvoltată, despre limba română literară a exprimat și A. Philippide. Concepția noastră este de asemenea o reluare a ei. În *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1888, el vorbește de o limbă unică românească, dar vede în ea, pe lîngă fenomenele comune, și fenomene regionale, și nici una din regiuni nu e la el privilegiată" [3]. Din cursul lui Ibrăileanu, *Istoria literaturii române moderne* (*Epoca Conachi*), 1909—1910, G. Ivănescu acceptă de asemenea unele sugestii: „Firește, vechile dialecte literare nu sînt întotdeauna pure, ci de multe ori avem un amestec de fenomene proprii cu fenomene de ale altui dialect literar. Lucrul a fost remarcat deja de Ibrăileanu, cînd spunea că aceleași fenomene apar și în graiul literar din Muntenia și în cel din Moldova, și a fost remarcat și de alții" [4]. Din punctul teoretic de plecare, după cum se poate observa foarte clar, G. Ivănescu, întocmai cu Gaster, Philippide sau Ibrăileanu, admite existența unor variante literare, dar și legătura dintre ele, în cadrul unității funciare a limbii române și a evoluției solidare, pînă la un punct, sub presiunea unor factori istorici și socio-culturali asemănători, a limbii din textele românești vechi scrise și tipărite în toate regiunile țării.

Exemplul cel mai concludent, din acest punct de vedere, îl oferă textele coresiene, în care G. Ivănescu descoperă atîtea elemente „nemunțenești": „Vrem să spunem cu alte cuvinte că dialectul muntean al lui Coresi nu prezintă în unele cazuri numai formele specifice muntenești, pe care le găsim azi exclusiv în graiul popular muntenesc și le găsim exclusiv în limba literară din secolul al XVIII-lea, dar prezintă și o serie de forme care sînt specifice dialectului rotacizant sau chiar tuturor celorlalte dialecte literare românești în faza veche" [5]. Lărgind sfera afirmației, autorul adaugă: „eu cred că trebuie să se vorbească de o influență a vechilor texte rotacizante asupra graiului scris din toate celelalte regiuni dacoromâne" [6]. Ideea aceasta a regăsirii, în toate dialectele literare, pe lîngă elementele de diversificare, și a unor importante „trăsături comune", apare adeseori în argumentarea lui G. Ivănescu, care revine, cînd face astfel de afirmații, la constatările lui A. Philippide din *Introducere în istoria limbii și literaturii române*: „Expunerea de mai sus asupra dialectului nerotacizant din Ardeal dovedește că tot aveau putină dreptate Gaster și Philippide, cînd credeau că în secolul al XVII-lea începe să se unifice limba literară românească (primul considera *Noul Testament* de la 1648 ca începutul unificării, Philippide se gîndea probabil tot la

[1] *Problemele capitale*, p. 73.
[2] *Ibid.*, p. 74.
[3] *Problemele capitale*, p. 78.
[4] *Ibid.*, p. 94.
[5] *Ibid.*
[6] *Ibid.*, p. 96.

Scanned with OKEN Scanner

el). Dar era numai un pas spre unificare. Expunerea de mai sus mai dovedeşte ca justă, pentru această regiune, ideea implicată în afirmaţiile lui Philippide din *Introducere* (vezi mai sus, § 17), că graiul din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea a alcătuit o unitate. Ba, fapt care n-a fost observat de învăţatul ieşean, acest grai a trăit şi în primele decenii ale secolului al XVIII-lea" [1]. Cîteva pagini mai departe, ideea este reluată, de astădată cu referire la zonele sudice ale ţării: „Ca şi în cazul dialectului ardelean de la nord de Mureş, ideea de bază a lui Philippide din *Introducere în istoria limbii şi literaturii române*, p. 97—116, că limba scrisă din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea este aproximativ aceeaşi, se dovedeşte justă şi pentru dialectul literar muntean" [2]. În dialectul literar bănăţean se observă, în general, „acelaşi amestec de forme specific rotacizante, cu forme specific muntenesti" [3]. Poate că cel mai categoric se vorbeşte de caracterul unitar al limbii române literare, chiar şi în perioada veche, cînd se fac referinţe la marii scriitori moldoveni din secolul al XVII-lea şi de la începutul celui de al XVIII-lea: „Precum se vede din cele spuse mai sus, limba unor scriitori mari din secolul al XVII-lea şi primul sfert al secolului al XVIII-lea pune probleme de aceeaşi natură ca şi limba scriitorilor de la 1780 încoace: avem a face nu cu graiul genuin al unor oameni care nu gîndesc deloc asupra lui, ci cu o limbă gîndită, muncită, chiar modelată, o limbă îndărătul căreia se vede o concepţie şi o voinţă. Şi dacă ţinem seamă de concepţia şi voinţa acestor oameni, trebuie să admitem că prin ei — şi în special prin Varlaam, care e începătorul — s-a realizat o şi mai mare unitate a limbii literare româneşti decît era înainte" [4]. Pentru G. Ivănescu, moldoveanul Varlaam, întocmai ca Simion Ştefan din Ardeal, care avea în vedere lexicul, „şi-a pus problema limbii literare româneşti valabile pentru toţi românii" [5], avînd în vedere însă fonetica. Doar Dosoftei va ocupa din punctul acesta de vedere un loc aparte, pentru că în opera învăţatului mitropolit al Sucevei se constată, pe de o parte, ca la toţi ceilalţi cărturari ai epocii din Moldova, „unele schimbări ale graiului literar moldovenesc sub influenţa altor graiuri româneşti", în sensul unei unificări pe o bază mai largă decît cea munteană, iar, pe de altă parte, „se observă şi apariţia sistematică a unor caracteristici ale graiului popular moldovenesc, care, în limba literară moldovenească a vremii, apar numai cînd şi cînd" [6]. Prin urmare, în vechea română literară normele regionale, care, după opinia lui G. Ivănescu, marchează diferenţe ce îndreptăţesc chiar denumirea de „dialecte literare", nu pun în pericol şi nu anulează procesul de ivire şi de generalizare a normelor unice, numai că acestea nu sînt de proveniență exclusiv muntenească ci au o bază dialectală diversă (cazul absenţei palatalizării labialelor în textele româneşti vechi [7]). Abia secolul al XVIII-lea va schimba această situaţie, favorizînd o influenţă munteneasca în locul factorilor multipli de unificare de pînă acum: „Evoluţia dialectelor literare româneşti în secolul

---

[1] *Problemele capitale*, p. 114—115.
[2] *Ibid.*, p. 118.
[3] *Ibid.*, p. 119.
[4] *Ibid.*, p. 127—128.
[5] *Ibid.*, p. 124.
[6] *Ibid.*, p. 126.
[7] Un capitol important din partea a doua a cărţii lui G. Ivănescu, *Originile dialectelor literare româneşti*, se intitulează *Palatalizarea labialelor*, p. 154—216, şi demonstrează că evitarea fenomenului are cauze diferite în textele româneşti vechi.

al XVIII-lea se caracterizează prin apropierea dialectelor ardelean, bănățean și moldovean de cel muntean. Avem, din unele puncte de vedere, o unificare a limbii literare, și fenomenul trebuie explicat"[1]. În locul bazei dialectale multiple de pînă acum se impune treptat, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în secolul următor, o bază dialectală unică, muntenească în mare măsură. Pornind de aici, G. Ivănescu va ajunge la concluzia că „problema nașterii limbii literare moderne trebuie separată cu totul de problema nașterii limbii literare vechi"[2], ceea ce se va strădui să facă în partea a doua (*Originea dialectelor literare românești*) și a treia (*Evoluția dialectelor literare românești*) din *Problemele capitale ale vechii române literare.*

Remarcabil este faptul că cercetarea amănunțită a originii și evoluției dialectelor literare românești, țelul principal spre care se îndreaptă autorul, asigurîndu-și astfel o prioritate absolută, nu-l împiedică să observe, nici de data aceasta, și elementele lor comune. Este vorba nu numai de evitarea sistematică a palatalizării labialelor, cînd acestea erau urmate de *i/ĭ*, care creează de la început o puternică impresie de unitate fonetică a textelor vechi românești, remarcată încă de Hasdeu și apoi deDensusianu, unitate explicată altfel, prin cauze diferite[3] și nu numai printr-o influență munteană, de G. Ivănescu, ci și de alte fenomene, nu mai puțin importante. Se constată astfel „lipsa aproap generală, din textele vechi românești, a lui *să, și*, etc."[4]. Explicația este pusă de G. Ivănescu în legătură cu influența textelor maramureșene: „Trebuie să admitem că altădată Maramureșul, unde a apărut cea dintîi limbă scrisă românească, nu velarizase în secolul al XV-lea pe *e* și *i* precedați de siflante, că acest grai a devenit literar și că el a fost dus de întemeietorii Moldovei și la răsăritul Carpaților, unde a devenit limba aristocrației moldovene"[5]. În *Istoria limbii române*, G. Ivănescu vorbește chiar de „o influență covîrșitoare asupra limbii literare românești din epoca veche", exercitată de „limba textelor rotacizante", considerate „ca prima formă a limbii literare românești" (p. 564). O astfel de influență nordică și estică, exercitată de la un timp și prin marii scriitori moldoveni din secolul al XVII-lea, coboară pînă în sud, în Țara Românească, favorizînd prezența unor forme velarizate, netipice pentru această parte a țării, alături de cele nevelarizate, ca în *Biblia* de la 1688 (*Dumnezău, dumnezăiesc / Dumnezeu, dumnezeiesc*; *sară / seară* etc.)[6]. Acest „amestec" este considerat „tradițional, normal" în textele din Țara Românească și atestă legăturile, care se stabileau prin contacte culturale, între dialectele literare, și nu ruptura dintre ele. Un caz aparte repre-

---

[1] *Problemele capitale*, p. 128.

[2] *Ibid.*, p. 137.

[3] „Noi am văzut că această caracteristică comună tuturor dialectelor literare din sec. al XVI-lea are cauze speciale la fiecare dialect literar" (*ibid.*, p. 211).

[4] *Problemele capitale*, p. 267.

[5] *Ibid.*, p. 271. Ideea este reluată și în *Istoria limbii române*, Iași, 1980 (v. p. 507 și următoarele), subliniindu-se aria largă a acestei influențe: „Dar noi am dovedit că a existat o influență a textelor maramureșene în ce privește limba scrisă în toate regiunile în care s-a scris vechea română" (p. 513). Se oprește pentru ultima dată asupra acestei chestiuni, care l-a preocupat un timp atît de îndelungat, în amplul studiu, *O nouă teorie despre regiunea în care s-au tradus cele mai vechi texte religioase românești*, terminat în aprilie 1987, cu cîteva săptămîni înaintea stingerii sale din viață: „Fiind primele texte românești de o mare întindere, textele rotacizante au constituit un model de limbă pentru românii din alte părți: în limba scrisă din celelalte regiuni ale teritoriului dacoromân, au pătruns elemente din textele maramureșene".

[6] *Problemele capitale*, p. 271.

Scanned with OKEN Scanner

zintă *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei, în care „*e* și *i* sînt păstrați intacți după *s* și *z*[1], dar sînt velarizați în mod regulat după *ț* și *dz*", consecință crede G. Ivănescu, a graiului macedonean pe care cărturarul moldovean îl cunoștea[2]. Verbele iotacizate[3] au de asemenea o răspîndire foarte largă în textele românești vechi, alta decît cea teritorială din graiurile de astăzi : „Formele cu *-ț*, *-dz* (sau *-z*) și *-ĭ* erau în limba veche mai numeroase decît astăzi. Toate dialectele literare românești în epoca lor veche, și chiar în epoca nouă, se caracterizează prin prezența la aceste verbe a radicalului terminat în *-ț*, *-dz* și *-ĭ* (sau chiar *-ń*) la persoana I și a II-a sing. de la prezentul indicativului și la persoana I, a II-a, a III-a sing. și a III-a pl. de la cel al conjunctivului și la gerundiu, cu excluderea radicalelor în *-t*, *-d* *-n* și *-r*, care sînt foarte rare"[4]. În toate cazurile luate în discuție, absența palatalizării labialelor urmate de *i* /*ĭ*, amestecul formelor velarizate cu cele nevelarizate, prezența masivă a formelor iotacizate, în cele mai multe texte vechi românești[5], se observă mai curînd ceea ce leagă dialectele literare între ele, nu ceea ce le desparte.

Cercetarea limbii române literare, întreprinsă de G. Ivănescu în *Problemele capitale*, conduce la cîteva rezultate importante : clarifică evoluția istorică a fenomenelor discutate, într-o încercare de cronologizare pe cît e posibil exactă, precizează aria lor geografică și stabilește, în raport cu acești factori, locul și șansele lor de supraviețuire în limba literară, după o minuțioasă evaluare a condițiilor socio-culturale ce le puteau impune. Toate acestea îi permit să stabilească mai exact decît o făcuseră predecesorii, că normele literare comune, generale, unice , cîte existau în vechea română literară, coexistente cu norme regionale în textele scrise în toate regiunile țării, au cauze diferite, care depășesc influența tipăriturilor coresiene, singurul factor important de unificare a limbii române literare vechi luat în considerație, înainte de apariția cărții lui G. Ivănescu, de majoritatea lingviștilor români.

Cu toată evidența argumentelor și faptelor pe care se sprijină, profesorul G. Ivănescu a fost nevoit, în mai multe rînduri, să intervină pentru a-și apăra punctul de vedere asupra originii și evoluției limbii roomâne literare în perioada veche. Așa procedează în 1956, în articolul *Teorii eronate despre limba literară*, sau în 1972, în articolul *Existența dialectelor limbii române literare*, intervenții la care ne-am referit mai înainte. Problema este reluată de G. Ivănescu un an mai tîrziu în comunicarea *Limba mitropolitului Dosoftei* (1973), publicată în

---

[1] Nu în toate cazurile, cel puțin cînd e vorba de *s* urmat de *e*, *i* : *senin* (17), *sine* (285,) *într-însele* (325), *desime* (329), dar *sămneadză* „însemnează, reprezintă" (3), *simțîrile* (20), *silă* (328), *sită* (329). Dosoftei, *Opere*, I, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Editura Minerva, București, 1978. G. Ivănescu emite, corectînd unele afirmații din *Problemele capitale*, în studiul *Limba mitropolitului Dosoftei*, ipoteza îndrăzneață că marele cărturar „s-a gîndit să dea regularitate limbii literare acolo unde ea n-o avea", acceptînd, în unele cazuri, norme unice mai vechi *(șe, și, je ji* în loc de *șă, șî, jă, jî)*, completate cu modele din pronunțiile locale, de pe arii întinse, pentru că ele „caracterizau Moldova și părți de peste munți, chiar părți din Oltenia și Muntenia". Scrierea cu vocalele velare *ă*, *î*, în locul lui *e*, *i*, după spirantele *s*, *z*, *ț*, *d* și după labialele *p*, *b*, *f*, *v*, *m*, devine normă la Dosoftei *(Analele Academiei R.S.R.*, 108 (1974), seria a IV-a, vol. XXIV, p. 188).

[2] *Problemele capitale*, p. 271.

[3] Folosim, din comoditate, deși G. Ivănescu respinge această terminologie (v. *op. cit.*, p. 273 și nota de la p. 302—303), formularea lui S. Pușcariu pentru fenomenul în discuție.

[4] *Ibid.*, p. 272—273.

[5] În dialectul literar moldovenesc „formele cu *-ț*, *-dz*, *-l* și *rl* nu se explică prin influența textelor muntene (în special coresiene)", după cum o dovedește, adaugă G. Ivănescu, „chiar grafia moldovenească cu *-dz*, și nu cu *-z*, a formelor verbale în discuție" (*ibid.*, p. 301).

Scanned with OKEN Scanner

1974, în „Analele Academiei R.S.R.". Poate mai răspicat decît în contribuțiile anterioare, dar în același spirit, G. Ivănescu arată în acest studiu ce a înțeles de la început prin „presupusa unitate a vechii române literare" : „În lucrarea mea *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947—1948, p. 66—137, am arătat că limba literară veche nu era *perfect unitară* (*subl. n*), ci prezenta *unele variații dialectale* (*subl. n*) ; din această cauză mi s-a părut potrivit să vorbesc pentru acea perioadă de mai multe dialecte literare. Termenul *dialect literar* (*subl. lui G. I.*) a fost în genere respins de cei ce se ocupă de istoria limbii noastre literare, pentru că ar presupune deosebiri numeroase între formele lingvistice denumite astfel. Iar limba literară românească veche apare destul de unitară celui care o studiază în toate formele sale. Pentru a înlătura orice interpretare necorespunzătoare, vom vorbi aici de variantele regionale ale limbii literare vechi"[1]. Reținem de aici două lucruri : hotărîrea, conjuncturală, de a folosi termenul, general acceptat astăzi, de „variantă literară" pentru „dialect literar" și precizarea modului în care vede raportul dintre norma generală și cea regională, în cadrul unei limbi literare care apare „destul de unitară" chiar în perioada ei veche. Practic, atît în *Problemele capitale*, cît și în studiile de mai tîrziu, autorul nu și-a depășit niciodată limitele pe care și le-a impus de la început: limba română literară nu este „perfect unitară", ceea ce nu înseamnă, cum s-a înțeles, *lipsită* de unitate; ea prezintă, după cum o dovedesc textele românești din secolele al XVI-lea, al XVII-lea, și dintr-o bună parte a secolului al XVIII-lea, doar „*unele* variații dialectale", ceea ce nu înseamnă nicidecum o subordonare totală a ei normelor dialectale. Dimpotrivă, normele fixate în secolul al XVI-lea — și autorul atribuie textelor maramureșene un rol foarte important din acest punct de vedere — se vor păstra, întări și întregi cu altele, impuse de dezvoltarea istorică, socială și culturală a poporului român, într-un timp atît de îndelungat. Dezacordul față de cei care au considerat că ar fi respins total, în *Problemele capitale*, unitatea limbii române literare, a fost formulat de G. Ivănescu poate cel mai direct în comunicarea pe care i-o consacră lui Paul Iorgovici, în cadrul sărbătoririi, la Timișoara, în 1964, a două sute de ani de la nașterea învățatului bănățean. Absența palatalizării labialelor, absența africatelor ardelene și bănățene, la care adaugă și alte fenomene (generalizarea unor fonetisme ca *judecată, jurământ, jupîn* în locul dialectalelor *giudecată, giurământ, giupîn* „în Ardealul central și de Nord, Crișana și Banat, și chiar și în Moldova, la unii scriitori") conduc la concluzia că „diferențierea de la o regiune la alta se întîlnește în *unele (subl. noastră)* fonetisme, în morfologie și lexic, chiar în sintaxă"[2]. Astfel de „diferențieri", care își au greutatea lor, justifică, crede autorul, teza dialectelor limbii române literare vechi, formulată în *Problemele capitale*, dar nu și alte concluzii, care i s-au atribuit cu ușurință, cum este silit să constate, cu oarecare amărăciune, în același loc : „Această idee — și mai ales terminologia mea — a fost combătută de unii lingviști, care se cred îndreptățiți să apere unitatea limbii literare românești, ca și cum eu aș fi tăgăduit-o"[3]. Cum am văzut, această unitate a limbii române literare vechi n-a fost „tăgăduită" de G. Ivănescu, ci doar altfel argumentată. Autorul *Problemelor capitale*

[1] *Limba mitropolitului Dosoftei*, „Analele Academiei R.S.R.", 108 (1974), seria a IV-a, vol XXIV, p. 187.

[2] Volumul de față, p. 68.

[3] *Ibid.*

admite, pe lîngă normele generale, o serie de norme regionale, în cadrul unor variante literare mai mult sau mai puțin autonome. Textele vechi, indiferent unde au fost scrise sau tipărite, au circulat și au fost înțelese în toate colțurile țării.

G. Ivănescu s-a ocupat, în studii speciale, destul de numeroase, de cercetarea operelor unor scriitori români de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, dar mai ales din secolul al XIX-lea, un secol de mari prefaceri în limba literară, și din secolul nostru : Paul Iorgovici, Ioan Cantacuzino, Iancu Văcărescu, Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Alexandru Macedonski, C. Dobrogeanu-Gherea, Alexandru Vlahuță, V. Eftimiu, Liviu Rebreanu, G. Călinescu, Lucian Blaga[1]. G. Ivănescu avea, faptul se observă cu ușurință aproape în tot ce a scris, o adevărată vocație a privirilor sintetice. Pentru acest atent cercetător al limbii scriitorilor din întinsa perioadă amintită, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă în epoca noastră, cazul particular era chemat să ilustreze o trăsătură generală. Stilul individual este confruntat și apoi absorbit în cel de epocă. Normele literare sînt separate de normele stilistice care guvernează evoluția limbajului poetic, după o prealabilă și atentă observare a raporturilor atît de complexe ce se stabilesc între ele. Atît limba literară, concepută în sensul ei cel mai larg, cît și limbajul poetic, nu pot fi înțelese și apreciate decît într-o largă încadrare în epocă, vizîndu-se două obiective oarecum complementare: punerea în relief a însușirii normelor supradialectale de către scriitori, odată cu consemnarea reminiscențelor din vechile variante literare în opera lor ; altfel spus, confruntarea normelor unice cu normele regionale, opoziția dintre acestea fiind generatoare de efecte poetice, și depistarea și explicarea trăsăturilor stilistice comune poeților și prozatorilor dintr-o epocă dată, în raport cu alte perioade, limbajul poetic fiind, în ultimă analiză, „un aspect special al limbii literare", deci un fenomen colectiv, în mai mică sau în mai mare măsură[2]. Este preocupat, pe de o parte, de îmbogățirea vocabularului limbii române literare cu neologisme[3], stăruind în mod deosebit asupra terminologiei filozofice[4], iar, pe de altă parte, se dovedește interesat de limbajul artistic, cercetat, sub influența retoricii clasice[5], în trei variante : stilul înalt sau sublim, stilul de mijloc și stilul umil. G. Ivănescu nu preia întocmai terminologia vechilor retorici sau tratate de stil, ci încearcă s-o adapteze, după cum ține să atragă atenția mai întîi în *Limba poetică românească*,

---

[1] Ne exprimăm încă o dată regretul că rigorile spațiului tipografic de care am dispus, cu tot concursul generos al Editurii Junimea, ne-au împiedicat să cuprindem în acest volum toate articolele consacrate de autor scriitorilor enumerați.

[2] „Dar limbajul poetic, chiar cel figurat, este totuși în mare parte ceva colectiv, este un aspect special al limbii literare, aspect care se întîlnește la toți poeții sau măcar la unii, în special la cei dintr-o anumită școală și epocă. Cu atît mai mult este aceasta valabil pentru limbajul poetic nefigurat", *Limba poetică românească*, în *Limbă și literatură*, II, 1956, p. 204—205.

[3] *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, „Studii și cercetări științifice", Filologie, VII (1956), Fasc., 2, p. 1—2, în colaborare cu Liviu Leonte ; *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, „Limba română", IV, Ian.-febr. 1955, p. 19—39, retipărit în *Studii de istoria limbii române literare, Secolul XIX*, I, București, 1969, p. 21—48.

[4] *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, 1956, p. 171—204 ; *Rolul lui D. Cantemir în dezvoltarea terminologiei filozofice românești*, în volumul *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei R.S.R., 1974, p. 125—132 ; *Terminologia filozofică și politică a lui C. Dobrogeanu-Gherea*, articol inedit, redactat în 1971.

[5] *Limba poetică românească*, în *Limbă și literatură*, II, București, 1956, p. 197—224.

Scanned with OKEN Scanner

un studiu întins, cu multe sugestii și observații interesante referitoare la geneza și evoluția limbajului poetic în faza de modernizare a limbii române literare, și într-un scurt articol pe care îl publică în revista „Convorbiri literare" cîțiva ani mai tîrziu. În articolul din urmă, intitulat *Stilurile limbii române literare*, reia și prezintă, în final mai ales, unele din ideile expuse în *Limba poetică românească* : „Aici voi spune numai că, întocmai ca stilisticienii antici și din epoca clasicismului european, am distins, alături de stilul neutru, un stil înalt și unul vulgar, precum și stiluri concretizate prin recurgerea la graiul popular, la dialect, la jargon sau la limba veche și că am considerat aceste stiluri ca o expresie a sentimentelor dominante în opera literară și a conținutului operelor literare"[1]. Dacă aceasta este pîrghia (sentiment / conținut) care condiționează alegerea mijloacelor expresive, într-o literatură ordonată pe curente, genuri, teme, interesul cel mai mare îl prezintă pentru cercetătorul de astăzi, ca și pentru cel din trecut, pînă în secolul al XIX-lea, cînd încetează tirania retoricii, nu atît materialul selectat, care incumbă observarea și explicarea funcției lui estetice, variabilă de la un scriitor la altul și de la o operă la alta, cît sursa din care provine, factor uniformizator. G. Ivănescu depășește impasul dogmatic în care împinge vechea retorică cercetarea limbii poetice, admițînd că, întocmai cum se petrec lucrurile în *Psalmii lui Arghezi*, „termenii care sună oarecum rău, [pentru că sînt vulgari, ineleganți sau duri, deci nepotriviți cu sentimentul exprimat,] pot fi întrebuințați în poezia lirică, fără a strica impresia de gravitate pe care o exprimă poezia"[2]. Poetul modern se întreabă demult dacă își mai poate însuși idealul de armonie, echilibru, distincție, eleganță și măreție stabilit de clasicism. Pentru G. Ivănescu aceste noțiuni sînt încă operatorii în analiza limbajului poetic[3].

Dincolo de astfel de teoretizări, care ocupă un loc important în studiul *Limba poetică românească*, G. Ivănescu se dovedește preocupat, în această sinteză, dar mai cu seamă în articolele în care cercetează limba unui scriitor sau a altuia, tot de jalonarea unei istorii a limbii literare, pe care încearcă s-o aducă, în felul acesta, pînă în zilele noastre. Așa se explică grija cu care recomandă, în articolul *Observații asupra limbii lui Mihail Eminescu*, „să se facă distincție între ceea ce era norma limbii de comunicare în epoca respectivă și la scriitorul respectiv și ceea ce era la același scriitor fapt de limbă cu valoare artistică"[4]. Între ceea ce autorul numește „procesul de formare a limbii naționale

[1] „Convorbiri literare", 5, 15 martie 1972, p. 11, col. 5.

[2] *Limba poetică românească*, p. 205. G. Ivănescu explicitează textul din *Limbă și literatură*, 1956, cu completarea din paranteză, în vederea publicării studiului în volum.

[3] G. Ivănescu, separîndu-se de unii lingviști contemporani, precizează în *Limba poetică românească* : „După părerea noastră însă, aprecierea ca frumos sau urît, distins sau vulgar, elegant sau disgrațios, solemn sau ridicul, melodios sau aspru, dur, înalt sau grotesc, se poate face mai departe în cadrul acestui limbaj poetic, și cele două categorii de fapte de limbă poetice rămîn tot așa de deosebite una de alta, precum se deosebesc unul de altul frumosul și urîtul, distinsul și vulgarul etc. Caracterul urît, dur, vulgar (inelegant) al unei părți din lexicul poetic nu dispare prin înglobarea lui în limbajul poetic, căci el continuă a fi evitat în stilul elegant sau solemn al vorbirii obișnuite, curente. De aceea limbajul poetic urît, care e de altfel mai recent în poezie, nu constituie tendința dominantă a limbii poetice și este evitat de unii scriitori. Putem conclude că, întîi de toate, limbajul poetic cuprinde elemente ale limbii pe care le socotim frumoase. Am spus că limba poetică se naște din fuga de limbajul banal. Dar această fugă este dictată întîi de toate de sentimentul frumosului. Scriitorul caută în general expresiile frumoase. Limba poetică, fie ea figurată, fie nefigurată, se naște din tendința spre frumos a omului, care stăpînește orice activitate omenească, și deci și pe aceea a exprimării" (p. 207).

[4] *Caietele Mihai Eminescu*, Editura Eminescu. Studii, articole, note, documente, iconografie și bibliografie prezentate de Marin Bucur, I, București, 1972, p. 112.

Scanned with OKEN Scanner

românești" și „procesul de creare și dezvoltare a valorilor estetice ale limbii"[1], procese care trebuie cercetate separat, G. Ivănescu preferă să se oprească asupra celui dintîi, raportînd prefacerile din planul artistic la stadiul de dezvoltare a limbii literare în general. Chiar și într-un studiu cu un obiect de cercetare special, cum este *Limba poetică românească*, cele mai multe din observațiile lui G. Ivănescu privesc tocmai acest raport. Înnoirile în limbajul poetic se petrec și sînt condiționate, în mare măsură, de prefacerile din „limbajul obișnuit" sau „comun", în care intră și limba literară uzuală, „normală", cum o numește G. Ivănescu[2]. Alecsandri folosește atît elemente din graiul natal, întocmai ca Eminescu, mai tîrziu, pentru că „limba poetică românească și-a procurat unele elemente ale sale din dialectul moldovenesc atunci cînd s-a impus ca fapt literar unul din Muntenia[3], dar și fapte din graiul muntenesc, devenite literare, pentru că acestea îi apăreau mai „poetice" în comparație cu cele cunoscute din vorbirea de acasă. În ambele cazuri se realizează o opoziție pregnantă, mereu în mișcare, în funcție de schimbările din limbă în general și de cele din limba literară în special, între cunoscut și necunoscut, între rar și banal, axul principal pe care se ivește efectul poetic, în concepția lui G. Ivănescu, ce se înscrie, și sub acest aspect, într-un curent de gîndire cu izvoarele în retorica antichității.

Poate că cel mai bine se observă modul în care înțelege G. Ivănescu să studieze limba scriitorilor, contribuțiile acestora la progresul limbii literare și a celei poetice, în studiile și articolele pe care le consacră operei lui Mihai Eminescu. Perioada în care a scris Eminescu, amănunțit descrisă de lingvistul eminescolog, îi impune genialului poet o serie de servituți: „Eminescu, începînd să scrie într-o vreme în care limba națională a românilor, adică limba literară românească unitară, în aspectele ei de comunicare, tocmai își încheia procesul ei de fixare, a utilizat noua limbă scrisă a țării, dar, cum era firesc, recurgînd încă la multe elemente ale limbii de pînă atunci și în special la multe elemente ale variantei moldovenești a acestei limbi"[4]. Se reflectă și în scrisul lui Eminescu o serie de „șovăiri" care mai caracterizau limba română literară chiar între anii 1830 — 1866, pînă pe la 1880, deși moldovenii renunțaseră, încă din primul deceniu al acestei perioade, după exemplul lui Negruzzi, la numeroase particularități locale[5]. Problema care îl preocupă pe G. Ivănescu este aceea de a separa elementele regionale fără valoare poetică de cele cu valoare poetică, operație extrem de dificilă, pentru că ce nu are valoare poetică în opera unui creator de forță și originalitatea lui Eminescu ? Ceea ce, aparent, ar putea trece drept „nepotrivire între limba curentă a lui Eminescu și limba literară"[6], în care intră mai ales moldovenisme, dar și unele muntenisme și ardelenisme, este de fapt rezultatul unui efort de ridicare a limbii pe o treaptă artistică de nimeni atinsă pînă atunci. Investitura artei modifică total locul pe care îl ocupă arhaismele sau regionalismele în limba lui Eminescu.

---

[1] *Ibid.*

[2] „Născîndu-se prin antiteză cu limbajul obișnuit, din sinonimele de care dispune limba, limbajul poetic variază în raport cu variațiile limbajului obișnuit. Astfel, întrucît la românii culți limbajul obișnuit s-a schimbat mult în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, mai ales după 1830, și limba poetică s-a schimbat mult la noi în secolul al XIX-lea". Vezi *Limba poetică românească*, *vol. cit.*, p. 214.

[3] *Ibid.*, p. 218. La fel este explicată prezența ardelenismelor la Slavici și Coșbuc (p. 219).

[4] *Caietele Mihai Eminescu*, p. 112.

[5] *Ibid.*, p. 123.

[6] *Ibid.*

Scanned with OKEN Scanner

Rolul lui Eminescu la dezvoltarea limbii române literare îi apare oarecum limitat lui G. Ivănescu : „Eminescu n-a jucat nici un rol în fixarea limbii literare moderne a românilor, în schimb a avut un rol imens, cel mai important, în creşterea valorilor estetice ale limbii române"[1]. Nu putem exclude total rolul lui Eminescu în procesul de îmbogăţire şi perfecţionare a limbii române literare în general, chiar dacă se impune să admitem, odată cu autorul studiului, că originile ei sînt îndepărtate, şi mai greu de explicat decît s-a crezut, iar prefacerile pe care le suferă în secolul al XIX-lea sînt rezultatul unui proces colectiv de asemenea îndelungat, cu contribuţia unor categorii largi de intelectuali români : „la dacoromâni există dialecte foarte asemănătoare unele cu altele, aşa că limba primelor traduceri de texte religioase a putut servi, cu unele modificări fonetice şi de altă natură, ca limbă literară a tuturor dacoromânilor chiar în epoca veche, — căci o relativă unitate fonetică a limbii literare este asigurată chiar din secolul al XVI-lea, iar în secolul al XIX-lea a fost nevoie numai ca limba să fie modernizată şi îmbogăţită, pentru a exprima toate ideile şi sentimentele lumii moderne"[2]. Preocuparea de a sublinia unitatea limbii române literare în perioada veche, cu precizarea caracterului ei relativ, nu lipseşte, după cum se poate uşor observa, nici din studiile pe care G. Ivănescu le consacră scriitorilor moderni. Pe acest fundament solid al limbii vechi se aşează construcţia nouă a limbii române literare, privită atît sub aspectul ei general, comun, cît şi sub acela particular, de limbă a creaţiei literare, care îşi stabileşte propriile ei norme, în funcţie de finalitatea estetică la care aspiră. Dacă Eminescu n-a creat limba literară modernă[3] şi nici „nu poate fi considerat singur creatorul limbii poetice româneşti"[4], merite de inovator revenindu-i din punctul acesta de vedere lui I. Heliade Rădulescu[5], cel mai mare poet al românilor rămîne, prin geniala sa forţă de anticipare a devenirii limbii poetice româneşti, cel mai de seamă modelator al ei, pentru că detaşează limbajul poetic nou de faza lui anterioară, tipizată, convenţionalizată, dîndu-i o individualitate inconfundabilă. G. Ivănescu caută însă, în cercetările sale de limbă poetică, tocmai aspectele tipizate, adică cele caracteristice unei serii, unui grup, unei epoci, unui gen. Autorul *Problemelor capitale* nu studiază stilul unui scriitor sau al altui scriitor, ci, cum singur declară, „limbajul celor trei stiluri fundamentale ale limbii româneşti, de la naşterea lor pînă în epoca noastră"[6]. Interesul său merge, pe urmele retoricii antice, către „stilul înalt" (specific anumitor genuri : elegia, oda, poezia epică, tragedia) fundamentat în literatura română înainte de Eminescu, prin contribuţiile unor poeţi ca Ion Budai-Deleanu, Heliade-Rădulescu, Alecsandri, Bolintineanu[7]. Mai tîrziu, acest stil „ajunge la forme noi, prin Eminescu, Coşbuc, Goga", pentru a-şi „pierde puritatea", sub influenţa lui Arghezi, datorită amestecului cu „limbajul vulgar", care se „înnobilează" în felul acesta[8]. Stilul „înalt", căruia i se opune cel „vulgar", devine astfel un fel de pat al lui Procust,

---

[1] *Ibid.*
[2] *Ibid.*, p. 124.
[3] „Cînd s-a impus Eminescu, între 1870 şi 1883, lupta aceasta era ter minată". *Ibid.*
[4] *Limba poetică românească*, *vol. cit.*, p. 223.
[5] *Ibid.*, p. 221.
[6] *Limba lui Alexandru Macedonski*, în volumul *Comentarii macedonskiene*, Editura Minerva, Bucureşti, 1971, p. 59.
[7] *Ibid.*
[8] *Ibid.*

Scanned with OKEN Scanner

greu de suportat de poezia modernă, cazul lui Macedonski, dintre poeții asupra cărora G. Ivănescu se oprește mai pe larg[1].

Considerațiile pe care le face G. Ivănescu asupra limbajului poeziei dezvăluie aspecte noi ale limbii literare, dintr-o etapă dată a dezvoltării sale, dar autorul pătrunde mai puțin în specificul artistic al operei poeților luați în discuție, scop pe care, de altfel, nici nu și-l propune, iar cînd acesta este atins, realizarea lui e întîmplătoare. Sub acest ultim aspect, prozatorilor li se acordă, nu numai prin numărul mai redus al referințelor, un interes și mai scăzut, care se concentrează tot în fixarea apartenenței, prin elemente lingvistice revelatoare, la stilurile specifice prozei, în cadrul epocii, curentelor și genurilor literare. Istoric al limbii literare, G. Ivănescu se dovedește preocupat mai ales de geneza acestor stiluri. Ispirescu, Creangă și Slavici sînt creatorii „stilului popularizant"[2], I. Luca Caragiale creează stilul realist, folosind „straturi lingvistice" foarte diverse : „limba țăranilor", în unele proze, și mai ales „limba burgheziei muntene : negustori, avocați, funcționari mărunți, militari, intelectuali, între care profesori de tot felul"[3], în toate stilurile folosite de aceștia într-o împrejurare sau alta : „stil curent (cotidian), familiar, administrativ — de cancelarie etc."[4]. G. Călinescu duce, în sfîrșit, mai departe tendința de diversificare, opunînd stilului care cultiva „elementele neoașe" un „stil neologic", la care au recurs și alții înaintea sa, dar nu cu atîta „strălucire"[5]. Această strălucire trebuie pusă și în legătură cu „tendința către un stil solemn, distins, înalt"[6], mai ales cînd este vorba de neologisme de origine latină, italiană sau franceză, rare în limba română, introduse poate chiar de G. Călinescu[7]. Tot materialul divers, folosit de prozatori, aparține limbii literare : „Limba literaturii artistice [culte] este în fond limba literară normală a unui popor"[8]. De aici, nuveliștii, romancierii, dramaturgii își extrag așa numitul „limbaj

---

[1] „Ei bine, acest limbaj poetic înalt lipsește aproape cu totul în opera poetică a lui Macedonski. Macedonski n-a văzut că acest limbaj poetic se alcătuiește mai ales din arhaisme și din elemente dialectale selectate ca frumoase, că asemenea elemente nu alcătuiesc un defect al poeziei, o distrugere a unității și purității limbii literare, ci creează stiluri deosebite de cel normal, curent, că prin ele o limbă cîștigă în valoare estetică fără a-și pierde unitatea. În felul acesta, Macedonski s-a așezat în afara evoluției stilului poetic înalt, singurul care creează, împreună cu un anumit conținut, impresia de încîntare, de farmec, fapt care a contribuit, împreună cu altele, la neacceptarea poeziei sale de către masele de cititori români din timpul său. Ca orice scriitor multilateral, el nu s-a putut sustrage legii celor trei stiluri fundamentale, dar le-a realizat cu alte mijloace" (*op. cit.*, p. 59).

[2] Despre acest stil, pe care îl găsește la Alecsandri (*Doine și lăcrămioare*), apoi în unele poezii ale lui Eminescu, G. Ivănescu vorbește mai întîi în *Limba poetică românească* : „Acest nou stil, popularizant, al liricii noastre, inițiat de Arghezi, se deosebește de cel al veacului trecut tocmai prin elementele neelegante, „vulgare", absorbite în el. Pe cînd poezia popularizată din veacul trecut pleca de la ceea ce era „frumos", „distins", „elegant", în poezia și în limba populară, noul stil popularizant nu pregetă a folosi tot ce se găsește în graiul popular" (p. 199). Aplicat la proză, stilul popularizant este reluat și ilustrat în articol *Limba lui I. L. Caragiale*, vol. de față, p. 198

[3] *Limba lui I. L. Caragiale*, vol. de față, p. 198

[4] *Ibid.*

[5] *Limba lui G. Călinescu*, vol. de față, p. 223. Chiar la începutul articolului, precizîndu-și încă o dată modul de a privi limba scriitorilor numai ca parte integrantă a limbii literare, G. Ivănescu declară : „ne vom interzice cu totul observațiile asupra valorilor artistice ale limbii sale" (*ibid.*).

[6] *Ibid.* p. 225

[7] *Ibid.* p. 225—226.

[8] *Limba poetică românească*, vol. *cit.*, p. 198.

de caracterizare" (personaj, epocă, loc)[1]. Ivănescu discută elementele componente ale acestui limbaj fără să precizeze valoarea artistică a acestora într-un text sau altul, mereu consecvent cu scopul fixat inițial : relevarea unor aspecte noi, altfel nesesizabile, care interesează istoria limbii române literare în general.

Din întinsa activitate a profesorului G. Ivănescu într-un domeniu prea puțin cercetat, în orice caz nu sub toate aspectele, cum se înfățișa cu patru decenii în urmă studiul limbii române literare, rămîn cîteva importante rezultate definitiv cîștigate : 1) limba română literară din perioada veche (secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, pînă pe la 1780) dispunea de o serie de norme unice și de o serie de norme variabile de la o regiune la alta. Unitatea limbii române literare nu este negată[2], cum s-a înțeles, ci doar relativizată ; 2) în perioada modernă, se realizează unitatea deplină a limbii române literare, prin eliminarea oricăror dependențe dialectale, datorită favorizării normelor fonetice muntenești de către noile condiții de dezvoltare a societății românești ; 3) scriitorii contribuie la nuanțarea limbii literare, transferînd în limba artistică, în anumite scopuri, bogăția stilurilor limbii în general. G. Ivănescu, dezvoltînd concepția aristotelică despre stil, este inițiatorul studierii stilurilor literare în strînsă legătură cu stilurile limbii. Rezultatul este cercetarea, sub noi aspecte, a limbii literare românești în perioada modernă. P. Caraman scria, în referatul său din 1945, că autorul tezei de doctorat *Problemele capitale ale vechii române literare* „afirmă o poziție nouă în știința noastră despre destinul vechii limbi literare românești", remarcînd „îndrăzneața originalitate"a acestuia și „un neobișnuit elan al pasiunii pentru știință". Întreaga sa activitate confirmă ceea ce era atunci doar o previziune. G. Ivănescu a deschis noi și fertile orizonturi de înțelegere a limbii române literare.

Al. Andriescu

---

[1] *Ibid.*, p. 199.

[2] Considerăm că prefața scrisă la acest volum, ultimul cuvînt al autorului asupra problemelor limbii literare, o preocupare de o viață întreagă, rezumă cel mai bine concepția sa asupra vechii române literare : „Ajungînd la ideea că limba literară veche avea dialecte, am combătut ideea unității perfecte a limbii literare vechi. Am făcut aceasta în capitolul *Presupusa unitate a vechii române literare*, din lucrarea mea *Problemele capitale ale vechii române literare*. Dar formula adoptată ca titlu al acestui capitol, care apare și în cuprinsul cărții, a făcut să se creadă că eu respingeam unitatea limbii române literare vechi, cînd de fapt eu respingeam numai ideea unității ei perfecte" (p. 9).

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Pag.

Nota editorului V
Prefață VIII

I. GENERALITĂȚI ASUPRA LIMBII LITERARE ROMÂNEȘTI

Probleme fundamentale ale limbii literare românești 1
Bazele dialectale ale limbii literare române 8
Existența dialectelor literare 12

II. APARIȚIA LIMBII LITERARE ROMÂNEȘTI

O nouă teorie despre regiunea în care s-au tradus cele mai vechi texte religioase românești 15

III. LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ VECHE

Elemente maramureșene [și ardelene] în limba tipăriturilor lui Coresi 43
Limba mitropolitului Dosoftei 53
Rolul lui D. Cantemir în dezvoltarea terminologiei filozofice românești 61

IV. MODERNIZAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

Fapte de limbă bănățene în opera lui Paul Iorgovici 67
Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din *Poezii alese*, București, 1830 76
Limba lui Vasile Alecsandri 94
Câteva observații asupra morfologiei și sintaxei limbii lui Alecsandri 102
Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea 104
Formarea terminologiei filozofice românești moderne 122
Limba poetică românească 153

V. LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ MODERNĂ

Problemele limbii lui Mihai Eminescu 178
Observații asupra limbii lui Mihai Eminescu 186
Alte observații asupra limbii lui Mihai Eminescu 195
Limba lui I. L. Caragiale și a personajelor sale 198
Limba lui Alexandru Macedonski 204
Fapte de limbă populare în opera literară a lui Alexandru Vlahuță 217

Scanned with OKEN Scanner

Limba lui G. Călinescu 223
Limba lui Lucian Blaga. Principiile studierii limbajului poetic 230
Stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga 233

ÎN LOC DE CONCLUZII

Evoluția artistică a limbii române literare într-o nouă viziune 242
Postfață Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară 249

Scanned with OKEN Scanner

Redactor : DOINA FLOREA
Tehnoredactor : MIHAI BUJDEI

Apărut 1989. Format 70×100/16. Coli tipo 17,50
Bun de tipar la 6/XI.1988
Editura Junimea, str. Cuza Vodă nr. 29
IAȘI — ROMÂNIA

Tipărit sub cd. nr. 39 la
Întreprinderea poligrafică Iași
str. 7 Noiembrie nr. 49

Scanned with OKEN Scanner

STUDII DE ISTORIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

junimea

Lei 23,50

ISBN 973-37-0008-8

Scanned with OKEN Scanner